

VASI SZEMLE

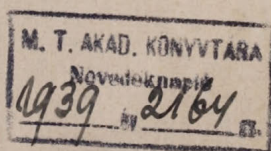
Főszerkesztő :

PAVEL ÁGOSTON dr.

Szerkesztőbizottság :

Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr.,
Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr.,
Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.

301521

187

187

VI.
1-2

S.P.S

1 Z E M L E

1 . 9 . 3 . 9

V A S I S Z E M L E

VI. ÉVF. --- SZOMBATHELY, 1938. FEBRUÁR 1. --- 1—2. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — Előfizetési díj: évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekk-számlájára (Folia jelzéssel). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gévelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát**. A közlemények tartalmáért a szerző felelős, Kéziratokat, képeket stb. nem őrünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb boríték nélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5. Szerkesztéségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot Vass Béla, a rovatillusztrációkat Andor Lóránd rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató. Vas megyén kívül: *Bödei János* tanító (Zalabaksa) Göcsej számára; *Papp Károly* entomológus (Debrecen).

Kérjük m. t. előfizetőinket, kegyeskedjenek előfizetéseiket a mellékelt csekkklapon mielőbb megújítani, hogy kulturális munkánk el ne akadjon.

Hátralékos előfizetők! Azt akarjátok-e, hogy kihulljon kezünkől a toll, amely itt a végeken szinte egyenlő jelentőségű a karddal?

Bizonyára nem akarjátok. Rendezzétek hát sürgősen hátralékaitokat!

Következő számunk 1939. május 1-én jelenik meg.

Régi kőszegi könyvkötések.

VÉGH
GYULA

Kőszegen, mely a XVIII. században és a XIX. elején még Szombathelynél nagyobb népességű város volt, a könyvkötő mesterség nagy fejlettségnek örvendett. Sopron könyvkötő-céhének 1790-től 1872-ig terjedő céhkönyvében a felsorolt 76 céhbeli közül nem kevesebb mint 28 kőszegi.¹ De már előzőleg is működtek Kőszegen „kompaktorok”, amint ezt Visnya Aladár dr. kimutatta;² és hogy ezek az átlagos vidéki munkán felül álló kitűnő munkát végeztek, a néhány fennmaradt, kétségkívül kőszegi eredetű régi kötés dícséretesen bizonyítja. Az alább ismertetett kötések ugyanis fontos helyi vonatkozású közokiratokat — városi föld- és jegyzőkönyveket, anyakönyveket, céhszabályzatokat — tartalmaznak, s így joggal feltehető, hogy a kéziratok díszes kötéseit helybeli mesterek készítették.

A kőszegi kötések a szakirodalom eddig nem méltatta,³ pedig hazai könyvkötészetünk történetében bizonyára helyet érdemelnek.

Ami a kőszegi kötésekben elsősorban feltűnik, az szokatlanul jó fenntartásúak. A bőr nem hámlik, a hát, a sarkok épek maradtak, a színük élénk. Kitűnő rajzú bélyegzőik nyomása éles, az aranyozás egyenletes és tiszta, nem szemcsés (homokos), mint az az átlagos egykorú magyar kötéseknel gyakran tapasztalható. Az arany vagy ezüst nyomás nem feketedett meg, hanem megőrizte nemes fém jellegét.

A jó fenntartás csak részben köszönhető annak a szerencsés körülménynek, hogy a régi kötések — tartalmuk természeténél fogva — keveset voltak használatban és megfelelő száraz helyen gondosan őriztettek. Tartósságuk jórészt a felhasznált anyag jószágának és a gondos, szakszerű könyvkötő munkának tudható be.

¹ Vasi Szemle III. 225. és köv. l.

² U. o. V. 109. l.

³ Romhányi K.: „A magyar könyvkötés művészete stb.” című munkájának ezernél több kötetét felsoroló leírása kőszegi kötésről nem tesz említést. V. ö. Vasi Szemle V. 108. l.

A díszítés is úgyszólván valamennyi kőszegi kötésen finomult ízlésről, szabatos munkáról tanuskodik. Alig találni rajtuk a vidéki kötéseket jellemző ferdeségeket, rajzhibákat. Bizonyos kis aszimmetria hozzátartozik a kézműipar természetéhez, és a rideg, gépies munkától elütő bájt kölcsönöz a kötéseknek. A mérsékelt melegítéssel és enyhe nyomással alkalmazott bélyegzők nem rontják az összhatást túlságosan mély nyomással, elégetéssel. A kötések megállják helyüket az egykorú külföldi (kivált osztrák) kötések mellett.

Különlegességük persze nem az egyes díszítő elemekben, hanem inkább azoknak mikénti elrendezésében és a hagyományokhoz való ragaszkodásban rejlik. A vaknyomáshoz és aranyozáshoz használt vasak és görgetékek Kőszegen készültek; hiszen ott bizonyára ügyes ötvösök, bélyegkészítők is voltak. Lényegileg azonban a szegélyszávok, csipkék, rozetták, indák stb. nem különböznek a külföldön is használatos ornamentumoktól, mint ahogy általában alig találunk hazai kötéseken olyan díszítést, melyet külföldön nem használtak volna, eltekintve a Corvin-kötések némely díszítő elemétől, amelyek azonban a későbbi kötéseken nálunk sem fordulnak elő.

A kőszegi kötések lomb- és inadadíszítései, csipkéi, filigránjai kivétel nélkül telt mintájúak (*plein-or*); a vonalzottak (*azuré*) és pontozottak (*pointillé*), amint azok különösen a németalföldi és a francia kötéseken gyakoriak, a dunántúli könyvdíszítésben nem jutnak szerephez. A nyugati határszélek díszítő stílusa természetszerűleg német, elsősorban osztrák mintákra támaszkodik. Bécs közelsége, a reformáció idején Németországgal kialakult kapcsolatok, az onnan bevándorolt vagy ott kitanult mesteremberek ízlése legközvetlenebbül befolyásolta a hazai kézműipart. De az olyan önálló központok, amilyen Kőszeg volt, éppen konzervatívizmusuk folytán csakhamar bizonyos helyi stílust fejlesztettek ki, és ahhoz sokáig ragaszkodtak.

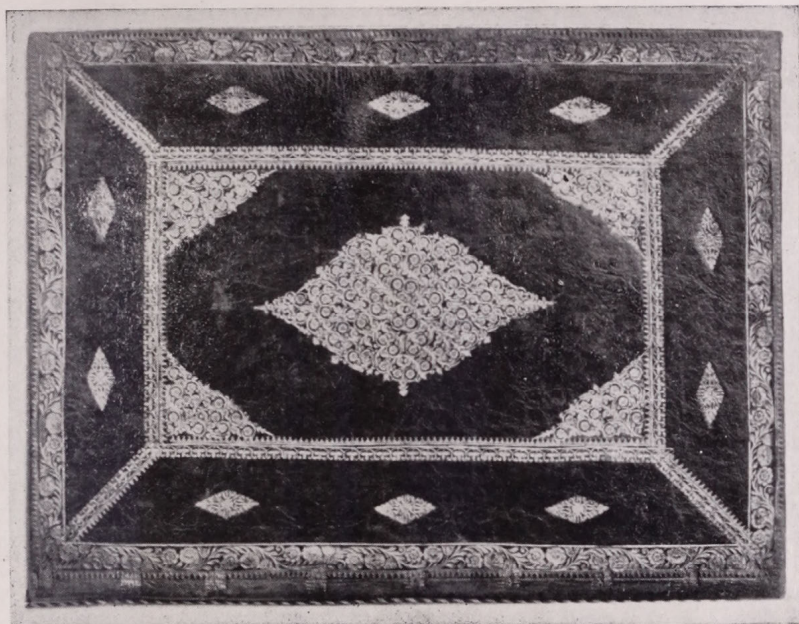
A XVI. század második feléből származó — legrégebb ismert — kőszegi kötések még egészen a szokásos német vaknyomásos díszítéssel készültek. Már ezeken mutatkozik, a tükörben vagy a külső keretsávban, az a láncszerű, palmettákkal megtűzdelt szalagfonadék („*Kranzrolle*“),⁴ amely a XVII. századi, sőt még a XVIII. század második felében készült kőszegi kötéseken is előfordul. (III. tábla 1—5.) A soproni könyvkötők is sűrűn használták ezt a görgetőt,⁵ bár az kissé vaskos formáival nem egészen illett a későbbi finom vonalú filigán elemekhez.

A kőszegi kötések tábladíszítésének egyik ismétlődő típusa: kettős, sarkaiban harántszávokkal összekötött keret. (I. tábla 1.) Az egyszerű vonalakkal, csipkével vagy indás szávokkal készült

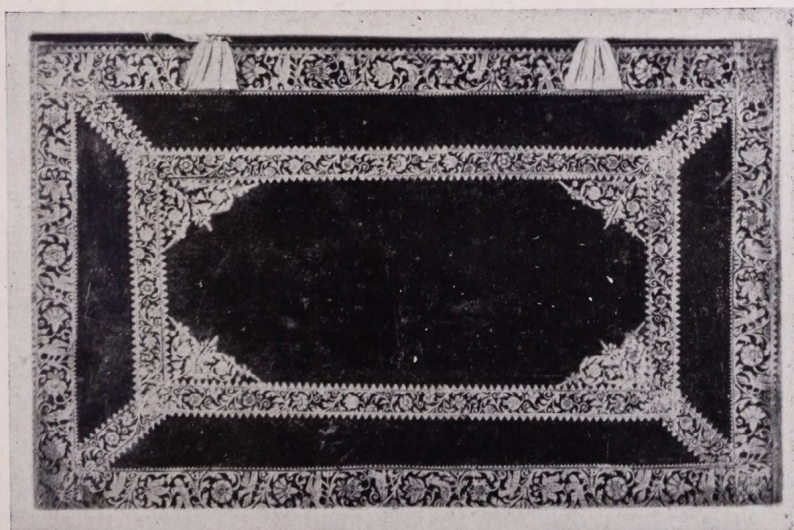
⁴ Egészen azonos görgetőmintát használt Jakob Krause, a híres szász udvari könyvkötő egy 1575 évben készült kötésén. Jahrbuch der Einbandkunst 1927, Tafel 22. 6.

⁵ Romhányi i. m., 174., 175., 176. sz.

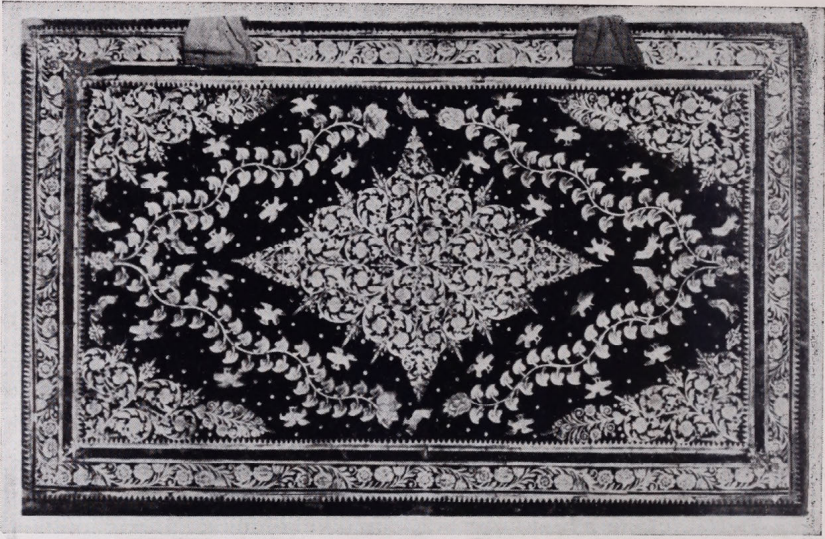
1

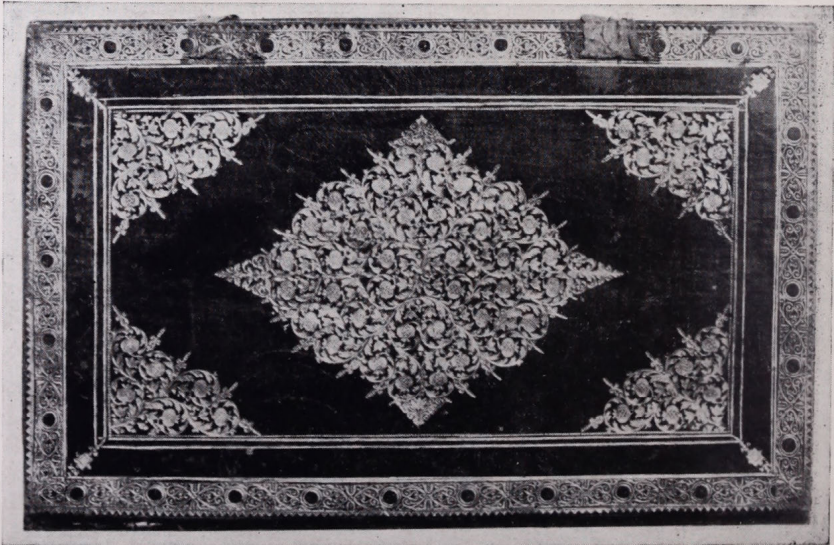
2

1

2

1

ilyen keretelés külföldön is gyakori a XVI. században, de már ritkább a későbbi századokban. Kőszegen már az 1552. évi *Liber Promontorius* felső tábláján is ezt a díszítési módot látjuk; később ismétlődik ez különféle változatokban. A keret- és sarok-sávokat madaras, virágos indák vagy csipkék alkotják; a tükör üresen marad, vagy arcképmédailonok, címer, felírás, filigrán közép- és sarokdész tölti ki azt. Olykor a keretek között is van filigrán minta, ami keleties, szőnyegszerű jelleget kölcsönöz a kötésnek. Nemes arányosságában és szabatos kivitelben egyaránt kiváló képviselője ennek a típusnak a kőszegi fazekas-céhszabályzat 1712. évi kötése (I. tábla 2.).

A másik kőszegi kötés-típus az előbbiből alakult ki. Csak a XVIII. század első felében kezd divatba jönni. A kőszegi szabók (II. tábla 1.), csizmadiaák (II. tábla 2.) és ötvösök céhszabályzatainak kötésein a többszörös keretsáv közül az egyik feketére van lakkozva, amint ez a nagyszombati kötésekben is szokásos. A tükör közép- és sarokdíszítései között a két utóbbin még fent és lent a keretsávra állított vázából kinövő leveles virágindák is vannak, az 1728. évi kötésben közbeszórt gyöngyökkel, álló és röpülő madarakkal (II. tábla 2.). Kissé túlgazdag díszítés, de mint térkitöltés kitűnő dekoratív érzékre valló rajz.

A két típus között áll a kőszegi timárok céhszabályzatának díszes kötése, amelyen a tükör közepén kartusban Esterházy-címer és felírás látható, a közbeszórt gyöngyökkel és madarakkal ékesített leveles inda pedig a keretsávok között foglal helyet (1712).

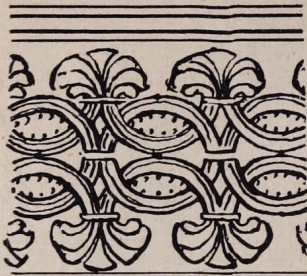
Végül megemlítjük még a Kőszeg város kéziratú történetét tartalmazó, élénk meggyszínűre festett, berakással és aranyozással díszített empire-kötést, amely valószínűleg szintén kőszegi munka. Több, többnyire zöldszínű díszítetlen hártya-kötés tanuskodik róla, hogy a kőszegi könyvkötők a könyvek borítására pergamentet is használtak.

Hogy az egyes kötések melyik mesternek kezéből vagy műhelyéből kerültek ki, ezt ma már alig lehet megállapítani. A lakosságnak hitfelekezetek szerint való megoszlása alapján létezhettek katolikus és evangélikus könyvkötészet. Közelfekvő volna a feltevés, hogy az előbbi inkább a nagyszombati, az utóbbi a debreceni műhelyekkel állott volna bizonyos összeköttetésben. A stílusok keveredése azonban ilyen irányban sem enged biztos következtetést.

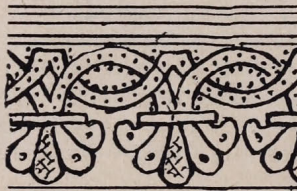
A Romhányi-féle jegyzék kiegészítéseként közöljük itt az eddig ismert művészi díszítésű kőszegi bőrkötések leírását. A kötések ívrétalak kéziratokat tartalmaznak, kivéve a 20. számút, mely 8-r, és papírlemez-táblákkal készültek. Amennyiben az ellenkezőről külön említést nem teszünk, a felső és az alsó tábla díszítése azonos.

1. *Regestarum liber Promontorialis de Anno 1552.*
Egykorú barna bőrkötés vaknyomású díszítéssel. Többszörös vonalkeret, a felső táblán a sarkokban harántsávval össze-

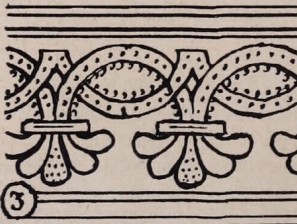
III.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

9.

11.

- kötvé. A külső keretben próféták félalakjai (Dániel, Isaiás, Jeremiás stb.). A keretek közötti tér zsinóros harántvonallakkal kockázva, a négyszögekben négylevelű rozetták. A merőleges vonallal kétfelé osztott keskeny tükör két oldalán renaissance díszítés. Bőr-kötőszalagok nyomai.
2. *Perighbuch* 1567. Egykorú puha bőrborítékban, vaknyomású díszítéssel. Többszörös vonalkeret; a külső sávban palmettás szalagfonadék, oldalt egyszeres, fent és lent kétszeres sorban (III. tábla 1.). A belső keretekben mitológiai és történelmi alakok (Alexander Magnus, Rex Paris stb.) és renaissance ízlésű díszítés, a kisméretű tükörben három sorban 3—3 stilizált liliomhoz hasonló virág.
 3. *Berck-Bvch der Stat Gyns* 1573. Egykorú fehér disznóbőr-kötés vaknyomású díszítéssel. Elöl a felső táblára átnyúló és ott bőr-kötőszalagokkal megerősített lebbentyű, ugyancsak vaknyomású díszítéssel. Hat duplabordás díszítetlen hát. A táblákon többszörös vonalkeret; a külső sávban és a merőlegesen kettéosztott tükörben palmettás lánconadék, mint az előbbinél (III. tábla 1.), a belső sávokon bibliai jelek, az evangelisták jelvényei és renaissance díszítés; fent és lent téglányalakú mezőkben a könyv címe és évszám.
 4. *Bürgerbuch* 1612—1615 és 1618—1626. Kőszeg város tanácsának jegyzőkönyvei. Barna bőrkötések vaknyomású díszítéssel, rongált állapotban. Többszörös vonalkeret, a külső sávon palmettás szalagfonadék (III. tábla 2.). Négybordás díszítetlen hát.

1—4: Kőszeg, Városi Levéltár.

5. *A kőszegi ácsok* 1692. márc. 11-én kelt céhszabályzata. Vörösbarna bőrkötés aranyozással. A táblákon kettős keret, sarkaikban harántsávokkal összekötvé. A külső keretsávban palmettás szalagfonadék (III. tábla 4.), a belső keretben és a harántsávokon inda madarakkal; a tükör sarkaiban filigrán arabeszk (IV. tábla 3, 4.), középen ovális koszorúban elől I. Lipót király, hátul Mária Anna királyné képmása. A síma hát lábán átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje.
6. *A kőszegi kőművesek* 1692. márc. 11-én kelt céhszabályzata. Vörösbarna bőrkötés aranyozással. Csipkés szegélyű kettős keret; a külsőn virágos inda (III. tábla 8.), a belső és a sarkokat összekötő harántsávokon madaras inda, mint az előbbinél (IV. tábla 3.). A keretek között egy-egy filigrán arabeszk. A tükör közepén ovális koszorúban kétféjű sas, a sarokban stilizált liliom (III. tábla 6.). A síma hát lábán átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje. Zöld selyem kötőszalagok.
7. *A kőszegi fazekasok* 1712. jan. 12-én kelt céhszabályzata (I. tábla 2.). Vörösbarna bőrkötés aranyozással. Kettős keretsáv; a külsőn virágos inda (III. tábla 9.), a belsőn és a sarkokat összekötő harántsávokon csipkeminta. A tükör

IV.

- közepén rombuszalakú filigrándísz, a sarkokban ugyanazon csigás indákból alkotott díszítés; a keretek között fent és lent 2—2, oldalt 3—3 filigrán arabeszk. A síma háton átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje. Márványozott előzék.
8. A kőszegi timárok 1712. jan. 23-án kelt céhszabályzata. Vörös bőrkötés aranyozással. Csipkével (mint az előbbinél) szegélyezett kettős keret, a sarkokat összekötő haránt-sávokkal. Ez utóbbiak és a belső keretsáv csipkék között palmettás mintával (III. tábla 10.), a külső sáv virágos inda, mint az előbbinél (III. tábla 9.); a keretek között hullámos leveles inda közbeszórt madarakkal és gyöngyökkel (IV. tábla 6.). A tükör sarkaiban filigrán dísz, közepén ovális kartusban és koszorúban Esterházy-címer, a felső táblán majuszkulákban felírás: DIESE ARTICVL SEIN AVFGERICHT WORDEN MIT GODT ANNO 1712 DVRCH DIE EHRSAMEN MEISTER HANS SEILLER HANS LEDTERER. Zöld selyem kötőszalagok. A síma háton átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje.
9. A kőszegi szabók 1724. dec. 24-én kelt céhszabályzata. (II. tábla 1.) Barna, feketével pettyezett bőrkötés aranyozással. Többszörös vonalkeret, a külső sáv filigrán arabeszek között kihagyott körökkel (IV. tábla 1.), feketére festett keretsáv, a sarkokban kockás dísszel. A gyöngysorral szegélyezett tükörben csigás gránátalma inda közép- és sarokdísz (IV. tábla 9, sarokban). Zöld kötőszalagok. A síma háton átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje.
10. A kőszegi molnárok 1726. máj. 19-én kelt céhszabályzata. Meggyszínű bőrkötés aranyozással. Csipkével szegélyezett kettős keret, a sarkokat összekötő haránt-sávokkal. A külső sáv virágos inda (III. tábla 11.), a belső és a haránt-sávok palmettás mintával, mint a 8. számú kötésen (III. tábla 10.). A tükörben majuszkulákkal ezüstös nyomásban: KEŐSZEGHY MOLNÁROK ARTICVLSOK 1726. Síma hát, átfűzött pecsét-zsinórral. Kékeszöld kötőszalagok.
11. A kőszegi pintérek 1726. IX. 12-i céhszabályzata. (I. tábla 1.) Meggypiros bőrkötés aranyozással. Csipkék között kettős keretsáv a sarkokat összekötő haránt-sávokkal; a külső sáv madaras viráginda, a belső és a saroksávok virágos és gránátalmás indával (III. tábla 7., 11.). A tükör sarkaiban gránátalmás filigrán indák, mint a 8. sz. kötésen. Kékes kötőszalagok. A síma háton átfűzött zsinóron Kőszeg város függő pecsétje.
12. A kőszegi csizmadíák 1728. jan. 9-én kelt céhszabályzata. (II. tábla 2.) Vörösbarna bőrkötés aranyozással. Csipkék között többszörös vonalkeret, a külső sávban virágos inda, mint a 7. és 8. sz. kötésekén (III. tábla 9.), egy fekete keretsáv, a tükörben gránátalmás, csigás indákból közép- és sarokdísz (mint a 9. sz. kötésen, IV. tábla 9.), közöttük a keretre

állított vázából kinöve leveles, virágban végződő indák, közbe-
szórt röpülő és ülő madarakkal, gyöngyökkel (IV. tábla 8.).
Az indák levelei itt hársfa- vagy szederlevelekhez hasonlók.
Zöld selyem kötőszalagok. A síma háton átfont zsinóron
Kőszeg város függő pecsétje.

13. A k ő s z e g i ö t v ö s ö k 1736. okt. 12-én kelt céhszabályzata.
Barna bőrkötés aranyozással. Többszörös, csipkével szegélye-
zett vonal- és gyöngysor keretek; a külső sávban virágos inda,
mint a 10. sz. kötésen (III. tábla 11.), egy fekete keretsáv
sarokdíszszel, egy üresen hagyott sáv ugyanazon sarokdíszszel,
egy palmettás csipkesáv (IV. tábla 2.). A tükörben granát-
almás filigrán közép- és sarokdísz, közötté vázából kinöve
leveles indák és 3—3 rozetta (IV. tábla 9.). Zöld kötőszalagok.

5—13: *Kőszeg, Múzeum.*

14. A n y a k ö n y v 1740—1760. Bőrkötés, vaknyomású díszítés-
sel. Többszörös vonalkeret, a külső sávban kettős palmettás
láncfonadék (III. tábla 5.), a középsőben virágos inda, a belső-
ben filigrán arabeszk kihagyott körökkel, mint a 9. sz. kötésen
(IV. tábla 1.). A tükör merőleges, vízszintes és harántos vona-
lakkal mértani idomokra osztva.
16. A n y a k ö n y v 1760—1781. Bőrkötés, a táblák szélén arany-
nyomású csipke, középen angyalok által tartott korona alatt
feszület.
17. A n y a k ö n y v 1731—1799. Bőrkötés, a táblák szélén arany-
nyomásban kagylós rokokó-csipke.

14—17: *Kőszeg, Plébánia.*

18. *Acta Tavernalia*, 1768. Világos bőrkötés vaknyomású
díszítéssel. Hármass vonalkeretek között virágos és madaras
inda, mint a 11. sz. kötésen (III. tábla 7.), kívül kettős szalag-
fonadék, mint a 15. sz. kötésen (III. tábla 5.). A keretek között
egész- és félrombuszalakú filigrándísz. A tükör közepén karé-
lyokból és palmettákból alakított nyolcszögletű oramentum,
részben ugyanazokkal a vasakkal készült, mint a 8. sz. kötés
kartusa (IV. tábla 7.).
19. *Kőszeg város tanácsának jegyzőkönyvei 1691—1692.*
Bőrkötés a XVIII. sz. második feléből, vaknyomású díszítéssel.
Hármass vonalkeret között kívül palmettás szalagfonadék, mint
a 15. és 18. sz. kötésekén (III. tábla 5.), a belső sávokban és
a tükörben indák és arabeszkek. Bőr-kötőszalagok. Vörös-,
fehér-, zöld-színűre fröcskölt vágás.

18—19. *Kőszeg, Városi Levéltár.*

20. *Kurzgefaste Beschreibung der Köngl. Frey-
stadt Güns von ihrer Entstehung bis zum Jahr 1821.* Pirosra
festett pergament kötés, berakott festetlen pergament keret-

sávval. A gyöngysorokkal szegélyezett keretben láncminta aranyozás, a sarkokban leveles rozetták. Középen arany koszorúban felragasztott kerek papírlapon elől a könyv címe, hátul fekete nyomtatott díszítés. Síma hát, zöld előzék.

Köszeg, Múzeum.

*

Julius v. Végh: Alte Günser Bucheinbände.

Auszug. In Köszeg (Güns) waren — wie aus den Zunftbüchern¹ erhellt — während des XVIII. und XIX. Jahrhunderts zahlreiche Buchbinder tätig. Doch schon aus früheren Zeiten lassen sich dort ansässige Buchbinder-Familien nachweisen. Wohlerhaltene Günser Bucheinbände zeugen von ihrer handwerklichen Fertigkeit und von ihrem Geschmack. Die hier beschriebenen Einbände enthalten ausnahmslos Günser Matrikel, Stadtrats-Protokolle, Grund- und Zunft-Bücher, so dass ihre Günser Provenienz nicht zu bezweifeln ist, umso weniger, als ihre Dekoration gewisse ähnliche Züge aufweist.

Die frühen Einbände lehnen sich an deutsche Vorbilder an, doch hat sich bald ein lokaler, mit andern ungarländischen Einbänden verwandter Stil herausgebildet. Seine Merkmale sind: die zweifache, durch schräge Eckleisten verbundene Umrahmung der Deckel in Golddruck, sowie auch die immer wiederkehrenden Motive der Verzierung, namentlich der Kranzrolle mit palmettenartigen Ansätzen, welche seit 1567 bis zur Mitte des XVIII. Jahrhunderts häufig Verwendung findet (Tafel III., 1—5), usw.

Die Stempel und Rollen (Tafel III—IV.) sowie Material und Ausführung der Einbände sprechen für die hochentwickelte Einbandkunst der Günser Buchbinder.

Die aufgezählten Einbände befinden sich teils im Günser Stadtarchiv (Nr. 1—4 und 18, 19), teils im städtischen Museum (Nr. 5—13) und im kath. Pfarramt (Nr. 14—17). Die Abbildungen zeigen die Einbände der Zunftbücher der Günser Fassbinder (Tafel I. 1.), Hafner (Tafel I. 2.), Schneider (Tafel II. 1.) und Schumacher (Tafel II. 2.).

¹ Siehe: Vasi Szemle III. (1936) SS. 225 ff.

A jáki apátság temploma.

IFJ. CSEMEGI
J Ó Z S E F

Ják apátsági temploma egyike hazai építészetünk világhíre szert tett alkotásainak. Hogy egész Európában közismertté vált, az annak az egyéni zamatú építészeti szellemnek köszönhető, mely sajátos jellegét megadja, s minden más, külföldi építménytől megkülönbözteti. Az az előkelő hely, mely így Európa építészeti alkotásai között elismerten megilleti, már régóta arra ösztönözte a művészettörténelem számos kutatóját, hogy fellebbentse a fátylat, mely építésének történetét és művészetének származását fedi, s mivel a történettudomány okleveles adatok híján a kutatók segítségére nem siethetett, így a formák vizsgálata által, tehát a művészettörténelem fegyvereivel igyekeztek eredményre jutni. Azonban az eddigi nagyszámú kísérlet ellenére sem tekinthető még a jáki templom művészettörténeti problémája lezártnak: a legkülönfélébb tudományos felfogások eredményeinek kielégítő módon való közös nevezőre hozása még mindég várat magára.

A jáki templom problémái nagy vonalakban két kérdés körül jegecesednek ki: 1. egységes építési korszak szülöttje-e a templom? és 2. mily vonatkozásban van a külföldi rokonalkotásokkal, vagy más megfogalmazásban: mennyiben tekinthető belső művészeti fejlődés eredményének?

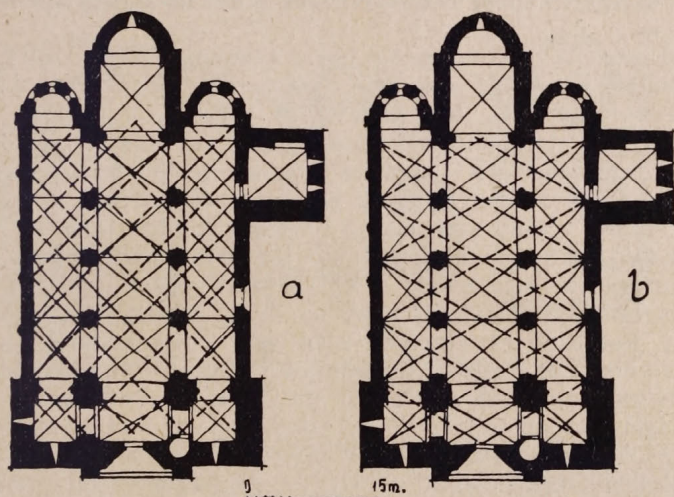
Hogy a fenti kérdésekre kielégítő feleletet adhassunk, a templomot önálló formaelemeire kell bontanunk, s ha külön-külön megvizsgáltuk ez elemek műszaki, vagy formatörténeti vonatkozásait, eredményeink összegezésével oly képet alkothattunk majd templomunkról, mely az igazságot mai tudásunkhoz mérten legjobban megközelíti.

Vegyük tehát mindenekelőtt alaprajzát szemügyre. Háromhajós, keresztháználküli, nyugaton toronypárral lezárt bazilika alaprajza áll előttünk, melynek eddig figyelembe nem vett érdekessége geometriai szerkesztettségében rejlik.¹ Ugyanis az alaprajzba olyan egyenlő oldalú háromszögekből álló arányosító

¹ Ez értekezés keretében nem lehet célom az arányosító szerkesztések középkorban való szerepének ismertetése. Különben erre a kérdésre már egy régebbi munkámban részletesen kitértem (Tervezéstechnikai kérdések a középkori építészetben. Budapest, 1936.); így itt csupán annyit idézek emlékezetbe, hogy a középkori építészek alaprajzaikat nem rajzolták meg a ma szokásos kerek számú kicsinyítésben. Műszaki rajzaikat tehát az építés színhelyén a valóságba nem lehetett másként átültetni, csakis valamely arányosító hálózat segítségével. Terveiket, alaprajzaikat tehát mindjárt úgy is készítették, hogy az általuk alkalmazott arányháló jellemző metszései az építmény főbb pontjaira (sarkokra, pillérközéppontokra, faltengelyekre stb.) essenek. Az arányhálózat azután a háló alapméretének szükség szerinti megválasztásával az építés helyszínén valóságos méretben előállították, s így egyszersmind a templomrajz jellemző pontjainak kitzűését is elvégezték.

háló rajzolható, melynek segítségével a templom belső szélessége és a boltszakaszok mélysége egyértelműen meghatározható (1/b. ábra). Továbbá megállapítható, hogy a fő- és mellékhajók szélessége úgy viszonylik egymáshoz, mint 8 : 5, ami az arany metszésnek felel meg. Ez az alaprajzi arányszerkesztés nem áll egyedül hazánk románkori építészetében. Szó szerint megtalálhatjuk a lébényi (2/a. ábra), lényegtelen eltéréssel a deáki templom alaprajzában (2/b. ábra), a harinai templom esetében pedig azzal a különbséggel, hogy a hajók szélességének viszonya nem 8 : 5, hanem 2 : 1 (2/c. ábra).²

Ha azonban jól megfigyeljük a jáki templom alaprajzát, úgy arra a megállapításra jutunk, hogy míg a templom északi

1. ábra. A jáki templom alaprajza az arányosító hálókkal.

oldalát négy falpiller öt falsávra osztja, addig a templom tere csak három pillér által tagolt és ennek megfelelően csupán négy boltszakaszból áll. Teljesen valószínűtlen, hogy ez a szokatlan és szervesnek egyáltalán nem mondható megoldás a jáki templom nagytudású mestereinek játékos ötlete volna; inkább arra kell következtetnünk, hogy valamely régebbi templomterv szerint elkészült falrésznek egy újabba való kapcsolásával állunk szemben. A már előbb alkalmazott, alaprajzi szerkesztést kutató módszer ezt a felfogást hathatósan alátámasztja, mert általa az északi falpillérek közül, azonos hosszházszélességét feltételezve, egy négyzetes arányosító háló segítségével kitzűött tervre is

² A lébényi templom a XIII. század első tizedében épült, a deákit 1228-ban szentelték, a harinai részletformái pedig ugyancsak erre az időre vallanak (lásd Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 104—107. old.). A deáki és harinai templomok esetében az arányosító háló a külső falak tengelyére vonatkozik, viszont a lébényinél és a jákinál a körítőfalak belső síkjára.

következtethetünk (1/a. ábra). A jáki apátság templomának felépítéséhez tehát két terv készülhetett. Az egyik oly háromhajós, négyzetes arányhálóval szerkesztett bazilika lehetett, melynek fő- és mellékhajó szélessége úgy viszonylott egymáshoz, mint 2 : 1. Ez a bazilika valamely ok következtében vagy nem készült el teljesen, vagy elpusztult. Mikor pedig a templomépítést újra folytatni kezdték, a kőfaragók már más terv szerint dolgoztak. Ez az újabb terv háromszöges arányhálóval szerkesztett volt már, s a mai templom minden egyes része, az északi fal kivételével, e szerint épült.

Az előrebocsájtottakban voltaképen már feleletet adtunk első kérdésünkre, s most már csak az lehet feladatunk, hogy a lehetőségekhez képest meghatározzuk a két terv megszületésének idejét is.

A második jáki alaprajz hazai rokonai a XIII. század elejéről valók. Ennek az alaprajzi rendszernek bizonyára a lébényi mester volt az apja, tőle vehette át a deáki, a harinai, végül pedig a jáki templom alkotója. Ezzel szemben az első terv testvérmegoldásai a XII. század második feléből valók. Négyzetes háló alapján tüzték ki az eگری várszékesegyház románkori falait³ és — amint már Bogýay Tamás kimutatta — a nagykapornaki apátság templomát is.⁴ Ha arra gondolunk, hogy a jáki apátság alapítása még a XII. század végére nyúlik vissza,⁵ nem is látszik valószínűtlennek az, hogy az apátsági templom építése kevéssel az alapítás után már megkezdődött. Sajnos, hogy az első építkezésből fennmaradt északi falon a műtörténeti kutatás számára nem sok kormeghatározó részlet maradt fenn. Segítségét csupán a falpillérek lábazati sarokleveleinek helyén néhol előbukkanó állatalakok feltűnésétől remélhetünk (3. ábra), melyekre a legközelebbi példát az esztergomi trónterem (?) kapuzatának baloldali béléte, továbbá a gyulafehérvári székesegyház egyik lábazata szolgált.⁶

Annál hatalmasabb motívumkincsel rendelkezünk a második építési kor esetében; ezért rendszerben, kelet-nyugati irányt tartva, formatörténeti vizsgálatainkat a főszentély taglalásával kezdjük meg. A főszentély kétemeletes: alsó része köríves alaprajzú és egyedüli díszét azok a vakárkádok alkotják, amelyek némelyike még ma is egykorú szoborművet keretez. A felső emeletet, melyet az alsótól osztópárkány választ el, három ablak töri át. Érdekes, hogy az ablakok mentén a szentély fala síkba merevedik (4. ábra). Mivel pedig a koronázó párkány újra a köralaprajzot követi, a falfelületen ekkép előálló kiülési különbségeket homorú közvetítőfelületek egyenlítik ki, a koronázó

³ Ifj. Csemegi J.: Az eگری várszékesegyház jelentősége a XII. században. Arch. Ért. 1935. 217. A főhajó és mellékhajók szélességének aránya 2 : 1, a pillérek egymástól való távolsága pedig a mellékhajószélességgel egyenlő.

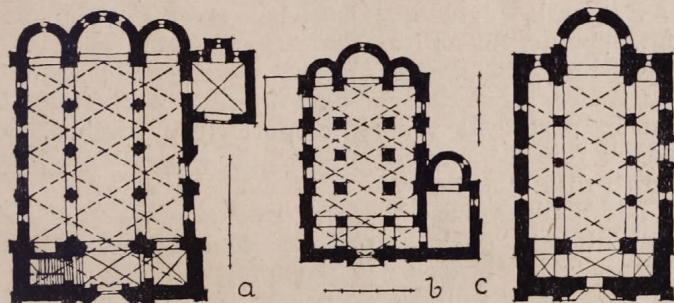
⁴ Dr. Bogýay Tamás: A kapornaki egykori apátság XII. századi bazilikája. („Történetírás“ II. évf. 153.)

⁵ Gerevich i. m. 109.

⁶ Gerevich i. m. CXLII. tábla 2. és 3. kép.

párkány ívsorát pedig e helyeken pótgyámok is alá fogják. A szentély tulajdonképpen erömütáni vázát azonban az a négy, árkádsorral díszített oszlopszéken ülő faloszlop adja meg, mely a szentély falát három falsávra bontja. A falsávok tengelyében foglalnak az ablakok helyét. Ezek díszesen keretezettek, különösen a középső, melyet külön szobrászati dísz is hangsúlyoz. A négy faloszlopot a koronázó párkány köti össze. Ennek ereszkövét dús növényi dísz borítja, melyet az alsó ívsoros párkánytól fogsor szalagja választ el. Az ívsorok lóheralakúak, éleiken végigfutó tagozataik gömbsorral díszítettek, ívmezőiket pedig különféle növényi elemek, fejek, stb. díszítik.

Amint látjuk, a jáki főapszist az erőteljes plasztikai hatásra való törekvés jellemzi. Ezt a célt szolgálják a falfelületet osztó

2. ábra. a) a lébényi, b) a deáki és c) a harinai templom alaprajza az arányosító hálókkal.

faloszlopok, a mélyen árnyékolt ablakok, valamint az erős kiülésű koronázó párkány is. Ez az a szellem, mely szentélyünket nem annyira az olasz, mint inkább a francia s délnémet alkotásokkal hozza rokonságba. Azonban feltűnnek rajta olyan elemek is, melyek a francia építészettel alig hozhatók kapcsolatba. Így például a faloszlopokat körülfonó osztópárkány motívuma inkább olasz eredetű, s egyik legkorábbi példáját a comoi S. Abondio templomon látjuk. Továbbá ugyancsak Itáliából származik a templom tengelyébe eső szentélyablak díszesebb kialakítással való hangsúlyozásának gondolata is. A koronázó párkány formái viszont német kapcsolatokra utalnak: az ereszkő növényi díszre ugyan francia alapvetésekre vezethető vissza, de egybefűzésének módját tekintve jellemzően német motívum s legközelebbi példáját a wormsí dómon, a bambergi Györgykóruson, vagy a fejedelmi kapu fölött húzódó párkányon fedezhetjük fel.⁷ Az ereszkő alatt futó fogsor viszont itáliai eredetű díszítőelem, amely azonban már a XII. sz. folyamán egész Európában ismeretessé vált. Végül a párkányzat legalsó tagja, a lóherealakú ívsor, a rajnamenti építészetben kifejlődött motívum, s nálunk

⁷ W. Pinder: Der Bamberger Dom. 7. tábla. V. ö. még ifj. Csemegi J.: Antik díszítőelemek továbbélése román építészeti ornamentikánkban. (Magyar Művészet 1936. 373.)

csak Zsámbékon és Egerben fordult még elő. A mi esetünkben különös érdekessége az, hogy élei franciás gömbsorral díszítettek, amire hazai példával a lébényi templom főhajójának párkányzata és a testét osztó falszalagok szolgálnak. A jáki párkány ívmezőinek díszítésmódja újra francia és német emlékeket idéz a szemlélő emlékezetébe, magyar példával pedig a nagybörzsönyi templomocska szentélypárkányának apostolfejekkel díszített ívmezői szolgálnak.

De vizsgáljuk meg a mellékszentélyeket is. Ezek már csak egyemeletesek, a főszentélyhez hasonlóképen kialakított faloszlopok azonban ugyancsak hármás főpárkányokat tartanak, melyek csak részleteikben különböznek a főszentélyétől. Mindkettő ereszkövét saktábladisz borítja s nem növényi ornamentika, az ívsorok egyszerű félkörívből tevődtek össze, s nem lóhereidomúak, végül az ívmezők csak az északi apszison díszítettek, a délin azonban nem. Mindkét mellékszentélyre jellemző, hogy az ívsorok nem egyenletesen futnak faloszloptól faloszlopig, hanem párosával vannak csoportosítva, továbbá, hogy a faloszlopok fejezetein az ívsorok lefutó tagozatai mellett még szobrászati dísz elhelyezésére is jut hely (6. ábra).

A jáki mellékszentélyek erősen emlékeztetnek a gyulafehérváriakra. Ott ugyancsak vizionálhatjuk a párosával csoportosított ívsorokat (déli apszis), valamint a faloszlopok fejezetére helyezett szobrászati díszek motívumát (északi apszis). A saktábladisz, mely nálunk Pécsen, Székéshérvárott, Esztergomban, Gyulafehérváron, Szegeden és Nagybörzsönyben talált alkalmazásra, nyilván francia motívumi kincsből származik. A jáki apátsági templomon azonban nem jelentkezik a maga tisztaságában, mint a többi példák, hanem a fogrovat és hengerrovat motívumának egymáshozakapcsolása mint új díszítőelem tűnik fel, és körülbelül azon a fejlődési fokon áll, mint az eگری várszékesegyház ásatásai alkalmából felszínre került párkányzat töredékének ereszkövén látható dísz. Érdemes ezt a párkánytöredéket közelebbről is megvizsgálunk (7. ábra). A már ismertetett ereszkő alatt gyémántmetszést közrefogó kettős fogsor vonul, mely bizonyára ívsoron nyugodott. A kettős fogsor használata olasz téglaműveken mutatható először ki, viszont a gyémántmetszés motívuma inkább francia eredetű. A két díszítőelemnek e sajátos összeházasítása a bambergi műhely érdeme volt, és ezért nem is csodálatos az, hogy a Györgykóruson az eگری párkánynak majdhogynem szószerinti mása látható.⁸ Ez esetben tehát újra pozitív kapcsolatot találtunk a magyarországi román építészet és Bamberg között. Jákon ugyan nem fordul elő ez a megoldás, de az eگری és a jáki ereszkövek azonos fejlődési foka, valamint a főhajó északi falának koronázó párkányában végigfutó kettős fogsornak hazai építészetünkben való

⁸ Pinder i. m. 2. ábra. Nálunk gyémántmetszéssel díszített párkány még csak Karcsán és Noszvajon ismeretes (Szabó Ferenc: Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 4. ábra). Ez utóbbi bizonyosan Eger hatása.

kései feltűnése (6. ábra) e két párkányzatot egymással, valamint Bamberggel szoros rokonságba fűzi. Végül meg kell emlékeznünk a jáki szentélyek faloszlopainak különös székeiről (5. ábra). Ilyen, árkáddíszes megoldások csak Tullnban és Stahremberg várában⁹ láthatók, s formatörténeti szempontból templomunknak kielégítően még ma sem megmagyarázható részletei.

Most pedig tekintsünk végig a hosszház külsején és belső díszein. A déli oldalon mindenekelőtt a mellékbejáró érdemel figyelmet. Bélletében két-két, levéldíszsel telehintett törzsű csavart oszlop áll, az ívek pedig faragott orommezőt kereteznek.

3. ábra. Falpillértáblázat a jáki templom északi falán.

A középkori szobrász lóherealakú keretbe helyezte Isten báránnyát, a fennmaradó teret pedig a jellemző jáki növénydíszsel és az északi toronyaljja egyik oszlopfőjét díszítő sárkányok testvéreivel töltötte ki. Ez az orommezőszerkezet hazánkban szinte iskolát csinált: a jáki keresztelőkápolna, Csemeszkopács templomának kapuja és egy nagysitkei dombormű (8. ábra) bizonyítja népszerűségét. Ami viszont a csavarttörzsű bélletoszlopokat illeti, hasonló szellemű, de francia ízlés szerint csavarttörzsű oszlopok Esztergomban készültek el először hazánk területén, levéldíszsel pedig a horpácsi templomkapuzat mestere szórta tele a bélletoszlopok vájatos törzsét. Azonban a jáki templom déli kapujának készítője nem volt a könnyed és elegáns francia formák híve, s oszlopainak törzsét ezért vaskosan

⁹ Dr. K. Fronner—A. Vilemans: Die Ruine Stahremberg in Niederösterreich. (Mitt. d. C. C. 1870. 97. old. 5. ábra.)

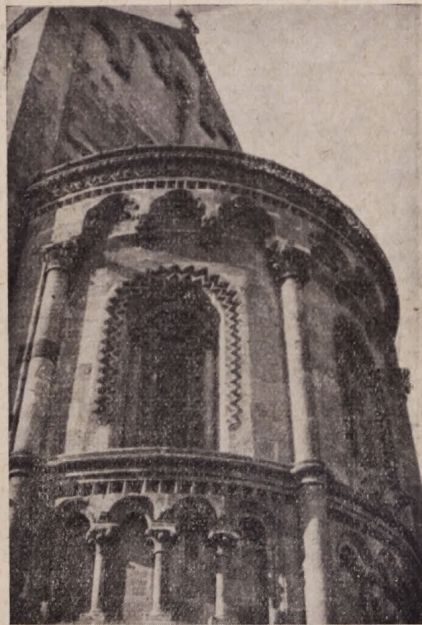
erőtlen és dagadó varkocsokból fonta (9. ábra). Ezekre helyezte el aztán az oszlopfőket, melyeket nem francia-esztergomi minta alapján fejlemezrel borított, hanem olasz-délnémet módszer szerint egyszerűen az oszlopfővel egy kőből faragott csekélyvastagságú lap által fedett le.

A templombelső plasztikai díszítéséből csupán egy példát ragadok ki: a galléros oszlopfők formakapcsolatait (10. ábra). E fejezettípusnak eredete a keleti művészetek homályába vész el, majd Franciaországban nyer polgárjogot, s nálunk Lébényben tűnik fel először. A jákiak Lébény közvetlen rokonai, a család többi tagja pedig Bécsben, Mödlingben, Bécsújhelyen és Trebicsben van. Németországban másutt nem volt divatos. Ha még azt is megemlítjük, hogy a főhajó boltozatának rendszere a ciszterciák által hazánkba telepített koragótika formáit mutatja, és bordáinak keresztmetszetére egész sereg hazai rokonformát tart már számon a művészettörténelem,¹⁰ a templomtér belső építészeti kialakítására vonatkozó formatörténeti példával is szolgáltunk (11. ábra).

És most, mielőtt a nyugati homlokzat díszének, a világhírű jáki kapuzatnak boncolásába fognáink, szakítsuk meg kissé részletmegfigyeléseink gyűjtését, mert már eddig is oly nagy összehasonlító anyagra tettünk szert, hogy a rendszerzés mellőzése egyenesen a részletkérdésekbe való elmerülés veszélyével fenyeget. A jáki szentélyek formakincsét nagy vonalakban két főcsoportra oszthatjuk. Az egyik csoportot alkotják mindazok a motívumok, melyek hazánkban már a jáki templomnál korábbi építményeken is előfordultak. A másik csoportba viszont azok a motívumok sorozandók, melyek Magyarországon először Jákon, vagy a jáki templommal egyidőben épült alkotásokon jelentek meg. Az első csoportba a gyulafehérvári kapcsolatok tartoznak, a másodikba pedig többek között a már ismertetett olasz, francia és német területen divatos formaelemek is. Feltűnő azonban az, hogy a Jákon jelentkező olasz és francia elemek túlnyomó része hazájukban legtöbbször vagy egy évszázados multra tekint vissza, ezzel szemben a német építészetornamentika tárházából származók a német-román építészet legfrissebb termékeiből állnak. Ha tehát elfogadjuk ama kutatók véleményét, kik az olasz és francia formahatást Jákon kizáróan közvetlen olasz és francia kapcsolatokkal magyarázzák, úgy arra a félszeg megállapításra kellene jutnunk, hogy míg a németországi eredmények hazánkban a legrövidebb időn belül ismertté váltak, addig az olasz- és franciaországiaknak, minden szoros kapcsolataink ellenére, hosszú időre volt szükségük ahhoz, hogy hozzánk elérjenek. Ez a feltevés azonban a kimutathatóan olasz és francia forrásokból táplálkozó és a jáki templomot évtizedekkel megelőző műemlékeink láttán nyilvánvalóan helytelen.

¹⁰ Ifj. Csemegi J.: A budavári koronázó főtemplom déli-keleti kapuja („Történetírás I. 356. old.) 2. ábra és Lux Géza: Újabb ásatások a Margitszigeten. Budapest, 1938. 2. ábra.

A mi esetünkben tehát okvetlenül valamely közvetítő művészeti központ létezését kell feltételeznünk, amely mind a francia, mind pedig az olasz formákat felszívta, magába olvasztotta és mint egységes formakincset továbbította hazánk felé. Ily közvetítő művészeti területként mai ismereteink szerint más, mint Délnémetország nem jöhet számításba. Ezidőben Ausztriában jelentősebb építkezési tevékenység nem volt, nem marad tehát más hátra, mint Bajorország, Hessen és a rajnavidéki tartományok közvetítőszerének feltételezése. Ezt a feltevést nagy súllyal támogatja az a tény, hogy ezen a területen az olasz és francia művészet évszázados kapcsolatokat épített ki a német művészetek felé, és itt születtek meg azok a francia eredetű, de jellemzően német szellemben átfogalmazott díszítőelemek is,

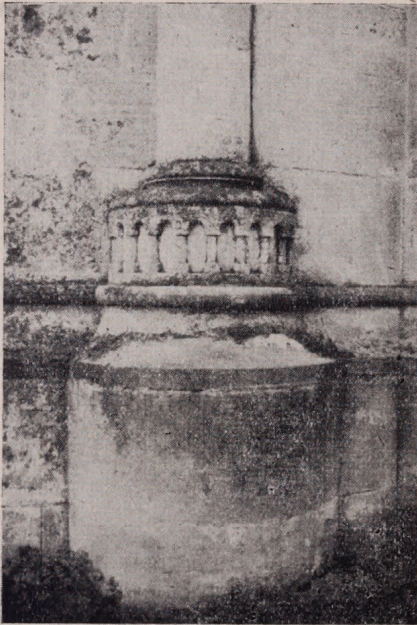

4. ábra. A jáki templom főszentélye.

melyeket Jákon felismertünk. Különben ezek a motívumok már magukban is vezetik a kutatót, és Délnémetországnak ezidőtájt egyik legjelentősebb stílusalakító tényezőjére, az úgynevezett wormsi építő iskolára, illetve annak legérettebb alkotására, a bambergi dóm XIII. századi építkezéseire hívják fel figyelmét. A wormsi iskola volt ugyanis az a kohó, amely ebben az új stílustörekvésektől terhes időben a már eddig is polgárjogot nyert északolasz és középfraancia elemeket, továbbá normand motívumokat és az új, Maulbronn által közvetített gót stílus friss eredményeit sajátos ötvözetté olvasztotta egybe, és hozott létre oly meglepő alkotásokat, mint például a wormsi dóm nyugati, vagy a bambergi keleti szentélye.

És ennek a stílusfejlődésnek ismeretében egyszerre megvilágosodik nagy vonásokban a jáki templom főapszisének forma-

történeti problémája is. Minden olyan olasz és francia motívum, mely Jákon felismerhető, Bambergben is alkalmazásra talált, tehát a felismert közvetlen bambergi formakapcsolatok alapján nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk: a jáki főszentély falfelületének váza és ablakainak kialakítási módja a bambergi dóm keleti szentélye által közvetített olasz hatást mutat, növényi díszítőelemei Bambergben keresztülszűrt francia kapcsolatokról beszélnek, végül pedig felsőemeletének síkba való merevedése az egyetlen hasonló megoldással, a bambergi György kórossal való vérokonságának letagadhatatlan bizonyítékául szolgál.

5. ábra. Oszlopszék a szentélyeken.

Most pedig mindezek ismeretében újult érdeklődéssel térhetünk át a nyugati kapuzat elemekrebontására. A mély bélieték miatt a kapuzat nem fért el a homlokkal mélységében, ezért a középkori mester külön oromfallal koronázott kapuépítményt tervezett, az oromfalat pedig Krisztus és az apostolok szobrai magukbafogadó szoborfülkékkel díszítette (12. ábra). Krisztusnak és az apostoloknak ábrázolása a francia-román épületplasztikában gyakori jelenség, mondhatnók azt is, hogy a kapuzatikonográfia mindennapos tartozéka volt. Ez a franciás elképzelés ihlette meg a regensburgi Szent Jakab templom kapuzatának mesterét is, midőn művén a bejárat fölött a Megváltót apostolainak sorfala között domborműben kifaragta, s ez az ikonográfiai tartalom lebegett akár a bambergi fejedelmi kapu, akár pedig a tisnovici kolostortemplom bejáratának alkotója előtt is. Azonban a regensburgi, a kapuzatarchitektúrával minden szervesebb kapcsolatot nélkülöző megoldás, vagy a bam-

bergi minta, hol az apostolok nem éppen a legkonstruktívabb módon egymás hegyén-hátán állva csupán a bélietoszlopok közeit töltik ki, nem lehetett a jáki mester ízlése szerint való megoldás. Józan magyar világszemléletből fakadó képzeletében az apostolok mint a krisztusi eszme komoly, méltóságteljes földi megszemélyesítői éltek, és hogy elgondolását a maga ízlése szerint megvalósíthassa, mindenekelőtt megfelelő építészeti keretről kellett gondoskodnia. Bizonyára emlékezetében éltek a gelnhauseni Máriatemplom keresztházának kapuzatai is, hol a kapuoromfalakban egymásmellé emelkedően helyezett szoborfülkéket tervezett egyik művész társa (13. ábra). Jáki mesterünk

6. ábra. A hosszház északról.

ezt a gondolatot fejlesztette tehát tovább és — mint már Gerevich Tibor finom megérzéssel észrevette¹¹ — a kezdetben félköríves, majd mindjobban emeltcsúcsívű béliet, valamint az oromfal lezáró rézsűje között átmenetül szolgáló oszlopos fülkébe helyezte el Krisztus és az apostolok szobrai. A szobroknak külön-külön fülkébe való állítása, a statikus elhelyezési mód, valamint az alkotások komoly méltósága az, ami minden kétségtelenül fennálló és az irodalomban sokszor hangoztatott bambergi és közvetett gyulafehérvári olasz formakapcsolat mellett is hazai szobrászatunk egyik legkiválóbb mesterévé avatja művészüket. A szobrok megjelenésében rejlő kifejező erő és a belső lelki tartalom annyira jellemzően magyaros, annyira nyilvánvalóan nem származtatható sem német, sem olasz, sem pedig francia mester képzeletétől, hogy ezek az alkotások csakis a magyarság szellemi közösségébe tartozó művész kezemunkájának tarthatók.

A kapuzat oromfala a bélietívek egész sorát koronázza, melyek terhüket részben oszlopokra, részben pedig pillérekre adják át. Az ívek azonban nem közvetlenül támaszkodnak az

¹¹ Gerevich i. m. 112.

oszlopok fejezeteire, hanem vállkövekre metsződnek, vállkövekre, melyek a bélletpilléreket is megszakítva, egymással teljesen összefüggő ornamentikai egészet alkotnak. Végül említsük még meg a kapuzat bélletoldalozó oroslánjainak motívumát, a bélletet keretelő köcsipkének a maga nemében egyedülálló megoldását és a homlokzaton, valamint a kapuépítmény szélein alkalmazott és a beléjük helyezett szobrok szélrajzát híven követő fülkét.

Ami a kapuzat oroslánjait illeti, ez a motívum az ókori művészetekből származott át a középkorba. Felelevenítette a

7. ábra. Párkánytöredék az egri várszékesegyház ásatásaiból.

St. Gilles-i kapuzat francia mestere, majd Olaszországban vált általánosan használt díszítőelemmé, s innen került át Németországba és hozzánk is. A magyar művészet ezt a megoldást, mint dekoratív motívumot nagyon megkedvelte, és már a jáki kapuk oroslánjai előtt is gyönyörű példányokat termelt ki, oly példányokat, melyekhez foghatót Németországban nem találhatunk. Mesterünk tehát bizonyosan hazai előképek után igazodhatott, midőn oroslánjait kifaragta. Ezzel szemben az oszlopok fölött végighúzódo egységes vállkő formatörténeti fejlődése újra külföldi emlékképek keresésére utasít bennünket. Ennek az építészeti részletnek nagy multja volt már akkor, midőn ebben a formában Jákon feltűnt. Előzményeit a provánszi antikizáló kapuépítészet oszloprendjeinek képszékeiben fedezhetjük fel, és az idők folyamán, meglehetősen hosszú fejlődési út után, Itáliában a fidenzai kapukon, Németországban pedig a bambergi úgynevezett „Gnadenpforte“-n jelent meg. Ha a jáki

megoldást egybevetjük az olasz és német példával, úgy kétség sem férhet ahhoz, hogy az a forma német közvetítéssel került el hozzánk, és a közvetítő szerepét újra Bamberg vállalta.

Most pedig térjünk a jáki kapuzat normand eredetű díszítőelemeinek vizsgálatára. Mesterünk a bélletben négyfajta normand szalagdísz alkalmazott a már említett bélletkereten kívül. E motívumok: a hurkolt szalagfonás, egyszerű fűrészfogor, kettős pálcafogor és kettős rombusztor. Hazánkban ezek a motívumok az egyszerű fűrészfogor és a kettős pálcafogor kivételével először tűntek fel, és e jelenség a jáki templom művészettörténeti elbírálásánál nem lehet érdektelen. Az egyszerű fűrész-

8. ábra. Agnus Dei.

fogor Magyarországon az esztergomi királyi kápolnában került először alkalmazásra, a kettős pálcafogor pedig Lébényben tűnt fel.¹² Érdekes azonban, hogy Esztergomban a fűrészfogor két boltíven, tehát szerkezeti elemen jelentkezik. Ez a megoldás franciás szellemben fogant: hasonló ízlésben díszített szerkezeti íveket vagy boltozati bordákat láthatunk Airvaultban, Tulleben, Fontgombaultban és sok helyen másutt is. A könnyedségre törekvő francia műizlés e díszítőmotívumokkal igyekezett az építészeti elemek komoly statikai szerepét gondtalan mezbe öltöztetni és a struktív szerkezetekben fellépő erőket kendőzni. Azonban a józanabb szellemű magyar művészettől ez a felfogás mindég távolállt, sőt ezzel ellentétben éppen az a jellemzője, hogy a szerkezeti részeket sohasem oldotta fel dekoráció által, vagy ha díszítette is azokat, legfeljebb a szerkezeti formák lényegét nem érintő felületi ornamentikát alkalmazott rajtuk.¹³ Az esztergomi, harmonikaszerű megjelenésükben kon-

¹² Gerevich Tibor az Esztergomban alkalmazott úgynevezett „szögfej”-díszet tévesen pálcadísznek tartja.

¹³ A magyar művészet minden korok művészetében szerkezeti tiszta-

struktív formájúnak egyáltalán nem mondható ívek tehát nem magyar mester alkotásai, s jellemző a magyar művészetre, hogy a fűrészfogsor motívumát hasonló esetekben egyszer sem alkalmazta. S ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az esztergomi királyi kápolna dekorációs stílusának jellegét egyáltalán nem a normand elemek határozzák meg, s a lébényi kapukon sem azok a hangadók, akkor be kell látnunk, hogy a jáki kapubélettek kifejezetten normand ornamentikai rendszerét kizáróan Esztergomból vagy Lébényből levezetni nem lehet és pedig annál kevésbbé, mert a másik két normand szellemű jáki díszítőelem nemhogy hazai műemlékeinkből le nem vezethető, hanem egész

9. ábra. A déli kapu bélleteszlopai.

Középeurópa ornamentikai készletében egyedül áll, s csak azokon az osztrák alkotásokon látjuk viszont, melyek — mint már ezt a műtörténeti kutatások régóta tisztázták — a jáki templom formakincséből táplálkoztak.

A jáki kapuzat mestere tehát a már eddig is használatba vett normand díszítőelemek teljes ismeretén felül új motívumokkal is gazdagította a román épületplasztikát. Minden külföldi és hazai motívumátvétele mellett is önálló művészezésiség volt: művész, kinek formakincse csupán egy művészezési központból — legyen az magyar vagy külföldi — kielégítően le nem vezethető, és egyéniség, ki képességei alapján igazán hivatott

ságra törekedett. Még attól is tartózkodott, hogy struktív építészeti elemeket plasztikai hatások elérése céljából a szobrászat körébe tartozó formákkal helyettesítsen. Sohasem vette át például az itáliai sátor-tetős-kapuzat motívumát, melynek szerkezeti jelentőségű tartóoszlopait oroszlánok vagy emberi alakok, tehát mozgásra teremtett testek hordták. Még a legolaszosabb esztergomi Porta speciosán is csak dekoratív oszlopokat engedett oroszlánhátra helyezni! És egyetlenegy esetben sem alkalmazott tartóoszlopok helyett kariatidákat, vagy a Franciaországban (Moissac, Souillac) oly divatos, állat-testek halmazából felépített pilléreket.

volt arra, hogy a hazai román építészet már-már le hanyatló zászlaját megragadva a román stílus alkonyán még egyszer diadalra vigye az Árpádkor művészi ízlését.

És a diadal nem is váratott sokáig magára: művészete nem maradt hatástalanul. A már említett csempeszkopácsi és nagysitkei kapcsolatokon túl hazánkban még az illési kapuzatot tartja nyilván a művészettörténelem,¹⁴ mint a jáki iskola alkotását, művészetének további nyomai pedig a budai koronázó főtemplom déli-keleti kapuján is vitathatatlanul leolvashatók. De ez a sorozat egyáltalán nem tekinthető lezártnak, mert ha

10. ábra. Oszlopfők
a templom belsejéből.

máshol nem, hát a Dunántúlon a jáki kapcsolat minden bizonnyal nem egy templomról fog még kiderülni a további kutatások során. A külföldi emlékek közül pedig a tudományos irodalom ezideig a traui dómot,¹⁵ a zágrábi dóm egykori főkapuját,¹⁶ az ausztriai Schöngrabernt,¹⁷ Bécsset, Tullnt, Mödlinget, Klein-Mariazellt, Bécsújhelyet,¹⁸ Stahremberg várát¹⁹ és a morvaországi Trebicsset²⁰ hozta Jákkal függő viszonyba. Talán nem lesz érdektelen e külföldi kapcsolatok közelebbi vizsgálatával is foglalkoznunk.

¹⁴ Gerevich i. m. 99.

¹⁵ Szabó L.: A traui dóm és a jáki templom.

¹⁶ K. Weiss: Der Dom zu Agram. (Mitt. d. C. C. 1859. 229. old.)

¹⁷ Gerevich i. m. 114. old.

¹⁸ Az osztrák műemlékcsoport jáki függőségét R. K. Donin már 1915-ben hangsúlyozta. (Romanische Portale in Niederösterreich. Jb. d. C. C. 1915.)

¹⁹ L. a 9. jegyzetet.

²⁰ Gerevich i. m. 115. old.

Ami a trauai dómot illeti, keleti részének architektúrája teljesen kiesik a dalmáciai emlékek egységes és zárt formaköréből. Alaprajzi megoldása és részleteinek formái sok tekintetben rokonságot sejtetnek hazai emlékeinkkel, azonban a jáki templom formaelemeivel oly meglepő formaegyezéseket, mint több más műemléknél tapasztaltunk, nem nagyon lehet rajta találni. Hogy ezek a Dalmáciában idegenszerű formák hazai közvetítéssel kerülhettek le a tatárjárás után, nagyon valószínű. De hogy e formákat főként a jáki műhely kölcsönözte volna, már nem merném bizonyossággal állítani.

Lényegesen más a helyzet a zágrábi dóm esetében. Itt a legutóbbi újjáépítésig a jáki kapu megoldásához felette hasonló, de — barokkori kapu volt látható. A problémának megértéséhez szükséges a dóm történetének rövid vázlatával megismerkednünk. A tatárjárás borzalmai Zágrábot sem kerülték el, utána a dóm is okvetlenül helyreállításra szorult, és az okleveles adatok szerint a XIII. század harmadik negyedében már újjáépülhetett. A dóm átépítések és toldások sorozatán esett keresztül az idők folyamán. Így 1624-ben is, midőn villámcsapás következtében leégett, szükségessé vált átfogó helyreállítása. E munkálatok Alberthal János nevéhez fűződnek. Ez a krajnai születésű mester, ki már 1620 óta dolgozott a templomon, a presbiterium beomlott boltozatát 1633-ig, a megrongálódott tornyot pedig 1643-ig javította ki, majd egy újabb égés után, 1647—65 között a boltozatok megújítását végezte el. Munkásságára jellemző az a körülmény, hogy a helyreállítási munkálatok folyamán nem a korabeli barokk formákat használta, hanem igyekezett a sérült templomrészek eredeti stílusát követni. Gót boltozatokat épített például, s ha barokkos formaalakítása el is árulta kezényomát, abbéli igyekezete, hogy a dóm eredeti hangulatát megőrizze, elvitathatatlanul megállapítható. Joggal vetődik fel tehát a kérdés: a nyugati kapu, melyen ugyancsak ő dolgozhatott, nem szintén egyik helyreállítási kísérlete volt-e talán? Sajnos a legutóbbi újjáépítés alkalmából a kapuzat helyébe újjót stílusú portál épült, így egykori formáit ma már megvizsgálni nem lehet. Weiss azonban, ki még e kapuzatot helyén látta, nem tudta afeletti gyanuját titkolni, hogy a kapuzat egyes kövei és faragványai még a középkorból származhatnak. Nem lehetetlen tehát, sőt nagyon valószínű, hogy a zágrábi dóm főkapuján jáki mesterek dolgoztak a tatárjárás után, s ennek az alkotásnak lett Alberthal mester a XVII. században jó-hiszemű helyreállítója.

Ha még a schöngraberni templomot tesszük mérlegre, úgy az a vélemény fog bennünk kialakulni, hogy ezt az alkotást egy erősen dekoratív érzékű, azonban szobrászati szempontból másodrangú művész alkotta olasz és főként bajor hatásra.²¹ Figyelemreméltó még az a körülmény is, hogy a jáki műhelyre oly jellemző normand díszítőelemek nem találhatók meg rajta. Ezért

²¹ Fr. Novotny: Romanische Bauplastik in Österreich. Wien, 1930. 8. old.

a jáki iskola kisugárzási körébe való kapcsolását nem tarthatjuk indokoltnak. Ezzel szemben a többi osztrák emléken mindenütt feltűnik valamelyik kifejezetten jáki eredetű motívum, így a jáki körbe való sorozásuk biztos stíluskritikai alapokon nyugszik. Ezt a felfogást a történeti adatok is alátámasztják, mert például a bécsi Óriáskapu felépítését csakis az 1258-as tűzvész utáni időre tehetjük, míg a jáki templomot már 1256-ban felszentelték. Azonkívül a formafejlődés iránya is arra az eredményre vezeti a kutatót, hogy Ják apátsági templomának kapuja a bécsi dóm kapuzatának apja volt. A jáki kapu pálcadíszei például még erősen románizű béléltívekre simulnak, a koronázó főtemplom déli kapujánál már fejlett körtetagos keresztmetszetű ívet takarnak, Bécssett pedig ezek a pálcadíszek egykori anyagszerű formájukat elvesztve már csak mint szalagok pántlikázzák körül a béléltíveket.²² Mármost, ha meggondoljuk azt, hogy az Óriáskapu, az osztrák műemlékcsoport legnagyobb alkotása — melyhez képest akár a tulli, akár pedig a mödlingi

11. ábra. A szentély diadalíve.

csontházak vagy a bécsújhelyi templom kapuzata messze elmarad — a jáki műhelytől függ, annál inkább feltehető tehát, hogy a másodrendű emlékek is Ják kisugárzó hatásának termékei.

Hogy azonban a trebicsi kapu miképpen viszonylik a jáki iskolához, még további vizsgálatokat igényel. A könnyebb áttekintés kedvéért hasonlítsuk össze az osztrák kapukat Jákkal és Trebicscel. Ennek az érdekes egybevetésnek az lesz az eredménye, hogy a jáki kapunak jellemző hurkolt szalagmotívumát (14/a. ábra) csak az osztrák rokonemlékeken (Tulli, Mödling) fedezhetjük fel, Trebicsben azonban nem. Ezzel szemben a trebicsi kapun is megjelenik két motívum; a gerezdes vájatsor (14/b. ábra) és a tüskés pálcadísz (14/c. ábra), melyek a jáki

²² L. a 10. jegyzetben idézett értekezésemet.

iskola hazai alkotásain nem kerültek alkalmazásra, míg az osztrák emlékek némelyikén (Bécs, Mödling) felhasználták őket. A tüskés pálcadisz hazánkban teljesen ismeretlen, a gerezdes vájatsorra pedig a mezőgazdasági munkaközben nem rég előkerült györszemerei ívmező az egyetlen, de a formák tanúsága szerint Jáknál legalább egy-két évtizeddel fiatalabb magyar analógia.²³ Végül még azt is megállapíthatjuk, hogy a mödlingi és tulli csontházak és a bécsújhelyi templom idetartozó kapuján a kettős fűrészfog egy új változata is megszületett, mely mind a magyar példákon, mind pedig a trebicsi kapun ismeretlen maradt. Az említett osztrák kapuzatokon a kettős fűrészfog sor egyik sorának ív-, vagy pillérél felé eső fogcsúcsai helyén félholdalakú kimetszés látható, melybe a másik sor fűrészfoga beleillik (14/d. ábra). Ez a díszítőelem nyilvánvalóan összetettebb, mint a jákiak; így fiatalabb korához kétség nem is férhet. Végeredményben a tüskés pálcadisz sem tekinthető másnak, mint a kettős fűrészfog kötetlen kialakításának, s körülbelül a jáki kettős pálca- és rombuszdíszek stílusfokával azonosítható. A gerezdes vájatsor azonban teljesen új díszítőelem Európa keletén. Eredete Franciaországban keresendő, hol — mint Avalonban — a gerezdeket néha szobrocskákkal is kitöltötték a francia mesterek.²⁴ Ezt a franciás megoldást viszontlátjuk a boroszlói Magdolna-templom 1250 körül elkészült kapuján, majd a gerezdeket kitöltő szobrászati dísz nélkül a már említett példákon. Ez a formafejlődési vonal, mely valószínűen Trebicsből indult ki, hazánkat elkerülte, s így a Trebics és Ják közti időviszony tisztázására megbízható támponttal még mindég nem rendelkezünk. Ha azonban a trebicsi templomkapu legfelső falpillérének szélessávú és szalagfonattal díszített élleszedését és az egyik belső bélletpillér vájatjának egymásfölött emelkedő levélsorát vesszük figyelembe, úgy akaratlanul is a lébényi és horpácsi kapubéletek hasonló elhelyezésű pilléire kell gondolnunk. Ha még hozzávesszük azt is, hogy a lébényi galléros fejezetek rokonai itt is feltűnnek és az északi mellékszentélyt díszítő faloszlopok fejezetein a gyulafehérvári módszer szerint szobrászati alkotások láthatók, úgy e kapcsolatokból azt a véleményt szűrhetjük le, hogy a trebicsi mester talán Lébényt, Horpácsot és Gyulafehérvárt ismerhette, de Jákot még nem. Trebics és Ják tehát két egymástól elkülönült fejlődés eredménye; Trebicset a jáki műhely hatósugarába vonni nem látszik indokoltnak.

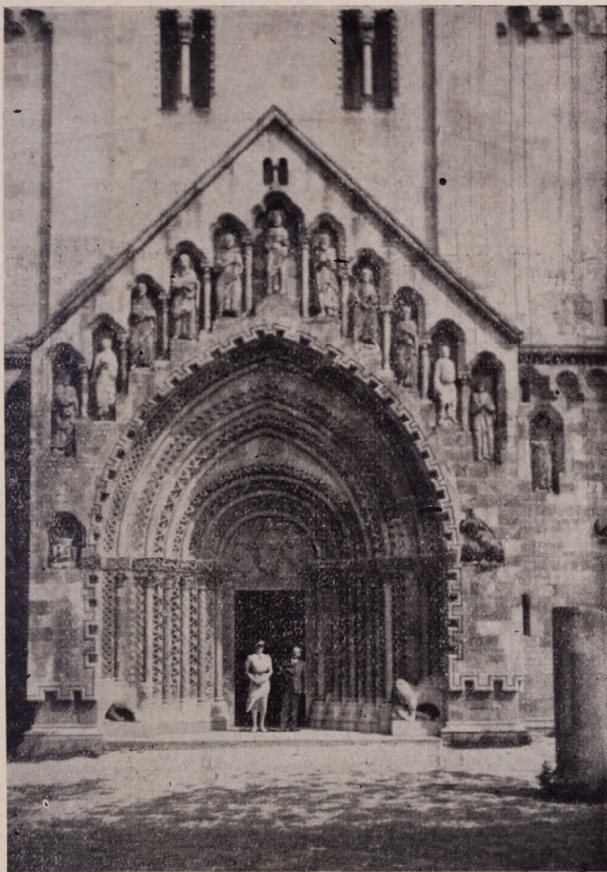
És most, miután a jáki templom formavizsgálatának eredményeit összegyűjtöttük már, ne menjünk el érdektelenül a falakon látható számos kőfaragójegy mellett. Ne tekintsük e jegyek vizsgálatát közönnnyel még akkor sem, ha tudjuk, hogy ezekkel szemben a művészettörténelem nagyon is mostoha állás-

²³ A faragványt Györszemere Pökvár-pusztá területén gr. Crouy Adél fedezte fel, s ő volt szíves a töredékre figyelmemet felhívni.

²⁴ C. Martin: L'art romain en France. Pl. 40.

pontot foglal el manapság, s főként az azokból levont következtetéseket fogadja kételkedve.

Mik is ezek a kőfaragójegyek? A középkor kőfaragói (kiken a középkorban nem csupán építőipari munkást, hanem szobrászt és építész-t is egyaránt értettek), ha mesterségüket a fennálló szabályok szerint elsajátították, az erre jogosított szervtől —

12. ábra. A nyugati kapuzat.

kőfaragó páholytól vagy céhtől — kézjegyül szolgáló kőfaragójegyvet nyertek el. Ha akár arra az álláspontra helyezkedünk, hogy ezek a jegyek csak a munkaelszámolás céljára szolgáltak, s belőlük a kőfaragójegy tulajdonosának egyéniségére, művészeti szempontból való hovatartozására megbízható módon következtetnünk nem lehet, akár pedig azt a felfogást tesszük magunkévá, hogy ezek a jegyek egyéni kézjegyek, és így segítségükkel valamely mester munkái felismerhetők, a kőfaragójegyek történeti értékét semmiképpen sincs okunk lebecsülni. Még akkor is, ha csak az előbbi véleményt fogadjuk el, el kell

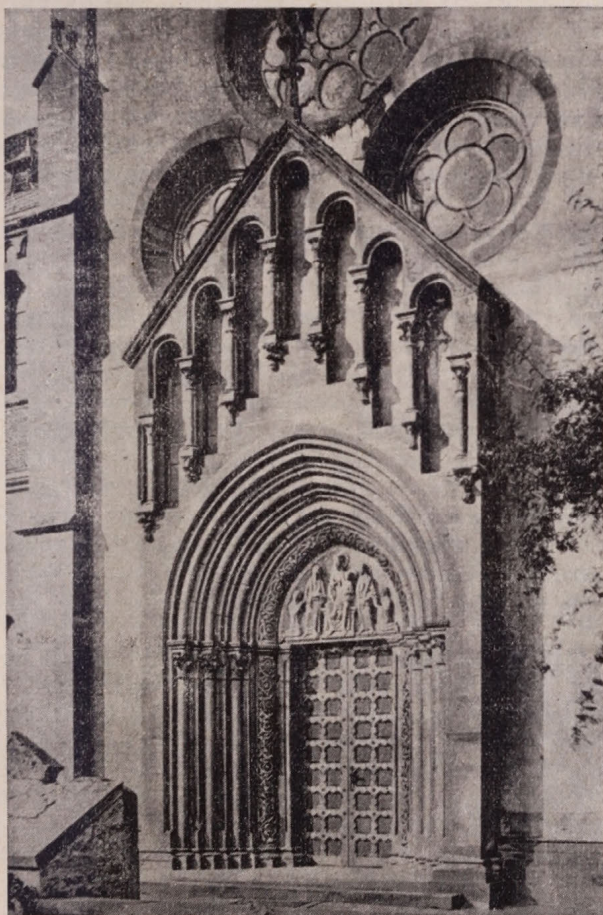
ismernünk, hogy egy építmény keretén belül minden egyes kőfaragójegy önálló munkaerőt jelent. Ahányfajta jegy van tehát az épületen, annyi kőfaragó dolgozott rajta. Továbbá ahol azonos kőfaragójegy található, az az épületrész egy emberöltőn belül el kellett, hogy készüljön. Márcsak ez eredmények miatt sem mellőzhető a kőfaragójegyek vizsgálata. Ha pedig netán az utóbbi felfogásnak adnánk igazat, úgy ezen felül az egy emberöltőn belül felépült műemlékeken található azonos kőfaragójegyek mögött is egy és ugyanazt a mestert sejtethetjük. Ha ez a felfogás a gyakorlatban igazolható lenne, úgy a művészettörténelem beláthatatlan jelentőségű fegyvert nyerne kutatásai számára. Be kell ugyan ismernünk, hogy e feltevés a gyakorlatban eddig igazolást nem nyert. Ennek oka azonban véleményem szerint az, hogy a kőfaragójegyek gyűjtése vagy egyáltalán nem, vagy pedig összehasonlító kutatások számára még nem felelő módon történt eddig. Magam részéről a jáki templomon végzett kutatásaim alkalmából kiterjeszkedtem a kőfaragójegyek tanulmányozására is, azonban mielőtt idevonatkozó eredményeimet ismertetném, előre kell bocsájtanom, hogy az itt közzétett huszonöt kőfaragójegy (16. ábra) csak töredéke a falakon találhatóknak, mert a körülmények legfeljebb csak arra nyújtottak számomra módot, hogy a kézzel elérhető jegyeket megmérjem és szabadkézzel lerajzoljam. Gipszöntvény készítésével, vagy legalább paskolással a jegyeket nem örökíthettem meg. A jegyek közzétételének itt alkalmazott módja sem üti meg tehát az általam szükségesnek tartott tudományos mértéket, de már ez a kis gyűjtemény így is elegendő lesz tán ahhoz, hogy a kőfaragójegyekkel szemben táplált közönnyel felvegye a harcot.

A közzétett jegyek közül a nyugati oldalon az 1. és 2. számúak, a déli hajófalán a 3., 4., 5., 6., 7., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 17. és 19. számúak, a déli apszison a 8. és 25. számúak, a főapszison a 2., 4., 5., 10., 16., 19., 20., 22. és 24. számúak, az északi apszison a 7., 9., 12., 14., 16., 21., 23. és 25. számúak, az északi hajófalán pedig az 1., 4., 5., 10., 12., 14., 17. és 18. számúak találhatóak meg. A huszonöt jegy közül a wormszi románstílusú templomokon és általában hesseni emlékeken tizenhárom, tehát több mint a fele fordul elő. (1., 3., 4., 7., 11., 12., 13., 16., 18., 19., 23., 24. és 25.)²⁵ E wormszi jegyek közül öt Egerben (3., 4., 7., 13. és 18.), négy Zsámbékon (3., 4., 18. 19.), három Ócsán (3., 15., 18.), három Gyulafehérvárott (3., 12., 19.), ugyancsak három Lébényben (4., 11., 23.), egyegy Pilisen (18.), Nagybörzsönyben (19.) és BÉlapátfalván (25.) látható. A többi jáki jegy közül ismeretlen ezideig hat (2., 8., 10., 14., 17. és 21.); az 5. számú ismeretlen ugyan, azonban rokonrajzú a 12., 18., 19., 23. és 24. számú hesseni jegyekkel, tehát valószínű, hogy szintén hesseni származású; a 9. számú Heiligenkreuzban van meg, hol a 3., 4. és 7. számú, valamint egy-egy lébényi, illetve zsámbéki jeggyel együtt fordul elő,²⁶

²⁵ L. a hesseni topográfia köteteit.

²⁶ Öst. Kunsttop. 19. köt

végül a 22. számú jegyhez hasonlót Lyonban²⁷ és Prozelten²⁸ várán láthatunk, ez utóbbin a 3. számúval együtt. Megemlítem még azt is, hogy olyan hesseni jegyek, melyek ugyan Jákon nem fordulnak elő, Zsámbékon (három darab), Ócsán (három darab),²⁹ Gyulafehérvárott (két darab), Lébényben (két darab),

13. ábra. A gelnhauseni Mária-templom keresztházának déli kapuja.

Bélapátfalván és Nagybörzsönyben (egy-egy darab) fedezhetők fel. Feltűnő ez összeállításban Lyon szereplése. A lyoni katedrálisban ugyanis kőfaragójegyek nagy számban találhatók, s ezek közül számos jegy Németországban is előkerül. Így hét lyoni

²⁷ L. Bégule: Monographie de la Cathédrale de Lyon. 1880.

²⁸ B. Ebhardt: Deutsche Burgen. 3. Lieferung.

²⁹ Möller István az ócsai templomon 12 db. hesseni jegyről tudott; kár, hogy ezeket legalább rajzban nem közölte. (Építő Ipar—Építő Művészet 1921. 144. és 153. old.)

jegy közül Fritzlarban egy,³⁰ Gelnhausenben négy,³¹ Wormsban öt,³² Würzburgban kettő,³³ Heiligenkreuzban kettő,³⁴ Prozelten várán pedig három darab³⁵ került a kövekre.

Ha ezt a kis statisztikai kimutatást figyelmesen áttanulmányozzuk, úgy meglepő észrevételek megtételére nyílik alkalomunk. Mindenekelőtt megállapítható belőle, hogy a mai templom nagyjából egyidőben, egyszerre épült,³⁶ s az építkezések a jegyek tanúsága szerint a bizonyosan megrongált állapotban lévő északi fal javítására is sor került. Továbbá jellemző, hogy mindama műemlékeken, melyeket formatörténeti vizsgálatok során mint hazai rokonalkotásokat felemlítettünk, viszontlátjuk a jáki jegyek egy-egy kis csoportját. Legnagyobb érdeklődésre azonban az a tény tarthat számot, hogy a jáki jegyeknek több, mint a fele Wormsból ismeretes, s így kétségtelennek látszik, hogy a jáki kőfaragók abból a műhelykörzetből származnak, melynek hatóságában a wormsi iskola legutolsó alkotása, a bambergi Györgykórus is megszületett. A kőfaragójegyek vizsgálata tehát formatörténeti kutatásainkkal csattanósan azonos eredményre vezetett, — még akkor is, ha statisztikánk éppen a bambergi dóm kőfaragójegyeit nélkülözi. Azonban egyrészt nem érzem ezért hibásnak magam, mert a bambergi jegyek használható közzététele még mindég késik, s így az összeállításba való illesztésükről kénytelen voltam lemondani; másrészt e hiány jelentőségét amúgyis erősen csökkentí az a már régen elfogadott művészettörténeti megállapítás, mely szerint Bamberg XIII. századi építészete a wormsi iskolával való szoros kapcsolatokra utal. A mi szempontunkból már maga ez a tény is bizonyító erejű.

És most, a lényeges művészettörténeti anyag birtokában, tegyük fel végre a kérdést: mikor épült fel a jáki templom mai alakjában? Ha összeállítjuk ama műemlékek névsorát, valamint az elkészültükre vonatkozó történeti adatokat, akkor azt látjuk, hogy a jáki templom építésének kezdetére támpontul szolgáló Györgykórus 1200 után kezdett épülni, s 1237-ben nagyjából készen lehetett; a gelnhauseni Mária-templom kapui 1230 után készültek el, és Ausztriában a schöngraberni templomon 1230 körül még a jáki műhely stílusa nem hagyott nyomot. Továbbá a trebicsi templom, melyet a jákival nagyjából pár-

³⁰ Casseli top. II. köt.

³¹ U. o. I. köt.

³² L. hesseni top. Offenbach Körzet.

³³ Bajor top. Unterfranken 12. köt. (Würzburg).

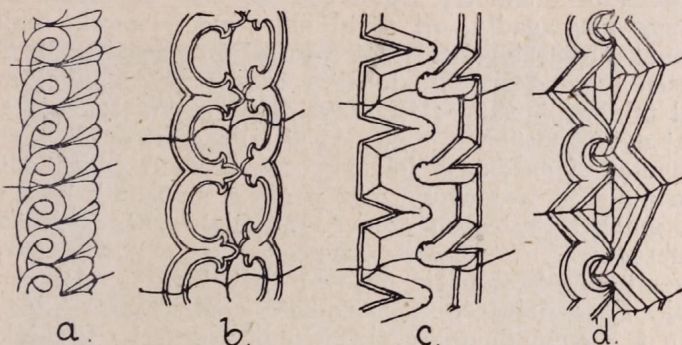
³⁴ L. a 26. jegyzetet.

³⁵ L. a 28. jegyzetet.

³⁶ Ezt különben a formavizsgálatok alkalmával is megállapíthattuk volna. Gondoljunk csak arra, hogy a szentélyablakok ugyanolyan normand díszítőelemekkel keretezettek, mint amilyen a kapubéltben is előfordultak. Vagy az északi mellékszentély falába mélyesztett szobrok ugyanúgy az alkotások szelrajzát követő alakatlan fülkébe vannak elhelyezve, mint a nyugati homlokzaton lévők.

huzamosan építhettek, 1240—54 közé tehető.³⁷ Végül a jáki műhely hatását mutató osztrák emlékek 1252 után épültek ugyanúgy, mint a budavári koronázó főtemplom kapuja, mely 1255—69 között született meg. Nyilvánvaló tehát, hogy az építkezés két szélső határát tisztán stíluskritikai alapon cca. 1235—1255-ben állapíthatjuk meg. Ezt a kormeghatározást pedig nagyszerűen alátámasztja a ráánkmaradt 1256-os felszentelési dátum is.

Már most, ha mi ezt a kormeghatározást alapulvéve figyelembe vesszük a kőfaragójegyek vizsgálatából következő megállapításunkat, mely szerint a jáki templom második építési korszakában a munkálatok megszakítást nem szenvedtek, akkor véleményünk egyszersmind azt a feltevést is maga után vonja,

14. ábra. Normand díszítőelemek.

hogy Jákot a tatárjárás elkerülte, s a bencés apátsági templom építése az országégéskor is zavartalanul folyt tovább. Ha pedig ezt a feltevést mégis valószínűtlennek látnók, úgy nem tehetünk mást, mint hogy a második korszak építkezésének megkezdését 1242 utánra helyezzük, és az első templom elpusztulásával a tatárseregeket okoljuk. Kérdésünket tehát akképen kell módosítanunk: mikor kezdték el Ják ma álló apátsági templomának építését? A feleletet pedig újra a kőfaragójegyek vizsgálatából levont eredmények fogják megadni.

A jáki templom építésében közreműködő kőfaragóknak körülbelül a fele nyerhette el a wormszi építőpáholynban jegyét. Ez a körülmény nagyon feltűnő, és okvetlenül magyarázatra szorul. Mi volt az oka annak, hogy külföldi tanultságú mesterek ily nagy számban, mondhatni, zárt csoportot alkotva keresték fel hazánkat?

Ezzel a kérdéssel azonban — és ezt szükségesnek tartom előljáróban megemlíteni — le kell térnünk a művészettörténelem többé vagy kevésbé járt ösvényéről. Új, ebben a tudományágban még ki nem aknázott területre kell lépünk, mely már nem annyira művészeti, mint inkább gazdaságtörténeti jellegű prob-

³⁷ A. Wenzel: Die Baugeschichte der Klosterkirche zu Trebitsch. (Marb. Jahrb. 1929. 353. old.)

lémákat vet fel a kutató előtt. E problémák természetesen sokrétűek, úgy hogy átfogó tárgyalásuk ez értekezés kereteit szétfeszítené, így az alábbiakban csak arra térhetünk ki, hogy mik is azok az erők, melyek a középkor mesterembereit, művészeit vándorlásra készítetik.

Szerény véleményem szerint, eltekintve ama néhány, a többséghez képest elenyésző számú esettől, midőn királyi vagy főúri ízlés meghatározott művészeti központokból hozat szükségleteinek kielégítésére mesterembereket vagy művészeket, a mestervándorlás jelenségét a munkakereslet és a munkahiány viszonya magyarázza és határozza meg. Rendszeresen az a helyzet, hogy a munkát kereső, csellengő mesterek országhatároktól függetlenül végigkalandozzák akár az egész kontinenst. Kivételes esetektől eltekintve legtöbbször az első kínáló munkaalkalmat megragadja, ott rövid időre megtelepszik, majd feladatának elvégzésével felszedi sátorfáját és tovább áll. Természetesen mindég arrafelé fordítja szekere rúdját, hol munkát remél találni. A vándorlás iránya tehát mindég a munkaalkalmakat nyújtó területek, a gazdasági fellendülésben lévő vidékek felé mutat. E gazdasági folyamatot természetesen hátráltathatják a politikai viszonyok, vagy pedig a munkaalkalmat nyújtó és a munkásfeleslegben szenvedő területek népeinek ízlésbeli különbsége, e fékező erők azonban a természetes gazdasági kiegyenlítődés folyamatát teljesen megállítani rendszerint nem tudják. Ez a jelenség tapasztalható a XII. század legelején, midőn a provánszi kőfaragók elhagyják szűkebb hazájukat, és észak felé vándorolva idővel eljuttatják művészetük eredményeit Chartresba, vagy kelet felé vonulva a meginduló itáliai dómépítkezéseknél gyümölcsöztetik tudásukat. Dehio is ugyancsak erre a véleményre jutott, mikor felismerte azt, hogy a XIII. század első évtizedeiben egyre-másra vándorolnak át a francia katedrálisépítkezéseknél felszabaduló mesterek a német dómok építéséhez új munkaalkalmak szerzése céljából.³⁸ És ezt eredményezték — bár erős művészetpolitikai színezettel — Hamann kutatásai is, ki a francia protoreneszánsz formáinak vándorlását Provánsztól egészen Németországig követte, s további, kelet felé gyűrűző hatásukat is felismerte.³⁹ Vizsgálódásából derül ki a legvilágosabban, hogy a XIII. század első negyedében a wormszi iskola keretébe sorozott alkotásoknak volt leginkább módjában Nyugat- és Középeurópa munkásfeleslegének felszívása. Ez annak a feltűnő ténynek is magyarázatául szolgál, hogy a wormszi iskola formakincsében a provánszi, burgundi, északfrancia, olasz, normand és középnémet elemek a legcsodálatosabb konglomerátumban egyesültek. Ott, a Rajna mentén, a legkülönbélebb tanultságú mesterek találkoztak tehát: lehetett közöttük Lyonból odavándorolt éppúgy, mint északolasz kőfaragó; valamelyik francia-gót katedrális díszreit farigcsáló éppúgy,

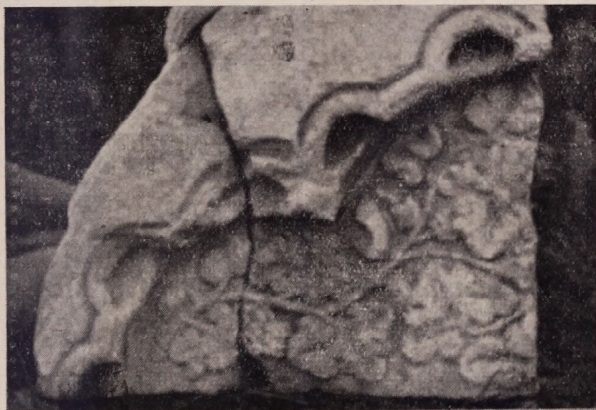
³⁸ G. Dehio: Der Bamberger Dom. 18. old.

³⁹ Deutsche u. Französische Kunst im Mittelalter.

mint — akár valamely magyar templomon dolgozó mesterek egyike, másika.

Azonban akármilyen távolra világító fáklya volt a wormsí iskola művészete, a XIII. század második negyedében mégis lassan fogyott a fénye. Az általa épített alkotások befejezésükhöz közeledtek, s a kőfaragók csapatosan maradhattak munka nélkül. Szétszéledtek tehát, ki erre, ki arra, s munkát keresve járták végig a számukra még nyitvamaradt északi és keleti vidékek útjait...

És mi volt ezidőben hazánkban a helyzet? Magyarország a XIII. századot hatalmas örökséggel, az esztergomi királyi építkezések birtokában kezdte. A francia királykisasszony kíséreté-

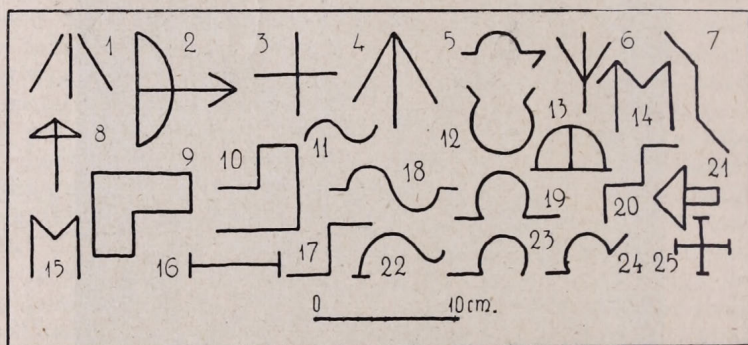

15. ábra. Orommező töredéke Györszemeréről.

vel nagyszámú mesterember, közöttük bizonyosan több kőfaragó is, kerülhetett hazánkba, s ez a francia hatás hazai építészetünkre e korban rányomta bélyegét. Ezidőben Magyarországnak nemigen lehetett munkaerőre szüksége. De már a század harmadik évtizedében új formák tűnedeznek fel a magyar építészetben, az új stílusnak, a gótikának nyomai, melyeket a cisztercita rend építkezései közvetítettek hazánkba. Ezek az építészeti elemek, melyek hazai emlékeinket a maubronni, magdeburgi és heiligenkreuzi alkotásokkal egyvonalba állítják, a magyar építészetet hatalmas ívben vezették át a román építészeti formakincsből a gótikába, s ennek a töretlen fejlődési ívnek ki tudja, hogy mily gyümölcseit aratta volna le hazai építészetünk, ha a tatárjárás derékban ketté nem törte volna a magyarság alkotóképességét. Az 1241—42-es vérzivatar után pusztulás képe volt a magyar föld, s a magyar nemzetnek IV. Bélával az élén mai napig is egyik legsodálatosabb, szinte hihetetlennek látszó teljesítménye volt az, hogy alig húsz év leforgása után Magyarország teljesen újjáéledt, szervezetében megújnodott, és ami minket most leg-

jobban érdekel: újjáépült. Hogy modern szóval éljek, Magyarországon olyan építési konjunktúra volt ezidőben, mint még soha. Szent István templomai egymásután helyreállítottak, új templomok épültek, várak nőttek ki a földből, a kolduló szerzetesrendek pedig alig néhány éven belül teleszórták kolostorokkal új életre pezsdülő városainkat...

Ehhez a mérhetetlenül nagy építészeti fellendüléshez semmiestre sem lehettek elegenden hazai mestereink. És nem lehetett elég munkaerő még akkor sem, ha hozzávesszük a szerzetesrendek kebelében működő építőmunkásokat is. Így érthető és érzékelhető csak igazán IV. Béla újjáépítő tevékenysége, ki elsősorban munkaerőt hozatott hazánkba, és új hajlékot építtetett velük Istennek és embernek egyaránt. Szavára a mester-vándorlás elemi erővel indulhatott meg, Franciaországból (Vil-

16. ábra. Kőfaragójegyek a jáki templomról.

lard mester?) és Németországból egyre-másra özönlöttek a munkát keresők, és ebben a tömegben a legkülönbözőbb irányzatok képviselői egyaránt helyet találhattak. Ez az az idő tehát, midőn a sok közül egy kelet felé vándorló hesseni kőfaragó-csoport is hazánkban vehette útját, hazai irányítással: a jáki mester vezetése mellett, munkába állott, majd pedig munkája végeztével néhány műemlékünk helyreállításában is részt vett. Miután pedig az építkezési fellendülés Magyarországon az ötvenes években szünőfélben volt már, a csoport egyrésze munka nélkül maradt. Mestereink vándorbotot ragadtak tehát újra. Néhányan dél felé (Zágráb) indultak, zömük azonban visszafelé, nyugatnak vette útját, és a II. Ottokár cseh király uralma idején megélenkülő ausztriai építkezési tevékenységbe kapcsolódott. Az így, újonnan szerzett munkaalkalmakkor e mesterek természet-szerűen a Magyarországon elsajátított formákat is felhasználták, miáltal a jáki formák osztrák területen való feltűnése is egyszerűbben érthetővé válik.

A feltett kérdésre tehát így válaszolhatunk: Ják apátsági templomának mai alakját a tatárjárás után nyerhette el. És ezzel a jáki probléma egyértelmű megoldást is nyert: e felfogás

magyarazatot ad a templomon felismerhető két építési kor-
szakra, megvilágítja formai lezármazását és fényt vet azokra
a politikai és gazdasági erőkire is, melyek a jáki műhely nagy
hatóságát érthetővé teszik.

JOSEF CSEMEGI Jun: *Die Probsteikirche zu Ják.*

Auszug. Die, durch Bamberg vermittelten Einflüsse der Wormser Bau-
hütte auf die Probsteikirche zu Ják ist schon von vielen Kunstforscher
erkannt. Der Verfasser fügt noch an diesen Behauptungen zu, dass mehr als
die Hälfte der Steinmetzzeichen unserer Kirche aus der Wormser Bauhütte
herstammen.

Dagegen ist unleugbar, dass der Bau, seiner künstlerischen Auffassung
nach, mit der ausländischen Architektur nicht verwandt wäre. Trotz der
Zusammenhänge mit Bamberg und Gelnhausen zeigt die heutige Kirche
einen, in Ungarn schon Jahrhunderte eingebürgerten Grundriss, der — wie
es auch der verhältnissbestimmende Grundrissnetz zeigt — unmittelbar
von der Kirche zu Lébény übernommen ist. (Es ist noch zu erwähnen, dass
der Kirchenbau wahrscheinlich schon am Ende des XII. Jht. begonnen
wurde. Die nördliche Kirchenwand der heutigen Kirche gehört noch zur
ersten Kirchenanlage. Dieser erste Bau wurde mit einem, von dem, des
zweiten Bauplanes abweichenden verhältnissbestimmenden Grundrissnetz
geplant.)

Gleichfalls ist es auffallend, dass die Nebenapsiden offenbar von den,
des Gyulafehérvár (Karlsburg) Domes beeinflusst sind. (Ebensowie Tre-
bitsch, wo überdies auch der Einfluss Lébény und Horpács bemerkbar ist.)

Nachdem aber der Jáker Meister auch eine eigenartige Persönlichkeit
war, hat er auch selbst Ornamente nach normannischer Art geschaffen, die
später in Tulln, Mödling, Wien, usw. auftauchen und den Einfluss seiner
Kunst und der Jáker Bauhütte in Österreich beweisen. Ausserdem seine
figuralen Schöpfungen, die obzwar mit dem figuralen Schmuck des Bamber-
ger Domes verwandt sind, im Formgefühl ruhiger, monumentaler und wür-
diger scheinen, als seine Vorbilder. Diese Auffassung der Monumentalplastik
war für die ungarische Bauplastik nahestehend. (Aenliche Lösungen des
seelischen Inhaltes zeigt auch die Gyulafehérvár Plastik.) Die höchst sta-
tische Einordnung der Apostelstatuen in die Portalkonzeption ist fremd in
der ausländischen Kunst. Dieses ausgeprägt ungarische Formgefühl zeigt auch
die Dekorationsart. Die ungarische Architektur hat, ihrem statischen Sinne
gemäss, die Dekoration auf die struktiven Bauelemente nicht, oder nur auf
die Oberfläche benützt. So ist verstehbar, dass in Ungarn keine einzige
Bestiensäule (wie in Frankreich, oder in Freising uws. in Deutschland), oder
keine Karyatiden (Jakobsportal in Regensburg) zu finden ist. So hat der
Jáker Meister z. B. den Gebrauch der Zick-Zack Motive auf lasttragenden
Bögen (wie in Frankreich und auch in Esztergom — Gran — die französi-
schen Meister getan haben) von sich abgelehnt.

Im Lichte dieser Behauptungen scheint der Jáker Meister als einhei-
mischer Künstler der ungarischen Spätromanik.

Die Bestätigungen der vergleichenden Kunstforschung setzen die Er-
bauung der Jáker Kirche zwischen 1235—56 (Einweihung), es ist aber sehr
wahrscheinlich, dass die Worms-hessischer Steinmetzengruppe in der Zeit
nach dem Tatareneinfall aufblühenden Baukonjunktur nach Ungarn gekom-
men ist und so wurde der Bau unter der Leitung des Jáker Meisters eher
nach 1242 begonnen.

Az Izlam Szombathelyen.

TAKÁTS
JÓZSEF dr.

A „Vasi Szemle” szerkesztősége feladatául tűzte ki Szombathely, Vas vármegye és a Dunántúl helytörténetének tervszerű feltárását. Azt hisszük, hogy a szerkesztőség intenciójának megfelelőleg járunk el, amidőn az alábbi adatokat ezen legilletékesebb helyen beszolgáltatjuk, annál inkább, mert amint örömmel megállapítható, Szombathely és környékének multja iránt az érdeklődés — a nem hivatásos történészek és céhbeli szakemberek részéről is — mindinkább szélesedő rétegekben nyilatkozik meg. Éppen ezért az alkalmat felhasználva szeretnénk az érdeklődés fókuszába tolni a nemzeti mult történetének egyik rendkívül érdekes fejezetét, a török hódoltság korát, amelyről városunknak mindég jobban szaporodó monográfiáiban nem igen van szó. Pedig ennek a kornak már az a körülmény is megadja az érdekességet, hogy az ország ebben az időben szintén nagyrészt idegen uralom alatt állott, tehát korunk s a török hódoltság kora sokban hasonlít egymáshoz. Legérdekesebbek azonban mégis a különbségek. Takáts S. „Rajzok a török világból” c. könyvében mondja, hogy bár a kir. terület az ország egyharmadára apadt le, mégis az I. Ferdinánddal kötött béke után az ország jövedelme rohamosan növekedett, és országunknak soha nem látott gazdasági fellendülésben volt része. Egyes kori sajátságoktól eltekintve, az a szellem, amely a Buda—Bagdad tengelynek nagy gazdasági egységét átlengi, a türelem és a felvilágosodottság szelleme volt. A Budán megtelepedett magyar, olasz és zsidó kereskedők teljes jogbiztonságban dolgozhattak és olyan jogvédelemben részesültek, hogy bámulattal kell kalapot emelni a török józanság eme frappáns megnyilatkozása előtt. Nem hiába sorolja sok külföldi és magyar tudós a török népet a legkiválóbbak közé. Tény, hogy a török a meghódított népeket okosan, józanul kormányozta. Nemzeti nyelvünk sem terjedt soha annyira, mint ebben a korban. Az ú. n. írdeákoktól a magyarnyelvi alkotásoknak számtalan remeke maradt fenn, amelyeket gyönyörűséggel olvas a mai kor embere is. A magyar nyelv valósággal fénykorát élte. Nándorfehérvárról, Drinápolyból, Konstantinápolyból, de az Ázsiában fekvő török városokból is olyan pompás magyarsággal írt levelek jöttek az országba, amelyek minden magyar szívben visszhangot keltenek, sőt a budai basák a bécsi udvart is kényszerítették, hogy magyarul levelezzon, mert a német levelekre egyszerűen nem adtak választ. Ez a szellemi és anyagi jólét csak akkor hanyatlott, amikor a végbeli élet felbomlott, a folytonos háború és egyéb bajok folytán a szegénylegények elszaporodtak és a vagyonbiztonság megszűnt.

I.

Az alábbi adatok egykori török történetírók, nevezetesen Dselalzáde Musztafa, Ferdi, Kjatib Cselebi, Feridun bég munkáinak, illetve ezen munkák városunk és környéke történetét érintő részeinek rövid ismertetését és az azokból vett idézeteket tartalmazzák. A nevezett történetírók munkáit Thury József és Karácson Imre fordították le magyarra.

A mult század ötvenes éveiben az a törekvés kezdett ugyanis megnyilvánulni, hogy a török történetírókból ismerjük meg a hazai történetnek azt az idejét, amelyet a török történeti művek is tárgyalnak. Vámbéry Ármin és Repicky János voltak azok, akik legelőször kezdték a török történetírók munkáit magyarra fordítani és szemelvényesen közrebocsátani. A minket magyarokat érdeklő részeket azután egész terjedelmükben az említett két kiváló tudósunk fordította le „Török Történetírók” c. alatt. Ezekből idézünk. Persze bennünket csak azok a részek érdekelnek, amelyek Szombathelyre vonatkoznak.

A török hadsereg, amint tudjuk, 1532-ben a kis Kőszeg várát vette ostrom alá. De Jurisics Miklós csekélyszámú seregével oly hősiiesen védte a várat, hogy az ostrom alatt a császári hadak időt nyertek az ellenállásra és felkészülhettek. A délről jövő török sereg Szombathelyen vonult át. Thury József azt írja, hogy tulajdonképpen két seregről van szó: az egyik Kapornaktól Körmend, Hidvég, Táplánfa, a másik, Kám, Rum, Ikervár felé ment; a két sereg Nagygéncsnél egyesült. Pecsevi török történetíró szerint Hidvég elhagyása után Szombatelei azaz Szombathelyre érkezett a török hadsereg. (Lásd: Thury.)

Lapozzuk csak fel a vonatkozó helyeket:

Dselalzáde Musztafa.

Dselalzáde leírja, amint a török hadsereg átvonul Komendvár, Rum, Ikervár és Mesteri helységeken, majd a következőképen folytatja:

„Az említett hónap 5-ik napján Hendvig nevű magas vár (Rábahidvég) közelében állapodott meg a szultáni sátor. A nevezett várhoz tartozó városok és területek lakosai megfutván, ebbe zárkóztak s városának és külvárosának minden utcája és közttere tömve volt a pokol tüzére való néppel. Ebbe, a negyedik pokolhoz hasonló börtönbe zárkózott s a sátántól megcsalatott gonoszok is — mihelyt meghallották, hogy az ég boltozatát és a föld színét az orozlánerejű hadsereg zaja eltöltötte, — kegyelemre feladták várukat; mert a homályosan látó szemekben magas gátnak tetsző várfalukat az igaz hit hadserege olybá sem vette, mint valami vékony leplet. — Ezen a vidéken a meghiusult tervű és reményükben csalatkozott pokolbeli feslett erkölcsű gyauroknak Szonbothel nevű égig érő váruk is volt, amelynek elfoglalása nehéz, mint valamely talány megfejtése és mely

szintén keresztyének tartózkodási helye volt. Az említett hónap 7-ik napján ez is elfoglaltatott a győzelmes sereg által..."

Ferdi.

Nem említi kifejezetten Szombathelyt, átsiklik rajta. Leírja, hogy a gyaurok sehol sem mertek ellenállani a győzelmes seregnek és a várakat feladták. Mint kuriózumot megemlítjük, hogy nála a Rába folyó „Akszu“ = Fehér víz néven szerepel. Azt mondja továbbá, hogy az ezen a vízen történt átkelés után a harmadik állomás Kőszeg volt.

Kjátib Cselebi.

Szombathelyt „Részeges Ibrahim pasa Horvátországban“ című fejezetében említi; az idevonatkozó rész a következőképen hangzik:

...„A horvát határon összegyülekezett hitetlenek ellenállottak és nagy harc után néhány ezer hitetlen megöletett. A németek nagy serege háromszor jött ellenünk, de mind a háromszor legyőzettek. Azon a környéken a pápa birtokában lévő Szombathely és Körmend nevű várak is elfoglaltattak és a bennük lévő hitetlen németek megölettek“ ...

Feridun bég.

A törökök által írt történeti művek közül leghitelesebb források a hódító szultánok naplói. Ezek a naplók hivatalos okmányok jellegével bírnak. Az 1532-i hadjáratról is irattak ilyen naplók. Ezeket a többiekkel együtt Feridun bég tette közzé. A bennünket érdeklő rész a következőképen hangzik:

„ 939 év Moharrem hó.

1. Szombat (augusztus 3.) állomás Komendvár vára előtt, Kám falu mellett.

2. Vasárnap. Állomás Rum vára előtt, a Szala víznél, mely Rum vára ma elfoglaltatott. (Helyesen Rába vízénél, l. Thury.)

3. Hétfő. Helyben. Ma Rama vize nevű folyóvízhez (bizonyára Rába, l. Thury) érkezvén, parancs adatott, hogy hidat verjenek.

4. Kedd. Érkezés Ikervárhoz. Ez a vár és Mester nevű vár ma elfoglaltattak.

5. Szerda. Állomás a János birtokaihoz tartozó Hidvég nevű várnál (azaz Rábahidvégnél, l. Thury). Ma átkelés a Rába vízen csinált hídon, továbbá egy mocsáron és egy kisebb hídon is.

6. Csütörtök. Állomás Tabanfo (azaz Táplánfa, l. Thury) falunál. A padisah ma kelt át a rábai hídon. A táborban nagy szükség volt, úgyhogy 50 dirhem kenyér egy akcseért kelt.

7. Péntek. Állomás Gends falunál. Ma megparancsoltatván Kőszeg nevű vár ostromlása, az ágyúk oda küldettek.

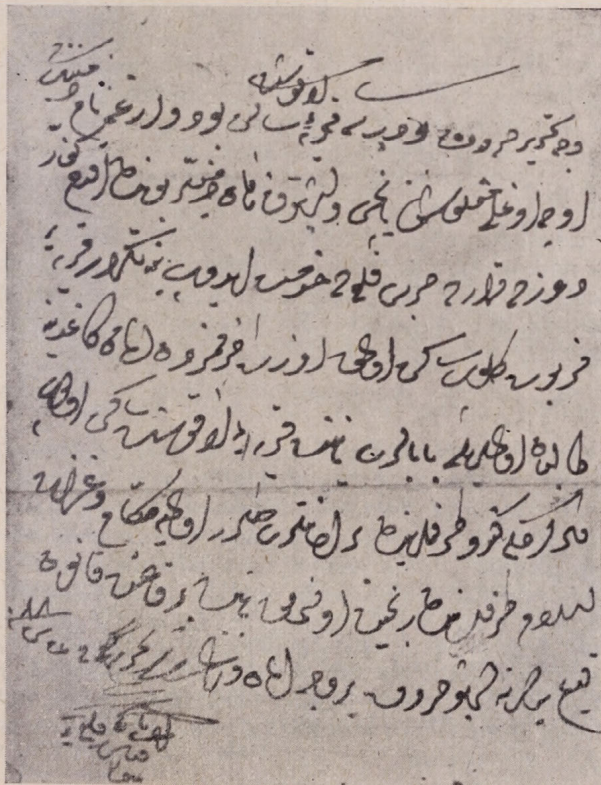
8. Szombat. (Augusztus 10. E napon érkezett tehát a szultán Kőszeg alá, l. Thury.) Állomás a német birtokaihoz tartozó

Kőszeg váránál. A pasa megszállván a vár alatt, hozzákezdett elfoglalásához. Igen sok eső esett.

9. Vasárnap. Helyben. Annyi eső esett, hogy patakokban folyt, stb. stb. . . .”

Székfű Gyula azt mondja, hogy a török történetírás határterület a történet és a költészet között. Nekik nem az elmúlt események fontosak, hanem az Izlam nagyszerűsége, miért is

A)

minden csak eszköz a kezükben arra, hogy az Izlamot dicsérjék és magasztalják. Az Izlam valláspolitikai felfogásának magas régióiban a valóság talaja elcsúszik a talpuk alól. Nagy szerepe van írásaikban a keleti fantáziának is. E miatt és a rímek és a körmönfont tarka-barka kifejezések kedvéért is nagyon gyakran letérnek az igazság útjáról. Mindazonáltal sok értékes anyagot lehet belőlük kibányászni.

II.

Az alábbiakban két töröknyelvű okirat facsimiléjét közöljük a rajtuk levő pecsétekkel. Helyszűke miatt eltekintünk a szo-

kásos kurzív török írástól; helyette fonetikus átírást adunk, és egyben közöljük a magyar fordítást is.

Ez a két okirat csak annyiban kapcsolatos Szombathellyel, hogy a helybeli vármegyei levéltár őrzi őket. A Both-család nemesi iratai között fekszenek. Tudomásunk szerint több töröknyelvű okirat sem a vármegyei, sem a városi levéltárban nincsen. A városi levéltárban még nem régiben állítólag nagyszámú értékes anyag volt felhalmozva. Egész gyűjteménye volt itt a török okiratoknak; voltak közöttük fermánok is, a szultán által aláírt okiratok; azonban ezek a kincsek sajnálatos módon mind elpusztultak.

Mielőtt ezen okiratokat közölnék, kötelességemnek tartom hálás köszönetemet kifejezni Jusszuf Számih bégnek, a kitűnő török írónak (Kairó) és dr. Fekete Lajos egyetemi m. tanárnak, az országos levéltár kiváló tudósának, akik a szöveg olvasása és fordítása körül szívesek voltak segítségemre lenni.

A két okirat facsimiléi valamivel kisebbek, mint az eredeti okiratok. Ezzel szemben a pecséteket az olvashatóság miatt kb. kétszeres nagyításban hozzuk. A helyvel való takarékoskodás miatt elhagytuk a török okiratok invokációját. Ez az invokáció a huwa szócskából áll, amely annyit jelent „Ő”, „Allah”, tehát „Isten nevében”.

A fenti szöveg fonetikus átírásban a következőképen hangzik:

Vedzsh-i-táhrir-i-huruf bu durki kárije-i-lakosda szákin bod varga nám zimminin ücs oglu miklos jancsi ve istok naman zimmiler bundán ákdám küffár-i-duzah kárárde harbi kaláde hizmet edüp jiné tekrár kárije-i-mezburé gelüp szákin olmak üzere tárafimizdán emán kjágidiná tálibán olmalárilé bábálárin jánindá kárije-i-lakosda szákin olub mádamki kendi tárafílárindán bir ihánetleri szádir olmájá hukkám ve guzzát-i-islám tárafíndán rendzsíde olunmámák bábinde ber káide-i-kánun-i-kádim jedlerine isbu huruf ber vedzsh-i-emán verilmisdir tahríren fi gurrá-i-sávvál széné 1088 hararahn agajan-i-kala-i Kanizsa halen.

Fordítása:

Ezen írás értelme az, hogy e levél felmutatói: Miklós, Jancsi és Istók nevű zimmik.¹ Lakos községben lakó Bot varga nevű zimmi fiai, akik ezelőtt a pokolra való hitetleneknél, ellenséges várban teljesítettek szolgálatot és ismét az említett községbe akarnak visszajönni, hogy itt lakhassanak, tőlünk hitlevelet kértek. Ezen irat a régi törvény szerint igazolásul adatott ki nekik, hogy amennyiben atyjuk mellett Lakos községben laknának és hűtlenségbe nem esnének, a bírák és a mohamedán vitézek részéről bántódásuk ne legyen. Iratott sávval hónap 1-én 1088. évben (1677 év november 27-én). Írták a mostani kanizsai agák.

¹ Zimmi = jobbágy.

B)

A fenti szöveg fonetikus átírásban a következőképen hangzik:

Vedzsh-i-táhrir-i-huruf bu durki nehr-i-muránin öte jákászinda kárijé-i-lakosda szákin bot varga nám zimmi jánindá gulám olmak üzere rájjet ihtijár eden dárende-i-huruf istván digér gulám mihály ve digér gulám gyurkó námun zimmiler tárafimizdán emán kjágidiná tálibun ol-málárilé kárije-i-mezburede szákin olub mádamki kendi táraflárlándán bir ihánetleri szádir olmaja hukkámdan ve guzzát-i-islám tárafándán bir ferd rendzside etmemek üzere tárafimizdán isbu memhur emán kjágidi verilmisdir táhriren fi 22 rebi-ül-evvel szene. 87 hararahn agajan-i miralaj-i-kanizsa hálen.

Fordítása:

Jelen írásnak az az értelme, hogy ezen irat felmutatói: István, egy másik legényember: Mihály és egy harmadik legényember: Gyurkó nevű zimmik, akik a Mura folyó túlsó oldalán Lakos községben lakó Bot varga nevű zimminél szolgálni szándékoznak és török alattvalók akarnak lenni, tőlünk biztonságlevelet kértek. Ezen pecsétes irat igazolásául adatott nekik, hogy amennyiben a nevezett községben laknak és hűtlenségbe nem esnek, a bírák és a mohamedán katonai hatóságok részéről senki ne zaklassa őket. Iratotott 1087 évben rebi-ül-evvel hónap 22-én (1676 év, június 4-én). Írták a kanizsai miráláj mostani agái.

1

2

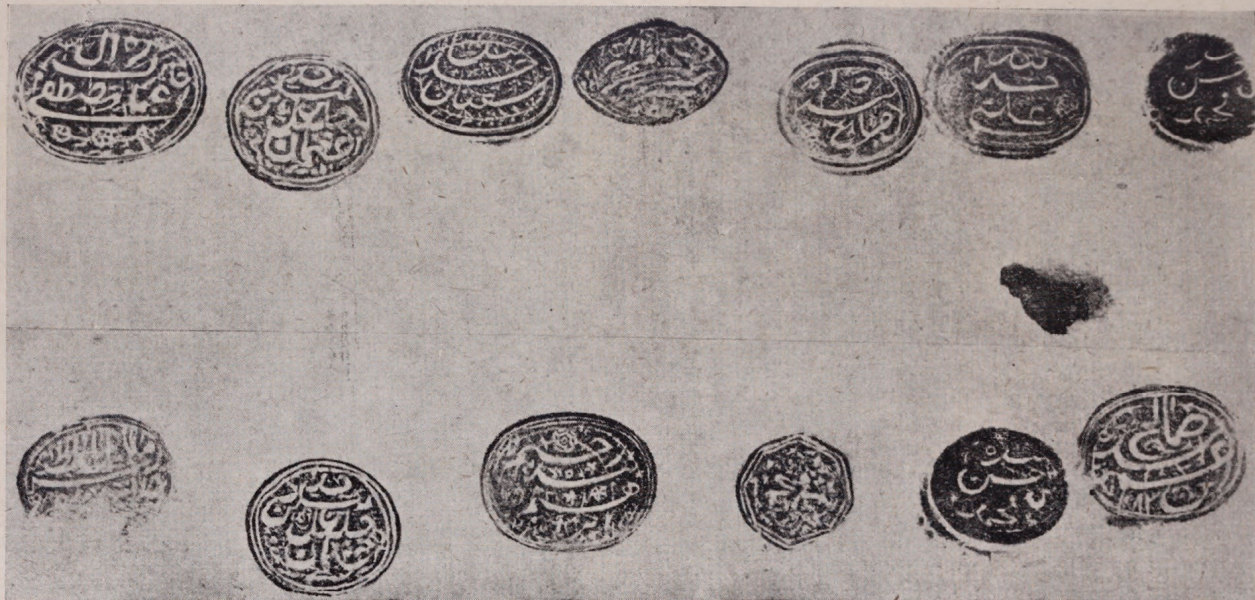
3

4

5

6

7

a

b

c

d

e

f

Az 1—7 alatti pecsétek az A-val jelzett, az a—f alattiak pedig a B-vel jelzett okiratok hátlapján találhatók.

Az egyes pecsétek szövegének fonetikus átírása, valamint azok fordítása a következő:

A	A
1. <i>Hakk-i-ráh al oszman muszata.</i>	1. Az Oszmán dinasztia útjának pora: Muszatafa.
2. <i>Oszman ben khalil ben bende khudá.</i>	2. Isten szolgája: Oszman Khálil fia.
3. <i>Bende-i-khudá sában.</i>	3. Isten szolgája: Sában.
4. <i>Olvashatatlan.</i>	4. Olvashatatlan.
5. <i>Bende-i-khudá szálih.</i>	5. Isten szolgája: Szálih.
6. <i>Bende-i-khudá ali.</i>	6. Isten szolgája: Ali.
7. <i>Bende-i-muhammed ben hasszan.</i>	7. A próféta szolgája: Hasszán fia.
B	B
a) <i>Náil-i-eltáf-i-khudá muszatafa.</i>	a) Isten jótéteményeinek birtokosa: Muszatafa.
b) <i>Mint a 2. sz. alatti.</i>	b) Mint a 2. sz. alatti.
c) <i>Bende-i-ráhim ibrahím.</i>	c) Az irgalmas Isten szolgája: Ibrahim.
d) <i>Muhammed.</i>	d) Muhamed.
e) <i>Mint a 7. sz. alatti.</i>	e) Mint a 7. sz. alatti.
f) <i>Bende szálih ben omar</i>	f) A szolgál: Szálih, Omár fia.

FORRASMUNKÁK:

- Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. I. kötet, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1915.
- Thury József: *Török történetirók*. I. kötet, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1893.
- Thury József: *Török történetirók*. II. kötet, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1896.
- Karácson Imre: *Török történetirók*. III. kötet, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1916.
- Dr. Friedrich Kraelitz: *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache*. Wien, 1922.

Dr.: TAKÁTS JÓZSEF: *L' Islam à Szombathely*.

Résumé: La Revue mensuelle „Vasi Szemle” s'est assigné pour tâche la recherche systématique des faits et des données ayant trait à l'histoire locale de notre ville, ainsi qu'à celle de ses contrées environnantes. Nous croyons pouvoir agir en conformité des intentions de la rédaction en mettant à sa disposition les notes suivantes qui, — quelque modestes qu'elles soient, — ne manqueront peut-être pas de jeter quelques clartés sur l'histoire de notre ville pendant la campagne turque de 1532 et d'attirer l'attention sur l'époque si intéressante et si méconnue de la domination turque dans notre histoire nationale. Nous disons méconnue car, il faut le dire contrairement à la croyance généralement répandue à ce sujet, la vérité c'est que dans l'administration des peuples subjugués, les Turcs ont manifesté une retenue, une sagesse telle, que nous ne pouvons que nous incliner devant ce peuple oriental. Aucun doute ne saurait subsister qu'après la

catastrophe de Mohács, c'est l'esprit de modération et de tolérance qui planait sur cette immense unité économique que nous pourrions appeler l'axe Bude-Bagdad. Il suffit de renvoyer à l'état extrêmement favorable du commerce, de la vie économique du XVI en général, de même qu'à la situation des commerçants hongrois, italiens et juifs établis à Bude qui, pouvant faire le commerce comme bon leur semblait, vivaient en pleine jouissance de tous ses droits civiques et publics. En ce qui concerne notre langue nationale, elle n'a jamais pris un essor comparable à celui de cette époque, étant donné qu'elle est devenue pour ainsi dire la langue diplomatiques, servant de trait d'union avec les états orientaux; l'on correspondait même en hongrois avec la cour impériale de Vienne. Combien d'oeuvres maîtresses de la pensée et du sentiment, toutes imprégnées de l'esprit hongrois nous ont été léguées par les secrétaires hongrois des pachas, ces artistes de la plume, que nous appelons en hongrois les „iródeákok“.

Dans la première partie de notre publication, nous donnons les extraits des oeuvres d' „Historiens turcs“ (Djelalzé, Moustapha, Ferdi, Kjatib Tchélébi et Féridoune bey) traduites en hongrois par Joseph Thury et Emeric Karáson touchant l'histoire de Szombathely. Nous y apprenons qu'en 1532 les deux corps d'armées turques, après avoir détruit la forteresse de Szombathely, qui se trouvait à peu près sur l'emplacement de la cathédrale d'aujourd'hui, se sont réunies près de Nagygyécs et se dirigeaient ensuite sur Kőszeg. Cette petite ville, à proximité de Szombathely, assiégée à son tour, a déployé, comme nous le savons, une résistance admirable, contre les attaques violentes de l'armée turque.

Dans la deuxième partie, nous publions les fac-similés, la transcription phonétique et la traduction hongroise de deux documents, avec les sceaux apposés au verso de ces documents. Ceux-ci sont des sauf-conduits et se trouvent aux archives départementales de notre ville.

Enfin, il y a lieu de mentionner ici la perte regrettable d'autres documents turcs de très grande valeur, qui se trouvaient à profusion dans nos archives municipales.

(Dr. T. J.)

Így épít a vasi nép.

TÓTH
JÁNOS

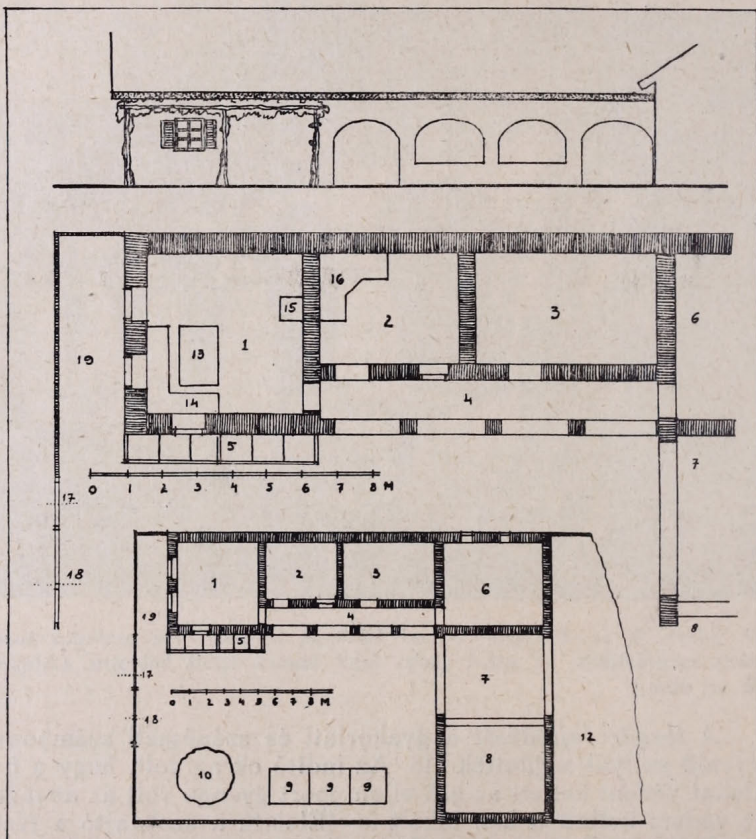
IV. Tornácok.

109. Söpte. 8. sz. Hodászy József házának tornáca. Az oszlopos tornác hossza megrövidült, az utcai szoba felől kamra épült helyette. (Alaprajz 112. sz. ábra.)

A *tornác fejlődését* a gyakorlati és szépészeti szempontok egyenlő súllyal segítették elő. Az indító ok az volt, hogy a házfalakat védeni kellett az eső ellen, mert gyenge volt az anyaguk. De védeni kellett a ház lakóit is. (Eleinte a szobaajtó a füstös konyhából nyílt, de a fejlődés folyamán a szabadba nyílt minden ajtó.) Esős, szeles időben, havas télen nehéz volt a házi-asszony dolga, aki „százszor is” ki-bejárt a konyhából a kamrába, szobába élelmiszerért, takarításkor stb. Hely kellett a kukorica szárogatásra is, mert a kukoricagőré építése sokba került volna. A hosszúlétrát is fel kellett valahová akasztani. A piros paprikafűzért is szellős, száraz helyen kellett szárogatni. Az udvari ereszt tehát kiszélesítették. Itt játszadoztak a gyerekek, itt végezte el házimunkájának egy részét a ház otthon maradt népe. Itt sütkéreztek az öregek a kora tavaszi és késő őszi napsugárban. Itt aludtak késő tavasztól kora őszig a szobából és kamrából kiszorult férfiak. A fejlődés folyamán tehát messze túlnyújtották az udvari fal felett a nyeregtetőt. (A nye-

regtető szarufái a mennyezetgerendáknak a falakon túlnyúló végére támaszkodtak s így kisebb keresztmetszetű mennyezetgerendákat alkalmazhattak, mintha a tető nem nyúlott volna az udvari főfal síkján túl. A nép ácsmesterei talán önmaguktól rájöttek, hogy a kéttámaszú, de egyik oldalán az alátámasztáson túlnyúló és a végén terhelt gerenda gyengébb lehet, mint a kéttámaszú.)

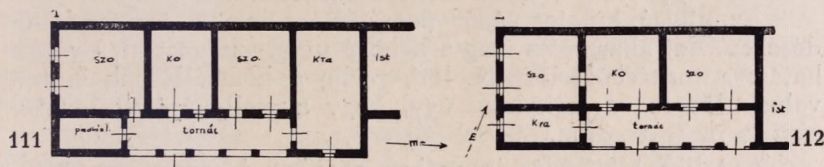
110. Csörötnek, 218. sz. ház alaprajza és udvari homlokrajza. Kerített ház, a gazdasági épület és a lakóépület egymásra merőlegesen összeépült. A szobában sarokablak, ebédlősarokkal. 1. szoba, 2. konyha, 3. kamra, 4. oszlopos tornác, 5. szőlőlugas, 6. istálló, 7. szekérszín, 8. pajta, 9. sertésólak, 10. szénaboglya, 11. udvar, 12. kert, 13. asztal, 14. sarokpad, 15. kályha, 16. tűzhely, 17. kiskapu, 18. nagykapu, 19. előkert.

Az utcafelőli kontyos tetőt is túlnyújtották a homlokfalon. Erős gyámokkal támasztották alá a kinyúló kontyot. Itt tanyázott vasárnaponkint a ház egész népe és végeredményben fedett, elől és oldalt nyitott pihenőhellyé váltott a konty alatti terület.

A ház kontya leginkább a szélső gyámgerendákra nehezedik, az öreg házak szélső gyámjai rokkannak meg legelőbb, mert a

legtöbb terhet ezek hordják. Ezeket kellett először alátámasztani és erre faoszlopokat alkalmaztak, ezeket néha megfaragták, hogy szebb legyen a ház eleje. Amikor az egész eresz romlani kezdett, minden utcai gyámgerendát és udvari mennyezetgerenda végét alá kellett támasztani. Ez már nem volt gazdaságos megoldás. Erős gerendát húztak a gyámok alá és ezt támasztották alá oszlopokkal két szélén, meg a közepén. Rájöttek arra, hogy, ha előre ezzel a kiváltó gerendával készül a ház homloka, feleslegesek a gyámok és a tornác fejlődésében ezzel egy új lépés történt. (Faoszlopos tornác.)

A faoszlopokat később felváltották a kő-, meg a vakolt téglapillérek. Ezután már csak egy lépés hiányzott, hogy a pillérek feletti faáthidalásokat téglalobozatokkal helyettesítsék.

111. *Öndöd.* 46. sz. Móricz János házának alaprajza. Az utca felőli tornác helyett kamra épült s a kamrában beépített padláslépcső van.

112. *Söpte.* 8. sz. Hodászy József lakóházának alaprajza. A tornác egyrésze eltűnt: az utca felől egy kis kamra épült helyette. (Fényképei 109., 132. ábrák.)

Evvel egyidőben az oromdeszkázást az oromfal váltotta fel. Az oromfal nehéz volt és az alatta kiképezett tornác költséges. El is hagyták és helyette egy kis faoszlopos tornácot építettek az oromfal elé. Azonban a homlokkal elé nem lehetett úgy beiktatni, hogy szép legyen. A csonka háromszögű oromfal és előtte a tornác szinte megoldhatatlan építőművészeti feladat és gyakorlatilag sem volt szükséges. Elégséges volt az udvari tornác bőségesen gyakorlati szempontból. Az oromfal előtti, a házzal *szervesen* összeépített tornáckiképzést a vasi nép sohasem kísérli meg, szervesen pedig csak akkor, ha arra szüksége van (pld. a lépcsőfeljáratot védi). Költséges és szükségtelen volt a ház oldalán teljesen végigvonuló falazott tornác is. Először az utcai szoba oldala mellett lévő tornácrészt falazza el. Ide helyezi hiányzó éléskamráját, padláslépcsőjét, vagy itt alakít ki egy kis szobát. Később a kamara előtt is elhagyja a tornácot s ezzel növeli annak területét. Végül csupán a konyha előtt tartja meg.

A tornác így a konyhafal síkjában húzódott vissza, de, mivel nyitott volta következtében nem vehette át a pitvar szerepét, el is tűnt, hogy helyet adjon a *kódisállásnak*. Kilépett tehát a falsíkból és az épület tömegéből. Első megjelenése óvatos és szegényes. Kódisállásnak hívják ezt a kis tornácot, mert ennek lépcsőjére ültette le a háziasszony a kéregetőt és a koldus itt ette meg az ételmaradékot. Kétoszlopos tornác ez, elfér rajt a kis asztal, meg a székek. Itt dolgozik a háziasszony s itt ebédel a ház népe.

A kódisállás különböző fejlődéseken ment keresztül. Ha kicsinnyé vállott a megszorodott család részére s bővítése szükséges lett, először háromszloposra épült. Azonban a páratlan számú nyílás önmagában nem szép és így ez ritkán került alkalmazásra. A kétoszlopos kódisállás helyes fejlesztésére meghatározó volt az első lépés: egyik oldalán tornác épült, olyan módon, hogy a tornácot a kódisállásból nem lehetett megközelíteni, csak az udvaron keresztül. Később a háromszlopos kódisállás bővült ki tornáccal olyan módon, hogy mindkettő szintje egybeesett. Előbbinél érdekes és értékes építőművészeti tömegkompozíció keletkezett: a kódisállás mellé épült tornác szervesen kapcsolódott az épülethez, olyan módon, hogy a főépület tetősíkja egyenes vonalban meghosszabbodott.

Az utolsó tudatos lépés nem történt meg a tornác fejlődésében. Ezt akasztotta meg a háború utáni szerencsétlen városi hatás: a tornácból előszoba lett, pedig a kódisállásnak kellett volna előszobává fejlődnie úgy, hogy a mellé épített tornác-rész is megmaradjon.

A teljes kifejlődés irányában azonban bizonyos tapogatózásokat észlelhetünk durva alaprajzi megoldással. Itt már van külön előszoba és külön háromszlopos kódisállás. A tornác az előszobához képest eltolt, s így az előszobának van külön, a tornácra nem nyíló ablaka s a padláslépcső — helyesen — az előszobából nyílik. Azonban a pincelejárát a kódisállásban épült meg, ami annak zavartalan használatát akadályozza.

Ama fejlett alaprajzi megoldásnál, amikor az utcavonalra merőlegesen épített ház egyetlen utcai szobájához az utca felől még egy szoba épült s a nyeregteret mindkét vége lekontyolt, a tornác eleinte csak fedett kapualja, mely a tornác rendeltetésének egyáltalán nem felel meg és szervesen kapcsolódik a ház alaprajzához. Később a tornác a maga helyére kerül, az L-alakú alaprajzot követi, azonban teljes kifejlődését csak a nemesi kúriáknál éri el.

A *tornác* alaprajzi fejlődésével együttjárt esztétikai kiforrása is. Ritmusa először egyhangú volt: az épület hosszoldalán futott végig egyenlő közökkel, egyforma oszlopokkal, felettük vízszintes, később boltozott áthidalásokkal. De ennek az egyhangú ritmusnak megvan a varázsereje: mély árnyékhatása derűs nyugalmat áraszt. Fejlettebb és a magyar népi építészet jövő fejlődése szempontjából értékesebb az a megjelenése, amikor csupán a konyha előtt jelenik meg 1—2—3 osztással. Ekkor az épület oldalhomlokzati síkjában marad és az egész oldalhomlokzatnak egyetlen díszítő elemét képezi. A nagy, fehérre meszelt falsíkot ekkor csupán a nyitott tornácrész oldja fel, aszimmetrikusan, az oldalhomlokzat felezőtengelyétől függetlenül. Rajta kívül csupán az utcai szoba egy kicsiny, zsalus sarokablaka, a másik szoba, vagy kamra ablaka s az istálló 1 vagy 2 kisablaka és ajtaja élénkítik a falsíkot. Néha mélyített falsíkkal foglalták össze a tornácot, ami ennek az egyhelyre összpontosí-

tott díszítő elemnek kompozíciós értékét felfokozza. A tornác így még erősebben kihangsúlyozott és egységes árnyékfelülete, aszimmetrikus elhelyezkedése éppen hangsúlyozottsága következtében egyensúlyozottá válik. A tornác a síma falsíkon, melyet az egy-két kisablak, ajtó egyáltalán nem bont meg, hangsúlyozott díszítő elem önmagában is. De mivel foltja teljesen független a homlokzati falsík szimmetriájától, aszimmetriája felfedezhető. Éppen ezért értékes kompozíciós elvet szolgál ez az erős kihangsúlyozás, mivel így a kevésbé hangsúlyozott díszítő elem teljes hangsúllyal jelenik meg. Az építőművészek gyakran folyamodnak ehhez a kompozíciós eszközhöz, akkor, ha alaprajzi kényszerből az épület tömegében, vagy homlokzati felületében olyan részlettömeget vagy nyílásfelületet kell alkalmazniok, amely hangsúlyozás nélkül aszimmetrikusan és zavaróan hatna. Ilyenkor ezt a tömeget, vagy felületet kihangsúlyozzák s így az a figyelmet magárávonva zavartalanul belesimul az épület harmóniájába.

A falmélyedéssel összefoglalt fejlődés nem történt símán. Eleinte ingadozik; a kétnyílású tornác nyílásait külön foglalja keretbe. Szokatlan kísérletezés ez, kevés nyoma akad. Kiforratlanságára jellemző, hogy hiányzik a középső pillérnek megfelelő félpillér a tornácnyílások szélén. A következő lépés már határozottabb. A kétosztású tornác már teljesebb architektorikus megoldást mutat, de itt is bizonytalan a nyílások szélső pilléreinek alkalmazása. Félpillér helyett itt még teljes szélességű pillér épült. A négyosztásúaknál a kompozíció már tökéletes. Mindezeknél a tornác mellvéd külső síkjában fekszik az oszloppillér lábazati síkja s így a falmélyedés a mellvéd fölött kezdődik. Ezeknél díszesebb, de nem tökéletesebb, amikor minden oszloppillér lábazati része a mellvéd falsíkján kívül áll, mivel így a keretbefoglalás határozottsága meglazul.

A népi építőmesterek műgondjára jellemző, hogy, amikor egy ilyen keretbe foglalt tornáccal bíró házhoz toldalék épült, azt mestere szervesen hozzákapcsolta a régi épület tornácához úgy, hogy a tornácot még egy nyílással megtoldotta s ezt a részt külön mélyített keretbe foglalta. A teljes tornác hatása zavartalanul egységes annak ellenére, hogy a toldást a tűzfalnál külön hangsúlyozta. (Hangsúlyoznia kellett, mivel a a cserépszindellyel fedett régi épülethez egy zsuppos fedésű toldaléképületet épített.)

A tornácok oszlopai ritmikusan helyezkednek el. Ez a ritmus független a tornác mögött lévő ablak, ajtónyílás tengelyétől. Egyébként sem szereti a szimmetriát ott, ahol arra gyakorlati szempontból szüksége nincsen. A fokozott szimmetria erőszakolt és a nép mindaddig, amíg építészetét a város meg nem rontotta, nem alkalmazott erőszakolt szimmetriát.

A vasi nép a tornácot mindig szerette és ma is szereti. A legkisebb házon is megtaláljuk nyomait, akár az eresz kiugratásában, akár az épület egy részének nyitvahagyásában.

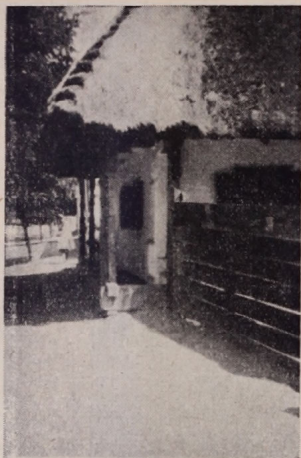
Ha hiányzanak a tornácoszlopok, akkor is jelöli mellvédfallal, vagy legalább egy gerendával, mely a tornácot az udvartól elválasztja. A tornác a földön fekvő gerenda mögött az udvarnál magasabban, vagy mélyebben fekszik. A legősibb hajlékokban sem tartja a kis tornácot fényűzési eszköznek. A tornáchoz való ragaszkodására jellemző, hogy egyes vidékeken még istállóját is pilléres boltíves tornáccal képezi ki.

Szereti a boltívet, hisz ez minden időben csábító építészeti alakot jelentett. Eleinte pilléreket és vízszintes áthidalást alkalmaz. Ezeket lassan-lassan oszlopok és boltívek váltják fel. Az oszlopok alacsonyak, magasak, zömökek, karcsúak, néha teljesen eltűnnek; máskor pillérekkel kapcsolódnak össze, mint fél-oszlopok. Néha hiányzik a lábazati, vagy fejezeti kiképzésük, máskor klasszikus részleteket mutatnak finom, vagy eldurvított alakban. A boltívek fél, vagy harmadkörívűek, néhol kosárvűek. Itt-ott az oszlop felett egyenes, függőleges szárral kezdődnek. Végeredményben talán sehol sem lelhető fel két teljesen azonos alakú tornác, ami a nép képzelőerejének bőségére jellemző.

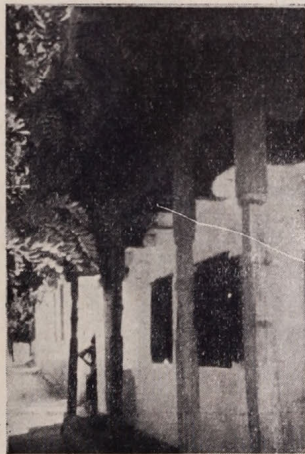

113

113. Gyöngyösszentkereszt. Viktor Aurél háza. A megroskadt utcai ereszt a gyámok alatt faoszlopok támasztják alá. Az udvari eresznél nincs alátámasztás.

114

115

114. *Vasboldogasszony* 57. sz. Az utcai eresz már tornácszerű kiképzéssel bír, a gyámok alá mestergerenda került s ezt támasztják alá a díszesen faragott faoszlopok. — 115. *Vasboldogasszony* 57. sz. ház tornácának részletfelvétele.

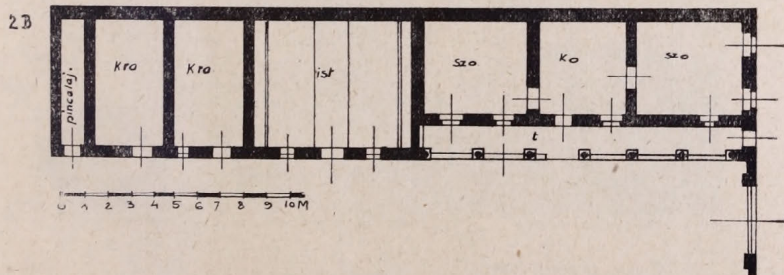
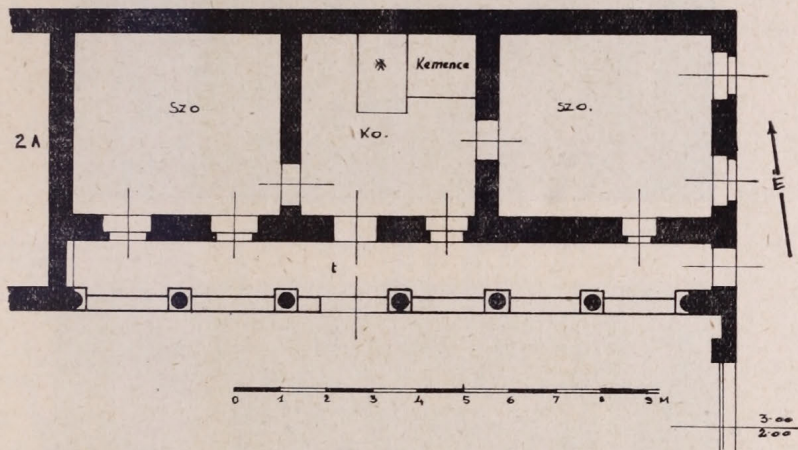
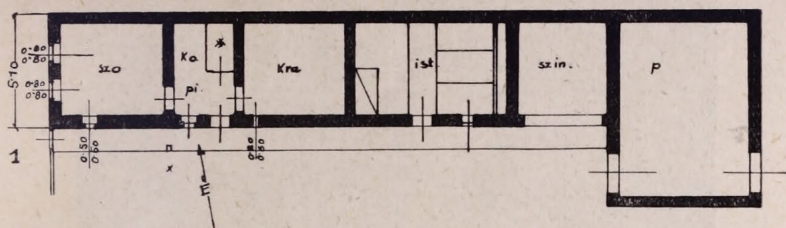

116

117

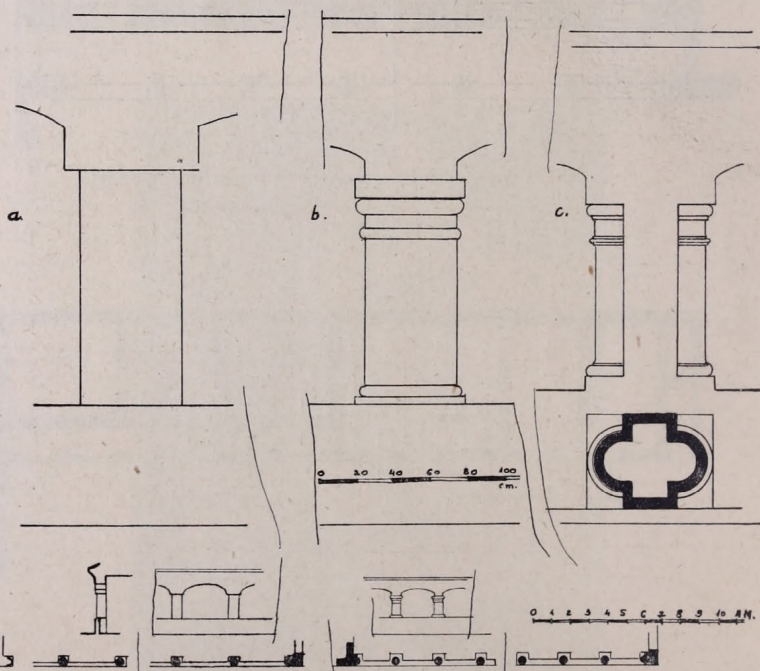
116. Velemér. Díszesen faragott deszkaorom elé ragasztott tornác. (Vass Béla felvétele.) — 117. Felsőcsatár. Lakatár-malom lakása. A homlokfal elé ragasztott tornác. (Épült az 1800-as évek elején.)

118. *Perint.* 24. sz. Tóth József házának alaprajza. A megrokkant ereszt egy helyen (x) faoszloppal alátámasztották. A ház a XVIII. sz. vége felé épült. — 119/a—b. *Perint.* 17. sz. Somogyi József házának alaprajza. (A tornác homlokrajza, metszete és belső fényképe: 130., 131. ábrák.)

120

121

a
b
c

120. *Vasboldogasszony*. 30. sz. Gotthárd István háza. (Részletfelvétel, az alaprajz és a tornácoszlop részletrajza: 71., 72. ábrák.) A tető félkontyos, alatta deszkaorom, a mestergerenda és az alátámasztó oszlopok díszesen faragottak. Teljesen megoldott architektúra, meglepően jó arányok. Az egész tornác erős talpgerendákra épült. Tornácoszlopok támasztják alá az udvari eresztornácot is. — 121/a—b—c. a) *Perint*. 18. sz. Kiss Jánosné háza. b) *Perint*. 10. sz. Horváth József háza. c) *Perint*. 38. sz. házak tornácainak részletrajzai. Oszlopfej és lábata kialakítások a legegyszerűbbtől a legdíszesebbig.

122

123

122. *Pankasz*. Keleti szer, Horváth Károly házának kétoszlopos tornáca. A kerek oszlopok felett nehéz felfalazás ül. — 123. *Tana*. 22. sz. Szekér József házának egyoszlopos tornáca.

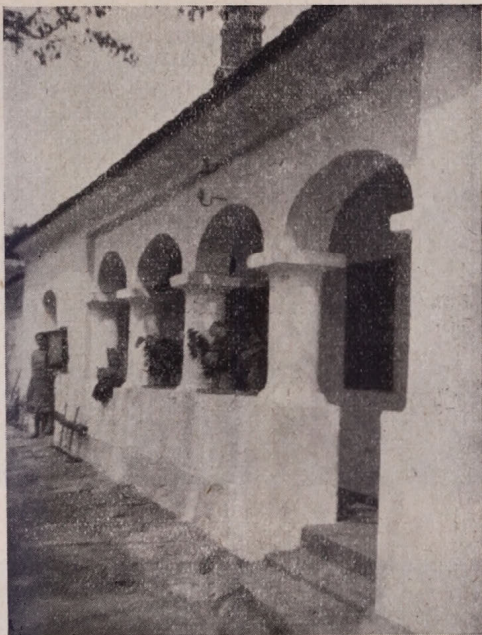

124

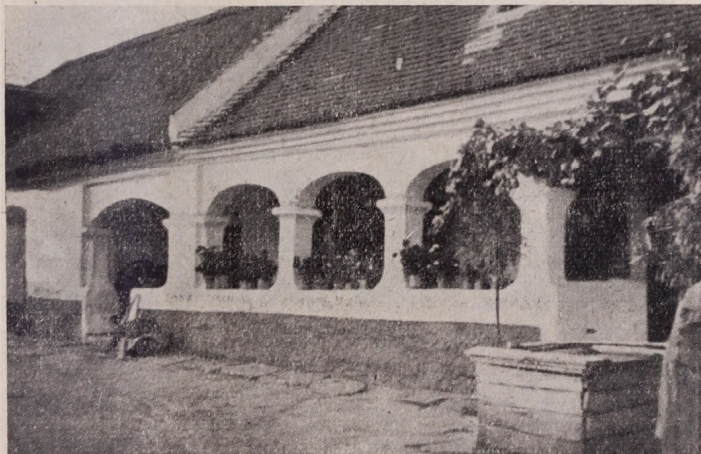

125

124. *Felsőoszkó*. 34. sz. Szabó János háza. Falmélyedéssel összefoglalt tornác. (Dr. Pável Ágoston felvétele.) — 125. *Nagynarda*. 48. sz. Falmélyedéssel összefoglalt tornác

126

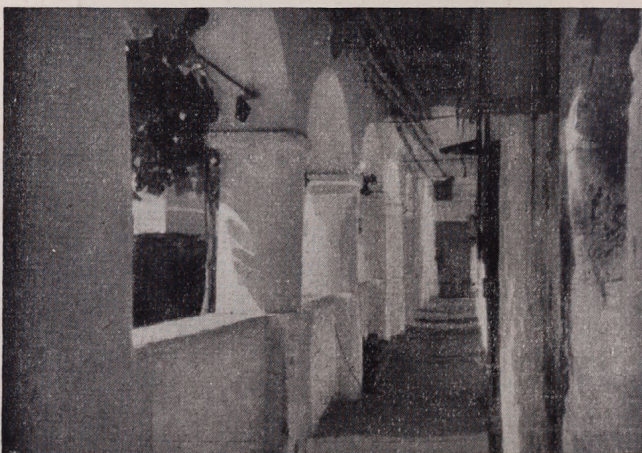

127

126. *Magyarkeresztes*. Falmélyedéssel összefoglalt tornác. (Vass Béla felvétele.) — 127. *Csatár*. Takács István háza. Falmélyedéssel összefoglalt tornác. (Épült 1906-ban.) Részletes körülírása a szövegben (a 84. oldalon).

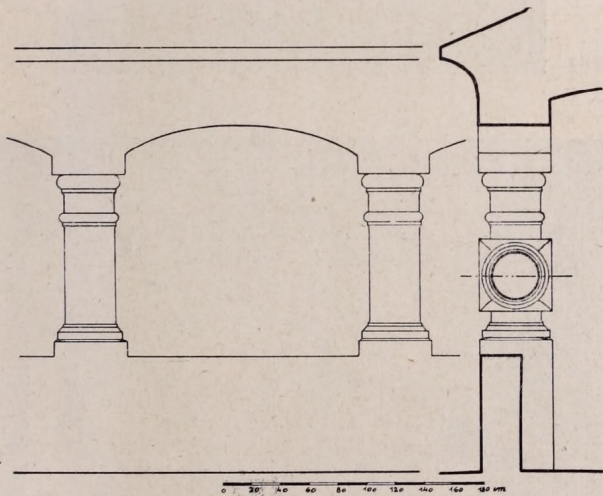
128

129

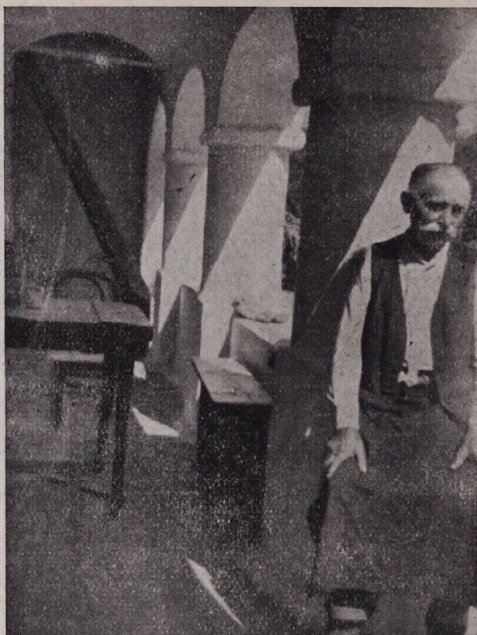

130

131

130. *Perint*, 17. sz. Tornácbelső. (A ház alaprajza 119. a), b) ábrák. A tornác részletrajza 131. ábra.) — 131. *Perint*, 17. sz. ház tornácának helyszíni felmérés alapján készült részletrajza.

132

133

132. *Söpte*. 8. sz. ház tornácának belső képe, Előterben a házigazda. (Tornácmomlokzat és alaprajz 109. és 112. ábrák.) — 133. *Horvátnádálja*. 127. sz. Bodonczy István oszlopos-boltíves tornácának belső képe. Az oszlopok rendkívül zömökek. Épült 1856-ban.

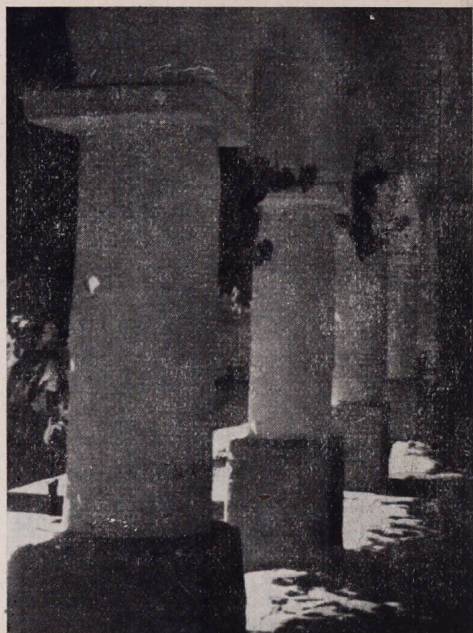

134

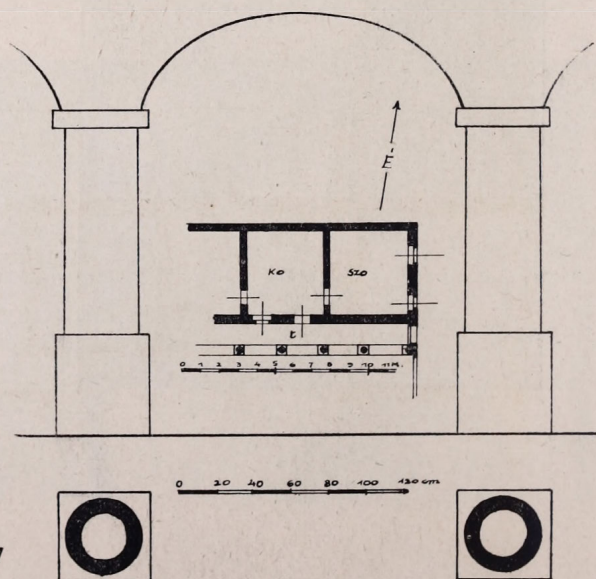

135

134. *Perint*. 3. sz. Tornác a kontyos nyeregtetős utcai szárny bejárati oldalán. Rendeltetésének nem felel meg, csupán fedett kapubejárat. — 135. *Magyarkeresztes*. Falmélyedéssel összefoglalt udvari oszlopos tornác. A posztamens hangsúlyozottan kiugrik a mellvéd falsíkjából. A hangsúlyozott posztamens erős ritmusa feloldja a merev keretet. (Vass Béla felvétele.)

136

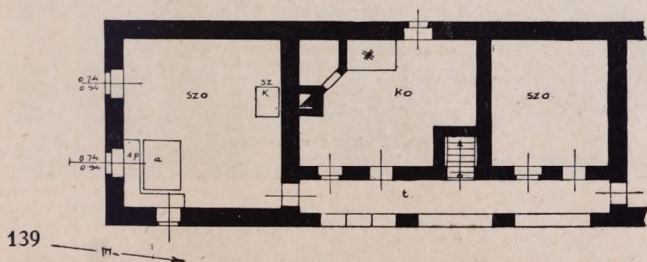
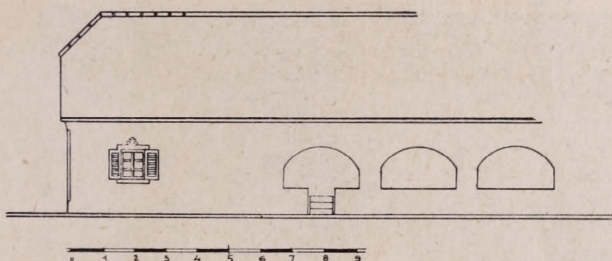

137

136. Nagygyecs. 9. sz. Tornácbelső. (Részletrajz 137. ábra.) — 137. Nagygyecs. 9. sz. Pintér János házának alaprajzi részlete és tornácának homlokrajza. Lábas tornác: a tornácmellvéd hiányzik.

138

139

138. *Vasszentmihály*. 120. sz. Sábler Gergely háza. (Alaprajz, udvari homlokrajz és részletrajz 139. és 90. ábrák.) — 139. *Vasszentmihály*. 120. sz. Sábler Gergely házának alaprajza és udvari homlokrajza. (Utcai homlokzata és ennek részlete: 138. és 90. ábrák.) A szobában sarokablak ebédősarokkal. Külön padláslépcső a konyha és kamra között. A konyha mellett hálókamra.

140

141

140. Óriszentpéter. A kódisállás első téglaoszlopos megjelenése. (Antal Dezső felvétele). 141. Felsőmarác. 30. sz. Özv. Baksi Péterné háza. Faoszlopos kódisállás. A legrégebbi megjelenés. Az előtérben szőlőlugas. (Dr. Pável Ágoston felvétele.)

142

143

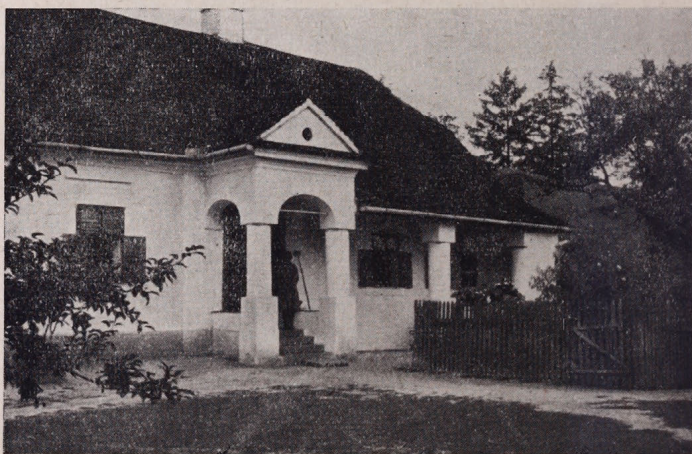

144

142. *Kisrákos*. 99. sz. A tornác sarokoszlopa, utcafelőli nézet. (A két utcai ablak szimmetrikusan helyezkedik el a homlokfalón.) — 143. *Kerca*. 40. sz. Könye Mihály háza. Kódisállás. — 144. *Kerca*. 3. sz. Pongrácz Sándor háza. Kódisállás.

145

146

145. *Gősta*. Kódisállás önálló megjelenése. Téglaszlopokkal, díszes faorommal. Épült 1884-ben, — 146. *Őriszentpéter*. Baksaszer 65. sz. Kódisállás hibás alaprajzi kapcsolata a tornáccal. A tömegkompozíció nagyon szép. Részletes körülírás a szövegben a 83. oldalon. (Antal Dezső felvétele.)

147. Velemi gesztenyés és szőlőhegy. A házak szervesen beleolvadnak a tájképbe. (Eredeti fametszet.)

Dunántúli lírikusok.

M A R É K
ANTAL dr.

MISSURAY—KRUG LAJOS.

Fényesre csiszolt sorokban, titkos értelmű hasonlatokban lelkes költőt ismerünk meg Missuray-Krugban. Szorgalmas költő, aki mindig és mindenütt talál témát s alig van az életnek olyan területe, ahová el ne bolyongott volna. Ez az általános felé való vándorlása természetesen költészete egységének rovására megy. Minden, ami nemes, hangot kap költészetében s polgárjogot nyer költői világában. Így lett Missuray-Krug a szépség költője, ki kínosan vigyáz a szavakra, azokra a törekeny holmikra, amelyekbe gondolatait elrejtí.

Lant a föld és húrja a szívárvány,

énekli egyhelyütt s ezzel már eleget vallott. E hatalmas lant tövében ott ül a költő s a legnagyobb hangszer szívárvány-húrjait pengeti. Természetes, hogy ilyen hangszeren sok légies hang száll a végtelenbe, amiket halandó meg sem ért talán. Pedig a költő apróbb verseiben olyan valóságos és lélettel teli, mintha nem is szimbolista költő volna. Pedig az. Verseit nem lehet mindig az értelem hideg mérőeszközeivel számba venni, mert egy-egy mondatának különös zenéje van, amit csak az ért meg, aki éppen abban a lelki beállítottságban él. Missuray-Krug verseit tehát nem lehet bármikor és bármely időszakban kézbe venni. Valahogyan kissé ködös őszi délutánokon olvasunk szívesen efféle verseket, mikor kilátástalan szürkesség árad be a hallgató bútorok közé. Más verseit ragyogó tavaszi déli napsütésben lehet élvezni, mikor az ember a kertjében sietve végigsétál, egy kicsit hideg van, de a tavaszi nap melegít már. Az átvitt értelemek költője, ki elrejtí a ködös képekben mondanivalóit, soha nem válhatik igazán mépszerűvé. Ahhoz túlságosan rejtélyes líra ez. De olyanoknak, akik a magányt szeretik s abban a megsejítő messzeséget, mindig találnak olyan üzenetet, amely elhagyatott lelküknek szól.

A virágok költője, ki a természet nagy csodája előtt örökké levett kalappal áll. A soproni hegyek fáí különös rézkarcszerű rajzot kapnak verseiben. Szereti a földet, hová végzete vetette s meglátja azokat a szépségeket, mik a látó ember számára mindig és mindenütt fellelhetők.

Élne-e Jóság, nyitna-e Mosoly, —
Mi lenne, akkor, ha nem lenne erdő, —
Borongó, bús örök-erdő: fenyőerdő?!

Képzelete merész ívelését nehéz követni. Az olvasó nem tudja egy versolvasás rövid pillanatában beleélni magát abba az elképzelésbe, amely a költőt talán hetekig, hónapokig foglalkoztatta. A költő nem tudta kemény és koppanó szavakba foglalni mondanivalóit, innen van az, hogy a versei többet kifejeznek, mint amennyit egyszeri elolvasásra felfoghatunk. A jelzők úgy hevernek szerte a versben, mint a mezei virágok a kaszáláskor. Szépségük már az elmúlásé, de egy pillanatra még érzékeltetik a valóság édes illatát maguk körül.

Íme néhány sor:

Súlyos csapásként zúdúl rád az álom,
Percek és fillérek, bú és bűn robotján
Elbukott élet marottja: ember.
Szárnyszegetten gubbaszt lélektelen álmod,
Messzi azur-mezők kárhozott madara, —
Vágyak alvadt vére csak piros szín maradt,
Ami elalélt, hervadó sziromként egy-egy éjszakára
Belefagy az álom parttalan tavába
S a tudat küszöbén álomtalan lelked
Egyre-másra ácsol, jóelőre ácsol
A gyűlölt holnapból megsejtett keresztet.

(Álom.)

Valami befejezetlen s ki nem mondott, valami nyugtalanító van a költészetében. Olyan néha, mint egy félig, de jelentősen kimondott szó... Ebben kissé Vörösmartyra emlékeztet. Egyébként csupa kérdés, amikre ő maga adja meg a feleletet. Egyetlen költő sem használ verseiben annyi kérdőjelet, mint Missuray-Krug.

Szerelmi lírája primitív elemekből táplálkozik, tehát őszinte.

...Mint mély tengerszemek
Fölött sötétlő fenyvesek,
Olyan beárnyalt, elpihent,
Selyem-szempillák alatt
Pihenő szép szemed.
— Csoda, ha féltelek?

(Csoda, ha féltelek?)

A múlt század végén az ilyen költőt — kicsit kényeskedve — szépléleknek nevezték. Szépléleknek olyan értelemben, hogy a valóság számára nincs ráérő ideje, mert örökké a felhők magasságában szálldos a lelke. Ezekután nem csoda, ha kissé gúnyos mosollyal tértek ki előle. Missuray-Krug széplelke ott kóvályog a Sopron-környéki hegyekben, nem ront a fellegek fölé. De itt az évszázados fák között szépeket álmodik. S ebben az álmodásában nem szabad megzavarni őt; kerülni kell, ha dúsán megrakott hátizsákos fiatal turistával hozza szembe a véletlen. A való élet s annak egyszerű ízeitől megittasult mindennapi ember számára

rejtély marad örökké a léleknek ez a halk merengése s örökös kapcsolata a Széppel. Előbb élni kell hosszasan vele, hogy megérthessük költőjét. A költőt, aki szinte megszálottan énekel s hirdeti a szépség titkát.

Ha Missuray-Krug muzsikusnak születik, bizonyára gordonkaművész lett volna. S játszott volna a félhomályos szobában délután, nyitott ablak mellett s aki elment volna ablaka előtt az utcán, annak megfájdult volna a szíve s fájó érzéssel folytatta volna útját. Zenéje megsebezte volna a lelkeket, ezeket a gondtalan tüneményeket, mik oly árván kószálnak testbe zártan s oly idegen, lényüktől elütő célok után futkosnak.

Sok mondanivalója van még, mikre valamikor sor kerül. De addig e hatalmas anyaggal csak birkózik a költő. Ildomos, amikor megszólal s ez az oka annak, hogy még több verse nem jelent meg eddig. Sokszor fésülgeti a verseit, hogy illő formában s tiszta arculattal jelenjenek meg olvasóik előtt. A szépség, ahogyan kirobban a költőből, nem öltözik szép fényes ruhába, de természetességében félelmetes és meggyőző. A megszépített versben van valami mesterségbeli, amiáltal a költemény veszít meggyőző erejéből s elgyönyörködtet ugyan, de nem győz meg soha. Missuray-Krug egyszer még rájön erre s akkor fel kell figyelni komolyan a mondanivalóira.

KUNSZERY GYULA.

Megdöbentően egyszerű szavakkal versel Kunszery Gyula s ahogyan versei végén odakoppan az értelem, a vers célja s mondanivalója, az már a bűvészkedés határán mozog. S aki e bohókás és merésznek látszó egyszerű szavakon megbotránkozik, annak álljon itt igazolásul s megnyugtatósul e néhány sor:

Gázoltuk némán a porhanyós havat,
s ugye arra gondoltunk mind a ketten:
milyen jó volna lenni hónak,
égből hulló hús melegítőnek,
tisztának, szelídnek, csillogónak.

(Téli emlék.)

E tiszta lélek oly közel jutott a mindennapi élethez s annak apró csodáihoz s bánataihoz, hogy olvasva verseit tökéletesen a magunk életére ismerünk. A mai életre, amelynek egyes jelenségeit oly tökéletes hűséggel lefényképezi a költő. A gondolathoz hozzáadja mindazt, ami a mai életnek apró kísérő tárgya, kísérő érzése s mindezt a nélkül teszi, hogy ellaposodnék. Nem. A legegyszerűbb dolgot is oly művészi magaslatra emeli, hogy csak áhitatos, égreemelt szemekkel lehet rá felnézni. Ez a tehetséges költő csak vágyaiban nyújtózik életén s városán túl, valójában igazi

művészi ihletője az a hely, hová őt végzete, jó vagy balsorsa állította. Mindazon túl, amit egyszerű életéről megénekel, mindig tartogat valami olyan gondolatot, amely túlnő a kereteken s tágabb teret követel magának. Ez az erkölcsi tanítás nem gyámkodás az olvasó érzelmi világa felett, hanem vallomás, annak a találkozásnak megéneklése, amely a költő számára élmény volt. A költő nem ád nyomatékot mondanivalóinak, mert érzi, hogy egyszerűségükben jóval nagyobb érzelmi hatást fejtenek ki az olvasóra, mintha komplikálná vagy elferdítené azokat. Ez a titka annak a különös hatásnak, mellyel Kunszery Gyula további fejlődése során az első költők sorába lép.

Kunszery Gyula ismeri a kort, amely őt körülveszi. Ismeri és sajnálja. Az örömeket, miket nyújt, megveti. Történetei, amelyek szánandó embereket mutatnak be, körtörténetek. S ha ilyen körülmények között mégis kedve van a költőnek s olykor vidáman rikkant is egyet, az már a fiatalság csodálatos optimizmusa. Hit él a költőben, amit csak néha-néha árul el, de ami láthatatlanul ott van a mosolyában, aggódásában, a szerelmében, a reménységében. Ez a nagy kincs tisztává s meleggé teszi a sorokat s mikor a kötet utolsó versét is elolvastuk, érthetetlen kedvünk támad, mosolygunk is egy keveset s megkönnyebbedetten nézünk szerte az ismert bútorok között. Ez a titok az, ami Kunszery költészetét oly rokonszenvéssé teszi. Optimista a nélkül, hogy irodalmiatlan lenne. Művészi a nélkül, hogy érzéseinek megírásával komolyabb várakozás ébredne benne. Kunszery Gyula nem tudatos művész, a mesterségbeli ügyességnél többre becsüli a mesterségbeli őszinteséget. Nem akar többet megírni, mint amennyit valójában megélt. S ez a természetes hang, amely a mesterkéltésnek még a nyomát sem viseli magán, alkalmas arra, hogy a ma emberét s életét lerögzítse a jövő számára.

Új kötetének címe Magamtól Istenig. A cél, hová a kötet címében elindul, nem elég magasztos számára. Néha gyermekesen szól az Istenhez, de ezt oly kedvesen teszi, hogy még abban az esetben is megkapná a cenzor Nihil obstatját, hogyha pap volna. E hang dacára is komoly, vallásos érzések hatják át líráját. Nem dogmákon felépülő s apologetikával megvédett tanok nevelték vallásossá, hanem az örök gyermekiség, amely félénk szemekkel néz az ég felé.

Furcsa ez a viszonyom Veled:
talán soha nem is hittem egészen Benned,
de mindig nagyon szerettelek.

(Amo Te, ergo es.)

Ez a vallásosság a gyermeké, aki még nem tudja eléggé alárendelni értelmének a vágyait, akaratát, de a büntetéstől

vagy bűnhődéstől való nagy-nagy félelem sokszor ijesztgeti. Az élet többi dolgában pedig szabadjára engedi azt az Ént, amelyet nem köt a társadalom ezernyi gátlása, amely szabadon szárnyal s bár nem emelkedik a magasba, szava olyan, mint a mezei pacsirtáé. Kunszery Gyula első verseitől sokat egyszerűsödött s ezzel azoknak adott igazat, akik a művészet végső értelmét az egyszerűségben látják. A lírája felszabadult azoktól a gátlásoktól, amelyeket a fiatalság sűrű érzelmessége fullaszt a szavakba, a bizonytalanságtól, amely a fiatalság fékezhetetlen szenvedélyébe mélyült. Íme egy verse:

Csúnyául tönkretette szőlleinket
a vad Halál, a gyilkos örület;
csontos, hideg kezével egyet intett
s megkezdődött a véres nagy szüret.
A fürtöket tépdeste sok, sok ördög,
az ölés kéje volt a munkabér:
a prés nyikorogva forgott, sírva zörgött
s csorgott a forró bor: a vér, a vér.

(Szüret.)

S íme 5—6 évvel későbben:

Buja kertben lankadt délutánon
heverészek a Nyárnak ölében:
im besurran a Szél, fúrge postás,
s egy levelet hullat elibém.
Sárga levél, ismerős az írás,
öreguras, cifra ákom-bákom;
az Ősz üzen: „...már közelben járok,
nemsokára megjövök barátom.“

(Az Ősz üzen.)

E két közös élményanyag feldolgozásában lehetetlen észre nem vennünk azt, hogy a csupa kemény szóval s fokozással kifejtett első hangulat nyomán mennyivel hívebb és őszintébb a későbbi vers keresetlen szövege. Kevés költőnél látható a fejlődésnek ez a gyorsan egyszerűsödő menete.

Kunszery Gyula lírája végeredményben alkalmas arra, hogy a költészet számára új és új híveket szerezzen. A költő nem üzent hadat a világnak, nincs szavaiban keserűség és árnyék, mindent, amit ad, szívből adja. Nem hadakozik nem látott ellenfelekkel, nem meláz keserűen s nem töpreng a kilátástalanság tornyában. A költő önmagát s az élete körüli tárgyakat éneкли meg, derűsen és előkelően, s ezzel máris azoké, akik szeretik a költészet tükrében a saját életüket látni.

További útja: feltisztult hanghordással a lélek rejtekéhez eljutni s megtudni s megénekelni a léleknek azokat a titkos és különös rezdüléseit, amiket csak az vesz észre,

akinek a látás és hallás képessége megadatott. A költő fejlődőképes; bizonyára elérkezik odáig, hogy mindent megért és mindent visszaad. Költőt pedig nem érhet nagyobb boldogság, mintha idáig eljut.

PUSZTA SANDOR.

Isten, csókjától ragyognak verseim.

Krisztusi derű, gyermeki jóság s komoly emberség száll felénk Pusztá Sándor költészetéből. Tiszta ember tiszta verselése ez, minden meghatóan egyszerű benne s mégis művészi. Íme négy sor:

Ablakodba nem tettem virágot,
tán az ég sem oly kék még feletted,
de azért hiszed, ugye, kedves,
hogy a fecskék tegnap visszajöttek!?

Íme, a lírában milyen fontos a lélek, a vers belső muzsikája. Ha ez a lélek kiegyensúlyozott, a kifejezési forma is egyenletes és egyszerű. A hatás pedig az egyszerű de szépséges szavakon keresztül tökéletes. Pusztá Sándor megelégedett ember s ez a megelégedettség oly meggyőző erővel jelentkezik, hogy hinnünk kell annak őszinteségében. A költő tudja, hogy világán túl van egy másik világ, de annak talmi örömeiből nem kér. Boldogan vesz észre mindennap egy-egy csodát, ami elébe tárul, egy-egy új szint, amit nem látott eddig s meghatódottan olvassa a verset, amely élménye nyomán készen fekszik előtte. Látod, hogy idefénylik Budapest c. versében hitet tesz a faluja mellett:

Mégis, ó mégis mások itt az esték,
Csillag-olvasó leng a kis közön,
A délután egy meleg kézszorítás,
S ha jó az alkony, békésen köszön.

A megelégedett költő ritkán exponálja magát másokért, él az időben és térben, s úgy érzi, hazaérkezett. Pusztá Sándor lelke mélyén ott szorong az aggódás azokért az emberekért, akik nem jutottak az Úristen közelébe. A szítáló korom balladája c. versciklusban a proletár fiucskáról versel, aki a szítáló korommal telített világban él és álmodik, rossz és szerencsétlen, lop és imádkozik. Pusztá ezzel a ciklusával a mai ember életét nézi s csodálatosképpen azt is látja, ami tulajdonképpen távol esik falujától. E távolságon át a szenvedés sokkal inkább feléje áramlik, mint a csillogás és a fény. A szenvedést meglátja és átéli, míg a fényt csak látja, de nem érti. A proletár, aki verseiben szerepel, a költő optimizmusában megfürdött s olyan csillogóan és reménykeltően lép elénk, hogy elcsodálkozunk. Ez volna hát az a tömeg, amelynek spanyol részesei Krisztus-keresztre lövöl-

döznek? A költő, kinek lelkét a pilisi hegyek csodálatosan megszépítették, tele van reménységgel s hiszi a lehetetlent is.

Hagyjátok jönni őket, talán
szébb dalt fognak zengeni,
mint a megposhadt korok,
szébb dalt fognak zengeni
az Urnak...

(Proletárok.)

Ha Pusztá Sándor lenne a papjuk... talán. Így azonban kevés a remény arra, hogy a költészet és jólét nélkül vergődő munkástömegek megtérjenek Krisztushoz. Más és emberibb s igazabb verset írt a csőszékről, hol hat gyerek kért enni tőle, a csőszné betegen feküdt az ágyban, s az ura gyalog indult el Bácsalmásra, hogy hozzon valamit a gyermekeinek. Itt mutatkozik meg szociális érzéke — s ha nem bántó e hasonlat —, sokszor Mécs prófétahangját hallottuk a széles sorokon át zengeni...

Bántam mindent, mit adott az Isten,
Hogy mért oly gőgös, önző a világ,
Mért nem jut minden asztalra kenyér,
Egyiknek csak tövis, másiknak csak virág.
Álltam, álltam a haldokló mellett,
Míg fáradt szemét lassan lehúnyta.
Imádkoztam s talán Bácsalmásról
Ép most indul vissza gyalog az ura.

(Csőszéknél voltam tegnap provideálni.)

Megjelenítési ereje tökéletes. Íme példának négy sora:

Mint kirabolt fészek, olyan a táj.
Új koldus jön, a szintelen est,
S kezüket fejük alá téve halkan
Elaluszna a szénaboglyák.

(Ősz.)

Pusztá Sándor istenszemlélete sajátos módon különbözik a többi dunántúli papköltő szemléletétől. Benne az Isten fogalma kész és elintézett élmény. Istennel kapcsolatosan úgyszólván semmi kétsége nincs, nem kutat és nem kérdez, mert Isten egészen közel van hozzá: benne lakik a szívében. Mindez annyira természetes, hogy szinte nem is bír élmény-
anyaggal számára. Ennek dacára minden elgondolása, álma s dala a tiszta hitből táplálkozik, amelynek eredője a befogadott Isten.

Pusztá fejlődése a kemény és nagy szavaktól vezetett át az egyszerűbb s derűsebb tájakra. Az indulatok kavargásán keresztül jutott el az elmélkedés nyugalmasabb napjaihoz. Igaz költő számára ez nem csalódást jelent, hanem megelégedést. Aki költészeté első izgalmas napjaiban nem gyönyörködik a szavak színjátékában, az nem igazi költő.

De az sem igazi költő, aki az elmélyedés későbbi szakában még mindig a szép szavak varázslatának bűvkörében él, s játékával gyanút kelt önmaga iránt.

A fiatalság piros színe festi meg a tárgyakat verseiben. Szereti ezt a színt, mert a piros az életet jelenti számára. A valóságos, lobogó életet, amelynek lendületét izmaiban érzi.

Tavaszi volt.

A fecskék, mint vidám hangjegyek

Últek a színes sürgönydrótokon.

Közibük dobtam piros szívemet,

Egyszerre száz fecskecsőr csivogva elkapta,

S vitték új kottajegyek

Isten albumába...

(Mosolyog az Isten.)

Ez a kamaszos hang, amely felharsan itt-ott költészetében, a legszebb s legőszintébb molekulája Pusztai lírájának. Ilyenkor nincs tekintély, amely letompítaná a hangot, mely szabadon száll a tavaszi szélben, s mennydörögve visszaverik a pilisi hegyek. Pusztai mer őszintén és szabadon fiatal lenni s nem elegyít verseibe műkomorságot csak azért, hogy költészetét érettnak higgyék. Pusztai érett költő lett akkor, amikor őszinte lett, s ez tulajdonképpen minden.

Élénk élményanyagában gondolkodás nélkül válogat, s minden témát, ami a keze ügyébe kerül, egyenlő érdeklődéssel dolgoz ki. Az alkotás öröme fényesíti, a munka lázas izgalma forrósítja át a verseket. Minden téma egyformán becses számára. Mégis legszívesebben hangulatképeket fest, s itt a színek megválasztásában erős és egyéni. Erején felüli feladatra ritkán vállalkozik. Ismeri erejét, s ezen túl nem akar erőlködni.

Végeredményben kiegyensúlyozott költő és ember áll előttünk. A táj, amely körötte a szépség örök melódiáját zúgja, nem csoda ha költővé tette. S jó költővé. Az ember pedig, aki e szépségek bűvkörében él kissé gyermetes lelkével, a mosolyt mint Isten legszebb adományát sugározza maga köré. É nemes hangulatban, a természet bámulatában Pusztai Sándor még nem szedte elő azokat a témákat, amik gondolkodó lelke mélyén még ott szenderegnek. Pedig egy-egy elejtett szavából az világlik ki, hogy vannak problémái, de megoldásukhoz fiatal élete lelkendezéseitől még nem jutott ráérő ideje.

Tiszta magyaros beszéde néha szárnyakat kap, s egyszerűségében is fényt sugároz magából. A derű fénye ez, a tiszta lélek önkéntelen sugárzása. Jó a közeli lenni, mert ott minden olyan bizonyos s olyan megnyugtató. Pusztai Sándor sohasem indít el forradalmi utakra tömegeket, de az egyedülálló ember számára mindig volt és mindig lesz mondanivalója.

ROVATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

Kőszeg vidékének lepke-faunája II.

Apró lepkék (*Microlepidoptera*). — 1. Fényiloncák (*Pyralidae*).

SZENT-IVANY
JÓZSEF dr.

Az aprólepkék (*Microlepidoptera*) csoportja meglehetősen eltérő alakokat foglal magába. Legnagyobb képviselőit a fényiloncák (*Pyralidae*) családjában találjuk. Egyben ez az aprólepkék törzsfelődéstanilag legmagasabb fokon álló csoportja. Sok gazdasági és ipari kártevő tartozik ide. Ilyenek pl. az akáchüvelymoly (*Etiella zinckenella*), a lisztilonca (*Pyralis farinalis*), a kukoricamoly (*Pyrausta nubilalis*), a lisztmoly (*Ephestia Kueniella*), a nagy viaszmoly (*Galleria mellonella*) és a csokoládémoly (*Plodia interpunctella*). Utóbbinak a hernyója gyakran előfordul vidéki fűszerkereskedésekben s ott a régebben raktáron lévő csokoládét rágja meg. Az akáchüvelymoly újabban alföldünk akácosaiban helyenként nagy károkat okoz.

A budapesti Egyetemi Állatrendszertani Intézet gyűjtőkirándulásainak résztvevői minden alkalommal gyűjtöttek lepkéket. A kőszegvidéki nagylepke-faunáról már beszámoltam (7).¹ Azóta az e vidékről ismeretes nagylepkék száma — főleg Visnya Aladár dr. és Kesselyák Adorján dr. gyűjtéséből — jó néhány fajjal szaporodott, erről a szaporulatról azonban később óhajtok beszámolni. Most előbb az aprólepkékre vonatkozó adatokat közlöm. E csoportból a fényiloncákat gyűjtöttük eddig a legnagyobb számban. Ezenkívül ezek — mint fentebb említettem — a törzsfelődéstanai sorrendben is első

¹ A szöveg közt zárójelben álló számok a 83. lapon lévő irodalmi összeállításra utalnak.

helyen állnak. Ezért jelen dolgozat az aprólepkék e csoportjára szorítkozik.

A fajok felsorolásában a Staudinger-Rebel-féle katalógus (6) rendszerét követtem. Ez 12 alcsaládra osztja fel a fényiloncák családját. Közülük kettőnek, nevezetesen az *Epipaschiinae* és *Chrysinginae* alcsaládoknak a fajai Ázsiában élnek, míg a többi 10 alcsalád Európában is előfordul. Ezek közül 8 alcsalád fajait találtuk meg eddig Kőszeg vidékén.

Az alábbi felsorolásban a gyűjtők nevét a következetesség kedvéért ugyanúgy jelölöm mint a nagylepkéknél (7). Azonban az ott felsorolt gyűjtők nem mindegyike gyűjtött fényiloncákat. A budapesti Egyetemi Állatrendszertani Intézet kirándulásai közül csak kettőn gyűjtöttünk fényiloncákat, nevezetesen az 1936 május 19—23. között, valamint az 1936 szeptember 23—29. között lezajlott kirándulásokon, amelyeken én is résztvettem s az e kirándulásról származó fajokat majdnem mind én gyűjtöttem. A gyűjtők jelölésére felhasznált számok tehát a következők:

- (1*) A budapesti Egyetemi Állatrendszertani Intézet 1936. május 19—23. tartott gyűjtőkirándulásának anyaga.
- (1**) A budapesti Egyetemi Állatrendszertani Intézet 1936. szept. 23—29. tartott gyűjtőkirándulásának anyaga.
- (2) A Kőszegi Múzeum törzsgyűjteményének anyaga, verebi Végh Gyula gyűjtéséből.
- (2*) Visnya Aladár dr. gyűjtése. Minthogy Visnya különböző időkben gyűjtött, jelenségtani (*phenologiái*) szempontból szükségesnek láttam a csillagos kettes után a gyűjtés keltét is feltüntetni olyformán, hogy az évszámnak csak két utolsó számjegyét teszsem ki. Ezután jön római számmal a hónap és arabs számmal a nap.
- (3) Kaszab Zoltán dr. 1937 júliusi gyűjtése.
- (4) Freh Alfonz adatai (lásd: Irodalom 2.).
- (5) A Fauna Regni Hungariae adatai (lásd: Irodalom 4.).
- (7) Kesselyák Adorján dr. 1938 július 2—6. végzett gyűjtésének adatai.
- (8) A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében talált régebbi adatok, amelyek valószínűleg mind Pável János 1890. évi gyűjtéséből származnak.
- (9) Szent-Ivány József dr. 1937 december 5-i gyűjtése.
- (10) Vángel Jenő dr. adatai (lásd: Irodalom 10.).

A (6) szám azért maradt ki, mert ezzel a nagylepkékkel foglalkozó cikkemben Lengyel Gyula dr. és szerző 1937 márciusi gyűjtését jelöltem s e kiránduláson fényiloncákat nem gyűjtöttünk.

Hogy a kőszeg-vidéki fényilonca-fauna állatföldrajzi jellegeről valamelyes képet kapjunk, mindenik fajnál megjelöltem,

hogy az a fauna-elemek melyik csoportjába osztható be. A használt jelek a következők:

- P* palearktikus fajok, amelyek az egész, vagy csaknem az egész palearktikus régióban előfordulnak.
NP nyugatpalearktikus fajok; elterjedési területük a palearktikus régió nyugati felére esik.
PN palearktikus-nearktikus fajok, amelyek a Palearktikumon kívül a Nearktikumban (Északamerikában) is előfordulnak.
E európai fajok; csak Európában fordulnak elő vagy Európán kívül még Kisázsia és Előázsia nyugati részébe terjedtek át.
KE középeurópai fajok.
S *Sybilla*-típusú fajok (jellemzésüket lásd Vasi Szemle IV. évf. 1937. 374. lap).
SN olyan *Sybilla*-típusú fajok, amelyek Észak-Amerikában, tehát a nearktikus régióban is előfordulnak.
M mediterrán fajok.
PN pontomediterrán fajok.
PT pontusi fajok.
T trópusi származású fajok.
K kozmopolita vagy helyesebben geopolita fajok.
MK megközelítőleg kozmopolita illetőleg geopolita fajok.
BA boreoalpesi fajok (jellemzésüket lásd Vasi Szemle IV. 1937. 350. lap).

Mielőtt a fajok felsorolásába fognék, nem mulaszthatom el hálás köszönetet mondani U h r i k - M é s z á r o s T i v a d a r múzeumi főtiszt úrnak, aki az anyag meghatározásában segítségemre volt s a kétes meghatározásokat felülvizsgálni szíveskedett.

*

Enumeratio Pyralidarum in montibus Ginsiensibus adhuc collectarum.

I. Subfamilia: *Galleriinae*.

1. <i>Melissoptes bipunctanus</i> L. (1*)	<i>E</i>
2. <i>Aphomia sociella</i> L. (5)	<i>PN</i>
3. <i>Galleria melomella</i> L. (2*), 38. IX. 16.	<i>PN</i>

II. Subfamilia: *Crambinae*.

4. <i>Crambus geniculeus</i> H w. (3)	<i>E</i>
5. <i>Crambus contaminellus</i> H b. (1**)	<i>E</i>
6. <i>Crambus luteellus</i> Schiff. (7)	<i>P</i>
7. <i>Crambus myellus</i> H b. (7)	<i>NP</i>
8. <i>Crambus chrysonuchellus</i> S c. (1*), (2*) 38. VI. 19.	<i>P</i>
9. <i>Crambus hortuellus</i> H b. (2*), 38. VI. 25, (7)	<i>P</i>
10. <i>Crambus pratellus</i> L. (2*), 38. V. 29, VI. 19 (7)	<i>NP</i>

III. Subfamilia: *Phycitinae*.

12. <i>Plodia interpunctella</i> H b. (9)	<i>MK</i>

13. <i>Ephestia kuehniella</i> Z. (9)	PN
14. <i>Etiella zinckenella</i> Tr. (7)	T
15. <i>Salebria semirubella</i> Sc. (2*), 38. VII. 2.	P
15/A. <i>S. semirubella</i> var. <i>sanguinella</i> Hb. (3)	
16. <i>Dioryctria abietella</i> Schiff. (7)	SN
17. <i>Phycita spissicella</i> F. (5)	E

IV. Subfamilia: *Endotrichinae*.

18. <i>Endotricha flammealis</i> Schiff. (3)	NP

V. Subfamilia: *Pyralinae*.

19. <i>Aglossa pinguinalis</i> L. (7), (8)	P
20. <i>Hypsopygia costalis</i> F. (7)	PN
21. <i>Pyralis farinalis</i> L. (1*) (4)	MK
22. <i>Herculia glaucinalis</i> L. (2*), 37. IX. 24.,	P
23. <i>Cledeobia angustalis</i> Schiff. (3) (10)	E

VI. Subfamilia: *Hydrocampinae*.

24. <i>Cataclysta lemnata</i> L. (1**)	E
25. <i>Perinephele lancealis</i> Schiff. (2*), 38. V. 29. (7)	S
26. <i>Psammotis hyalinalis</i> Hb. (7)	P
27. <i>Eurrhypara urticata</i> L. (1*) (2*), 38. VI. 14. (4)	P

VII. Subfamilia: *Scopariinae*.

28. <i>Scoparia ochrealis</i> Schiff. (5)	E
29. <i>Scoparia centuriella</i> Schiff. (5)	BA
30. <i>Scoparia ambigualis</i> Tr. (5) (8)	NP
31. <i>Scoparia ingrattella</i> Z. (8)	E
32. <i>Scoparia truncicollella</i> Stt. (5)	NP
33. <i>Scoparia crataegella</i> Hb. (7)	E

VIII. Subfamilia: *Pyraustinae*.

34. <i>Sylepta ruralis</i> Sc. (3)	S
35. <i>Glyphodes unionalis</i> Hb. (3)	MK
36. <i>Evergestis frumentalis</i> L. (3)	P
37. <i>Evergestis estimalis</i> Sc. (3)	PN
38. <i>Evergestis politalis</i> Schiff. (1*)	PM
39. <i>Evergestis aenealis</i> Schiff. (1*)	E
40. <i>Nommophila noctuella</i> Schiff. (3)	K
41. <i>Phlyctaenodes verticalis</i> L. (3)	P
42. <i>Phlyctaenodes sticticalis</i> L. (3)	P
43. <i>Diasemia litterata</i> Sc. (1*)	P
44. <i>Titanio pollinalis</i> Schiff. (1*)	MK
45. <i>Metasia ophialis</i> Tr. (1*)	M
46. <i>Pionea pandalis</i> Hb. (2*), 37. V. 7.	S
47. <i>Pionea crocealis</i> Hb. (3)	NP
48. <i>Pionea verbascalis</i> Schiff. (1*)	NP
49. <i>Pionea forficatalis</i> L. (2*), 37. IX. 6.	P
50. <i>Pionea dispunctalis</i> Gn. (3)	E

51. <i>Pyrausta sambucalis</i> Schiff. (7)	P
52. <i>Pyrausta cespitalis</i> Schiff. (1*)	P
52/A. <i>P. cesp.</i> var. <i>intermedialis</i> Dup. (3)	
53. <i>Pyrausta sanguinalis</i> L. (1*)	NP
54. <i>Pyrausta porphyralis</i> Schiff. (3) (8)	NP
55. <i>Pyrausta purpuralis</i> L. (1*)	P
55/A. <i>P. purp.</i> var. <i>chermesinalis</i> Gn. (7)	
56. <i>Pyrausta aurata</i> Sc. (1*) (2)	P
57. <i>Pyrausta obfuscatata</i> Sc. (5)	PT
58. <i>Pyrausta cingulata</i> L. (1*)	E

*

A felsorolt fajok közül a következő kettő érdemel különösebb figyelmet:

A *Pyrausta porphyralis* a Faunakatalógusban (4) még nem szerepel Magyarország területéről. Később Abafi-Aigner Lajos a Rovartani Lapokban (1) Újpestről (Gyűjt.: Gabrieli), Budapestről és Kőszegről (Gyűjt.: Pável), Peszéről és Gyulafehérvárról (Gyűjt.: Abafi-Aigner) említi. Ennek ellenére a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében csak 4 magyarországi példány van, melyek közül három a Felvidékről, nevezetesen Otátrafüredről, Matlárházáról és Szomolnokról származik. A 4. Pável Kőszegen gyűjtött példánya.

A *Glyphodes unionalis* sem szerepel a Faunakatalógusban; később Dalmáciából mutatták ki (1). Magyarországi előfordulásáról tudomásom szerint a lepkészeti irodalom nem tesz említést. A Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő négy példány közül 3 Herkulesfürdőről származik (gyűjtötte: Aszner), egy pedig Kemenes-Sömjénről (Vas megye, gyűjt.: Szilvássy Lenke). Egyébként ez a kissé áttetsző fehér szárnyú, különös alkatú *Pyralida* Középeurópán kívül, ahol Staudinger szerint adventív elem, Bythiniát, Szíriát, Madeirát, a Kanári-szigeteket, Afrikát, Indiát és Ausztráliát mondhatja hazájának. Ezért a felsorolásban — mint 4 világrész lakóját — MK (megközelítőleg kozmopolita) jellel illetttem.

Az 58 fényilonca-faj, amelyet Kőszeg vidékéről eddig sikerült kimutatni, a történelmi Magyarország fényilonca-faunájának kb. $\frac{1}{5}$ -ét teszi ki, ami elég jó arány, ha arra gondolunk, hogy a *Pyralidák* nagy része homokkedvelő (*psammophil*) alföldi állat s inkább a Pannonicum állatföldrajzi tartományra (lásd: Irodalom 5, 8, 9) jellemző. Kőszeg vidékén pedig ilyen alföldi homokos táj nincs s a gyűjtéseket főleg a várostól nyugatra elterülő hegyekben végezték.

Az alpesi, mediterrán és pannoniai elemek találkozásánál Kőszeg vidékén a fényilonca-fauna is igazolja. Megkerült a kőszegi hegységből a *Scoparia centuriella*, Schiff, amely boreoalpesi faj. Ez a *Cidaria caesiata*, Schiff után — amelyet verebi Végh Gyula tenyésztett ki egy általa gyűjtött hernyóból (7) — a második boreoalpesi lepke ezen a vidéken.

A déli elemet a fényiloncák között három faj képviseli, nevezetesen a trópusi származású *Etiella zinckenella* Tr., a többé-kevésbé mediterrán jellegű *Metasia ophialis*, valamint a pontomediterrán *Evergestis politalis*. A Pannonicum hatásának érvényesülését igazolja a pontusi eredetű *Pyrausta obfuscata* közszegvidéki előfordulása.

A *Pyralidák* családjából Kőszeg vidékéről új fajok nézetem szerint még főleg a *Scopariinae* és *Phycitinae* alcsaládból várhatók.

*

Irodalom. — Bibliography.

1. *Abafi-Aigner L.*: „Adalék Microlepidopteráink ismeretéhez”. (Rov. Lap. X, 1903, p. 133—137.)
2. *Freh, A.*: „A kőszegi kath. kisgymnasium terménytári gyűjteményei”. (In: Értesítvény a kőszegi kath. kisgymnasiumról 1877—78.)
3. *Hormuzaki, C.*: „Die Entwicklung der europäischen Lepidopterenfauna seit der Terziärzeit im Lichte der Paläogeographie, Pflanzengeographie und Paläontologie”. (Bulet. facult. d. Stint. d. Cernauti vol. III. fasc. 1, 1930.)
4. *Pável, J. et Uhrík, F.*: „Microlepidoptera” (in: Fauna Regni Hungariae III. Arthropoda, Ordo: Lepidoptera, p. 53—78.)
5. *Soós, L.*: „Magyarország állatföldrajzi felosztása”. ((Allatt. Közl. XXXI. 1934., p. 1—25, with english summary.)
6. *Staudinger et Rebel*: „Catalog der Lepidopteren des palaeartischen Faunengebietes”. (II. Teil: Familia: Pyralidae-Micropterygidae. Berlin, 1901, p. 1—26.)
7. *Szent-Ivány, J.*: „Kőszeg vidékének lepke-faunája I. — The butterflies of the Environs of Kőszeg I.” (Vasi Szemle IV., 1937, p. 365—380. A Kőszegi Múzeum Közleményei I. sorozat, 4. szám.)
8. *Szent-Ivány, J.*: „A történelmi Magyarország nagylepke-faunájának elemei”. Fol. Ent. Hung. III. fasc. 1—4., 1938, p. 133—146.)
9. *Szent-Ivány, J.*: „Scetch of the zoogeographical division of the Carpathians basin regarding the distribution of the Macrolepidoptera”. (Ann. Mus. Nat. Hung. XXXI., 1937—38, p. 129—135.)
10. *Váγγελ, J.*: Adatok Magyarország rovarfaunájához II. Lepidoptera. (Rov. Lap. XII. 1905, p. 32—35, 49—52, 71—74, 112—118.)

*

J. Szent-Ivány: „The Butterflies of the Environs of Kőszeg II. Microlepidoptera 1. *Pyralidae*”.

Summary. The author gives the enumeration of the species of *Pyralidae*, collected in the environs of the town Kőszeg (county Vas, West Hungary). After the name of each species we see a number. This signifies the collector of the species as follows:

- (1*) Species collected by the first collecting expedition of the inst. for Systematic Zoology of the University P. Pázmány (Budapest). (19—23. Mai 1936.)
- (1**) Species collected by the second collecting expedition of the Inst. for Systematic Zoology of the University P. Pázmány (Budapest). (23—29. September 1936.)
- (2) Data of the Museum of Kőszeg, — collected by J. V é g h.

- (2*) Species collected by A. Visnya. (After the number the author gives also the various dates of the collecting.)
 (3) Species collected by Z. Kaszab. (July 1937.)
 (4) Data of A. Freh. (See also bibl. 2.)
 (5) Data of the „*Fauna Regni Hungariae*“. (See bibl. 1.)
 (7) Species collected by A. Kesselyák. (2—6. July 1938.)
 (8) Species collected by J. Pável. (1890.)
 (9) Species collected by J. Szent-Ivány. (5. December 1937.)
 (10) Data of E. Vángerl. (See bibl. 10.)

After these numbers we see letters marking each species. These mean the zoogeographical elements, to which the species belong according to their horizontal distribution.

The occurrence of 58 species of *Pyralidae* is a big enough number of species according to the fact, that Kőszeg lies in a mountainous country and a great part of the *Pyralids* belong to psammophil forms, restricted in Hungary to the Great and Little Plains.

Only one species of boreal-alpine character was known till now among the Lepidopteras of Kőszeg. This is the *Cidaria caesiata* Schiff. The author mentions in the present work also a *Pyralid*, belonging to the boreal-alpine forms of Mr. Holdhaus. This is the *Scoparia centuriella* Schiff. But there are also some species of southern character in our fauna (*Etiella zinckenella* Tr., *Metasia ophialis* Tr., *Evergestis politalis* Schiff.) Finally I must mention the occurrence of a pontic species, e. g. the *Pyrausta obfus-cata* Sc. as a typical representative of the fauna of the Pannonicum (see bibl. 5.) in the western borders of Hungary.

A Kőszegi-hegység atkafaunájának alapvetése.

I. Páncélosatkák, Oribatei.

BALOGH
JÁNOS dr.

(Készült a Kir. Magyar Pázmány Péter Tud. Egyet. Állattrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dudich Endre dr. egyet. ny. r. tanár.)

Ha atkáról van szó, legtöbben a kellemetlen bőrbetegséget okozó rühatkáról tanultakra gondolnak, azt azonban kevesen tudják, hogy a rühatkán kívül többszáz más atkafaj is él részben a különböző emlős- és madárfajok szőr- és tollruhájában, részben pedig szabadon, növényeken és különböző talajokban. Ez utóbbi, röviden talajatkáknak nevezett 0.1—1 mm. nagyságú állatkáknak kutatása főképen az utolsó évtizedekben indult meg, amikor rejtett életmódjuknak megfelelő különleges gyűjtési módszerekkel kezdték vizsgálni őket. Ezek a vizsgálatok kiderítették, hogy a talajatkák a nekik megfelelő környezetben: erdei avarban, mohában, korhadó növényi részekkel kevert talajban óriási tömegekben fordulnak elő. Az eddigi vizsgálatok alapján megközelítően pontos számukat is nehéz megállapítani, de pl. erdőtalajban óvatos becslés mellett is 150—300.000-re tehető az 1 m²-en található talajatkák száma. A talajatkák jelentőségéről ma még úgyszólván semmit sem tudunk, de ha meggondoljuk, hogy ennek az állatfőmegnek minden életjelensége a talajban megy végbe, feltételezhetjük, hogy jelenlétük nem közömbös az illető talaj kialakulására és életére.

A magyarországi atkafaunáról és így a talajatkákról is a legutóbbi évekig nagyon keveset tudtunk. A régebben megjelent közlemények adatai többnyire megbízhatatlanok, mert ennek az állatcsoportnak kutatása azóta annyit haladt, hogy nehéz a régebbi közleményeket mai tudásunknak megfelelően átértékelni.

A kőszeg-környéki atkafaunáról a Budapesti Egyetemi Állattrendszertani Intézet kutatásainak megkezdése előtt semmit sem tudtunk, éppen ezért az Intézet gyűjtőkirándulásain erre a csoportra különös gondot fordítottunk és Kőszeg környékének számos pontján vettünk fel talajpróbákat. A nagyszámú talajpróbából óriási tömeg, hozzávetőlegesen többszáz-ezer atka került ki. Ennek a nagy anyagnak teljes átvizsgálása a rendelkezésemre álló rövid idő alatt lehetetlen volt, ezért ebben a közleményben a talajatkák egyik legjellemzőbb csoportját: az ú. n. páncélosatkákat sorolom csak fel, sőt még az is biztosra vehető, hogy az összegyűjtött anyag további vizsgálatával ezt a felsorolást is számos adattal lehet kiegészíteni.

Az alábbi felsorolásban rendszertani sorrend és névhasz-

nálat tekintetében Willmann-nak a „Die Tierwelt Deutschlands“ c. sorozatban megjelent munkáját követtem. A fajnév után tett csillag azt jelenti, hogy az illető faj Magyarországon új; a zárójelbe tett csillag pedig azokat a fajokat jelöli, amelyeket Magyarországon Kőszegről közöltem első ízben.

*

Enumeratio Oribateorum in montibus Ginsiensibus adhuc collectorum.

Fam: <i>Nanhermanniidae</i> .	Fam: <i>Belbidae</i> .
Nanhermannia comitalis Berl.	Amerus Troisii (Berl.).
Nanhermannia elegantula Berl (*)	Belba aurita (C. L. Koch).
Fam: <i>Lohmanniidae</i> .	Belba pulverulenta (C. L. Koch).
Perlohmannia dissimilis	Belba gracilipes (Kulcz).
(Hewitt). (*)	Belba verticillipes (Nic.).
Fam: <i>Hypochthoniidae</i> .	Belba geniculosa Oudms.
Hypochthonius rufulus C. L. Koch.	Belba corynopus (Herm.).
Hypochthoniella pallidula	Belba compta (Kulcz).*
(C. L. Koch).	Belba Visnyai Bal. (*)
Brachychthonius brevis (Mich.).	Gymnodamaeus bicostatus
Barchychthonius laetepicus	(C. L. Koch).
Berl. (*)	Fam: <i>Licneremaeidae</i> .
Trhypochthonius tectorum	Licneremaeus licnophorus (Mich.).
(Berl.).*	Licnobelba alesthensis Grandj.*
Fam: <i>Malconothridae</i> .	Fam: <i>Eremaeidae</i> .
Trimalaconothrus glaber (Mich.).*	Calelremaeus monilipes (Mich.).
Malaconothrus globiger Träg.*	Suctobelba subtrigona
Fam: <i>Camisiidae</i> .	(Oudms.). (*)
Camisia biverrucata (C. L. Koch).	Suctobelba trigona (Mich.). (*)
Camisia horrida (Herm.).	Suctobella grandis europaea
Camisia spinifer (C. L. Koch).	Willm. (*)
Camisia segnis (Herm.). (*)	Oppia quadricarinata (Mich.). (*)
Nothrus silvestris Nic.	Oppia neerlandica (Oudms.). (*)
Nothrus palustris C. L. Koch.	Oppia unicarinata (Paoli).*
Platynothrus peltifer (C. L. Koch).	Oppia bicarinata (Paoli).
Fam: <i>Hermannidae</i> .	Oppia ornata (Oudms.) (*)
Hermannia gibba (C. L. Koch).	Oppia fallax (Paoli).*
Fam: <i>Neoliodidae</i> .	Oppia obsoleta (Paoli).*
Neoliodes farinosus (C. L. Koch).	Oppia Willmanni (Dyrd).*
Platyliodes scaliger (C. L. Koch).	Oppia minor (Paoli).*
Fam: <i>Cymbaeremaeidae</i> .	Oppia nitens (C. L. Koch).*
Micreremus brevipes (Mich.).	Oppia clavipectinata (Mich.).
Scapheremaeus reticulatus Berl.*	Oppia insculpta (Paoli).
Cymbaeremaeus cymba (Nic.). (*)	Oribella castanea (Herm.).*
	Oribella pectinata (Mich.). (*)
	Oribella Paolii (Oudms.).
	Eremaeus hepaticus (C. L. Koch).

- Eremaeus oblongus* (*C. L. Koch*). *Scheloribates latipes* (*C. L. Koch*)*.
Lucoppia lucorum (*C. L. Koch*). *Scheloribates pallidulus* (*C. L. Koch*).
Oribata geniculatus (*L.*). *Scheloribates laevigatus* (*C. L. Koch*).
Tricheremaeus conspicuus *Berl.**
Ceratoppia bipilis (*Herm.*). *Protoribates lophotrichus* (*Berl.*).
Conoppia microptera (*Berl.*). *Protoribates capucinus* *Berl.*
- Fam: *Carabodidae*.
- Hermanniella granulata* (*Nic.*).
Tectocephus minor *Berl.**
Tectocephus velatus (*Mich.*)
Tectocephus velatus var. *sarekensis* *Träg.**
Xenillus tegeocranus (*Herm.*)
Xenillus latus (*Nic.*)
Tritegeus bifidatus (*Nic.*)
Odontocephus elongatus (*Mich.*) (*)
Cepheus cepheiformis (*Nic.*)*
Cepheus dentatus (*Mich.*)
Carabodes femoralis (*Nic.*)
Carabodes coriaceus (*C. L. Koch*).
Carabodes labyrinthicus (*Mich.*) (*)
Carabodes marginatus (*Mich.*).
Carabodes areolatus *Berl.* (*)
- Fam: *Liacaridae*.
- Adoristes ovatus* (*C. L. Koch*).
Haffenrefferia gilvipes (*C. L. Koch*).
Cultroribula bicultrata (*Berl.*) (*)
Cultroribula juncta (*Mich.*)*
Cultroribula furcillata (*Nord.*).
Liacarus coracinus (*C. L. Koch*).
Liacarus nitens (*Gerv.*)
Liacarus tremellae (*L.*).
Phyllotegeus palmicinctus (*Mich.*)
- Fam: *Oribatulidae*.
- Oribatula tibialis* (*Nic.*).
Zygoribatula exilis (*Nic.*).
- Fam: *Zetorchestidae*.
- Zetorchestes micronychus* (*Berl.*).
- Fam: *Gustaviidae*.
- Gustavia microcephala* (*Nic.*).
- Fam: *Protoribatidae*.
- Scheloribates confundatus* *Sell.*
- Fam: *Ceratozetidae*.
- Globozetes longipilus* *Sell.*
Edwardzetes Edwardsi (*Nic.*)*
Chamobates Voigtsi (*Oudms.*)*
Chamobates pusillus (*Berl.*)*
Ceratozetes gracilis (*Mich.*)
Euzetes seminulum (*O. F. Müll.*).
Sphaerozetes orbicularis (*C. L. Koch*).
Sphaerobates gratus (*Sell.*) (*)
Melanozetes mollicomus (*C. L. Koch*).
Trichoribates trimaculatus (*C. L. Koch*).
Punctoribates punctum (*C. L. Koch*)*
Punctoribates Sellnicki *Willm.**
Minunthozetes pseudofusiger (*Schweizer*)*
Minunthozetes semirufus (*C. L. Koch*)*
- Fam: *Galumnidae*.
- Galumna longiplumus* (*Berl.*).
Galumna nervosus (*Berl.*).
Neoribates aurantiacus (*Oudms.*).
- Fam: *Notaspididae*.
- Joelia connexa* var. *borussica* *Sell.* (*)
Oribatella calcarata (*C. L. Koch*).
Oribatella Berlesei (*Mich.*).
Notaspis coleopratus (*L.*).
Notaspis nitens (*Nic.*)*
- Fam: *Pelopsidae*.
- Pelops duplex* *Berl.* (*)
Pelops tardus *C. L. Koch**
Pelops planicornis (*Schrank*)*
Pelops hirtus *Berl.**

Fam: <i>Phthiracaridae</i> .	<i>Oribotritia decumana</i> (C. L. Koch).
<i>Tropacarus carinatus</i> (C. L. Koch).	<i>Koch</i> .
<i>Tropacarus pulcherrimus</i> (Berl.).	<i>Oribotritia cribaria</i> (Berl.).
<i>Hoploderma magnum</i> (Nic.).*	<i>Pseudotritia monodactyla</i>
<i>Phthiracarus piger</i> (Scop.).*	(Willm.).

*

Amint ebből a felsorolásból kitűnik, az eddigi gyűjtések alapján a Kőszegi-hegység faunájából 128 páncélosatka-fajt ismerünk, tehát alig kevesebbet, mint pl. az egész németországi páncélosatka-fauna 50 %-át. (Willmann 1931-ben megjelent összefoglaló munkájában 266 faj van, de ez a szám azóta már emelkedett.) Ezzel a gazdag anyaggal a Kőszegi-hegység Magyarország páncélosatkák szempontjából legjobban kikutatott területévé vált; hozzá hasonlóan csak Bars vármegye van kikutatva, ahonnan idáig 110 fajt ismerünk. Ez a két terület ma Európa legjobban kutatott helyei között van páncélosatkák szempontjából.

A felsorolásból megállapítható, hogy 32 faj a magyar faunában új; további 20 fajt mint Magyarországra újat a Kőszegi-hegységből ismertettünk először. Ezzel az összesen 52 fajjal gazdagították kutatásaink a magyar faunát.

Két tudományra új fajt, amelyet a közel jövőben írok le, ebbe a felsorolásba nem vettem fel. A két faj leírásával a kőszegi fauna 130 fajra, a magyar fauna gazdagodása pedig 54-re fog emelkedni.

Külön említést érdemelnek a következő fajok:

Középeurópában nem gyűjtötték eddig a következő fajokat:

Scapheremaeus reticulatus, *Tricheremaeus conspicuus*, *Cultroribula bicultrata*; ezt a három fajt eddig Olaszországból, míg a *Perlohmannia dissimilis* fajt Angliából és Franciaországból, végül a *Licnobelba alesthensis* fajt Franciaországból ismerték.

Nevezetes még a *Phyllotegeus palmicinctus* faj, amelyet Angliából és Bars megye néhány pontjáról; a *Globozetes longipilus*, amelyet Németországból és újabban Herkulesfürdőről, az *Oppia Willmanni*, amelyet Posen környékéről, az *Oppia insculpta*, amelyet Olaszországból és újabban Bars megye néhány pontjáról, a *Sphaerobates gratus*, amelyet Nyugat-Porországból és Würtembergből közöltek.

Mint már említettem, a Kőszegi-hegység ezzel a gazdag faunával Magyarország legjobban kikutatott pontjává vált, azonban még mindig több olyan faj van, amelynek előfordulása valószínűnek látszik. Egyes csoportok, mint pl. a *Cymbaeremaeidae* család, a *Carabodes*, *Oppia*, *Scheloribates*, *Suctobelba*, *Oribella* génuszok úgyszólván valamennyi középeurópai fajukkal képviselve vannak a felsorolásban, de mások, mint pl. a *Galumna*, *Pelops*, *Notaspis*, *Oribatella*, *Belba* génuszok és a *Pterogasterina* csoport több génusza még hiányos, úgyhogy ezekben a

csoportokban további gyarapodás várható. Az eddigi vizsgálatok alapján a Kőszegi-hegység páncélosatka-faunája, éppen úgy, mint a magyar faunaterület többi része, a szomszédos nyugati és északnyugati faunaterületeknél gazdagabbnak és változatosabbnak látszik.

Irodalom. — Literatur.

1. Balogh J.: Adatok Magyarország páncélosatka faunájának ismeretéhez. (*Allatt. Közl.*, Vol. 34, p. 164—169, 1937.)
2. Balogh, J.: *Belba Visnyai* nov. sp., eine neue Moosmilben-Art. (*Fol. Ent. Hung.*, Vol. 3, p. 83—85, 1938.)
3. Balogh, J.: Páncélosatka-tanulmányok. (*Fol. Ent. Hung.*, vol. 3, p. 91—97, 1938.)
4. Balogh, J.: Interessante Milbenfunde aus Ungarn (Moosmilben, Oribatei.) (*Fragm. Faun. Hung.*, Vol. 1, p. 58—59, 1938.)
5. Wilmann, C.: Moosmilben oder Oribatiden (Cryptostigmata). (In: *Die Tierwelt Deutschlands*, Teil 22, p. 79—200, 1931.)
6. Willmann, C.: Beitrag zur Kenntnis der Acarofauna des Komitate Bars. (*Ann. Mus. Nation. Hung.*, Vol. 31, p. 144—172, 1938.)

*

J. Balogh: *Grundlagen zur Kenntniss der Milbenfauna des Kőszeger Gebirges. — I. Moosmilben, Oribatei.*

Auszug. Verfasser gibt auf den vorangehenden Seiten 86—88. eine systematische Aufzählung der Moosmilben (*Oribatei*), die während mehrerer faunistischen Excursionen des syst. zoologischen Institutes der Budapester Pázmány-Universität unter der Leitung von Prof. Dr. E. Dudich im Kőszeger Gebirge gesammelt wurden. Die Liste umfasst insgesamt 128 Arten, von denen 32 (bezeichnet mit einem * nach dem Artsnamen) neu für die Fauna von Ungarn sind; ausserdem finden sich in der Liste 20 Arten (nach deren Artsnamen der Stern in Klammern gestzt ist), welche aus dieser Gegend als neu für Ungarn bezw. für die Wissenschaft schon früher (siehe Literatur Nr. 2—4.) veröffentlicht worden sind. Von diesen 52 Arten, mit denen also unsere Untersuchungen die ungarische Fauna bereichert haben, sind folgende 5 nicht nur für Ungarn, sondern sogar für Mitteleuropa neu: *Scapheremaeus reticulatus* Berl., *Tricheremaeus conspicuus* Berl., *Cultroribula bicultrata* Berl., *Perlohmannia dissimilis* (Haew.), *Licnobelba alesthensis* Grandj.

Weitere bemerkenswerte Arten sind: *Phyllothegeus palmicinctus* (Mich.), *Globozetes longipilus* Sell., *Oppia Willmanni* (Dyrd.), *O. insculpta* (Paoli), *Sphaerobates gratus* (Sell.).

Zwei Arten, die sich neu für die Wissenschaft erwiesen haben, sind in dieser Liste nicht aufgenommen worden. Ihre Beschreibung wird in der Zeitschrift *Zoologischer Anzeiger* demnächst erscheinen.

Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről.

A vas megyei Óriszentpéter községben jegyeztem fel 1937. nyarán az alábbi érdekes csókafogó hurok használatát. Kb. másfél méter hosszú karót levernek a földbe. A kihegyezett karóra kukoricacsövet húznak. A kukoricacső végébe egy kis hegyes fácskát dugnak, amelyről 6—7 lószórhurok lóg le a kukoricacső köré. Az éhes csóka rászáll a csőre, eszi a szemet, miközben vagy a lába vagy a feje a hurokba akad, s fogva marad. A huroknak Óriszentpéteren *tőr* a neve, s leginkább télen az udvar hátsó részén, a kazlak körül állítják fel. Hasonló hurkot ismertet *Gönyey S.* a Zselicsegből. „Általánosan elterjedt volt a Zselicsegben — írja — a *kányafogó hurok*. Kányának itt a vetési varjút nevezik. Ennek fogására télen egy kukoricacsövet kifúrnak és jó erősen összesodrott lófarkszórból hurkokat készítve, 10—15 hurkot a cső felső végébe behúznak. A cső alsó végébe hosszú karót dugnak s a karó felső részére a cső alatt a hurkokat jó erősen odakötözik. Az így felállított karóra rászállanak a varjak s miközben a kukoricaszemeket szedegetik, lábuk a lószórhurokba beleakad”.¹ *Gönyey* a hurok ábráját is bemutatja a somogyi Szenna községből.

A zselicségi és őrségi adatok után ennek az érdekes huroknak a magyarországi elterjedését próbáltam megállapítani. Gyűjtésem szerint a következő helyeken ismeretes: Magyarszerdahely,² Bocfölde³ (Zala megye), Göcsej,⁴ Ráckeresztúr (Fejér m.), Karád, Buzsák, Szenta, Liszó, Törökkoppány (Somogy m.), Szakcs (Somogy m.), Püspökbogát, Hecsegfalva, Szaporca, Kákics, Marócsa, Monosokor, Drávafok, Kemse, Piskó, Kiscsány, Sósvertike (Baranya m.). A hurokkal általában varjút fognak, de Kákicson szajkó (*Nucifraga caryocatactes*) fogására is használják. A fenti helyeken a hurok készítése lényegileg megegyezik az őrségi forma készítésével. Adatközlőm szerint Monosokorban így készült: „Egy *cücket* átdugnak egy cső

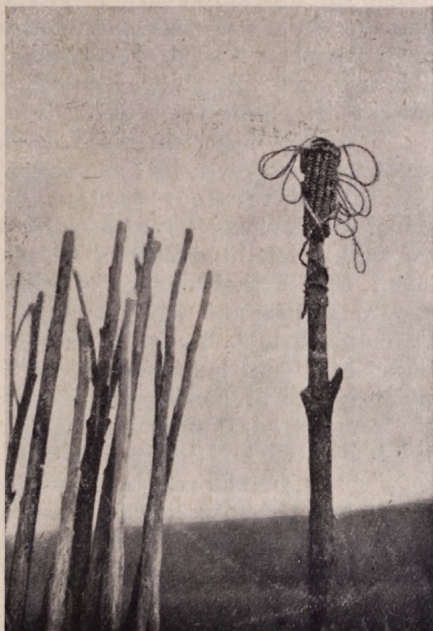
¹ *Ebner (Gönyey) S.*: Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, Népr. Ért. 1931. 105.

² Néprajzi Múzeum, Budapest, Isz. 133.890.

³ *Bödei János* tanító úr szíves közlése.

⁴ Néprajzi Múzeum, Budapest, Isz. 133.825. — Közlebbi adat hiányzik.

kukoricán, a *cüek* kiálló végére lófarkból készült hurkokat kötnek. Hármát, négyet. A varjú a tetejére állt s a körme mindjárt belekeveredett. A *cüeket* levették magányosan vagy az udvarkerítésbe dugták". (Berta János, 55 éves). Kemsei adatok szerint főleg olyankor készítették, amikor *ganyét* hordtak, mert ilyenkor a varjuk nagyon *szálldostak*. Drávafokon a *süény* kerítés közé dugták. Sósvertikén a kukoricacsővel ellátott rudat *lebökik* a földbe, ahol a kányák *kal-lódnak*. Kákicson, Szaporcán, Liszón a kukoricacső felső végébe ütött faszeg helyett vasszegeket is használnak. Szentán, Sósvertikén a hurkokat nem a kukoricacső hegyére, hanem közvetlen a cső alá a karóra

Varjúhurok. Törökkoppány, Somogy
vm. — Dr. Gunda Béla felv.

kötik. Törökkoppányban, Buzsákon, Püspökbogáton, Kemsén zsinéggel csavarják körül a kukoricacsövet s a zsinegről lógnak le a hurkok. Mindezek azonban lényegtelen eltérések. Sajnos, igen keveset tudunk a hurok népi elnevezéséről. Buzsákon *tör* a neve; a kukoricacsőről lelógó hurkot Törökkoppányban *csatnak* nevezik.

A hurok után az Alföldön is próbáltam nyomozni, de eredménytelenül. Nem lehetetlen azonban az, hogy ott is előfordul, mivel hasonló hurkot *Ecsedi* ismertet Debrecen környékéről. Ott az érni kezdő, de még száron lévő kukoricacsőről lehúzzák a csuhát. „Az így szabaddá vált csőre hosszú lófarkszörből vagy madzagnál hurkokat kötnek). A szajkó rászáll a csőre. Elkezd bányászni a tengert róla. Addig veri itt is, ott is, hogy a feje beleakad a hurokba és felakasztja magát a zsákmányon”.⁵

Az őrségi, göcseji, somogyi és baranyai adatokból az látszik,

⁵ *Ecsedi I.*: Népies vadfogás és vadászat ... 62., Magy. Népr. II. 39.

hogy ez a hurok a Dunántúlon jelentékenyen elterjedt madárfogó eszköz. Elterjedésének az északi határát az eddigi adatok után ítélve az Őrség északi részétől a Bakonyon át Fehér megye északi részét is átmetsző vonallal jelölhetjük ki. Lehet azonban, hogy ez a vonal déli irányban megkerüli a Bakony hegységet, mert *Vajkai* egy alapos, veszprémmegyei adatokat közlő dolgozatában ilyen hurokról nem tesz említést.⁶ Komárom megye tatai járásának falvaiban — Gesztéstől, Kocstól kezdve Tardosig — is érdeklődtem a hurok elterjedéséről, de használatára vonatkozó adatokat nem sikerült feljegyeznem.

Annál feltűnőbb, hogy a dunántúli formákkal *teljesen* megegyező, hasonlóan felállított, varjú-, szajkó-fogásra használt hurkok előfordulnak a Balkán félszigeten. Tudomásom szerint ilyen hurok ismeretes Jugoszláviában Üszküib környékén⁷ és Keletbulgáriában.⁸ Előfordul a hurokforma Egyiptomban is, ahol a kukoricacsövet a durraköles kalásza helyettesíti.⁹

Még kell egyes említenuk azt, hogy a felállítás elvében hasonlóságot találunk még lengyelországi hurkoknál is, ahol pl. rúdra tűzött gabonakéve vagy bogáncscsomó köré kötik a nyúl ill. kisebb madarak (pl. cinke) fogására szolgáló hurkokat.¹⁰ A hasonlóság azonban csak a felállítás elvében mutatkozik, s így a lengyelországi formák a fenti hurkokkal nem hozhatók kapcsolatba.

Kétségtelen, hogy a dunántúli és a balkáni hurkok területileg és származási tekintetben is egymással összefüggenek. Mivel a kukorica Európában fiatal kultúrnövény, ennek a hurokformának is fiatal kultúrtárgynak kell lennie mai előfordulási területén, de amelynek az ősi formáját talán az egyiptomi durraköles kalászára szerelt hurokban kell látnunk. Mindenesetre már az eddigi adatokból is látszik, hogy ez a hurokforma a Dunántúl, a Balkánfélsziget — és az egyiptomi adat után ítélve — esetleg a keleti mediterrán vidék egy jellegzetes vadfogó eszköze s elterjedése alapján Délkeleteurópa népi vadfogókultúrájának egy érdekes ethnogeographiai területe bontakozik ki.

Szívesen vennék, ha a *Vasi Szemle* olvasói a hurok további dunántúli előfordulásáról adatokat közölnének.

Stockholm. 1938. XII. 13.

Gunda Béla dr.

*

Virágos növényeink első nyílása Nagycsákányban az 1936. év folyamán.

Közönséges kankalin (*Primula vulgaris* Huds.): I. 1.

Kétlevelű csillagvirág (*Scilla bifolia* L.): II. 23.

Ujjas keltike (*Corydalis solida* L. Sw.): III. 3.

Piros árvcacsalán (*Lamium purpureum* L.): III. 3.

⁶ Vasi Szemle, V. 1938. 152—163.

⁷ Hamburgisches Museum für Völkerkunde, Isz. 1892: 18.

⁸ Lud Slowianski, II. 1931. 154. (*Ch. Vakarelski*).

⁹ Ethnos, II. 1937. 70—71. (*J. Hornell*).

¹⁰ Lud, XXIII. 1934—35. 21. (*S. Flizak*), Lud Slowianski, IV. 1938. (*T. Seweryn*) 49., Fischer A.: Polacy, Lvów, 1934. 138.

- Illatos ibolya* (*Viola odorata* L.): III. 5.
Sárga tyúktaréj (*Gagea lutea* L. K.): III. 5.
Keskenylevelű tüdőfű (*Pulmonaria angustifolia* L.): III. 5.
Saláta boglárka (*Ranunculus ficaria* L.): III. 18.
Berki pápics (*Anemone nemorosa* L.): III. 18.
Télizöld meténg (*Vinca minor* L.): III. 18.
Tikhúr (*Stellaria media* L. Vill.): III. 29.
Erdei madársóska (*Oxalis acetosella* L.): III. 29.
Ostorindás infű (*Ajuga reptans* L.): III. 29.
Ágas foszlár (*Cardamine Hayneana* W. Schur.): III. 29.
Vörösszárú pimpó (*Potentilla rubens* Cr. Zimm.): IV. 3.
Zelnice meggy (*Prunus padus* L.): IV. 5.
Változó boglárka (*Ranunculus auricomus* L.): IV. 5.
Kányazsombor (*Alliaria officinalis* Andr.): IV. 5.
Olocsán csillaghúr (*Stellaria holostea* L.): IV. 5.
Erdei szamóca (*Fragaria vesca* L.): IV. 5.
Agár kosbor (*Orchis morio* L.): IV. 12.
Mocsári gólyahír (*Caltha palustris* L.): IV. 12.
Kerek repkény (*Glechoma hederacea* L.): IV. 12.
Gumós nadálytő (*Symphytum tuberosum* L.): IV. 15.
Mezei szilfa (*Ulmus glabra* Mill.): IV. 15.
Erdei turbolya (*Anthriscus silvester* L. Hoffm.): IV. vége.
Galambbegy (*Valerianella locusta* (L.) Betcke? Szerk.) IV. vége.
Csőrgő kakascímer (*Alectorolophus crista galli* L. M. B.):
 IV. vége.
Füles hölgyemál (*Hieracium auricula* Lam. et DC.): IV. vége.
Fecskefű (*Chelidonium majus* L.): IV. vége.
Nehézszagú gólyaorr (*Geranium Robertianum* L.): IV. vége.
Papvirág (*Chrysanthemum leucanthemum* L.): IV. vége.
Kakuk szunyogvirág (*Lychnis flos cuculi* L.): IV. vége.
Sárga árvacsalán (*Lamium galeobdolon* L. Cr.): IV. vége.
Ördögcérna (*Lycium halimifolium* Mill.): IV. vége.
Terebélyes csengetyűke (*Campanula patula* L.): V. 9.
Közepes utifű (*Plantago media* L.): V. 9.
Kánya bangita (*Viburnum opulus* L.): V. 9.
Sárga nőzirom (*Iris pseudacorus* L.): V. 9.
Mezei varfű (*Knautia arvensis* f. *agrestis*. [Schm.] Szb.): V. 10.
Füstös salamonpecsétje (*Polygonatum multiflorum* L. All.): V. 10.
Fodros gólyaorr (*Geranium phaeum* L.): V. eleje.
Mezei boglárka (*Ranunculus arvensis* L.): V. eleje.
Arnyékvirág (*Majanthemum bifolium* L. Sch.): V. eleje.
Gyepübükköny (*Vicia sepium* L.): V. eleje.
Kéküstökű csormolya (*Melampyrum nemorosum* L.): V. eleje.
Közönséges bakszakáll (*Tragopogon orientalis* L.): V. eleje.
Kövi pimpó (*Potentilla rupestris* L.): V. eleje.
Német rekettye (*Genista germanica* L.): V. eleje.
Mönchia (*Moenchia mantica* L. Bartl.): V. eleje.
Fekete nadálytő (*Symphytum officinale* L.): V. eleje.
Ernyős sárma (*Ornithogalum umbellatum* L.): V. eleje.
Sárga árvácska (*Viola spec.* Szerk.): V. eleje.

- Erdei méhtű* (*Melittis melissophyllum* L.): V. eleje.
Sömörös kosbor (*Orchis ustulata* L.): V. 11.
*Mezei zsály*a (*Salvia pratensis* L.): V. közepe.
Szennyos bükköny (*Vicia sordida* W. et K.): V. közepe.
Szagos müge (*Asperula odorata* L.): V. közepe.
Orvosi veronika (*Veronica officinalis* L.): V. közepe.
Rezgő pászit (*Briza media* L.): V. közepe.
Kopaszodó bükköny (*Vicia dasycarpa* Ten.): V. közepe.
Kisebbik lóhere (*Trifolium dubium* Sibth.): V. közepe.
Parlagi lednek (*Lathyrus pratensis* L.): V. közepe.
Bükköny (*borzas bükköny*, *Vicia hirsuta* (L.) Gray? Szerk.):
V. közepe.
Tarka kosbor (*Orchis tridentata* Scop.): V. 23.
Berki rózsa (*Rosa dumetorum* Thuill.): V. 24.
Orvosi székhű (*Matricaria chamomilla* L.): V. 24.
Farkasalma (*Aristolochia clematidis* L.): V. 25.
Gombos zanót (*Cytisus capitatus* Scop.): V. vége.
Fagyal (*Ligustrum vulgare* L.): V. vége.
Kis körtike (*Pirola minor* L.): V. vége.
Kétlevelű csorikra (*Platanthera bifolia* L. Rich.): V. vége.
Hegyi pacsirtafű (*Polygala vulgaris* L.): V. vége.
Réti csormolya (*Melampyrum pratense* L.): V. vége.
Gömbtermésű sárma (*Ornithogalum sphaerocarpum* Kern.):
V. vége.
Hólyagos szilene (*Silene vulgaris* Mnch. Garcke.): V. vége.
Parlagi rózsa (*Rosa gallica* L.): V. vége.
Farkas fűtej (*Euphorbia cyparissias* L.): V. vége.
Konkoly (*Agrostemma githago* L.): V. vége.
Vajszinű ördög szem (*Scabiosa ochroleuca* L.): V. vége.
Pettyegetett lizinka (*Lysimachia punctata* L.): V. vége.
Erdei tisztessű (*Stachys silvatica* L.): V. vége.
Veresgyűrű som (*Cornus sanguinea* L.): VI. 1.
Erdei mályva (*Malva silvestris* L.): VI. 1.
Karcsú gyöngyike (*Muscari tenuiflorum* Tausch.): VI. eleje.
Csikorka (*Gratiola officinalis* L.): VI. eleje.
Baktopp (*Aegopodium podagraria* L.): VI. eleje.
Közönséges cickafark (*Achillea millefolium* L.): VI. eleje.
Aszat (*Cirsium spec.* Szerk.): VI. közepe.
Kétszinű szeder (*Rubus discolor* Wh. N.): VI. közepe.
Közönséges párlófű (*Agrimonia eupatoria* L.): VI. közepe.
Szappanfű (*Saponaria officinalis* L.): VI. közepe.
Kétnyári ligetszépe (*Oenothera biennis* L.): VI. közepe.
Gumós lednek (*Lathyrus tuberosus* L.): VI. közepe.
Egyenes szárú iszalag (*Clematis recta* L.): VI. 30.
Vajszin lóhere (*Trifolium ochroleucum* Huds.): VI. vége.
Kosborképű veronika (*Veronica orchidea* Cr.): VI. vége.
Erdei deréce (*Chamaenerion angustifolium* L. Scop.): VI. vége.
Százforintos fű (*Centaurium umbellatum* Gilib.): VI. vége.
*Orvosi zsály*a (*Salvia officinalis* L.): VI. vége.
Terjőke kigyószisz (*Echium vulgare* L.): VI. vége.

- Kései istápfü* (*Solidago serotina* Ait.): VII. 5.
Bajszos hagyma (*Allium vineale* L.): VII. 5.
Csalánlevelű csengetyűke (*Campanula trachelium* L.): VII. eleje.
Héjakút (*Dipsacus laciniatus* L.): VII. eleje.
Hasznos földi tömjén (*Pimpinella saxifraga* L.): VII. eleje.
Murok (*Daucus carota* L.): VII. eleje.
Ziliz (*Althaea micrantha* Wiesb.): VII. közepe.
Fekete ökörfarkkóró (*Verbascum nigrum* L.): VII. közepe.
Magyar búzavirág (*Centaurea pannonica* Heuff. Hay.): VII. 21.
 Jegyezte: Csaba József.

A Szombathelyi Collegium Musicum második és harmadik éve.

Két éve mult, hogy a Vasi Szemlében beszámoltam a szombathelyi Collegium Musicum néven alakult és működő zenészegettyűs célkitűzéséről és első évének eredményéről. A munkát folytattuk, és ideiglenesen — vagy ha a mostoha viszonyok megmaradnak — végleg lezártnak tekinthetjük. Talán érdemes ezért Szombathely zenei életének erről az egységes terv szerint alakított kerek korszakáról megemlékezni és azt egy jobb jövő számára lerögzíteni.

A Collegium Musicum célja volt a kamarazene történetét előadásokkal és egyes korszakok vagy egyéniségek műveinek változatos bemutatásával a hangversenyterem hallgatósága elé idézni. A hangversenyek a második évben a Szabária szálló finoman stílusos termében hangzottak el a Kultúregyesület rendezésében. Az egyesület támogatása lehetővé tette, hogy mindegyik hangversenyen egy vagy két kiváló vendégművész is szerepeljen. A hangversenyek színvonala ezáltal emelkedett, és a közönség is nagyobb számban látogatta azokat. A vezetés — bár abba a Kultúregyesület zenei szakosztálya is beleszólt — általában a régi maradt. Bárdos Alice és Baranyai Gyula szeretettel és alapos hozzáértéssel irányították a gyakorlati megoldást, míg az elméleti feladatot nagyjából továbbra is dr. Mosonyi Dezső vállalta. Heincz Fülöp mint karmester is csatlakozott a mozgalomhoz, és abban tevékenyen vett részt.

A második év Beethoven zsenijének dicsőítésével kezdődött. A Collegium Musicum igyekezett a nagy zeneköltő kimeríthetetlen kincstárát olyan sok oldalról megvilágítani, amennyire ezt egy hangverseny kerete megengedte. A Rasumovsky grófnak ajánlott vonósnégyesek közül az első számú, a C dur zongoraverseny, amelynek vezető szólamát Weiner László játszotta és a vonószekarral előadott Hálaima a 132. Op. számú vonósnégyesből voltak a hangverseny súlyos oszlopai. A magyarázó előadást dr. Mosonyi tartotta.

A második hangversenyt Schubert művészetének szenteltük. Vendégművészként P. Jámber Ági zongoraművésznőt hívtuk meg, aki Schubert ismert és szívesen hallott Impromptuit és Moment musicale-jait szólaltatta meg intelligens és mélyen átértzett művészettel. H. Dessesffy Bella a bécsi zeneköltő dalait énekelte, a szombathelyi vonósnégyes pedig a magyaros befejezésű A moll quartettet játszotta. A magyarázó előadás szerepe Heincz Fülöpnek jutott.

A harmadik hangverseny folytatta a történelmi sorozatot a korai

romantikusok zenéjének bemutatásával. Ditrói Csiby József, a Zene-művészeti Főiskola tanára csillogó művészettel interpretálta Weber, Mendelsohn és Chopin műveit. A zenekar Mendelsohn G moll zongoraversenyét kísérte; Spohr ritkán hallott kettős vonósnégyese egészítette ki a romantika sok színben csillogó képének vázlatát.

A Collegium Musicum harmadik éve jelentős változásokat hozott a mozgalom életébe. Baranyai Gyula külső okokból elhagyta városunkat. Hozzáértését, makacs fanatizmusát, amellyel az egyszer megfogant tervet a legapróbb részletekig és minden ellenállást legyőzve beteljesítette, erősen nélkülöztük. A másik fordulat az volt, hogy a Kultúregyesület a mozgalmat teljes felelősséggel átvette, hangversenyeit hivatalos bérletként hirdette és egész zenekarát a mozgalom szolgálatába állította. Heincz Fülöp vállalta az állandó betanítás és dirigálás feladatát.

Ez az utolsó év néhány erős pillérrel épített hidat a romantikusok zenéjétől egészen a modern időkig, Schumanntól a legmaibb zenéig, Bartók zenei forradalmáig.

Schumann jellegzetesen német és romantikus egyéniségét Heincz Fülöp világította meg előadásában. Szatmári Tibor zongoraművész, Mándy Margit énekművésznő és a kamarazeneegyüttes jellegzetesen emelték ki a német zeneköltő élete művének alapvető irányait.

Az év második hangversenye a nemzeti zenék korszakának egyik legnépszerűbb területét, a XIX. sz. orosz zenéjét ismertette. Csajkovszky vonós szerenádja, Rubinstein dalai, Borodin vonósnégyese, Mussorgsky Bolhadala, Rachmaninov és Rimszky—Korzakov dalai szólaltak meg Lendvai Andor, az Operaház művészeinek, a kamarazeneegyüttesnek és a vonószenekarnak interpretálásában. A keretelőadást dr. Mosonyi Dezső tartotta.

A harmadik hangverseny a mai zene fejlődésének következő lépcsőfokát, az újabb francia zenét népszerűsítette. Deák László zongoraművész és Konczné Keömley Bianka egészítették ki a helyi erők munkáját; Vincent d'Indy, Camille Saint-Saens, César Franck és Debussy művei mutatták a francia zene régi tradíciókon alapuló és egyúttal a jövőbe mutató útjait. Dr. Mosonyi Dezső ismertette a XIX. századbeli francia szellem zenei formáit.

Bartók Béla izzig-vérig magyar és egyúttal az egyetemes zene-művészetnek Debussyvel megnyílt új korszakát folytató zeneismertetésével zártuk le ideiglenesen a zenetörténelmi hangversenyek sorozatát. Vásárhelyi Zoltán, a kecskeméti városi zeneiskola tanára igyekezett szép előadásában a helyi közönséggel megértetni e még idegennek érzett zene magyar és művészi szépségeit. Bőszörményi Nagy Béla, a Zeneművészeti Főiskola tanára mesteri zongorajátékával, Heincz Fülöp 120 tagú gyermekkórusával, férfikarával és a vezetése alatt játszó vonószenekarral a magyar zenei nagyságát csillogtatták sokoldalú megvilágításban.

A Collegium Musicum kitűzött célját e három évben igyekezett lelkesedéssel és kitartással elérni. A város közönsége előtt megszólaltatta a kamarazene történetének örökéletű dokumentumait, és főbb vonásokban olyan kerek egészet nyújtott, amilyenre egyetlen magyar

vidéki városban, de a fővárosban is alig volt példa. Még sok hézag szorulna persze kitöltésre, még sok szép élmény várna hallgatósággra, sok feladat lelkes megoldásra. De megnemértés, közömbösség a művészet kérdései iránt és főképen a politikai feszültség áttevődése a művészet területére egyelőre elhallgattatják a hangszereket. Talán egy jobb jövő méltányolja a mi becsületes törekvésünket, és folytatja, amit mi megkezdtünk: az igazi zeneértő közönség megteremtését.

Mosonyi Dezső dr.

*

Bericht über das 2. und 3. Jahr der musikhistorischen Konzerte des Collegium Musicum in Szombathely.

*

Újabb tűzok-adatok Vas megyéből.

A tűzok, (*Otis tarda* L.) *Chernel István* megállapítása szerint

Túzok-fióka (Hidashollós, 1937. VI. 5.)
Csaba József felv.

elég gyakori fészkelő a kemenesaljai „Cser“ nevű fensíkon. 1910. VIII. 29-én két példányt látott itt, *Ostfiasszonyfa* határában. Ugyaninnen 1917 nyarán három tojásból álló fészkealjat is kapott. E madarak néha elhagyják költési területüket, s különösen télen, nagy havazások idején oly helyeken mutatkoznak, ahol rendes körülmények között nem tartózkodnak. Ily kóborló tűzokot lőttek már a szombathelyi „Nagymezőn“, kézrekerült *Lukácsházán*, 1893. XII. 28-án pedig *Rábahídvégen*, sőt 1917. VIII. 22-én a kőszegi hegység tövében *Rohoncnál* is puskavégre került egy-egy.¹

¹ V. ö. *Chernel I.*: Vasvármegye állatvilága. Madarak. (Vasvm. mon.); — A tűzok — *Otis tarda* L. — Vas megyében. (Aquila, 1917. XXIV. p. 268.); — Adatok Magyarország madárfaunájához. (U. o. p. 13.)

Újabbban, az 1928/29-i rendkívül kemény télen Vas vármegye nyugati részén több példány mutatkozott. A magas hótakaró miatt nem jutottak eleséghez, s így a kiehézett, legyengült madarak az emberi lakások közelébe szorultak, s ott könnyen elfogták vagy agyonverték őket. *Alsólövön* kettő, *Vasvörösváron* és *Kisunyomban* egy-egy tüzök pusztult akkor így el. Utóbbi 1929. január 20-án.

Van még egy érdekes adatunk *Hidashollósról*, ahol 1937. nyarán két tüzök tartózkodott, melyek költöttek is. Az ebből a költésből származó, sérülten elfogott s később elpusztult kitömött fióka *Molnár Lajos* molnaszecsődi gyűjteményébe került. Csaba József.

Itt van a nép, megjött a Nép.
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

A karácsonyi ostya.

Az alább leírt szokás *Kékkúton* (Zala m.) volt ismeretes. Az emléke még él, a vers pontos szövegét és dallamát azonban már csak egy-két öreg ember tudja elmondani illetve elénekelni.

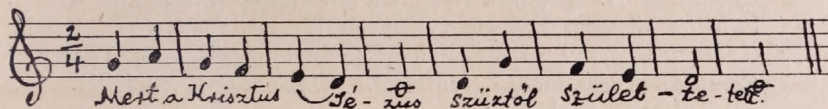
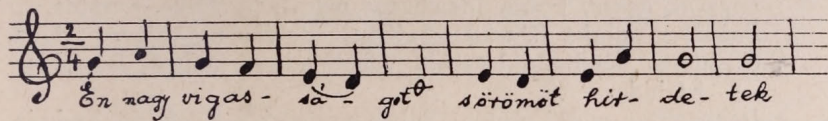
A karácsony hetét megelőző napokon a tanító házában szorgosan készültek a karácsonyi ostyasütéshez. Megbeszélés tárgyát képezte: hány család van a faluban, hogy mindenki megkapja a kis Jézus és a tanító ajándékát, a különböző színű ostyákat. Ötféle ostyát sütöttek: december 18-án *fehéret*, 19-én *zöldágas fehéret*, következő nap: *pirosat*, 21-én *kéket*, majd *sárgát*.

Az ostyát a legfehérebb *búzalisztből* készítik. A lisztet vízzel annyira összekeverik, hogy folyékony maradjon. Az edényből kanállal vesznek ki az előre megforrósított ostyasütőre, s ezt erősen összenyomva a tűzhely izzó tetején tartják, míg az ostya meg nem sül.

A különböző színű ostyákat a következőképen készítették. *Zöldágas fehéret*: az ostyasütőre rácsorgatott folyékony anyagba *petrezselyemlevelet* tettek; a *pirosat* *alkörmössel*, a *kéket* *kékitővel*, s a *sárgát* *sáfránylevéllel* festették meg.

Az ötféle ostyát csomókba rakták, s átkötötték pamuttal. A csomókat tányérba rakták, majd fehér szalvétába belekötötték. December 23-án reggel három fiú megindult az ostyákkal. Házról-házra járva, „Dicsértessék a Jézus Krisztus” köszöntéssel mentek be a csa-

ládokhoz. Bent a szobában az asztalra már előre felterített szalvétára tették az ostyákat, majd belekezdtek az énekbe:

Betlehem városban jászolba tétetett,
Mely a prófétáktól régen hirdettetett.

A három királyok Ázsiából jöttek,
Született Jézusnak ajándékot vittek.

Mink is azért jöttünk, ajándékot hoztunk,
Mit jelentsen pedig, arról majd így szólunk:

Fehér ostya jelzi Márja tisztaságát,
Makulátlan levő kegyes anyaságát.

A fehér ostyában benne levő zöld ág
Jelenti Mária méhe tisztaságát.

Áron vesszejének kivirágozását,
Bűnös embereknek öröme hozását.

Piros ostya jelzi, hogy értünk szenvedni
Fog a Krisztus Jézus piros vért ontani.

Ördögtől, pokoltól minket megmenteni,
Végre holtunk után országába vinni.

A kék ostya jelzi Urunknak kékségét,
Ő szent testén levő sebeknek helyeit.

Sárga ostya jelzi Urunknak halálát,
Mi értünk megkóstolt keserű poharát.

A mi tanítónk is kis Jézus áldását,
Nyujtván mindnyájuknak, több karácsony napját.

Élni és mulatni szentséges óráján,
E kis ajándéknak kívánjuk áldását.

Dicsértessek a Jézus Krisztus.

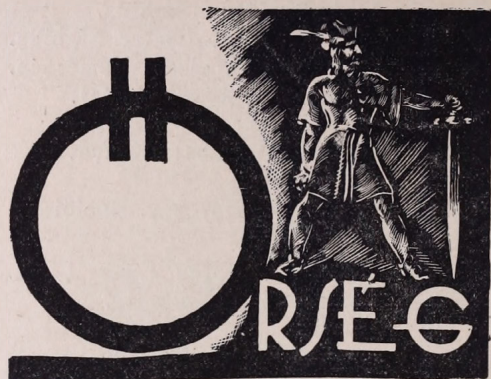
Az ének befejeztével a ház asszonya viszonzotta az ajándékot tojással, dióval, aszalt gyümölcscsel, majd a fiúk megindultak a következő ház felé.

Bódei János.

Népies növény- és állatnevek Göcsejből.

- Békarokka*: zsurló (*Equisetum arvense*). Bocfölde. Sárhida.
Borzafa, bozza: bodza (*Sambucus nigra*). Bocfölde. Sárhida.
Buborka: ugorka (*Cucumis sativus*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Cinadóna: vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus*). Bocfölde. Sárhida.
Dongóvirág: mezei zsálya (*Salvia pratensis*). Bocfölde. Sárhida.
Egérfarkujj: cickafark (*Achillea millefolium*). Bocfölde. Csatár.
Fülfűj: kövirózsa (*Sempervivum tectorum*). Csatár.
Győtén, győtény: apró szulák (*Convolvulus arvensis*). Csatár.
Kamilla: orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Kamilla pipitér: orvosi székfű. Bocfölde. Csatár.
Kamilló pipitér: orvosi székfű. Csatár.
Kákics: gyermekláncfű: (*Taraxacum officinale*). Bocfölde.
Kékkonkó: búzavirág (*Centaurea cyanus*). Bocfölde.
Kigyónyevűfűj: Keskeny útifű (*Plantago lanceolata*). Bocfölde. Sárhida.
Kikircis: kikerics (*Colchicum autumnale*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Kódésetű: parlagi nefelejts (*Myosotis arvensis*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Konkóvirág: konkoly (*Agrostemma githago*). Sárhida.
Láncfűj: gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*). Bocfölde.
Láncvirág: gyermekláncfű. Csatár.
Lámpavirág: gyermekláncfű. Bocfölde. Sárhida.
Máriakönnye, Máriatábla: közép rezge (*Briza media*). Sárhida.
Páfránc, pápránc: páfrány (*Polypodium vulgare*). Bocfölde. Csatár.
Pipitér: orvosi székfű (*Matricaria chamomilla*). Sárhida.
Piroskonkó: konkoly (*Agrostemma githago*). Sárhida. Bocfölde.
Pitypalaty: pipacs (*Papaver rhoeas*). Bocfölde. Sárhida.
Részeges árpa: szédítő vadóc (*Lolium temulentum*). Bocfölde. Sárhida.
Sárkerék: szarvaskerep (*Lotus corniculatus*). Csatár.
Sárgacsillagvirág: mocsári gólyahir (*Caltha palustris*). Bocfölde.
Semők: szittyó. Sárhida.
Szikláment: lígeti fürtszirom (*Cyclamen europaeum*). Sárhida.
Táblavirág: közép rezge (*Briza media*). Sárhida.
Vadkákics: gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*). Csatár.
-
- Alamáringó*: aranyálínkó (*Oriolus oriolus*). Rédic. Sárhida.
Aranyálló aranyálínkó. Lispe. Lentikápolna.
Aranyárnny: aranyálínkó. Bocfölde. Bánokszentgyörgy. Csatár. Lispe. Nemesnép.
Aranyáringó: aranyálínkó. Bocfölde. Csatár. Karácsonyfa. Sárhida.
Aranyáru: aranyálínkó. Bánokszentgyörgy. Nemesnép.

- Babuta*: bubos banka (*Upupa epops*). Bocfölde. Sárhida.
Bogár: szobai légy (*Musca domestica*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Bérazdabillegető: barázdabillegető (*Motacilla alba*). Nemesnép.
Böde, bödebogár: katicabogár (*Coccinella septempunctata*).
 Bocfölde.
Bránnabillegető: barázdabillegető (*Motacilla alba*). Kányavár.
 Lispe.
Brázdabillegető: barázdabillegető. Bánokszentgyörgy. Bocfölde.
 Csatár. Sárhida.
Bubospacsirta: pipiske (*Alauda cristata*). Bocfölde. Csatár Lispe.
Bubospityér: pipiske. Bocfölde. Lentikápolna. Nemesnép. Sárhida.
Bubuta: bubos banka (*Upupa epops*). Bánokszentgyörgy.
Cserebók, csimbók: cserebogár (*Melolontha vulgaris*). Bocfölde.
 Csatár. Sárhida.
Csótán: konyhai svábbogár (*Periplaneta orientalis*). Bocfölde.
Ebiborz: borz (*Meles meles*). Bocfölde.
Fágítukirál: ökörszem (*Troglodites troglodites*). Nemesnép.
F..tos huputa: bubos banka (*Upupa epops*). Bocfölde. Lispe.
 Ortaháza. Sárhida.
Fülemász, fülmász: fülbemászó (*Forficula auricularia*). Bocfölde.
 Sárhida.
Fürmadár: fűrj (*Coturnix coturnix*). Bánokszentgyörgy.
Fürjecske: fűrj. Bocfölde.
Gébér: konyhai svábbogár (*Periplaneta orientalis*). Nemesnép.
Hupota, huputa: bubos banka (*Upupa epops*). Bánokszentgyörgy.
 Bocfölde. Csatár. Lentikápolna. Lispe. Nemesnép. Sárhida.
Istentehené: szarvasbogár (*Lucanus cervus*). Bocfölde. Sárhida.
Máringó: aranymálinkó (*Oriolus oriolus*). Sárhida.
Ményetasszony: menyét (*Mustela vulgaris*). Bocfölde. Sárhida.
Mihe: méh (*Apis mellifica*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Mukucs: mokus (*Sciurus vulgaris fuscoater*). Bocfölde. Csatár.
 Sárhida.
Pücsök: mezei tücsök (*Gryllus campestris*). Nemesnép. Sárhida.
Pücsök: konyhai svábbogár (*Periplaneta orientalis*). Bocfölde.
Sárgarigó: aranymálinkó (*Oriolus oriolus*). Bocfölde. Csatár.
 Hernyék. Lentikápolna. Lispe.
Szakadék: darázs (*Vespa vulgaris*). Bocfölde. Csatár. Sárhida.
Sz.rturó bogár: galacsinhajtó (*Ateuchus sacer*). Bocfölde. Csatár.
 Sárhida.
Szarvasbika: szarvasbogár (*Lucanus cervus*). Bocfölde. Sárhida.
Szöcskő: zöld szöcske (*Locusta viridissima*). Sárhida.
Tüskédiszónó: sündiszónó (*Erinaceus roumanicus*). Bocfölde.
 Csatár. Sárhida.
Vakondok: vakond (*Talpa europaea*). Bocfölde.
Vakondak: vakond. Sárhida.
Vöröshangyal: vörös hangya (*Formica rufa*). Bocfölde.

Csatkai Endre dr.: *Idegenek a régi Sopronról.* (Levéltöredékek, utinaplók.) 1487—1841. Sopron, 1938. Scarbantia 2. sz.

Björn Collinder dr.: *A leghivebb város.* Fordította: Podmaniczky Pál dr. Sopron, 1938. Scarbantia 3. szám.

A soproni Scarbantia két új számmal gazdagodott az utóbbi hónapok folyamán. A kiállítás, a tartalom éppoly értékes, mint az első számé volt.

A második számban Csatkai Endre dr. gyűjtötte össze idegen utazók soproni benyomásait. Négy évszázadnak gazdag soproni multja bontakozik ki előttünk levéltöredékek, utinaplók, egyéb emlékek változatos egymásutánjában. Nagyon szépek a művészi reprodukciók, melyek a könyv végén a szöveget díszítik. Aki a mai Sopront ismeri és szereti, az ne sajnálja dr. Csatkai könyvében a régi Sopront is megismerni.

A harmadik szám Björn Collinder dr. upsalai egyetemi tanár cikke egy svéd napilapból, amely ott 1936 júniusában jelent meg. A „leghivebb város” mai történelmével foglalkozik ez a cikk; egy idegen ember összefoglalása a soproni felkelők harcáról és a népszavazásról, a soproniak igazi magyarságának örök történelmi tanúságáról. A fordítás dr. Podmaniczky Pál munkája. *Hoßmann László (Pécs).*

*

Fritz Valjavec: *Südostdeutsche Forschungen.* Herausgegeben im Auftrage des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten. I. München, 1936. Gr. in 8°, 311 l.

A mai német tudományos érdeklődés, — melyet a mai politikai változások erősen befolyásolnak — tudományos intézetek, társulatok sorozatos kiadványai, vastag könyvek, tartalmas folyóiratok, röpiratok formájában kiterjed a német birodalom határain túl élő németiség problémáira is. Az ilyen sokoldalú kutatás számára termékeny, még kiaknázatlan terület a „Südostraum”, és ez elsősorban minket, dunántúliakat érint. Itt kell őrt állnunk, magyar szemmel vigyáznunk az új eredményekre, mert az új tudományos megállapítások hátterében nem egyszer a pillanatnyi, materiális érdek áll és nem tisztán a tudomány szolgálata. Sok ilyen munkának szemére vetheti joggal a tudomány, hogy röpirat egy vagy másik fél érdekében. De ha akad igazán objektív mű ezen a téren, annál nagyobb örömmel szerzünk tudomást róla. Mint ilyent ajánljuk majdnem teljes egészében minden a hazai németiség kérdéseivel foglalkozó szakembernek a Fritz Valjavec szerkesztésében megjelent „Südostdeutsche Forschungen” első kötetét.

A szerkesztő a legnagyobb szaktudósokat, a tárgyalt kérdések kiváló

ismerőit juttatja szóhoz az első gyűjteményes kötetben, németeket, oláhokat, magyarokat egyaránt. Már ez a sokoldalúság is biztosítéka a viszonylagos objektivitásnak, mert különben hogyan lehetne mintegy tizenöt különböző egyén megállapításait összhangba hozni. De számot adni is igen nehéz az ilyen munkáról; annyi szakember részletes megállapításait csak ugyanannyi szakudós tudná igazán ellenőrizni. Megelégszünk hát azzal, hogy felhívjuk a figyelmet mindarra, amit Valjavec könyve nyújt.

A németiség multjával magyar szemmel Szeffő Gyula cikke foglalkozik „Magyarország kisebbségei a középkorban” címmel. Schünemann, ismert tudós, cikke a németiség középkori területi kiterjedését vázolja. A 18. század gazdasági és népi viszonyaival 2 hosszú értekezés foglalkozik; főleg Weidlein János cikke érdekel bennünket. A cikkek többsége azonban a mai helyzettel foglalkozik, vagy a közelmúltat eleveníti fel. Érdekes H. Schwind értekezése Bleyer Jakabról. Levelekkel bővíti azt a szeretettel megrajzolt képet, amelyet a meg nem értett népvezér alakjáról, törekvéseiről ad. A népdal, a népszokások nyelvpoló, népmegőrző erejének bizonyítékát adja két cikk is: egyik a bakonyi német falvak dalkincséről, másik a budakőrüli német falvak meséiről.

Minket szűkebb hazánkban két cikk érdekel. Moór Elemér tanulmánya a „heanz” nyelvetterület helységneveiről, amely Nyugatmagyarország települési történetét gazdagítja újabb adatokkal; továbbá E. Löger értekezése, mely „Burgenland” iskolázásáról ad összefoglaló képet és alaptalanul panaszkodik a magyarosítás miatt.

Hoßmann László (Pécs).

*

Hungarica in Slovenia.

Az utóbbi időkből a következő magyartárgyú vagy magyar vonatkozású szlovén, illetőleg horvát kiadványokról számolhatunk be:

1. A zágrábi *Obitelj* (Család) című képes családi folyóirat 1938. évi 19/20. száma az eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban egész sereg magyar vonatkozású cikket és illusztrációt közöl. Színes címlapján „egy magyar nő” képét látjuk nemzeti viseletben. Második közleménye *Ranó (?) Mária* egy rövid novellájának fordítása (Dragi muzíc). *Antun Šimčik* „Sveti kralj” (Szent király) címen Szent Istvánról, mint a zágrábi érseki székesegyház égi patrónusáról ír. *Aleksa Kokić*, a szabadkai születésű kiváló horvát költő „Blagdan zelenih ravni” (A zöld rónák ünnepe) c. versében köszönti áhitatos lélekkel a kongresszus ünnepi napjait. *Dr. Ivo Kečkeš* két cikkben is foglalkozik a mai magyar irodalmi viszonyokkal és a kat. sajtóval. Első cikkét ezekkel a figyelemreméltó szavakkal fejezi be:

„*Mi horvátok még mindig úgy tekintünk a magyarokra, mint a háború előtt. Pedig ez merőben helytelen. Az én szerény véleményem szerint: ha a magyarok semmi egyebet sem adtak volna az európai irodalomnak, csak Petőfinek, Adynak és Mécsnek költeményeit, Szeffő történelmét és Prohászka gondolatait, akkor is érdemes volna megtanulnunk magyarul, hogy ezeket a műveket eredetiben olvashassuk. A magyar nemzet az európai művelődést olyan kiváló alkotásokkal ajándékozta meg, hogy joggal megérdemli helyét a nap alatt.*”

A többi magyar vonatkozású cikkek a kat. Budapest statisztikai adatairól, Aradi Zsolt „Öt éjszaka” c. könyvéről, gr. Apponyi Geraldinéről és Pavel Ágostonnak Kokić-kritikájáról szólnak egész sereg időszerű kép kíséretében.

2. *Zelko Ivan*: Mikloš Küzmič. — *Vilko Novak*: Franc Ivanocy.

Mindkettő a „Prekmursko Muzejsko Društvo” (Vendvidéki Múzeum-egyesület) kiadványaként jelent meg Muraszombatban (1937). Az elsőtben

Zelko a híres vend bibliafordító Küzmics Miklós szentbenedeki plébánosnak (1737—1804) életét és irodalmi működését ismerteti, és egyben összeállítja műveinek könyvészeti adatait. Tudvalevő, hogy a nagy szombathelyi püspök, Szily János kezdettől fogva erkölcsileg és anyagilag is igen kiadósan támogatta Küzmics irodalmi tevékenységét.

A második — és terjedelmesebb tanulmány — az egykori csendlaci esperesnek és írónak, Dr. Ivanóczy Ferencnek életével és működésével foglalkozik, és sok új adatot tár fel ennek a markáns, acélos egyéniségnek életéről, aki körül sokszor felviharzott a harc a háborúelőtti évtizedekben. Sokat írtak már róla, ellene és mellette; mégis úgy érezzük, hogy a kép még mindig nem teljes, és még további tanulmányokra van szükség, hogy minden részletében tisztázhassuk Ivanóczy F. kultúrtörténeti szerepét és céljait

3. *Mladi Prekmurec* a címe a vendvidéki fiatal írónemzedék folyóiratának. Harmadik évfolyamát futotta 1938-ban, és szinte minden számban hozott kisebb-nagyobb magyar vonatkozású tanulmányokat. Hadd említsünk meg közülük néhányat:

Gumilar Franjo „Prvi turški vpadi v Prekmurje” címen a törököknek első betöréseiről értekezik több számon keresztül. — „Plemiči v Prekmurju” című cikksorozatában pedig — a Zichy-, Széchenyi-, Ipsilanti-családok levéltárai, a budapesti állami levéltár s a saját gyűjteményét alkotó egyéb oklevelek alapján — a vendvidéki nemesekre, földesurakra vonatkozó adatokat állítja össze.

Kranjec Miško, a háborútáni szlovén irodalomnak legtöbbit ígéro elbeszélője, „Dvajsetletnica kulturnega razvoja v Prekmurju” című cikkében a vendvidéki művelődés utolsó húsz évének eredményeit rostálja. Megállapítja, hogy anyagi tekintetben sok figyelemreméltó kezdeményezés történt, szellemekben azonban alig valami. Aluszekonyosság, nemtörődömség, közönyösség mindenfelé. A cikk egy igazi kultürember komoly önértetéről tanuskodik.

A folyóirat legutolsó (1938. évi nov.—dec.-i) számában

B. *Borko* „Hungarizem in Madžarstvo” címen fejti ki nézeteit a hungarizmusról és a magyarságról. Az érdekes tanulmánynak történetbölcseleti vonatkozásai természetesen főleg politikai természetűek, s éppen ezért nem foglalkozunk velük részletesebben. Egyet azonban mégis meg kell állapítanunk: a legkényesebb problémákat csak abszolút és kölcsönös tárgyilagossággal lehet megnyugtatóan megoldani; ez azonban a tények tökéletes ismeretét, teljes elfogulatlanságot és az igazságnak elöitéletnélküli, szentséges szolgálatát feltételezi.

Ugyanezen szám hozza *Petőfi Sándor* „Egy gondolat bánt engemet...” című rapszódiájának *Murčič Franc* készítette sikerült fordítását („Le ena misel...”). Érdekes, hogy a fordító nem vette észre a dübörgő rapszódiának a tartalomhoz igazodó ritmuskülönbségeit.

Janko Liška tanulmánya a világhírű karrikaturistáról, a magyar származású Kondor Lászlóról rajzol szuggesztív erejű képet.

4. *Franc Grivec*: Slovenski knez Kocelj. Ljubljana, 1938. 1 térképpel és sok szöveggézőti képpel.

Ebben a diszes kiállítású 300 oldalas munkában Grivec, a ljubljanaí egyetem tanára kísérletet tett az első nagyszabású Kocelj-monográfia megírására. Koceljnek, Alsó-Pannonia szlovén fejedelmének székhelye (a IX. sz. második felében) a történettudósok szerint valahol a régi római Mogentiana, a mai Zalavár tájékán lehetett; a német források Mosapurg-nak, Salapiügen-nek emlegetik, a szlávok Blatni grad-nak, Blatenski grad-nak, ami „Sárosvár”-t, „Sárvár”-t, „Mocsárvár”-t jelent és szoros kapcsolatban van Balaton (Blatno vagy Blatensko jezero) nevével (blato = sár, mocsár).

Történettudósaink bizonyára még sokat fognak foglalkozni ezzel a munkával, amely a régi Pannónia történetének egy rendkívül fontos szakaszát öleli fel, a magyar honfoglaláselőtti évtizedek korát. Grivec megállapításainak és adatainak érdemi ellenőrzése és bírálata a magyar, német és szláv szaktudósok dolga lesz. Délszláv szakfolyóiratokban már egész sereg terjedelmes ismertetés jelent meg a könyvről, amely saját hazájában is jelentékeny port vert fel. Biztos, hogy a magyar történettudomány is a leggondosabb vizsgálat tárgyává fogja tenni a szerző megállapításait. Alkalmadtán még mi is visszatérünk szakszerű ismertetésére.

5. *Sodobnost* a címe a fiatal és haladó szellemű szlovén írói nemzedék havi folyóiratának. Ljubljában jelenik meg *Ferdo Kozak* szerkesztésében. Multévi utolsó száma a szerkesztő „Vidám szlovén történetek” címen készülő háromfelvonásos színművének első részét közli (*Kralj Matjaz*). Hőse Mátyás király, a szlovén nép nemzeti hőse. A rendőrszobában találkozunk vele, ahová a legendában megjósolt és úgylátszik időelőtti feltámadása után be-kísérte a megrökönyödött őrszem. Persze, furcsa helyzetek adódnak, akár-csak az Új Zrinyászbán. A felvonás végén „csodalátni” felvonul a város egész lakossága.

6. A Čas a Leo Társaság folyóirata, mely elsősorban bölceleti, hittudományi és szociális kérdésekkel foglalkozik. Utolsó számában *Vilko Novak* „Hungarica med Slovenci” címen a magyarságnak a szlovén szellemi életre gyakorolt hatását ismerteti, lexikális rövidséggel és időrendben felsorolva az irodalmi, művészeti és tudományos hatások adatait. Minthogy bírjuk a szerző ígérését, hogy a Vasi Szemle számára részletesebben is feldolgozza ezt a nagyon érdekes témakört, azért ez alkalommal csak annyit állapítunk meg, hogy a hatás sokkal jelentékenyebb, semmint hittük volna, és még valamit: hogy a kapcsolatok rendszeressége nélkül jóformán a véletlen szeszélyeiből táplálkozik. Ezért kerültek kiváló írók alkotásai mellé egészen jelentéktelen írók fordításai is. És csak így érthető az is, hogy Petőfinek „A hóhér kötelé”-t is lefordították, sőt — 23 éven belül — ketten is lefordították (C. Golar 1911-ben „Rabljeva vrv”, France Bevk pedig 1934-ben „Krvnikova vrv” címen; az utóbbi Triesztben jelent meg Milko Bambič illusztrációival).

Az értékes tanulmány ezekkel a sorokkal végződik: „*A legközelebbi jövőben égető szükségünk volna néhány magyar regényfordításra. De éppen úgy a mozgalmas magyar kulturális életnek állandó szemmel tartására is minden vonatkozásban*”.

Pavel Ágoston dr.

*

Vitéz báró Roszner István: *Katonák, népek, események.*

A legutolsó magyar háborús regény, vitéz Somogyváry Gyula „És mi mégis élünk” című ragyogó alkotása után, amely az írói felkészültség teljes fegyverzetével történelmi regénnyé ötvözte a nyugatmagyarországi felkelést, nem volt valami túlságosan biztató kilátás háborús írással a nagyközönség elé lépni. Az irodalom mindennél zártkörűbb társaságába ismeretlen névvel bekopogtatni olyan alkotással, amelyik a háborút a maga teljes meztelenségében, szépitgetés nélkül, nyers valóságában tárja az olvasóközönség elé olyan időben, amikor a háborús borzalmak újra-beköszöntése szinte hajszálon függött, igazán kockázatos merészségnek tűnhetik fel az elfogulatlan szemlélő előtt. Vitéz báró Roszner István, a 13-as jászkún huszárok zászlósa, majd hadnagya megtette ezt, és ahogyan százszázalékos sikerrel megállta a helyét a világháború ráértett részében, 1915 tavaszától 1916. augusztus 21-éig, amikor ballábának elvesztésével örökre búcsút mondani kényszerült rajongva szeretett hivatásának, ép olyan dicsőséggel került ki abból a huszárhozamból, amellyel — egyetlen vágtaival — berobogott az

irodalom legelsői közé. Könyve, a „Katonák, népek, események”, a legsikerültebb háborús könyvek sorában méltán foglalhatja el a legelső helyek egyikét. A katonák, népek, események a rohanó film megjelenítő erejével vonulnak el az olvasó előtt olyan friss étellel tele, ahogyan mozogtak, örvénylettek, lejátszódtak a 18—19 éves huszárszászlós, majd huszárhadnagy előtt, de a kísérő felírásokban, a naplószövegek közé mellékelt széles távlatú összefoglalásokban, helyzetjelentésekben, az események rúgóinak megvilágításában már a negyvenéves férfiú élettapasztalatokban gazdagodott, történelmi multat mérlegelő bölcsesége szól az olvasóhoz. A világháborúknak a naplóban szereplő szakaszában jelent meg először a történelem színpadán Pilsudszi. Abban az időben éleződött ki először az ellentét Lengyelország újra-feltámasztása körül Németország és a Monarchia között. Az ukránok és ruthének ma is sokat vitatott problémája akkor rendkívül fogas kérdés volt, s a ma is zajló vita csírái már akkor is virulóban voltak. Ezek mind benne vannak a háborús napló epizódjai között, amely epizódokban sok szívvel, forró hivatásslázzal kap hervadhatatlan koszorút a katonai vitézség, az életáldozásra kész kötelességteljesítés, és kap sokszor veséig ható maró kritikát mindenki, közkatona és hadvezér egyaránt, aki nem úgy védi a hazát, ahogyan azt a katona hivatása elvárja tőle. A vasi irodalom büszke lehet rá, hogy „az elesett jászkúnoknak”, a 13-as huszároknak, vasi író állított olyan szép emléket, mint ez a legfrissebb háborús könyv.

Kálmán Viktor.

*

Schüneman Konrad: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. I. Band. Berlin, V. Deutsche Rundschau, é. n. In 8°, 407 l.

Konrad Schünemann hatalmas könyve „Ausztria településpolitikájáról Mária Terézia korában” szép bizonyítéka annak az alapos és áldozatos munkának, amely ma Németországban folyik a német nép multjának és jelenének felderítése érdekében. 400 lap, sokoldalú alaposág, pontos munka. A tárggyal kapcsolatban bizonyára nem marad semmi hozzáfűzni való ehhez a könyvhöz, itt minden együtt van: a 18. századi településpolitika elvi alapjaitól kezdve minden hivatalos és magánszemély működése ezen a téren, és rengeteg számadat a kivándorolt németek régi és új hazájáról. Hosszú évek munkájának, sok cikk összefoglalásának eredménye ez a munka. Teljesen aktuális és követésre méltó példa lehetne, mért a magyar tudománynak is hasznára lenne, ha magyar szemmel mi is szemügyre vennők multunk sok kérdését.

Nem érdektelen egy ilyen komoly munka végső tanulsága. Teljesen hamis, Schünemann szerint, az a felfogás, amely a 18. századi német kivándorlásokat és új településeket a túlradó népi erő lecsapolásának tekinti. Téves szerinte az a beállítás, amely ezeket a német telepéseket vendégeknek tekinti, kik egy „gazdanép nagylelkűségének” köszönhetik új hazájukat. A Volga, a Duna, a Maros német települései a nép súlyos áldozatai, amelyeket az „internacionális abszolútizmusnak” kellett hoznia, és csak úgy volt lehetséges, hogy a Rajna mentén és a sváb vidékeken nem volt egységes, erős államszervezet, amely ezt a népszétszóródást megakadályozhatta volna. Így lett aztán a következő század elején Napoleon oly könnyen úrrá az elnéptelenedett vidékeken.

Főlöszleg külön megemlítenünk, hogy Vas és Sopron vármegyékre vonatkozólag is sok részletadatot találunk Schünemann könyvében.

Hoßmann László (Pécs).

Kígyóőrző.

Sok örömmel olvastam a Vasi Szemlében a „Kígyóőrző“ névre vonatkozó adatokat. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha közlöm, hogy gyermekkoromban Dés, Désakna (Szolnok Doboka vármegye) környékén, tehát az ország keleti részén, jó messze Vas megyétől, a néptől tanultam meg a nagy szitakötők-nek ezt a nevét. Mert ott is kígyóőrző néven ismeri a nép a szitakötőket. Egy öreg vadászembertől pedig azt hallottam, hogy nemcsak kígyóőrző-nek, hanem kígyópásztor-nak is mondják. Meg is magyarázta, hogy miért. A kígyópásztor a fű között tovasurranó kígyót követi a levegőben, amikor szeszélyesen cikk-cakkos röpködését végzi.

Varga Lajos dr. (Sopron).

*

Káčki pastér.

Varga Lajos dr. fenti adataival meglepő azonosságot mutatnak a szlovén népnyelv és népi hit adatai. A szitakötőnek az egész vendvidéken *káčki pastér* (< kačji pastir) a neve, vagyis „kígyópásztor“. Gyermekkoromban mindig lúdbőrző rémülettel lopakodtam vissza a tócsák, pocsolják, patakok partjairól, ha a szitakötő jellegzetes libegését pillantottam meg a víztükör vagy a parti fűbozót felett. Mert biztosra vettem, hogy a közvetlen közelében kígyó ólálkodik a fűben, s a néphit nem egy bizonyító erejű esetről regélt pontos, óvatosságra intő részleteket. Érdekes, hogy Pleteršnik nagyszótára a „kačji pastir“ alakot — szitakötő jelentéssel — csak Caf feljegyzéseiből ismeri, aki tudvalevőleg főleg a muráninni nyelvterület szókincsét gyűjtötte. Egyéb szlovén nevei (a murántúli területen): *gospica* (asszonyka) és *kačjak* (a *kača* = „kígyó“ szóból, tehát a „káčki pastér“ kifejezésében rejülő néphittel azonos módon képezve). Anton Janežič-nak 1867-es és Fr. Bradačnak 1928-as szótárai azonban a „kačji pastir“ elnevezést is ismerik a „gospica“ mellett.

A többi délszláv nyelvben nem bukkantam hasonló elnevezésekre.

Pavel Agoston dr.

*

Tanárkapu

van Kenyeriben is. Az uradalmi major északi kijáratát hívja így a nép, a nélkül, hogy számot tudna adni az elnevezés értelméről vagy eredetéről.

Polyanecz Ferenc ig.-tanító közlése.

Ötömösi Magyar László emlékműve

már áll Szombathelyen, a Horthy Miklós-téren, szemben a Vasi Szemle kérésére Ö. Magyar Lászlóról elnevezett perintparti utcával. Magasbatörő kőkarcsúsága a nagy elhatározások lendületét, bronzbaöntött geniusza az igazi érdemek örökkévalóságát s a hálás utódok elismerését példázza.

Szombathely és — Ponto di Cujó!... Magyar László bölcseje és korai sírja között feneketlen óceánok áramlanak, világrésznyi távolságok feszülnek. A tudomány messzecélú, népek kultúráját átfogó és egymáshoz közelítő, egyetemesértékű munkáját dicsóítja e két egymásmellé került földrajzi név. De a magyar szívósság, tudás, önzetlenség és okos merészség dicsőségét is jelképezi, és Szombathely polgárai büszke örömmel és a legérdemesebbeknek kijáró hódolattal hajthatják meg városuk szülőttjének emléke előtt elismerésük zászlaját.

Eddig elég keveset tudtunk Magyar Lászlóról, sőt szombathelyi származását is csak az 1937. év során állapították meg kétségszűbevonhatatlanul a Vasi Szemle munkatársai: *Dr. Thirring Gusztáv* egyetemi tanár (aki egyidejűleg egy terjedelmes monográfiát is írt M. László életéről és működéséről), *Dr. Géfin Gyula* szemináriumú igazgató, *Németh János* és *Somogyi Károly* szombathelyi káplánok, továbbá a dunaföldvári r. k. elemi iskolának s a kalocsai érseki gimnáziumnak igazgatói: *Koudela Gyula* és *Ambrus Pál*. És minthogy végzetesen és tragikusan magyar sors, hogy az igazi értékeket — ezernyi kicsinyes, bántó és bénító gáncsoskodás után — itt csak holtukban becsülik meg méltóképen: senki se csodálja, hogy Ö. Magyar Lászlónak is csak 120 év után állított emléket szülővárosában és szülötte hazájában a kötelességtudatára eszmélt kegyelet.

A 7 méteres, bronzszobros emlékmű leleplezése egy pompásan sikerült ünnepély keretében 1938. szept. 18-án történt egy verőfényes koraőszi vasárnap délelőttjén. A kegyeletes áldozattételre közéleti és tudományos előkelőségeink egész serege zarándokolt az emlékmű elé. A kultuszkormányt *Szilgy Kálmán* t. tanácsos, államtitkár képviselte, az egyházmegyét *Grösz József* püspök, a vármegyét *vitész dr. Szűcs István* főispán és *dr. Horváth Kálmán* alispán, a tankerületet *dr. Liber Béla* tanker. kir. főigazgató és *dr. Balogh Anyos* tanügyi tanácsos, a hadsereget *vitész Kiss László* vezető dandárparancsnok, a várost *dr. Ujváry Ede* polgármester, a M. Tud. Akadémiát *dr. Thirring Gusztáv* e. tanár, a Magyar Földrajzi Társaságot *dr. Cholnoky Jenő* e. tanár, A Földgömb c. szakfolyóiratot *Baktay Ervin* földrajzi utazó és író.

Különös örömmel üdvözlöttük a szépszájú közönség körében az Ö.

Magyar-családnak megjelent tagjait: *vitéz Tömösy Nándorné Ö. Magyar Klarissza, Jombart Adél, Ö. Magyar Marián, Ö. Magyar Emma, Fluck Ferencné Ö. Magyar Ilona, Percs Aladárné Ö. Magyar Margit, Percs Paula, szentgericei Jakab Zoltánné Ö. Magyar Erzsébet úrnöket, valamint Ö. Magyar Imre, Ö. Magyar Pál és szentgericei Jakab Zoltán urakat.*

Írásban mentették ki távollétüket és fejezték ki hódolatukat: a portugál kormány képviselőjében *Vasco da Gama Santos* budapesti portugál konzul (akit csak súlyos influenzája akadályozott meg a megjelenésben), a *londoni és bécsi földrajzi társaságok*, a gothai *Justhus Perthus*-féle földrajzi intézet, amely Peterman Geographische Mitteilungen c. szakfolyóiratában elsőnek adta ki *Ö. Magyar László* híres középafrikai eredeti térképét és tanulmányát; végül *Dunaföldvár* község előljárósága.

Ötömösi Magyar László emlékműve Szombathelyen a Horthy Miklós-téren.

Az avatási ünnepély lefolyásáról röviden csak ennyit: a *Máv. Haladás* fúvószenekarának zeneszáma után *dr. Pavel Agoston* köszöntötte a megjelenteket, majd *dr. Géfin Gyula* felolvasta *dr. Thirring Gusztávnak* ünnepi beszédét. Utána *dr. Horváth Kálmán* alispán a vármegye, *dr. Horváth György* polgármesterhelyettes a város, *dr. Thirring Gusztáv* e. tanár az Akadémia, *dr. Cholnoky Jenő* e. tanár a M. Földrajzi Társaság koszorúját helyezte el hódoló szavak kíséretében az emlékmű talapzatán. A koszorúk elhelyezése után *dr. Pavel Agoston* ismertette az emlékmű létesítésének történetét, majd az emlékművet átadta a városnak, amelynek nevében azt *dr. Horváth György* polgármesterhelyettes vette át meghatott szavak kíséretében. Az ünnepély a Máv Haladás fúvószenekarának zeneszámaival végződött.

18-án és 19-én délután 6 órakor a szomszédos áll. Faludi Ferenc-gimnáziumnak zsúfolásig telt dísztermében *dr. Baktay Ervin* és *dr. Cholnoky Jenő* tartottak ünnepi előadást; Baktay „Körösi Csoma Sándor nyomában Nyugatindianában”, Cholnoky pedig „Afrikán keresztül” címen.

Hálás köszönet illeti mindazokat, akik az emlékmű felállítását — a közel 6000 pengős kezdeti költséget egyharmadára csökkentve — lehetővé tették. Legtöbbet áldozott a családnak egyik érdemes leszármazottja, *Ö.*

Magyar Jenő nagybirtokos; az ő 1000 pengős adományának köszönhető az emlékműnek modern művészi kivitelezése. Még július végén szigorúan meghagyta, hogy fiaszóval se merjek róla megemlékezni. Rendkívüli örömmel készült a leleplezésre. Aztán két hét múlva — váratlanul elhunyt. Fennkölt szelleme bocsássa meg „árulkodásomat!”

Az emlékmű költségeihez járultak:

1. Dr. Thirring Gusztáv	---	---	---	---	50.—	P
2. Ö. Magyar Imre Budapest	---	---	---	---	1000.—	„
3. M. Tud. Akadémia	---	---	---	---	200.—	„
4. M. Földrajzi Társaság	---	---	---	---	200.—	„
5. Vasvármegye törvényhatósága	---	---	---	---	100.—	„
6. Szombathely m. város	---	---	---	---	100.—	„
7. Dr. Bendefy László	---	---	---	---	10.—	„
8. Egyházmegyei Takarékpénztár Szombathely	---	---	---	---	50.—	„
9. Szombathelyi Takarékpénztár Szombathely	---	---	---	---	50.—	„
10. Leszámitoló Bank Szombathely	---	---	---	---	20.—	„
11. Vasm. Mezőgazd. Takarékp. Szombathely	---	---	---	---	20.—	„
12. Vármegyei Takarékpénztár Szombathely	---	---	---	---	20.—	„
13. Kovács János építőmester	---	---	---	---	2.—	„
14. Kamat	---	---	---	---	9.07	„

Pénzben összesen 1831.07 P

Anyagban és egyéb szolgáltatásokban teljesített hozzájárulások:

Schwarz Antal építőmester	---	---	---	---	—5 q	cement;
Dalmady András építőmester	---	---	---	---	—5	„ „
Németh József építőmester	---	---	---	---	—5	„ „
Németh György építőmester	---	---	---	---	—5	„ „
Weisz György építész	---	---	---	---	—5	„ „
Klosovszky Ernő építész	---	---	---	---	—5	„ „
Andráskay Müller Ede fiai építészek	---	---	---	---	1.—	„ „
Weiss Sámuel kereskedő	---	---	---	---	1.—	„ „
Havas és Hirschler kereskedő	---	---	---	---	—5	„ „
Roznár Ferenc kereskedő	---	---	---	---	1.—	„ „
Pohl Gusztáv kőbányatulajdonos	---	---	---	---	12.—	m ³ kavics;
Schöntag György szállító	---	---	---	---	20	fuvar

E díjtalan szolgáltatásoknak értéke is kitesz 142.60 P-t.

A bevételek terhére teljesített kifizetések:

1. Bronzöntőnek	---	---	---	---	642.—	P
2. A tervező szobrászművész nyers költségei	---	---	---	---	129.20	„
3. Kőanyagért	---	---	---	---	405.85	„
4. Kőfaragó munkáért	---	---	---	---	394.—	„
5. Szállításért, portókra	---	---	---	---	132.76	„
6. Utiköltségekre	---	---	---	---	128.70	„
7. Nyomdai költségek	---	---	---	---	67.64	„
8. 1 q cement	---	---	---	---	8.55	„
9. Egyebekre (okmánybélyeg, rendőrhatalósági engedély, vigalmiadó, hirdetés, borravalók stb.)	---	---	---	---	68.—	„

Összes kiadások 1976.70 P

A 145.63 pengőnyi hiányt a Baktay- és Cholnoky-előadásoknak bevételéből fedeztük.

Hálás köszönettel kell megállapítanom, hogy az emlékműnek ilyen elképesztően olcsó kivitelezése csak azért sikerülhetett, mert az építő- és szobrászművészek teljesen díjtalanul bocsátkoztak rendelkezésünkre. *Rumi*

Rajky István szobrászművész országos pályadíjat nyert műremekét engedte át, *Tóth János* városi főmérnök pedig az építészeti tervet készítette s az építést vezette és ellenőrizte. A kőfaragó munkát s a helyszíni összeállítást *Horváth József* szobrászmester végezte jutányosan és lelkiismeretes gondossággal.

Az emlékmű alsó részén elhelyezett domborműves bronztábla szövege így hangzik:

ÖTÖMÖSI / MAGYAR LÁSZLÓ / 1818—1864 / HÍRNEVES / AFRIKA-
KUTATÓNAK, / VÁROSUNK SZÜLÖTTÉNEK / EMLÉKÉRE / EMELTE
1938-BAN A / VASI SZEMLE.

A beszámoló teljessége érdekében meg kell említenem, hogy a *hg. Esterházy Pál* által önköltéségi áron felajánlott margittai terméskövet nem vettük igénybe, mert a silányabb margittai homokkő helyett aránylag nem sokkal drágábban sikerült dunaalmási mészkőt szereznünk.

Áll az emlékmű!... Immár az ötödik, amelyet a Vasi Szemle városunkban és vármegyénkben emelt, s amellyel fennállásának első lusztrumát emlékeztetéssel kívánta tenni. Az ötödik, de nem a legutolsó. Legközelebb a Siessnyomdának (Mikes Kelemen leveleskönyve első kiadójának) és Kárpáti Kelemennek, a háborúelőtti Szombathely nagy kultúrpolitikusának emlékét fogjuk megörökíteni. Akik úgy érzik, hogy kegyeletük és hálájuk bronzfilléreivel tartoznak az állítandó emlékművek bronzanyagának, küldjék el hozzánk. Mi majd eljuttatjuk őket a Maradandóság országába. Az áldozattevők pedig legyenek örvendetes és megnyugtató tudatában annak, hogy az *igazi érdemek örökkévalók, mint a nagy hegyek.*

Pavel Agoston dr.

*

Kokusai — Kentiku

a címe annak a japánnyelvű, gazdagon illusztrált szakfolyóiratnak, amelynek 1938-as (14.) évfolyamából előttem fekszik a 11. (novemberi) szám. A vaskos füzetben a 429—434. lapokon *C. Kurata* japán szakíró ígen részletesen ismerteti 1938-as könyvnapki kiadványunkat, *Tóth János*nak „Így épít a vasi nép” című munkáját. A 14 ábrával díszített tanulmány japán címe angol fordításban így hangzik: *Rural house in Vas, Hungary*. Nem tudjuk meghatódás nélkül szemlélni a számunkra néma japán szöveg illusztrációit: Vas vármegye térképe..., Nagycsömöte..., Szalafő..., Nagymizdó..., Döbörhegy..., Örség... Istenem! Nagycsömöte... a Csendes Óceán legkeletibb partvidékén ezren és ezren nézegetik álmatag szemekkel a csömötei haranglábat... a Vasi Szemle vasi illusztrációit...

Elérzékenyedésünk jogos örömebe azonban belehasít egy szomorú eszmélés éles fájdalma. Japánig, a Csendes Óceánig már eljutottunk. Vajjon mikor jutunk el — Szombathelyig?

Vakmerő, vérmes ábrándozás! De én mégis konokul és megátalkodottan remélem, sőt tudom: egyszer, évtizedek múlva, majd Szombathelyen is tudomásul veszik munkánkat. *Pavel Agoston dr.*

*

Felülfizetések.

A Vasi Szemle előfizetői ára — tekintve lapunk terjedelmét és illusztrációinak nagy számát — példátlanul alacsony. Megindulása óta ismételtelen emelkedtek a papírárak, a nyomdai költségek. Mi evvel szemben csak a folyóirat — terjedelmét emeltük 50%-kal.

Folyóiratunk néhány barátja áldozatkészségünket felülfizetés-sel kívánta honorálni. A legbensőségesebb hálaérzettel jegyezzük fel neveiket: *Bencze József dr.*, *Börgyár Szhely*, *Nemezgyár Kőszeg*, *Lyka Károly* (Bpest), *Moesz Gusztáv dr.* (Bpest), *Stein Gusztav* (Bpest), *Tanay Ferenc* (Alsóság).

Adomány.

Még egy igen örvendetes eseményről kell hirt adnunk. A Vasi Szemle első lusztrumáról szóló beszámolóunkkal kapcsolatban a következő levéllel kopogtatott be hozzánk a posta:

„Igen tisztelt Tanár Ur!

Mélyen átérezve azt a magas kulturális célt, amelynek szolgálatában a Vasi Szemle áll és áthatva azoktól a soha el nem múló emlékektől, melyek engem, a csiki havasok fiát a vasi végekkel örökre eljegyeztek, úgyis mint előfizető és ügyis, mint szerény munkatárs, őszinte örömmel és szeretettel üdvözölöm a második lustrumba lépő kedves folyóiratunkat.

Tudatában vagyok annak, hogy bármennyire is fanatikusai legyenek a nyugatmagyarországi kultúrának azok, akik a Vasi Szemlét öt évvel ezelőtt életre hívták, ha nincs meg a támogatás készsége az előfizetőkben és barátokban, akkor hiába a legnagyobb fanatizmus és tudományszomj, minden igyekezet — anyagiak hiányában — hajótörést szenved. Eppen ezért engedje meg nekem, Tanár Úr, hogy szerény anyagi körülményeimhez mérten anyagiakkal is támogassam a Vasi Szemlét és ezen a címen a következő 1939. év tartamára *felajánljak 100, azaz egyszáz pengőt*; kötelezem magam, hogy ezen összeget tíz részletben a jövő év folyamán a Vasi Szemle rendelkezésére bocsájtom. Természetesen az előfizetési díj ebben nem foglaltatik benn.

Abban a reményben, hogy kedves folyóiratunkat a jövőben mind vaszkosabb alakban és egyre gazdagabb tartalommal fogjuk viszontlátni, üdvözölöm ismételt szívem egész melegével a Vasi Szemlét és egész szerkesztőbizottságát.

Fogadja Főszerkesztő Tanár Úr igaz tiszteletem őszinte nyilváníását, mellyel vagyok

Budapest, 1938. október 27.

készséges hive

csík-karczfalvi és -taploczai
Dr. Holló Domokos.“

Fentebb Tokio üzenetét tolmácsoltam. Emitt pedig egy érzékeny kulturális lelkiismeretű csíkországi magyarét. Sokat, nagyon sokat tanulhatnánk mindkettőből.

Hiszem, hogy másutt és másokban is megszólal a hangok hangja.
P. A. dr.

TARATLOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

SCHOLLE UND SEELE.

<i>Végh Gyula</i> : Régi kőszegi könyvkötések	---	---	---	---	3
<i>ifj. Csemegi József</i> : A jáki apátság temploma	---	---	---	---	12
<i>Takáts József dr.</i> : Az Izlám Szombathelyen	---	---	---	---	38
<i>Tóth János</i> : Így épít a vasi nép	---	---	---	---	47
<i>Marék Antal dr.</i> : Dunántúli lírikusok	---	---	---	---	70

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

<i>Szent-Ivány József dr.</i> : Kőszeg vidékének lepke-faunája II.	---	---	---	---	78
<i>Balogh János dr.</i> : A Kőszegi-hegység atkafaunájának alapvetése	---	---	---	---	85

ASZTAG.

TRISTE.

<i>Gunda Béla dr.</i> : Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről	---	---	---	---	90
<i>Csaba József</i> : Virágos növényeink első nyílása Nagycsákányban az 1936. év folyamán	---	---	---	---	92
<i>Mosonyi Dezső dr.</i> : A Szombathelyi Collegium Musicum második és harmadik éve	---	---	---	---	95
<i>Csaba József</i> : Újabb tűzok-adatok Vas megyéből	---	---	---	---	97

TULIPÁNTOS LÁDA.

BUNTE TRUHE.

<i>Bödei János</i> : A karácsonyi ostya	---	---	---	---	98
— —: Népies növény- és állatnevek Göcsejből	---	---	---	---	100

ŐRSÉG.

WACHT.

<i>Hofmann László</i> : Csatkai Endre dr.: Idegenek a régi Sopronról	---	---	---	---	102
— —: Björn Collinder dr.: A leghívebb város	---	---	---	---	102
— —: Fritz Valjavec: Südostdeutsche Forschungen. I.	---	---	---	---	102
<i>Pavel Ágoston dr.</i> : Hungarica in Slovenia	---	---	---	---	103
<i>Kálmán Viktor</i> : Vitéz báró Roszner István: Katonák, népek, események	---	---	---	---	105
<i>Hofmann László</i> : Schüneman Konrad: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. I.	---	---	---	---	106

* * * : Bartucz Lajos: A magyar ember --- --- a boríték 4. old.

PÖRJE.

<i>Varga Lajos dr.</i> : Kígyóórzó	---	---	---	---	107
<i>Pavel Ágoston dr.</i> : Kácki pastér.	---	---	---	---	107
<i>Polyanecz Ferenc</i> : Tanárkapu	---	---	---	---	107

KRÓNIKA.

CHRONIK

<i>Pavel Ágoston dr.</i> : Ötömösi Magyar László emlékműve	---	---	---	---	108
— —: Kokusai — Kentiku	---	---	---	---	111
— —: Felülfizetések ... Adomány...	---	---	---	---	112

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON
97 és 380.

Szombathely, (Szentháromság-tér)

TELEFON
97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

A Magyar Föld-Magyar Faj sorozat befejező nagyszabású IV. kötete, BARTUCZ LAJOS: „A magyar ember” c. könyve most jelent meg a Kir. M. Egyetemi Nyomda kiadásában.

30 év kitartó, céltudatos munkájának eredménye e kötet. Ez az első magyar munka, amely egyfelől az élő magyarságon végzett nagyarányú, rendszeres kutatások alapján, másfelől hatalmas hiteles ásatag anyagra támaszkodva, komoly, tudományos feleletet ad azokra a ma oly aktuális és fontos kérdésekre, melyeket röviden a magyar ember antropológiájának vagy a magyar fajiság tudományos problémájának nevezhetünk.

Megtudjuk a kötetből mindenekelőtt azt, hogy a magyar fajkutatás úttörői s az újabb módszeres embertani vizsgálatok munkásai mostoha körülmények mellett is eredményes munkát végeztek. Az ő nyomdokaikon, de kivált saját kutatásaira támaszkodva ismerteti a szerző az élő magyarságon végzett azokat a fontosabb testi bélyegeket (termet, növés, fejalak, szem, haj, bőrszín, arcalak, stb.), amelyek alkalmasak a magyar ember faji jellemzésére s a magyar nemzettest rasszbeli összetételének megismerésére és megértésére. Ezért mindenütt figyelembe veszi azt is, hogy az illető testi bélyeg milyen volt a különböző korokban itt élt népeknél, főleg pedig a húnoknál, avaroknál és honfoglaló magyaroknál. A könyv legjelentősebb része gazdagon illusztrált s hiteles vizsgálati adatokkal biztosan alátámasztott részletes ismertetést ad a mai magyar nemzettest faji összetételéről, a benne szereplő egyes euráziai rasszok ismertető jegyeiről és magyar nemzeti szempontból való jelentőségéről. Megtanuljuk belőle, hogy a magyar nemzettest ősi típusai nem pusztultak ki, mint sok külföldi tudós állította, hanem ma is itt élnek közöttünk és bennünk. A magyar nemzettest faji összetétele lényegében ma is ugyanaz, mint 1000 év előtt volt. A könyv bizonyításaiban oly hatalmas anyagot használ fel és olyan részletességgel, amire külföldön is alig találunk példát. Bartucz előadásából megértjük, hogy mi az eredete s mi a jelentősége azoknak az egyes euráziai rasszoknak, típusoknak, amelyek a mai magyar nemzettestben szerepelnek, és hogy e típusok közül melyek azok, amelyeket legnagyobb joggal illet meg e jelző, hogy „magyar”.

Büszkék lehetünk erre az óriási könyvre, mert benne Bartucz Lajos oly munkát adott a magyarság számára, amelyenhez hasonlóval nem sokkal dicsekedhetnek a legszerencésebb tudományos viszonyok közt lévő nagy nemzetek sem. A kötet nagyszámú grafikonnal és szinte megszámlálhatatlan mennyiségű képpel kíséri a magyarázatokat. A magyar művelődés ismét egy igen jelentős területet hódított meg Bartucz Lajos lekötelezően nagyszabású munkája által.

A mű a Magyar Föld—Magyar Faj sorozat IV. kötete. A sorozat ára 80 pengő.

Könyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafozések minden szerdán d. u. 5 órakor.

334.

VI.

3

1 . 9 . 3 . 9

V A S I S Z E M L E

VI. ÉVF. ----- SZOMBATHELY, 1939. MÁJUS 1. ----- 3. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelemezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — Előfizetési díj: évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekk-számlájára (Folia jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — Gépelt kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok szerzői jogát. A közlemények tartalmáért a szerző felelős. Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bernrieder Katinka, Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Nagy János, Dr. Palkó János, Dr. Paulovics István, Pákey Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárovarott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka* nagybirtokos (Rátót); — Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató. Vas megyén kívül: *Bödei János* tanító (Zalabaksa) Göcsej számára; *Papp Károly* entomológus (Debrecen).

Kérjük m. t. előfizetőinket, kegyeskedjenek előfizetéseiket a mellékelt csekklapon mielőbb megújítani, hogy kulturális munkánk el ne akadjon.

Hátralékos előfizetők! Azt akarjátok-e, hogy kihulljon kezünkől a toll, amely itt a végeken szinte egyenlő jelentőségű a karddal?

Bizonyára nem akarjátok. Rendeztétek hát sürgősen hátralékaitokat!

Következő számunk 1939. július hó 1-én jelenik meg.

Colonia Claudia Savaria.

(Szombathely a római uralom alatt.)

FETTICH
NÁNDOR dr.

Előszó.

Ez a tanulmány egyetemi hallgató koromban készült (1920—1921. években), igen nehéz, nyomorúságos körülmények között, amelyek tudományos jellegű vállalkozásnak nem kedveztek. Szombathelyt középiskolai tanuló koromból jól ismerem, a város római korával azonban csak budapesti egyetemi hallgató koromban kezdtem foglalkozni. Ezekben az években gyakran utaztam Szombathelyre kutatásaim érdekében. Megnehezítette munkámat az, hogy minden anyagi támogatás nélkül, tisztán a magam erejére voltam utalva. Dolgozatom 1921-ben történeti szakdolgozat számára készült. A szakvizsga után (1921. május) azonban folytattam kutatásaimat és azok eredményeit a Szombathelyen megjelenő „Hír” című napilapban közöltem. Ezeket az eredményeket részben most hozzáírtam szakdolgozatom szövegéhez. 1923-ban ezirányú kutatásaimat végleg be kellett szüntetnem, mert a Magyar Nemzeti Múzeumban másirányú foglalkozást kaptam. A római tárgyú szakirodalmat sem tudtam azóta figyelemmel kísérni. Az újabb eredmények, amelyek között a szeminárium udvarán feltárt mozaikpadlós bazilika maradványa (1938) a legjelentősebb, már nem kerültek bele ebbe a szövegbe. Az 1923. óta megjelent szakirodalom szintén hiányzik.

A mai város topografiájával az 1923. előtti régészeti szakirodalom adatait összeegyeztetve, összegyűjtöttem Savaria topografiájának támpontjait és elsősorban a Schoennisner-féle műre és az utóbbi, több mint 100 év alatt előkerült nagyszámú felírtára és azok irodalmi feldolgozásaira (Mommsen, Kuzsinszky) támaszkodva igyekeztem rövid formában kerek képet adni Savariáról. Ennek a munkámnak tárgyi része felhasználható lesz akkor is, ha az újabb, esetleg tervszerű kutatások megsokszorozzák a régi város emlékeinek eddigi számát. Dolgozatom megjelenésével a jövő kutatást szeretném megkönnyíteni. Az

1923-ig megjelent adatokat — azt hiszem — elég kimerítően felhasználtam. Ezek összeállítása a mai város topografiáját kevésbé ismerő kutatónak szinte lehetetlen. Ez a szempont indokolja elsősorban dolgozatom megjelentetését.

Budapest, 1938. július hó.

Bevezetés.

Savaria régiségeinek és történetének első, tudományos feldolgozása a XVIII. század végén élt Schoennis István, pesti egyet. tanárnak, archaeológiánk megalapítójának nevéhez fűződik. Ez legnagyobb munkája, mely *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem*, Pestini MDCCXCI címen látott napvilágot. Alapossága, eredményeinek megbízhatósága, stílusának szépsége is halhatatlanságot biztosít szerzőjének. Bár részleteiben ma már elavult mű, szerzője mégis az archaeológia akkori állásához képest csodát művelt vele. Rendszeres ásatások a XVIII. sz.-ban nálunk nem voltak (Szombathelyen azóta sem!), így csak azon csekély adatokra lehetett támaszkodnia, amelyek az irodalomból voltak nyerhetők, vagy véletlen folytán kerültek elő a régi Savaria romjaiból. Topographiát nem ad, amit nem lehet csodálni, hisz 130 év múltán még most sem jutottunk odáig (Lipp V. foglalkozott vele, de abbahagyta!).

Schoennis után Bitnitz c. püspök és később Varsányi J. gyűjtötték nagy buzgalommal a római régiségeket, haláluk után gyűjteményeik a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. Igen értékes Varsányinak harmadfélszáz eredeti rajzzal ékesített jegyzőkönyve, melyben az egyes darabok mellett lehetőleg a lelőhely is fel van tüntetve. Kár, hogy egész terjedelmében nem adták ki, csak Römer Fl. ismertette a múlt század 70-es éveiben az Arch. Ért. néhány lapján (az Akad. arch. bizottságának birtokában).

Römer buzdításában Lipp Vilmos prem. tanár karolta fel a város régészeti ügyeit. Kutatásainak eredményeiről az Arch. Ért. 1870-es évfolyamaiban és a Vasm. régészeti egyesület évi jelentéseiben számolt be, sok olyan fontos adatot szolgáltatván, amelyek Savaria építkezésének történetére vonatkozólag elsőrangú fontosságúak. Nagy kárára volt a szombathelyi régészetnek, hogy a 70-es évek végén a tevékeny férfiút Keszthelyre helyezték.

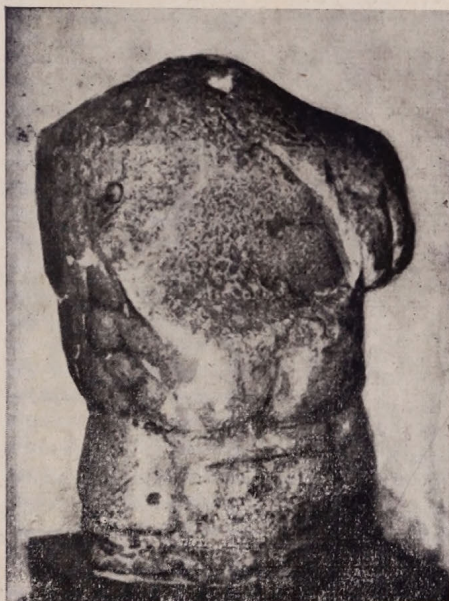
Ekkor csaknem 10 évig tartó szünet következett, amely után Kárpáti Kelemen folytatta Lipp munkálkodását. Személyes tapasztalatait szintén az Arch. Ért.-ben és a Vasm. régészeti egyesület é. j.-ben közölte az 1890-es évektől kezdődően, és számos adattal járult hozzá a hajdani város topographiájának megállapításához.

Az utóbbi 20 év alatt jóformán semmi sem történt a római régiségek publikálása érdekében, pedig olyan feliratos emlék is került elő, amely Savaria kultúrtörténetére elsőrangú forrás. Több más fölirattal és még több felirat nélküli tárggyal együtt ennek közzététele a jövő feladata lesz.

I.

Savaria megalapítása, nevének eredete, Noricumhoz való tartozása.

Savaria a „*deserta Boiorum*”-nak nevezett területen, a mai Szombathely helyén, termékeny síkságon feküdt, amelyet a város

1. ábra. Jupiter-torzó.

közvetlen közelében, nyugat felé, észak-déli irányban húzódó keskeny domb határol. Dél felé ma kisebb-nagyobb erdőségeket lehet látni; észak felé a községi hegység, kelet felé beláthatatlan távolságig nagyon termékeny rónaság terül el, amely már az ősidőkben is letelepedésre csalogatta az embert. A város két folyóvíz találkozási helyén terjeszkedik, amelyek hozzájárulnak a föld könnyebb megműveléséhez. E folyócskák mai napig — a szabályozás óta is — bár nem sok vizet hordanak, nagyobb esőzések alkalmával gyakran messze túllépik medrüket, úgyhogy a római korban nagyobb területeket is könnyen ellephettek. A „*deserta Boiorum*” név lakatlan területet jelentett, amelyet a rómaiak adtak neki és ez alatt a Balatontól ny.-ra elterülő hegyes-dombos vidéket értették (Plin. H. N. IV. 146), melybe

a mai Sopron, Vas, Zala megyék területe (talán Vindobona is) tartozott. De valószínű, hogy ez csak a természeti viszonyokat jelentette, mert hiszen boiusok még többszöri leveretésük (Strabo V. 213.216) után is a leghatalmasabb kelta törzs maradtak (Kuzsinszky cikke, Pecz V. Ókori Lex., *Savaria*), amely Kr. e. 60-ban átvándorolt Pó-melletti hazájából Noricumba és Pannoniába, ahol J. Caesar kortársa, Boerevistas dák király, leigázta őket. Azonban ez sem okozhatta kipusztulásukat, mert a Kr. u. 6—9-iki nagy pannon lázadásban ezek is résztvettek Pinnes vezérlete alatt; még később is találkozunk nevükkel feliratokon az illetőség megjelölésénél (CIL. VI. 3308.), sőt a CIL IX. 5363. feliraton ezt olvashatjuk: ... *praelecto ripae Danuvi et civitatum duarum Boiorum et Azaliorum* (fermói felirat). Régebben a boiusokat a scordiscokkal és tauriscokkal együtt autochtonoknak gondolták (Simon Sollonterius l'Histoire des Celtes L. 1, p. 51). Schoenvisner a pannoniai boiusok eredetét az első kelta vándorlásban keresi (Antiqu. et hist. lib. II. c. I.), ami a Kr. e.-i VI—III. század közé esik, melynek forrásai Livius, lib. V. 19 és Justinus (epit. Pomp. Trogi), lib. 24. c. 4. Bizonyosnak látszik, hogy a pannon boiusok eredete a Kr. e. 60-ban bevándorolt keltáknál keresendő (Arch. Ért. VII. 27.), őslakók azonban először semmi esetre sem lehettek. Az újabb ásatások bebizonyították, hogy már az őskorban laktak itt, sőt Szombathely területén is emberek. Így az oladi határban 1870 körül őskori nyomokat: egy kő- és több átfúrt csonteszközt találtak (Arch. Ért. VII. 27.). A város területének délnyugati részén is lehetett őskori nyomokat észlelni, a megye északi részén br. Miske K. ásatásai révén egész őskori telepek lettek ismeretesek.

Valamire való községet azonban sem boiusok, sem más kelta néptörzs nem alkotott itt; annál különösebb, hogy a rómaiak mégis ezt a helyet választották maguknak építkezésre. Tudvalevő dolog, hogy a rómaiak provinciáikban olyan helyeken szerettek megtelepedni, ahol már előbb is volt élet, ahol nem kellett az építkezést előlről kezdeniök. Ennek megfelelően a legtöbb pannoniai város kelta telep helyén létesült, mint Aquincum, Arabona, Scabantia, Vindobona stb. és ami az eljárást és türelmességüket mutatja, a helyek régi nevét nem törölték el, hanem — legfőljebb latinos alakban — megtartották és maguk is használták. Katonai szempontból fontos helyen a kelta helyiség mellé légio-tábor is épült, amely mellett viszont a markotányosok nagy tömege szokott táborozni. Ha a tábor sokáig volt egy helyen, akkor ott idővel a táboron kívül a markotányosok canaiból és a letelepült veteránusok hajlékaiból egész kis városrész keletkezett s ez lassankint a barbár teleppel összeolvadt. Mikor aztán a légio eltávozott, a város colonia rangot nyert és a maga lábán önálló életet kezdett élni. *Savaria* emelkedésének története azonban egészen más. Az első kivételt akkor tették vele a rómaiak, amikor e néptelen helyet választották ki letelepedésre. Ez valószínűleg azért történt, mert egy ily fontos keres-

kedelmi út (Aquilea—Carnuntum), melyen régtől fogva a borostyánt északról Itáliába szállítani szokták volt, Poetoviotól Scarbantiaig terjedő szakaszán nem lehetett el nagyobb állomás és raktárak nélkül. Schoenvisner a CIL. III. 4161. sz. feliratban előforduló STAT. SAVAR. kifejezést így értelmezi: Sabariae, nondum coloniae, sed stationis dumtaxat mentio fit in lapide Romano, pedig csak kereskedelmi jelentése van és a

2. ábra. Minerva-torzó.

késő császárkorban is statio maradt. Constans alatt magtárak építéséről van tudomásunk: CIL. III. 4180. Mivel kelta telep e helyen nem volt, azért maguknak a rómaiaknak kellett egy ilyen nagyobb város létesítéséről gondoskodni. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy deductitiusokat (amilyen P. Maecius Sabinus vet. leg. XV. Apoll. volt: CIL. III. 10921 = 4189) és veteránusokat telepítettek oda, akik tisztán római elemből valók voltak. Nincs is olyan savariai feliratunk, amelyen kelta név fordulna elő. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy mindjárt az I. század közepén, megalapításakor, colonia rangot nyert, ugyanis olyan kelta helység, amelyben soha katonaság nem tartózkodott — bár római elem telepedett is belé — először legfeljebb csak municipium lehetett, mint pl. Scarbantia és Andautonia; colonia rangra csak akkor emelkedett, ha a római civilizálódásban kellő előhaladást tett (Kuzsinszky). Savaria esete ép azért rendkívüli, mert lakosságát tiszta római elem alkotta, melynek tehát azonnal

teljes jogot lehetett, sőt kellett adni. Szükségük volt a rómaiaknak egy ilyen, hadmentes területen lévő polgári városra a civilizáció terjesztésénél. A század elején lefolyt nagy lázadások és mozgalmak ugyanis megtanították őket arra, hogy hatalmi túlsúlyukat legjobban kultúrájuk terjesztésével biztosíthatják. Scarbantia is azon a fontos kereskedelmi útvonalon feküdt, amelyen Savaria. Csakhogy új alapításról itt nem lehetett szó, mert a kelták e helyen már azelőtt is virágzó telepet létesítettek, sőt a kőkorszak emberei is lakóhelyül használták a soproni hegyektől körülzárt medencét (Bella Alajos cikkei az Arch. Ért. utolsó 25 kötetében). Ez az oka annak, hogy Scarbantia csak a municipium rangot kaphatta, amelyen felül — mert légio nem táborozott benne — sohasem emelkedett.

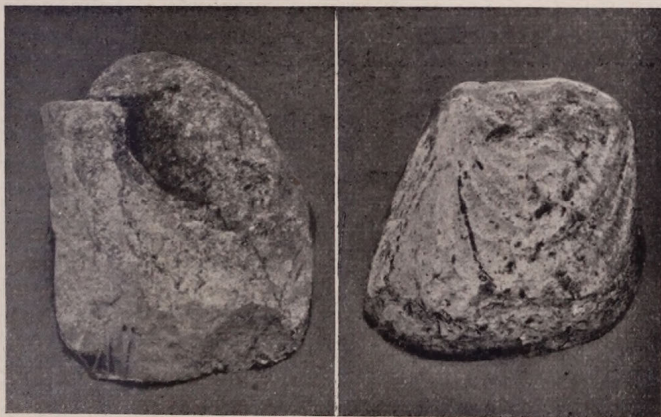
Savaria nevét valószínűleg a rómaiaktól nyerte. Schoennisernél erre vonatkozólag következőket olvassuk (röviden):

Már a keresztény aera első századaiban közismert név volt, mely a virágzó és hanyatló római birodalom emlékein gyakran előfordult. Némelyek sabaiaum vagy sabaia kelta-illyr szóból származtatják, mely sört jelent. Ha nem is sabaiaum-, vagy sabaiaiból lett Savaia a b-nek v-vé való átváltozásával, annyi bizonyos, hogy Savariából úgy lett Sabaria, ahogyan Danuviusból Danubius, Savusból Sabus, vagy Dravusból Drabus stb., ami korán végbemehetett; Ptolemaios is (II. sz.) latobicorum-ot említ latovicorum helyett (I. 2, c. 15, 16; v. ö. Plinius H. N. I. 3, c. 25). Az irodalmi kútfők azonban már Schoennisner előtt sem megbízhatók ebben a tekintetben, mert a v mássalhangzót a librariusok könnyen átváltoztathatták b-vé. Mommsen is ezeknek tulajdonítja a Sabaria alakot (CIL. III. 5250.): in Sabaria forma solito librarium errore colonia... A feliratokon kizárólag SAVARIA alak fordul elő; a COL. SABARIA CLAUDIANA AVG. köriratú pénzék nem léteznek.

Szent Quirinus sisciai püspök élettörténetében szó van Sibaris folyóról (a mai Perint), amely Sabaria civitást körül folyja (Bollandi, acta Ss. T. I. Iun. ad d. IV.). Köztudomású az, hogy Pann. Sup.-nak más folyóit is nevezték így; ilyen a Mura (Murus), mely Ptolemaiosnál (I. 2, c. 6) Savarianak nevezetik. III. Ottónak egyik 933-ik oklevelében Zaura és Zauria van említve; Lazius szerint Pann. Sup. összes kisebb folyóit Savarianak, vagyis kis Savanak mondották (Lazius, de rep. Rom. I. 12. 3, 2), de ezt Schoennisner nem fogadja el. Ellenben Ptolemaios említi a Scvaros népet, amely az európai Sarmatiában, a Ripaei hegy alatt lakott. Schoennisner most már azt állítja, ha nem is bizonyítja, hogy e savari-k ősei azok voltak, akiket a boiások Pann. Sup.-ból Sarmatiába kényszerítettek vándorolni. Elmondja továbbá, hogy Galliában, Paris környékén, volt hajdan Savara nevű folyó és község, továbbá Savardunum nevű helység, melyet más néven Sabardun-nak is mondottak.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy akik Savaria nevét a népnevekből származtatják, Schoennisnerrel együtt tévednek.

Schoenvisnernek még az volt a nézete, hogy a rómaiak közvetlen elődei városunk területén a kelták (boiusok) voltak, azonban az azóta eltelt 130 év leletei ennek ellenkezőjéről győztek meg. Így nem marad más hátra, mint a nevet római alkotásnak tekinteni, mely a kelta nevű Savus folyóval van kapcsolatban. Indokaink a következők. 1. Mivel a város alapját rómaiak vetették meg, természetes, hogy elnevezéséről is maguknak kellett gondoskodni. 2. Az illyr főfolyó, Savus, a római birodalomban már Octavianus alatt sokat emlegetett volt, főleg pedig azután, hogy Augustus 35-ben Kr. e. Segistica elfoglalásával ezen fontos katonai és kereskedelmi útvonalat biztosította a birodalom számára; tudjuk, hogy a Poetovio—Scarbantia—Carnuntum út-

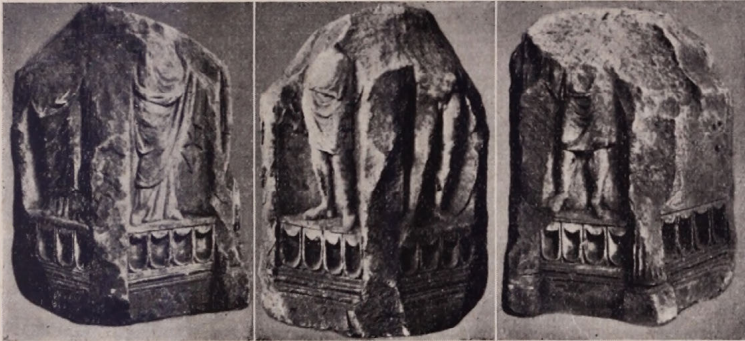
3. ábra. Két Junó-szobor töredékei.

vonat biztosításánál is ugyanazon tekintetek érvényesültek, mint itt. Mindkét útnak megvolt a maga kereskedelmi és hadászati fontossága. 3. E vidéken több helységnek is neve a Dráva—Száva közéről származik. Így Bassania, Savariatól nem messze, a mai Sárvár fölött, nyilván a Száva-menti Bassianaetól, Mursella (Marcaltó) pedig Mursa (Eszék)-tól nyerték nevüket (Hampel szombathelyi előadása, Arch. Ért. 1900, 191. o.) — mindenesetre a rómaiak türelmességét is mutatja az, hogy egy újonnan épített város nevét a helyi viszonyok és hagyományokhoz szabták (Pannonia neve is római alkotás). Úgy látszik, hogy az alig 40 évvel azelőtti országos lázadás is, mely Rómát végveszéllyel fenyegette, még élénk emlékezetben volt. 4. Irodalmi forrásokból is következtethető, hogy a Savaria-alak Savus folyónévből származott. Strabo ugyanis (VII. 5, 2) hibásan Savusnak nevezve a Murát, nagyon helyesen azt mondja róla, hogy a Dravusba folyik; a Kr. u. 2-ik században élt Ptolemaios pedig a Murát Savarianak nevezi (Geogr. I. 2, c. 16). Talán ugyanúgy mondhatta Strabo is a Murát Savusnak, ahogy később Ptolemaios ugyanazt a folyót Savarianak. Ezen adatokat etimológiai

szempontból nézve nyilvánvaló, hogy a Savaria alak Savus-tól ered. Hampel annyit mond, hogy Savaria neve a Savusra emlékeztet. (A pannonhalmi bencések azt vitatják, hogy ott, náluk is létezett egy Savaria; ezt ugyan meg lehet engedni, bár nem bizonyítható. Szükségük van erre az adatra ahhoz, hogy Szent Márton születési helyét magukénak vindikálhassák. (L. erről: Lakner E., *Szent Márton valódi születéshelyének földterítése*, Szombathely, 1865., amely munka Szombathely mellett foglal állást.)

Schoennis Savaria területének Noricumhoz tartozásáról nem szól, jöllehet a város keletkezésével hosszasan foglalkozik. Plinius, mint coloniát is határozottan Noricumhoz számítja: Noricis iunguntur lacus Peiso, deserta Boiorum: iam tamen colonia Divi Claudii Savaria, et oppido Scarbantia Julia habitantur [H. N. III. 24 (27)]. Ami könnyen érthető, mert a rómaiak az egész Dunántúl meghódítása előtt is, Augustus korában, már erre szállították a borostyánt Carnuntumból Itáliába. Sőt Vellejus Paterculustól megtudjuk azt, hogy Carnuntum is oda tartozott (II. 109, 3), ahonnan Tiberius a Maroboduus elleni hadjáratát irányítani akarta. Noricum már Kr. e. 15-ben római uralom alá került. Pontosan nem lehet megállapítani az évet, amelyben a területet Noricumtól elválasztották, Kuzsinszky szerint (Pecz, *Okori Lex*. II. 353 o. „*Pannonia*” cím alatt) nem szenved kétséget, hogy amint Carnuntum állandó legio-állomás lett, ami Kr. u. 73 előtt történt, vidéke is Pannoniához csatoltatott. Schoennis azt vélte, hogy Pannonia határa Augustus alatt az egész Dunavonal (Carnuntum—Singidunum) volt és hogy a rómaiak már ekkor kezdték az utakat itt építeni: *Ductae igitur sunt idgenus viae etiam per Deserta Boiorum, in quibus cum Sabaria opportunissimo esset loco, istic Statio est constituta. Atque hoc opinor, fuerat initium restaurandae urbis, dudum desertae, quae postmodum deductionem coloniae Romanae ita aucta et ornata est, ut super omnes Pannoniae Superioris urbes caput extulerit* (lib. III, c. I, p. 84). Ebből csak annyi állhat meg, hogy a rómaiak az általuk meg nem szállott területekre is vezettek hadi utakat, melyeknek végpontjai nálunk a Dunánál voltak és azokat segédcsapatok őrizték (Domaszewski, *Westd. Ztschr.* 1902. p. 177, Zippel, *Die roemische Herrschaft in Illyrien*, 297—300. l.). Ilyen végpont lehetett Aquincum, ahol először Claudius császár korából vannak emlékeink. Arra nézve, hogy Savaria mikor csatlakozott Pannoniához, nincsenek pontos adatok, azonban, mint colonia, nem sokáig tartozhatott Noricumhoz, mert ennek a számos emlék között legcsekélyebb nyoma sincs. Kuzsinszky szerint Savaria Carnuntummal együtt került Pannoniához (Egy. Phil. Közl. 1892, 361 skk.): „Vespasianus alatt megtörténik, hogy a XV. legio visszajön keletről és Carnuntumban szállásoltatik el. Nemsokára a XIII. legio is elhagyja Poetoviot s az előbbi szomszédságában, Vindobonában, telepedik meg. Minden kétséget kizárólag tehát csak ezentúl számítható Carnuntum s önként érthetőleg Savaria vidéke is Pannoniához.”

Savaria kiépítésének és coloniává való berendezésének nem kellett szükségképpen egy időben végbemennie. Úgy lehet, hogy a hely alkalmas voltát már Augustus alatt felismerték, mikor sűrűbben kezdtek azon az úton járni és már akkor létesítettek ott telepet, amely hivatalos helyiségekből, állomás(ok)ból, épületekből, raktárakból stb. és a megfelelő római hivatalnok-elem lakásaiból állott. A forgalom csakhamar elterjesztette a gazdag és kedvező fekvésű hely híret, úgy hogy Cladius császár, akinek talán akkor éppen nagyszámú római elem elhelyezéséről kellett gondoskodnia (erre mutat talán az a körülmény, hogy a lakosok közt feltűnően sok az ugyanazon tribusba és gensbe tartozók száma), a hely kijelölését illetőleg nem sokáig habozhatott. Cladius a colonia megalapításánál veterán katonákat is felhasz-

4. ábra. Hatszögletes márvány-talpazat (öt isten alakjával).

nált, mint deductitiosokat (CIL III. 10921 = 4189), hogy a várost így annál jobban ellássa megbízható római elemmel, ami különben másutt is gyakori eset volt. Schoenvisner (l. III. c. III.) Dio Cassius egy helyének alapján (l. LX.) ezt a Kr. u.-i 43. évre, Cladius császár 3-ik consulatusára teszi; e hely szerint ebben az évben a császár több üdvös intézkedést tett a provinciákra nézve. Pannonia akkori praefectusa P. Attilius Hister volt, aki Schoenvisner szerint talán Savaria colonizálásánál is résztvett. Tudva van ugyanis, hogy ilyen alkalmakra csak tapasztalt, okos és tekintélyes embereket szoktak küldeni — a császári kiküldött szokás szerint megválasztotta az első tisztviselőket és megalakította az ordót, a decuriók tanácstestületét; ettől kezdve csak az lehetett városi tisztviselő, aki előbb decurió volt.

A város főtisztviselői *duumvirek* lettek, akik azt a felsőbb hatóságokkal szemben képviselték és a város legfontosabb ügyeit vezették. Megfeleltek a mai polgármesternek. A tanácsnak (*decuriones*) Rómában a senátus felelt meg, melynek joga volt fontos határozatokat hozni, ezek fölött azonban a közgyűlés (*curia*) döntött. Savaria több decuriójának (CIL III. 4156, 4183, 4191, 11223) és duumvirjének (CIL. III. 4179, 4156) nevét ismerjük a

feliratokból; előfordul azonkívül quaestor (CIL. III. 4156) és egy olyan hivatalnok, aki omnibus honoribus functus volt (CIL. III. 10911).

II.

Savaria középületei.

Savariában, mint római szabású polgári coloniában, mindazon épületeknek meg kellett lenniök, amelyek a római nyilvános és magánélethez szükségesek voltak. Az eddig előkerült leletek alapján valamennyinek helyét nem lehet megjelölni, aminek oka az, hogy a mai város teljes egészében a hajdani fölé épült, de a házépítések és különösen az 1898-ban eszközölt csatornázások sok római épületnek alapjait bolygatták meg és néhány adat az úthálózatra vonatkozóan is került elő. Ma már úgy látszik, hogy a hajdani város foruma — természetesen középületeinek legnagyobb részével együtt — a mai főtér alatt feküdt (Arch. Ért. 1898. 86. sk.).

A colonia legjelentősebb középületei közé tartozik a *capitolium*. Ennek helyét a Schoenvisner előtt és azóta előkerült kiváló emlékek alapján a belváros legmagasabb pontján, a székesegyház és a vele szomszédos püspökvár területén kereshetjük. Capitoliumok mindig olyan helyre szoktak épülni, hogy azok a város felett jóval magasabban legyenek. Ezért legtöbbször dombon találjuk azokat; kedvező hely hiányában pedig magas talpazatra építették őket, hogy ezáltal az egész város felett uralkodjanak s a legfőbb istenségeknek mindenekfölötti hatalma kifejezésre jusson (így Heliopolisban (Syria), ahol a capitolium 13 m magas talpazaton nyugszik). Városunkban a nyugati határon húzódó keskeny dombvonalat leszámítva, a székesegyház foglalja el a legmagasabb pontot, úgy, hogy ezt ma is mérföldnyiről jól meg lehet látni. Itt a XVIII. század végén, a püspökvár építésekor, hatalmas római épületfalakra akadtak, a romok között pedig azt a két kolosszális márványtorzót találták,¹ melyeknek képét Schoenvisner is közli, művének XII. és XIII. tábláján (60. és 61. o.), továbbá egy harmadiknak töredékeit (1—3. ábra); ezeken kívül azokat a hatalmas, szép márványpárkányzatokat, amelyek Lippnek megállapítása szerint két különböző, de egymás melletti templomról valók. A torzók Jupitert és Minervát ábrázolják, a töredékek pedig valószínűleg Juno

¹ A szombathelyi püspöki levéltár őrzi N i t r a i Pál szentszéki jegyző levelét: Szily János püspökhöz, 1779. máj. 5. keltezéssel. Ebben a Körmenten bérmaúton lévő püspököt értesíti a szombathelyi építkezésekről. Többek között ezeket írja: „... tam e fossa fundamenti Seminarii, tam e residentiae Illustritatis Vrae eruuntur lapides, signanter vero e terra pro residentia excisa penes tuguriolum relictum lapis unus, viginti circiter centenariorum, arte sculptoria elaboratus effossus est, pars fuit hic, prout foramen superne iunctum fuisse ostendit, grandis alicuius statuae, repraesentatque a mediis uberibus usque ad pedes Deam quampiam”. Püspöki Levéltár, I. állvány, Currens iratok, 1779. V. 5. (Géfin Gyula dr. szíves közlése, 1938. nov.)

szobrának részei. Ezek az istenek alkotják a Capitolium legfőbb hármasságát. A mult század 70-es éveiben a püspökvár területén művészeti szempontból feltűnő, hatszögletes faragott követ találtak, melyet Lipp nem hazai, hanem legalább is itáliai művész munkájának tartott (Vas. rég. e. é. j. 1877. 30—32. o.). Az öt domborképes oldalon a következő istenek alakjai láthatók: Fortuna, Venus, Diana, Bacchus, Apollo (Mercurius). Valószínűleg Juppiter-oszlop alsó, talpazati tagja volt (4. ábra).

5. ábra. Nemesis-oltárkö (márvány).

A püspöki palotának udvarán már régóta láthatók voltak római falak, amelyekről a közelükben talált „Hercules-torzó” (a föntebb említett Juppiter-torzó) alapján az volt a vélemény, hogy Hercules templomához tartoznak. A városban talált nagyszámú Hercules szobrocskák semmi kétséget sem hagynak a város védőistensége felől. Lipp a székesegyház környékére a forumot helyezi és capitoliumról sehol sem beszél, jóllehet már Bitnitz is Savaria capitoliumát emlegeti egy Juppiternek szentelt oltárkövel kapcsolatban (Tudom. Gyűjt. 1821. II. köt. 113. o.). Úgy látszik, hogy Szombathely vallási életének középpontja az alapítástól eltelt kétezer esztendő alatt állandóan e helyen volt, ugyanis a középkori egyhajós főtemplom is a mai székesegyház közelében feküdt.

Legnagyobb szórakozóhely a *színház* volt. Mindaz, amit eddig róla tudunk, csak annyi volt, hogy létezett, de hogy hol, azt sejteni sem lehetett. Kuzsinszky a Pecz-Lexikon Savaria cikkében annyit mond róla: „Amennyiben Nemesis kultusza az amphitheatralis játékokkal szokott összefüggésben lenni, a Nemesis istennőnek szentelt két oltárkö (CIL. III. 10911, 13423) lelhelye esetleg Savaria amphitheatrumának nyomára vezethet.”

A város délnyugati határában, a domb város felé eső oldalán találtak 10—15 évvel ezelőtt villaépítés alkalmával egy nagyobb méretű márvány-oltárkövet (5. ábra), mely, mire a városi múzeum lapidáriumába került, több darabra törött, azonban a részeket később össze lehetett állítani. A hét soros, kifogástalan, szép betűkből álló felirat sárgásfehér, gondosan faragott márványra volt vésvé. Magassága 142, szélessége 73, vastagsága 50 cm. Felirata következő: *Nemesi aug(ustae) sac(rum), L(ucius) Val(erius) Valerian(us), dec(urio) col(oniae) Fl(aviae) Sisc(iae), II vir i(ure) d(icundo), flamen Divi Cl(audii), II vir q(uin)q(uennalis) sac(erdos) p(rovinciae) P(annoniae) S(uperioris), ex vot(o).*¹

A lelőhely (térkép: 1) környékének természetellenes alakja olyan, hogy a figyelmet magára vonja. A több km hosszú, keskenyen húzódó dombnak e helyén ugyanis nagy, félköralakú bevágás van a város felé eső oldalon, amely első látásra elárulja, hogy emberi kéz munkája. Erről a helyről már régóta többféle szóhadgyományból származó adat ismeretes előttem. Mint értesültem, 60—80 évvel ezelőtt még lehetett itten „terraszokat” látni. Másik híradás szerint a hegyoldalban római kori „kölépcső” vezetett fölfelé, melyet azóta a föld eltakart. Valószínűleg a kőből épített padosorok egy részletére vonatkozik ez utóbbi közlés.

Az oltárkö Nemesis istennőnek van dedikálva, akinek nevéhez a többi istenneveknél is gyakran használatos *augusta* jelző járul. A rómaiaknál hellén hatásra Nemesis a gladiatori játékoknak, venatioknak, egyszóval az arénának lett védője, akit gladiátoroknak és bestiáriusoknak a játékok sorsa és szerencséje miatt érdekükben volt tisztelni. Legtöbb napvilágra került amphitheatrum mellett ezért Nemesis-szentélyt is találunk, amely legtöbbször a színház falához volt építve (venafrumi amph. — CIL. X. 4845 — *Nemesi sanct(ae) sac(rum)*; polai amph. CIL. V. 17 = *Nemesi Aug. sac.*; carnuntumi amph. CIL. III. 11121 = *Junoni, Nemesi*; aquincumi amph. CIL. III. S. 10441, 10452).

Ha figyelembe vesszük Savarianak colonia rangját, mely tudvalevőleg nagyjában mindazon fontosabb középületek létezését föltételezi, amelyek Rómában, az anyavárosban, megvoltak s hozzávéve még a csekély irodalmi adatokat, melyek Savaria színházára vonatkozóan Prudentiusnál, bővebben feldolgozva Ruinartusnál, szt. Quirinus életrajzában találhatóak, ezen

¹ Fettich N.: *Adalékok Savaria amphitheatrumához*, Az Orsz. Magyar Régészeti Társulat Évkönyve, I, Budapest, 1923, 58. sk. o.

oltárkö és lelőhelyének kedvező fekvése alapján állítható, hogy ott az istennőnek szentélye állott, amely vagy amphitheatrummal, vagy theatrummal volt kapcsolatban. Lehet, hogy theatrum volt, mert a rómaiak szerettek theatrumokat hegyoldalba építeni és bár ritkábban, de ezeknek építése e korban még előfordult. Az afrikai Thamugadi (Timgad) theatruma a K. u. 2. században épült szintén hegyoldalban, miután a város Trajanus által coloniává tétetett.

Az oltárkö külső kiállítása, méretei és az a körülmény, hogy hivatalos személyiség nem *pro se suisque* dedikálja, azt igazolják, hogy csak valamely szentélynek alkothatta berende-

6. ábra. Márványtábla 188-ból (öt curia).

zését. Nemesisnek külön templomokat nem szoktak építeni, hacsak nem amphitheatrumokkal kapcsolatban. Tehát joggal kereshető közelében színház, vagy hasonló rendeltetésű más épület (hasonlóképpen következteti Premerstein a CIL. VI. 533: *Nemesi campestri* felirattól, hogy a Campus Martiuson Nemesis-szentély állott, Premerstein, *Philologus*, 1894, 400 skk.).

A dedikáló *L. Valerius decurio col. Fl. Sisciae*, tehát nem is savariai illetőségű polgár, sisciai tanácsnok, az ordónak tagja, azonkívül a colonia igazságszolgáltató polgármestere (*II vir i. d.*) s még hozzá *duumvir quinquennalis*, ami azt jelenti, hogy lustromos évben volt a város legfőbb hivatalnokja s mint ilyen a censuson elnökölt. Előkelő világi tisztségein kívül a legmagasabb papi tisztségeket is viselte: *flamen divi Claudii*, továbbá *Pannonia Superior provincia főpapja* volt.

Mommsen a CIL. III. 525. oldalán kimutatta, hogy Savariában gyűlt össze a tartománygyűlés az *ara Augusta* körül. E szerint értelmezendő tehát a CIL. III. 4192. számú felirat:

municipium Flavium Aug. Scarbantia, CIL. III. 4193, melyben *colonia Septimia Siscia Augusta* olvasható s amelyek egy helyen egyszerre kerültek elő még a XVIII. század folyamán, és a CIL. III. 4170 is, amely szerint col. Carnuntum decurioja oltárt állít valamelyik istennek s vége Mommsen olvasása szerint így hangzik: *et publici arae Augustorum provinciae Pannoniae Superioris*, szintén Szombathelyről való felirat. Minden jel arra mutat, hogy Savaria Pannonia Superior vallási életének közép-pontja volt, amit fölíratunk is teljes mértékben igazol.

Sokkal nehezebben magyarázható a feliratnak *flamen divi Claudii* tétele. Mielőtt erre áttérnénk, a fölírat korát határozzuk meg, melyből talán következtetést lehet vonni az oltárkövel kapcsolatos épületet illetőleg is.

Egy savariai márványtáblán (6. ábra), mely 88 polgárnak nevét curiák szerint tartalmazza (CIL. III. 4150), a második curia polgárai között ugyanazon *Valerius Valerianus* nevét olvasuk, amely oltárkövünkön is szerepel. Az említett táblát az 1860. években találták a Sabaria-vendéglő mellett építkezés alkalmával; fölírata a következő: *Numinibus Rub(ius) Euporio et Mem(mio) Emeri(tus) iussi*, ezután következnek 5 curia: elsőben 25, másodikban 13, harmadikban 12, negyedikben 17, ötödikben pedig 21 polgár nevének nomen- és cognomenjével; legalul megkülönböztetett betűkkel: *Fusciano et Silano iterum co(n)s(u)libus*), *Sac. Romano*. — Lipp az Arch. Ért. I. 127—128. oldalon közzétette rövid ismertetéssel, de nagyon hibás másolattal, még csak azt sem mondva meg, hogy a lista a consulok adata szerint melyik évből származik. Cassiodorus senator krónikája szerint (Mommsen kritikái kiadása, 639. oldal) Fuscianus és Silanus consulsága Kr. u. 188 évre esik; feliratunkban az iterum szó a véső tévedése, mert Silanus másodsor csak a következő évben lett consul, akkor már nem Fuscianussal. A tévedés oka valószínűleg az, hogy a 188. évi alkalomra megrendelt terjedelmes fölírat csak a következő évben készült el. Lipp közli Mommsen véleményét, mely szerint a tábla valamely templom, talán Hercules-templom építéséhez hozzájáruló polgárok nevét akarja megörökíteni.

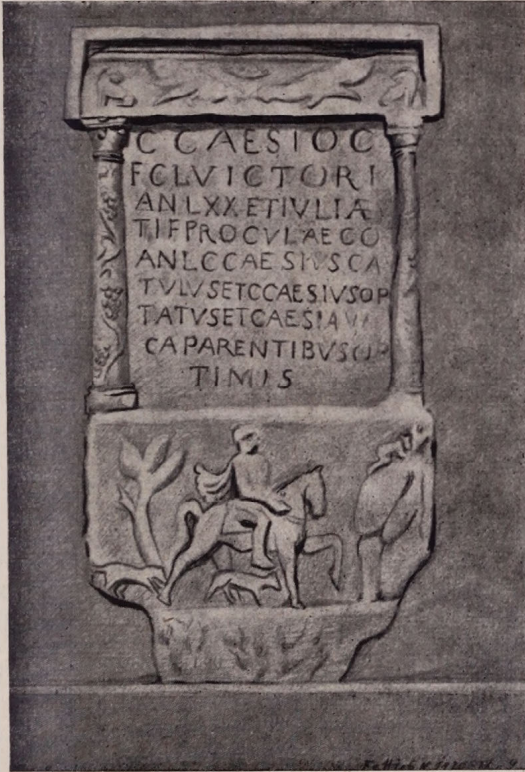
Ugyanezen listán szerepel a CIL. III. 4198. sz. sírfeliraton (7. ábra)² is előforduló *C. Caesius Victor* s ebben a személyazonosságban Mommsen sem kételkedik. De egyébként sincs anakronizmus a márványtábla és oltárkö adatai között.

Ez utóbbin Siscia még Flavia jelzővel fordul elő, melyet Septimius Severus idejéig tartott meg, amittől kezdve állandóan Septimia jelzöt viselt (septimia = CIL. III. 4193, 10836, 3973,

² Ez a sírtábla a vassurányi uradalom istállójának falába van befalazva. Az istálló falával együtt a sírtáblát is többször bemeszelték, ezért az ábrázolások és a felirat betűi többé-kevésbé elmosódtak, fényképezésre ebben az állapotban a tábla kevésbé alkalmas. A rajzot az eredeti sírtábláról készítettem, a fénykép pótlására.

3976, Brambach 464; flavia = CIL. III. 4471, 11029 és talán 3951).

Így az oltárkö kora is Kr. u. 188. év körüli időben állapítható meg, ami Commodus császár uralkodási idejére (180—192) esik. Csak az a kérdés, hogy mi az összefüggés az amphitheatrummal (theatrum), illetőleg Nemesaeummal, amelynek be-

7. ábra. C. CAESIUS VICTOR sirtáblája (jelenleg Vassurányban, az uradalmi istálló falában).

rendezését alkotta. Az biztos, hogy a színház először ekkor nem épülhetett, elképzelhetetlen ugyanis, hogy Savaria az alapítás után 140 éven át meg lehetett volna ilyen épület nélkül. Carnuntumban, mely municipium Hadrianus alatt, colonia pedig csak 192 után lett, már Kr. u. 73-ban állott amphitheatrum s a Nemesaeum is vele együtt épült, amint azt Bormann kimutatta (Jahresber. 1890—91, 78. o.). Aquincumban, Septimius Severus coloniájában, az amphitheatrum már 150 körül állott, Dáciában pedig, melyet Traianus szerzett meg a római birodalomnak a II. század elején, a porolissumi amphitheatrumot 157-ben roskatag állapota miatt restaurálni kellett (CIL. III. 836). Ezen oltárkö tehát nem lehet az amphitheatrum építésével kapcsola-

tos, hanem későbbi, talán valamely ünnepélyes alkalomból állították fel Nemesis szentélyében.

Különös a *flamen divi Claudii* tételnek ily későn, vagyis megállapításunk szerint a II. század végén való előfordulása. Természetes, hogy Savaria nagy hálával tartozott Claudiusnak, de feltűnő, hogy e császár flamenje Commodus alatt egy ilyen középülettel kapcsolatban szerepel. Hazánkban egy feliraton sem találjuk ezt a flament, ellenben ugyancsak a II. század elejéről való (98—102 közöttől) egy tergestei fölirat (CIL. V. 534), melyen *flamen divi Claudii* olvasható, aki azonfelül még több katonai tisztség tulajdonosa; azonkívül egy másik tergestei feliraton teljesen az előbbivel azonos szöveggel, csak más szövegbeosztással.

105-ből való a CIL. V. 875 sz. (Aquileiae, rep. 1788), mely szerint a decuriók határozatából egy nagyérdemű polgárnak hatalmas emléktáblát állítanak. Az illető *IV vir iure dicundo*, egy sereg katonai tisztség és kitüntetés birtokosa, több provincia *procurator*, *praefectus annonae*, *praef. Aegypti* és *flamen divi Claudii*.

A CIL. V. 6431. sz. ticinumi fölirat Sextus Sextilius Fuscusról szól, aki *flamen Romae et divi Claudii IIII. vir i. d., pontifex, augur, salius és praefectus fabrorum*.

A CIL. V. 5126. sz. bergonumi feliratban C. Corn. Minucianus nevét olvassuk, aki, azonkívül, hogy katonai tisztségek viselője, *praef. fabrorum, IIII. vir i. d., pontifex, flamen divi Claudii, flamen divi Trajani*, tehát ez is a II. századból való (a CIL. IX. 1123-ban Mommsen olvasása szerint *flamen Claudialis* fordul elő).

Ügylátszik, hogy ez csak puszta cím volt, amely mögött nem kell történeti vonatkozást keresni. Claudius császár nem tartozott az elátkozott emlékü császárok közé s így az istenségének rendelt flamenek címüket megtarthatták és tovább adhatták. Ezen oltárkö fontossága tehát abban rejlik, hogy lelőhelyének biztos ismerete által Savaria legjelentősebb középületének helyét határozza meg.

III.

Savaria diadalkapuja.

Savaria ezen legszebb emléképítményének képét egy régi megyei térképről származó rajz őrizte meg. Az eredeti térkép több példányban megvan a vármegyeházán, sőt a nyomó rézlap is fönmaradt a vármegyei levéltár őrzetében. A rajta olvasható szöveg szerint Kenedics József vármegyei mérnök készítette 1785-ben. A diadalkapú rajza a térkép alsó sarkában van. A kivágott rajz-részletet Szombathelyről küldték fel 1863-ban Pestre a M. Tud. Akadémiához (8. ábra). A rajta lévő ceruzajegyzetek szerint a kapu „állt a mostani és régi postaház közt” (a hátsó oldalon látható ceruzavázlat képe: (9. ábra) „1820

körül egy része még meg volt, akkor rabokkal a megye lebontatta“.

Schoenvisner semmit sem tud róla, bár azokkal a hatalmas, kékesszínű és síma oszlopokkal kapcsolatban, melyek a legfőbb savariai emlékek közé tartoznak, hosszasan foglalkozik diadalívvel. Ezek a gránitoszlopok azonban az általános véle-

8. ábra. A diadalív képe a Kenedics József-féle 1785. évi Vasvármegye-térképen.

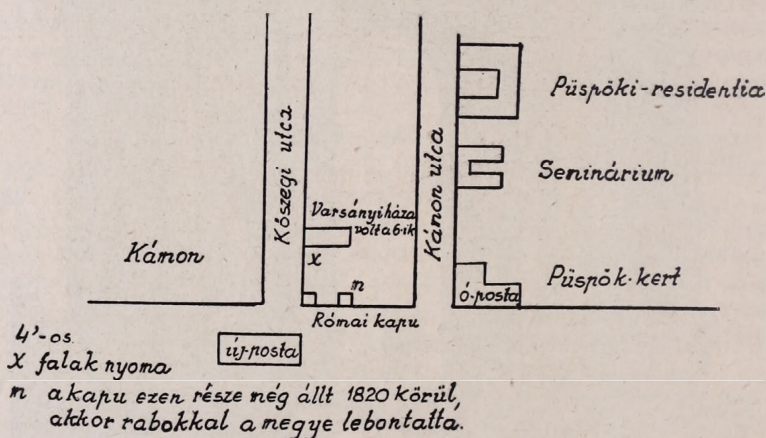
mény szerint nem diadalívhez, hanem a császári palotához tartoztak.

Az Arch. Ért. 7. kötet (1870) 103. oldalán van egy rövid híradás, mely így szól: „A Vas megyei Lapok f. é. 80-ik számában írja, hogy az ó-postai utcának a piac felől levő bejáratánál, a légszesz-vezeték csöveinek lerakása alkalmával ráakadtak a hajdani Szombathely egyik kapujának alapköveire.“

Ez nem egyezik a rajzra vetett jegyzet adataival. Ellenben kétségtelen, hogy a hely közel esik a régi város forumához, melynek fekvését az előkerült emlékek alapján a mai főtér (Horváth Boldizsár-tér) területén határozták meg. A diadalkapuk igen sok városban éppen a forum közelében, vagy azon szoktak állni.

Azt a kérdést, hogy volt-e Savarianak egyáltalán diadalkapuja, Ammianus Marcellinus tudósítása dönti el: „*Ut autem in externis bellis hic princeps fuit saucius et adflictus; ita prospere succedentibus pugnis civilibus tumidus et intestinis ulceribus reipublicae sanie perfusus horrenda: quo pravo proposito magis quam recto vel usitato triumphales arcus ex clade provinciarum sumptibus magnis erexit in Galliis et Pannoniis, titulis gestorum adfixis... se quoad stare potuerunt monumenta lecturis*“ (l. XXI. 16, 15): Constantius jellemzésénél.

A Diocletianus alatt 4 részre osztott Pannonia provincia mindegyik része megtartotta a Pannonia nevet, de különféle jelzőkkel. Az „*in Pannoniis*“ kifejezésből lehet következtetni, hogy esetleg több diadalív is létesült ekkor a pannoniai provinciákban és Savariára, mint Pannonia Prima fővárosára és Con-

9. ábra. A diadalív fekvése az 1863. évi vázlat alapján.

stantinus és más császárok lakóhelyére, ahonnan Constantinus törvényt is adott ki az egész birodalom részére (Codex Theodosianus 10, 10, 6), komolyan lehet gondolni.

Schoenvisner a diadalív keletkezését Domitianusra vezeti vissza azon az alapon, hogy Constantius neve egy föliraton sem fordul elő, Domitianus nevével ellenben több nagy épülettöredék is találkozunk.

Ügylátszik, hogy a rajzon ábrázolt diadalív nem valamely más hasonló emlékek utánzata. Kétségtelenül ideális lévén azonban a rajz, teljes hitelességre nem tarthat számot. Szembetűnő, hogy stílusa a Constantinus diadalívéhez áll legközelebb, de annál már azért is egyszerűbb, mert csak egy nyílású: pannoniai városban ez a leegyszerűsített forma is megjárta. Egyezést a Constantinus-ívvvel az oszlopok között egy vonalban körülfutó parkányzatban, az atticának hármass felosztásában és a medailonok és belül látható domborműves kép alkalmazásában látjuk. Az eltérések, így főleg az oldalsó melléknilyások helyetti fülkék,

melyek az oszlopok között foglalnak helyet és fönn félkörívvel vannak határolva, a leegyszerűsítés következményeinek tűnnek fel (Constantinus diadalíve képei: Baumeister, Denkmäler des klassischen Altertums 1889, III. köt. 1869-ik oldalon és LXXXII. táblán).

Kenedics rajzán kétségtelenül félreértés a párkányzat törészerű tagozása. Ezt a részt Kenedics valószínűleg más diadalívek rajza után rajzolta meg. Az ú. n. golyvás kiképzést (a párkányzatnak az oszloppárok feletti kiugrását) félreértette és a párkányzat kiugrásának helyére két oldalon egy-egy függélyes repedést rajzolt. Amennyiben a felső részek kiegészítését az 1820 körül még álló rész alapján készítette el (amely a XVIII. században talán még jobb karban lehetett), úgy az oszloppárokat, a közöttük lévő fülkét és fönn esetleg még a medaillont is bizonyos mértékig hitelesnek fogadhatjuk el. Az oszloppárok e késői korban fönn golyvás képzést kívánnak meg. A Kenedics-féle rajzot tehát a hitelesnek elfogadható oszloppárok alapján korrigálnunk kell. Természetesen a kisebb részletek, mint például az oszlopfők, párkányzatok stb. még inkább ideáлизáltak tekintendők.

Miképpen kerülhette el Schoennisner figyelmét ez az ő korában még legalább romjaiban meglévő kiváló emlékmű? Valószínűleg úgy, hogy ez a rom nem szabadon állott, hanem a mai Kőszegi- és Faludi Ferenc-utcák sarkán álló öreg háznak udvarán, vagy annak szomszédságában. Schoennisner pesti ember volt, a szombathelyi helyi viszonyokat nem ismerhette, a Szombathelyre való leutazás akkor sokkal körülményesebb volt, tehát valószínűleg gyakrabban nem is fordult meg Szombathelyen.

Dunántúli lírikusok.

M A R É K
ANTAL dr.

HORVATH BÉLA.

Dunántúli költők közül sem pap, sem világi nem zúgatta meg oly erőteljesen, oly elszántan s oly tehetségesen a katolikus eszme harangszavát, mint a világi Horváth Béla. Ez a költészet dinamikus erővel tört fel éppen akkor, amikor erre az emberiségnek a legnagyobb szüksége van. Mennyi elszántság s mily meggyőződés kellett ahhoz, hogy a költő ily fanatikusan kiálljon az Eszme védelmére s dacolva kor-szellemmel, világi örömökkal s kétes értékű javakkal, egész erejét s tehetségét a katolikus eszme szolgálatába állítsa.

Horváth Béla ízig-vérig költő. Nem olyan költő, aki reagál az élet eseményeire, jól vagy rosszul visszatükrözi rímekben vagy rímek nélkül hangulatait, hanem valaki, aki vezetésre hivatott. Verseiben nem elégszik meg azzal, hogy témáját feldolgozza, hanem abba minden csepp vérének és minden szál idegének beleadja. Nem azért, hogy jó legyen a vers, hanem azért, hogy hasson vele. E cél érdekében sokszor túlhevül a verse, átforrósodik, szinte éget. Aki olvassa, csodálkozva áll a vers mellett, mert megérzi a szellem közellétét, az erőét, amely szinte szétveti a vers hitvány kereteit. Ez magyarázza meg azt, hogy Horváth Béla a széles sorokat kedveli, mert ezekben kinyújthatja karjait az örökkévaló csillagok felé. Ezekben szétterpesztheti lábait, hogy megálljon az eszmék zúgó forgatagában s el ne hulljon a hétköznapok szédítő iramában. Mindez lát-szólag külsőség, forma, ami mögött azonban mindenkor meghúzódik a költő rejtelseiből valami.

A mult századvég s a századelő költői után most cseperedik egy másik generáció, amely nem elégszik meg az egyén hangulataival s az apró érzések túlzott hangsúlyozásával. Ez a generáció távolabbi célok felé vágyódik, s nem az egyént tekinti többé költészete középpontjának, hanem a közösséget. Megmérhetetlen szakadék húzódik e két generáció között még akkor is, ha Ady robusztus költészetét tesszük nyomatéku az elmúlt kor költőinek serpenyőjébe. Ez a szakadék elsősorban a felelősség szempontjából jelentős, mert e téren mulasztás terheli a költőket. Ízlésbeli különbség is adódik, ami azonban kevésbé lényeges az

előbbinél. Kevés költő mentette át műveit maradéktalanul a ma költészetébe (Babits). A háború ketté vágta a magyar költészet menetét, s következményeivel nagyobb felelősség terhét róttá az új poéták vállaira. Ezt a felelősséget boldog és büszke sorsvállalással viseli minden tehetséges új magyar költő. A hatás máris jelentkezik annak az új szociális szemléletű világnézetnek a kialakulásában, amely minden érdeklődésével a falu élete felé s a mélyebb eszmei tartalommal töltött hit felé fordul.

Horváth Béla ennek az új generációnak hivatott szöszölője. Nem a föld küldte s nem a falu. Exkluzív egyénisége nem ismer alázatot, mely egy népi gondolat sorsvállalását kibőjtöli, mert csak az isteni alázatot fogadja el. Ez az új küzdő vallásos ember a XX. század negyvenes éveinek ideálja. Gyűlöli a háborút, mert méltatlannak tartja, hogy okos agyvelőjét kiloccsantsa a bomba.

Se bánatom se terveim: a bomba
Egy polcon pislog, őrzi a halálom
És agyvelőmről álmodik naponta
És arra vár, hogy homlokon találjon.
Mert nem elég a nyomorunk: a zsarnok
Unatkozik és háborút akarna,
Hát jön a Sátán, pontos hivatalnok,
És hulláit a föld alá kaparja.

(Húsvéti hirdetés.)

Olyan a szava, mintha orgona szólna az erdőben, s a fák felett szél zúgna keresztül, s felébresztené az erdő titkolt mélabúját. E különös koncertben néha önállóan kiszakad egy-egy hang, mely disszonánsan zúg, s mély nyomot hágy a lélekben. Azt a disszonáns mai emberi lelket elevéníti meg, aki kétség és remény között él, s akinek tettei néha érthetetlenek s balgák. A mai embert példázzák, akit kikökkentett békés derűjéből a háború, s a hitetlensége s tettei előtt érthetetlenül áll a költő. Ostorcsapása gyakran önmagát is éri, de ez az ütés nem fáj, mert az emberiség bűneiért érte őt. Ez már fanatizmus, szinte vak és süket kiállás, vállalása annak az eszmének, amelyért meghalni bizonyos korban Isten különös adománya volt.

Horváth Béla százszázalékosan költő műveiben és életében is. Utóbbi végeredményben nem is volna fontos, ha a végletek embere nem élné kifelé is azt a költői életet, amely a mult századvég Párist járt költőit jellemezte. A külsőség is sorsvállalás s kifelé való vallomás. Horváth Béla büszkén vállalja ezt a kissé operettköltő-szerepet is, mert érzi, hogy költői hivatás sorsa, élete és halála.

Horváth Béla szociális eszmevilága komor és szenvedélyes. A kép, amelyet a magyar világról tart, alkalmas volna arra, hogy a legszörnyűbb konzekvenciákat levonjuk,

s a kilátástalanság csillagtalan éjtszakájában sohasem reméljük a napkeltét. Íme:

Az ember itt részeg, garázda,
S az asszony méregkeverő, parázna,
Az apró gyermeket elhozzák Szentesisig
S a vásártéren az ispánok megveszik,
Salátát öntöz, a piacra cipel kosarat
És mint szülője éppoly korcs marad,
Oly súnny, bárgyú, oly gyanakvó,
Alattomos, kiben alig marad jó.

(Találkozás Lőrinc pappal.)

Ha Horváth Béla ismerné a magyar falut, nem írna ilyent. Úgy értjük csak meg túlzásait, ha ismerjük jellemét, szenvedélyességét, keserűségét. A magyar parasztházak fehérre meszelt falát divat befeketíteni s kertjeikre a rémület árnyékát borítani. A költők lelkén szárad, ha túlzásaikkal ellenségeink propagandájának kiszolgáltatják az országot. A szociális világ kialakul akkor is, ha ez a segítség a nemzet átépítésének munkálatainál elmarad.

Mindez természetesen mit sem von le a költő értékéből. Dinamikus erejű versei s műfordításai mindenkor értékei maradnak a magyar lírának. Ezt tudja jól a költő is, bizonyossága az az elemi erő, amely szinte szétrobbantással fenyegeti a verset, s annyi öntudattal fűti át a költőt, hogy egy életre elegendő meggyőző erőt szolgáltat számára.

Ha a költők nyomán s a kor erős parancsa értelmében új világ alakul ki körülöttünk, abban Horváth Bélának is jelentős szerepe lesz. Tisztaság utáni mérhetetlen vágyát fejezi ki a négy sor, amelyben a néma költőkhöz szól:

Hát néma költők, európai szentek,
Ti hódítsátok meg az utca-szennyet,
A tereken ti járjatok, kiáltatok a csöcseléknek,
Ragasszuk ki a falakon az égi bölcsességet.

(Intés.)

*

GYÖRGY OSZKAR.

A gondolat és a hangulat nemes összhangban egyik dunántúli költőnél sem ölelkezik oly bensőségesen, mint a székesfehérvári költő verseiben. Teljesen kiegyensúlyozott szép lélek, ki tágas nagy versekben megcsillogtatja mindazt, ami a költészetet naggyá és örök élménnyé tette. Minden olyan őszinte verseiben, hogy szinte kinyilatkoztatás-számba vehetjük minden sorát. Az ember, aki a versek mögött él, nemes és töretlen. Szeretnők hirtelen szárnyra venni őt s megmutatni azoknak, akik a líra haláláról beszélnek, akik nem gyakorolják a szerénység erényét s azoknak, akik szeretik az igazságot és a szépséget. A sok talmi költői szó mellé

odaállítani ezt a meleg és konzekvens lírát, hogy dübörgő szavával elnyelje a tehetetlenek vérszegény dadogását. Miért is nincs több küzdelem György Oszkár irodalmi munkásságában, hogy nevét együtt emlegethetnők azokkal, akik ma a költészet élén állanak.

Mit tudom én, ki most álmodozva ülök,
meddig nézhetem, fák eltűnő éltetek?

Ez volna az ok? Az elmúlással való nagy rokonszenv? Hiszen éppen az ettől való félelem hajtja a költőt az örökkévalóság közelébe? A költő, aki az élettel ilyen feltűnő benső viszonyban van, aki az élet dolgait ilyen élesen látja, az már beleízelt az örökkévalóságba is, s amit alkotott, az maradandó.

György az érzések valamennyi húrján játszik. Kis hangulattól kezdve a dübörgő és filozófiai mélységeket megjárt sorokig mindent végigízelt, s ezzel mindent elmondunk költészetéről. Mutatóba íme egy röpké hangulat:

Valahonnan suhanva jött
a gondolat s lelkembe száll:
s kedvem már komolyra vált
s elnémult: a hallgatás arany.
De meglepett szemem mögött
ijedt madár zizzent: a vers;
ne szóljatok, nehogy a nyers
hangok elverjék madaram.

(A vers: madár.)

Tágas verseiből tessék négy jellegzetes sor:

Jertek, leányaim, én értem a titkos betűket éjjel, ha tábor
támad csillagokból, faszor zúg, emberek munkára mennek
vagy a halálba, jertek mellém, én visszahívom a halálból
apám, anyám, elődeim, s hívok jövő unokákat sorjázni végtelennek.

(Végtelen faszor.)

Ne nyúljon senki avatatlan kézzel a verseihez, s ne olvassa senki avatatlan lélekkel. Semmit sem olvas ki verseiből az, aki nem mélyed el a vers csodás zengésében, aki készen várja a gondolatot, kiformáltan, kimerően s felületesen. György Oszkár versét zengetni kell még a lélekben egy ideig, hogy mindazt az érzést, amit verseibe rejtetten adagolt, megkaphassa az olvasó. Az eredmény természetesen nem lehet egyöntetű, hiszen minden lélek, amely a vers felé fordul, külön egyéniség, külön világ. Mégis, egészen bizonyos, hogy mindenki számára nyereség, ha György verseit elolvassa, mert talál bennök valamit, ami élmény marad számára.

Az öregkor különösképpen szép méltatást kap költészeté-

ben. Kevés magyar költő van, aki e hálátlan témát bölcsen és igazságosan megfogta volna. György meleg emberi szívvel borong el az öregkoron, s versei, amiket ezirányban alkotott, szinte egyedülállóan szépek.

...De vannak néha órák, mikor a föld emlékezése
oly forró, hogy a hervadás s a levegő szaga
különös virágzás ízeit viszi...

Ily délután lépett ki a sötétedő szobából a gyászruhás öregasszony
és pergament-fehér arcát a nap egyszerre a kezébe kapta:
s ő meleg tenyérben fejét emlékei fölé emelve mondta:
milyen édes a levegő... s a forró öreg szavak úgy szálltak el,
mint az életnek sügött szerelmi vallomás.

(Öregasszony az őszben.)

Költészetében még egy visszatérő téma van, ami jellegzetes György költészetére, s ez a százszor és százszor megénekelt fa. A természetnek ez a mozdulatlan nagy álmodása egyre jobban és jobban izgatja képzeletét, s egyre több és több versében állít maradandó emléket fölé.

Remeg a faszor, ha szél fúj, a legkisebb levél
érzi vak ujjait arcán; — ki mondja, hogy nem él?

(A panoráma.)

Az elmúlás egyre erősbödő visszhangot kelt lelkében. De ez az elmúlás nem fáj, mert az élet, amely után lábújj-hegyen ott leselkedik a halál, gazdag és szép volt. Az elmúlásban is nagy élményt lát, s úgy érzi, hogy megreng vele halálakor a föld. A költő összeölelkezett a mindenséggel, magába olvasztotta csillagképeit, bűneit és erényeit, s úgy érzi, hogyha mennie kell, mindezt magával viszi. A költő még érezteti azt is, hogy feladatai vannak, amiket teljesítenie kell. Kérdés már most, hogy az időben elvégezheti-e azokat? Vajjon nem örök kielégítetlenség a költészet, s ezért folytatódik minden megkezdett szó, s ezért nyílik az elnémult száj helyébe új és új száj a dalolásra.

Néhány mesterien lefordított versben megismerjük a fordítót is. Deubel, Duhamel, Fort, Jammes, Larbaud, Mauriac, R. de Montesquieu, M. de Noailles, H. de Regnier, J. Romain, Verhaeren művei elevenednek meg György kitűnő fordításaiban.

A költő és műfordító hosszas fejlődés után érkezett el verselésének mai állapotába. Ez a fejlődés szemmel követhető emelkedést mutat s azt a formai és eszmei világot, amelyen már nem kell és nem is lehet sokat változtatni, „A végtelen faszor“ című kötetében érte el. Befejezett egész György Oszkár költészete, s bizonyára nem jelent már további megpróbáltatásokat számára. Ez a líra, amely filozófiai mélységével s tiszta emberi hangjával egészen külön helyet vívott ki magának a magyar költészetben, meggyőző

erővel bizonyítja, hogy a XX. század eleje a magyar lírának egészen kivételes megerősödését s előretörését hozta. György Oszkár is ebben a században érte el költészetének magaslatait, ebben a században értette meg valójában azokat az összefüggéseket, amik ember és élet, természet és természetfeletti világ között fennállanak.

LENDVAI ISTVAN.

És mulva múlik az örök világ, e boruló fényes látomás,
kit mély szemünk kóborul szüresül a turáni hajnalok óta.
Szélbe kiáltott ének volnánk. A semminek tékozolt isteni nóta.

Feltűnően élénk és művelt szellem pompás formakész-séggel megáldott, természetes hanghordozású verselése: ez Lendvai, a költő. De vajjon csakugyan ennyi a költő? Tömör mondat, alannal és állítmánnyal, jelzőkkel és határozatlan névmásokkal? Van-e még valami, amit nem értünk az életéből? valami, ami a léleknek egészen mély rétegeiben fekszik s amihez kutató szemünk nem jut el soha? Lendvait nem lehet egyszerűen találó vagy nem találó szavakkal jellemezni, mert nyughatatlan, csapongó lélek, ki egyszer az ég kékjét csodálja, hogy a másik pillanatban átcsapjon az ingerültség harsogó színeibe, s feledve multat s megtagadva programmot, százszázalékosan kiálljon és vértanuhalált haljon új hangulataért. Az élet egész skáláját végig jártsza, mint a nagy zenei mesterművek, hogy a téma aláfestése minél tökéletesebb legyen. Nem mondhatjuk, hogy szemérmesen versel, hogy hasonlatokkal kertel s mögéjük rejtje a félve elgondolt, de soha ki nem fejezett igazságokat. Lendvai hisz abban, amit leír; abban a pillanatban, amint az utolsó sorokat leírta, szívesen halna tűzhalált is azért, amit kimondott.

Az élénk szellemű költők verseit nehéz valamilyen rendszer kereteibe belefoglalni. Nehéz azért, mert önmagukkal szemben türelmetlenek, kigúnyolják saját magukat is, s mindez jóvátehetetlen veszélyt rejt magában.

Istennek hála, Lendvai képzeletét felgyújtotta az élet sok-sok jól meglátott s jól megismert jelensége, így érdeklődését nemcsak a saját gyengeségének, hanem a világ jelenségeinek is szenteli. Ez a felfokozott figyelem, amellyel az életét szemléli, sokszor olyan extázisba kergeti a lelkét, amelynek melege átsugárzik az olvasóra, s a mellett, hogy a szép szavak titokteli értelmén és ragyogásán elmereng, ugyanabba a hangulatba kerül, mint a költő. S van-e vajjon a költő számára nagyobb dicséret, mint az, hogy költészetét teljes egészében átérzik és átértik?

Mikor a háború alatt Lendvai lélekbemarkoló s teljesen irodalmi értékű, giccsnélküli háborús lírája zengett, ugyanakkor Gyóni Géza, a költő lelki rokona is ebben a hang-

nemben verselt. Két egyívású költő, akik háborús verseiket az örökkévalóság jegyében írták. Érdekes találkozás ez a magyarság iránti hatalmas féltésben, a magyar faj csodálatos szeretetében s a verselésnek bizonyos közös ütemében. Lendvai lírája egy árnyalattal hűvösebb Gyóniánál, de ez a költő egyéniségéből adódik. Gyóni átadta magát teljesen a versnek, kiszolgáltatta titkos érzelmeit. Lendvai mindig hagyott egy válaszfalat személye és verse között, amely elegendő ahhoz, hogy ne érijünk a költő epidermiszéhez.

Lendvai akkor írta meg hazafias lírája legszebb gyöngyeit, amikor az őszi-rózsás irodalom a legféltelenebb hadjáratot indította a hazafiság ellen. Mikor a „világpolgárok“ szemében szégyelnlivaló utolsó érzés volt a hazaszeretet. Írja is egyik kötetének bevezetőjében:

„Nem szégyellem, de nem is kelletem magam azért, mert fajtám sorsának is tudok olyan érzője lenni, mint a tenger zúgásának, vagy egy japán szekrénykének“.

Lendvai Istenhez való viszonya is teljesen más, mint a többi istenes költőé. Tudja, ki az Isten, volt vele néhány valóságos találkozása. Ez olyan fölényt, szilárd meggyőződést kölcsönöz számára, ami szinte kizárólagos tulajdonsága. Kevés költő áll az Istennel ily közvetlen s mégis előkelő tónusú vonatkozásban, mint Lendvai. Lírája kezdetén még nem volt ennyire tudatosan vallásos, csak később, a férfivá érés esztendeiben bukkant erősségére. Azóta kiegyensúlyozott a lírája, nem mutat hullámzásokat, nem rejteget szakadékokat. Ezen idő óta cseng úgy a lírája, mint az érc, s jut egyre közelebb a titokteli magasság zöldfényű csillagaihoz.

Bizarr hangulat kapja el néha, de ezt is maradéktalanul feldolgozza és megéneкли. Jelenti, hogy a költő őszinte, és nem restelli az énjétől idegen, mégis elementáris erővel jelentkező érzéseit. Ez a rendszertelenség, amely tulajdonképpen csak a téma megválasztásában mutatkozik, nem érinti a kifejezés zengő és pontos találatait, a forma zárt, de nem kínosan elszigetelt kereteit. Lendvai költészetének éppen ez a nagy érdeme, hogy mindenkor ura és parancsolója maradt a versnek. Bár bizonyos idő múlva úgy érezzük, hogy a költő hűtlenül elhagyta a versét, az élet mintha elszállt volna belőle. A meleg is, amit csak az emberi szív tud kisugározni magából, elszáll belőle. Ki tudja, mi az oka ennek? Túlságosan könnyen bánik-e a szavakkal, vagy pedig hidegen és kiábrándultan szemléli a világot? Kinek ilyen formai készsége van, annak nehéz elmerülni a témában, mert könnyedén túlad rajta.

Látni kell még azt a furcsa, groteszk mosolyt, amely a kiábrándulás után rajzolódik a szája köré. A nagy szellemeknek mosolya az, akik mindent értenek s mindent leértékelnek.

Megható a ragaszkodása a kék Dunántúlhoz.

Mégegyszer zúg föl, kék Dunántúl!
 Legyek a titkaid rémült sípja,
 éjszaka szívét tán meghasítja.
 De szememet égje ős Dunántúl,
 Alljon jegenyém, szél hegedűje,
 s a holló lesse, hogy megderül-e?

E tájról hozta a dalt, a készséget, a verselés nagy-nagy szerelmét. A tájról, amelynek útjain a jegenyéken hegedül a szél, hol erdők terülnek el hallgatagon s zöld rétek futnak a hegy lábához.

Szünetlen zúg a Bakony öbléből
 Száműzött napjaim vad zenéje

(Urhida dombjain.)

Valóban szüntelen feszültségben él a költő. Ég a lelkében a tűz, melynek lángja elsősorban a költőt magát éri. Ugyanakkor azonban minden salakanyagtól megtisztítja a verset, s elhamvaszt belőle minden olyan alkatrészt, amely nem ellenálló. Ebben a tűzben időállóvá válik a vers, s idő előtt holttá a költő.

NAGY MÉDA.

Kafka Margit óta nem volt ily bátor asszony a magyar irodalomban, mint Nagy Méda. Ha természetes szemérmessége nem tartaná vissza őt attól, hogy valamennyi érzését, meglátását maradéktalanul visszaadja, most a legőszintébb asszonyköltő nevével kellene díszíteniünk őt. Így azonban ez a félenkség mint valami ezüstös fátyol borul az élményeire, mely alól előtűnnek a formák, de nem tűnik elő élő valóságában az élmény. Kissé meghamisítottnak érezhetnők így az életet, ha a vers zengése, ötleteinek változatossága s lírai készsége nem kárpótolna bennünket az elveszett, elsikkadt vagy elrejtett valóságszemléletért. Nagy Méda témájában az asszony a fontos, aki a költő szerint pár századdal elmaradt a férfiak mögött, szolgálja a családot és éjtszakánként csendesen szipog az ágyban. Sír, mert boldogtalan. Nem elégíti ki a gyerek, az otthon ezer meg ezer apró gondja, a látszatra mit sem mondó házimunka... Mindnek a lelkében él valami vágy, amit maga sem tud pontosan körvonalazni, mégis elegendő arra, hogy boldogtalanná tegye őt. E boldogtalanság, amely természetes velejárója az asszony életének, elsősorban a férj közömbösségén fejlődik, mint sziklán a havasi gyopár. Szinte sajnáljuk elvenni tőlük a boldogtalanságot, ha ily kiváló képviselőt küldenek be a magyar irodalomba érdekeik hatályos védelmére, mint Nagy Méda.

De félre az ironiával, mikor egészen komoly dolgokról

esik szó Nagy Méda költészetében. A női szív vérzik előtünk, ha költészetét ízlelgetjük, s szívünk megtelik rokon-szenyvel s némi önváddal. A rokonszeny a szenvedő nőnek szól, ki szereti a gyerekeket, a magányt, az otthont, s gyűlöli a férfi önzést:

A kört én zártam be és összefutó vonalának
dobogó szívéen is én tartom kezem.

A nőnek szól, ki lassan megtanul bölcs és okos mosollyal hallgatni. Az önvád minden férfi nevében támad benned, ha Nagy Méda költészetében kotorászol, mert a vád itt világos és érthető. A férfinak túlbiztos szó az, hogy feleség. A férfi igyekezzék megtartani azt a nőt, akit meghódított. Szinte nagyobb dolognak tartja a megtartást, mint a meghódítást. Szelíd iróniájának fényében ott áll a férfi, önzésével és hazugságaival, s míg gőgösen azt hiszi, hogy mit sem tud róla a felesége, lám mindent tud, hiszen megbocsájtóan s fölényesen mosolyog. A szája szegletében van ez a mosoly, s ha a férfi nem volna annyira öntelt, látná, hogy le van leplezve s szégyelné magát.

Furcsa és szokatlan hang ez a magyar irodalomban. A női költők erőtlen és korszerűtlen verselését nagyrészt befedte a feledés pora. Férfias lírát akartak s nem adták azt, ami lényegük. Szükségképpen hullottak a feledés homályába. Nagy Méda mindvégig nő maradt, asszony, akinek egészen egyedüli fontos problémái vannak, s nem elég a líra ezer meg ezer húrja, hogy kidaloljon magából minden kétséget s minden szomorúságot. Nagy Médát elfoglalta saját és asszonytársai sorsa, a költészet többi területeit meghagyta azoknak, akik azt hiánytalanul megmunkálták és megmunkálhatják még.

Ezzel nem mondtuk azt, mintha ez a líra igénytelen volna. Nem. Már maga a verselés technikája is figyelmet érdemel. Szabad versekben szól olvasóihoz, és mégis van a verseinek valami belső zenéje, amely sohasem fokozódik fortissimóvá, de egyre zeng, lassan és vontatottan, s még akkor is hallani, amikor már a vers elszállott az emlékezésből és a szívből, s csak az a kis zene maradt meg, amely tovább zsong a lélek húrjain és emlékeztet...

Ösztönösen irtózik a rímektől, mintha attól félne, hogy a rímek csengésében elveszne a gondolat. Mert Nagy Méda nem elégszik meg azzal, hogy leírja érzéseit; ő egy lépéssel tovább megy. Hírdet, tanít, apostolkodik... Természetes, hogy ez a mártírság, amelyet önkéntesen vállalt a líra területén, nem hoz kirívó eredményt s gyors változást. A hatás lassan következik be. Mindenekelőtt a nők lelkében ébred fel az öntudat, a kötelesség, a tiszta látás. S ez az öntudat alakítja át újra a világnézetet, amely érzékenyen meglazította azokat a szálakat, melyek nőket s férfiakat összefűztek.

Te asszony, ki testvére vagy fának, virágnak,
miért áztatod könnyel arcodat?

A büszke mélyre rejti, ha sebet kapott
és álarcként virágzik ki ajkán mosolya.

(A virág se sír.)

Vitatkozni lehet a módszeren, ahogyan Nagy Méda rendet akar e téren, vitatkozni lehetne a hangsúlyon, amely a nőt oly magaslatra emeli, de Nagy Méda bátorságát elvitatni nem lehet. Tiszta irodalmi eszközökkel dolgozik, mert érzi, hogy az irodalom templomába csak leeresztett fátyollal szabad alázatosan belépni. Ez nagy érdem, amely női költőink első vonalában jelöli ki Nagy Méda helyét.

Van egy versciklusa, amelynek címe: Versciklus az otthonomról. Itt megéneklei a függönyt, a pálmát, a kaktuszt, a képet, a szőnyeget, a szekrényt, az ágyat s mindent, mindent, ami az ember mindennapját körülveszi. Végeredményben az otthonnak állít itt maradandó képet, az egyedüli erősségnek és kertnek, amelyben megállhat a tántorgó ember. A család apoteozisa ez, mint ahogyan a család áll minden versének háta mögött, mint egyetlen támasz s egyetlen erősség. Az otthon, amelyben a Nagy Médák a pótolhatatlan hangulatok s a tűnő élet árnytalan rebbenései. Ó mily szép ez a néhány sor, amely a ciklust szinte programmszerűen lezárja:

Mint a megírt levélre a pecsét
forró pirosa pezsüül és egész célja
csak annyi, hogy a titkot lezárja,
úgy fejezi be, hozza összhangba,
harmóniába a külön életet élő
dolgokat és egyetlen szóba rejti: otthon.

(Az asszony.)

Bátor kiállásáért dícséretet érdemel Nagy Méda. Ennyi őszinteség mögött szinte sebzetten áll, mert a látásnak ezt a szörnyű és idegtépő állapotát nem viselheti könnyedén. Ez a kiállás százszázalékos embert kíván s százszázalékos költőt. S Nagy Méda az...

Búcsúzásul hadd álljon itt még négy sora. Abból a verséből, amelyben végre szabadon kitör belőle az indulat, ahol leveti magáról a jólneveltség és a szemérmesség leplet, s úgy áll ott, mint a szobor, a fájdalom szobra:

Én vagyok én, a költő! kigyúlt fény a sötétben,
megnőtt árnyék a falon, kiélesített vonal,
meztelen ember, szikrázó pillanat, egészen addig,
míg el nem veszek önön szégyenemben.

(Megttagadom szavaimat.)

Pislog, pislog még a mécs, de
 Végsőt lobban nemsokára,
 Ajkamról a végső sóhaj
 Elszáll, mint a gyenge pára;
 A végesség karjaiból
 Kiragad a végtelen;
 Oh, hogy ez a végtelenség
 Sötét semmi énnekem!

Századik életévét éli a költő, amikor ezeket a sorokat írta róla. 1839-ben született s egy zivataros, szenvedéssel bélelt magyar századot élt át. Mire a mi korunk küszöbére lépett, érzékszervei felmondták a szolgálatot. Jobb is ez így. Aki Arany János költői ideálján nevelkedett, aki néhány boldog évtizedet is megélt a béke derűs napjaiban, ne lássa és ne hallja rohanós és zűrös életünket. Szégyenkezve beszélnének róla s riadtan hallgatná a költő.

A százéves költő, aki a lapok szerint nemcsak Magyarország, hanem az egész világ legöregebb aktív költője, szintén dunántúli. Kőszegen született, a gimnázium alsó osztályait itt, a felsőket Sopronban végezte. Most Pesten él, boldogan és szépet álmadozva az egyik Medvei-utcai házában. Boldogan él, mert szelleme, ha el is akadt a mult század végének szentimentális költészeténél, töretlen, és az alkotás lázában izzik. Most is ír verseket, amelyek, ha nem is keresnek kapcsolatot a ma emberével, a félbenmaradt kortökéletesen reprezentálják.

Különös érzés ez, a ma még élő költőt szemlélni, aki megállott a költészet fejlődésének egy régebbi stádiumában s annak minden hangulatát visszaadja. Külön tanulmány volna elmélyedni benne. De az idő sürget. Míg megilletődve állunk a tekintélyes korú költő mellett, lapozzuk fel a sárgult oldalakat, s nézzünk szembe verseivel. Íme:

Alomra hajtod nemsokára,
 Nemes fa, ismét bús fejed;
 Borongó égbolt sírva gyászol
 Haldokló, néma táj felett:
 Beljebb vonul erdő s mezőről
 A varjak éhes serege,
 Dult fészkin a kis szárnyasoknak
 Zordon szelek bús dalt zokognak,
 Elszállt pacsirta s fülmile.

(Alomra hajtod...)

Ez a vers, amelynek első versszakát itt olvashatjuk, 1886-ban újabb költeményként szerepel a költőnek a Petőfi-Társaság által kiadott kötetében. Milyen szelíden zengő ez a hang, mint egy zenélő óra, vagy egy zenélő doboz, amelyet a mai ember oly könnyelműen kiűzött modern bútorokkal berendezett lakásából. A dobozt, amelyben szép régi képe-

ken nagymamák és nagybajuszú nagybácsik néznek szembe büszkén a kor ruházatában a fényképezőgép lencséjével, elrontja az unoka. Most már tankok és gépfegyverek kellenek a gyerekeknek, és a felnőttek sincs már ideje az élet izgalmában e bájos zenélő hangra figyelni. Most sajnáljuk csak ennek a kornak az eltűnését, ha Torkos László verseit olvassuk. Ez az igazi zene, amely innen e sárguló lapokból felénk árad! A többi, az már nagyobb és emberibb szenvedést visszahangoz, s már nem eszmélés egy gondtalanabb világból, hanem számadás.

De ugorjunk csak hirtelenében 50 esztendő; száz évnél nem is olyan nagy idő ez. Őszi harmat után címmel ekkor jelent meg verskötete, amelynek egyik példányába reszkető betűkkel ezt írta be Torkos: „Kedves szülőföldje Múzeumának a rája mindig meleg szeretettel gondoló fia: Torkos László“. Ez a kötet meglepően modernebb hangot üt meg, bár a mentalitás még mindig a régi derűs világból való. Az ősz jut eszünkbe, azzal a különös és páratelt levegővel, amely estefelé ellepi a kerteket és a házakat s eszünkbe juttatja az elmúlást. Csakhogy Torkos még ebben az őszi hangulaban is derűs s reménykedő. Ami fájdalom megszólal benne, az inkább művi s nem felhőzi be verseinek szakadatlan s töretlen derűjét.

Verselési technikája egyébként pompás és hibátlan. Szinte folyik, rohan, mint a patak vize, egyetlen iramban a végtelen óceán felé. Útjába nem gördít akadályt az sem, hogy családjában egyetlen évben a tragédiák tömege játszódott le. A lélek derűje átvágta magát ezen az időszakon is, s elmerült újra abba a temérdek gyönyörűségbe, amit a költészet nyújtott számára. Valójában égi adomány ez, a költészetben ennyi mindent megtalálni, s az alkotás minden idegizgató gyönyörűségét még százesztendőös korban is átélni! A magyar költők nagy részét az életben elkísérte egy tragédia, kevesen éltek meg szép, alkotással teli öregkort. Talán éppen tanítómestere, Arany János dicsekedhetik azzal, hogy mindent elért, amit elérni szeretett volna. Torkosnak nemcsak magas kor jutott osztályrészül, hanem az, hogy még ma is tud alkotni.

De lássunk problémáiból is valamit! Azt az erőt, amely ezt a költészetet még ma is izzásban tartja. A költő várt valamit az élettől, ami e hosszú száz esztendő alatt sem köszöntött be lelke ablakán. Íme a verse, amelyből kitűnik, hogy elégedetlen s vár valamit, ami talán soha senkihez sem érkezik meg:

Még sírom szélén is az égi hatalmat
Esengve kérem,
Csak, addig, még addig ne hívjon magához,
Egy új nap hajnalát, pacsirták új dalát
Míg meg nem érem.

Ne döntsön sírba a fájó tudat:
 kimúlni megtört reménnyel —
 Egy sugarat, csak egy sugarat,
 Mielőtt elnyel az élet!

(Egy sugarat!)

Mi hát ez a sugár, amire a költő várakozik? Megilletődötten állunk a titok előtt. Nem tudunk hozzászólni a kérdéshez, nem tudunk segíteni a költőn. Mi is azt a sugarat várjuk, azt az egyetlent, azt az utolsót, amely megvilágítja előttünk a rejtelmet. Elérkezünk-e vajjon ehhez a pillanathoz? Torkos László nem érkezett el. Az ő műve sem befejezett, hiszen ha az volna, nem kellene már verset írnia. De a törekeny s érzékszerveitől megfosztott lángoló dunántúli lélek még most sem csillapodik, hanem keresi, kutatja a titkot s várja a fényt, amely az utolsó titokról is lerántja a sötétséget.

A költőt felfedte a száz esztendő, s mi is meghatottan zarándokolunk el hozzá s fáradhatatlan munkásságában a dunántúli lelket fedezzük fel. A dunántúli lelket, amelynek eleme a vers s mondanivalója a legtisztább és legzengőbb költészet.

*

PALFFY ISTVAN.

Tünődő fiatal évek határáról mereng az élet dolgain a költő. Ami lendület van költeményeiben, az mind a megfigyelés élességét s a leírás pontosságát szolgálja. A téma nem emeli fel és nem indítja meg, csak éppen a költemény megírására készíti. Ez bizonyos passzivitást ad, amit azonban írója megtölt hangulattal.

Mai témái vannak, és teljes őszinteséggel szólaltatja meg őket. Látszik, hogy nem hódol semmiféle iránynak, s nem engedelmeskedik semmiféle megkötöttségnek. Ami ki nem fejezett és befejezetlen benne, az mind-mind a saját énjéből ered s önmagába tér vissza. Önmaga is felelős érte. Pálffy még nem engedte szabadjára költészetének teljes lendületét, valami szerénység vagy szemérmesség fogva tartja még. Talán inkább befejezetlenség ez, a költő nem ismeri még a képességeit, s nem tudja kihasználni adottságait.

Néhány egészen jól sikerült költeményén meglátszik, hogy hivatott költő. Teljes mértékben megtaláljuk e verseiben mindazokat a kellékeket, amelyeket ma egy jó verstől elvárunk. És mégis — a költő bánata teszi-e? — nem érzünk kielégülést, sem beteljesülést versei olvasásakor. Valami hideg józanság marad vissza a lélekben versei olvasása után, amit nem tud felmelegíteni kellő fokra az a melegmennyiség, amelyet szíve átáraszt a sorokba.

A Dunántúl hazája.

Ezen a vidéken
Költött a szerelem
szép piros madarat
gyönyörű szívemen.

(Dunántúli képek.)

Ha odahaza marad, bizonyára messzebb jutott volna költészetével, mint így, elszakadva az ismerős és kedves tájról. Kétkedés lett úrrá újabb versein, s ezen a tiszta ész józan költészete sem tud kellőképen segíteni. Ezt a kétkedést fejezi ki ez a néhány sor:

Biztatgatnak,
hogy énekelni kell akkor is, ha senki sem hallja
és ha visszhang nélkül távolodik is el a dal
a hegyoldal mögé.

(Pásztordal.)

A költő nehezen bírja az egyedüllétet s azt a némaságot, amely körülveszi. De túlságosan korán megfáradt ahhoz, hogy reménységei fellángoljanak s kifejezésre jussanak költészetében. Az egyedüllét tör le benne minden lendületet:

Élni akar az ember
s hiába.

Egészséges erotika csillan fel itt-ott versében, de ez nem rontja költészetének egyenletességét. A fiatalság erotikája ez, mely a lélek tiszta szava s a szem ködös borulata. Nem bántó s nem is kifogásolható. Egyike azoknak az üzeneteknek, amelyeket az értelem nem kritizált meg, hanem meghagyta természetességükben.

Pálffy István fiatal még, s ha levetkezteti költészetének gyermekruháit, bizonyára lesz a kék Dunántúlról értékes és figyelemreméltó mondanivalója. Eddigi munkássága komoly eligérkezés. Több őszinteség és több aktivitás bizonyára a költő megelégedésére és a mi örömünkre hajtáná előre költészete sötét vizeken veszteglő hajóját.

TANKA JÁNOS.

A költő falun él, s ott figyeli azokat az érzéseket, amelyek a csendben csiráznak elő a lélek mélyéről. Nem lázad sorsa ellen, mert ez a látszólag eseménytelen falusi élet is sok-sok élményanyagot jelent számára. Tanka János olvas abban a csendben, mely körülveszi, s amit olvas, az teljesen és maradéktalanul kielégíti őt. Sokan bizonyára nem hallanák azt a sugallatot, amely a földnek közvetlen közelében megüti az ugyanazon hullámhosszra beállított lélek rádióját. Pedig akad itt is sok-sok örök érzés és élmény, csak látó szem kell a felfedezéséhez. Tanka János

tökéletesen visszaadja mindazokat a hangulatokat, amelyeket a látszólag nyugalmas és eseménytelen milió kivált belőle. A mesterien megválasztott témaanyag mellett a mesteri versírás szinte előkelő módszerét is megcsillogtatja. Olyan fölényesen és könnyedén, mintha hegyi patak áradna az egyenesben, s útjából a sziklákat elgörgette volna valaki.

Mily érdekes vasárnap délután! —
 A kozmeák szíromlepkéi repdesnek
 a süllyedő napfény után;
 mindenki e percre tartogatta
 legszebb szavát s ami jót akart,
 vagy áldva nézett a harangokra;
 az utcán párok, fiatalok, szépek.
 Én most hajlok megcsillant kútfőjéhez
 a Vers zuhogó zenéjének, —
 tehetnék minden mást is mostan,
 de írok csak... a fények útját mérem
 valahol — fent a csillagokban.

(Vasárnap délután.)

Oly természetes visszhangot kapnak költészetében a tárgyak és érzések, hogy olvasásakor még azok is verselni szeretnének, akik még életükben soha sem írtak verset. Különös boldogság és kiegyensúlyozottság az, ami a versek irigyelt egyenletességét adja. A Dunántúl sugározza ezt a boldogságot, ezt az örök mosolyt s e csengő rímeket. Íme, a Balatonnál című versében szépen mondja a költő:

Ó, merre nézzek, hogy a szívem
 boldog örömmel föl ne sírjon.

A tájnak ez a nagy nagy jelentősége mindig jobban és jobban kiviláglik a dunántúli költők műveiből, de különösen Tanka költészetéből. Szinte maradéktalanul sugározza vissza azt a sok színt, hangulatot és ritmust, amit a dunántúli föld áraszt magából. Tanka ezeken kívül még a gondolkodó ember meditálását is adja, azt a bölcséletet, amely a rímben s meglepően szép költői képekben megoldást s maradandó életet nyer. Nincsenek eleven húsrá s vérre menő problémái, mert a költő nyugalmi állapotát nem veri fel a kétség hullámverése. Itt a helye, ahol van, családja körében, fái között, s ennek tudata elsimít minden egyenetlenséget, amely lelke síma felületén képződik. Ez is hősiesség, és csodálatraméltó élet. Egy ember él a csendben, s verseiben a halhatatlanság ajtaján kopogtat.

KASZONYI LASZLÓ.

A hangulatok és finom hasonlatok nagymestere Kászonyi. Egyelőre nem fontos számára a vers eszmei tartalma, csak a hangulat, amely felolvasztja mindenkor verse merev falait és a hasonlat, amely mindenkor túljól sikerül a költőnek.

Mindkettő veszélyes, mert aki itt ámulva megáll, az már eljegyezte versét a halállal.

Kászonyi pedig megáll egy-egy jól sikerült sornál és önfeledten gyönyörködik, mint önmaga leghűbb olvasója. Nem törődik mással, csak az önmaga gyönyörúségeivel. Ez merészség és a merészség már félsiker.

Én nem volt abban semmi furcsa rejtély:

Anyás szemek taván hozzád üzentem

S te kék színekkel visszaintegettél.

(Ma nem voltál közöttünk.)

A színek valóságosan kilépnek a versből, annyira élnek. A színeknek ez a pompás megjelenítése szinte egyedülálló. Ez is egy teljesen egyéni jellemvonása költészetének. Bizonyos egészen sajátos mondanivalók is a jó költőt sejtetik előttünk, ki még gyermekcipőben jár, de már komoly nagyokat lépdel. Örök fiatalnak tetszik előttünk, s hisszük, hogy ebben nem is csalatkozunk. Optimista s bár néha fekete és árnyékos színekbe mártja ecsetjét, azért előcsillan onnan is a lélek töretlen és szípkázó napsugara.

Hite Istenben mélyen gyökerezik, és úgy érezzük, hogy ezek a kapcsolatai elszakíthatatlanok. Érzi és érti azokat a momentumokat, amelyekben a vallás az ősi gyermeki lélekhez nyúl. Ha hinni lehet abban, amit mond, akkor ezt a hitet a legmélyebb érzésig, a gyermekkor csodás élményeiig vezeti vissza.

Verseiben sohasem igyekszik valaki nyomdokaiba lépni. Nincs bálvány, kinek hangnemét behozta volna költészetébe. Mindenütt és mindig a saját érzéseiről beszél színesen és hangulatosan. Mindent emelkedetten szemlél és ünnepi hangulatban ad vissza. Ez az ünnepélyesség egészen különös hangulatot sző mondanivalói köré, s csak emeli a vers különlegesen zengő hangulatát.

Egyelőre még nem érkezett Kászonyi a földi terekre. Örökké ünnepel, s ünneplését nem zavarhatja meg semmi. Valószínűbb volna költészete, ha az élet hétköznapiját is meglátta és megénekelte volna. De Kászonyi egyre az eget nézi, s nem veszi észre a föld szépségeit, amelyeken lépdel a lába. Ez a nagy vágyakozása a végtelen felé kiérdemli önkéntelen tiszteletünket és csodálatunkat.

Kissé tragikusan túlzott a hangja néha, de ez még a fiatalság természetes reakciója az élményekkel szemben. A kis egyéni érzések túlságos kihangsúlyozása és felerősítése nem rontja költészetének összhatását, de nem is emeli azt. Idővel lekopik ez a költőről, ahogyan lekopnak az életről is a színek, s nem marad más, mint fakó emlékek.

BARATH FERENC.

A költő a végletek, ég és föld távlatába ránt bennünket heves és türelmetlen költészetében. Ez a hatalmas lendület bizony fárasztó a költőre s olvasójára egyaránt. A gondolat, amit a költő kifejezni szeretne, a végletekkel ölelkező rímeket s hasonlatokat igényel, és így gazdája számára a legnagyobb feladatot jelenti. Más kérdés az, hogy ezzel elfogadhatóbbá tette-e gondolatait, jobban meggyőzött-e bennünket igazáról, s lelkünket elvitte-e költészetének titkos vizeire?

A költő hatásos eszközökkel azon van, hogy a lelket megfogja és soha el ne eressze. Olykor megengedhetetlen eszközökkel is dolgozik, de ez nem megy költészetének rovására.

Jól rímel, van érzéke a vers muzsikájához, s ez máris olyan erény, amit a javára kell elkönyvelnünk. Néha Ady, máskor Kosztolányi hatására ismerünk soraiban. Ady robusztus egyénisége s Kosztolányi csupazene verselése összeölelkezik Baráth költészetében. Ez nem szégyen; ember legyen a talpán, aki a két nagy költő hatása alól mentesülni tud.

Vonatlámpa fénye lobban,
Ülni, ülni a sarokban,
Nézni messze: jön a vonat;
Feledni az otthonomat.

(Kosztolányi-hatás.)

Szeretnék beteg dalokat írni,
Szeretnék dalban nagyokat sírni,

(Ady-hatás.)

Mindezen túl egy nemes és érzékeny lélek jalkiáltása költészete. Végző konzekvenciája nem kilátástalan harc, hanem reménykedő könyörgés. Baráth hisz egy szebb és igazabb életben, s ez adja költészetében a dunántúli jelleget. Optimista s bár néha elrajzolja a határvonalakat, valójában igaz ígéretet hirdet.

A költő messzi utakra indult, nagy vándorbotot vágott magának a költészet útszéli bokraiból, mellyel védi magát az ellenségtől s a világtól. Vajjon végig bírja-e az utat, a végtelenek között hintázó égést, az örök jóért való izzást s mindazt, ami egy érzékeny lelket örök forrongásban tart?

Vajjon bírja-e végig?

Ó ne bántsatok már, igen
elfáradtam.

A költő fiatal még, s ez megokolja reménykedésünket a jövőre nézve. Ha egyszer a saját hangjára talál, — amely a lélek legmélyéről szólal meg az ihlet szent pillanatában s nem gondol elődökre, nem gondol fegyelemre s

nem hiszi, hogy csak a végletek fogalmai tesznek naggyá költőt — akkor bizonyára életének eredményesebb, gyümölcsösebb szakához fog érkezni.

FARKAS KLÁRI.

A költőnek túlságos sok reménysege van az emberben és az ő igazságában. A csalódás ennél fogva természetes. Sok-sok vívódó kérdése mellett álmodozó lélek Farkas Klári, így azután nem is csoda, ha csalódása százszorosan fájóbb s százszorosan gyötrelmesebb. Hogy mindezt elbírhassa a lélek, kétségeit a szépség fátyolába burkolja. Eltakarja a valóságot, s szinte kérdő és felkiáltó jelekből él.

Mondanivalóit eldugja a hasonlatokba, amelyek olykor találóak, néha azonban ködösek vagy gyermekesek. Ahogyan ősi ösztön irányítja a gyermek megnyilvánulásait, éppúgy — egyelőre legalábbis — inkább ösztönből fokadnak a költő mondanivalói is. Valami kétsége van, amiről — úgy érzi — dalolnia kell. Valami nincs rendjén, s a költő azt hiszi, hogy közelebb jut a megoldáshoz, ha feltárja azt. Pedig az élet dolgait évtizedes tapasztalatok malmában kell megőrolni, hogy érték és lelki táplálék váljék belőlük. Kérdés most már, hogy a költő elég erős-e ahhoz, hogy sejtéseit s még eléggé ki nem alakult gondolatait olyan formában szólaltassa meg, hogy felkelte az érdeklődést irányában s hogy őszintesége mellett, homálya ellenére is, jó alkotás gyanánt könyvelhessük el s tarthassuk számon?

Farkas Klári a feltételek költője. Mi lenne, ha...? Ez uralja szinte valamennyi versének hangulatát. Mindez azt bizonyítja, hogy vágyakozás él benne, de az életet maga körül még nem szemlélte meg elég merészen, s az önmaga világába sem mert még egyenes, dacos lépéssel belépni. Nem hihetjük tehát azt, hogy Farkas Klári megelégedett lenne, mikor végigolvassa verseit s önkritikája mérlegén megméri azokat. Sokkal érzőbb lélek a költő, semhogy ne tudná, mit mondott eddig s hogy az, amit mondott, mennyiben fejezi ki az igazságot, amelyet oly rajongva keresett?

Ha olykor elkapja az indulat, elveszti teljesen önkritikáját, s ilyenkor veszedelmes sorokat vet papírra:

De ha egyszer meggondolom magam
és felborzolom megtiport hátamat
és ti kis emberkék egy csapásra
belé hulltok testem sarába...

Farkas Kláriban van valami, ami a megszokottól eltér, ami reményt nyújt ahhoz, hogy lesz egyéni mondanivalója is.

Az új magyar építészet útja.

TÓTH
JÁNOS.

„Bámulatosan kifejlődött és meghatóan konzerválódott... a magyar népstílus. Nekünk ezt meg kell tanulnunk, mint valamely nyelvet... Ki kell találnunk szabályait, bele kell mélyednünk sajátos szellemébe, hogy... belevigyük... a mai kor nagyobb sőt monumentális építőfeladataiba és innét a többi művészetbe. Ezen nincs nevetni, gúnyolni, kicsinyelni való s nem is olyan lehetetlenség, amilyennek feltűntetik...”

(Lechner Ödön: Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. 1906.)

*

„Az önök fiatal zenekomponistái haszonnal merithetnének ihletet a magyar népzeneből, nem annak utánzásával, hanem azzal, hogy megkísérlik a maguk nyelvére fordítani a népzene szabadságát, elképzeltető, színező és ritmikái erejét. A népzene csak a műzene alapjának szabad felfogni, de stílárís eszközeinek soha.”

(Cl. Debussynek Lányi Viktorhoz írt leveléből. P. H. 1937. karácsonyi száma.)

A magyar építőművészetben az elmúlt évszázad a tévelygések százada s az elmúlt két évtized a zürzavarok kora volt. A jövő gondolkozó embere jogosan állapíthatja meg: különös kor volt ez, nem tudta határozottan kijelölni a jövő magyar építészet útját.

Kétségtelen, hogy minden építőművészi alkotásban a művészi értéken felül is van valami érték, amelyet semmiféle módon lemérni nem lehet. Ilyen érték a magyar építőművészet sajátos magyar jellege is. Mégis megkíséreljük ezt az imponderabilitást megállapítani — vagy legalább körülírni — a magyar építészet jövője érdekében.

*

Valamikor ezen az áldott földön magyarul énekelt minden épületbe faragott kő. Szent István idegenből jött építőmestereit, Nagy Lajos, Mátyás olasz építészeit, Hefelét, a klasszikus barokknak idegenből származott mesterét, a szombathelyi székesegyház építőművészetét magyarrá formálta a magyar nap szőlőt érlelő heve, a magyar föld átalakító ereje. Építőművészetünk csúcsteljesítményeiben van valami nehezen kimutatható sajátosság, amely sehol másutt fel nem lelhető: a magyar rög és lélek kisugárzása, ami megtermékenyítette építőművészetünket is. Ezt a különös építőművészeti értéket kutatja a fiatalabb építésznemzedék egy kis csoportja ma újra.

Amióta Petőfi és Arany a magyar talajba beleeresztették *íróművészetük gyökerét* és európai értékű írásaikkal népüket megajándékozták, évtizedről évtizedre kísértette a magyar művészet harcosait az a vágy, hogy művészetük teljesen magyar legyen. A népdal gondolatainak tömörsége és ritmusának könnyedsége megfogta a nagy költők lelkét, akik megkeresték önmagukban is a magyar vér ősi ritmusát. Ady még tovább ment. A régi magyar bibliafordításokból és versekből átvette a legtömörebb, rég feledésbe ment szavakat, magábaszívta a gondolatok legegyszerűbb kifejezésének módját és ősmagyar erejű költészetet teremtett.

A magyar *zene* úttörői, Bartók és Kodály végigjárták a falvakat, végigkottázták, hanglemezre vették (építészeti nyelven: felvették, felmérték) a régi magyar dalokat, végig elemezték azokat és elmélyedtek felvételeik szépségében. Ebből a munkából csodálatos erő áradt. Hallgatták a különös, pentatonikus muzsikát, mely évszázadok kincseit mentette át, megéreztek

1. ábra. Az új magyar építészet útjának szimbóluma. Tornáchelső. — Symbol der Wege der neuen ungarischen Baukunst. (Säulengang.) Horvátnádálja 127. sz. (Vas m.)

benne a népi erők ősi ritmusát, megszerették varázslatos szépségét s nem tudtak sajátos erejétől szabadulni. Ősztönük mélyén keresték ezt a ritmust, megtalálták és fogságába estek. Így fajiságukból fakadt érzésekből teremtették meg azt a monumentális magyar muzsikát, mely ma egyik legnagyobb nemzeti értékünk.

A *képzőművészetek*, melyek inkább anyaghoz kötöttek, mint az irodalom vagy zene, már nehezebben találtak rá a helyes útra. A festészet és szobrászat ma még csak keresi a magyar művészet útját. A festészetben Egry megszabadult minden hamis hagyománytól és minden civilizációtól távol, a Balaton partján figyelte a magyar levegőt, a párás délibábos nap-sütést és a föld népének munkáját, táncát és énekét. Mivel a festészetben nem volt magyar előképe, a saját lelkében kereste meg a magyar táj, munka lelkét és adta vissza gazdag, új magyar festészetében.

A szobrászatban is voltak magyar törekvések. Izsó és Fadrusz magyar érzésben fogant alkotásokkal gazdagították a magyar művészetet.

Kétségtelen, hogy újabb magyar építőművészetünk legértékesebb teljesítményeiben is van valami jellegzetes magyar vonás: az erősebb ritmus-érzék, a zártabb kompozíció, amely minden idegen építész esztétikusnak feltűnik. De korszerű építészetünk ma még csak a tapogatózásoknál tart,

mivel nem járta végig azt az utat, amelyet a magyar irodalom és zene üttörői végigjártak.

Művészetünknek mind az öt ága, mely világviszonylatban elsőrangú s amellet sajátosan magyar művészetet alkotott, belehatolt a népművészet mélységeibe, felvette a meglévő sajátosan magyar művészeti emlékeket, figyelte a magyar vér csodálatos érverését, megfejítette titkait és megszerette, a nemzeti ösztön erejével önmagából kitermelte a magyar művészi gondolatot s alkotásaiban nem tudott, de nem is akart tőle szabadulni.

A magyar földből teljesen meríteni csak az ősi értékek felkutatása után lehet. Megmutatta ezt már a mult század végén a nagy finn építőművész, Eilei Saarinnen, aki néhány művészársával végigbarangolta az „ezertó” országát, felvette annak népi építészeti emlékeit. A finn föld iránti aggódo szeretet s a korszerű, monumentális finn építészet megalkotásának vágya vezette a nyugtalan kutatókat. Ugyanebben az időben, hasonló céllal, hivatalos küldetésben járta végig Jankó János dr. a magyar földet. Kevés idő állott rendelkezésére a millenáris kiállítás miatt, megbízatása gyors munkára kényszerítette. Feladata az volt, hogy Magyarország néprajzi egységeinek területén megkeresse a vidék népi típus-lakóházait s azokat a felvételek alapján a kiállítás területén felépítse. Az épületek el is készültek, de hamarosan feledésbe is ment a nemesen induló törekvés, mivel Jankó dr. rövid néhány hét alatt akarta megtalálni a népi építkezések ősi típusait és kielemezni belőlük azt, ami sajátosan magyar. Munkája a magyar építészet fejlődését nem segítette elő, de a néprajzi kutatásnak nagy lendületet adott. Követői és utódai oly nagy anyagot gyűjtöttek össze az ország egész területéről, hogy ma már a nép építészetének fejlődését nagy vonalakban át lehet tekinteni és meg lehet állapítani a néprajzi egységek építészeti típusait. *Ha az építészek ehhez hasonló értékű anyagot gyűjtöttek volna össze és mértek volna fel, a magyar korszerű építészetben a magyar gondolat térhódítása teljes és tökéletes lenne.*

A finnek nagy építőművésze évtizedekig szívta a finn földből művészeti táplálékát és hazájában szét is hintette teremtő ereje legeredetibb alkotásait. Kár, hogy kiszakadt földjéből. Amerika nemzetközi levegője elfelejtette vele földjének hívó szavát. De a népi építőművészet erejét hirdeti egyik legeredetibb remekművének, a finn Nemzeti Múzeumnak kiegyensúlyozott tömege, mely a finn-magyar közös haza emlékét ébreszti fel a magyar szemlélőben.

A népi építőművészeti emlékektől függetlenül kísérlete meg Lechner Ödön az új magyar építészeti stílus megteremtését. Épületei így nem lehetnek magyarok, csupán gazdag képzelőerejének és ragyogó álmának emlékei. Lechner végeredményben a kelet építészetének formakincseit alakította át lechneri formakincssé.

A nemes törekvés emléke egyre kísértett. Feszl értékes kísérletezései után új, fiatal építőművészek léptek Bartók és Kodály útjára és a magyar föld rejtekhelyein keresték az ősi értékeket. A háború előtti két évtizedben Kós Károly, a székesfővárosi állatkert madárházainak építőművésze volt a legnagyobb ígérletünk. Kívüle Kertész K. Róbert, Medgyaszay István és még néhány lelkes magyar építész kereste a magyar föld építészeti emlékeinek helyszíni tanulmányozása alapján az új magyar építészet útját.

A háború mindent megakasztott. A háború utáni földreform pedig felkészületlenül találta az építészeket. Nem ismerték a falut, népének igényeit s így nem tudtak bekapcsolódni s irányt mutatni a Faksz. kölcsönökkel elősegített házépítési tevékenységbe. Kós Károly, aki talán legjobban ismerte a magyar parasztház fejlődését a maga falukutatásai alapján, sztánai „Varjuvárában” irodalmi alkotásaiban élte ki művészeti küldetésait. Elrepült a nagy pillanat visszahozhatatlanul. A magyar építészgárdát lefog-

lalta a megélhetés nagy kérdése és a sokezer új telep — fiók falu — az ősi falu árnyékában nélkülük épült ki, minden műszaki kompozíció nélkül. A falu tovább épített úgy, ahogy a város megrontotta.

A korszerű építkezés lassú térhódítása sok erőpazarlást követelt és a sok akadály nem engedett időt az újabb kutatásokra. A munka éveken át szünetelt. A magyar föld pihent, hogy újult erővel hívja a kutatókat. A munka újra megkezdődött. A háborút járt új építészmzedék egy kicsi csoportja vette kezébe a kutatás ügyét. Szétosztották az országot maguk között az új honfoglalók. Egyik a Balaton környékét járja, a másik Göcsejt, a harmadik Nyugatdunántúlt, a negyedik Északmagyarországot és így tovább. Van, aki az egész országot járja. Keresik a kincseket, a magyar népi építőművészet kincseit fáradhatatlanul, minden szabad idejükben. Gyalog, szekérral, kerékpárral, gépkocsival és vasúttal. Aki egyszer elkezdte a

2. ábra. Régi utcakép: Perint (Vas m.). — Bild einer alten Gasse.

kutatást, az nem képes abban hagyni. Úgy van az országúttal, mint a színész a színpaddal. A felfedezés vágya sodorja egyik helyről a másikra és néha olyan kincsekre bukkan, amelyeket talán semmiért sem cserélne el.

*

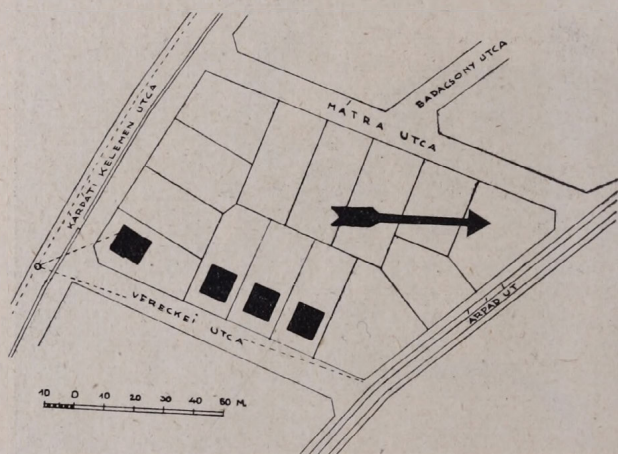
A háború utáni két évtizedben sok nagyméretű köz- és magánépület épült Magyarországon. Az első tízesztendő építészetének lelkisége megoszlott az ú. n. neobarokk és a korszerű — röviden új — építészet között, a másik tíz év általában az új építészet nemzetközi lelkiségét tükrözi alaprajzában és felépítésében, kívül és belül egyaránt. Romantikus nyelven: a magyar nép génusza bekötött szemmel alkotott. A neobarokk építészeti kor egy-egy kimagasló építészalakja a magyar építészet gyökereit a hagyományos kuriális barokkban kereste, a másik a felvidéki pártás reneszánsz építészet emlékeiben. Az új építészet harcosai pedig általában azt vallották, hogy ami magyar földön épül, az magyar is, vagy azt, hogy nem kell erőlködni a magyar gondolattal, jó épületet kell építeni, ez a

lényeges. Csak Kós és Árkay érezték és hirdették, hogy a magyar építészet gyökereit a nép építészetében kell keresni s ebben a gondolatban fogantak alkotásaik.

Foglalkozzunk azzal a kérdéssel: szabad-e a magyar építésnek másképpen építeni, mint magyarul?

A felelet egyszerű: a magyar építészet akkor talál önmagára és akkor lép a fejlődés útjára, ha kora kívánságait és a maga sajátos elgondolásait egyéni nyelven fejezi ki. A jövő számára megmaradó európai értékű magyar művészetnek ez az alapja. Ebből következően hamis minden építészeti alkotás, amely magyar földön más nép nyelvén beszél.

Magyar nyelven beszél a magyar paraszti építészet...

3. ábra. Új utcakép: vitézi szer Szombathelyen. Helyszínrajz. — Bild einer neuen Gasse: Heldentrakt in Szombathely. Ortsplan.

Azt hisszük, hogy az ősi népi építészet csak azoknál a népeknél fejlődött törés nélkül, amelyek túlnyomóan östermeléssel foglalkoztak. Az ipari munkásság érzésben nemzetközi s így könnyen elszakad az ősi rögtől. A tekintélyállamoktól eltekintve nincs egyetlen olyan állam sem, amely ipari munkásságában tudatosan őrizné és nevelné a faji öntudatot. A népi építészet ősi értékei mindenütt fellelhetők és tanulmányozhatók, ahol tudatosan átmentették, vagy önnudatlanul átmenthették ezeket az értékeket. *E népi építészet mindenütt őszinte, egységes és alázatos.* Őszinte, mert anyagszerű és a nép életéhez idomult. Egységes, mert a nép megköveteli az egységet, bár a részletekben szabadjára engedi az egyéniséget. Az épületek térbehelyezésénél alázatos a természettel szemben, a ház nem hivalkodó, beolvad környezetébe.

Ha a magyar nép építészetét más népek építészetével összehasonlítjuk, a következőket állapíthatjuk meg:

A magyar nép egyéniségének megfelelően épületei erőseb-

ben különböznek egymástól, mint más népekéi. Teljes azonosságot a magyar földön alig lehet találni. Minden néprajzi egységnek megvan a jellegzetessége építészetében is, de még egy ilyen néprajzi egység területén sem lehet két teljesen egyforma épületre találni sem külső megjelenésében, sem alaprajzában. Kivételt jelentenek természetesen azok a települések, amelyek felsőbb parancsra (telepítés) jöttek létre. Felsőcsatár vakolat-

3/a ábra. Új utcakép: vitézi szer Szombathelyen, épült 1938-ban; részletfelvételekkel. — Bild einer neuen Gasse: Heldentrakt in Szombathely (gebaut im Jahre 1933.)

hímes homlokai, Szalafő kerített háza, Perint árkados tornácai egy-egy emberöltő alatt épültek fel, de valamennyien különböznek egymástól. Ezért honosodik meg oly nehezen a magyar városokban a sorház. Az új építészet jegyében kiépült utcákban nem lehet két egyforma házat találni. Ez is drágítja nálunk az építkezést, nem rendezkedhetünk be sorozatos ablak, vagy ajtó gyártására, az azonos méretű, anyagú tűzhelyekre és így tovább.

A magyar nép nem szereti az emeletes építkezést s csak nagyon ritkán használja. Pedig ért az emeletes építkezéshez, példák erre a szalafői, meg a göcseji emeletes kástuk, melyek

teljes egészségben fából készültek, vagy az emeletes székely lakóházak. Az épület elnyúló, a lakó és a gazdasági épület összeépül. A földszintes törekvés valósult meg a kuriális építkezésekben is. Az egész magyar föld a Kárpátok hegyláncán belül sík: lapos, elnyúló... Lassan érik kalásszá a búza... tempósan szánt, vet, arat a gazda... kényelmesen elnyúlik a háza is.

A lakóépület mindig szabadonálló az ősi településekben. Ezért szereti a magyar ember a villaszerű családi házat. Szinte lehetetlen megmagyarázni a városi embernek, hogy zárt sorú utcában nem szabad féligzárt sorúan — kapualj nélkül — oldalt lekontyolt tetővel építeni. Nem szereti a tűzfalat s a csupasz háromszögű ormot se; ha mégis alkalmazza, a csúcsát lekontyolja s a merev mértani alak így könnyedebbé válik. Utcasorba épített nyeregtetős házánál a tető két végét lekontyolja. Ezért zavartalan a falvak régi utcájának képe. (2. ábra.)

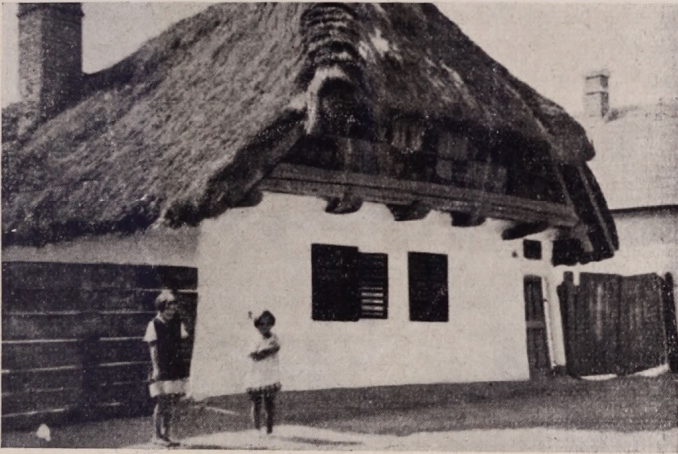
Az épület előtt gyakran van előkert, ami az utcától elkülöníti a házat. Ha a házigazda egy kicsit feliperedett, az előkertet csupa virág és gyümölcsfa. Csak akkor érzi jól magát, ha házái a természetbe beágyazza s ha szabadidejét a természetben tölti el.

A lakóépület a természettel mindig összekapcsolódik s a kapcsolatot a tornác közvetíti. A nép a tornácot csak a legegyszerűbb, legszegényebb lakóépületében mellözi. De ott is megvan a nyoma a kiugrasztott ereszaljában, vagy a kódisállásban. Ősi nyomait a magyar nemesi kúriáknál kereshetjük. Kétségtelen, hogy a falazott boltíves tornác a nép építészetiében 150 évesnél nem igen öregebb, de a faoszlopos tornác, vagy az előreugró esz a legrégebb épületekben is szerepel. A magyar föld éghajlata hozta létre a tornácot, mert az év kétharmad részében használható és üvegezten télikert céljaira is alkalmas. Itt nőnek fel a gyerekek, itt dolgozik a háziasszony, itt sütteti magát az öreg gazda a napon s itt alszanak a férfiak késő tavasztól kora őszig. Gyakorlati haszna mellett nagy az építőművészeti értéke: nagy ritmusképző ereje van. A tornáchoz való ragaszkodás jellemző példája: az egyik balatonkörnyéki szabadonálló családi lakóházhoz fedetlen falugas — pergola — épült. A háziasszony makacs kitartással vágyódott a tornác után s addig nem hagyott békét a ház urának, amíg ki nem erőszakolta. A falugast le kellett bontani és helyette fedett, kőoszlopos tornácot kellett építeni. Azóta a háziasszony is boldog a házzal.

A lakóház központja a pitvar volt; a fejlődés folyamán a tornác lett a központ a népnél és az értelmi foglalkozásúaknál egyaránt. A városi népnél a legújabb időkben a hall vette át a tornác szerepét. *A hall gyakran tornáccal kapcsolatos és ez a két összekapcsolt épület-elem jelöli ki a jövő magyar értelmi osztály családi házának sajátos alakját.*

A szimmetriával nem törődik a magyar nép, sem az épület

alaprájában, sem külső kiképzésében, mivel arra szüksége nincsen. Példa erre az ablakok elhelyezése. Az utcai szobának rendszerint három ablaka van. Kettő az utcára néz, egy az udvarra. (A bejáratfelőli utcai és az udvari ablak előtt helyezkedik el a szobában a saroklóca az asztallal: ez a szoba ebédlő-sarka. Ez a megoldás a korszerű városi épületekben is gyakran szerepel.) Ha az ablakok előtt tornác van, annak tengelyei függetlenek az ablaktengelyektől. E tengelyeltolódások csak egyetlen nézőpontból érvényesülnek s így nem hatnak zavaróan. Az erőszakolt szimmetriát az ortogonális építészeti ábrázolás tette kívánatosá a laikus építetőknel. A nép mindig térben lát s így a szimmetriának még a látszat szükségességét sem érzi.

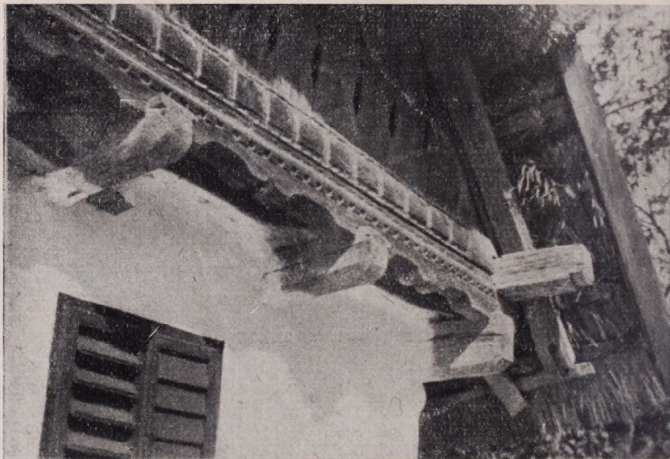
4. ábra. Faragott festett faorom. Gősa 64. sz. (Vas m.)
Geschnitzter, bemalter Giebel.

Ezt igazolja az az építési mód is, amikor a hossztengelyével az utcára merőlegesen épülő lakóház utcai homlokfalán a kapu is tető alá kerül. Ez esetben az oromnyílások, vagy díszek tengelyei függetlenek az alattuk levő ablakok, vagy kapu tengelyétől. Ez az aszimmetria egyáltalán nem hat zavaróan, mivel vagy hangsúlyos az oromdíszítés s a figyelmet maga felé tereli, vagy hangsúlytalan s így alárendeltté válik.

Az aszimmetria gyakran hangsúlyozottan jelenik meg a nép épületein, így a kódisállásoknál, vagy a falsíkban tartott háromosztású tornácoknál, amelyek mindig a konyha előtt helyezkednek el, a homlokfalsík felező tengelyétől függetlenül. Így a nagy fehér falfelületet csak a tornác fény-árnyék játéka bontja meg. A többi apró ablak, ajtó hangsúlytalan, észrevétlenül beleolvad a nagy fehér falsíkba s a tornác így hangsúlyozottá, az aszimmetria pedig egyensúlyozottá válik. Fokozza a hangsúlyt a tornácnak vakolatmélyedéssel való összefoglalása, amelyre szép példákat lehet találni a vasi földön. Az aszimmetria

kihangsúlyozása minden őszinte stíluskorszakban fellelhető. Példa rá az atheni Akropolis Erechtheionja, ahol a Kariatidák csarnoka a falsík felezővonalától függetlenül helyezkedett el, de megtalálható a korszerű építészetben is, mint annak egyik értékes kompozíciós eleme.

A házak belsejében is fellelhetők azok a sajátosságok, amelyek a magyar nép építészetét minden más népétől megkülönböztetik. A nép építészetében szereti az ellentéteket. A fehérre meszelt pitvar tálasa tele van mázas-díszes cserépedénnyel, innét jobbra-balra a szobák felé vezet az út. A falak

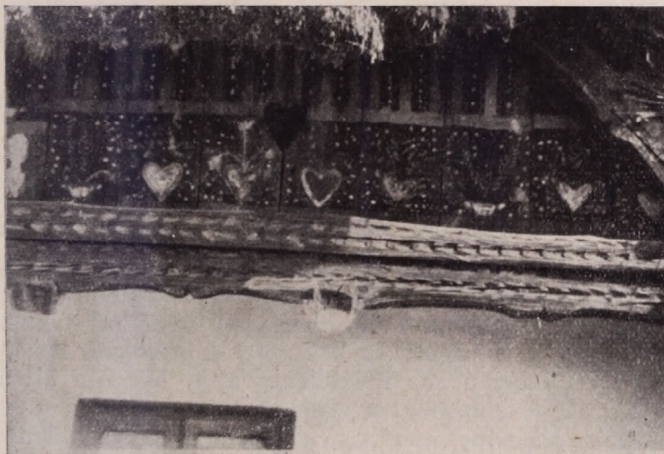
5. ábra. Faragott festett faorum. Nagymizdó 14. sz. (Vas. m.)
Geschnitzter, bemalter Giebel.

a szobákban is fehérek, meszelték. Az élénk színű szemeskályha a fehér fal előtt még inkább hangsúlyozottá válik, igazi ékszerévé a háznak. Csakúgy a ma már ritka tulipántos láda, a faragott székek, a kamarás asztal, a karos pad, tornyos ágyak festett faragásaikkal, vagy színes szőnyegdíszekkel. A mennyezet nem vakolt, pórmennyezet, gyalult gerendákra rakott palókból áll s barna színe meleg ellentéte a fehér falnak.

A városi házakban egyre gyakrabban láthatók az eredeti szemeskályhák. A falusi házak padlásain szedik össze és vásárolják meg a cserépeket potomáron a régiségért rajongók. A festett városi falak között idegenszerűen hat, csak fehérre meszelt szobában érzi jól magát a szemeskályha. Szintúgy látható famennyezetet is kíván. A mázas edények is csak fehér hátterű előszobában hatnak jól s a ma már olyan divatos „magyar sarok” a szobákban is árva, ha hiányzik körülötte a fehér fal és a famennyezet.

Ha a magyar építőművészet jövőjét kutatjuk, három nemzedékkel kell számolnunk. A legidősebb a romantika levegőjé-

ben nőtt fel. Ez a nemzedék nem tudta teljesen magáévá tenni a korszerű gondolatot s leginkább a külső érdekelte. A második nemzedék az új törekvések szerelmese, csak a tárgyiaság, meg a funkció érdeklő és egy része azt hirdeti, hogy a jó alaprajzból, szerkezetből és anyagból szép épület születik. A legfiatalabb nemzedék a népi építőművészet emlőin most nő fel, ez valósítja meg a magyar paraszti és polgári építészet mellett a monumentális magyar építészetet, melyben — mint a gyökerekben: a népi építőművészetben — az észszerűség és szépség teljesen egyenlőrangúvá válik.

6. ábra. Faragott festett faorom. Döbörhegy 76. sz. (Vas m.)
Geschnitzter, bemalter Giebel.

Minden jel arra mutat, hogy Kósnak és Árkaynak nemes, magyar törekvései a fiatal magyar építész utódokban folytatódnak. Tudatos szándék vezeti a fiatal építőművészeket akkor, amikor művészetük a falusi középületek tervezésénél a helyi népi építészeti hagyományokból táplálkozik. Göcsejben a gellénházi templomnak, Szombathelyen a vitézi szer négy szép házának tervező építőművészei a göcseji, őrségi népi építészetből nyertek sugallatot. A Duna és a Balaton partján itt-ott, elszórva fel-felbukkannak az új, korszerű, magyar épületek. Csak az eddigi gyűjtések eredményeiben kell alaposabban elmélyedniök, a vér szavára jobban figyelniök s az új magyar építészetet diadalra viszi a legfiatalabb építész-nemzedék. (L. 3. és 3/a ábrát).

*

Néhány éve zajlott le a Tabán rendezésének tervpályázata. Az egyik pályaterv az egész Tabánt parkosítja és a parkban elszórva helyezi el a néprajzi múzeum egyes épületeit. Györffy professzor ehhez hasonlóan — a svéd Scansen mintájára — szeretné a székesfővárosban megvalósítani a magyar Scansent:

néprajzi múzeumot olyan módon, hogy az egyes néprajzi egységek eredeti épületeit kívánja lebontani és felállítani, vagy, — ha ez nem lehetséges — pontos helyszíni felvétel alapján újra felépíteni Budapesten.

Sem Őrségnek, sem Göcsejnek, sem a Rábaköznek nincsen ilyen értelemben néprajzi múzeuma. Pedig a legtökéletesebb néprajzi múzeumot így lehetne megvalósítani Szombathelyen, Zalaegerszegen, Sopronban s a többi néprajzi egység székvárosában is. Idegenforgalmi látványosság is lenne, tehermentesítené a meglévő, túlzásúfolt múzeumokat, nem jelentene komoly költséget, példakép lehetne a vidéki kőműves- és építőmesterek s felkiáltójel az építőművészek számára. A falvak népének öntudatát és a hagyományokhoz való egészséges ragaszkodását pedig növelné.

Milyen lenne a Vasi Scansen? A szombathelyi új parkban és körülötte elszórva helyezkednének el az őrségi, hegyháti, kemenesaljai s az elszakított vendvidéki házak legszebb példái s e házakban a jelenlegi túlzásúfolt múzeum néprajzi anyaga: minden a maga helyén. Így válnék igazán elevenné a múzeum.

A gösfai, hegyháti házak festett faormainak legszebb példái ma még megmenthetők: potom áron megvásárolhatók a szombathelyi Scansen számára. Tulajdonképpen egyik tulajdonos sem értékeli a szépen faragott és színezett faormokat. A göcseji, mikesfai festett faormú ház kivételesen nagy becsben áll a nép előtt, pedig alig szebb, mint a gösfaiak, vagy hegyhátiak. Azért becsüli a környék népe, mert sok idegen látogatja minden évben Göcsej büszkeségét: tudósok, kutatók és kíváncsiskodó idegének rajzolja, fényképezik az érdekes faormot. A vasi föld színes faormait kevés kutató ismeri s így a nép még nem tudja, vagy nem hiszi el, hogy saját alkotása milyen nagy értéket jelent. Az őrségi öreg boronaházakat is szívesen és olcsón eladják, ha árukon új házat építhetnek s így minden nehézség nélkül megvalósulhatna a vasi Scansen. (L. 4., 5., 6. ábrát.)

Milyen lesz az új magyar építészet a magyarság öntudatra ébredése után?

A legkényelmesebb válasz az lenne: nem tudjuk, nem akarunk jósolni; a válaszadást mégis meg kell kísérelnünk.

A családi ház és általában a kisméretű építkezések észszerűségi okok következtében ugyanazt az eredményt érik el, mint amit a népi építészet elért. De mit csináljanak a magyar építőművészek, ha a mai nagyváros egy-egy sajátos épületét — színházat, üzletházat, vágóhidat — kell megtervezniök. Erre a következőképpen felelhetnénk:

Tévedett az új építészet harcos táborának egyik csoportja, amikor azt hirdette, hogy egy épület szép is, ha szerkezetileg jó. Az építészet művészet. *A korszerű építészet legértékesebb alkotásaiban mindig vannak olyan részletek, amelye-*

ket építőművészeti szükségszerűségek hoztak létre: szerkezeti szempontból meg nem indokolható, vagy nem feltétlenül szükséges tömeg-hangsúlyozások, kiváltások, nyílás összefoglalások. Úgy is mondhatnók, hogy az építőművész addig érleli az alaprajzot és addig keresi az arányokat — igyekezvén összehangolni a kettőt — s addig eleveníti ritmikusan a tömegeket s felületeket, amíg a végleges építészeti remekmű ki nem alakul.

A monumentális magyar építészet építőművésze is így érleli épületét. A magyar vérmérsékletének megfelelően kihangsúlyozza az ellentéteket: a nagy síma falfelületen a gazdagon alakított nyíláscsoportokat; tudatosan alkalmazza az egyensúlyozott aszimmetriát s a falfelületek nyílásainak felfokozott ritmus lehetőségeit kihasználja; a nagy falfelületen kevés szint alkalmaz: a falfelületek egységes színét és a nyíláscsoportok hangsúlyozott színezését. S mindezek mellett a magyar építőművésznek nincs szüksége semmi másra, mint magyar sugallatra és tehetségre, hogy európai értékű magyar épületet alkothasson.

J. TÓTH: *Die Wege der neuen ungarischen Baukunst.*

Auszug. Jedes wertvolle Kunstwerk weist die nationalen Charakterzüge eines Schöpfers auf. Verliert es einmal diesen Charakter, so wird es international. Wenn sich die internationale Kunst erneuern will, so wendet sie sich an die Schöpfungen der Volkskunst, um neue Inspiration zu finden. So erneuten sich die einzelnen Zweige der ungarischen Künste, die Literatur (Petöfi, Arany, Ady) und die Musik (Bartók, Kodály). Die bildenden Künste finden diesen Weg viel langsamer. Hier ist einstweilen nur von gesunden Bestrebungen die Rede. Die Bahnbrecher waren in der Baukunst Kós und Árkay, in der Bildhauerei Izsó und Fadrusz und in der Malerei Egry. Ein Teil der Architekten fühlte schon lange die Notwendigkeit dieser Richtung; es wurde versucht, die Reste der alten volkstümlichen Baukunst aufzudecken. In ethnographisch einheitlichen Gebieten richten sich sogar die Architekten nach der Baukunst des Volkes. Aus den Sammlungen der Ethnographen und Architekten ist leicht festzustellen, dass die Erzeugnisse der Volkskunst praktisch und ästhetisch gleich wertvoll sind, geeignet die ungarische Baukunst zu veredeln: kernungarisch zu machen. Die charakteristischen Züge der ungarischen Volksbaukunst sind: Einfachheit, Einheitlichkeit, Demut vor der Natur. Die Gebäude sind darum nicht weniger individuell; in den Einzelheiten ist ein jedes verschieden. Sie haben selten Stockwerke, sind immer freistehend und mit der Natur durch eine offene Hausflur verbunden. Die Mauern und Wände sind mit Kalk geweißt, nur hie und da gibt's farbig getuschte Stellen: Giebel, Fensterläden, inwendig die Möbel, die Holzdecke, Kachelofen (Betonung der Gegensätze.). Das Festhalten an der Hausflur steigert den Rhythmus des Gebäudes. Oft kommt auch bewusste Asymmetrie vor, instinktiv in Gleichgewicht gebracht. Durch Aneignung dieser Prinzipien wird wohl die zeitgemäße monumentale Baukunst, als auch die Richtung der Familienheime richtig ungarisch. Für die Verbreitung des ungarischen Gedankens wäre es höchst wichtig, in der Hauptstadt einer jeden ethnographischen Einheit ein ethnographisches Museum (Scansen) einzurichten, zur Inspiration der Architekten und ihrer Auftraggeber.

Madárfogók Göcsejből.

A Vasi Szemle VI. évfolyamának 1—2. számában Gunda Béla dr. „Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről” címmel cikket írt, melyben kéri az olvasókat, hogy a hurok, tör földrajzi elterjedéséről közöljenek adatokat.¹ Működési helyemen, Zalabaksán nyomoztam a madárfogó tör után. Megtaláltam, egyúttal a többi madárfogó eszközök is fölkeltették érdeklődésemet. Tervszerű gyűjtésem során a következő madárfogó eszközökre bukkantam:

Kányafogó tör vagy kukoricás tör (1. kép). Télen ebédre nagyon sok háznál kányalevest és sült kányát esznek. Nyáron a kánya „nem megy rá a törre.” Ilyenkor fiókáit szedik le, s azt eszik meg sültve. Minthogy vadászengedélye csak pár embernek van, olyan eszközzel fogják, hogy senkivel se kerüljenek összeütközésbe. Ez a kányafogó tör.

Elkészítéséhez szükséges 1—1½ méter hosszú karó, egy kukoricafej, 20—25 drb. csat s egy méter hosszú „mazzag”.

A csatokat lófarkából készítik. Egy hosszú szálat középen — újjnyi nyílásnyira — összehajtanak, a nyílás végére gombot kötnek, a többi részét összefonják (2. kép).

A csatokat kétféleképpen szerelik a törre. 1 m. hosszú madzagra minden 6—8 cm. távolságra rákötnek egy csatot. A madzag egyik végét kis süvegalakú hegyes gyántásfára kötik, és ezt beledugják a kifúrt kukoricafej felső végébe. Most a már szilárdan álló fácskára rátekerik a madzag háromnegyed részét, a többit pedig felülről lefelé haladva a kukoricafejre a szemek közé dugaszolják, hogy csak a hurkok álljanak ki a kukoricafej oldalából. A madzag végét a kukorica alatt a karóra erősen rákötik. Itt is van hurok a madzagon. Ennél a hurokfelszerelésnél tehát találunk csatokat a kukoricacső fejen, derekán és a cső alatt is.

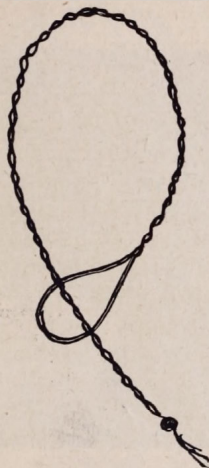
A csatok másik rászereelési módja következőképpen történik. Csinálnak 10—15 csatot. Alsó végüket madzaggal erősen összekötik.

¹ Gunda Béla dr. Stockholmból keltezett cikkével kapcsolatban ígérem, hogy még a nyár folyamán Göcsejben és Hetésben kinyomozom a madárfogó tör pontos földrajzi elterjedését, neveit, részeinek nevét, készítési módját s egyúttal az összes madárfogófajtákat összegyűjtöm és feldolgozom.

Ezt a madzagot a fúróval vagy tüzesvassal kilyukasztott kukoricán keresztülhúzzák. A hurkok a kukoricafej felsővégén kiállnak; itt a lyukba egy hegyes süvegalakú fácskát dugnak, ami két célt szolgál: egyrészt a hurkokat erősen megrögzíti, másrészt pedig a kánya nem tud rászállani a tetejére. Így arra kényszerül, hogy az oldalán kapaszkodjék meg. Mikor a kukorica oldalán a szemeken csuszkál, belekeveredik a csatokba. Mikor a kukoricacsövet folszerelték, ráhuzzák a karóra. A madzag kiálló végét a karóra tekerik. Itt is elhelyeznek pár hurkot. A kukorica tetején kiálló fát néha vasszöggel is helyettesítik. A szög fejét lereszelik, hogy a kánya az oldalára menjen. „Így előbb beleragad a körmő”. A törre a kukoricacső alatt kukoricaszárt és levelet kötnek, hogy feltűnőbb legyen.

1. Kányafogó kukoricás tör.
Bódei J. felv.

2. Lószörből készült hurok
vagy csat.

A kányafogó tört kányának (Dolmányos varjú: *Corvus cornix* L., Vetési varjú: *Corvus frugilegus* L.)² állítják föl. A tapasztalatok szerint azonban már fogott csókát (*Colaeus monedula* L.)² és szajkót (*Garrulus glandarius* L.)² is.

Hol állítják föl? Amerre a kányák járnak. „Ahun disznut ünek s pörkölik a disznut.” „Kaza, disznuul, trágya körü”.

A csatokat néha elhasznált „keriéksinre” kötözik körbe, kiteszik a mezőre és „foglot” fognak velé.

Deszkalapra is szerelik. (L. A M. N. II. 52. ábra.)

Van úgy, hogy vastagabb *madzagra* kötöznek 5–6 hurkot, és a hurkokat köralakban helyezik el. (M. N. 51. ábra.)

Szarka fogására szintén hurkos szerszámot használnak. Megtisztított, friss, 80–120 cm. hosszú *disznóbélre* csatokat kötnek, s kiteszik járatlan helyre. Csak a szarka megy rá.

Nyers vagy füstölthús *csontjára* is erősítenek hurkokat, s kiteszik a mezőre. Kányát fognak vele.

² Ronchetti Gáspár hgí. erdőfelügyelő úr szíves közlése.

Közismert és nagyon elterjedt madárfogó eszköz a „*törek rosta*“ (3. kép). Veréb és galamb megfogására szolgál. Ha galambot akarunk fogni, akkor már az előző napokon „*pélvás*“, „*ocsus*“ (az ocsuban van: „*vaduc*“, „*konkó*“, „*borsó*“ és törött szemek) szemeket szórunk az udvarra, hogy a galambok odaszokjanak. A rosta szélét bárhol föltámasztják 20—25 cm. hosszú pálcával. A pálcáról madzag vezet be a házba. Valaki lesi, s amikor már több galamb és veréb van alatta, megrántja a zsinórt, és a rosta lecsapódik.

Lényegében hasonló a fent leírt madárfogáshoz a következő: Télen a *hóban gödröt* csinálnak. Szeméttel, ocsuval, pelvával megszórják, hogy feltűnőbbé tegyék ezt a helyet a foglyok és a kányák számára. A gödör egyik szélére deszkalapot, többnyire azonban elhasznált ólajtót tesznek, s ezt egy rúddal föltámasztják. A rúdról

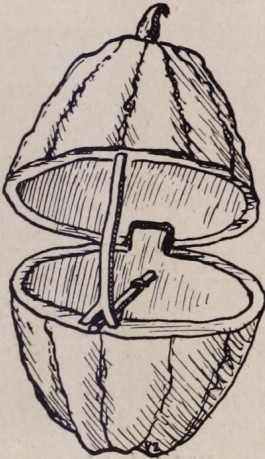
3. Főllállított törekrosta madárfogásra. — Bödei J. felv.

zsinór vezet a rejtkehelyre (ház, pajta, hidas, istálló stb.). Mikor a csalétekre rámentek a foglyok vagy a kányák, megrántják a madzagot és az ajtó rácsapódik a gödörre. Természetesen a lecsapódó deszkának vagy ajtónak nagyobbnak kell lenni, mint az üregnek, hogy a megfogott madarak ne tudjanak elszökni.

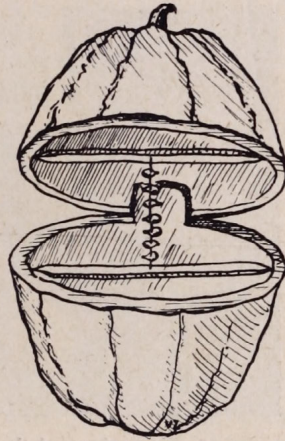
A csapódó madárfogó eszközökhöz tartozik a *takarmánytökből*, urítökből (patyolatök, selémtök) készült cinegefogó (4—5. kép). Ezzel már csak a gyerekek fognak madarat. Nékem is hoztak a diákjaim, és megmagyarázták, hogy kell kitenni, főllállítani. Közepes nagyságú tökököt elvágnak középen, de egy pontján csapolást hagynak. A csapolást faszöggel erősítik össze. Belső szerkezete kétféle lehet. 10—15 cm. magas fácskával — melynek az alsó vége kétágú — föltámasztják a tök két szélét. A pálcika villa alakú nyílásába bedugnak 10—15 cm. hosszúságú laposra faragott ágat, hogy a két fa érintkezzen. Ez a pálcika a tök belseje felé halad, körülbelül a közepéig. Itt tökmag van ráerősítve. Ide száll a cinke. A rászállás vagy későbbi ugrálás által mozog a fácska, lecsúszik a tök síkos széléről, s a cinkefogó összecsapódik (4. kép).

A másik felállítási módja a következő. A tök legnagyobb szélességénél pár centiméterrel rövidebb, két darab négyszögletes lécvégeit kihegyezik. Egyik lécet a tök felső felébe, a másikat az alsó részbe keresztbe behelyezik. Föltámasztására 10—15 cm. hosszúságú drótot szolgál. A drótot két végét hegyesre reszelik. A drótra 8—10 tökmagot húznak. A drótot a lécek szélére helyezik, hogy azok könnyen elforduljanak, mikor a cinke a tökmagot vagdossa (5. kép).³

Nagyon sok madárfogó eszközhöz használják a fagyöngyből készült enyvot. Legjobb a keményfáról (bükk-, cser-, csepefa) szedett fagyöngy. Ősszel készítik el az egész évre elegendő enyvot. Edénybe

4. Cinegefogó tök egyszerűbb felállítása.

5. Tökmaggal felszerelt cinegefogó.

Mindkettő Vendel Zoltán kerkabarabási tanító rajza.

belerakják a fagyöngy bogyoit, majd annyi vizet öntenek rá, amennyi éppen ellepi. Nyúlásra főzik, kevés hamut, repceolajat, ha ez nincs, petróleumot gyúrnak közéje. A kész enyvot ládikába teszik, s ebbe rakják bele a fűzfavesszőket, amelyeket a nép enyvesvesszőnek nevez.⁴

Ezzel az enyvval a rigófészek körül az ágakat bekenik, hogy a rászálló rigó lába vagy szárnya ráragadjon.

Az enyvesvesszőt ágak közé rakják ki. A rátévedt madár odaragad, s nagyon sokszor vele együtt leesik.

„Héberbü” (loputök) eredeti és ötletes madárfogót láttam (6 kép). 20×30 cm. nagyságú deszkalap közepét kifúrják. A felső nyílása nagyobb, mint az alsó. A héber alsó részét késsel megkerítik, majd levágják. Ezt a részt beleillesztik a deszka lyukjába. A héber alsó részébe búzaszemet tesznek, hogy a madár mélyen hajoljon bele a szemért. A héber belső részét a szemektől a pereméig enyvval be-

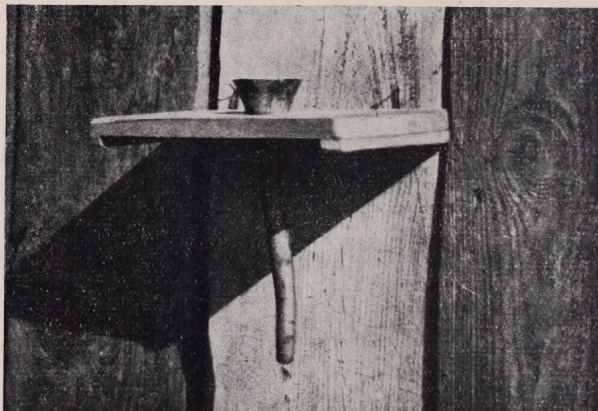
³ Hálás köszönetet mondok Vendel Zoltán kerkabarabási tanító úrnak a készített rajzokért, valamint kedves tanítványaimnak is készsleges fáradozásukért.

⁴ A lépvesző szót nem ismerik.

kenik. A madárfogót fára, bokrok közé teszik ki. A rászálló kánya, veréb vagy más madár szedegeti a szemet, a szempillája enyves lesz és leragad.

Süvegalakú „*acskót*” beledugnak a hóba. Fenekébe kukoricát tesznek. A belső oldalát mindenütt bekenik enyvvel. A kánya behajol a szemért, a papírsüveg pedig ráragad a fejére. (M. N. II. 66. á.)

Érdekes madárfogó módról beszélt Kámán Mihály gazda. Erdőben, erdőszélen *nyirfáról* ágakat vagdálnak le. Ezzel körülrajkák a fát sátorszerűen. Oda, ahol az ágak érintik a fa törzsét, enyvesveszőket raknak ki. A madárfogó ember beül a sátorba, előveszi „bergyukáját”, „dorombját” és fújja.⁵ A „riguk” és a „szajkuk” rámennek

6. Kányafogó „héberbü”. — Bödei J. felv.

az enyvesveszőre. A madárfogó ember elbeszélése szerint megtörtént vele, hogy 40 madarat fogott egyszerre.⁶

Hosszú *kendercérna* (kenderfonál) végére ugyanebből a fonálból 1 m. hosszúságú darabokat kötnek. A cérnák végére kukoricaszemeket

⁵ Kisújjnyi vastagságú, gallytalan fűzfaágat vágnek. A „comjukon” fával vagy fanyelű késsel ütögetik, közben versikéket mondanak:

Tekerü meg fűzfa,
Bodoráli Miska,
Jönnek a törökök,
Sippa, dobba,
Nádi hegedüve.
Ez a gyerek sipot kér,
Adjon neki aptya,
Macskafarkát kaptya.

(Nyakas István.)

Ha nem kelt meg, újra ütögetik és újra mondják a versikéket. Majd lassan megtekerik, s a „héjja”, bőre lejön. Levágnak belőle 3—4 cm. nagyságút, a héját, ahol fújják, lektorják, összenyomják.

Babona is fűződik a bergyukához. Mikor a gyermek először fújja a bergyukát, kikapják a szájából, s a gyermek lakásának a szelemenjébe dugják, hogy az egerek és a patkányok elmenjenek a padlásról. (Körmeny Jánosné 32 éves.)

⁶ Ezt a madárfogó módot már nem használják.

erősítenek. A kukoricát először megfőzik, hogy el ne törjön, mikor fúrják. A fogoly és a kánya bekapja a szemet, de elrepülni nem tud, mert a fonál egyik végét szilárd tárgyhoz kötötték.

A *spárgatóköt* elteszik télire. Fogolyfogásra használják. Egyik végét levágják, s annyira kitisztítják, hogy a fogoly éppen beférjen. A fogoly bebújik a tőbbe a búzáért, de nem tud kijönni, mert „a fogoly nem tud hátrának lépkenynyi”.

Lényegében ehhez hasonló a következő fogolyfogás is. Télen a megüledett *hóban* karóval, — ha közel van — nyomóruddal hosszú vízszintes lyukat csinálnak a hó tetejéhez közel. Ahol a rudat benyomták, a lyuk szabadon marad, a másik oldalon zárva. Az üreget több helyen kibontják és ocsus, pelyvás szemetet szórnak be. A foglyok egymásután belopakodnak, de hátrafelé nem tudnak kijönni. Volt rá esett, hogy ezzel a módszerrel egész csapat foglyot fogtak.

Ha a fogolynak fiai vannak, csak az utolsó pillanatban repül el. A foglyászók ezt kihasználják. *Hálóval* indulnak el a mezőre. Megkeresik a fogolycsaládot, és a hálót egyszerűen rádobják.

Vadlúd és fogolyfogásra a búzát, kenyeret *pálinkában* áztatják és kirakják a hóra. Ha a madarak esznek belőle, elszédülnek. Sietni kell az összeszedésükkel, mert ha kijózanodnak, mindjárt elrepülnek.

Jegyezte Zalabaksán: 1939. II. 15—III. 15-ig: *Bődei János*.

*

Beszámoló a szombathelyi egyházművészeti ruhakiállításról.

A szombathelyi egyházmegye oltáregyesületének rendezésében szép egyházművészeti ruhakiállítás tárta gazdag anyagát az érdeklődők elé 1938. október havában. Az egyházmegye legszebb és legértékesebb miseruháit láttuk itt együtt, amelyek méltán megérdemelnék, hogy egy létesítendő és régőhajtott egyházművészeti múzeum léltett kiucsei legyenek.

Az egyházmegye területén kétségtelenül a székesegyház a leggazdagabb, részben nagyértékű oltárképei, freskói, és nem utolsó sorban művészi becsű, történelmi multú miseruhái által. A székesegyház értékes ornátusai közül feltűnik a történelmi multú, fehér selyem alapú, igen gazdag hímzésű teljes püspöki ornátus. Mária Terézia királynő ajándéka, és a hagyomány szerint ő is hímizte. Bizonyára vannak, akik kétségbe vonják, hogy a királynő maga is dolgozott volna az ornátuson, de nincs igazuk. Mária Teréziáról köz tudomású, hogy tevékeny uralkodó volt. A nála oly sokszor előforduló csendes várakozási idő alatt, amikor még legbővebb rokokó ruháiban sem jelenhetett meg az udvar előtt, szeretettel hímizte, szövögette a szebbnél-szebb miseruhákat legkedvesebb püspökségei számára. A hímzésben bizonyára segítségére voltak udvarhölgyei is; így jutott azután többek között Győrnek, Szombathelynek is gazdag ajándék. A győri miseruha sok rokonvonást mutat a Szombathelynek ajándékozottal, amely gazdag hímzésű és ragyogóan szép. Naturalisztikus színes virágdíszei művészi, változatos csoportokba vannak rendezve.

A virágok szárai hajlékonyak, könnyed rajzúak, és a barokk stílus minden lendületét magukba foglalják.

Nem lehet előttünk közömbös az a fehér selyem aranyhímzésű kazula és pluviale sem, amely a ránk magyarokra nézve oly kínos emlékü Kollonich Lipóté volt. Herzan bíboros miseruhái gazdag aranyhímzésükkel ódon szépségűek, és valamikor valóban méltóak lehettek egy olyan hatalmas egyházi főúr egyéniségéhez, akiről tudjuk, hogy nagyon szerette a pompát. Mint érdekesség szerepelt két bór-

A kiállítás terme.

kazula is; kopott aranyuk, diszkrét festett díszük régi századok patináját őrzi.

Az egyházmegye vidéki templomaiból is sok értékes kiállítás darab került elő. Megkapó, szinte megható volt a szécsiszigeti, népies hímzésű kazula. Készítője igen jámbor lélek lehetett, mert áhítatos, szerető gondosság látszik az egész munkán. A kazula színes, paraszti virágai házivászon alapra vannak hímezve a virágok között a hét-fájdalmú Szűz alakjával hét törrel a szívében. A Szűz mellett jobbról-balról egy-egy angyal térdel stilizált felhőkön, kezükben Krisztus szenvedéseinek jeleivel. Értéke végtelen egyszerűségében, naiv öszinteségében rejlik.

Értékben és szépségben messze kimagaslik a községi Szent Jakab templom bitokában levő „Bezerédj-kazula”.

A híres Bezerédj Imre kuruc brigádéros feleségének, Bottka

Máriának az ajándéka. Maga a brigadérosné hímezte fogadalomképen, hogy az ura szívét a maga és a Libertás hűségében megtartsa.

Bezerédjné úrasszony könnyei igaz gyöngyökké válva, ott ragyognak a kazula vörös bársonyán. A kazula közepén a Megváltónak keresztre feszített alakja látható sok apró igazgyöngyszemből. Magát a keresztet mogyorónagyságú igazgyöngyök díszítik, hasonlóképen a kazula alján a kardot tartó oroszlános Bezerédj-címert. Az a bőkezűség, amellyel az igazgyöngyöt a kazulára díszül felvarrta az ajándékozó, páratlan a maga nemében. Kevés miseruha van, amelynek történelmi és műbecsén kívül a pénzbeli értéke is ilyen nagy volna.

Hétfájdalmú Szűz-kazula Szécsiszigetről.

Hosszadalmas lenne a kiállítás anyagát pontról pontra ismertetni és méltatni. Külön sorokat lehetne szentelni a sárvári ezüsttel átszőtt öreg miseruhának, a jánosházi dús aranyú barokk kazulának, Wallner kanonok renaissancebe oltott magyaros hímzésű ornátusának és végül a jáki Batthyány-kazulának, amely az 1700-as évek végéről származik, és csodálatos, ősmagyar ízű motívumaival vonja magára a figyelmet.

E két utóbbi kazula példa arra, hogy milyen helyes irányban halad a mai modern egyházművészet, amikor magyar szellemet igyekszik meghonosítani már nemcsak az ötvösségben, szobrászatban, festészetben, de az egyházi-ruha művészetben is. A magyar népi elemek felhasználásával gyönyörű miseruhák készülnek a „Szív Matyó Mű-

helyben". Igen szépek Vadonné Perényi Irén magyaros miseruha tervei,¹ amelyek azt bizonyítják, hogy a gazdag régi magyar néphímzésekéből eszmei és színmotívumaikkal tökéletes szépségű és értékű miseruhák készülhetnek.

*

Azt hisszük, hasznos szolgálatot teszünk azoknak, akik a jövőben hasonló kiállítást rendeznek, midőn az októberi kiállítás teljes jegyzékét leközzöljük.

Celldömölkéről: piros antipendium üveggöngy hímzéssel, régi fehér barokk kazula, 2 fehér barokk dalmatika, rózsás ornátus (1 kazula, 2 dalmatika, 1 pluviálé, 1 gremiálé, pirosbársony ornátus (1 kazula, 2 dalmatika, 1 pluviálé), zöld ezüstbrokát kazula, bordópiros bársony kazula, fehér Mária-kazula géphímzéses emblémával.

Batthyány-kazula Jákról.

Dominikánusoktól: keresztöltéses violaszín kazula, fekete bársony kazula Erdődy címerrel, fekete kazula Batthyány címerrel, fehér részekkel megújított régi zöld ornátus.

Egyházsrádócról: zöld ezüstbrokát kazula empire-stíliú betéttel, piros bársony kazula ezüstbrokát betéttel.

Ferencesektől: pirosrózsás aranybrokát kazula (19. sz.).

Dr. Hüber Antaltól: barokk kazula, empire kazula.

Iváncról: rózsaszín aranybrokát kazula.

Jákról: 2 régi zöldselyem dalmatika, Batthyány-kazula 1768-ból, 2 aranyvirágos tamburírozott fehér dalmatika, aranyvirágos tamburírozott fehér pluviálé, aranyvirágos tamburírozott fehér kazula.

Jánosházáról: Dús, magas aranyhímzésű fehér barokk kazula.

¹ L. a Magyar Iparművészet 1938. (XL. évf.) 8. számában megjelent közleményt.

Kármelita nővérektől: prágai kis Jézuska palástja és ruhája, Szentlélek-kazula, arany kazula, csengőhúzó, fehér stóla, 2 himzett palla, 1 pelikános burza, zöld kazula (2 drb), fehér selyemdamaszt kazula arany és színes himzéssel. Az összes darabok újak.

Kenyeriből: rózsaszínű kazula ezüst himzéssel és kövekkel, drapp alapon magyaros motívumokkal rátétmunkás kazula 1761-ből.

Bezerédj-kazula Kőszegről.

Dr. Kozma Ferencről: modern festett palla.

Körmendről: zöld ezüstbrokát kazula (a 19. század elejéről), zöld ezüstbrokát pluviálé, 2 zöld ezüstbrokát dalmatika.

Kőszegről: nagyvirágos régi kazula, színes himzésű fehér kazula, magas aranyhímzésű fehér kazula, zöld aranybrokát kazula, keresztöltéses Jézus Szíve-antipendium, rózsás bordóbársony pluviálé, himzett fehérselyem kazula, Bezerédj-kazula a 17. századból, színes behúzásos himzéssel díszített anti-

pendium, népies motívumokkal díszített régi filé-antependium, arany- és zsanília-hímzéssel díszített antependium.

Kőszegszerdahely: lila ezüstbrokát kazula kb. 1820-ból, rátétmunkás lila kazula.

Mikes János gróftól: 1 pár piros püspöki kesztyű, 1 pár fehér püspöki kesztyű, 2 pár piros püspöki harisnya, 1 pár fehér püspöki harisnya, 1 drb Izabella háziipari hímzéses palla, fehér borromeus kazula, lilaselyem borromeus kazula kézi aranycsipkével, bordóbársony kazula magas aranyhímzéssel, ókeresztény stílusú zöld kazula, ezüsttel hímzett aranybrokát empire stóla, újabb hímzett arany stóla, 2 magashímzésű széles szalag, erdélyi csipke, cseh csipke, máltai csipke, ír csipke, oltárterítő arany-ezüst csipkével, bruxellesi csipke, flamand csipke, 2 drb francia csipke.

Nagypöséről: kávészínű fehérsíkos kazula, világoszöld kazula, Mária Terézia korabeli gobelint utánozó anyagból készült pluvialé, dalmatika és kazula.

Püspökségtől: újabb fehér stóla, fekete bársony kazula közepen ezüstbrokát betéttel (19. sz.), arany-ezüstbrokát lila kazula (19. sz.), ezüsttel gazdagon hímzett aranylamé kazula, szekfü-hímzéses és rávarrásos régi kék kazula, arany-ezüstbrokát régi fehér kazula, 3 drb piros imazsámoly-takaró, régi bőrkazula, újabb mintás arany-ezüst szövésű kazula.

Sárvárról: sárga aranylamé kazula, újabb arany- és színeshímzésű fehérkazula (Mária Terézia bajor királyné ajándéka 1918-ból).

Sárvári várkőpolnától: Madonna-ruhácska (7 palást, 7 kötény), sárga ezüstbrokát kazula, ezüsttel átszőtt kávészínű kazula.

Szarvaskendről: világosbarna brokát kazula fonott paszomántal.

Szécsiszigetről: kávészínű selyembrokát kazula (Mária Terézia kora), nagyvirágos ezüstbrokát teljes ornátus (Mária Terézia kora), Hétfájdalmú Szűz néphímzéses kazulája (19. század), nagyvirágos ezüstbrokát kazula új paszomántal.

Székesegyháztól: Mária Terézia-ornátus (1 kazula, 3 pluvialé, 2 dalmatika, 1 stóla, 3 infula), mintás aranyzövés piros rózsákkal (1 kazula, 2 dalmatika, 1 pluvialé), mintás egész aranyzövetből 1 kazula, 2 dalmatika, fekete bársony kazula ezüstbrokát betéttel, ezüst és színes hímzéssel díszített sárga teljes ornátus, ezüstbrokát fekete kazula, fekete gobelin kazula, arany-ezüstbrokát kazula és 2 dalmatika, 4 drb arannyal hímzett aranylamé kazula (piros, fehér, zöld és violaszínben, Herzan bíboros hagyatékából), 2 szalma-infula, 3 magas hímzésű infula, Wallner-ornátus, zöld ezüstbrokát kazula, arannyal átszőtt zöldselyem kazula, aranybrokát kazula, rom- és virágdíszekkel, ezüsttel átszőtt sárga selyem kazula ezüstbrokát betéttel, arannyal átszőtt sárga selyem kazula ezüstbrokát betéttel, fehér aranybrokát kazula régi paszomántal, újabb piros aranybrokát kazula, kék aranybrokát kazula, gr. Széchenyi Miklós-féle fekete kazula, fekete ezüstbrokát kazula.

Szemináriumtól: zöld ezüstbrokát kazula (19. sz. eleje), színes és magas aranyhímzésű piros kazula.

Szentgotthárdról: sárga ezüstbrokát kazula (19. sz. közepe), piros aranybrokát kazula (19. sz. közepe), 2 piros aranybrokát dalmatika.

Szentkirályról: kék ezüstbrokát kazula, piros-fehér aranybrokát kazula (19. sz.), aranybrokát pluvialé, rávarrásos módon készített piros kazula (gr. Festetich és Clamgallas címerrel. Készítette gr. Festetich Kálmán szül. Clamgallas Klotild a 70-es években), 2 drb új stóla (készítették a szentkirályi Mária-kongregáció tagjai).

A Vasvármegyei Múzeumból: 2 bőrkazula.

Vasszilvágyról: ezüstbrokát kazula dróthálószerű kék csikkokkal és arany virágokkal, fehér ezüstbrokát barokk kazula a bélésen a nyaknál 1891-es évszámmal.

Wenckheim Frigyes gróftól: Kollonics Lipót kazulája, Kollonics Lipót pluviáléja, fehér új alapra applikált régi kazula, zöld alapra applikált régi kazula.

Zalaegerszegről: magas aranyhímzésű barokk kazula szőlő és kalász díszítéssel.

Radnóti Kovács Arpádné Fábíán Mária.

*

II. Rákóczi Ferenc szabadságlevele az Őrségnek.

NOS FRANCISCUS SECUNDUS Dei gratia Sacri Romani Imperii et electus Transylvaniae Princeps RAKOCZY Partium Regnum Hungariae Dominus et Sicularum Comes. Pro Libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum, nec non Munkacsiensis, et Makovicziensis. Dux Perpetuus Comes de Saaros. Dominus Haereditarius in Saaros Patak, Tokay Regécz, Ecsed, Somlyo Lednicze Szerencs, Onod. Etc. Universis et Singulis Nostrorum, ac Confoederatorum Regni Hungariae Statuum Exercituum Generalibus Campi Marshallis eorumq, Locumtenentibus, Generalibus Vigiliarum Praefectis Brigaderis, Supremis et Vice Colonellis, Capitandis Caeterisq Cuiusvis Ordinis Militaris Officialibus, ac Gregarys, nec non Comitatum et Signanter quidem Castrifferey Supremis et eorum Vicis Generalibus Officialibus in Confoederatione Regni Hungariae Constitutis praesentes hasce nostras visuris lecturis vel legi audituris Fidelibus Nobis Syncere dilectis, Salutam et Principalis gratiae nostrae incrementum. Őrség y Tartományban lakos hiveinknek, az Haza közönséges szabadságáért való fegyverkezésben nagy készséggel es serénységgel meg mutatott jó magok viseletet, kegyelmes tekintetbe vevén es egyszersmind továbbis áthatatosan meg mutatando serény jó magok viseléséről jó reménységet híven érdemeseknek ítéljük arra, hogy az hadi szolgálaton kívül, a melly szerint Nemességes boldogulásunkat aszt szives hazafiai indulattal, minden erővel munkálkodo Hazai fiaival edgyütt ezen hívéinkis fegyverrel kötelessek élő segélleni minden egyeb teréh viseléséktül tellyességgel eximáltassanak. Arra nézve is említett hiveinket ezen specialis Protectionk alá, Vezérlő Feidelmi autoritásunkbul parancsolyuk mind azoknak, akiknek illik, hogy az meg nevezett Tartománybeliekhez tudván ezen Levelünk által, valameddig az Hazát fegyverrel szolgálják mind addig a tereh tevések alól fel szabaditatakna lenni. akar mily szín es textus alatt, azokkal sem magok ne aggravaljanak sem alattok valokkal aggravalni vagy azon terhek viselésére kenszeritetni ne engedgyék. E mellett fel s alá járo hadainknak serio es keménnyen parancsolyuk erőszakosan meg nevezett hiveinkre beszállani, étel, ital, abrakbeli gazdálkodásra erőltetni semmiképpen ne merészellyék. Külömben adunk ezen Protectionk által tehetséget, az említett Tartományban lakos hiveinknek hogy valakik rajtok hatalmaskodni merészlenek azokat meg fogván erdemes meg büntetésekre nézve, közelebb való Fő Comméndérozó Tisztünk eleiben vitessék, á kyt az ollyanokat parancsolatunkhoz való engedtlenségékért kötelesek lésznek érdemek szerint meg büntetni. Praesentibus praedictis exhibentibus restitutis.

Datum E: Ujvarini. die Septima Mensis Juny ANNO
Millesimo Septingentesimo Sexto.

Fr. Rakoci

mpp

(Fejedelmi piros kispecsét nyoma.)

Franciscus Aszalay

mpp

Őrségi Tartománybeliek Protecziója.

*

Az Őrség Rákóczi-féle oltalomlevele 1935-ig a senyeházi ref. lelkészi irattárban volt, jelenleg a pápai Ref. Hittudományi Főiskola Könyvtárának tulajdona. Az iratnak sorszáma nincs, alakja félív, jelzete: Rákóczy, 1706. A pecsét elveszett. Az okmány papírján levő színfolt alapján papírra nyomott pirosszínű fejedelmi kispecséttel volt ellátva. Ezt az őrségi szabadságlevelet, melyet az eddigi irodalom nem ismer, a Vasi Szemle adja először itt közre.

Közli: Fodor Henrik.

*

Printzenschrecker.

„Ferenc József király első látogatása Vas megyében” címen a „V. Sz.” 1938. októberi füzetében közölte, hogy Európa legidősebb és leghosszabb időn át volt uralkodója 1843-ban még mint ifjú főherceg nyugatmagyarországi ismereteket szerző útjában Vas megyébe több helyre is ellátogatott s hogy Kőszegen ezen év szeptember 15. és 16. napjain tartózkodott. Az ott idézett akkori hírlaptudósítás csupán annyit jegyzett fel, hogy a városi tanács, a polgárőrség és az akkori katonai helyőrséget képező dragonyosok tisztikara tisztelgettélle, s hogy a bemutató fegyvergyakorlaton a 13 éves Ferenc József lóháton jelent meg. Pedig itt ez alkalommal váratlanul olyan érdekes epizód érte, mely szintén feljegyzésre érdemes.

Fiatalabb testvéreivel és kíséretével az akkori legjobb helyen, a „Fehérló” szállóban voltak elszállásolva. Ez azon emeletes ház a Főtér és Király-út sarkán, amely most a „Kőszegi Takarékpénztár” tulajdona és már a hatvanas évek óta nem szállónak szolgál. Az épületnek a szemközti mostani „Arany Strúc”-szálló felé néző ablaksorából a kis főhercegek az egykori „Fehérló” melletti emeletes, Waisbecker János tulajdonát képező (most Babai és Kleininger) háznak útraépülő tetőzetét bámulták, amelyen zsákbaburkolt lábakkal akrobataügyességgel mozgó tetőfedő munkások a faszindelyes tetőt cserépszindelyesre alakították át. Derékig kihajolva mohó kíváncsisággal figyelték a szorgos munkásokat. Ezek egyike, Gintner János, akit a jelenkor öregebbjei még ismertek, a kíváncsi ifjú szállóvendégeket nézte, és szokott kedélyességével és mutatványos merész áthajlással, kezének mutatóujját feléjük irányítva, hangos *kscz!* szóval ijesztett rájuk. Az ifjú főhercegek rémülten visszahököltek, és a „rangidős” Ferenc József sietett a történeteket Morzin kamarással közölni. Ez ijedten, az akkori időket jellemző komolysággal továb-

bitotta az esemény híret Bombelle és Choronini grófokhoz, az utazást vezető hadsegédekhez, ezek pedig a katonai parancsnoksághoz, ez viszont a városi hatósághoz s megindult „a merénylet” azonnali kivizsgálása. Elővezetették Gintner Jánost, aki elcsodálkozva, sápadtan nézte, hogy mi lett az ő ártatlan tréfálkozásából. Munkástársainak kihallgatása után a hatóság azon igazolásával, hogy a Gintner-család tagjai „gutgesinnt” polgárok, kiderült a valóság, és ezzel elmúlt a kedves kis epizód minden következmény nélkül. A Gintner-család ezen ágát pedig ezen esemény óta a többi Gintnerektől való megkülönböztetésül a nép szája a „*Printzenschrecker*” jelzővel tüntette ki. Ferenc József hosszú uralkodása alatt bizonyára sohasem tudta meg, hogy ifjúkori utiélményéből egy szerény iparospolgár előnévhez jutott, mely még most is közismert, és különösen 1893-ban emlegették sokat, mikor az egykori ifjú főherceg mint a hatalmas monarchia világszerte tisztelt ősz fejedelme nagyméretű hadgyakorlatok során itt fogadta először a Magyarországra jött II. Vilmos császár fegyverbarátját.

Köszegi József
ny. rendőrkapitány (Köszeg).

*

Nyakravaló . . . csincsér.

Takács Sándornak „Rajzok a törökvilágból” c. műve I. kötetének 302. oldalán „A török és a magyar raboskodás” c. fejezetben olvassuk a következő, szombathelyi vonatkozással is bíró sorokat.

„A bilincsek közül a végházakban leggyakrabban a nyakravaló vas, vagy a nyakvas fordul elő. Ez rendszeren a falba volt erősítve s úgylátszik, a rab nyakát igen erősen szoritotta, mivel az illető szólni is alig tudott. A nyakravaló vas néha a kézi bilincsel volt egybekapcsolva. Így pl. Homonnán 1681-ben említenek nyakravaló vasat bilincsel együtt. A nyakvas a városokban is előfordul. Rendszeren a piacon, a pellengér nevű kőoszlophoz volt erősítve. Debrecen jegyzőkönyve mondja: „az piacon az nyakvasnál levonattassék és az futatossal hatvan csapással megverettessék.

A csincsér vagy csingér, néha cincér néven két különféle bilincset értenek: volt ugyanis kézre és nyakra való csincsér vagy csingér. Szombathely 1577. évi összeírása szerint a várban voltak „compedes chinger”. Úgylátszik ugyanilyen csingért kell értenünk egy 1556. évi összeírás ezen feljegyzésén is: „Zynger kézre való”. Jeszenő várában 1623-ban „nyakra és kézre való csincserek”, Regéczen 1623-ban „nyakra való csincsér, kézre való csincsér”, Szádváron 1685-ben „nyakra és kézre való csincserek”, Boldogkőn és Kisvárdán pedig csak egyszerűen „csincserek” említetnek”.

Közlí: Takács József dr.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

FELSŐÖRI FORGÁCSOK.

A most Németországhoz tartozó Felsőőr honfoglaláskorabeli magyar telepítés. Az itt élő magyarok elődeit nyugati szomszédaink betöréseinek megakadályozása céljából telepítették le. Ezeknek a háttörőknek leszármazottjai nem olvadtak be az őket körülvevő német-ségbe, tőlük elszigetelten éltek, és napjainkig híven megtartották faji jellegüket, nyelvüket és ősi hitviláguk, szokásaik jó részét. Alább bemutatunk néhány, minden rendszer nélkül feljegyzett felsőöri forgácsot. Kívánatos volna azonban az elszakított Örvidék tárgyi és szellemi néprajzának, továbbá népnyelvi kincseinek hiánytalan begyűjtése s azoknak monográfikus munkában való feldolgozása.

Rüök: a reformátusoknak pünkösdhétfői népünnepe.

Suprálás: — aprószentekkor — szokásban van.

Húsvét szombatján este gyermekek és legénykéek hatalmas tüzet raknak: a feltámadás örömére.

Sarmandli (Emberiza citrinella) tavaszi éneke: „Mindenvénasszonnakekkispéééz . . . mindenvénasszonnakekkispéééé . . .”

Ginc-gönc bogarat — bödebogár — kezükre téve kérdik tőle a gyerekek: „Ginc-gönc, ginc-gönc, ginc-gönc mere van a szeretöm?” és figyelik, hogy mely irányba repül.

Darázs ha házra fészkel: elég a ház.

Sárdik — ürge gyík — mondája: mikor Krisztus Urunk a földön járt, egy ízben elfáradván egy fa alá feküdt pihenni. Elaludt. Jött egy hatalmas kígyó, mely nyakára tekeredett és álmában meg akarta fojtani. Látta ezt a sárdik, lábához mászott, megcsípte a nagyujját, és így idejében fölébresztette.

Ludposz — pöfeteg gomba — porával állítják el a vérzést.

Tüskésborz zsirját a „szegezis” (szegeedés) megszüntetésére használják. Külsőleg.

Tekenyős béka — folyami kagyló — házát finom lisztté törrik, és parázsra hintve a dagadt mellet füstölik meg vele.

Sreitli (Ludvérc-féle): feketeszínű jérce első áradott tojását ha fehérnép hóna alá teszi és ott hat hétig tartja: sreitli kel ki belőle. Rendszerint éjjel megy kiszemeltjéhez: tüzes sóprú alakjában.

Családnevek: Benkő, Imre, Zámbó, Szabó, Adorján, Fülöp, Zarka, Polányi, Gaál, Miklós.

Dülönevek: Kurucvüögye, Vörösdomb, Tüskevár, Jézushégye, Geröcsökvüögyö, Sötítvüögy, Tégyárvüögyö, Nadasd, Hosszisar, Szék-alla, Feketüfüöd, Sürödomb, Balikuók-hégye, Ösztörmén, Adránok-mikaso (Adorjánok méhka), Csollángos, Vides, Szároziér, Páhégyi, Malomkert, Bokákkert, Hosszifüödek, Vadegrés, Görbe, Keriékdomb, Cserésnyies, Feneketlen kut, Csapota.

Madárnevek:

Cinège: szén cinege (Parus major L.).
Csibollyó: bubos pacsirta (Galerida cristata).
Csóka: vetési varju (Corvus frugilegus).
Csutkirálysz: ökörszem (Troglodytes parvulus).¹
Foakoppogató: harkályfélék (Dendrocopos major, stb.).
Fürmadár: fűrj (Coturnix communis).
Gimpli: süvöltő (Pyrrhula rubicilla europaea).
Kornabiékk-madár: fenyörigó (Turdus pilaris).²
Lányimadár: fehér barázda billegető (Motacilla alba).
Mónár cinège: kék cinke (Parus ater).
Pinty: erdei pinty (Fringilla coelebs).
Pricsföcske vagy **piricsföcske:** molnár fecske (Delichon urbica).¹
Sarmandli: citrom sármány (Emberiza citrinella).
Sárgorigu: aranymálkó (Oriolus galbula).
Seregli vagy **feketë-madár:** seregély (Sturnus vulgaris).
Stiglic: tengelic (Carduelis elegans).
Toarvoari (Tarvarju): csóka (Coloelus monedula spermologus).
Szarkagábor: kisörgébcis (Lanius collurio).
Vari: szürke varju (Corvus cornix).
Viziszalank: jégmadár (Alcedo ispida).

Egyéb állatnevek:

Baracskuos-biéka: barna varangy (Bufo vulgaris L.).
Barázdaféreg: cserebogár (Melolontha melolontha L.) pajorja.
Csarabuo, csarabejszli: cserebogár (Melolontha melolontha L.).
Füödímíhi: poszméh (Bombus terrestris).
Ginc-gönc bogár: katicabogár (Coccinella septempunctata).
Házás kágyojja: házás csigafélék (Xerophila obvia stb.).
Kágyojja: házatlan csigafélék (Lehmannia marginata stb.).
Lórin: szitakötőfélék (Agrion, Lestes stb.).
Makkus: mókus (Sciurus vulgaris fuscoater A.).

¹ „Csutkirálysz” elnevezés részben hangja után (csut), másrészt pedig a sas és az ökörszemről szóló mese alapján történt. A mese szerint az utóbbi magasabbra szállt, s így ő lett a madarak királya.

² A boróka népies neve „kornabiékk”; miután a Turdus pilaris ennek bogóját nagyon kedveli, így ezen növényről kapta nevét.

³ „Pricsföcske” v. „Piricsföcske”: hangja után kapta nevét.

- Mihi*: házi méh (*Apis mellifica* L.).
Sárdik: fűrgegyik (*Lacerta agilis* L.).
Sáskuó: szöcskefélék (*Stenobothrus rufus* stb.).
Tehenszarvas: szarvasbogár nőténye (*Lucanus cervus* L.).
 A him: *ökörszarvas*.
Tekenyős biéka: kagyló (Union).
Tüskésborz: sündiszó (*Erinaceus roumanicus* BM.).
Vakonda: vakond (*Talpa europaea* L.).
Vakonda egiér: cickányfélék (*Crocidura leucodon* stb.).
Zöldlevelü-biéka: leveli béka (*Hyla arborea* L.).

Növénynevek:

- Almafélék*: Büör-, Buzáli-, Niémet-, Pogácsa-, Siéres-, Vir-uóma.
Bákó: gyékény (*Typha* L.) termőstorsza.
Burivirág: fűzfa (*Salix*) barkája.
Benedékfűj: kövirózsa (*Sempervivum tectorum*).
Bozafa: fekete bodza (*Sambucus nigra* L.).
Biékarokka: mezei zsurló (*Equisetum arvense* L.).
Csollán: csalánfélék (*Urticaceode*).
Egérfarkufűj: közönséges cickafarka (*Achillea millefolium* L.).
Egrés: *piszke* (*Ribes grossularis* L.).
Feketegyökér: fekete nadálytő (*Symphytum officinale* L.).
Feketepéernye: fekete áfonya (*Vaccinum myrtillus* L.).
Gelegénye: galagonya (*Grataegus* L.).
Gombafélék: Ludposz, Szarvasgomba, Rozsvargánya, Hajdina-
 vargánya, Bábociék, Nyulica, Bogárgomba, Fenőajja, Tehen-
 piélla v. Tehenpéra, Urgomba, Kenyérgomba, Csíperke, To-
 jásgomba.
Gyürüőfűj: papsajt (*Lavathera thuringiaca* L.).
Himpiér: málna (*Rubus idaeus* L.).
Ibollya: ibolya (*Viola odorata* L.).
Inszakattfűj; *utilapuó*: utifű (*Plantago*)-félék.
Istenkényere: papsajt (*Lavatera thuringica* L.) termése.
Kiékvirág: búzavirág (*Centaurea cyanus* L.).
Kígyuhajma: hagymafélék (*Allium* L.).
Konku: konkoly (*Agrostemma githago* L.).
Kornabiékk: boróka (*Juniperus communis* L.).
Kódistetű: subás farkasfog (*Bidens tripartitus* L.).
Kökin: kőkény (*Prunus spinosa* L.).
Körtefélék: Víz-, Császárs-, Vaj-, Bódogasszon-, Vörös-, Mizes-
 körte.
Lúpipitér: papvirág (*Chrisanthemum leucanthemum* L.).
Magyarófa: mogyoró (*Corylus Avellana* L.).
Makra-virág: farkas boroszlán (*Daphne mezereum*).
Májusi virág: gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*).
Petérzse: petrezselyem (*Petroselinum hortense* H.).
Papmonya: csikos kecskerágó (*Evonymus europaea*).
Pipitiér: orvosi székfű (*Matricaria chamomilla* L.).

Püösting: mohaféle (zsuppon házon termő) — (Ceretodon purp.).
Rözüüfüjj: rezgő pázsit (Briza media L.).
Sarifüjj: őszi vérfű (Sanguisorba officinalis L.).
Szödér v. *Feketeszeder*: szederfélék (Rubus).
Vadárvacska: sárga árvácska (Viola luteola arvensis).
Zöllér: zeller (Apium graveolens L.).

A népies gyógyászatban használt növények:

„*Istenostora*“ (Cichorium intybus L.) főzetét vérhasban szenvedő beteggel itatják, majd gőzölik vele; utána betakarják, hogy izzadjon.

„*Kis-virág*“. Ha a gyerek csökevényes, nem nő, vagy ha „rajta van a vénség“: kis-virág szárított szíromleveléből készített „fördőben“ meg kell fürösztteni.

„*Kerékmáva*“ (Althaea micrantha L.)-teát: tüdő- és májbaiban szenvedők isszák; továbbá, ha valakinek nyelve sebes: vele mossák, öblögetik.

„*Gyomorfüjj*“. Gyomorgörcs és бүfögés gyógyítására isszák főzetét.

„*Egérfarkufüjj*“. Kerékmáva keverékkel készült fehérszínű egérfarkufüjj (Achillea millefolium L.)-teát fehérfolyásos nők isszák és belőle készült ülőfürdőt is kell venniök. A pirosas színű egérfarkufüjj (Achillea asplenifolia V.)-tea, illetőleg fürdő meghozza a nők vérzését.

„*Tüzvirág*“-ból (Zinnia elegans Jaqu.) készült főzetet: sárgaság gyógyítására isszák.

„*Fodormenta*“ (Mentha). Ha valakinek hasgörcse van, fodormenta-teát iszik, és e főzettel hasát borogatja.

„*Rákszémcukor-füjj*“. Gyomorfáját rákszemcukorfüjj, fehérírem és ezerjófüjj keverékéből készült főzettel gyógyítják (belsőleg).

„*Petérzse*“ (Petroselinum hortense Hoffm.) és „*Zöllér*“ (Apium graveolens L.) keverékéből készült teát vizelethajtás és gyomordaganat gyógyítása végett isszák.

„*Hársfatea*“ (Tilia L. virága). Vese- és májbaiban ellen használatos.

„*Tüdőfüjj*-tea mindennemű tüdőbetegség gyógyítására használják (belsőleg). A köhögést is megszünteti: „lepucolja“ a tüdőt.

„*Feketéboza*“ (Sambucus nigra L. gyümölcse) és „*Kornabiékk*“ (Juniperus communis L.)-bogyó keverékéből készített teát vízbetegségben lévőek isszák: hajtja a vizeletet és apasztja a daganatot.

„*Bozafa*“ (Sambucus nigra L.) virágából készült főzetet melegen fogyasztva izzasztóul használják. A virágot hajdinaliszttal „dinctelve“ forrón daganatra is rakják.

„*Kornabiékk*“ (Juniperus communis L.) szárított gyümölcseiből vagy gyökeréből készült teát a vérbajosok isszák. Ügyszintén szív-bajosok is: mint szíverősítőt. Egyesek naponta 8—12 nyers bogyót fogyasztanak ezen betegségek gyógyítása céljából.

„*Vadárvacská*“-ból (Viola luteola arvensis) készült langyos főzettel a fájós szemet borogatják, mossák.

„Püösting“ (Ceratodon purpureus L.). A gyulladásoos nemi szer-
vet borogatják ezen szuppos háztetőkön termő, gyümölcsecetben
„dinctelt“ mohával.

„Makravirág“ (Daphne mezereum) megszáritott piros bogójá-
ból készült teát másállapotos nők isszák abortálás céljából.

„Feketegyökér“ (Symphytum officinale L.): csontrepedés vagy
törés gyógyítására használják. Megszáritott gyökerét finomra össze-
török, óhájban megsütök, majd zsíros levét ruhán át kifacsarják. Kevés
méhviaszt kevernek hozzá, s az ekként nyert kenőcsöt vászonra kenve
hidegen rakják a sérült testrészsre.

„Májusi virág“ (Taraxacum officinale) magját beteg madárral
etetik. Tőle meggyógyul.

„Papmonyfa“ (Evonymus europaea L.) megszáritott termését
apróra összetörök, némi zsiradékban felmelegítök, vele a tetves haját
alaposan bekenök és jól bekötök: a közte lévő „fejtetű“ feltétlen el-
pusztul. Sebet is gyógyítanak vele. Összetörök, óhájban megsütök, és
a kisajtolt levét kenök a sebre.

„Pipitér“ (Matricaria chamomilla L.) és „Vadárvácska“ száritott
keverékéből készített főzettel szembajokat gyógyítanak borogatás
útján.

„Gelegenye“-t (Grataegus L.), melyet már a dér megcsípett:
méhfolyás megszüntetése céljából eszi a beteg.

„Kigyuhajma“ (Allium vineale L.). E növény hagymáját apró
darabokra vágják, óhájban gyengén megsütök; a kisajtolt levéből
készült kenőcsöt fájdalomcsillapító gyanánt használják.

„Fájdalomfüj“. A belőle készített főzettel a fájó testrészt
gőzölik. Fájdalomcsillapító.

„Gyürüőfüj“ főzetéből (Lavatera thuringiaca L.) készült ülő-
fürdővel nemibajokat gyógyítanak.

„Inszakattfüj“ vagy más néven „Utilapuó“ (Plantago media
és P. major L.) levelét sebre rakják, hogy az gyorsabban gyógyuljon.

„Sebvirág“. Üvegbe gyűjtött sárga szíromlevelét huzamos időre
kiteszik a napra, majd a belőle nyert olajos folyadékkal a sebet
kenegetik.

„Oagnérongya“. Ha valakinek „folik a lába“, e növény vatta-
szerű termését dűgják a nyitott sebbe, majd megnedvesített „vadtök
levéllel“ fedik be.

Csaba József.

SZÉPIRODALOM.

Gazdag Erzsi: Üvegcsengő. Versek. A Vasi Szemle kiadása. Szombathely, 1938. 80 lap.

Üde leányhang csendült meg a vasi költészetben: Gazdag Erzsi gazdagította a magyar lírát egy szép kis kötettel. Pósa bácsi óta nem írt senki ilyen tisztán csengő, kedves gyermekverseket. Úgy fakad belőle a költemény, mint a naplóírás: természetesen és közvetlenül. Úgy jön belőle a dal, mint a madár csőréből, mint a friss forrásból: üdén, élénken, melegen. Mutatónak mindet föl kellene hozni, mert mindenikben van külön íz.

Két ciklus tartalmaz gyermekverseket. Az első kettő, „Öreganyó kis kovásza” és „Tavaszi játék” címen komoly szép vallomásokat, közvetlen élményeket, tájképeket. Ezekből a költeményekből is ki-kicsendül az ősesemondó kedv, a játékosan perdülő ritmus, de elmélyedő elmélkedés, sírás, prófétai korholás is. Mesterien tud egyszerű hasonlatokkal szemléltetni:

Szobám falán ül most a csend,
mint régi képeken a por,
mint félig kihajtott pohár
alján a tiszta bor...
Szűrt hangok esnek most belém:
egy üvegcsengő valahol
széttörik s apró kacajok
és ezer lengő buborék
pattan a levegőbe szét,
szobám falába ütközik...

Szinte csábit az alkalom, hogy külön-külön ismertessük a finom és mély „Kinyilatkoztatást”, „A sár szépségének” érzőlelkű dicséretét, az „Így szeret az Isten” nagyhitű optimizmusát, „Balassa Bálint elfelejtett énekének” tökéletes mult-idézését, erős, férfias zengését, az „Olyan vagy” egyszerű eszközökkel dolgozó tiszta tökéletességét.

A kis kötet nemcsak ígéret, hanem szinte kész beteljesedés. Fejlődnie még lehet — mint mindenkinek — embersége mélyülésében, érdeklődésének kiterjedésében — és esetleg nagyobb gondosságban néhány prózai. ellaposodó kifejezés kerülésében (pl. „Ma már elkésted az alkalmas időt”. „Mert úgy akarom, hogy lássál”).

A kötethez Pável Ágoston írt szép előszót. Igaza van Pávelnek: mi is bízunk abban, hogy a tehetséges diákleány útja elvezet a magyar Parnasszusnak messziről integető-hívogató ormai felé.

Székely László dr.

Kőszegi János: A régi zászló. Színmű 1 felvonásban. Kör-
mend, 1938.

Színmű a visszafoglalás izgalmas, mámoros napjaiból. A csehek még az utolsó napon is basáskodnak. A magyarok féltve őrzött lobogói előkerülnek. A tót gyermekek is nemzeti színű kokárdákat lengetnek. Forró össze-
csapásra kerülne a sor a kivonuló cseh csendőrök és a magyar érzésű,
tanítóját féltő nép között, de a magyar katonaság egyenletes katonalépé-
sekkel megérkezik. Az öreg tanító boldog izalmában meghal, ezekkel a
szavakkal az ajkán: „Most bocsásd el a te szolgádat, mert látták fölkelni
szemei a magyar feltámadást!” A szépen megírt hazafias és mozgalmas dara-
bot műkedvelő rendezők figyelmébe ajánljuk. *Székely László dr.*

*

Szabó Károly: Hajnali nyitány. Versek. Szombathely, 1938.

„Egy vak költő fordul az itt következő lapokon a látókhöz”, olvasom a verskötet előszavában, melyet Szabó Lőrinc írt. A könyv főérdekessége, hogy megdöbbentő jellegzetességgel domborodik ki benne egy vak ember lelkivilága — és ez a specialitás nemcsak érdekes dokumentumokká, de gyakran szépekké is teszi Szabó Károly verseit. Eszembejut az angol Keats verssora: „Beauty is truth, truth beauty”... Szabó Károly csodálatos őszinteséggel tud szólni hozzánk és őszinteségéből sugárzik az a szépség, mely könnyen feledtetni a stílus gyakori bárdolatlanóságát.

„Harc” című költeményében elmondja, hogy tízéves korában vesztette el szemevilágát. Most huszonöt éves — és írásaiban gyakran szerepel a réges-régi „látó” korszaka, megkapó elevenséggel; ilyenkor a versei meg-
telnek látási képzetekkel, amik, természetesen, nem impresszionisztikusan
friss villanások, nem egymásbaolvadó árnyalatok, hanem határozott-kon-
túrú emlékképek. A későbbi, elsötétült időszakról szóló költeményeiben a
tapintási képzetek dominálnak.

Elmondja, hogy látó-korában bojtárgyerek volt. Ha függetlenedni tu-
dunk a mai népieskedő, bojtároskodó, szándékos beállítottágú vers-töm-
keleg émelyítő emlékétől, megérezzük, hogy mennyire őszinték és spontá-
nak, milyen igaz-szépek ezek a stófiák:

Nyolcéves koromban
Bojtárgyerek voltam,
Sánta kutyám helyett
Szívesen loholtam,
Hej, pedig a túske
A talpamat szúrta,
Akkor még nem tudtam,
Hogy az élet furcsa.

Akkor én is láttam,
Én is boldog voltam,
A kis leányokat
Játékból csókoltam.
Vitettem nekik csokrot
Vadrózsákból néha,
Fekvőhelynek jó volt
A száradó széna.

- - - - -

Hej, mikor mennydörgött
 S megvadult a gulya,
 Kiabált az apám:
 „Terelj hát, te mulya!”
 Az ijedt borjával
 Nem bírtam a lépést,
 Kaptam is utána
 Az ostorral cséplést.

Köszönöm, hogy ütött,
 Jobban, mint a marhák,
 A versemet most is
 Az emlékek varrják.
 Kutyám hátán írtam
 Az iskola-leckét,
 A kíváncsi bolhák
 A hibát keresték.

Íme néhány szép vizuális emlékkép egy másik költeményből:

Újra mennek a mezőre
 Elöttem a marhák,
 Hízott pókok hálójukat
 Szorgalmasan varrják.
 A kelő nap friss meleggel
 Nyakonönt nevetve,
 Karikásom nyelén pihen
 Egy elfáradt lepke.

A vakság idejéről szóló versekben megindító közvetlenséggel nyilvánul az akadályokba-ütköző életöztön és nemző-öztön: „Most huszonöt vagyok, A vágyaim nagyok, Havi 120 pengő És egy tiszta asszony, Aki simogasson”. Vagy: „Nagy, szent nászéjszakánk Hiszem, hogy lesz nekünk, az Úr parancsára Embermagot vetünk, Tiszta magot vetünk”. Művészietlen, nyers sorok; de nyerseségük eleven erő és legvalódibb tragikum.

Végül álljon itt egy jellegzetes „vak” strófa — amint a költő búcsúzik Bodri kutyától:

Beletette sáros lábát
 Széles tenyerembe
 És éreztem: kérdően néz
 Búsán vak szemembe...

Weöres Sándor.

Weöres Sándor: A teremtés dicsérete. Versek. Janus Panonius-Társaság kiadása. 1938. 80 lap.

A zsenialitás eleven erővel csap meg Weöres költészetéből. Mély, szinte a furcsaságig eredeti gondolkodó, intenzív szellemi életet él, elméjében örök az eszme-forgalom, lelkivilága egy percre sem nyugszik, mindent tiszteres erővel érez, nagy és mély a műveltsége, s ez nem idegen tudás és gyűjtés eredményét jelenti, hanem érdeklődésének ösztönös egyetemességét. Elsőrangú formaművész; nemcsak mester a verstechnika minden ágában, hanem pompásan meg tudja mindig érezni, melyik élmény milyen versformát kíván. Előadása szuggesztív, szinte dermesztően mágiikus. Tájéleírásai a táj rejtett lelkét szólaltatják meg. Bár dekadensnek indult, mégis tud tiszteletet az emberiség építő értékei iránt; a világtörténelem utolsó húsz esztendejével érettebb a régi dekadenséknél, s ezért fogékonyabb minden érték iránt. Korábbi verseiben itt-ott felcsillámló cinizmusa elhagyta, s bár szkepszis és relativizmus csillan ki itt-ott, könyvének címe

mégis illik a versgyűjteményre, hisz egész világnézete kiverelkedett megnyugvás és bizalom.

A cím azért is illik a versgyűjteményre, mert valahogyan a legtöbb versének témája a mindenség, szinte abban oldódik fel a költő egész lénye. Atél hangulatokat, bölcseségeket, történelmeket, életstílusokat. Egyszer Simon mágussal kiáltja el: „Minden jó, mindenhogyan jó! gonoszság nincs: a harc az Istené! a harc és mozgás: ugyanaz! Mi mozgunk a mozdulatlan Ujra-Egy felé!” Máskor Ábrahám nem értő, de hívő lelkületébe „éli bele magát”. Dáviddal táncol, Máriával sir, tündérszép versben a holddal él együtt, s a kakukról, a szájhármonikás bolondról is úgy ír, mintha az ő lelkük szállotta volna meg. Mégsem vész el bennük, a maga gondolatait éli rajtuk át is.

Előadó művészetének különös varázsa: tömörsége. Ő sosem hanyatlik, percre sem laposodik, sosem kever prózát a vers közé, s akkor is, amikor nagy gondolatot zsúfol rövid sorokba, hangulatot áraszt, és pedig teljes szüggesztivitással.

Költészetét igen színessé teszi formáinak nagy változatossága is. Ír ódákat és középkorias szenténekeket, filozófáló és vitatkozó tankölteményeket; maláj ábrándja, hindu dala tökéletes átélés szülötte. Csipős, szellemes epigrammái is sikerültek. Néha úgy tűnik fel, mintha minden verscíme külön ciklus lehetne; néha nagy a témaköre. Bár lelki alkata egyetemes-ségénél és műveltségénél fogva leginkább Babitsra emlékeztet, sosem jár kitaposott úton; ha régi témát régi formában szólaltat meg, akkor is ő beszél, akkor is újszerű és eredeti. Hasonlatai igazán éreztetik az elgondolását. Mily tökéletesen érezteti pl. az isteni látogatást ez a kis strofa: „Mint fürdőző combját ha hal súrolta s tovalibbent, így néha megérezheted önnön-magadban Istent”. Mily pihenőt nyújt egy bölcséleti költeményében ez az odavetett kis tájkép: „Hol a Tilos Fa lombja ringatózott, azóta templom épült a hegyen. Önnön súlyával harcol ott a márvány, s önnön ürével az ives terem”. Hogy viszi előre minden sorával a gondolatot, dinamikusán, nem pihenve, a Grófkisasszonyról írt, csöppet sem célzatos, mégis elgondolkodtató költeménye; néhány szakaszát idézzük:

Szép kisasszony, grófkisasszony,
vigyáz rá a Boldogasszony,
van inasa, komornája,
kilencágú koronája.
Élénk, mint a nyári szöcske,
vidám, mint a bokor tücske,
haja olyan fényes-szöszke,
a lég fénylik körülötte.

Lelke fehér, mint a válla,
az imáját eldarálja
angolul és franciául,
Mari meg sem érti, bámul.
Dégoütant nép fia-leánya
érte gürcöl hét határba,
pizskuk föl nem ér elébe,
szeme kéklő égi béke.

Hogyan tud mély gondolatot szívből fakadt melegséggel előadni, arra talán legjobb példa a Logos-hoz (Igéhez) írt költeménye:

Derékig lángban láttalak
s láttam, hogy meg nem égtél.
Egy csepp sem érte lábadat,
mikor a vízre léptél.

Te csipkebokrom s Jézusom,
Te készen adott jóság,
rejtélytelen, szilárd orom,
nem osztható valóság!
S a csoda én vagyok, magam,
mert rejtélyes a vétek:
iszaptól csapzott a hajam
és kusza tűzben égek.
Testem hamúja egyre hull,
lángkévem messze lebben.
Álmok visszája fodrosul
a nyugtalan vizekben.
Vagyok a mélység és tető,
sok útvesztőjű hegység.
S Te a tovább-nem-fejthető,
legegyszerűbb, nagy egység.

Mi más értelemben is „sok útvesztőjű hegység”-nek érezzük Weöres költészetét, és szívesen mondjuk el a Vasi Szemle olvasóinak, hogy sok szép sétát és elragadó kilátást nyújthat mindenkinek Weöres Sándor költészete.

Székhely László dr.

*

SZAKIRODALOM.

Hungarica in Slovenia.

A „Mladi Prekmurec” legújabb, 1939. évi január—februári száma megint hoz néhány magyar vonatkozású közleményt. *Murčič Franc* (akitől ugyanezen folyóirat 1938. évi november—decemberi száma Petőfi S. „Egy gondolat bánt engemet...” c. rapszodiájának szlovén fordítását hozta „Le ena misel...” címen), ezúttal *Gyóni Gézá*nak „Csak egy éjszakára...” c. versét közli kitűnően sikerült, lendületes szlovén fordításban „Pošljite jih semkaj” (Küldjétek ide őket) címen. A fordításhoz csatlakozó jegyzetben Gyóni Géza egyéniségéről, költészetéről és jelentőségéről is tájékoztatja olvasóit. A magyarság csak hálás lehet *Murčič*nek fordításaiért, amelyek a magyar költészet legszebb gyöngyeivel ismertetik meg a szlovén olvasóközönséget.

Ugyanezen szám hozza *Gumilar Franjo* „Plemiči v Prekmurju” (A vendég nemes családjai) c. történeti tanulmányának folytatását „Dolnje-lendavski zemljiški gospodje” (Alsólendvai földesurak) címen. A négyoldalas közlemény a birtokos Bánffy-család tagjai közül I., II., III., és IV. Istvánnak, I., II. és III. Miklósnak, I. és II. Ivánnak, I. Pálnak, I. Kristófnak, továbbá gr. Nádasdy Ferencnek és hg. Esterházy Pálnak (1635—1713) adatait közli.

Pavel Ágoston dr.

*

Juhász Lajos: *A vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században.* Különlenyomat a Századok 1937. évi Pótfüzetéből. Budapest, 1938. Kir. Egyetemi Nyomda.

A rábamenti Farkas-erdő két évszázados történetét feltárva, a vasi nyerstáj egy részének kultúrtájjá való alakulását rajzolja meg Juhász Lajos gondos kutatásai alapján megírt munkájában. Az újkor eseményekben annyira gazdag két évszázada erdőgazdaságának képe van előttünk: a XVII. századé, mely a török hatalom pápai várurassága óta a gazdasági élet lecsökkenésével fordított arányban az erdőségek újjáéledését jelenti, és a XVIII. századé, amelyben a rosszul gazdálkodó tulajdonosok és bérlők pusztításait látjuk. A vasi Farkas-erdő, mely Gérce—Kám között vonul a

Rába mindkét partján, — a szerző éles megfigyelése szerint — községhez nem tartozik. A jobbágyság sem vallja soha magáénak az erdőterületet, hisz maguk vallják az adókövetéseknél, hogy mind a legeltetésért, mind a makkoltatásért ajándékot, azaz kisösszegű bért fizetnek az erdőbirtokos uraságnak. Elsőnek a *szálalók* (a mesterség céljaira legmegfelelőbb fákat kiválogató iparosok) pusztítják az erdőt. Nagy jövedelmet jelentenek a makkoltatási díjak. Az erdő értéke akkor a legnagyobb, midőn 1700 táján a délszláv sertéskereskedők veszik bérbe a makkosokat. Időközben a falvak is előretolják határaikat. Ekkor bővül Sótöny, Nyőgér, Kám és Bejc határa. A tilosok védelmére a tulajdonos erdőőrséget rendel, melynek feje az erdőispán lesz. A vasi Farkas-erdő halálát Szily Ádám (1787) gazdálkodása jelenti. Szily genuai kereskedőknek és német szénégetőknek adja át az erdőiséget. Ezek nagy összeget fizetnek, mert ekkor Európában már csak Magyarországon tudják előteremteni az üvegyártáshoz és a vászonfehérítéshez szükséges hamuzsirt. Hogy mégsem pusztult el egészen az erdőség, az estei Ferdinánd herceg érdeme, aki a Farkas-erdőt 1803-ban birtokba véve, szakszerűen gondoztatja. Ez a vasi Farkas-erdő élete, melynek megírásánál Juhász eddig még fel nem használt forrásokat dolgozott fel igen éles megfigyelőképességgel. A szerzőtől még sok-sok értékes vasi tárgyú értekezést várhatunk.

Fodor Henrik.

*

Luby Margit: Népünk történeti tudása. Bpest, 1939. — 32. o.

Ezt a röpirat-szerű füzetkét egyik legértékesebb néprajzi kutatónk, „A paraszttétel rendje” című és osztatlan elismerésben részesült kiváló néprajzi munka szerzője írta. Megállapításaihoz az anyagát ugyan szatmár-megyei, tiszaparti községben tett tapasztalatai szolgáltatták, de ezek a megállapítások olyan fájdalmasak és olyan egyetemesérvényűek, hogy mindnyájunknak fel kell figyelnünk a tanulságaikra. Luby Margit 1938. novemberében, a Felvidék visszacsatolásának idejében végzett gyűjtése és helyszíni tanulmányai során kénytelen megállapítani, hogy népünk történeti tudása szinte a nullával egyenlő, és hogy ezért a rendkívül, szinte végzetesen szomorú valóságért felelősek vagyunk mindnyájan. Luby Margit azonban nem marad meg a tények száraz összegezésénél, hanem orvosszerek után is néz, és úgy találja, hogy „a gyökeres segítség csak egy, és ez a nyolc osztályos, a falu egyéniségére szabott elemi iskola”. Megszívlelendő munkatervet is ad arra az átmeneti időre, amíg a nyolcosztályos elemi iskola megvalósulhat. Ebben a munkatervben igen jelentékeny szerep jut az iskolán kívüli népművelés sokat ócsárolt, de óriási jelentőségű munkára hivatott intézményének és ezen keresztül édes mindnyájunknak is.

Luby Margit füzetét százezres példányszámban kellene kinyomatni, és minden lelkiismeretes magyar család asztalára eljuttatni, sürgető tanulságait pedig minden magyar polgárnak meg kellene szívlelnie, de főleg azoknak, akiknek kezébe van letéve a falu népe szellemi és anyagi kultúrájának egzisztenciális érdeke.

Pável Agoston dr.

*

Ödön Beke: Tschermische Märchen, Sagen und Erzählungen. Helsinki, 1938. A Finn-ugor Társaság kiadása (76. kötet). I—VIII. és 1—650. (A 649-es lapszám nyilván tévedés).

Sokan talán csodálkozva kérdezik olvasóink közül: mit érdekel bennünket vasiakat ez a cseremisz mese- és mondagyűjtemény. Pedig kettős jogcímünk is van rá, hogy veie foglalkozunk. Az egyik az, hogy a hihetetlenül gazdag és nagyértékű anyagot a vasi származású Beke Ödön gyűjtötte és rendezte sajtó alá. A másik: regös énekeink problémájával kapcsolatban a Vasi Szemle is éveken keresztül foglalkozott a finn-ugor népek ősi mese-

anyagával és hitregei hagyományaival, s a további hasonlótárgyú kutatások számára Beke könyve bizonyára sok használható adatot tartalmaz, amelyekhez mindenki hozzáférhet, mert hiszen a fonetikus cseremiszszovegek alatt mindenütt ott van a megbízható német fordítás, amelyet — Beke magyar fordítása alapján — Kohlbach Bertalan és Gellért Bella végeztek igen dicséretes gondnal és pontossággal.

Az anyagot magát Beke (akinek egyébként 1911-ben a Magyar Tud. Akadémia kiadásában egy „Cseremisiz nyelvtan“-a is megjelent) Budapesten gyűjtötte a világháború okozta kényszerű új népvándorlás jóvoltából cseremisiz nemzetiségű orosz hadifoglyoktól 1916 hűsvétjától a háború végéig terjedő harmadfélév során. Az óriási méretű gyűjteménynek egy aránylag csekély része a bécsi Tud. Akadémia, az oszlo néprajzi múzeum és az Anthropos c. folyóirat kiadásában látott napvilágot; egy része most jelent meg a helsinki Finn-ugor Társaság megértő áldozatkészségéből, jelentékeny része pedig még mindig kiadatlan.

A most megjelent kötetnek rendkívüli érdekességet és jelentőséget ad az a körülmény, hogy cseremisiz szövege az első betűtől az utolsóig egyetlen hadifogolytól való, Lebedjev Dánieltől, aki a gyűjtés idején 35 éves volt és a vjatkai kormányzóság urzumi kerületének Petrusin (cseremisizül kb. Pecsán Pocsinga) nevű községéből való volt. Az egyetlen száj, egyetlen falu, egyetlen (és tegyük hozzá: eddig ismeretlen) nyelvjárás adottsága nyelvészeti és folklorisztikai tekintetben ugyan nem magában álló, de mindenképen kivételes és tudományos szempontból szinte felbecsülhetetlen értékű.

A kötet 78 mesét tartalmaz. Szereplői: vottjakok, cseremisizek, kirgizek, tatárok, cigányok, oroszok, medvedadászok, vízitündérek, ördögök, törpék és óriások, boszorkányok, mostohák, hősök, földalatti királyok, bűvöserejű tárgyak, állati és emberi varázslók, állatok stb. stb. A gazdag anyagban sok az ősi pogánv vonatkozás, de az orosz meseanyag és kultúra hatása is sok helyen kimutatható és pedig nemcsak nevekben (Aljoša, Ilja Murem, Iván, stb.), hanem tipikus mesealakokban is (pl. *Čaradjej* < orosz „čarodjej“, azaz: varázsló, bűbájos. *Malčik-Spalčik* < orosz „maljčik s paljčik“: Hüvelyk Matyi; a magától zenélő *guszli* < orosz „gusli“: cimbalom, hárfa, hegedű, stb.).

A legnagyobb elismeréssel, sőt meghatódással hajlunk meg Beke Ödön páratlan szaktudása, hihetetlen szorgalma és szívós kitartása, s a Finn-ugor Társaság nagynevű elnökének, Kannisto Artur egyetemi tanárnak megértő lelkesedése előtt, mellyel e rendkívül értékes gyűjtemény kiadását lehetővé tette. Reméljük, hogy a még kéziratban heverő anyag is hamarosan kiadóra talál, s talán ezúttal valahol a Duna partján.

Pável Agoston dr.

EGYÉB, A SZERKESZTŐSÉGHEZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

A felvidéki magyarság húsz éve. 1918—1938. A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása.

A Magyar Statisztikai Társaság Allamtudományi Intézete szerkesztésében jelent meg ez a kis könyvecske. A statisztikák, a számok megcáfolhatatlanul őszinte, tárgyilagos megvilágításban ábrázolják a felvidéki magyarság szenvedéssel teli húsz esztendejének életfolyását. Az első fejezet a Felvidék magyarságának társadalmi helyzetét és egységének kialakulását ismerteti. Ebből fejlik ki a politikai küzdelmeknek, azoknak a kemény és sok gyöttrődést okozó küzdelmeknek vázolója melyeket a felvidékieknek magyarságuk érdekében példaadó erővel kellett kifejteniök. Nem lehet meghatódás nélkül olvasni a kulturális szervezkedés imponáló erőkiifejtéseit. Kítűnő áttekintést kapnak a könyvben az iskolaügy, a sajtó, az

irodalmi élet felvidéki kérdései. S ugyancsak kitűnő fejezet számol be az egyházi élet számtalan nehézségéről. Ezekután következik a gazdasági helyzet ismertetése, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem felvidéki formáinak, nehézségeinek és küzdelmeinek táblázatokkal és statisztikai adatokkal történt ábrázolása. Majd a földreform, a pénzintézetek és a közreműködésükkel megalakult szövetkezetek állapotáról tár alapos helyzetképet az olvasó elé a könyv, hogy végül a szociális viszonyok ismertetésével s a felvidéki magyarság kollektív erejének, lelkeségének feltárásával záruljon a kitűnő és alapos munka.

136 lap mindössze a kis könyvecske, de rövid terjedelme mellett is alapos, mindenben tájékozott és mindenről hű tájékoztatást ad. Minden magyar embernek el kell olvasnia, hogy világosan lássa a felszabadulás jelentőségét, s megismerje a maga valóságában a Felvidék más lelkiségű, más viszonyok között élő, de magyarságában példamutató erővel dolgozó népét. Ára 1.40 pengő.

Karlson Paul: A gépmadár.

A repülés problémája egyidős az emberiséggel. Nincs a technikának még egy kérdése, mely hasonló intenzitással foglalkoztatta volna az emberi elmét, mint a repülés titka. Karlson Paul világhírű könyvében a repülés-tudomány mesterien megírt élettörténete tárul elénk, a repülés titkának megoldására irányuló kísérletek végtelen sora Archytas fagalambjaitól és Leonardo da Vinci madárrepülésétől a legújabb repülőgép-óriásokig. Évszázadok meddő kísérletezései és lázas hevületű újrakezdései kellettek, míg a fáradhatatlan kutatás végre valóra válthatta az emberiség ősi vágyálmát, és az ember versenyre kelhetett a madarakkal és felszállhatott a levegőbe.

Megismertet a könyv a repülés elméletének főbb kérdéseivel: az áramlás és légellenállás, a felhajtóerő jelentőségével, a légcsavar működési elvével, a kormányzás és az egyensúly kérdésével, a vitorlázórepülés problémáival, végül a gyakorlati kérdésekkel foglalkozik: a benzinmotor törvényeivel, a motorhűtéssel, a Diesel-motorokkal, szerkezetani problémákkal, Junkers szerepével a repülőgépgyártásban és a felszállás, leszállás és a levegőfék nehézségeivel. Bevezet a légi közlekedés tudományába, és megismertet a repülőgépek különleges típusaival: az autogíroval, a csupa szárny-és kacsarepülőgéppel. Vázolja a repüléstudomány fejlődésének, a teljesítmény fokozásának lehetőségét.

A technikai kérdések iránt fogékony mai olvasó különös élvezettel forgathatja ezt a könyvet, mely könnyed, tudományos hangot kerülő stílusával, eleven és szellemes írásmódjával a technika egyik legérdekesebb fejezetébe világít bele. A kitűnő munka értékét 32 tábla és 177 szövegréteg teszi még teljesebbé.

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat kiadása. Ára 8 P

Hóman Bálint: Szent István és kora. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.

Szent István ünnepi esztendejének legméltóbb befejezése az első magyar királyról írt hatalmas biográfia, melyet középkori magyar történetírásunk egyik legkiválóbb kutatója és ismerője, a kitűnő történettudós, Hóman Bálint írt. A történetíró éleslátásával, igazságkeresésével, bölcs mérlegelésével, józan tárgyilagosságával és a vallásos lélek hódolatával rajzolja meg a szentéletű nagy király alakját, életét, eszméit és történelmi jelentőségét. Megelevenedik előttünk az országépítés csodálatos munkája, hűséges és plasztikus képet kapunk az ország népi összetételéről, gazdasági és társadalmi viszonyairól. Három évtizedes tudományos munka eredményeinek

reflektorfényében úgy állítja elénk a magyar nemzet első királyát, hogy igaz mivoltában lássuk „az apostolt és egyházszervezőt, a népművelőt és nemzetnevelőt, az egységteremtőt és nemzetreformátort, a törvényhozót és államrendezőt, az országépítőt és honvédelmezőt, az igazi bírót és győzelmes hadvezért, a vármegyék és városok alapítóját, új magyar életformák bevezetőjét és nagy nemzeti célok kijelölőjét, a magyar gondolat és haladáseszme megtestesítőjét”, hogy kilencszáz esztendő történeti távlatában is érezzük tanítását, ösztönzését, útmutatását, és hitet, bizalmat és erőt meríthessünk ezekből mi és minden idők magyarjai.

A magyar történetírásnak ezt a remekművét, mely világos és csiszolt stílusával az olvasók legszélesebb rétegei számára is kivételes élvezetet nyújt, minden magyarérzésű, kultúránkat szívén viselő embernek ismernie kell. A számos képmelléklettel gazdagított művet jelentőségéhez méltó ünnepi kiállításban adta ki a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Ára 8 pengő.

Káchnjek.

Mult számunk „Pörje”-rovatában a „kígyóórzó”-vel kapcsolatban megemlítettem, hogy a szitakötő neve a hazai szlovénben is „*káčki pastír*” < kačji pastir, vagyis „kígyópásztor”. Azóta Mikola Sándor ny. c. tankerületi kir. főigazgató úr szíves közléséből újabb adatokhoz jutottam. Szerinte Péterhegy környékén a szitakötő neve „*káčnjek*” (v. ö. a szlovén „kačjak”-kal!). Egyébként a „káchnjek” a néphitben a „kača” (kígyó) „férjeként” szerepel; ő termékenyíti meg a kígyót, és ez az oka annak a közkeletű feltevésnek, hogy közelében mindig ott bujkál valahol a nősténykígyó is.

IvelKc

Pavel Agoston dr.

Kérdések.

1. Milyen eszközöket használnak a borjú szopásának megakadályozására? Ismeretes-e az az eljárás, hogy a tehén tőgyét trágyával kenik be vagy sós vízzel mossák meg, hogy a borjú ne szopják?

2. Havas időben az erdőlő munkások, vadászok, hosszabb útra indulók kötnek-e a talpukra kör-, félkör alakú vesszőfonadékot vagy létraformájú rácsot, hogy a hóban el ne sülljedjenek? Mi ennek a népi elnevezése?

3. A két félkör alakú vesszőből készült, zsineggel befont széna és szalmahordó eszköz (eddiggi tudomásunk szerint Göcsejben *köcöle*, az Örség egyes falvaiban *hajdiván* a neve) hol van elterjedve? Lehetőleg falvak szerinti elterjedéséről tudósítsanak olvasóink.

A feleleteket ugyanitt, részletesebb kidolgozás esetében a Tulipántos láda rovatban — a beküldő neve alatt — fogjuk közölni.

Torkos László Kőszeg díszpolgára.

Abból az alkalomból, hogy Torkos László, a múlt évszázad utolsó negyedének egyik legolvasottabb költője megérte a saját születési évének centennáriumát, szülővárosa megválasztotta őt díszpolgárának. Az erről szóló oklevél szövege a következő:

„Mi, Kőszeg szabad királyi megyei város polgármestere és képviselőtestülete tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy 1939. évi január hó 19-én tartott közgyűlésünkön egyhangú lelkesedéssel Kőszeg szab. kir. megyei város díszpolgárává választottuk ócsai és enesei *Torkos László* költő, budapesti lakost.

A 100 éves korában is szellemi frisseséggel megáldott Torkos László költőnek, a város nagynevű szülőttének érdemeit kívánta a város közönsége elismerni, amikor megajándékozta szülővárosa őt, akárcsak az 1867. évben boldog emlékü atyját, Torkos Ferenc kőszegi kerületi táblai ülnököt, a tiszteletadásnak városunk részéről megnyilvánuló legmagasabb jelével, a díszpolgársággal.

Mintha e város tiszta levegőjű, napsütéses lankái, berkei és hegyei illatoznának és ragyognának derűs családi életet és tiszta erkölcsöket hirdető verseiben és mintha e város történelmi multja csillogna és izzana hazafias költeményeiben. Szép sikerű prózai munkái, színművei a magyar irodalomban arany betűkkel írták be nevét, a nőnevelés terén kifejtett munkásságával és a magyar verselés elméletének úttörő megalapozásával pedig maradandó érdemeket szerzett.

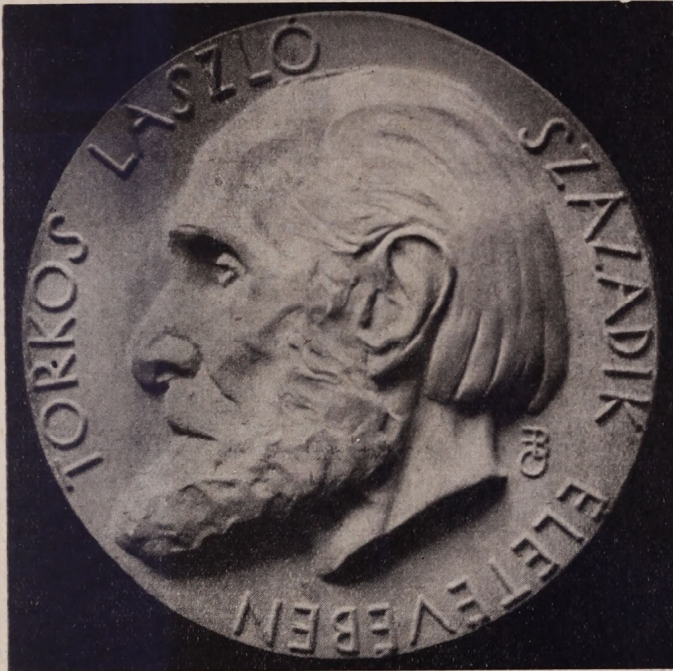
Munkás életének fáklója egy századot világít be és lángja nemzedékeken keresztül él a szívekben”.

Evvél kapcsolatban közöljük annak a jól sikerült plakettnek a képét, amelyet Beck Ö. Fülöp, jeles szobrászművésznk mintázott a 100 éves költőről. A 16 cm átmérőjű bronzöntvény mindössze csak néhány példányban készült. Ezek közül egy a Kőszegi Múzeum birtokában van.

*

Amilyen örömmel számoltunk be a fentiekéről, éppolyan szomorúsággal közöljük, hogy Torkos László „1939. március hó 15-én délután 4 óraker, életének 100-ik évében, rövid szenvedés után az Urban csen-

desen elhunyt". Március hó 18-án délután fél 4 óraker temette Budapesten a Farkasréti temető halottasházából *Varsányi Mátyás*, a bécsi-kaputéri ev. gyülekezet lelkésze. A ravatálnál a Petőfi Társaság nevében *Havas István*, a Társaság alelnöke búcsúztatta, mint a Társaság dísztagját és egykori 40 alapítója közül az utolsót. *Dr. Kovács Sándor* dunáninneni ev. püspök az Orsz. Luther Társaság nevében beszélt, *Dr. Visnya Aladár* múzeumigazgató pedig Kőszeg szab. kir. megyei város nevében vett búcsút a város szülöttétől és díszpolgárától.

A Petőfi Társaság bronzplakettje a 100 éves Török Lászlóról.
(Az „Új Idők” kliséje.)

A sírnál *Varsányi Mátyás* imádkozott, majd *Agyagfalvi Hegyi István* alkalmi ódája után leeresztették a koporsót.

Négy nappal halála előtt a Petőfi Társaság nagygyűlése idei jelképes nagydíját Török Lászlónak ítélte oda. A nagydíjul szolgáló, Petőfi-reliefes szép bronzplakettet a család Török L. többi emléktárgyai közé a Kőszegi Múzeumnak ajánlotta fel.

A szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság is megható ünnepélyvel áldozott volt tagja, Török László emlékének március hó 19-én. A 100 éves költőtárs tiszteletére rendezett irodalmi est bizony gyászünnepélyvé komorult, amelynek során *Kutas Kálmán* mondott — szavatokkal élénkített — emlékbeszédet az elhunyt faludíanusról.

P. A. dr.

A mai dunántúli költészet

nagy összefoglaló és értékelő anthológiájához már évek óta gyűjtjük az anyagot. Megjelenését többször már meg is hirdettük, munka közben azonban kitűnt, hogy a feladat sokkal nagyobb, sem-hogy egy-két lendületes markolással becsületesen és a lehetőségek határain belül hiánytalanul elvégezhetnők. Hovahamar fejünkre nőtt a roppant anyag, úgyhogy számot vetve a kialakult helyzettel, el kellett határoznunk, hogy egy kötet helyett kettőt jelentetünk meg. És pedig:

1. *Marék Antal* írói arcképeit — szemelvények nélkül — „*Mai dunántúli lírikusok*” címen kb. 8 ívnyi terjedelemben; ára: 2.50 P lesz portóval együtt; a mű a szerző aláírásával kerül szétküldésre. Rendeléseket a szerző 19.132 sz. csekkzámláján is lehet tenni (címe: Ecser, Pest vm.).

2. „*A mai dunántúli líra*” címen — *Pavel Agoston, Várkonyi Nándor* és *Weöres Sándor* szerkesztésében és Várkonyinak bevezető nagy tanulmányával — magát az anthológiát, amely közel 60 dunántúli költőt fog bemutatni kiadós és mindenkit méltóan reprezentáló szemelvényekkel, pársoros jellemzéssel, életrajzi és könyvészeti adatokkal. Várkonyi tanulmánya meggyőző erővel fogja igazolni, hogy a magyar költészet legklasszikusabb földje: a lankás, nyírfás-nyárfás kék Dunántúl.

Ennek a kb. 20 ívnyi kötetnek előfizetési ára: 3 P lesz.

Eddigi előfizetőink jelentkezését „*A mai dunántúli líra*” című anthológiára tartjuk fenn. Akik azonban az anthológia helyett a Marék-féle kötetre reflektálnak, szíveskedjenek ezirányú kívánságukat a Vasi Szemle szerkesztőségénél írásban bejelenteni.

(Szerk.)

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON
97 és 380.

Szombathely, (Szentháromság-tér)

TELEFON
97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletággal.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbaüzemek minden szerdán d. u. 5 órákor.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

SCHOLLE UND SEELE.

<i>Fettich Nándor dr.:</i> Colonia Claudia Savaria	---	---	---	---	---	113
<i>Marék Antal:</i> Dunántúli lírikusok	---	---	---	---	---	132
<i>Tóth János:</i> Az új magyar építészet útja	---	---	---	---	---	150

ASZTAG.

TRISTE

<i>Bódei János:</i> Madárfogók Göcsejből	---	---	---	---	---	162
<i>Radnóti Kovács A.-né Fábíán Mária:</i> Beszámoló a szombathelyi egy- házművészeti ruhakiállításról	---	---	---	---	---	167
<i>Fodor Henrik:</i> II. Rákóczi Ferenc szabadságlevele az Őrségnek	---	---	---	---	---	173
<i>Kőszegi József:</i> Printzenschrecker	---	---	---	---	---	174
<i>Takáts József dr.:</i> Nyakraváló... csincsér	---	---	---	---	---	175

TULIPÁNTOS LÁDA.

BUNTE TRUHE.

<i>Csaba József:</i> Felsőöri forgácsok	---	---	---	---	---	176
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----

ŐRSÉG.

WACHT.

1. Szépirodalom.

<i>Székely László dr.:</i> Gazdag Erzszi: Üvegcsengő	---	---	---	---	---	181
— —; <i>Kőszegi János:</i> A régi zászló	---	---	---	---	---	182
<i>Weöres Sándor:</i> Szabó Károly: Hajnali nyitány	---	---	---	---	---	182
<i>Székely László dr.:</i> Weöres Sándor: A teremtés dicsérete	---	---	---	---	---	183

2. Szakirodalom.

<i>Pavel Agoston dr.:</i> Hungarica in Slovenia	---	---	---	---	---	185
<i>Fodor Henrik:</i> Juhász Lajos: A vasmegyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században	---	---	---	---	---	185
<i>Pavel Agoston dr.:</i> Luby Margit: Népünk történeti tudása	---	---	---	---	---	186
— —; <i>Ödön Beke:</i> Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen	---	---	---	---	---	186

— —; A felvidéki magyarság húsz éve	---	---	---	---	---	187
— —; <i>Karlson Paul:</i> A gépmadár	---	---	---	---	---	188
— —; <i>Hóman Bálint:</i> Szent István és kora	---	---	---	---	---	188

PÓRJE.

<i>Pavel Agoston dr.:</i> Káchnjek	---	---	---	---	---	189
<i>Kérdések</i>	---	---	---	---	---	189

KRÓNKA.

CHRONIK.

<i>P. A. dr.:</i> Torkos László Kőszeg díszpolgára	---	---	---	---	---	190
<i>(Szerk.):</i> A mai dunántúli költészet	---	---	---	---	---	192

A VASI SZEMLE KÖNYVEI

kiadványsorozatában megjelentek és még kaphatók:

1. <i>Fábíán Gyula:</i> A jáki gerencsések	---	---	---	---	---	—90 P
2. <i>Vecsey Lajos dr.:</i> A szombathelyi kir. líceum alapítása és első évei 1793—1808.	---	---	---	---	---	2.40 P
15. <i>Boros Ádám dr.:</i> Adatok Somogy vármegye flórájának ismeretéhez	---	---	---	---	---	—40 P

18. <i>Smidt Lajos dr.: A mezőlaki szkíta lelet</i> ...	—60 P
34. <i>Kárpáti Zoltán dr.: Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye fő- rájához</i> ...	—30 P
36. <i>Makkos Lajos: A jánosházi tornác és a katonaszoba</i> ...	—40 P
38. <i>Bencze József dr.: Szelestey László pályafutása</i> ...	—60 P
40. <i>Réthy Antal dr.: Herényi Gothard Jenő meteorológiai érdemei</i> ...	—30 P
44. <i>Jacobi Lányi E.: A regősének ritmusának néhány tulajdonsága</i> ...	—40 P
45. <i>Schwartz Elemér dr.: A Pyrker-család neve és származása</i> ...	—40 P
47. <i>Hein Tádé dr.: Székely László</i> ...	—60 P
48. <i>Réthy Antal dr.: Adatok Szombathely—Herény éghajlatához</i> ...	—30 P
52. <i>Nagy Ernő: Rábagyarmati kiolvasó versek</i> ...	—30 P
53. <i>Bezerédj István: A kámi Nepumoki Szent János-szobor</i> ...	—30 P
54. <i>Báthly Zsigmond dr.: Két érdekes vasi tájszó</i> ...	—30 P
58. <i>Hell Géza ifj.: A csemepeszkopácsi róm. kat. templom</i> ...	—60 P
59. <i>Abai Imre: Boszorkányégetés Szombathelyen</i> ...	—40 P
60., 61., 62., 91. <i>Kallós Zsigmond dr.: Regősdalaink rejtélye: I—IV.</i>	2.40 P
63. <i>Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szom- bathelyi egyházmegyében</i> ...	—90 P
65. <i>Németh Jenő: Bucsui regősénekek</i> ...	—30 P
67., 116., <i>Polány I.: Nyugatmagyarország néprajzi története I—II.</i>	1.60 P
73. <i>Thirring Gusztáv dr.: Köszeg népessége a 18. században</i> ...	—30 P
77. <i>Hein Tádé: Magasi Artur</i> ...	—40 P
83. <i>Vidos Géza: „Berzsenyi nem akar hadtestparancsnok lenni”</i> ...	—30 P
88. <i>Marék Antal dr.: Négy dunántúli lírikus</i> ...	—60 P
90., 95., 99. <i>Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián</i> ...	—40—40 P
92. <i>Stripsky Hiador dr.: Köszegi könyvnyomtató a 17. századból</i> ...	—40 P
100. <i>Pavel Agoston dr.: Magyar szenzáció 1937-ben</i> ...	—30 P
101. <i>Borbély Andor: Régi térképeink adatai Szombathely hely- történetéhez</i> ...	—40 P
111. <i>Géfin Gyula dr.: A csornai premontrei kanonokrend székháza</i> ...	—40 P
114. <i>Krausz Miklós: Somogyi tájszók</i> ...	—40 P
115. <i>Balassa József dr.: A nép nyelvének tanulmányozása</i> ...	—30 P
118. <i>Tóth János: Így épít a vasi nép. 3.50 P; műnyomó papíron</i> ...	5.50 P
119. <i>Marék Antal dr.: A dunántúli líra</i> ...	4.— P
120. <i>Paulovics István: Sz. Quirinus savariai bazilikájának feltárása</i> ...	—60 P
122. <i>Vajkai-Wagenhuber Aurél dr.: Adatok a Bakony gyűjtőgöze és vadfogó életmódjához</i> ...	—50 P
127. <i>Horváth Tibor Antal: Fürdőmesterek Szombathelyen</i> ...	—40 P
131. <i>Bódás János: Utifű. II. kiadás</i> ...	2.40 P
132. <i>Végh Gyula: Régi köszegi könyvkötések</i> ...	—50 P
133. <i>ifj. Csemegi József: A jáki apátság temploma</i> ...	—80 P
134. <i>Takáts József dr.: Az Izlám Szombathelyen</i> ...	—40 P
135. <i>Gunda Béla: Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről</i> ...	—30 P
136. <i>Bödei János: A karácsonyi ostya. — Népies állat- és növény- nevek Göcsejből</i> ...	—30 P
137. <i>Pavel Agoston dr.: Hungarica in Slovenia</i> ...	—30 P
138. <i>Fettich Nándor dr.: Colonia Claudia Savaria</i> ...	—80 P
139. <i>Tóth János: Az új magyar építészet útja</i> ...	—50 P
140. <i>Bödei János: Madárfogók Göcsejből</i> ...	—40 P
141. <i>Csaba József: Felsőéri forgácsok</i> ...	—30 P
144. <i>Gazdag Erzsébet: Üvegcsengő</i> ...	2.— P

Megrendelhetők a Vasi Szemle Szerkesztőségénél (Szombathely, Szent Imre-
utca 5.) A Vasi Szemle előfizetői a fenti árakból 20 százalékos kedvezmény-
ben részesülnek. Postai szállítás esetén a portót felszámítjuk.

for sign

VI.

4

S.P.S.

(Z E M L E

1

.

9

.

3

.

9

V A S I S Z E M L E

VI. ÉVF. SZOMBATHELY, 1939. JÚLIUS 1. 4. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelemezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — Előfizetési díj: évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekk-számlájára (Folia jelzéssel). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — Gépelt kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok szerzői jogát. A közlemények tartalmáért a szerző felelős. Kéziratokat, képeket stb. nem őrünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólappért saját költségeinket számítjuk fel. — Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bernrieder Katinka, Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Nagy János, Dr. Palkó János, Dr. Paulovics István, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Körmenten: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka* nagybirtokos (Rátót); — Vasvárott: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató; — Göcsej számára: *Bödei János* tanító (Zalabaksa).

Évi négy számot ígértünk

s így jelen számunkkal be is fejeződnek VI. évfolyamunk. Mi azonban — miként az előző 4 évben — az idén is megajándékozuk előfizetőinket a beígért terjedelem

50 százalékos ráadásával

az előfizetési díjnak fillérnyi emelése nélkül. Azt akarjuk, hogy a Vasi Szemléből senkinek se legyen haszna a hazai tudományosságon kívül. Minden beérkező garast szellemiek alakjában visszagurítunk az előfizetők asztalára. *Tartaléktökénk egyedül értelmiségünk megértése és kulturális lelkiismerete.* És mi rendületlenül bízunk ennek a varázserejű kincsnek a fogyhatatlanságában.

Következő, kettős számunk október hó 1-én jelenik meg.

Colonia Claudia Savaria.

(Szombathely a római uralom alatt.)

FETTICH
NÁNDOR dr.

IV.

Egyéb középületek.

Nagyméretű középületekről feliratok is tanuskodnak. A CIL. III. 4176. és 4177. sz. feliratok Domitianus építkezéseiről értesítenek, egy epitylionon pedig Gordianus (238—244) nevét olvassuk. Egy másik épületfelirat (CIL. III. 10917 = Eph. II. n. 863 = (ul)pius Quin(tu)s arcum, aeto(ma) (port)am valvis et col(umnis) . . . Lipp Arch. Ért. I. p. 298) valamely templomról való és Ulpius Quintusról emlékezik meg, aki az aetoma, kapuzat és oszlopok felállítását vállalta magára. T. Cnorius Sabinianus katonatiszt és L. Val. Verus decurio, Pannonia Superior sacerdotalisa bizonyos kriptát állítanak helyre saját költségükön, amely kriptá tűzvészben elpusztult volt (CIL. III. 4183, Schoenvisner: p. 49. Tab. V.). Lipp a kriptát színházra vonatkoztatja Suetoniusnak egy helye alapján (Suetonius I. IV., 744., in C. Calig.; Lipp, Arch. Ért. 1872. 68. oldal). A CIL. III. 4180. sz. fölirat pedig Constans császár alatt épített magtárakról szól.

Szent Quirinus életrajzából (Bollandi Acta Sanctorum, Venetiis 1741, p. 383) két középületről van tudomásunk, az egyik színház, ahol a szent püspököt halálra ítélték, másik a keresztény főtemplom, mely a scarbantiai kapunál feküdt, de az életrajz adatai alapján egyiknek helye sem határozható meg közelebbről.

Savaria aquaeductusáról és Silanus és Diana szentélyéről történik említés egy régi kódexben, melyet Schoenvisner maga sem látott. Schoenvisner a kanálisról azt mondja: „*Interruptus iam est, destructusque longissimus ille canalis subterraneus, per quem Romani limpídissimas aquas ex fontibus montium Rohonziensium usque Savariam corrivebant.*”

Egyéb középületekről alig tudunk valamit. Csak más hasonló városok példájából lehet vásárcsarnok (macellum), törvényszék, börze (basilica) és közfürdők létezésére következtetni. Közfürdőknek tekinthető talán a szemináriummal összeépített könyv-

tár alatti nagy fürdő is, melynek oldalfalairól egyes falfestménydarabokat szedtek le. Lipp azt a Mercurius fogadalmi táblácskát, amely a püspöki iskola (térkép: 3) alól származik, valamint templom metopejének tekintette. (Térképen: székesegyház: 4, szeminárium: 5, püspökvár: 6.)

V.

Utciók és épületek.

Savaria épületmaradványainak zömét az északról dél felé egymással párhuzamosan folydogáló Perint és Gyöngyös³ patakok között elterülő síkságon találjuk, melynek szélessége a mai főtér magasságában, nyugat-keleti irányban mérve 700 m, följebb, a székesegyház magasságában pedig körülbelül 1 km, tehát ugyanazon a területen, ahol ma is a város középpontja és főutcai fekszenek. Nyugaton a Perinten túl is folytatódott egy kis városrész, amely egyrészt szegényes viskókból állott, másrészt a síkságot nyugaton behatároló alacsony hegylánc alatt és a terület előkelőbb helyein rendszer nélkül épült villák díszlegtek, amelyek az itteni leletek szerint gazdag és finomabb ízlésű rómaiak tulajdonát képezték.

Összefüggő városrész a Gyöngyös patak balpartján római korban legfeljebb délkeleten folytatódott, amely 0.5 km²-nyi rész azonban csak a legújabb korban épült össze a várossal és ősidőktől fogva Szent Márton püspök születési helyének tartatik s róla mai napig Szentmártonnak nevezetik. Itt aligha állhatott több mint egy-két utca.

A római városrész így mintegy másfél km²-nyi területre helyezhető, amelyen túl azonban a lakóházak nem szűntek meg. A mai határban is mindenfelé, különösen a nyugati villatelteken s az északkeleti részen római épületmaradványokat lehetett találni. A városon kívül feküdt a számos fazekasgyár, melyeknek egy része bizonyára lakható helyiségekkel is el volt látva; azonkívül az egész határban különböző korú, de római temetők sorakoztak, amelyeknél őrházak sem hiányozhattak (egy újabban talált feliraton Nammius Quintus neve mellett *custor cymiteri* megjelölés olvasható; mint láttuk az amphitheatrum is Nemesis-szentélyével együtt a város délnyugati határára épült).

A mai város összefüggő házsorai még egyszer akkora területet foglalnak el, mint amekkora a hajdani Savaria kiterjedése volt. Térképen a későbbi építkezést első pillanatra fel lehet ismerni. Amíg ugyanis az újabb utak egész hosszúságukban az égtájaktól független irányban, sugáregyenesen haladnak, azokon

³ A Gyöngyös néven szereplő mai „patak” római kori csatorna, melyet Gyöngyösapáti fölött vezettek ki a rómaiak a Perintből öntözési célra. A Szt. Quirinus életrajzának „fluvius Sibaris” adata semmi esetre sem a Gyöngyösre, hanem kétségtelenül a Perintre vonatkoztatandó. Quirinus „magas hídról” dobták a Sibaris folyóba. A Gyöngyösön „magas hid” el sem képzelhető, ellenben a Perint folyó medre helyenkint emeletnyi magasságú.

a helyeken, ahol a római épületmaradványok lelhetők, a házsorok nem haladnak egymással szigorú párhuzamosan és a fölveti irányt sem tartják meg pontosan, de azért minden szabálytalanságuk ellenére is megegyeznek többnyire abban, hogy vagy észak-déli, vagy kelet-nyugati irányban helyezkednek el. Ez ugyan még nem jelenti azt, hogy a régi utcák ezeknek megfelelőek, de bizonyos, hogy irányukat római utak és épületek szabták meg. A belvárosnak — nevezzük így a római város kiterjedése fölé épült mostani városrészt — utcái szabálytalanságaikat a 454-iki földrendés után nyerték, mikor a város rombadőlt s

10. ábra. Juppiter Dolichenus-csoport (márvány).

azt újra kellett felépíteni. A colonia alapításakor csak észak-déli irányú és erre merőleges utak létesülhettek, mert semmi ok sem volt arra, hogy a rómaiak szokásos eljárásuktól eltérjenek.

A belváros délkeleti része („új városrész“) a mult század közepéig beépítetlenül maradt, jóllehet a római város erre a területre is kiterjedt volt. A 70-es években megindult építkezés azután itt ezer év óta háborítatlan falakat bontott meg és az új építési módnak megfelelően szép, széles és egyenes utcákat hozott létre.

A colonia helyrajzának leírásánál először azt a két főutat kell keresni, amelyek egymást derékszögben metsztették és a várost négy részre osztották (*cardo* és *decumanus*). A belváros

utcái közül keleten az Erzsébet királyné-út és nyugaton az ennek meghosszabbításába eső Nagycsár-utca jelzik azt a vonalat, amely a leletek alapján meghatározott római város területét (Kárpáti, Arch. Ért. XIII. 286—287. és 445—446. o.) keletnyugati irányban felezte. Azonban ez mindaddig, míg döntő bizonyíték nem kerül elő, csak feltevés marad, mely azon alapszik, hogy a forum, capitolium és a monumentális épületek egész sorai ezen útvonal mellett feküdtek (Arch. Ért. 1899: hatalmas méretű, különféle oszlopok kerültek elő az Erzsébet-, Nagycsár-, Faludi-, Berzsényi-utcákban és a főtéren).

A másik főút helyét többé aligha lehet megállapítani, de másutt nem metszhette az előbbit, mint a Berzsényi-, vagy Horváth Boldizsár-terek környékén, vagy esetleg közöttük valahol. Kétségtelen, hogy a Szily János- és Kőszegi-utcák, melyek a terekből kiindulva északi irányban haladnak, római utaknak irányát mutatják. Az előbbiben a törvényszéki épület (térkép: 7) alapásakor észak-déli irányban haladó csatornát és sokféle épületromot találtak, amely utóbbiakról határozott véleményt nem lehetett mondani (Vasm. rég. e. é. j. 1888); a Kőszegi-utcában pedig római falak közt kövezetet takartak fel, de hogy utca-kövezet volt-e, és milyen irányban haladt, az Lipp V. leírásából nem tűnik ki (Arch. Ért. I. évf. 204. o.).

Római járdát négy helyen fedeztek fel. 1871-ben Pick A. kereskedő hosszútcai (ma Thököly I.-utca) telkének az utca felé eső részén alapásakor két, egymástól 2 ölnyi párhuzamos távolban észak-déli irányban futó járdát találtak, melyeknek nagy, sötét kövekből rakott teste 3.5 láb széles volt. Mindkét oldalon római épületek mutatkoztak. A nyugati oldalon levő falak között három szekérre menő állati csontmaradványokat szedtek ki, leginkább birkakoponyákat, felerészt megperzselt állapotban. A csontok alatt meglehetősen épségű durva mozaikon egy mérőre való búza feküdt, alatta szalma-gyékény elszenesedett maradványai, a búzában pedig Constantinus-érmek találtak. A keleti falak széthányásakor teljesen ép Valens-aranyérem és a következő terracotta tárgyak kerültek elő: álarc, mécses és két kis korsó (Arch. Ért. III. 43).

Más utca-kövezetet a gyöngyösutcai (ma Erzsébet királyné-u.) Mennyei-féle ház (térkép: 8) alapjainak megásásakor, 1894-ben szedtek föl. Itt ez egy nagyrésztben kiásott lakóház mellett került napfényre és Kárpáti közlése szerint (Arch. Ért. 1894, 449) a szabálytalan kövekből kirakott járda 1.7 m szélességben délkeleti irányban húzódott. Harmadik kövezetet előző esztendőben a királyutcai kaszínó alatt észleltek (térkép: 9). Ennek iránya és kőanyaga teljesen azonos az előbbivel. A délkeleti irány nem okozhat nehézséget, tudvalévő dolog ugyanis, hogy a rómaiak az orientálásban gyakran szoktak kisebb hibákat elkövetni, nagyobb gondot csupán arra fordítván, hogy a két főút-vonal egymást derékszögben keresztezze. A belváros utcáinál is azt tapasztaljuk, hogy éppen az irányadó utak (Nagycsár-,

Erzsébet királyné-, Szily János-, Köszei-utcák és a Belsikátor) észak-déltől, illetve kelet-nyugattól néhány foknyira jobbra térnek el, ami a szóbanforgó járdák irányával összhangzásban van. Pompeinek is egymást keresztező két főutcája, a str. di Nola és str. Stabiana, a fővilágtájtól kissé bal felé hajlik el (Mau, Pomp. 1904² I. Pl.). A Vasm. rég. e. é. j. 1894-iki titkári jelentésében olvassuk, hogy az új gimnázium alatt észak-déli irányú, körülbelül 2 m széles, valószínűleg gyalogjáróul szolgált

11. ábra. Bronz csendélet (gyümölcs).

római utat fedtek fel (térkép: 10). „E valószínűség mellett szólnak azok a hatalmas oszloptöredékek és kődarabok, amelyek majdnem rendszeres egymásutánban kerültek elő, még pedig oly nagy mennyiségben és annyira csoportosítva, hogy önként kínálkozik az a vélemény, hogy azok egy, vagy több ezen út mellett állott épület romjait képezik.”

A franciskánusok telkén kettős oszlopfőket találtak (térkép: 11), ami megerősíteni látszik azt a véleményt, amit a 134. oldalon a colonia decumanusról mondtunk (Vasm. rég. egyl. é. j. 1899. 84. o. titkári jelentés). Hatalmas tömör gránitoszlopokat, amilyeneket Schoennis is közöl, a mai főtér északnyugati végén épült pénztári palota alatt is találtak a háború előtti évek egyikében (térkép: 12). Anyaguk kékesszürke gránit, külső

felületük síma és fényes. Ez a lelet, továbbá a főtér délkeleti részén álló Tempel-ház alatt talált díszes, kompozita márványoszlopfő, de még inkább a tér keleti részén, a Sabaria-vendég-lóvel szemben lelt „betonépítmény”, mely szabályos négyzet alakú és 2.5 m² felületű márványlapokkal volt borítva s mivel gránitszobor töredékeit találták mellette, kétségtelenül szobortalpazatul szolgált: látszólag megerősítik az a véleményt, hogy a római város foruma körülbelül a mai főtérre esik.

A légszesz-társulat által épített gazometer helyének megásásakor római kori négyszögletes facölöpöket szedtek ki 2.5 m mélységből, amelyek valószínűleg egy, a Gyöngyösön átvezető római hídhöz tartoztak (térkép: 13).

Savaria magánházai közül egynek sem ismerjük teljesen alaprajzát. Ez azonban lényegesen nem térhetett el a provinciális római lakóházak típusától. Annál több az olyan műtárgyak és háztartási eszközök száma, amelyek magánlakóházakból származnak és a lakók magánéletére vonatkozóan többször érdekes fölvilágosítást adnak. Benn, a városban, az előkelők házai azokra a helyekre épültek, amelyek a rómaiak első megtelepedése óta is lakottak voltak. E rész pedig a belváros két főterét (Horváth Boldizsár- és Széchenyi-tér (ma: Berzsényi-tér) és a beljük nyíló utcákat foglalja el, amely terület az egymást derékszögben metsző két római főút csúcshögeire összesen mintegy 600 m²-nyi terjedelemben esett.

Gazdagok villái feküdtek a Perint patak jobb partján túl a dombig terjedő síkságon is, különösen a mai villasor helyén, ahol a Dolichenus-szoborcsoportot (10. ábra) találták és délen a Körmendi-utca tájékán, ahol egy csoportban heverve igen szép bronzszobor töredéke, két domborképes női mellszobor, bronzból való déligyümölcs-csoportozat (11. ábra), szép munkájú Triton (12. ábra) és egy áldozati jelenetet ábrázoló bronzdombormű került elő (13. ábra). Mindezen tárgyak finomabb ízlésre vallanak és valószínű, hogy valamely letelepült előkelő külföldinek képezték tulajdonát (Arch. Ért. 1899).

Közvetlenül a colonia alapítása utáni időből csak az érmek tartoznak a datálható emlékek közé. Domitianus emléktáblái nem magánházakra vonatkoznak. Az épülettromokban talált érmek legtöbbször azt a kort határozzák meg, amikor az illető épület állott. De ahhoz, hogy egy, vagy több pénzdarab az épület, vagy épületcsoport keletkezésére is korhatározó lehessen, a lelőhely és lelet körülményeinek, állapotának ismerete, továbbá bizonyos feltételek szükségesek, amelyek minden épületnél mások és mások lehetnek. A Szily János-utca egyik házában talált három darab, teljesen ép és kopás nélküli aranyéremnek (Nero, Vespasianus, Domitianus) korhatározó értéke is van s e városrész keletkezése egyéb emlékek és körülmények alapján is az első századra tehető. Mindig az érmek sem irányadók erre vonatkozólag, mert az elavultak az újak mellett sokáig forgalomban maradtak, főleg a nemes ércből készültek pedig

bevonásuk után is használatosak voltak a kereskedelemben, mivel a határokon élő barbárság a pénznek csak finomságát és nem veretét nézte. A főtér északi részén levő Mennyei-ház építések (térkép: 8), 1894-ben, majdnem egy egész magánház került felszínre, amely előtt a fentemlített egyik járdát is találták. A lakóház délkeleti részén megtalálták a pincét is, benne amphorákkal s ami érdekes, a pince mellett egy három téglából összetakolt fülkében 14 darab ezüst és 35 darab rézérem feküdt, melyek Augustus és M. Aur. Antoninus császárok közti időből származtak. Ez az egyetlen magánház, melynek alaprajzát — amennyire az megállapítható volt — Kárpáti Kelemen leírása-

12. ábra. Triton bronzszobor.

ból (Arch. Ért. 1894, 449. o.) — ismerjük. A 0.5 m vastag falak terméskövekből és lapos téglákból voltak készítve és az alaprajz 12.12 m²-nyi területen ferdeszöget képezett.

Savariában eddig (1921) öt helyen vált hypocaustum ismeretessé. Egyet a fentebb említett szeminárium mellett találtak, szép falfestményekkel volt díszítve és valószínűleg közfürdőhöz tartozott, másikat pedig az árvaház építésekor lakóházzal kapcsolatban (Vasm. rég. e. é. j. 1877. titkári jelentés). Legnagyobb „caldarium” a vármegyeház előtt kiásott falrészekkel került elő. Burány Gergely oszlopos betonjáratnak nevezi (Arch. Ért. 1889, 116. o.) és „egy római épület szárazon tartandó földszinti helyiségének a talajnedvesség elleni elszigetelő” szerkezetének gondolja. E romokból egy oszlopkő gerendázatának fehér márványból való párkányzati része ásatott ki, amely úgylátszik, valamely nagyszabású középülethez tartozott. Burány az épület korát a faragás alapján az első század végére teszi, egy innen

származó bronzérmecske pedig Hadrianus korából, a II. század elejéről való. Más caldariumot (hypocaustum) a volt W.-féle szőlő tulajdonosa a római villák területén ássott ki 60 évvel ezelőtt (Arch. Ért. VI. 289. o.). Három évre az innen ölszámra eladott kövek közt két föliratot is akadt, amelyek a hermáni vasuti híd fundamentumába kerültek lemásolatlanul. Ugyaninnen való egy Medusa-fejet ábrázoló szobor és egy homokkőből készült, festett Genius-szobrocska is.

Ezekon kívül az ötödik hypocaustumról Schoenvisner emlékezik meg művének 61. oldalán.

Az egész belváros területén kerültek elő római lakóház-maradványok, vagy legalább is olyan tárgyak, amelyek a leelő helyen egykori lakóház létezését tanúsították. Az épületek megismerését nem annyira a romok hiánya, mint inkább a fölöttük álló házak akadályozzák. Kutatás céljából ásatásokat végezni a belváros területén majdnem lehetetlen, így csak esetleges építkezésekre vagyunk utalva. Legtöbb magánház nyoma pincék ásásakor mutatkozott, továbbá olyankor, mikor egy régi épületet lebontva, helyére újat és nagyobbat építettek, mikor is a fundamentumot a réginél mélyebbre kellett leásni.

A megyeház helyén állott ú. n. Mikos-ház (térkép: 14) lebontásakor nagy épület alapfalai kerültek felszínre, melyek az utca felé oszlopos csarnokkal ellátott előkelő lakóházhoz tartoztak. Az épület homlokzata nyugatra tekintett, ahol szerte-szórva számos oszlopszártöredék feküdt, „maradványai talán azon oszlopcsarnoknak, melynek oszlopait a nyugati fal tartotta” (Kárpáti K., Arch. Ért. 1897, 68. o.). Talán ama oszlopos csarnokokra is lehet gondolni, amelyek különösen syriai városokban, de a többi provinciákban, így nálunk is gyakoriak voltak. Ezek az utca hosszában két oldalt úgy épültek a házsorok elé, hogy az emeletig érő oszlopos járat mennyezetet a lakóház falából kiindulva szabadon álló oszlopokon nyugodott és az első emelettel egy vonalon lévő mennyezet az emeleti lakók tartózkodási helyéül szolgálhatott. Az épületkomplexum délnyugati részén egyik helyiségben díszes mozaikot találtak (képe: Vasm. rég. e. é. j. 1879) s a leírás szerint a vizet innen vezették volt tovább a szomszédos helyiség medencéibe. Az alapok egy része még ma is föld alatt van, a falfestményekkel díszített falak dél és kelet felé folytatódnak a szomszédos telkek alatt. Az eddig előkerült leletek alapján (császárkori érmek, agyagedény, bronzkarperec, stb.) aligha lehetett templom, inkább nagyszabású magánház.

Lakóház-falakat a Kőszegi-utca 302. szám alatt is fedeztek fel, a nélkül azonban, hogy összefüggő alaprajzot lehetett volna róluk adni. Az udvarán kút (?) volt, mely elperzselt csontmaradványokkal volt megtöltve (Arch. Ért. I. 204. o.). Ezenkívül a következő helyeken fordultak elő lakóház-maradványok, melyekről bővebb adatokat nem tudunk: Schelle-ház építésekor téglasír közelében egy összerombolt nagy épület, falfestmények,

terraszírozott szobák, csövek (Arch. Ért. IV. 213. o.); Új-utca 319. sz. alatt (Faludi Ferenc-u.) keresztül-kasul húzódo falak, téglából épített csatorna, Galba, — Trajanus — bronzérmek a nevezetesebb leletek (Arch. Ért. IV. 294. o.); Kőszegi-utcai Albrecht-házban római szoba, falai vörösre festvék, a talap csiszolt borsárga öntés (Arch. Ért. VI. 289.); Waigand főtéri házánál (térkép: 15) falfestmények, mécsesek, amphoratöredékek és Trajanus-, Probus-, Constans- és Constantinus-érmek (Vasm.

13. ábra. Áldozati jelenet.

rég. e. é. j. 1884, 36. o. titkári jelentés); a törvényszék alatt (térkép: 7) a főntebb említett sokféle romok és egy észak-déli irányú csatorna. Mind olyan helyek, amelyek a belváros területére esnek. Érdekes a Faludi Ferenc-utcai Pór-ház udvarán talált konyhahulladék-lelet, mely több métermázsa széthasogott velőcsontból állott. A csontok között varrottú, fűző- és hajtűk, csésze, mécses, érem, fibula és bronzstilusok találtattak. (Vasm. rég. e. é. j. 1878. 64. o.). Egy másik csonthalmaz Pick A. kereskedő hosszúutcai telkéről származik, hol durva téglamozaikból álló padozaton találták búzával együtt (Arch. Ért. III. 43.). Ily szobapadlózatok még a következő helyeken ismeretesek: az új városrész sörcsarnoka mellett (térkép: 16) hatszögű téglákkal kirakva (Arch. Ért. IV. 137. o.); hasonló ehhez az innen nyugatra lévő padozat, honnan szekérszámra menő téglát adtak el; azután tovább délre, a gázgyárnál (térkép: 13)

nyolcszögű téglából álló padozat (Vasm. rég. e. é. j. 1879). Ezen „új városrészen“ Lipp közlése szerint a föld alatt ásónyomnyira még több téglamozaik padló létezik.

A belvároson kívül is találtak lakóházmaradványokat, nagyrészt villákhoz tartozókat. Így a Kámon felé vezető töltés elején (térkép: 17) falmaradványok között „igen csinos festmények“ (Arch. Ért. VI. 289. o.), az Oladra vezető út és a megye szénaspajtája között pedig két szoba került elő (Arch. Ért. IV. 213. o.). Hasonlóképpen falfestmények származnak az Emberbaráti Egyesület kórháza alól is, amely a mai villatelkek között a város észak-nyugati részén fekszik (térkép: 18; Vasm. rég. e. é. j. 1890, 119. o.).

Szegényes viskók, melyek többnyire egy kis négyzetalakú helyiségből állottak, „jól ismert alkotású“ cserépedényekkel, ritkább feliratú mécsesekkel, bronz (Solt és Geniust ábrázoló) és ólomszobrocskákkal (Venustáblácska) és nagyszámú ipari és kereskedelmi tárgyak maradványaival együtt a Perint jobb partjára eső kanászdomb lehordásánál váltak ismeretesekké (térkép: 19; Arch. Ért. 1898, 152—156. o.-ig).

Savarianak, mint minden nagyobb római városnak, megvoltak a maga gyárai és műhelyei, amelyekben a mindennapi élethez szükséges edények, mécsesek, vallási tárgyak, ékszerek és egyéb eszközök készültek. Fejlett üvegiparról tanuskodik a szép üvegyűjtemény, amely a múzeum régiségtárában kiadatlanul hever. Dunántúli múzeumainkban hozzáfogható nincs. Legkisebb üvegpalacktól a nagy, urnaszerű üvegedényig mindenféle változat megtalálható. Legtöbbjük csodálatos épségben maradt meg. Számos üvegékszer mellett arany-, ezüst- és sok bronzékszer is látható.

Az agyagipart még nagyobb gyűjtemény képviseli. Számos kisebb-nagyobb egy, vagy több lángú mécses nem üt el más provinciális városoknak hasonló emlékeitől. Ezeken is megtalálhatók a különféle vallások, istenségek jelképei, vagy a római élet kedveltebb jelenetei (hal, chrysmos, hétágú gyertyatartó, római istenek, gladiátorok stb.). Van azonban egy olyan mécses, amely alakjára, nagyságára, anyagára és ábrázolására kiválik a többi közül (14. ábra). Ez egy tíz-tizenöt cm átmérőjű és finom fehér agyagból készített egylángú díszmécses; felső körlapján vastag lécen Mercurius alakját látjuk kettős fogaton (bigae), baljában az előretartott caduceus, jobbában gyeplő, fején petasus. A száguldó lovak lábainál futó kutya ugrándozik. A külső körgyűrűből, melynek díszítését négy soros apró köröcskék képezik, fönn merőlegesen álló, átfúrt, ívalakú fogantyú, az ellentétes oldalon a felső lappal egy síkban levő égőnyílással ellátott ajak nyúlik ki. Teljesen ép állapota miatt is a legszebb provinciális mécsesek közé tartozik. Valószínűleg dísz tárgyul, vagy fogadalmi ajándéku szolgált. Ritkább tárgyak közé tartozik egy tömjénező, thymiaterium (15. ábra). A terrasiállatokat szintén szép gyűjtemény képviseli.

A különféle rendű és rangú edények ismertetése, mivel valamennyi kiadatlan, nagyobb munkát vesz igénybe és annak az egyes tárgyak leírása és ábrákkal való bemutatása nélkül nem volna értelme. Itt még csak egy érdekes leletről kell megemlékezni, mely a Faludi Ferenc-u. és Paragvári-u. sarkán fekvő zárdaépület alapozásakor került elő. Ez egy kosárra való

14. ábra. Mécses Mercurius alakjával.

Priapus- és Priapa-idolból áll. Az agyagból durván formált készítmények egytől-egyig nagyon csonkák és többnyire teljesen ruhátlanok. Mindannyi föltűnően nagy genitáliákkal van ellátva. A nők szétterpesztett lábakkal és fölfelé, vagy oldalt kiterjesztett karokkal. Hogy tartottak-e kezükben valamit, nem tudható, mert a találók kézfejeket a törmelékek közt nem őrizték meg. Női fejekből több maradt: mind ugyanazon kifejezéstartalúak, magas hajdísszal, de nem úgy eltorzítva, mint a nagyfülű, kopasz Priapus-fej, amelyen a keresztben álló szemeket és széles pisze orrot a fülelőig érő, nagy fogakkal ellátott száj teszi még ijesztőbbé. Nagyságuk 10—15 cm lehetett csonkítatlan állapotban. A törmelékekből 5—7 cm hosszú phallust is meg-

öriztek. Az egyik idolon ing van, melynek szűk ujja a csipőre tett kezét könyökig betakarja. Lipp Vasm. rég. e. é. j. 1875, titkári jelentésében (67. o.) fogadalmi tárgyak közt említ egy hasonlót, de csak annyit mond róla, hogy „meztelen női test töredéke igen unaestetikus állásban. Több római éremmel együtt találtatott az új városrész egy kertjében.” Kár, hogy az érmek korát nem mondja, mert azok némileg korhatározók lehetnének az idollokra nézve is.

Savariában a helybeli ipar nagy fellendüléséről tanuskodnak az emlékeken kívül azok a figlinák, melyek más és más helyeken, különböző időkben kerültek napfényre. Varsányi csak egy helyen ismert agyagégető kemencét (Kalchbrenner, később Tóth István volt megyei főjegyző Perintre néző kertjében), honnan egy szekerre menő, idomtalan, sikerületlen edényeket és egyéb összezüzött terrakotta tárgyat hordtak el (Arch. Ért. IV. 213). Lipp 1875-ben már három figlina létezését állapította meg: egyik a Varsányi-féle, a másik kettő egymás mellett, a város északnyugati részén levő Rohonci-út melletti téglavetőnél, attól mintegy háromszáz lépésnyire keletre egyszerre került elő. Leírásukat a Vasm. rég. e. é. j. 1875, 64. oldalon olvashatjuk, ahol az addig ismeretessé vált savariai agyagművesek és gyárosok nevére is szó van. Tíz évvel később Lipp megállapította, hogy a délnyugati határban, a Nárái-utca végén is volt egy agyagműhely, melynek korát a rómaiak előtti időre teszi, valószínűleg azért, mert a város területéről itt találtak legtöbb őskori tárgyat. Az innen származó edények díszítését vonalakból és pontokból álló círázat alkotja (Vasm. rég. e. é. j. 1885, 6. o.). A következő évek egyikében pedig északkeleten, a lovasági laktanyánál találtak földbevájt kemencét, amely — Burány szerint, Vasm. rég. e. é. j. 1889, 116. o. — alakjánál fogva közvetlenül a római kort megelőző időre vall (?). A hatodik gerencsérkemencét lakóházzal kapcsolatban az Emberbaráti Egyesület kórházának alapásásakor fedezték fel (Vasm. rég. e. é. j. 1890, 119. o., képe a füzet végén).

Savaria temetőinek legnagyobb részét ismerjük. Kiterjedésüknek ismerete a város területének megállapításánál volt segítségünkre. A főtemető északon közvetlenül a régi város mellett kezdődött s a Gyöngyös patak két partján Kámonig terjedt. Itt találtak a korábbi sírfeliratokat. A többi temető a város nyugati végében a Kálvária és Perint, délen a Gyöngyös és Perint között, délkeleten pedig a mai temető tájékán helyezkedett el (bővebben l. Arch. Ért. IV. 213; Arch. Ért. 1893, 286; 1897, 68; Vasm. rég. e. é. j. 1878, 64. o.; Pesti Napló 1893, 183. sz. Balog Gyula cikkét).

VI.

Történeti áttekintés.

Savaria története — mint láttuk — az alapítás utáni mintegy 20 éven keresztül is még Noricum történetével kapcsolatos.

Itt is a rómaiak céltudatos eljárását látjuk, amellyel uralmukat lassankint, de biztosan kiterjeszteni és állandósítani akarták. Noricum Kr. u. 15-ig független királyság volt, amellyel a rómaiak már régóta kereskedelmi összeköttetésben állottak. Mikor azonban a noricumiak a pannonokkal szövetségbe Istriaiba nyomultak, Publius Silius leigázta őket és Noricum akkor római

15. ábra. Thymiatium.

fennhatóság alá került, de nem tulajdonképeni provincia, hanem koronajavadalom gyanánt kezelték. Pannoniának a Duna egész vonaláig való meghódítása mintegy 60 évvel későbbi időre esik (Domaschewski, Westdeutsche Zeitschr. 1902, 177; Zippel, Die römische Herrschaft in Illyrien u. o. 297—300). Ügylátszik, hogy a római uralom előkészítése a Dunáig vezető utak létesítésével kezdődött, annak szellemi fegyverekkel való állandósítását pedig római elem megtelepítésével akarták elérni. E célból alapították Savaria coloniát a meghódítandó terület határára, de még Noricumban, mely akkor már biztosítottnak látszott a római terjeszkedés számára s így érthető az is, hogy mért csatoltattak Savaria, Scarbantia és Carnuntum városok abban az időben az oly hosszas küzdelmek árán szerzett Pannoniához,

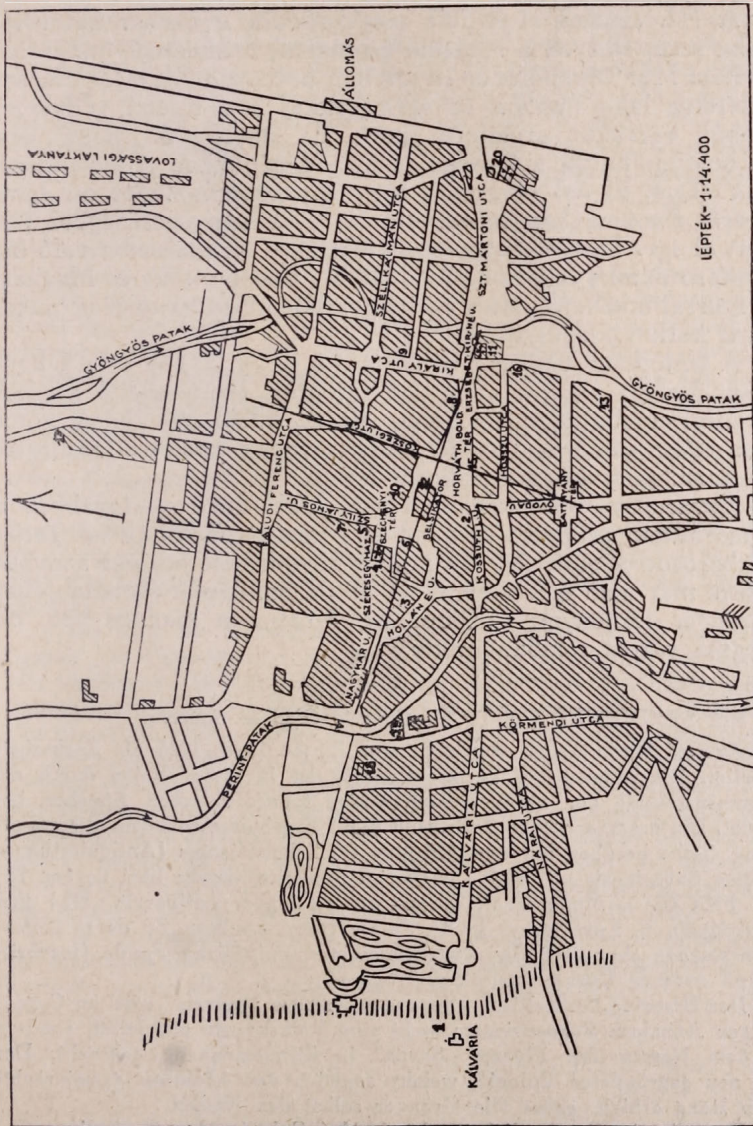
amikor a római imperium e területre kiterjeszkedni kezdett. Ekkor már a zavargások elmúltak Pannoniában, csak még a légiók cserélgetései tartottak a század végéig, de ezek is Trajanus alatt véglegesen elhelyezkedtek (a leg. II. adiutrix Aquicumban, leg. I. adiutrix Bregetioban, leg. XIV. Carnuntumban). Nagyobb nyugtalanság, mely a provinciát legközelebről érdekelte, Domitianusnak suev-sarmata háborúja alatt volt, amely 92-ben ért véget, de — mint a CIL. V. 1425. sz. főiratból látszik — még Nerva alatt is kiújult.

Ha az előkerült érvek mennyiségéről és minőségéről a lakosság koronkinti vagyonságára lehet következtetni, úgy megállapítható, hogy a város fénykora Domitianussal kezdődött és Severus Alexanderrel ért véget (Lipp Arch. Ért. V. 115. o.). Ez azonban csak az első felvirágozási korszakra vonatkozhatik. Kétségtelen, hogy Domitianus, aki suev-sarmata háborúja alkalmával Pannoniában (és talán Savariában is) megfordult, nagyban hozzájárult a város fényének emeléséhez; építkezéseire valló épületfeliratokról a 130 és 131. oldalon volt szó. A jó császárok alatt a provincia békének és jólétnek örvendett és Savaria is egyre gyarapodott gazdagságban. A város II. és III. századi történetéről forrásaink alig szólnak, nem is volt még akkor olyan hírneve a birodalom városai közt; nevezetességre csak a IV. században tett szert, mikor a császároknak huzamosabb tartózkodási helyéül szolgált. A III. század gyakori császár-változásai az egész birodalom alapjait megingatták, Savaria is ezen időkből többször lehetett pusztításnak kitéve. Az erőszakos császár-változtatásokban Pannonia is kivette a részét, sőt Victor (ep. 19, 2) szerint Septimius Severust nem Carnuntumban, hanem Savariában kiáltották ki császárnak.

A birodalom új feléledése Aurelianus (270—275) és még inkább Diocletianus nevével van kapcsolatban. Savaria második virágzásának kezdete erre az időre esik. Szent Quirinus életrajzából következtethető, hogy ekkor már nagy számmal éltek keresztények a városban. Diocletianus alatt megtörténik Pannonia felosztása s ekkor Savaria, mely azelőtt csupán a provincia vallási életének volt középpontja (CIL. III. 4153, 4170, 4168, 4192, 4195), Pannonia Prima székhelyévé lett.

Nagy Constantinus trónrajutása egyuttal a kereszténység diadalát is jelentette. A császár Probianus és Julianus consul-sága alatt hol Savariában, hol Sirmiumban tartózkodott s egyik rescriptumát Savariából adta ki (Cod. Theod. 1, 1, 1). Uralkodása alatt született Savariában Szent Márton, a híres toursi püspök (ereklyéjét 1913-ban nagy ünnepek között hozták vissza szülővárosába). A Savariában ekkor élt keresztények nagy számáról tanuskodnak az új római temető sírjai (térvkép: 20), amelyeknek csaknem mindegyikében találtak keresztény jelvényeket (Arch. Ért. IV. 213. o.). A közelebről meghatározhatatlan, de mindenesetre késői korból való sírfeliratok között több olyan van, amelyek keresztényektől származnak, ezek

nagyrészt ugyaninnen kerültek elő. Keresztény sírföliatok: CIL. III. 4190, 4217, 4218, 4220, 4222 és a CIL.-ből hiányzó föliatok: *Nammius Quintus / custos cymiteri / an. LXXXVI* et *Aurelia / Irene coniux an. LXXLI* (sic).

16. ábra. Szombathely térképe.

Más császárok is tartózkodtak Savaria falai között, így Constantius császár (Cod. Theod. 10, 10, 6), Valentinianus és Valens (Cod. Theod. 12, 13, 3), továbbá Valentinianus, Valens és Gratianus (Cod. Theod. 12, 6, 15) császárok együtt adnak

ki három rendeletet Savariából kelteztve. Valentinianus savariai tartózkodásáról Ammianus Marcellinusból is értesülünk (XXIX, 5). A Notitia Dignitatum szerint pedig Savariában székelte a praepositus thesaurorum Sabariensium Pannoniae Primae (Not. Dign. 47).

A III. század vége felé megkezdődik a barbár betörések hosszú sora, melyek a rómaiak pannoniai uralmának bukásához vezettek. Már Diocletianus ismételten harcolt a Dunától északra és keletre lakó quadok és sarmatákkal s a limest védekezés céljából várakkal erősítette meg, de úgylátszik, hogy nem igen boldogulhatott a harcias szomszéd népekkel. Ammianusnál (XXVIII, 1, 5) azt olvassuk, hogy a carpusok népét ősi lakóhelyéről Pannoniában telepítette le; csak kényszerűségből járhatott el így. Lassanként a barbároknak a birodalomba való be-telepítése mind gyakoribbá lett, sőt II. Constantinus és Magnentius mursai ütközete után a megfogyatkozott csapatokat is barbárokkal kellett kiegészíteni.

A tartomány végleges elvesztése a Kr. u. 377-ik évre tehető, amikor Valens császár vezére, Frigeridus, Pannoniából a gótok elől Illyricumba vonult (Amm. Marc. XXXI. 9, 2). A gótok ekkor egész Pannoniát és Illyricum nyugati részét előzönlötték és a tartomány állandó lakosai lettek.

A városok — emlékei a római kultúrának — továbbra is megmaradtak, csupán Poetoviot és Mursát rombolták le. Teljes elbarbárosodás csak 200 év múlva következett be, ezt azonban Savaria már nem érte meg, mert Attila halálának esztendejében földrengés (Anonym. Cuspinianus, Mommsen kiadása 666. o.) az egész várost rombadöntötte.

DR. FERDINAND FETTICH: *Colonia Claudia Savaria.*

Auszug. Diese Arbeit wurde in den Jahren 1920—1921 als Facharbeit gefertigt. Die nunmehrige Veröffentlichung ist in erster Reihe durch die Zusammenstellung der darin vorkommenden topographischen Angaben begründet. Die geschichtlichen Teile sind nicht Ergebnisse selbstständiger Forschung. Selbe beruhen auf den Arbeiten St. Schoenvisners (*Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, MCCXCI.*), Mommsens (*Corpus Inscriptionum Latinarum, III.*) und den Artikeln V. Kuzsinszkys in W. Pecz-s Ókori Lexikon. Zu deren Ergebnissen wurden aber noch die Angaben einiger wichtigeren Funde (Inschriften und anderer Denkmäler) hinzugefügt.

Der Ursprung des keltisch klingenden Namens „Savaria“ wird im Gegensatz zur Annahme Schoenvisners nicht vom Volksnamen abgeleitet, sondern mit dem Namen des Flusses „Savus“ in Zusammenhang gebracht. Der ganz neu gegründeten Colonie, welche sogleich den höchsten gemeinrechtlichen Rang erhielt, gaben die Gründer selbst den Namen.

Das wichtigste öffentliche Gebäude der Colonie, das Capitolium verlegt der V. auf den höchsten Punkt der inneren Stadt, das heutige bischöfliche Palais. Die kolossalen Marmor-torso-s Jupiter, Juno u. Minerva sind da aufgefunden worden (1—3. Bilder).

Der Platz des Theaters wird auf Grund eines neueren Nemesis-Altarsteines festgestellt (Text der Inschrift: S. 124.). Der an der Seite des

Oladerhügels westlich der Stadt heute noch sichtbare, grosse, halbkreisförmige Einschnitt bezeichnet die Stelle der Sitzreihen des Theaters. Der Altarstein wurde am unteren Ende des Einschnittes beim Bau einer Villa gefunden. Er stammt aus den letzten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts nach Chr.

Die Frage des Triumphbogens von Savaria wird eingehend auf Grund einer Landkarte des Komitats Vas v. J. 1785. behandelt, auf welcher der Triumphbogen idealisiert gezeichnet ist (8. Bild). Das im Besitze des Archäologischen Ausschusses der Ungarischen Akademie befindliche Exemplar trägt auf der Rückseite eine Bleistiftskizze aus den 60-er Jahren des vorigen Jahrhunderts mit der Bezeichnung seiner Lage (9. Bild). Diese Angabe wurde in der Archäol. Literatur bisher vermisst. Das Vorhandensein eines Triumphbogens in Savaria wird nicht nur archäologisch, sondern auch aus literarischen Quellen begründet (Amm. Marcell. XXI, 16, 15. Text s. S. 130.). Ein Teil des Tores stand noch im Jahre 1820, da liess es das Comitatus durch Sträflinge niederreissen. Von der Skizze kann man höchstens nur die unteren Teile bis zu einem gewissen Masse als authentisch annehmen, der obere Teil ist ganz idealisiert, sogar missverstanden, da die hervorspringende Gliederung des Gesimses (die sogenannte kropfförmige Ausbildung) durch senkrechte, über das innere Säulenpaar eingezeichnete Risse ersetzt wird. Die idealisierte Zeichnung entspricht der Zeit des Constantius, von dem das angeführte Zitat erwähnt, dass er in Pannonien Triumphbögen errichtet hat.

Andere öffentliche Gebäude sind durch Inschriften bezeugt (CIL. III. 4176, 4177, 10917, 4183). Diese beziehen sich zum Teil auf Kirchen, oder andere Kultgebäude. Eine Inschrift (CIL. III. 4180.) berichtet über die unter Kaiser Constans errichteten Speichern. In der Lebensbeschreibung des hl. Quirinus wird das Theater Savaria-s erwähnt, in welchem der hl. Bischof zum Tode verurteilt wurde. Dieses Theater lag höchstwahrscheinlich in der Nähe des heutigen Kalvarienberges, im Einschnitte des Olader Hügels (S. 131—132.).

Die Lage der Gassen und Wohnhäuser kennen wir im Grossen und Ganzen. Die Hauptstrassen (cardo und decumanus) sind an der Karte (S. 145) bezeichnet. Die Stätten der wichtigeren Gebäude und Funde sind mit Nummern versehen. Der römische Stadtteil betrug ungefähr $1\frac{1}{2}$ Km². Dieser Teil nimmt die heutige innere Stadt ein. Auf der beigeschlossenen Karte ist der römische Stadtteil gut erkennbar. In den neueren Stadtteilen sind die Strassen regulär. Römische Bürgersteige, Wohnhäuser, Hypocausta, und Begräbnisstätten wurden an vielen Stellen der Stadt gefunden. Auch Stätten römischer Villen sind am westlichen Teil der Stadt bekannt. Öfen zum Tonbrennen wurden an mehreren Orten gefunden. Unter ihnen ist hervorragend der Überrest einer Werkstatt, beim Bau des Klosters gefunden, in der in grosser Anzahl halbfertige oder missratene Ton-Idole lagen (S. 142.).

Im letzten Kapitel, in welchem auf Grund der Fachliteratur ein kurzer geschichtlicher Überblick geboten wird, verdient eine noch nicht veröffentlichte altchristliche Inschrift Beachtung (Text S. 146.).

A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából.

DORNYÁY
BÉLA dr.

A magyar ember gazdálkodásában általában mindenkor nagyobb szerepet betöltő *szőlő- és bortermelésünkkel* nem áll arányban a róla szóló *irodalmunk*. Különösen áll ez a *Balatonvidék* paraszti szőlőműveléséről és bortermeléséről. Pedig a Balatonvidék szőlőművelése a rómaiak óta, tehát közel 2000 év óta, szakadatlanul tart a mai napig.

A legnagyobb és talán legrégebbi balatonparti település: *Keszthely*. Régebben város (oppidum), ma nagyközség. Lakói mindig élénk és nagykiterjedésű szőlőművelést folytattak a várost körülvevő dolomithegyek kedvező fekvésű lankáin. Mégis a keszthelyvidéki *szőlőműveléssel* — sem történeti, sem néprajzi szempontból — nem foglalkozott eddig senki, mert Keszthely monografusának, *Bontz Józsefnek*, 1896-ban megjelent és alig 1—2 oldalra terjedő és alább teljes egészében közlendő, idevágó adatai¹ alig jöhetnek számba.

Jankó János 1902-ben megjelent nagy balatoni néprajzában már elég bőven foglalkozik ugyan „*IV. Szőlőművelés*” címen e tárgykörrel², de — mint *Vajkai Aurél* most megjelent értékezésében³ igen helyesen megjegyzi — „*Jankó* művének szűkre szabott határai nem engedték meg az oly nagy területnek, mint a *Balaton-mellék*, feltétlen részletesebb tárgyalást megkövetelő feldolgozását; a könyv a *tárgyi néprajzból nem ad kellő felvilágosítást*, mert ábrákat alig közöl. Pedig a *szőlővel*, mint a paraszti élet egyik lényeges kiegészítő részével való foglalkozás, mindenkép hálás *néprajzi feladat*.⁴

Ha igazat kell adnom *Vajkai dr.* azon megállapításának, hogy *Jankó* balatoni műve a tárgyi néprajzból nem ad kellő felvilágosítást, még inkább kifogásolhatjuk, illetve hiányolhatjuk azt, hogy a balatoni szőlők régebbi állapotával, *multjával*, egyáltalán nem foglalkozott *Jankó*, de eddig más sem, úgy hogy ezen nagy hiányokra való rámutatás, illetve azok *lehető pótlása* kötelessége nemcsak a Balaton történészeinek, de etnografusainak is.

Vajkai dr. „A szőlő és a bor Veszprém vármegyében” c.

¹ *Bontz József*: Keszthely város monografiája. Keszthely, 1896., p. 356—358.

² *Jankó János*: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bpest, 1902., p. 251—283.

³ *Dr. Vajkai-Wagenhuber Aurél*: A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. Néprajzi Múzeum Értesítője. XXX. 1938., 1. sz., p. 15—48.

⁴ U. o., p. 15—16.

fejezetének mindjárt az elején helyesen állapítja meg, hogy a *Balatonpart* régi művelődésterület és számtalan, még a római korból származó emlékeivel a *hazai szőlőművelés történetében* jelentős helyet foglal el. *Vajkai* igyekszik is némi történeti adatokat szolgáltatni, de gyér közlései történeti szempontból alig jöhetnek figyelembe. *Vajkai* a szőlők keletkezését és történetét nem is nyomozza; megelégszik a *mostani állapotok* lehetőleg hű leírásával!⁵

Makay Béla dr. 1913-ban már elég sok szőlőtörténeti adatot sorol föl „A Balaton a történeti korban” című munkájában; szerinte (p. 170) a *szőlőkultúra* a római koron kívül már az *Árpádok* és közvetlen utodáik alatt is számottevő tényező volt a vidék gazdasági életében.⁶

Mindezekből is láthatjuk már, hogy a Balatonvidék szőlőinek keletkezésével, középkori és újabb fejlődésével, egyszóval *történetével* való foglalkozás igen érdekes és hálás feladata a historikusnak és etnográfusnak egyaránt. Ez a feladat a mai napig is tekintélyes számban fennmaradt írott följegyzések, szőlőhegyi jegyzőkönyvek, hegyi artikulusok stb. alapján többekévesbbé végrehajtható is lenne! Minthogy pedig ezek a hosszú évtizedeken, sőt évszázadokon át itt-ott még megmaradt kézíratos följegyzések állandó veszélynek és pusztulásnak is vannak kitéve, ez a feladat nemcsak hálás, de egyben sürgős és elodázhatatlan is, mint azt balatonvidéki kutatásaim alkalmával sokszor volt alkalmam szomorúan tapasztalni.

Azért az alábbi — levéltári kutatásokon alapuló — szőlőtörténeti adataim, bár a dolog természetéből kifolyólag rendszereseknek, vagy pláne teljeseeknek éppen nem mondhatók, mégis a nevezett hiányok némi pótlására alkalmasok lehetnek, és szeretném, ha más vidékek kutatóit is hasonló tevékenységre serkenténék!⁷

Mint *Dvihally Anna Mária írja*,⁸ „a hazai bortermelésben *városaink* fontos szerepet vittek, nagy határukban szőlőt műveltek, sőt erre a célra falvakat vásároltak és kapcsoltak magukhoz, földesuraktól földeket béreltek. De voltak a földesuraknak jobbágybérlői is, kezdetben ugyan, még a XIII. században, kevesebb joggal a szőlőbérlő *városi polgároknál*. Maguk a szőlőgazdasággal foglalkozó *városi polgárok* is részben falujukkal végeztették a szőlőmunkát, így *parasztságunk* már *korán megismerkedhetett a szőlőműveléssel*“.⁹

Amit *Dvihally* a szőlőtermelésben mindig nagy fontosságú

⁵ U. o., p. 21.

⁶ V. ö. *Makay* id. mű, p. 242, a szőlő és az ezzel kapcsolatos címszók alatt.

⁷ Ezen keszthelyvidéki adataim közlésére rám is serkentőleg hatott többek között *Albensis (Dr. Juhász V.)*: „A székesfehérvári szőlőhegy multjából” c. jeles értekezése. Székesfehérvári Szemle, 1935. V. köt., p. 56—61.

⁸ *Dvihally A. M.*: A budai szőlőművelés története. Bpest, 1932.

⁹ U. o. dr. *Vajkai* id. művében, p. 17.

Budáról ír, azt több-kevesebb joggal *Keszthelyről* — a Balatonpartnak nemcsak mainap, de bizonyára a múltban is legnagyobb és legvárosiasabb településéről — is elmondhatjuk. Keszthelynek, mint a törököktől, legalább is tartósan soha el nem foglalt balatonparti végvárnak¹⁰ a jelentősége kétségtelenül nagy volt a Balaton közeli és távoli vidékén egyaránt. Ma főleg szellemi kultúráját sugározhatja a vidékre; de régebben, bizonyára a mainál is jelentősebben, az anyagi haladás terén is vezetett. Ezt a történelmi tényt a várost körülvevő és szőlőművelésre igen alkalmas hegykoszorú földrajzi helyzete és közelsége is bizonyítja. Szőlőhegyei voltak, sőt részben még ma is azok földrajzi sorrendben: *Tomaj, Cserszeg, Falud, Gyenes, Diás*, sőt *Vonyarc-Vashegy*, még *Györök is*.¹¹

Az itt régóta virágzó szőlőművelés és bortermelés történetéhez számos régi és eredeti, sehol sem közölt följegyzést tartalmaz Keszthely városának *Fülöp Viktor* ny. póstatiszt barátomtól megmentett és mintaszerűen rendezett levéltára, de a hegyközségek hegybíráinál, sőt magánosoknál is számos idevágó és a pusztulásnak kitett kézirat is tekintélyes számmal található még a mai napig is.

Az alábbiakban a nagy vakációban évek óta gyűjtött anyagomból közlök minden különösebb rendszer nélkül adatokat avval a megjegyzéssel, hogy *Diásnak* — sajnos — gyér szőlőtörténeti adatait egy külön, *Diás* történetéről szóló tanulmányomban óhajtom feldolgozni!

I. Bontz József Keszthely szőlőműveléséről.

Amíg *Bontz József* a balatoni halászatnak, bár igen rövid, (p. 359—361), de mégis csak külön fejezetet szentel könyvében,¹² addig a *Keszthely város és főleg környéke* lakóinak gazdasági életében szintén életbevágóan fontos *szőlőművelésről*, illetve annak történetéről igen keveset mond. Hogy a keszthelyvidéki szőlőhegyek története lehetőleg egy helyen legyen található és hozzáférhető, ezt a keveset itt újból leközölöm.

(Keszthely) „városnak *szőlőhegy területe* igen kevés van. A városi lakók *szőlői*, a hegyközségek¹³ szőlőivel vegyesen, *Tomaj, Cserszeg, Gyenes, Diás, Vonyarc, Vashegy* és *Györök* hegységeekben vannak. E szőlőhegyek, melyek 1200 kat. holdat tesznek ki, a *tomaji* hegyet kivéve, majdnem mind déli fekvésűek.

„A *tomaji* hegység *dűlői: Verébhegy, Tetéd, Biked, Újhegy, Csetemála, Barátságdör, Főtomaj, Selyemhegy*; ezeknek folytatását keletfelé a *cserszegi*

¹⁰ *Dr. Dornyay Béla*: Keszthely végvár a törökvilágban. Mérei-nyomda. Keszthely, 1935. — 32 oldal.

¹¹ V. ö. alább *Bontz József* adataival.

¹² V. ö. 1 alatt.

¹³ Ezek ma jórészt már önálló politikai községek is. V. ö. az alább elmondandókkal!

hegylánc képezi, melynek dülői *Cserszeg, Toponár*,¹⁴ *Agyaghegy, Kóhát* és *Tokaj*¹⁵ néven ismeretesek.

„A hegylánc további gyűrűit kelet-felé a gyenes-diási, vanyarc-vas-hegyi és meszes-györki hegyek alkotják. A *gyenesi, diási* és *vanyarci* szőlőhegyeknek az országúttól északra fekvő részeit *Fel-Gyenes, Fel-Diás* és *Felső-Vanyarcnak*;¹⁶ alsó déli részeit *Al-Gyenes*,¹⁷ *Al-Diás*¹⁸ és *Alsó-Vanyarcnak*¹⁹ nevezik. Az utóbbi szőlők, melyeknek fekvése lapályos, az előbbi szőlőknél gyengébb minőségű bort teremnek. A *meszes-györki* szőlőhegység *Alsó-Felső-Csetény, Paphegy, Bece, Felsőhegy* és *Zsöllehát* dülökből áll.

„A *szőlőfajok*, melyeket a keszthelyi hegyláncban termelnek, igen változatosak. Ezt kívánja a talaj minőségének változatossága. Hosszú tapasztalat után a gazdák tudják, hogy földjeiken minő fajokat termelhetnek leg-sikeresebben, s azokat tenyészítik is. A legkülönbözőbb fajú szőlők tenyész-tésével a gazdasági tanintézet tett kísérletet. A tanintézet cserszegi szőlő-jében, mely mindössze 7 kat. hold, több mint 400 fajú szőlő van.

„A főtermést a vidéken az *olasz rizling* adja; azért ez a szőlőfaj a legelterjedtebb. Az olasz rizling után leggyakoribb fajok a *rajnai rizling, mézes, oportó, szlankamenka, nagy burgundi, turmini (régí fejér), bákori, kéknyelű, karai, bajor, vékonyhájú, szigeti, fejér tökszőlő, juharkú (ifarkú), budaizöld, sárfejér, kadarka*; a csemege fajok közt az *izabella, muskatály, Chassela* (saszla), *szekszárdi* és *hárslevelű*,

„A bor minősége, a badacsonyi, somlói és tokaji borok után, az országban az első.

„A városnak és hegylakóinak a *bortermelés képezvén legfőbb jövődalmi forrását*, a filloxera és pero-(p. 358)-nospora fellépése Keszthely vagyoni gyarapodására kiszámíthatatlan hátránnyal van.

„A *filloxera* 1882-ben a meszes-györki szőlőkben lépett fel. Győrökről a veszély nyugot felé terjedt. A szomszédos Vanyarc-Vashegyen 1886-ban, Gyenes-Diáson 1889-ben, Cserszeg-Tomajon és Verébhegyen szintén ebben az évben lépett fel. Azóta a baj mindenfelé elharapódzott; már az egész hegyláncban lehet látni filloxera által megtámadott részeket. A csapás

¹⁴ Recte: *Koponár. Jankó* (p. 45) nem említi!

¹⁵ Ez a *Tokaj* is bizonyára épúgy gúnyból kapta, rossz hora miatt, ezt a nevét, akárcsak az ország több részében található sok *Badacsony* nevű szőlőhegy is! V. ö. pl. a komárommegyei *Kocs nk. „Badacsony“* nevű szőlőhegyével, vagy *dr. Vajkai* id. mű 6. jegyzetével, p. 17.

^{16—19} A keszthelyvidéki nép tényleg az *Al- és Fel-Gyenes, Al- és Fel-Diás* (még az 1807-ből való *Vitéz-féle* kökereszt, kronosztikonos fölíratá-ban is: „ALDIÁS!”) neveket használ és éppen ezért következtelen volna, ha *Bontz József* itteni állítása szerint *Alsó- és Felső-Vanyarcot* mondana. Nemcsak régi írásokban találkoztam az *Al- és Föl-Vonyarc* (és nem *Vanyarc!*) nevekkal, de a nép ma is így mondja! Éppen ezért helytelen a MAV új vasúti megállójának *Alsógyenes* elnevezése, mert azt helyesen *Algyenes*-nek kellett volna írni! Milyen szokatlan és bántó volna, ha pl. az eredeti, népies, tehát egyedül helyes *Alcsút, Felcsút, Algyő, Felgyő, Alvinc, Felvinc, Alkenyér, Felkenyér* stb. helyett, egyszer csak valaki önkényesen az *Alsócsút, Felsőcsút, Alsógyő, Felsőgyő, Alsóvinc, Felsővinc, Alsókenyér, Felsőkenyér* stb. helyneveket használná. Mert nemcsak az etnográfusra, de a geografusra és így a hivatalos közegekre, tehát a MAV-ra is, kötelező a régi és általános bevett és elfogadott, mondhatnám *népies* (de nem trivialis) helynév-használat. Ezért irok pl. én is a nagy balatoni kalauzomban diási „*Vadlánlik*”-ről és nem *Vadleánybarlangról*, ha ezt még úgy kifogásolják is az idegenek, pl. a budapesti nyaralók egyike másika.

annival nagyobb teherként súlyosbodik a szőlőbirtokosokra, mert azok egyrésze még maig is a *hegyvám terhe alatt nyög*.

„Az állam Cserszeg-Tomajra 75.861 frt, Gyenesdiásra 72.036 frt 23 kr, Vanyarcra 28.971 frt 25 kr, Meszes-Győrök és Vashegyre 69.720 frt 31 kr *hegyvámváltság*ot vetett, és ezt az összeget a szőlőtulajdonosok szőlőire kebleztette, sőt néhány évvel ezelőtt a miniszter a *szőlődézsma hátralékának* az adós egyéb ingatlanaira való bekebelezését is elrendelte. Így a gazdáknak nemcsak szőlői, hanem egyéb ingatlanai is a *szőlődézsma tartozás* miatt le vannak kötve.

„A szőlőművelés után a *gyümölcsenyésztés* játssza a főszerepet a mezőgazdaságban. A szőlőaljak majdnem mindenütt gyümölcsösökkel vannak tele“.

Eddig tartanak *Bontz József*nek keszthelyvidéki szőlőtörténeti adatai. Ezek előrebocsátásával rátérek már most az általam felkutatott régibb adatokra, amelyek — hangsúlyozom — az etnográfust is közelebbről érdekelhetik.

1. *Diás* mostanában nyomdába kerülő monografikus feldolgozásában többször emlitem azt a harcot, amely a *dézsma*szolgáltatás körül főleg a veszprémi püspökökkel hosszú időn át folyt. Egy újabban előkerült eredeti oklevél szerint *Eleonóra* anyacsászárné — *I. Lipót* özvegye és az akkoriban elhunyt *I. József* anyja — 1711-ben meghagyja *gróf Volkra ker. János*²⁰ veszprémi püspöknek, hogy a nála panaszt emelő, keszthelyi és szentgróti volt várvédő katonáktól („Fideles itidem *Keszthelenses* et Sz: Grothienses, antea *Praesidiary* . . .”) szabad telkeiken *dézsma*t ne szedjen!

II. Hegyvámos szőlők conscriptiója, 1769 III. 6.

Diási, Cserszegi és Nagy Tomaji Hegyvámos, 2-ae Classis szőlőknek Conscriptiója.

Kérdés:

1. *Mely időben implántáltattak a megnevezett szőlők? Előtte az elmúlt 1715-dik Esztendőnek, vagy utánna építettetek-e?*

Felelet:

Nintsen olyan öreg ember, ki emlékeznék a megnevezett szőlőhegyeknek implántálásokra, következésképpen jóval is előbb épültek az elmúlt 1715-dik esztendő előtt.

2. *Mostani hegyvéma a szőlőknek hány akóra, vödörre, vagy pintre mégyen? eddig minémü mértékkel éltek? Posonyi akóra véve mennyi menyit téssen?*

Vagyon egy szőlő *Tomai* hegyen, mely hat *akón* vagyon, mások kik vagynak hármon, kettőn s egyen is, némely vagyon hét *vödör*ön, haton, hatod félen, hármon, többön és kevesebben, hat *akós* hegyvémi szőlőknek (mivel *Pápai akóval* való, mely foglal magába 76 itczét) *Posonyi akóra* véve téssen hét *akót* és nyoltz *itzét*, régi földes Uraink idejek-

²⁰ Minthogy *Volkra János* veszprémi püspökről különben is nagyon keveset tudunk, ezt a neki szóló eredeti és eddig ismeretlen oklevelet máshol akarom bővebben ismertetni. V. ö. még: *Dr. Dornay Béla*: „*Gróf Volkra Ottó Kristóf* — Salgótarján egykori földesura — életéhez”. Salgótarjáni Könyvek, 9. szám. *Engländer F.* knyd. Tata, 1938.

ben huszonnégy itzés vödörrel éltünk *Tomai* és *Cserszegi* Hegyeinkben, *Diáson* pedig ember emlékezetétül fogva mindenkor harmincz itzés vödörrel attuk bé *Hegyvám*ainkat, ahhoz képest boldogult *T. N.* és *Vleó Tolnai Festetics Consiliarius Urunk*²¹ is utóbb arra vette többi hegyeinken is a hegyvámot.

3. *Eddig való szőlőhegyi szokás szerint minémü darab föld vetetődött egy holdnak?*

Hold számmal szőlő Hegyeinkben ekkoráig nem éltünk, azért ezen kérdésre nem is tudunk felelni; hanem most Magistratualis conscriptor *Uraimék* által *Diáson Szabó Márton* Szölleje megmértetvén, in quadro hozott ki 963 Bétsi ölet, mely is tészen $\frac{3}{4}$ holdat.

Cserszegen megint *Borsos Ferenczé* megmértetvén, az in quadro hozott ki 1127 Bétsi ölet, mely is tészen egy holdat, kitül adott 1 vödört, azaz 30 itzét.

Item hogy *Tomajon* is *Szeles Jánosé* megmértetvén, ez is in quadro hozott ki 1480 Bétsi ölet, tévén $1\frac{1}{4}$ holdot, adott tőle 2 vödört, mely is *Posonyi akó* szerint tesz $\frac{3}{4}$ akót és 12 itzét.

4. *Az Hegyvámon kívül, az földes Urnak, vagy a beszedő gondviselők vesznek-e szappant? kenyeret, cipót, zabot, vödör száma, pénz, kóstoló pintet, penna és hajdu bort? ha vesznek-e, ezen adózások régtől fogva valók-e? ember emlékezetét megelőzik-e? vagy nem? régen vannak-e béhozva? és mi módon?*

Való dolog, hogy földes Uraink, vagy gondviselői az kérdésben vettek közül legkisebb a félekét nem vesznek, hanem azok helett minden szőlős gazdákul vettek öt-öt garast, ennek lévén kezdete, a mennyire jobban emlékezünk, az elmúlt 1752-dik Esztendőben, *hegybéli Articulunk* szerint, az cipó, szappan és leiró garas helett, földes Urunknak úgy találásához képest nem lévén szüksége a kenyérre és szappanra, igaz hogy annak előtte, mi hegyvámosok, soha se atunk többet a hegyvámunkhoz egy garas leiró pénznél, ezért megint minékünk engettetett szüreti alkalmatossággal, ingyen czédula nélkül, egy s két szekér fának szabad vitele.

5. *A régi és előbbi Hegyvám utóbb nem vetetődött nagyobbra? ha úgy, mikor? minő móddal? kinek hatalmával mely okbul? talán a szőlő földnek megnagyobbításáért? vagy egyedül a szőlő szomszéd hegyeknek adózásához szabattak és intéztettek-e a szőlős Gazdák?*

Igaz dolog, hogy némely szölleinknek hegyváma föllyebb vetetődött, ezelőtt mintegy tizen négy esztendő előtt, néhai *Szaurer István* Tisztartó *Uram* által ugyan *Juranics Józseff* *Uramnak*, mint ezen *T. N. Zala-vármegyének* Eskütye jelenlétében, nem tapasztaltván az *Hegyvám*ban igaz Proportiót, azért ki alább, ki főlebb vetetődött, igaz és egyenlő mérték szerint.

6. *Az 1715-dik Esztendő után építettett szőlőknek Hegyváma az Földes Urral tett Contractusbul származott-e? avagy az hegybéli Biráknak intézésekbül keletkezett-e, utóbb pedig nem vetetődött-e föllyebb? ha úgy mi mód? és mikor nagyobbított-e meg a Hegyvám, és minémü adózások rendöltettek hozzá?*

Contractusrul egyikünk sem emlékezik, hogy az 1715-dik esztendő után építettett szölleinknek hegyváma az Földes Urral lett Contractusbul származott volna, vagy az hegybéli Biráknak intézésekbül keletkezett, hogy midőn ez vagy az szőlő praggá maradván, annak

²¹ *Festetics Kristóf* helytartótanácsos, a keszthelyi *Festetics*-birtok megalapítója (1696—1768).

szomszédja, vagy mások által nem tudván annak előbbi hegyvámát, ahhoz képest állott be, ez vagy amaz gazda, annak uj szőlővel lett béplántálására, hogy utóbb némely föllyebb vetetődött, némely alább szállítattott, a már megmondott okok és adózások szerint megvalótták.

7. Ezen eleinten megnevezett szőlő hegyek Keszthelyi határban vagynak-e? vagy külső pusztában helyeztetek-e?

Diási és Nagy Tomaji szőlők igenis külső pusztában vagynak, Csereszgiek pedig és ahoz tartozandó Diverticulumbeliek és Bottyánhátiak Keszthelyi határban vagynak; Cserszegnek és Nagy Tomajnak Földes Ura Méltóságos Tolnai Gróf Festetics Pál Urunk Eő Nagysága az Földes Urunk, Diás pedig közös lévén, ennek is egyik Ura meg irt Méltóságos Uraság és Sárközi Familia.

8. Vagyon-e Hegyvámruul való Lajstrom vagy nintsen? Ha vagyon adják elől?

Vagyon igen is, elől is adja Méltóságos Uraságunk Tisztye, maga Uraságának engedelmebül.

9. Adnak-e a szőlős gazdák önnön szöllejekbül a Méltóságos Veszprémi Püspökségnek, vagy más papi rendnek tizedet?

Mi Keszthelyi városbeliek, akkoráig a Méltóságos Veszprémi Püspökségnek, sem pedig más papi rendnek, tizedet nem attunk,²² hanem a Polgárvárosiak közül attak régenten ketten, de ezeknek a szölleik is már parraggá lévén, nints mitül adniok tizedet.

10. Adnak-e szőlős gazdák a Földes Uraságnak egy szőlőtül egyszersmind kilenczedet és hegyvámot is?

Nem adnak, ha tsak valamelyik kilenczedes szőlő alatt kaszáló vagy gyümölsős nintsen, a holy illetén különös haszonvétel vagyon, attul adnak igenis hegyvámot, mind Cserszezen, mind pedig Tomajon és Diás megint azon kívül Hegyvámos lévén, itten egyebet a hegyvámnál nem adnak.

11. Kénszerítettnek-e a szőlős gazdák a Földes Uraság, vagy gondviselője által, készpénzzel való megváltásra, kilentzedjeiknek, vagy Hegyvámjoknak megváltására? ha úgy, mennyit vesznek érte?

Senki sem kénszerítettett még akkoráig, maga akarattya nélkül, olyankor is tsak folyó árát vették meg s nem föllyebb.

Actum Keszthely, 6-a Martii 1769. Mely praevio modo általunk végben ment Hegyvámos szőlőknek conscriptiója, a T. N. Vármegyének alázatosan referáljuk, die 13-a Martii 1769.

Juranits József T. N. Zala Vármegyének Eskütyte m. p.

Balogh Mihály T. N. Zala vármegyének Eskütyte m. p.

Extradatum comformiter originali ex Archivo Cottus Zaladiensis per Wolfgangum Hány m. p. ejusdem Cottus Juratum Archivarium Assessorem (L. S.)

Hogy ezen conscriptio a T. N. Vármegye Archivumábül kiadatott ironmánnyal megegyez, hitelesen bizonyítom.

Költ Keszthelyen, Julius hatodikán 822.

Salamon Victor T. N. Zala Vármegyei Eskütt.

²² Érdekes lesz majd evvel összehasonlítani a diási nemesség küzdelmeit a veszprémi püspökök dézsmaszedései ellen és Eleonóra császárné 1711. évi intelmét gr. Volkra János veszprémi püspökhöz.

²³ Keszthely város levéltára. A Fülöp Viktor rendezte, 26/Keszthely jelzésű csomóból másolta: Dr. Dornya Béla, Keszthely, 1931 aug. 27.

III. Szőlőhegybéli „Articulusok”.

A szőlőhegyeink egykori életét szabályozó ú. n. „*Articulusok*” fontosságával és egyben gazdaságtörténeti és néprajzi érdekességeivel is már régi íróink közül is többen tisztában voltak. Erre mutatnak — a *Magyar Oklevél-Szótár* érdekes adatait (p. 938—942) most nem említve — pl. *Csaplovits Jánosnak* (1780—1847), a jeles honismertető írónak „*Gemälde von Ungarn*” c. jeles főművében²⁴ az *Articulusokról* írott ezen jellemző és magyarra fordított sorai:

„A szőlőhegybirtokosok egy Janungnak nevezett testületet alakítanak és saját rendőri szabályzataik vannak, amelyeket az országban *Articuli promonthoriales* névvel illetnek. Ezeket leginkább a *földesurak* hozzák, a *megye megerősíti* és így adják ki őket mihez tartás végett. Mindenféle sajátos szabály fordul bennük elő. A *csepregi articulus*-ból, az 1743. évből, a következő itt lefordított²⁵ paragrafusokat írtam ki:

„5. §. A kis hegybírónak minden egyes gyülekezés előtt a gerendára egy láncot kell erősítenie, amellyel az első bírónak a gyülekezést elkezdésekor háromszor zajt kell ütnie és a népet intenie kell, hogy pontosan a szabályokhoz tartsa magát, mert különben a kihágókat a lánchoz köti és pénzbüntetéssel is sújtják.

10. §. Négy forint büntetés alatt senkinek sincs megengedve, hogy a szőlőhegyi perekben (eljárásokban) latinul tárgyaljon, hanem mindenkinek a *magyar nyelvet kell használni*,²⁶ minthogy ez a nép nyelve.

19. §. Ha házas embereket paráznságon érnek, úgy egyenkint 12 frt büntetést fizetnek az uraságnak, 6 forintot az egyháznak, 6 forintot a szőlőhegyi bírónak és az öröknek. Ha azonban egy házas személy egy nem házassal vétkezik, akkor az első 24 forintot, az utóbbi a felét; (egy érdekes [„merkwürdigé”] büntetési fokozat — jegyzi meg hozzá *Csaplovics!*)²⁷

21. §. Terhes asszonyoknak, vagy férjhez menendő leányoknak megvan engedve, hogy 3 vagy 4 drb gyümölcsöt szedjenek és ezért nem vonandók felelősségre; de másodszor megintendők és harmadszor 40 „ungrisch”-sal (= 24 kr) büntetendők.

22. §. Ha az utas a szőlőhegy örét háromszor hiába hívja, akkor szabad neki egy szőlőfürtöt vagy néhány darab gyümölcsöt szedni, de ott kell elfogyasztania, mert ha magával viszi, úgy 40 „ungrisch”-t fizet“.

Az általam ismert legrégebbi balatonvidéki „hegyi *Articulusok*” azok, amelyeket *Agha András*, *Diás* és *Vonyarc* egyik földesura (t. i. a másik székhelyi *Majláth Miklós* volt; v. ö. *dr. Dornyay Béla*: *Diás* és a *Mailáth-család*. *Keszthelyi Hírlap*, 48: 22., 1937, V. 30.), 1653-ban adott ki és amelyet már *Pettkö Béla* közölt a *Sztankovánszky-család* levéltárából, a *Gazdaság-*

²¹ Pest, 1829, két kötetben. Ez tulajdonképpen nem más, mint az ország természeti, néprajzi és kulturális ismertetése! Az *Articulusokról* ír: p. 7.

²⁵ „*Verdeutsche!*” Tehát valószínűleg *magyarból* (és aligha latinból) németre fordítva.

²⁶ Persze a szlavofil *Csaplovics* — aki felszólalt a „magyarosítás” ellen és éppen ezért nem volt népszerű — a magyar nyelv ezen kötelező használatán megütközik és ezért szemeli ki és sorolja fel itt éppen a 10. §-t!

²⁷ A paráznságot sem az 1752-ből való *badacsonytomaji*, sem az 1770-ből való (cserszeg) *tomaji*, sem pedig az 1778-ból való *vonyarci* 8. *Articulus* nem bünteti olyan szigorúan, mint az itt szóban forgó és még 1743-ból való *csepregi* (szintén *dunántúli!*) *articulus*.

történeti Szemle 1894-iki évfolyamában „Egy XVII. századi magyar hegyközség törvényei” címmel (p. 30—34.), és amelyet *Vajkai* is megemlít (id. mű, p. 198). Ezeket az igen érdekes Articulosokat *Diás* sajtó alatt levő történetében fogom teljes egészében közölni.

De lássuk a balatonvidéki, eddigelé alig-alig ismert szőlőhegyi articulusokra nézve az újabb időkben *Jankó János* véleményét.

„A XVIII. században a szőlőhegy életét megyehatóságilag hozott *hegyarticulusok* szabályozták — írja *Jankó János*,²⁸ — melyek végrehajtását községenként külön hegybírószágra bízták. Minden községben, ahol szőlő volt, megalakult a *paraszt hegybírószá*; az megkapta s a „*hegykönyv*”-be beíratta az articulusokat s a hegy életére, rendtartására azok szerint ügyelt fel. Igaz, hogy ezen articulusok csaknem évtizedenként *módosultak*,²⁹ szaporodtak, alkalmazkodván az új országos törvényekhez és a helyi viszonyokhoz, de általában egy-egy időszak állapotainak hű tükrét adják“.

*Jankó*nak kutatásai közben sikerült megtalálni és megszerzenie a Balatonmellék legkiválóbb bortermő hegyének, a *Badacsonynak*, a 18. századból származó *hegykönyvét*. Ebből a forrásból merítette bőséges adatait, amelyek a 18. század hegyéletébe világítanak be. Ezek szerint Zala megye egyeteme 1752-ben 30 pontban állapította meg a *hegyarticulusokat*, amelyeket az utolsó lapon a vármege főtisztje, *Dóczy* 1756-ban a maga eredeti pecsétjével és felolvasási záradékkal is ellátott.

Tehát az 1752-ben hozott articulusokat 1756-ban hirdették ki *Badacsonytomajban*. 1769-ben Zala vármegeyének külön e célra kiküldött bizottsága az 1752-i articulusokat felülvizsgálta, kijavította és kiegészítette, úgy hogy a 30 pontból 31-et csinált, s a 31-hez egy újat is szerkesztett, a 32-et. Ezt ugyanazon *Dóczy* főbírónak felolvasási záradéka zárja le 1770-i kelettel. Majd még egy 33. és 34. articulus is fölvettek, melyek külön, 1776. évi záradékkal vannak ellátva.³¹

Jankó azután részletesen ismerteti az összes articulusokat, illetőleg ezek alapján a *hegyközség 18. századi életét*, és nyomtatékosan feltünteti, hogy az 1752-i és 1770-i articulusok között a különbség három irányban domborodik ki. Való tény, hogy a hegy életének képét *Jankó* csak a *badacsonyi hegykönyv* alapján vázolja, de az articulusok szerinte is³² az egész megyére szóltak és a többi megyék articulusai lényegükben nem tértek el ezektől. „Igaz — folytatja *Jankó* —, hogy ez csak vázlat, amit a Balatonmellék hegyéletéről nyujthatunk, de oly kort,

²⁸ *Jankó*, id. mű, p. 273.

²⁹ Talán ezért van olyan nagy különbség pl. a parázsnaság büntetésében is? V. ö. a 27 alatt mondottakkal.

³⁰ Mint alább látni fogjuk, *Dóczy Antal* főszolgabíró.

³¹ *Jankó* id. mű, p. 274.

³² U. o., p. 276.

oly állapotokat ismertet meg, melyekről — *legalább egyelőre — más följegyzéseink nincsenek!*"

Jankó ezen sorainak megjelenése óta 36 év telt el, és nem tudom, hogy kerültek-e elő azóta újabb, egykorú hegyi articulások a Balaton mellékéről?³³ Nekem azonban sikerült Keszthely környékén egy pár ilyent találnom. Ilyenek a szintén zalamegyei és szintén a már említett *Dótzitól* záradékolt *kapolcsi* 1770-ből,³⁴ a Keszthely melletti (cserszeg) *tomaji* 1776-ból, azután az 1778-ban záradékolt és szintén Keszthely melletti *vonycarci* articulások. Újabban *Cserjesi Károly* találta meg *Köveskál* hegytörvényeit. Végül egy töredékes, egykorú kéziratot is ismerek, amelyet Veszprém megye adott ki „akkoron” az „*Eötsi Nemes Helységnek Birtokosi*” számára.³⁵ Őcs kisközség Veszprém megye devecseri járásában a magas Kabhegy DNY-i tövében 250—266 méter magasságban fekszik. Szőlői közvetlenül a község felett terülnek el északra. Északról a Kabhegy nyulványai védik.

Az 1769-ben kiadott és 1770-ben záradékolt *kapolcsi* arti-

³³ *I só Andor* okl. gazdának 1933-ban hozzám intézett soraiból tudom, hogy ő akkor „*A badacsonyi borvidék hegyközségeinek fejlődése*” c. doktori értekezésem dolgozott. Ekkor írta nekem, hogy a balatongyöröki *Bece-szőlőhegyen* talált egy 1787-ből való hegygyűlési jegyzőkönyvet, amelynél régibb adatot addig nem tudott felkutatni.

³⁴ A szintén magyar nyelvű *kapolcsi* articulások záradéka ez: „Relata, revisa, et approbata sub Grali Congrone die 22a Januarij subscripta 1770 in oppido Szala-Egerszeg Celebrata. Lect, Confir. Originali Extradat, per me Antonium Dotzi Inclit. Cottus Szalad. Supr. Judlium”. (L. S.)

„Praesentem copiam conformem esse testor. *Kapolts* die 1. Jun. 1784. *Franciscus Dömötör* I: Comitatus Szaladiensis Tabulae Judriae Assessor”.

Ez a 8 levélből (lapból) álló egykorú kéziratos *Articulus*-könyv most *Dr. Frisch József* tapolcai szőlőnagybirtokos tulajdonában van; ő volt szíves azt nekem az öcsi „*cikkelyekkel*” együtt tanulmányozásra átengedni.

³⁵ Az öcsi „*cikkelyek*” hét lapból álló töredékes kéziratban foglaltatnak. E kézirat így kezdődik: „Mi Veszprém Vármegegye Egy-Házi Fő-Rendeinek, Ország Fő-Zászlósainak, Nagyjainak, és Nemeseinek Közönségök, adjuk tudokra a jelen való Levelünknek Rendiben, Hogy minek utánna ditsőségesen Országló Kegyelmes Koronás Fejedelmünknek Szolgálatyát, a Közjót, és ezen Vármegegye egyéb Dolgait érdeklő Tárgyaknak folytatások, és el intézések végett, e máj alul írott napon, Esztendőben és Helyen egyben gyülekezvén, Közönséges Gyűlést tartottunk volna, Akkoron Megyénkbeli *Eötsi Nemes Helységnek Birtokosi* előttünk esedeztek légyen azon, Hogy mivel tulajdon kebelekbéli Szőlő-Hegyiekben immár némel rendetlenségek tapasztaltatnának, mellyek a Tulajdonosoknak úgy, mint a közönségnek is káráro szolgálnának, Ennek tehát eltávoztatásáro, és a Rendnek bé-hozására s állandóságáro nézve méltóztatnánk hiteles Álásban Számokra ki-adni azon *Szőlő-Hegybeli Rend-Szabásokat*, mellyeket e máj napon Közönséges meg edgyezéssel, ezen Mi Megyénkben meg állapétottuk, s mellyeknek foglalttya *Cikkelyenként* e képen következik (p. 2). *Első Cikkely*“... A cikkelyek szövege más, mint a (cserszeg) *tomaji*, vagy *vonycarci* articulásoké. Pl. a Második *Cikkely* négy pontból áll. Sajnos a 23. cikkely közepe tájáról már hiányzik és így a többiről és a záradékról mit sem tudhatunk.

culusok száma 32. Az 1776-ban kiadott és még ebben az évben záradékolt (cserszeg) *tomaji* articulusok teljesen megegyeznek az 1778-ban záradékolt *vonyarci* articulusokkal; számuk egyaránt 33—33. Mind a háromnak, esetleg mind a négynek részletesebb ismertetésére más helyütt kerül majd a sor. Befejezésül még megemlítem a következőket:

Az 1778-ban kiadott *vonyarci* Articulusok szövege után egy teljes üres lap, majd ez után „*Index*” cím alatt a következő felsorolás következik:

2. Gyepű Igazítás.
3. Utat kinek-kinek tezése szerint nem szabad tartani a szőlőben.
4. Valaki Szőlőhegyen káromkodik.
5. Ha valaki Gyepűn belül, akár kívül Szőlőhegyen Dolgozik.
7. Sok féle Utak igen károsak az Szőlőknek.
8. Ha valaki Széna vagy Gyümölcs Lopásban Tapasztaltatik.
9. Ha Idegen Csavargó Ember Szőlőhegyen Tapasztaltatik.
10. Semminémű Marháját Sem allábon Sem föliben.
11. Aki másikat megveri vagy Vért ereszt rajta, avagy gyalázza.
12. Megye szegésnek büntetése.
13. Ha Gyümölcs érik az Uraság magának kíván.
14. Ha valaki Igaz rendelt Gyepűjét killebb teszi.
15. Ha valaki Másnok megfogadot Munkását el Csalta.
17. Ha Szokás Szerént mégsem az Uraság meg nem engedi a Szedést.
19. . . .án Szándékát aki Szőlejét parlagon hagyja.
20. Ha Valaki Mustját vagy borát Vizzel össze keveri.
21. Az Uraság valakinek parlagot ad, hogy Szőlőt Építsen.
22. Senki alattomban Szőlőt ne vásállon.
23. Ha valaki Szomszédi vagy vérági Jussal.
24. Valamely adós ettő Ember elég Tételt kíván.
25. Atyafi Szomszéd adosságot kereső.
26. aki az Helységnek eleiben Törvényre idézdedvén meg nem jelenik.
27. aki földek vagy rétek eránt pört akar Indetani.
28. Ha Valaki feslet Nyelvességébül Szőlő Hegyen s Hegymester ellen.
29. Szőlő Tőnek akarva vagy Gondviseletlensége miatt . . .”

Érdekes, hogy ez a *vonyarci Index* csak 29 — helyesebben csak 26 — Articulus címét sorolja fel, holott a kéziratos könyvben 33 Articulus van. Ez minden bizonnyal csak felületességből történt, és nem olyan okokból, mint aminőket a badacsonytomaji articulusoknál említ *Jankó János* (p. 274.).

IV. Alhegyi boroknak tilalmazása Keszthelyen 1787-ben.

(Ex parte oppidi (Keszthely) publicatus die 4° Marty 1787.)

„A városunknak abbéli régi statutuma, valamint hogy eredetét boldog emlékeztető Tettes Consiliarius Tolnai *Festetics Kristóf* Földes Urunktul vet, úgy mostani Kegyes Földes Urunk Gróff Tolnai *Festetics György* Eő Nagyságának a várossal edgyet értő s a közjónak nagy hasznára célzó akarattýából megújttatik és ezen publicálás által a nyomó városi lakosoknak emlékeztetésére, az jövevényeknek pedig tudtára adatik, hogy illik: *Ns. Somogy Vrgyei, Páhoki, Zsidi és egyébb ezekhez hasonló alhegyi Boroknak*, ezen Keszthely városban, vagy a városhoz tartozandó, nem tsak az határban, hanem azhoz *kapsolt pusztákban való szálló hegyeken*, mellyeket ugyan az városi lakosok, mint szállós gazdák

birnak, (pintzékben, kamarákban és egyéb alkalmatosságokban) kereskedésre akárki által lett, vagy leendő megvásárlása után is tiltva lézen; hasonlóképpen amelly házi gazda, mester ember, vagy egyéb lakos (ebbül a ház nélkül való zselléreket, s jövevényeket tellyességgel kirekesztvén), magok italára, vagy mesterségbéli munkájoknak kifizetéséért, vagy készpénzért akarnak a városra béhozni, szabad ugyan 3 — legfölebb 4 akót, úgy mindazonáltal, hogy a város Birájának megjelenésék és szeme eleibe mutassák, hogy nem többet hoztak légyen.

Ez volt a *tilalom* statutum mindezideig; már pedig azonkívül, hogy a régi *Promonthorialis Articulosokban* is foglalva volt ezen tilalom, s minden hegységnek környékében, esztendőről-esztendőre, az *hegybéliek* között, főképpen *Restauratio* alkalmasságával, publicaltatott és meg is tartatott. A város is némely által hágóknak megzabolására (kiket azon uttal megbüntetett), ezelőtt circa 25 esztendővel e béli tilalmát bé vette, publicáltatta, hogy a tudatlanság miatt az ellenkezők, magokat ne menthessék. Történt mindazonáltal, ezen föllebb irt esztendőben, hogy némely jövevény lakosok, állítván hogy ebbéli tilalmat nem tudván, *Zsidi Hosszuberki borokat*, rész szerént a *szöllőhegyekre*, rész szerént a *városi pinczékbe bé rakták kereskedésre*, azon tselekedeteikkel a *városi boros gazdáknak* kárt okozván, azok iránt vett rendelés a város protocollumában föl találtatik; hogy pedig az Jövevény lakosoknak is tudokra légyen, s magokat ne menthessék, ezen Statutum a fönt irt napon republicáltatott“. (Keszthely: Városi Levéltár, 1185/52. sz. a.)

(Folytatása következik.)

DR. BÉLA VON DORNYAY: *Aus der Vergangenheit der Weinberge in der Gegend von Keszthely.*

Die Trauben- und Weinzucht, die in der Wirtschaft der Ungarn immer ein grosse Rolle spielte, steht mit der bezüglichlichen Literatur keineswegs in Verhältnis. Ganz besonders ist dies von der Trauben- und Weinzucht der Bauern in der Umgebung des Balaton festzustellen, obwohl die Traubenzucht dieser Gegend seit der Zeit der Römer, also fast 2000 Jahre ununterbrochen besteht, bis auf den heutigen Tag.

Mit der Traubenzucht der grössten und ältesten Siedlung am Balaton, der Stadt *Keszthely* und ihrer Umgebung, befasste sich bisher weder von geschichtlichem, noch von ethnographischem Standpunkt niemand. Die diesbezügliche Literatur (*Csaplovits*, *Bontz*, *Jankó*, *Makay*, *Pettkó*) ist dermassen gering und von so bescheidenem Umfang, dasz sie kaum in Betracht gezogen werden kann. Deshalb ist die Erforschung und Veröffentlichung der Daten der Traubenzuchtgeschichte von geschichtlichem und ethnographischem Standpunkt gleichfalls wichtig, umso mehr, da die überkommenen, alten handschriftlichen Denkmale, die sich grösstenteils in Privateigentum befinden, der Vernichtung ausgesetzt sind.

I.) Nach der Daten von *Bontz* folgen II.) die Konskription der mit Bergzoll belegten Weinberge aus dem Jahre 1769, dann III.) Artikel der Weinberge. Der älteste unter diesen ist der von *Diás* aus dem Jahre 1653, dann der von *Badacsony* aus den Jahren 1752—56, der von *Kapolcs* aus den Jahren 1769—1770, der von (*Cserszeg-*) *Tomaj* aus 1776, der von *Vonyarc* aus 1778, ferner die Artikel von *Köveskál* und *Öcs*. IV.) Das Verbot auf Weine von niedrig gelegenen Bergabhängen in *Keszthely* aus 1787: es ist verboten mit solchen und ähnlichen Weinen (wie aus dem Komitat *Somogy*, aus *Páhok* und *Zsid*) Handel zu treiben zum Zweck des Gewinns, oder solche zu Handelszwecken in den Kellern der Stadt *Keszthely* auf Lager zu halten, um damit den Weinwirten der Stadt keinen Schaden zuzufügen.

Így épít a vasi nép.

TÓTH
JÁNOS

V. Gazdasági épületek.

148. Szalafő. Nyári szállás a pityerszeri dűlőben. (Ma szerszámkamra.)

A vasi nép gazdasági épületeire nagy gondot fordít, mivel szinte kizárólag a föld hasznából él. Szereti a földet s szereti állatjait. E kettő értékesebb számára lakóházánál, sőt néha családjánál is. Ha téglára szert tehet, elsősorban istállóját építi újra.

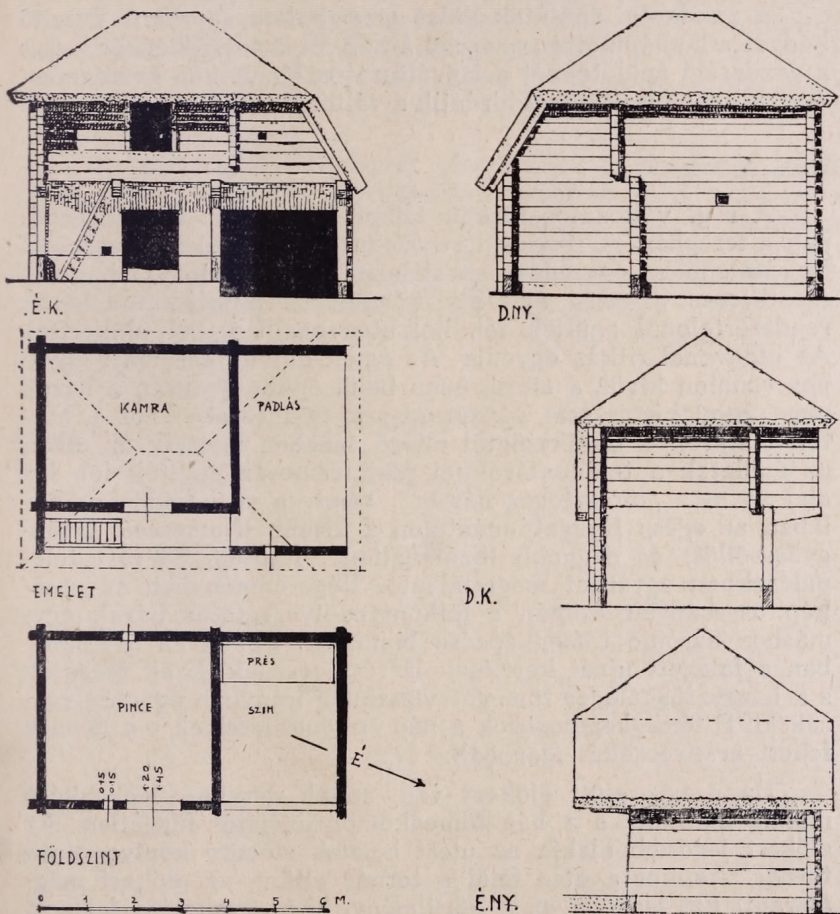
A régi gazdasági épületek általában fából épültek (boronaházak). Az újabbak már téглаépületek. A keményfát azonban ritkán használja. Gazdasági épületeinek talpgerendáit és istállójának mennyezetét készíti csupán tölgyfából. Néha a szín-pajta padlója is tölgyfa (itt csépelnek), de színének ajtajánál megelégszik a sövényfonással is.

Az istálló csak a legújabb épületeknél nem épül össze a lakóházzal. Általában keresztállásos; egyik oldalon vannak a szarvasmarhák, a másikon a lovak s külön rekeszben a borjak. Az istálló mellett van a takarmánykamra, utána a szín a szénapajtával.

Ha az istálló a lakóépülettel nem függ össze, együtt épül vele a pajta is. A régi épületeknél csak a pajta épült külön. E régi pajtáknak alaprajza sok igényt elégített ki. Kialakításuknál az a gyakorlati elv uralkodott, hogy a némiképpen összetartozó egységek egy tető alá kerüljenek: a nagyobbaknál a szekérszín, szénapajta, pelyvás kamra, szerszámkszín, a kisebbeknél pedig a sertés- és tyúkólak, meg a szerszámkamra. A sertésól általában a teleknek az épülettel ellentétes oldalán

helyezkedik el. A vasi nép a gazdaságot szolgáló épületekre sokkal több gondot fordít, mint a saját kényelmére. Így pld. pincét nagyon ritkán épít; kielégíti a földverem is.

Sajátos gazdasági épület a néha emeletes „kástu”, mely szabadonálló szín, présház, hombár és éléskamra is egymagá-

149. Szalafő. Pityerszer. 131. sz. Visontay Dániel boronafalú, emeletes kástujának helyszíni felmérés alapján készített alaprajzai és homlokrajzai.

ban. A földszintes kástuhoz hasonló megjelenésű a méhes („méhesd”), melynek néha sajátos, karcsú alakjai is láthatók. A szántóföldeken gyakoriak a régi nyári szállásokra emlékeztető tornácos szerszámkamrák, amelyek itt-ott még ma is a nyári szállás céljait szolgálják.

Az ősi tömegképzés leginkább e gazdasági épületekben maradt meg és sok tekintetben hasonlatos a székely lakóházak

tömegképzéséhez. A színek közepe kiemelkedik s a széleknél a tető néha a földig lenyúlik. Így a tömeg változatos s a közép az ősi sátoralakot idézi emlékezetünkbe. Ez nyilvánul meg az emeletes kástunál is, ahol a nyitott szín felett a földszinti mennyezetig leszal a tető. A legősibb alak a jégverem, egyszerű sátorfetejével s a belevágott négyszögletes bejárati résszel.

A gazdasági épületek külső megjelenése egyszerű. Diszító kedvét a lakóépületekre pazarolja a nép, de a tömegképzés mégis a gazdasági épületeknél a legváltozatosabb. A nép évszázadok alatt kifinomult ösztönét hirdetik a változatos, arányos tömegek.

Utca, udvar.

A régi változatos terepű települések utcai alkalmazkodnak a terephez. A síkvidéki falvak utcai csak akkor egyenesek, ha a települést egységes akarat hozta létre (Perint; Gyöngyöskereszt (Péteri) új OFB. települése). Egyébként a házak rendszertelenül épültek fel, hol utcavonalban, hol előkerttel. Az utcavonal ritkán egyenes. Az egyik ház az eszményi egyenes vonalon kívül, a másik azon belül épült; gyakran a házak utcai homlokfalai sem párhuzamosak egymással. Ahol a háztelekhatárok a derékszögtől eltérő szögben metszik az utcát, az épületek a telekhatárokkal párhuzamosan épültek fel. Így alakult ki a „fűrészfogas házsor”, amely a vasi földön s általában az egész Nyugatudunántúlon a kisebb (Nemescsó, Gyöngyösszöllős) és nagyobb (Szombathely, Kőszeg, Sárvár) településekben egyaránt megtalálható. Végeredményben az utca kép összhangját csupán a félkontyos-nyeregű házak egymáshoz hasonló tömegképzése biztosítja. Ebben az összhangban a falazott utcai kerítések is résztvesznek. Ezek magasak s a házak függőleges tömegét vízszintes irányban egyensúlyozzák ki. E tömegkompozíciók a nép építőmestereinek s a népnek fejlett arányérzékét igazolják.

Ha a ház előtt előkert van, annak deszka-, léckerítése mindig alacsony s a ház tömegkompozíciójától független. Az előkert legősibb alakja az utcai homlok előugró kontya alatti tornác. Amikor a utca felől a tornác eltűnt, az előkert megmaradt. Ezt igazolja az a körülmény, hogy gyakori a falazott utcai kerítéssel bíró ház homlokfala előtti előkert is. (Sé, Velem.) Az előkert végeredményben védekezés a széles, burkolatlan utca pora ellen.

Szereti az *előkertet*. Házát így a természet növényvilága veszi körül és udvara otthonossá válik. Az előkertek pergoláit beborítja a szőlő, vagy a futónövény friss zöldje. Ahol van aszszony a háznál, ott az előkertek gondozottak: az évelők pompás virágdíszre és az egynyáriak tarka virágpázsítja a szépség szeretetét hirdeti.

Udvarát is díszíti a nép. Nem elégszik meg a tornáccal. Élete

annyira összeforr a természettel, hogy tornáca mellé gyakran épít *falugast* (egyszerű pergolát). A lugasokat ácsolatlan és gyalulatlan ágfából építi és szőlővel futtatja: így jobban hozzá-simul a ház a környezet növényvilágához. A lugast annyira szereti, hogy néhol az utcát is keresztül építi vele (pld. Velemben). Ma már eltűntek ezek az utca feletti lugasok az erősebb jármű-forgalom következtében, csak a csonka tartó-ágasfák mutatják nyomaikat. Udvarában vidékenként gyakoriak a sajátos alakú galambducok. Ahol a jó ivóvíz ritka, ott a kutat nagyon megbecsüli és díszes külsővel ruházza fel, mely végeredményben a kút védelmét célozza.

A régi *kapuk bálványfái* faragottak. A homokóra, virág és a körbe írt csillag a leggyakoribb alakok és a bálványfák összekötő gerendáján a ház építési évszáma, I. H. S. katolikus monogrammal. Ma már cifraságnak tartják ezt is, az oromdísz-szel együtt. A hirtelen jött polgáriasodás megrontotta ízlésüket. A háború utáni építkezések között alig található épület vagy épületrész, amely a hagyományok tiszteletét példázná.

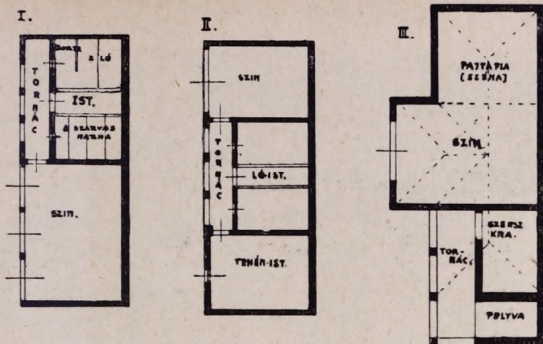

150

151

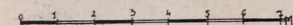
150. *Óriszentpéter*. Alszezszer 286. sz. Mihály József pajtája, (Alaprajzi vázlat 152. III. ábra.) — 151. *Pankasz*, Keleti szer. Szin-pajta. Tulajdonos Németh Lajos. Az ajtó sövényfonásos: borostyánág fonás.

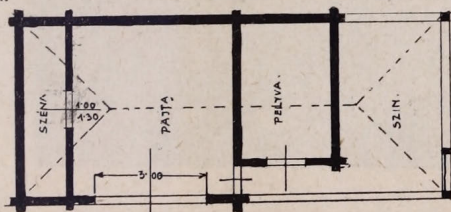
152 I., II., III.

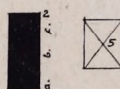
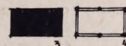
153

1.

154

155

152. I. Nagyrákos. Nemesszer 33. sz. Gaál Zsigmond istállójának vázlatos alaprajza. Az épület téglából készült 1936-ban. Az istálló mennyezete tölgyfa. (20 holdas gazda istállója, ill. pajtája. Homl. 157. ábra.) II. Szalafő Papszer. Újabb keletű tornácos istálló-pajta vázlatos alaprajza. Téglapépület. III. Óriszentpéter. Alszer 286. sz. Mihály József régi pajtájának vázlatos alaprajza. A szín padlója tölgyfa. (Homlokzat 150. ábra.) — 153. Szalafő. Templomszer. Pajta részletfelvétele. (Alaprajza 154. ábra.) — 154. Szalafő. Templomszeri pajta boronafalakkal. Helyszíni felmérés alapján készített alaprajz. (Fényképe 153. ábra.) — 155. Szalafő. Papszer 81. sz. Papp Ferenc újabb keletű portájának vázlatos helyszínrajza. Az elrendezés alapja a kerített ház, de itt az egyes részek külön épültek a trágyagödör körül s az épületek a trágyagödörtől távolabb kerültek. 1. Lakóház, 2. a) nyitott szín, b) pajta, c) pelyvaraktár, 3. istálló, 4. lábas pajta, 5. trágyagödör.

156

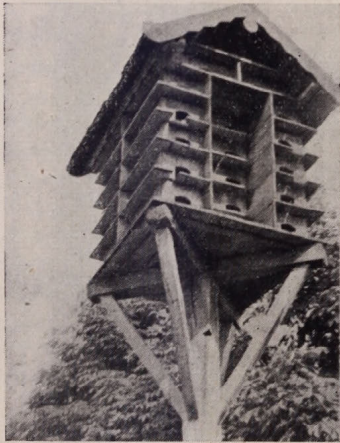

157

156, Szalafő. Pityerszer 131. sz. Visontay Dániel tornácos istállója. — 157, Nagyrákos. Nemesszer 33. sz. Tornácos istálló és szin Gaál Zsigmond telkén. Saját maguk égették az oszlopok idomtéglaít is. (Alaprajzi vázlat 152, I. ábra.)

158

159

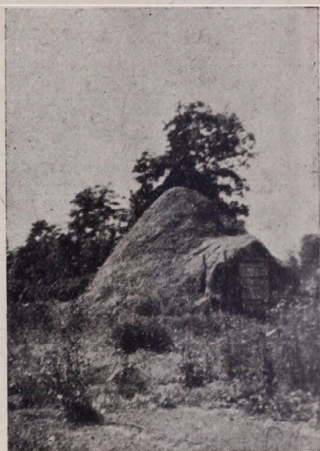

160

158. Szalafő. Pityerszer 131. Visontay Dániel emeletes „kástu“-ja (kamra). A régi magyar építkezés ritka példája. (Részletrajzai 149. ábra.) — (Dr. Pável Ágoston felvétele.) — 159. Rábakovácsi. Galambdúc a plébánia udvarán. — 160. Rábakovácsi. Kerek kút a plébánia udvarán.

161

162

163

161. Szalaő. Papszer. Zsoldos Sándor boronafalú méhese („méhesd”), —
 162. Táplánfa. Porpáczy Károly jégverme. — 163. Nagymizdó. Sertésól,
 szín és szerszámkamra egy tető alatt Papp Miklós udvartelkén.

Befejezés.

A vasi (s általában a magyar) nép dús képzelőerejű; lelki-sége ellentétes s ezért építészetében is *gyakorlati és esztétikai*. E két érték épületeiben összekeveredik s a gyakorlati esztétikaivá s az esztétikai gyakorlativá válik. Erre utálnak települései nagyrésznének tökéletes térbehelyezése, a tájképbe való beolvadása s a tájkép szépségének felfokozása ugyanakkor, amikor településeinek gyakorlati elhelyezése s a főforgalmi utakhoz való kapcsolata is egészséges. Vagy templomainak elhelyezése, utcáinak az égtájakhoz való irányítása. De gyakorlati házának oromdíszítése is, mely a padlószellőzését is szolgálja. Tornácaival a napot keresi s az oszlopsorral a napsütésben hangsúlyozott ritmust, egyúttal mély árnyékhatást ér el.

Lelkisége következtében épületeiben is szereti az *ellentéteket*: az alacsony falon a nagytömegű tetőszéket (különösen gazdasági épületeiben), a nehéz faormon a finom faragásokat. De ezekből az ellentétekből páratlan esztétikai érzékével harmóniát termel.

Szereti az *aszimmetriát*, mert szervesen hozzátartozik épületeihez s rendkívül érzékkel egyensúlyozza azt a síkokban és a tömegekben.

Művészetében *változatos*. Ezért olyan gazdag népdalkincse, ruházata, meséi. De e gazdagságban szemérmes, nem cifrálnakódó. Egy helyre gyűjti össze a díszítést: az oromra, kapura, vagy tornáczra. (Aminthogy szép ruháját is csak vasárnap veszi magára.) Ebben különbözik pld. a horvát néptől, mely az egész házat végig díszíti. Művészete minden megnyilatkozásában egyéniséget mutat. Egy-egy falu régi házai olyanok, mint a falevelek. Ugyanannak a fának nincs két teljesen egyforma levele és mégis hasonlítanak egymásra. Ugyanannak a vidéknek sincs két teljesen egyalakú háza sem alaprajzban, sem felépítésben, sem részletképzésben és mégis hasonlítanak egymáshoz.

*

Végig vizsgáltuk a vasi nép összes építészeti megnyilatkozását. Bemutattuk építészetének fejlődését és sajátosságait. A vasi nép osztrák, horvát és vend népek szomszédságában megőrizte építészetében is egyéniségét, megmaradt művészetében magyarnak. Erre reális életszemlélete és fejlett képzelőereje tette képessé. Ez a két érték őrizte meg a magyarságot eddig és őrzi meg az új évezredben is.

*

So baut das Volk im Komitate Vas.

Vom Architekt Ingenieur JOHANN TÓTH.

Der Verfasser stellt nach an Ort und Stelle gepflogenen Studien die Gesinnungsart des Volkes in Westungarn, Kom. Vas (Eisenburg) dar, dann die Entwicklung der Baukunst vor und nach dem Kriege, I. die eigenartigen Ansiedlungen (Fig. 1—17), II. die Entwicklung der Kirchenbauten (Fig.

18—55), III. der Bauten vor Häusern (Fig. 56—108), IV. von Hausfluren (Dielen) (Fig. 109—147), V. von Wirtschaftsgebäuden (Fig. 148—163).

Das Volk im Komitate Vas hat seine Ansiedlungen vor dem Kriege mit gesundem Instinkt der Natur angepasst und hat seine Baukunst vernünftig und mit künstlerischem Sinn weiterentwickelt. Nach dem Krieg liesz es sich nieder, wo der Boden billig war, ahmte mit seinen Bauten die städtischen Häuser nach und so ist der natürliche Entwicklungsgang ins Stocken geraten.

I. Die westlichen Teile des Komitates bevölkerten sich schon zur Zeit der Landeseroberung. Die ersten Ansiedlungen fanden in kleineren Gruppen, in von einander fernstehenden Gliederungen (sog. „szer“) statt. Diese Ansiedlungsart ist auch heute noch in der „Örség“ (Wachrayon) in seiner ursprünglichen Form aufzufinden (Fig. 3, 10).

In den flachen Gegenden ist die dorfmässige Ansiedlung allgemein. Es gibt auch eine Ansiedlungsform, bei welcher die Dörferden längs einer Hauptverkehrsline und einer Bahnstrecke aneinanderreichen. So siedelten sich nördlich und südöstlich von Szombathely auf einer Strecke von 26 Km 19 Gemeinden an (Fig. 2).

Die dorfmässigen Ansiedlungen entstanden auf dem Flachland zumeist bei den Kreuzungen zweier oder mehrerer Hauptstrecken (Fig. 13.), oder aber längs einer Hauptverkehrsline (Fig. 3). Glücklicher sind jene Ortschaften gelegen, deren Hauptstrecke auf die Hauptverkehrsline senkrecht, oder mit ihr parallel läuft (Fig. 1, 14—17).

II. Das Volk im Komitat Vas ist religiös. Von seinen uralten Kirchen waren die einfache romanische Kirche aus Csempezkopács (Fig. 21), und die gotische aus Velemér (Fig. 22) die Vorbilder der Volkskirchenbaukunst. Das Innere um den Altar aber ist reichlich ausgebaut und das Innenholz ist mit Aeusserungen der Volksphantase geschmückt (Fig. 20, 30—33). Wo eine Kirche nicht gebaut werden konnte, dort genügte ein Glockenturm (Fig. 37—38), wenn es dazu auch nicht ausreichte, ein hölzerner Glockenstuhl (Fig. 39—50). Reichlich an Erscheinung ist der „rockförmige“ Glockenstuhl (Fig. 45, 46). Mit seiner Kirche oder seinem Glockenstuhl schmückt das Volk seine Gasse, das Gotteshaus herrscht über das ganze Dorf (Fig. 7, 54, 55).

III. Das Baumaterial der Gebäude hängt von den örtlichen Möglichkeiten ab. Die Baumaterialien verwendet das Volk seiner vielhundertjährigen Erfahrung gemäss mit praktischem Sinne (Fig. 61—64).

Zweigliederige (zweizellige) Häuser gibt es noch heute im Komitat Vas. Rauchfanglose Häuser sind auch noch zu finden, werden aber immer mehr von den Häusern mit Rauchfängen verdrängt. Die Häuser stehen meistens senkrecht auf die Gassen. Die Wohnräumlichkeiten werden zumeist mit den Wirtschaftsgebäuden zusammengebaut. In der „Örség“ ist häufig das eingeschlossene Haus, wo der enge Hof ganz umbaut wird (Fig. 59, 60, 93—97).

Das ungarische Volk trägt die Verzierungen — nicht wie die anderen Völker — auf einen Platz zusammen, im Komitat Vas auf den Giebel. Sein Holzmaterial wird geschnitzt, gesägt und bemalt (Fig. 56, 74, 86, 87). Die Mauer ist überall weisz getüncht, nur der Giebel ist färbig. Das Volk besitzt einen ausgezeichneten Formsinn.

IV. Die Diele hat sich aus der vorspringenden Traufe herausgebildet. Diese, baufällig geworden, wurde mit Holzstämmen unterstützt (Fig. 113). Später wurden die Holzstämmen durch Ziegelsäulen ersetzt. Bei den einfachsten Häusern kommen Dielen nur vor die Küche (Fig. 124). Die kleine Diele kam oft vor die Mauer, so entstanden die sogenannten „Bettelstände“ (kódisállás) (Fig. 140, 141, 143—146). Bei der Ausbildung der Dielen

beachtet das Volk keine Symmetrie. — Das Volk liebt die Dielen derart, dass diese auch vor Ställe gebaut werden (Fig. 156, 157).

V. Bei den Wirtschaftsgebäuden kommen die Zusammengehörenden Einheiten unter ein Dach (Fig. 152—154, 163). Es gibt auch ein besonderes Wirtschaftsgebäude, der manchmal stockhoche „Kástu“ (Fig. 149, 153), welcher eine alleinstehende Scheune, ein Kelterhaus, oder eine Speisekammer an und für sich ist.

Das Volk im Komitat Vas besitzt eine reiche Einbildungskraft und hat dabei einen praktischen Sinn. Es liebt die Gegensätze und die Assymetrie. In seiner Kunst ist es verschiedenartig, nirgends findet man zwei gleichförmige alte Häuser.

*

Mode de construction employé par le peuple dans le comitat de Vas.

Par JEAN TÓTH ing. architecte.

Sur des études faites à pied d'oeuvre, l'auteur nous démontre l'esprit populaire dans le comitat de Vas situé dans l'Ouest de la Hongrie et le développement de son architecture avant et après la guerre mondiale: I. les particularités d'établissement (fig. 1—17), II. les églises (fig. 18—55), III. les maisons (fig. 56—108), IV. les parvis (portiques) (fig. 109—147), V. les bâtiments d'exploitation agricole (fig. 148—163).

L'instinct du peuple est en harmonie parfaite avec la nature, qui a développé la structure raisonnable et artistique des établissements d'avant guerre. Mais après la guerre, pour cause économique, on voit le peuple s'établir aux endroits où le prix d'achat des terres est le plus réduit. Il commence à imiter les bâtiments des villes, et le développement si bien engagé s'arrête subitement.

I. Dans l'ouest du comitat le peuplement commença au temps de la conquête d'Árpád (apr. J. C. 1000). De petits groupes éloignés l'un de l'autre composèrent cette première colonisation qui s'appelait „szer.“ Dans „l'Órség“ on trouve encore de nos jours ces établissements disséminés (fig. 3, 10).

Aujourd'hui on s'établit généralement sous forme de village dans les plaines. Le long des voies ferrées, ou au carrefour des routes principales, ils se rapprochent tellement l'un de l'autre, que les bâtiments de deux villages se touchent. Ainsi p. e. au nord et au sud-est de Szombathely, dans un espace de 26 km. on trouve 19 villages (fig. 2).

Dans la plaine, les villages sont situés, en général, au point de rencontre de deux, ou plusieurs routes (fig. 13) ou bien le long d'une route principale (fig. 3). Plus favorable est la situation des villages qui se placent perpendiculairement ou parallèlement à la route principale (fig. 14, 17).

II. Le peuple de Vas est religieux. Parmi les anciennes églises, la toute simple église romane de Csempeszkopács (fig. 21) et l'ogivale de Velemér (fig. 22) servaient de modèles à l'architecture religieuse du peuple. L'intérieur est riche alentour de l'autel, la décoration révèle l'imagination féconde du peuple (fig. 20, 30—33). S'il n'a pas les moyens de construire une église, le peuple se contente d'un clocher (fig. 37, 38), et s'il le faut, d'une construction en bois. La plus belle forme est la charpente de clocher en forme de jupe (fig. 45, 46). Les églises, les clochers dominent les villages et leurs donnent un aspect pittoresque (fig. 7, 54, 55).

III. En ce qui concerne les matériaux de construction, le peuple s'acomode des données locales, l'expérience des siècles lui ayant appris

à les choisir bon marché et à s'en servir d'après les exigences pratiques (fig. 61—64).

Des maisons articulées en deux cellules se trouvent encore au comitat de Vas (fig. 72). Les maisons à foyers libres — sans cheminée — sont aussi assez fréquentes, mais de plus en plus transformées en maisons à cheminées. En général, les maisons sont bâties normalement sur la rue. Les maisons d'habitations et les bâtiments d'exploitation agricole ont les murs communs. L'Orség nous a conservé encore d'anciennes demeures avec de petites cours encloses de bâtiments (fig. 59, 60, 93—97).

Contrairement aux autres peuples, les Hongrois ne comblent de décorations qu'une seule partie de leurs maisons. Dans le comitat de Vas, ils scient et peignent souvent les faitages de bois bien artistiquement (fig. 56, 74, 86, 87). Les murs de leurs maisons sont toujours blanchis à la chaux. Le paysan hongrois a l'instinct des mesures et des formes.

IV. Les portiques (parvis) remontent aux anciens avant-toits à gouttières, soutenus en état délabré par des solives en chêne (fig. 113) qui, plus tard, furent remplacées par des piliers (bâtis). Les habitations simples n'ont de parvis que devant la cuisine (fig. 124). Ce petit portique se trouvait souvent placé à la surface murale, c'est ainsi que se formaient les „postes de mendiant“ (kódisállás“) (fig. 140, 141, 143—146).

Dans la construction des parvis la symétrie est négligée. Le parvis est si populaire au comitat de Vas, qu'on le trouve parfois même devant les étables (fig. 156, 157).

V. En ce qui concerne les bâtiments d'exploitation agricole, les compartiments d'une destination analogue sont bâtis sous le même toit (fig. 152—154, 163). On y voit une particularité, le „kástu“ (fig. 149, 153), pourvu quelquefois d'un étage. C'est un bâtiment isolé qui sert à la fois de remise, de pressoir, de grenier et de garde-manger.

Le Hongrois de Vas a une imagination riche et avec cela une façon de penser pratique. Il aime les contrastes et l'assymétrie. Son art est riche et varié, nulle part on ne voit deux vieilles maisons identiques.

Building of the people in the Vas.

By JOHN TÓTH architect.

The author shows us — based on local studies — the cultural life of the people of comitat Vas, one of the western comitats in Hungary (Hungarian county), the development of their architecture before and after the war, I. in their peculiar kind of settlements (illustr. 1—17), II. the development of their churches (illustr. 18—55), III. houses (illustr. 56—108), IV. „tornác“ (projecting roof, supported by wooden or brick pillars) (illustr. 109—147), V. farm-buildings (illustr. 148—163).

Before the war the people of Vas adapted their settlements by a sound instinct to their natural surroundings, and developed their architecture rationally and with artistic sense. Since the war, they have settled where land was cheap and have begun imitating the town houses in their buildings, this has brought their natural to a standstill.

I. The western parts of the comitat were already populated at the time of the conquest of Hungary. The first settlements were made in small groups, or hamlets, widely scattered. These hamlets can still be studied in their original shape in the „Orség“ (The March), the western part of comitat Vas (illustr. 3—10).

In the plains the village type of settlements is general. There are also

a form of settlements, in which the boundaries of villages along the highroad and the railway are built over: so that there are 19 villages on a stretch of 26. km. to the north and south east of Szombathely (illustr. 2).

In the plains the village settlements generally arose at the meeting of two or more mainroads (illustr. 13) or along one mainroad (illustr. 3). Those villages, whose mainstreet is parallel or vertical to the thoroughfare, are most advantageously situated.

II. The people of Vas have great religious feeling. Among their ancient romanesque churches, the simple church of Csempeszkopács (illustr. 21) and that of Velemér (illustr. 22) served as a model to popular churchbuilding. The interior shows a wealth of ornament round the altar, and native fantasy runs riot in the decoration of the roodscreen (illustr. 20, 30—33).

If they cannot build a church, they are satisfied with a bell-tower (illustr. 37, 38), and if they have not enough even for that then, with a wooden bell-cage (illustr. 39—50). The richest formisthat of the „frocked bell cage“ (szoknyás harangláb) (illustr. 45, 46). The church or bell-tower is the ornament of their streets, the house of God dominates the village (illustr. 7, 54, 55).

III. The building materials of our houses are determined by the local supply. Owing to the experience of many centuries, the building materials are used with economy and expediency (illustr. 61—64).

There are still two cellular houses (illustr. 72) in comitat Vas end one frequently comes across huts that have no chimney for the smoke to escape from, but their place is rapidly being taken by houses with a chimney. The houses are generally built at a right angle to the street. The dwellings are often built in one with the outhouses. In the „Örség“ the old „walled in house“ subsists in which and narrow courtyard is entirely enclosed by buildings (illustr. 59, 93—97).

The Hungarian people — contrary to other nations — concentrate all architectural ornaments in one spot, this in comitat Vas, is the gable. The timber of the gable is carved, ornamented with fretwork and coloured (illustr. 56, 74, 86, 87). The walls are always white-washed and only the gable is decorated. The people have a strong sense of form and spacing.

IV. The „tornác“ arose from the eaves. When these became insecure, rickety, they were propped with wooden pillars (illustr. 113). Later on they were replaced by brick pillars. The simplest type of buildings had a „tornác“ only in front of the kitchen (illustr. 124). The small „tornác“ very often jutted out of the wall plane and from this developed the so called „kódisállítás“ (beggars stand) (illustr. 140, 141, 143—146).

In constructing the „tornác“ people don't bother about symmetry.

They are so fond of the „tornác“, that they sometimes have one even in front of the stables (illustr. 156, 157).

V. The farmbuildings which belong together, are brought under one roof. (illustr. 152—154, 163). There is also a type of farmbuilding such as the sometimes storied „kástu“ or detached barn that is winepress house, corn loft, larder all in one (illustr. 149, 153).

The Hungarian people of Vas are endowed with a very strong imagination, as well as practical sense. They like contrasts and assymetry. In their art there is much variety. You never see two old houses that are alike.

A magyar növény- és állatnevek történetéhez.

B E K E
ÖDÖN dr.

Bábfonal. A Balaton vidékén Borbás följegyzése szerint az ördögsekér, *Eryngium campestre* neve *bábfonal*. Ez a növénynev a moldvai északi csángóknál is megvan *bábfonól* alakban, de itt Wichmann szerint a mezei zsurló, *Equisetum arvense* neve. Wichmann a *fonól* szót németül Gespinnst-tel értelmezi, ez azonban nemcsak azt jelenti: 'fonal', hanem azt is: 'fonat, fonadék'. Már most az az érdekes, hogy ezt a növénynevet Csűry is följegyezte a délicsángó Bogdánfalván, nála azonban a mezei zsurló neve *bábfon* (MNy 29: 249), s a *fon*, a szeméremtag környékén nőtt szőr'. Mindenesetre összefügg a fonással a zsurló palóc neve: *bábaguzsaly* *Equisetum arvense* (Gömör és Heves m. Nyr 25: 287, Mátraalja, Felsőborsod 29: 589), *Equisetum palustre* (Nógrád m. 4: 24), *bábaguzsaly*, közönséges zsurló' (Nógrád, Gömör m. 22: 528, Mátravid. Ethn. 3: 360). A *bába* ezekben kétségkívül a szó régi 'boszorkány' jelentését őrizte meg. Főleg a Dunántúl az *Equisetum* neve *békarokka* (Vas m. Nyr 30: 99, Balaton vid. NyF 40: 52, Földr. Közl. 22: 74, Közép-Baranya Nyr 3: 282, Tolna m. 37: 94, E. arvense Vas m. Sorok Ethn. 3: 56, Zala m. Hahót, Szepezd Nyr 17: 144, Bocsfölde, Sárhida VSz 6: 100, E. palustre Zala m. Hetés Nyr 19: 575, Somogy m. 4: 24, *biékarokka* *Equisetum* Vas m. Sopron m. 10: 331, Rábaköz 33: 478, Zala m. Göcsej Gönczi 511, E. palustre Páka MNy 23: 589, E. hiemale Veszprém m. Bakonyalja NyF 34: 72). Dunáninnen előfordulására csak két adatom van: *békarokka* E. arvense Pest m. Peszéradács (MNy 23: 68), *bíkarokka* E. palustre Ipolyszalka (Radványi). Ez a név megvan már Csapónál: *Béka rokka* E. arvense (270), s még előbb a Herbarium c. régi természetrajzi mű különböző időből való bejegyzéseiben: Aaron — *Beka rok(ka)* 17. sz. elejéről, Aaron *boriulab auagi bekarok(ka)* az előbbinél újabb 17. sz.-i írás; mindkettőnél régibb bejegyzés: *Kyo Roka* (MNy 11: 132), ez azonban az *Arum maculatum* neve, s megvan más 16. sz.-i följegyzésben is: Aroma — *Kegyo Rokka* (1520—30, uo. 38), Aaron. Barba Aaron. *Serpentaria minor Kygyoroka*. *Aron zakala* (Dorstenius).

Gyopár. Tompa Vámosújfalusi jegyzőjében szerepel a *Gyopáros* nevű hegy. A szabolcsmegyei Földesen *Gyepáros völgy* van (Nyr 2: 282). Az orosházi *Gyopárostó* ismert fürdőhely. Már egy 1493-i oklevélben olvashatjuk: in promontorio *Gyoparos*. 1494-ben: In monte *Gyoparos*. A képzőtlen *gyopár*-ra még régebbi adatokat közölnek a helynevek: *Monticulum Gyparthetew* (1346, olv. *Gyopártető*), Ad montem *Gyparthetew*

(1471 OklSz). Kiskúnhalason van egy *Medvetáncoltató* nevű helynév, amelyről azt írják: „terméketlen, *gyopárt* termő homokdombok és szakadékok” (Nyr 9: 382). Karancsvidékén a *gyopárt gyapárnak* ejtik (22: 48), mint a hontmegyei Ipolyságon, de itt nem tudják mi az, csak egy szólásban használják: *Olyan, mint a gyapár*, mondják a lágy kenyérről (19: 45). Kálmány Lajos szerint a torontálmegyei Szajánban a *gyopár* taplónak jó növény (Szeged népe 2: 243). Az alcsiki kerületben a *gyopár* *Gnaphalium* (ErdLap. 24: 1129), Békés megyében Borbás följegyzése szerint *gyapár*-nak ejtik, s szintén ugyanez a növény (Tanáregy. Közl. 16: 121). A MTsz szerint a *Gnaphalium* 'Edelweiss', vagyis a havasi *gyopár*, s ezt az értelmezést az OklSz is átvette, hozzátéve még: Ruhrkraut. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az adatok legnagyobb része az Alföldről származik, a havasi *gyopár* ellenben, vagy amint most nevezik havasi főféhérke (*Leontopodium alpinum*, régen *Gnaphalium Leontopodium*), 1720—2268 méter magasságban virul, s nálunk csak néhol, mint Biharban, Liptószentivánon, a horvátországi Risnyákon, ereszkedik le a bükk vagy a jegenyefenyő övébe, akkor világos, hogy a mi *gyopárunk* nem lehet a havasi *gyopár*. Csúry szerint a moldvai Bogdánfalván a *gyopár* 1. '*Helichrysum arenarium*'; 2. '*Gnaphalium arenarium*' (MNy 29: 251). Azonban a két név ugyanazon növénynek új és régi neve, s ma az elsőt használja a szakirodalom. Ezt megerősíti a Domokos Péter Páltól szintén Moldvából küldött növény, amely Jávorka Sándor megállapítása szerint valóban a *Helichrysum arenarium*, a homoki bársonyvirág. A városi ember *szalmavirágnak* hívja, de ez a német *Strohblume* fordítása. A pásztorok és a mezei munkások a pelyhéből taplót készítenek, s már Dugonics följegyezte ezt a közmondást: *Amint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé*. Veszelszki írja róla 1798-ban: „Itt nálunk a száraz homokos kaszállókban, kivált Szeged és Pest között lévő pusztákon legtöbbet láttam szedni és teremni, a tetején bokrosan állanak a szép fénylő sárga virágok vagyis sárga gombok, ezek a színeket mindéig megtartják, ahonnét a téli lakadalmakban, midőn a föld népe a bokréta és koszorúkötésben foglalatoskodik, akkor majd csaknem első helyet visel a *sárga gyopár*“. S ez a növény régi neve. Már egy 1520—30 közt keletkezett bejegyzésben megvan: *Sticados citrinum* — *Sarga Gyopar* (MNy 11: 81). Meliusnál: *Chrysanthemom. Sárga gyopár* (Herbarium 92). Clusiusnál: *Sedum minus causticum. sarga gyopar*. Szikszai Fabriciusnál: *Heliochrysos, Stoechas cyprina* (e. h. *citrina*) — *Sárga gyopár*. Egy 16. sz.-i feljegyzésben *Amaranthus luteus. sarga Gyopar*. Rheinblumen. Csapónál *Sárga gyopár Gnaphalium elichrysum* (106). Benkőnél *Sárga gyopár Sedum acre* (368). A *Stoechas* eltorzulása a legrégebb szójegyzékeinkben *secatus* — *gyopar* (BesztSz), *secad(us)* — *gabor* (SoprSz), *cicadus gopar* (SchlSz).

Más növény azonban a Kolozsvári Glosszáknak (16. sz.) előforduló *giapar* — *origanum*, Dorsteniunál *Origanus stb. gopat*

(olv. gyopár, 16. sz. 206). Meliusnál *Origanum. Gyopár. Dosten. Item Cunilla. Varga Maiorána. Wolgemut. Szuroc fű, Vargác füve* (Herbarium 115), de már *Fekete Gyopár* is (115, 122). Ez a név is igen régi: De origano — *fekethe gyopar* (15—16. sz. határa, MNy 21: 141); *Origanu(m) — fekethew gypar* (16. sz. eleje, Nyr 34: 201); *Origanum — Fekethe Gyopar* (1520—30, MNy 11: 80); *Origanum siluestre. fekete gyopar* (Clusius); *Origanum orminiu(m) — Fekete gyopar* (Szikszai Fabr.). Borbás följegyzése szerint a *fekete gyopár* név Nógrád megyében Ipolylitkén a nép közt is használatos, de ott a *Symphitum officinale* neve (Nyr 3: 543); nyilván a *fekete nadályfű*vel cserélték össze.

A Kiskúnságban a *pusztai gyopár* a *Helichrysum arenarium* neve (29: 19). A PP-nál előforduló *Stoechas: Jó szagú gyopár* valószínűleg az *Origanum*, mert a *Helichrysum*nak nincs szaga. Szikszai *Rubia ononis: Vörös gyopar* neve valószínűleg az *Amaranthus caudatus*ra vonatkozik. Egy 16. sz. elejéről való följegyzésben *Calame(n)tu(m) — feyer gyopar. A fehér gyopár* Luby följegyzése szerint a szatmármegyei Nyirmegeggyesen ma is használatos, de sajnos nincs megállapítva, mely növénynek a neve. A moldvai Bogdánfalván a *mezeji fejer gyopár* a *Trifolium arvense* (Csúry, MNy 29: 318). Wagner, Magyarorsz. gyomnövényeiben (311) a *német gyopar* a *Filago germanica* (hol?). Benkőnél a *Parlagi Gyopár* *Gnaphalium dioicum* (415), melynek mai neve *Antennaria dioica*. Pápai Páriz 1706-ból való följegyzései közt a *szőrös gyopár (Gyopár szöres: Lynam sylvestr. Nyr 29: 365)* bizonyára szintén az *Antennaria dioica*, vö. Jávorkánál *szőrös fű, szőröske* ua. Csapónál a *Vizi gyopár* az *Eupatorium cannabinum*, *Wasserdost* (136), Jávorka szerint azonban a *vizi gyopár, gyopártapló* a *Lycopus europaeus*.

Láttuk, hogy a *gyopár* legrégebbi növényneveinek közé tartozik, s Munkácsi Bernát szerint régi török jövevényszó (KSz 17: 234).

Fűkása. A zemplémmegyei Nagytárkányban ez a *Lemna minor* neve. A beregmegyei Szernyén és Nagydabronyban ez a név *fűkása* változatban használatos. Nagydabronyban a *fű, vadkacsa, fűtojás, vadkacsatojás, fuázni, vadkacsatojást szedni*. A leányok nagypénteken a falu közelében levő Latorca holtágaiban *fuázni* mennek, s ezeket festik meg húsvétitójásnak a legények számára. Amelyik leány *szed fűtojást* nagypénteken, az abban az évben férjhez megy. Magát a *fűkását* is gyü^{tt} és a kacsákat etetik vele. A beregmegyei Mezőkaszonyban *fűlencse* néven ismerik. Ezt az adatot följegyezték már Beregszászon, Szatmáron és Nagyszalontán (Nyr 67: 37, 75). Ez nyilván a *fűlencse* népetimológiás alakja, a biharmegyei Pocsajon föl is jegyezték ebben az alakban. A növény hasonlít a lencséhez. Mezőkaszonyban *vizilencse*, Nagydabronyban pedig *vizikása* neve is használatos. (Margittai Antal munkácsi tanár ír szívés közlése.)

Hunyor. A *hunyor* a beregmegyei Szernyén a *Veratrum album* neve. Fornoson *hurony*, *hurnyó* és *hunyorgó* változata használatos. A *hurnyó* a szintén beregmegyei Csongoron is megvan, de már a *Helleborus purpurascens* nevéként, Mezőkaszonban pedig *hurnyót* ugyanez a növény. (Margittai Antal munkácsi tanár úr szíves értesítése.) A hunyornak ez a kétféle jelentése már nagyon régi, füves könyveink, szótáraink mindkét jelentésben közlik. (Vö. Gombocz E. MNy 10: 22—24).

Májusfa. Nagy István, erdélyi származású író. A mi köházunk című elbeszélésében ír erről a fáról: „Másnap délben megérkeztem szülővárosomba. Nagy parádés nyár fogadott. A legtüzesebb nap ragyogott az ég kék arcán. Borostyánból és *májusfavirágból* zöld lombokkal tarkított övet font a derekára” (Kelet Népe, 1938. okt. 265). A *borostyán* Erdélyben az orgona neve (Syringa vulgaris). Györffy István szerint Kajántón, Tordán, *bécsi borostyán* Szászfenesen, *puja borostyán* Bonchidán (SzegF 2: 166), a MTsz szerint Kolozsvárt és a kolozsmegyei Szucsákon, Brüll Emánuel szíves értesítése szerint Bánffyhunyadon. Maros-Torda megyében *borostyánfa* a neve (ErdL 25: 485), s ez már Benkőnél megvan (320), s ugyancsak nála a *Török Borostyán-fa* *Syringa persica* (321). A legrégebb adat erre a jelentésére PP (1708, Pótlék): *Kerti borostyán* *Syringa Italica*. A *májusfát* a MTsz nem közli, de Borbás szerint (Pallas-L) a *Prunus Padus*, melynek más magyar nevei: *madár-meggy*, *zelnice*, *gyöngyvirágfa*, *csórmány*. Györffy szerint Kolozsvárt hívják így; a kolozsmegyei Szucságon *március* a neve, de ott is „májusfának” választják a legények, de szoktak hársot is. Egyéb nevei még Györffy szerint *fehér borostyán* (Torda), *vadbórostyán* (Zentelke, Kalotaszeg Kolozsm.), *prunuc* (Szászfenes uo.), *litánia* (Szászfenes SzegF 2: 163). Viszont a *májusfa* 'jegényefa (Populus)' Baján (Nyr 33: 531), 'nyirfa (Betula)' Abaúj-Torna m. Jászón, mert ott mindig lopott nyirfát visznek májusfául (Népr. Ért. 1906: 234).

Borbás a *zelnice* nevet az orgonafa *szelence* nevéből származtatja (Pallas-L). Simonyi (Nyr 44: 84) helyesen utal arra, hogy a szláv eredetű *zelnice* lehet csak az eredeti, de eddig nem volt adat, hogy a *Prunus Padus*nak *szelence* neve is van. Azonban most közölte velem Zsohár Zoltán tanító úr, hogy az Őrségben levő Kistrákoson (Vas m.) az orgona *szelence*, a *Prunus Padus* pedig *vadszelence*. Tehát a *szelence* a népetimológia alakja.

Málé. Annak a néhány oláh eredetű jövevényszavunknak egyike, amely az irodalomban is elterjedt. Eredeti jelentése 'köles' és 'kukorica' volt (vö. Nyr 64: 15), az előbbi jelentésnek azonban csak régi szótárainkban van nyoma, az utóbbi jelentés ma már csak Keletmagyarországon használatos. Hogy azonban régen országosan elterjedt szó volt, bizonyítja a *málé*, 'kukoricalisztból vízzel v. tejjel készült sütemény' jelentése, amely ma is országszerte ismeretes. A régi Tsz a tolnamegyei

Sárközből közli a faragófejsze *máléfejsze* nevét. A szó előtagját megmagyarázza egy újabb adat, mely szerint a *máléfejsze*, kukoricaszárvágó fejsze' (Nyr 32: 463). Ez a rendkívül becses adat egyúttal annak is bizonyítéka, hogy egykor a Dunántúl is jelentett a *málé* kukoricát.

Sárfű. A MTsz a Balaton mellől közli 1839-ből ezt a szót: *sárfű-mag*, az Euphorbia lathyris magva, melyet hashajtószerű használnak'. Pálffy László ny. főszolgabíró úr szíves értesítése szerint a zalamegyei Peleskefőn a *sárfű* ma is az Euphorbia lathyris. Melius Herbariumában (1578) így találjuk: Lathyrus. *Apró sár mag*. Springkörner Cataputia minor. *Has indito*. Scheiszkraut (83a). Comeniusnál: *Apró sár mag avagy has indító eb téj* (NySz), Csapónál: *Apró sármag, Kis sárfű* Euphorbia lathyris (238), Benkónél: *Kis Sár-fű* Euphorbia esula (371). Ez a növény tehát két kutyatejfajta, s különösen az Euphorbia lathyris magvát semen cataputiae minoris néven a régiék hashajtóul alkalmazták (Borbás Pallas-L). Ma is egyik ismert hashajtószerünk a ricinusolaj. A kutyatejjel rokon Ricinus communis növény hazája Északafrika, de már rég elkerült Európába is. Már nagyon régi adataink vannak nevére: Catapucia — *Chodata et Saarfyw* (OrtSan. 1520—30. MNy 11: 38). Cataputia stb. *Saarfw* (Dorst. 16. sz. 71. sz.). Ricinus. *Czoda fa*. Wunderbaum. Cataputia maior. *Sár-fű. Creutzbaum* (Melius 82a). Ricinus. *Sar fiu* (Clusius-Beythe). Carapotia — *Saar fű*. penta dactylus — *Sar fű* (Szikszai Fabr.). *Nagy sárfű* Ricinus communis (Csapó 237). De catapucia — *Sarmagh v(e)l choda fa* (15—16. sz. MNy 21: 141). Coccus Gnidios stb. *Saarfw Magwa* (Dorst. 85). Cici (indecl.): *Sárfű mag*. Cicinus: *Sárfű*, vagy *Tsuda fából-való*. Cicinum oleum: *Sárfű mag olaj* (PP). Véleményem szerint ezzel a szóval van dolgunk legrégebbi szójegyzékeinkben: Organu(m) — *sa(r) fiw* (tehát *sárfű* és nem *sárfű*) Soproni Sz. 208; ariganum — *sax fiw* (tehát nem *sázfű*, mint Szamota olvassa) Schlägli Sz. 876; horiganuz — *hor fiw* (Finály szerint *horfű*) BesztSz. 371. Mivel mindkét növény hashajtóul szolgál, azt lehetne gondolni, a *bélsár* szó van bennük, azonban ez a nyelvújítás alkotása, így azonban nem lehet más az első tag, mint az 'epe, sárgaság' jelentésű *sár* szó. Kétségtelenné teszi Melius következő helye: Ha harminzat meg törsz a szemében, és meg iszod borban, *sárt*, enyues nyalat, taknyot ki viszen a gyomorból (83). A sárgaságot, vagyis az epebajt ma is gyógyítják hashajtó szerekekkel. A Kiskúnságból közölték az Erysimum canescens (ma diffusum) *fecskesárfű* nevét (Nyr 29: 17), Hoffmann-Wagner pedig a Catabrosa aquatica *sárfű* nevét, ezekben a *sár* szó jelentése további vizsgálatot kíván.

Erdei disznó. Egy zentai szólás így hangzik: *szalad, mint egy erdei disznó* (Nyr 37: 41). A MTsz nem közli ezt a szót, így ez a szólás a vaddisznónak régi nevét őrizte meg. Az OklSz 1518-ból közöl rá adatot: *Erdey diznonak nyged reze*. Megvan

már a Gyöngyösi Szótártöredékében: Aper: porcüs syluester: *Erdey dyszno: wad hym: vad kan*. Capros grece: aput Latinos significat aprum: *erdey hym: uel erdey Dyszno*. Erdei kannak is mondták: *Erdei kan* (DöbrK NySz). *Eg' erdei kan* (1545 OklSz). Aper — *Herdei kan* (Murmelius 495). Aper — *Vad kan, erdei kan* (Szikszai Fabricius). *Erdey kan* — aper, *kys Erdey kan* — aperculus (Brassói Sztör.). Hívták egyszerűen erdeinek is: Aper: *Vad disznó, Erdei* (PP). Adduxerunt unum *erdey* ad coquinam (1529 OklSz., ahol még több adat is van, azonkívül a NySzban és a Szakácstudományban). Egy 1670-ből való likavai összeírásban bakonyinak nevezik: Apri vulgo *Bakonyi* (MNY 2: 223).

Muci. Arany Rozgonyinéja csalogatja csemegével *Muci* paripáját. CzF szerint a *muci* kedveskedő szólítás, a *kisdede-ke*t hívó szó, a. m. kicsi, kedves. *Muci-dinnye* 'almányi dinnyefaj'. Az utóbbit a MTsz is közli Heves m.-ből, 1840-ből, s a 'fölső posztóruha' jelentésű *muci* szóval kapcsolja össze (Esztergom m. Szölgvény). A hevesmegyei Besenyőteleken azonban a *muci* a. m. 'nyúl' (MNGy 9: 328, 361). A MTsz is közli Érsekújvárról: *mucka* 'tengeri nyúl'. Tudomásom szerint a házinyulat így hívogatják: *muc-muc-muc*. A név bizonyára ebből származott. A hontmegyei Ipolyságról közölt *mucmuc-szájú* 'csücsörödött szájú' is bizonyára ide tartozik.

Ravasz. Amint ismeretes, a *ravasz* régen a róka neve volt. A népnyelvből a MTsz csak ebben a jelzős összetételben közölte: *ravasz-állat* 'róka' (Kalotaszeg, Zsobok). A szlavóniai Kórogyon azonban magában is megvan ez a rendkívül fontos szó: *ravasz* 'róka' (Nyr 45: 419). Mint rámutattam (Nyr 65: 29), az erdei indás szeder (Rubus) felsőborsodi *ravaszfark* nevében (Mátraalja, Diósd Nyr 30: 349) szintén a róka régi neve lehet. A magyar nyelvtörténet szempontjából helyrehozhatatlan mulasztást követünk el, ha nem jövünk annak tudatára, hogy különösen egyes elszigetelt nyelvjárások még mindig mennyi régiséget őriztek meg, s nem követünk el mindent e nyelvjárások szókincsének összegyűjtésére, valósággal megmentésére.

Firjoka. Berze Nagy János a hevesmegyei nyelvjárásból közli ezt a tájszót jelentés nélkül ebben a szólásban: úsz szalad, mint a *firjoka* (NyF 16: 48). Mesegyűjteményében is előfordul: A lány... elillant, mint a lipe, szaladt mint a *firjoka* haza (Besenyőtelek, MNGy 9: 237, Pusztahanyi uo. 531). A *fürj* könnyen mozgó, gyorsan futó madár, a *firjoka* bizonyára a *fürj* régi *fir* alakjából alakult kicsinyítő. Tkp. *fürjöké*-nek kellene hangzania, de mivel az *i* mélyhangú szavakban is előfordul, az egész szó mélyhangúvá változott. Megvan a nyelvjárásban a *fürj* is *für* alakban (NyF 16: 12), amely megmaradt magashangúnak, s ezért szakadt el tőle kicsinyítője, homályosult el eredeti jelentése, s csak az említett szólás őrizte meg.

Ösztönfarkú cinege. Szabolcs Rezső bányauági főtanácsos úr szíves értesítése szerint Baranya m. Vasas és környékén ez

a madár a *Parus caudatus*, melyet az újabb nomenklatura *Aegithalos caudatus europaeus*nak nevez. A madár hivatalos magyar neve *őzsapó*, s így hívja a nép is Erdélyben és a Tiszántúl (Chernel). Bizonyára ugyanez a madár a MTszban közölt *őz-sapa* (Heves m. 1840 'vmi madár'). Ökorszemnyi, de igen hosszú farkú, picinke csőrű, ezért kerekfejű madárka; feje fehér (Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról 213). Hosszú farka miatt a Dunántúl *dorongfarkú cinke*, Dráva-fokon pedig *rudas cinke* neve van (Nomenclator 1898). Ez a magyarázata *őztönfarkú cinege* nevének is, mert az *őztön* eredetileg ugyanazt jelentette, mint az *őzstőke*. Megvan már a Schlágli Szójegyzékben: *stimulus — ezten*, a Gyöngyösi Szótártöredékben: *Bucentrum stimulus eözthön*, Aca'na, virga erat longa pedes decem: *Réf aüagy őztön*, a Brassói szótártöredékben: *Eosztén, auag fwlak — aculeus*, Calepinusnál: *stimulus — őztöny*, bucentrum — *őztön*, acaena — *Réf auagy őztön*. Megvan már a kódexekben: Az *eztön* kiuel a barmot kezeretic (NagyszK). Oth pokolba az ioravaló restők eghő *őztönök*el fvdoltatnac (DebrK). Heltainál: *Eztene* vagyon, aual gyakia az óldalimat (NySz). A MTsz szerint ez a jelentés ma is él a Székelyföldön: *észten* 'ökörhajtó vessző', *szömös észten* 'a végén tüvel, szeggel ellátott ökörhajtó vessző'. Az *őztönfarkú cinege* nevében tehát a Dunántúl is megmaradt az *őztön* eredeti, régi jelentése.

Süvöltyű. A régi Tsz közölte a *Pyrrhula rubicilla europaea süvöltyű* nevét a följegyzés helyének megjelölése nélkül. A Nomenclator Avium (1898) *süvöltyő* alakot is közöl, s ez Herman Ottó szerint a Székelységben használatos (A madarak hasznáról). Komáromban *sivityű*-nek hangzik a név (Nyr 7: 282), melyet Tatán 1841-i följegyzés szerint *svityű*, *svétyű*-nek ejtettek (MTsz), bizonyára tót hatás alatt. A név világos, már Herman Ottó írta, hogy „mélán hangzó hivogetása, a székelység szerint süvöltése... olyan, mint a somogyi hosszú furulya legszebb középhangja”. A NySz közli a *süvölt*, *sivölt* 'fütyöl' igét, s ez megvan a népnyelvben is: *süvit* (Gömör m. Krasznahorka-Váralja), *sivít* (Hont m. Kovár vid.) 'fütyöl' (MTsz). Úgy látszik, az egész Felföldön megvan ez a jelentés, mert hevesmegyei népmesékben is gyakran előfordul: Ha elfárattak, egymást biztatták, *süvütöttek*, danoltak (Besenyőtelek MNGy 9:2). Majd az egész félécceka *süvütött* mēd danolt (142). Vig vót, *süvütött*, mint a rigó (352). *Süvütve* mēnt be a szobájába is (443). Úgy danolt még *süvütött*, mint a rossz (531). A zemplénmegyei Szürnyegen is mondják: Ne *süvötőj* (Nyr 46: 190). Vö. még *süvütős zsidó* 'gyürős zsidó', tkp. 'fütyülős zsidó' (Mátra vid. MTsz). Szürnyegen csináltak *ficsa süvütöt*t is, azaz sipot (Nyr 46: 190). Abaúj m. Nagyszaláncon Szemkő Aladár följegyzése szerint a *süvütő* 'síp' (NyF 13: 45).

Szörigó. A régi Tsz közölte ezt a madárnevet 'sárgarigó, sármány' jelentéssel. Sajnos a följegyzés helyét a gyűjtő Kállay

nem adta meg, s így nem lehet utána járni az adat hitelességének. Pungur szerint a *szőrígó* tollhiba *szőlőrígó* helyett, de ez valószínűtlen, már azért is, mert ez Mitterpachernál a *Turdus iliacus* neve. Most Szabolcsi Rezső bányaugyi főtanácsos úr arról értesít, hogy a baranyamegyei Vasason és környékén a *szőrígó* a *Turdus musicus*. Diósjenőn ezt *szőkerígó*-nak nevezik, Szilágy és Udvarhely megyében azonban ez a *Turdus viscivorus*. A *szőke* szó tudvalevőleg kicsinyítőképzős alak, alapszava éppen a *szőrígó*-ban levő szó.

Sasi-kégyó. A MTsz egy pécskai balladának köv. részletében idézi szavunkat: Egy nagy *sasi kégyó*, Kelebembe bújó, Ódalam átfúrja, Mejjemet szaggattya (Arad m. Kálmány Koszorúk 1: 21, 22 négyszer). A szövegből a jelentés nem derül ki, s a MTsz is kérdőjelet tesz helyére. Kálmány e balladának közli változatát a temesközi Morotváról: *Sasi mérges kígyó* Kebelembe bújja, Szép piros vérömet Mindég égyre szíjja (Szeged népe 2: 12). Egy szajáni változatban azonban már ez van: *Sási mérges kényó* A kelebembe bút (uo. 13). A ballada palóc változatában szintén *sási kígyó* van: Kelebembe bújott A nagy *sási kígyó*, Szívem szorongattya, Piros véröm szíjja, Genge dörökamat Má átal szakajtya (Nógrád m. Lapujtó Nyr 11: 239, 240 hétszer). Végre egy somogyi mese is a *sási kígyó* eredetiségét bizonyítja: Egy erdőközbe vót egy nagy *sásos rezulaforma*, és abba élődött egy kis *kégyó* hét esztendeig (MNGy 6: 301; *rezula* 'sűrű fiatal (tölgy) erdő, tilos növendék-erdő' Somogy m. Baranya m. MTsz). Ugyanezen ballada apácai változatának idevágó részlete így hangzik: Egy nagy *búvár kinyó*, kelebembe bújó (Kálmány Koszorúk 2: 62—3, négyszer).

A kőszegi szent Erzsébet-kazula

NÉMETH
I M R E

Kőszeg egyházművészeti emlékekben viszonylagosan elég gazdag multja kegyelettel és büszkeséggel tekinthet arra a műveszi ritkaságra, melyet a közvélemény Erzsébet-kazula, miseruha néven sokott emlegetni.

Ez a XVI. századbéli aranyos, régiesen vont arany szövetből készült miseruha, mely a XVIII. század elejéről származó vörös bársony Bezerédy-kazulával egyetemben átélte Kőszeg város műemlékeinek viszontagságos századait, 1911 óta a Magyar Nemzeti Múzeum értékei között hirdeti a hazai egyházművészet izlését és fejlettségét.

Jelen soraimban a kőszegiek büszkeségéről, az Erzsébet-kazuláról egész röviden néhány kérdést szeretnék felvetni. Nem tisztázni, mert ehhez alapos művészettörténeti ismeret és széleskörű levéltári kutatás szükséges, amit még teljes egészében elvégezni nem állt módomban.

1) Első kérdés: mennyire, hány századra tudjuk jelen esetben az Erzsébet-kazula történetét visszavezetni?

A legelső, ránkmaradt eredeti templomi leltár az 1564 és 1568 év németnyelvű leltára, melyet a városi tanács mint kegyúr az akkori szent Jakab-egyház plebánosának, Álts Mihálynak jelenlétében felvett.

Az 1564- és 1568-i leltár felsorolja a szent Jakab-egyház miseruháit, számszerint 28 szebbnél-szebb, értékesebbnél értékesebb szövetből, anyagból készült miseruhát. Ezek közt szerepel két aranyos (verguldet) miseruha, és az Erzsébet-kazula aranyos, vontaranyból készült anyagát véve alapul, e két aranyos miseruha egyikében kell a mai Erzsébet-kazulát keresnünk.

Van még egy leltár, 1572-ből, a protestáns időkből, mikor a protestáns városi prédikátor (Stadt-predikánt) Sorger Mihály jelenlétében a városbíró vaspántos ládába elzárja a katolikus világ használaton kívül került egyházi műkincseit.

Kerek száz évig, 1674-ig a régi műemlékek a városi „páncélszekrényekben”, a három lakattal lezárt vaspántos ládáknak pihennek és csak a katolikus visszahatás megindításának, Széchenyi Györgynek, a győri püspökség adminisztrátorának a kezébe szolgáltatja ki a városbíró a régi pápista egyházi kincseket.

Így és ekkor hallunk ismét néhány szót az 1674-i egyházlátogatás jegyzőkönyvében (Canonica Visitatio) egy, a 15 drb. régi, színes kazula között igaz gyöngyökkel kirakott kazuláról és megjegyzi, hogy jelenleg a gyöngyökből igen sok hiányzik.

A gyöngyök említésekor, noha többet nem mond a Jegyzőkönyv, a jelenből visszafelé okoskodva, önkéntelenül a mai Erzsébet-kazulára gondol az ember.

Az 1698-i Can. Vis. már teljes és tüzetes leírásában ismerteti mai féltett kincsünket, éppencsak az Erzsébet-kazula elnevezés hiányzik a részletes leírásból.

Most csak röviden, főbb vonásokban közlöm a művészettörténeti szempontból szinte rajongó kegyelettel és hozzáértéssel adott jellemzést.

A kazula igen régi, vontaranyból való, és rajta a Boldogságos Szűz, szent Jakab, szent Anna képe van kivarrva szinte csodálatos művészi kézzel. A Boldogságos Szűz palástja, az alakját körülvevő sugár, a lábai alatt lévő hold tele van szórva ragyogó igazgyöngyökkel.

Íme az 1564—68. év aranyos kazulája, az 1674. év igazgyöngyökkel díszített miseruhája, íme a mai Madonnával ékes kazula, melyet a közvélemény Erzsébet-kazulának nevezett el.

A XVIII. és XIX. század leltárai (Can. Vis.) ezt a kézimunka-remeket következetesen Erzsébet-kazulának nevezik.

Az egyik 1724-ből való városi Jegyzőkönyv szerint a tanács figyelmezteti a plebánost, hogy a sekrestyés ezt az értékes miseruhát vidékre is kölcsönadja, ami bizony az igazgyöngyök számát egyre csökkenti. Tiltsa meg az ilyesfajta kikölcsönzést.

Az 1756. Can. Vis., az 1767., 1778., 1790., 1795., 1782.,

1812., 1815-i városi leltárok és Can. Vis. állandóan Erzsébet-, szent Erzsébet-kazulát emlegetnek. Néha megemlítik a gyöngyöket is. Az 1756-i Can. Vis., a felületes, szűkszavú városi leltárok többnyire csak aranyos, sárga (gelb, goldreiche) kazulának nevezik, csak néha említik meg a gyöngyöket (mit

A kőszegi ú. n. Szent Erzsébet-kazula.

guten Perlen ausgenäht) és még ritkábban az Erzsébet-kazula bájos Madonnáját (das Frauenbild ausgenäht). Külön kell felemlítenem az 1780-i Can. Visit.-t, mely a legrészletesebb leírását adja az Erzsébet-kazulának. A szegélyéről azt jegyzi fel, hogy ritka ezüstből készült. Tüzetesen leírja a kazula tűhímzésű képeit, úgy mint ma ismerjük. Még azt is megjegyzi,

hogy a kazula mellképei szent Jánost, Jakabot és Andrást ábrázolják.

A húsvéti szünetben az egyik növendéketem kértem meg, hogy nézze meg, valóban ezek a szentek vannak-e a mellképeken? Növendéket a Can. Vis. leírását megerősítette.

Tehát a kőszegi Erzsébet-kazula történetét nyomon kísérhetjük 1564-től egészen napjainkig.

2) Mit kell tudnunk az Erzsébet-kazula anyagáról?

Az Erzsébet-kazula hossza 117 cm, szövete gazdagon aranyból szőtt, tehát régiesen tényleg vontarany, olasz hatású reneszánsz virágdíszekkel, melyek feltűnően hasonlítanak a XV. századból való budavári Mátyás-kazula gránátalmás, bőségszarúkbán elhelyezett virágdíszeihez. Tehát az Erzsébet-kazula anyaga értékes olasz szövet, minőt hazánkban főleg a Felvidék kazuláinál, de egyéb helyen is oly gyakran láthatunk.

A miseruha hímzett képei, szent Anna, az apostolok és a bájos Madonna, a középkori tűhímzés valódi remekművei.

A kőszegi Erzsébet-kazuláról, annak díszítő elemeiről röviden annyit mondhatunk, hogy a középkori egyházi szövetművészet valóságos gyűjteménye, mert egyesíti magában a középkor összes miseruhadíszítő elemeit: anyaga vontarany, régiesen skófiom, a Madonnát ékesítő gyöngyfűzer miatt a jellegzetes középkori gyöngyhímzés legszebb példánya, a Madonna és az őt környező szentek mindmegannyi finom színezetű tűhímzés, ami szintén igazi középkori díszítő elem.

3) Hol készülhetett? A szövet erre nem ad biztos útbaigazítást, mert olasz brokát, aranyszövés mindenütt volt, hisz hazánk az olasz szövő-fonóipar legkedveltebb és leghálásabb piaca.

A kazula tűhímzésű képei már biztosabban eligazítanak. Ugyanis tekintve a kőszegi kereskedők elég sűrű felvidéki, lengyelhoni érintkezését, nem valószínűtlen, hogy az Erzsébet-kazula is valamelyik neves felvidéki miseruha-műhelyben készülhetett, mégpedig egyenes megrendelésre.

A kazula két képe enged erre a feltevésre következtetni. Az Erzsébet-kazula legfelsőbb képe szent Anna a kis Jézussal és a kisdéd Máriával.

A művészettörténet ezt a hármast képet műnyelven Metterciának (Met, tres, harmadmagával) szokta nevezni. A Felvidék templomain, oltárain a Mettercia, éspedig a kőszegi kazula szent Anna alakjában, elég gyakori. Az egész Dunántúlon egyedül a kőszegi Erzsébet-kazula képviseli ezt a művészi formát.

A kazula Madonnája arcbán, testtartásban, ruhában, a kis Jézussal, angyalaival, koronájával hamisítatlan felvidéki, lengyel típus. Minthacsak a löcsei, kassai Madonna szállt volna le az oltárról és a kőszegi kazulán keresett volna magának új helyet.

A kazula szentjei közt szent Jakab apostol kissé feltűnőbb,

szembeötlőbb alakja elárulja, hogy akár a város, akár kőszegi keresekedők, akár valamelyik bőkezű és művészi hajlamú adományozó rendelte a kazulát a kőszegi szent Jakab-egyház számára, mert a Madonna közelében vagy oldalán a templom védőszentjének feltüntetése is jellegzetes felvidéki szokás. Lásd Lőcsét, Eperjest, Bártfát, Kassát, ahol a főoltár szobrainak közepén a Madonna, két oldalt a templom védőszentje vagy az adományozó patronusa áll.

4) Hát valóban Szent Erzsébettel vagy Nagy Lajos édesanyjával vagy hitvesével van kapcsolata a mi Erzsébet-kazulánknak?

Sajnos, a művészettörténet szakavatott ismerőinek, Radics Jenőnek és Divald Kornélnak kortörténeti megállapításai szétépítik a kőszegiek kedves álmát, mert bizony a mi Erzsébet-kazulánk kora csak a XVI. század első évtizedeire, tehát 1510—30-ra vezethető vissza. Sem Szent Erzsébetnek, sem a másik két Erzsébet királynénak finom ujjai nem remekeltek a mi Erzsébet-kazulánkon.

Az Erzsébet-kazula korát a nevezett műtörténészek a kazulát díszítő képekből, illetve azok keretezéséből, foglalatából állapítják meg.

Azok a miseruhák, melyeken a képeket semmiféle keret nem határolja, a XV. századból, azaz az 1400-as évekből valók. Azok a miseruhák, melyeken a tűhímzéses képeket egyszerű kör határolja, a XV. század végéről, tehát 1470—90-ből származnak. Azok a kazulák, melyeknek tűhímzéses képeit lóhere vagy patkóalakú kör keretezi, már csak a XVI. század első évtizedeire tehetők.

Ilyen a kőszegi Erzsébet-kazula is, melyen Szent Anna, Szent János és András képeit lóherelevéldísz keretezi.

5) Mégis mi köze tehát a kazula elnevezésének Szent Erzsébethez vagy pedig a XV. század két Erzsébetjéhez? Valami mégis csak fűzi a kőszegieket a köztudatba átment névhez.

Szent Erzsébet minden idők kedvelt szentje volt. Kőszegen is. A szegényház az ő nevét viselte, a bencéstemplom, azaz a régi szent Jakab-plébániatemplom XV. századbeli freskóján a Palástos Madonna mellett Szent Erzsébet rózsás alakja is látható. Az 1486. évben készült remek csúcsíves kehely egyetlen vésett szentje ugyancsak Szent Erzsébet. Tehát a tiszteletben álló alamizsnás szenthez a köztudat könnyen hozzáfűzte legrégibb és legértékesebb miseruháját is, annyira, hogy a XIX. századtól kezdve az Erzsébet-kazulát évente csak Szent Erzsébet napján használták, mikor a kórházkápolnában volt a mise.

Nagy Lajos anyjához és hitveséhez fűződik Kőszeg város szellemi és gazdasági felvirágzásának aranykora. Tehát ami szép és értékes, hogy azt még jobban feltüntessék, nem is alaptalanul, hozzáfűzték a nagy király édesanyjához, aki templomokat épített, a kassait befejezte, aki öreg napjaiban mint

a budai klarisszák alapítója és lakója, remek miseruhákat hímzett apácaíval, úgyhogy azokat még 1783-ban is, II. József kolostorokat feloszlató biztosai is megcsodálták és a legszebbeket ők is Erzsébet-kazulának nevezték.

Tehát egy értékes műemlékének akart a községi közvélemény ódonabb patinát, nagy becsértéket tulajdonítani, innen a barokkos elnevezés. Így ragadhatott rá a XVI. század becses emlékére is a megtisztelő, kegyeletes Erzsébet-kazula elnevezés.

Talán egy kissé fáj, hogy a tudomány bennünk községiéket régi, kedves hiedelmünktől megfosztott, de nyugodjunk meg abban, hogy a Nemzeti Múzeum egyik értékes és régi miseruhája a községiéek műérzékét dicséri és Kőszeg város dicső és gazdag multjáról beszél mindazoknak, akik műértő szemmel, kegyelettel nézik meg a községi Erzsébet-kazulát.

Csak a név varázsa veszett el, az igazi művészi érték továbbra is megmaradt és a mienk maradt.

*

IMRE NÉMETH: *Geschichte der sogenannten Elisabethkasel v. Kőszeg.*

Auszug. Die Entstehung dieser Kasel kann man auf das 16. Jhd. zurückführen. Die ersten Spuren finden wir im Inventar der Jakobuskirche vom Jahre 1564, wo die Rede von 2 vergoldeten Messkleidern ist.

Die Can. Vis. vom Jahre 1674 erwähnt ein vergoldetes Messkleid mit echten Perlen.

Die Can. Vis. vom Jahre 1698 beschreibt ganz genau die künstlich mit Nadelmalerei hineingearbeiteten Bilder der Gottesmutter, der hl. Anna und der hl. Apostel Jakobus, Johannes und Andreas.

Die späteren Can. Vis. und Inventare vom Jahre 1756 bis zum Jahre 1815 nennen diese Kasel schon Elisabethkasel.

2. Der Stoff dieser Kasel ist aus italienischem Goldbrokat mit eingearbeiteten Renaissanceblumen.

3. Der Entstehungsort der Kasel liegt wahrscheinlich in Oberungarn. Die Gestalt und die Gesichtszüge der Madonna entsprechen dem Charakter der Statuen auf den Hochaltären der Kirchen in Kassa, Lőcse und Bártfa. Auch die sogenannte Mettercia (hl. Anna mit dem Kinde Maria und dem Jesulein) finden wir als Dekorationselement in Oberungarn. Nach oberungarischem Brauch ist auch der Patron der Kirche, der hl. Jakobus, auf dieser Kasel abgebildet.

4. Auch die künstlerische Darstellung deutet darauf, dass diese Kasel aus den Anfängen des 16. Jhd. stammt. Deutlich spricht dafür auch die gotische Einfassung der Bilder.

5. Warum nennt man sie gerade Elisabethkasel? Kann diese Kasel auf die hl. Elisabeth von Ungarn oder auf die Gemahlin des Königs Ludwig des Grossen, Elisabeth, zurückgeführt werden?

Nein. Nur insofern ist dieser Name verständlich, dass alles Grosse und Wertvolle in Kőszeg, wie z. B. das Bild der Madonna in der Jakobuskirche aus dem 16. Jhd., ein Kelch aus dem Jahre 1486 und das Elisabethkrankenhaus diesen Namen trägt. Nach wissenschaftlichen Forschungen kann man nicht annehmen, dass die hl. Elisabeth diese Kasel gespendet oder selbst verfertigt hat. Es ist und bleibt jedoch ein wertvolles, antikes Stück kirchlicher Kunst.

Seit dem Jahre 1911 befindet sich diese kostbare Kasel im Nationalmuseum in Budapest.

Dunántúli lírikusok.

M A R É K
ANTAL dr.

VATH JANOS.

Váth János 10 kötetes tekintélyes prózai munkája felmentene bennünket azalól, hogy az író rövid lírai munkásságát méltassuk. Mégis Váth annyira odatartozik a dunántúliak közé, hogy nem mehetünk el szó nélkül néhány költeménye mellett. Az a pár vers, amely a Balaton határtalan imádásában született, oly őszinte és imádságos, hogy a legszebb balatoni költemények közé kell soroznunk. Áhitata vallási extázisba mélyül, nem érti másképpen azt a sok szépséget, amely Isten kegyelméből elébe tárul. A mellett a Pannon-tenger hazafias érzését dagasztja s nem érzi, hogy a Balaton határa véges s hogy a zalai partról jól látni a somogyi partot.

Nincsen szárnyam: van két evezőm.
Belendülök vele a kék vizekre.
Tengeres nagy tükrös hátán
Elsiklom a kis végtelenbe.

(Halász vagyok.)

Csak mérhetetlen optimizmusa lehet az oka, hogy ez a kis végtelen kielégíti őt s nem vágyódik a másik végtelenre, hol messze a horizonton is csak víz és víz tarajzik: a tengerre.

Váth János összegyűjtötte azokat a verseket, amelyek a Balaton dicséretét zengik. E költői munkássága alkalmával újra átélte a Balaton valamennyi hangulatát, mert hozzáértéssel rendezte el a verseket. Természetesen ez a gyűjtemény erősen hiányos, e kis füzetecske nem alkalmas arra, hogy a Balaton poétáit a Balatonhoz méltó módon reprezentálja. Arra jó, amint azt a gyűjtő Váth is mondja, hogy az olvasó zsebrevágja s ha ott andalog a partokon, elővegye és megtudja, miképpen visszhangoztak a magyar költőkben a balatoni táj tündéri szépségei.

Váth János próbálkozott azzal a műfajjal, amely a költeményeket prózában akarta megörökíteni. Ezek azonban nem valódi költemények, hanem novellák, amelyek tele vannak lírai elemekkel. Mint ahogyan Váth valamennyi prózája csupa merő líra. Líra olyan értelemben, hogy hangulat sugározza be őket s az igazság megértését keresi bennük.

Váth örökké a könnyén keresztül mosolyog. Nem olvad fel abban a szépségben, amelyet a szeretett táj ébreszt fel benne.

Borús az arcom. Lelkemet
Sírnyágyás lepte meg.
Szemed azurján ég derül,
Felhőzi be szüntelenül.

(Érzékenység.)

A népdalok elemeit találjuk meg költeményeiben. Ez ád meleg színeket költészetének. Viszont ezek a megejtő elemek megakadályozzák azt, hogy ami lírai érzék Váth Jánosban létezik, kiteljesedjék. Így maradt Váth János a próza művelője.

LAKOS ETA.

Életem csillag, mely kigyul
És az Isten ölébe hull.

Már nincs bennünk semmi kétség a költőnőkkel szemben, mert bennük egy eddig rejtett világ öröme és bánata jut el hozzánk. Lakos Eta kristálytisztán csorduló színes lírája azonkívül, hogy szemet-lelket gyönyörködtet, az értelemre is appellál. Az igazságok, melyeket felénk nyújt, szinte túlnőnek az apró és néha kisigényű verseken s tágabb tereket követelnek maguknak. A népdal játszi ütemeire emlékeztető versekből messze kirínak mondanivalói s egyetlen vigaszunkra az szolgál, hogy érdekes formában fejezi ki azokat. Csodálatosképpen inkább a kifejezés lendülete s könnyedsége gyönyörködtet bennünket, mint a téma maga. Lakos Eta mindenkor szívesen feláldozza a széphangzásért a gondolatot. Ez talán hiba lenne más költőnél, de nem hiba Lakos Etánál. Lakos pompásan versel, tiszta és egyszerű költői eszközökkel fejezi ki gondolatait s ezzel egyénivé avatja verseit. Íme négy sor:

Szeretném, ha az életem,
Mint egy vers, olyan lenne.
Hitem, mint bátor gondolat
Vonulna végig benne.

(Kivánság.)

E szép, formás versekben elénekelt panasz olyan megtisztultan s elcsendesedve érkezik hozzánk a rímek megnyugtató csörgedezésében, hogy elveszíti komorságát. A vers csillogó szavakkal vonja be s felismerhetetlenné teszi. Pedig látszik, hogy a költő szeretne szabadulni a béklyóktól, — elejtett szavaiból tudjuk — de egyelőre nem tud szabadulni. Egyelőre ott a régi metódus, amelynek külsőségeiben kielégül a költő. Ha pedig a költő megelégedett, akkor az olvasó hiába is elégedetlenkedik, mert utóbbi lázadása a költő szemléletén keresztül hiábavalónak és céltalannak tetszik. Lakos költészete mellett nem lehet nagyot gyürkőzni vagy messzire vágyani, itt csak megbékélni s örvendezni lehet. Ma ez mindenesetre érdem. A halhatatlanság azonban — más.

Túlsok öntudat hűvösödik felénk ezekből a versekből. A költő már szinte mindent tud s csak nagyon kevés kérdése van már az élet számára. Ez kissé kiábrándító. Úgy emberi, ha a költő kínlódva érkezik el a csúcra, mely az élet megismerését jelenti számára. Hogyne, mikor ez a megismerés a saját bőrén és érzékein keresztül történt, a

saját szenvedésein át szűrődött s örömein frissült fel! Mennyivel értékesebb ez a találkozás! Költők sokszor csak évek multán, több kötetten keresztül jutnak el a megismeréshez. Lakos Eta ilyen szempontból kész és kijegecesedett. Kérdéseire, miket itt-ott feltesz még, kiérződik az, hogy a költő már tudja rá a feleletet. Konzervatív felelet. Mindez nem volna baj, ha női költőtől valami mást nem várnánk. Lám Nagy Méda költészete egészen egyéni és eredeti megvilágításba helyezte az asszony szánandó s mégis magasztos alakját! Nagy Méda őszinte volt s azért alkotott maradandót. Lakos Eta a régi hagyományok tüzenél melegítette megéberedett tagjait s ez meglepődöttséggel töltötte el. Most már csillogó szavakkal rimelhetett tovább; amiket mond s mondani akar, egy évezredes tapasztalat közvetlen eredménye. Nincs ebben a lírában semmi sorsvállalás, semmi ellentmondás. Pedig akad az is a költőben, csak nem mer teljesen őszinte lenni.

Vallásossága egyszerű, de mély. Hol zökken egyet konzekvenciája, ott megtámaszkodik Krisztus nevében s hitének erősségében. Ez a hit még inkább lefaragja azokat az egyenetlen részeket, miket eszmei világában az élet torzított. Népdalokra emlékeztető stílusa kivált a szerelmi lírában bontakozik ki erőteljesen.

*

JOÓS SANDOR.

Semmibe esett
Hulló kő vagyok,
Kit ellökött magától
A nagy Isten-marok.

A költő ott kering önmaga körül, a bánatos, pislákoló csillagok alig-alig világító fényénél s ebben az önismergetésben s önmardosásban nem jut el az élet távolabbi tájai felé. A költő behullott a bánat árkába s nem tud és nem is akar onnan kijutni. A bánat mindennapi kenyere, levegője s napsugara. Legnagyobb élménye az Én, azon kívül jófor mán — legalább is egyelőre — semmi.

Kezem üres, semmit sem adhatok,
Ha csak talán egy csendes éneket,
Mit ott sirtam a gondnak árnyékában,
Amint rám esteleledt.

(Csak.)

Pedig a fenti szép költői kép azt mutatja, hogy kifejezési formában van Joósban tehetség. S ha folyton nem botlanék önmagába, ez a képessége még fejlődnék is. Több önbizalom kellene, hogy merészen s bármiképpen is önmagát adja. A költő előtt sajnálatraméltóan nagy példák állanak, mikhez — úgy látszik — ragaszkodik s amiktől eltérni nem tud s úgy látszik nem is akar. Verseskönyvének a címe: „Por-

szemek“, azt mutatja, hogy a költő szerény s nem kíván forradalmat csinálni.

A versekből nem tudjuk a költő korát kiolvasni. Itt-ott úgy érezzük, hogy fiatal évek vasmarkában gyötrődik, de örökös szenvedései az idősebb korosztályba utaliák. Ez esetben jobban megértjük csalódásait. Kortól függetlenül együtt éreznénk a költővel s nem kutatnánk kora után, ha elég meggyőző erővel juttatná kifejezésre mondanivalóit. De itt-ott egy-egy erősebb kifejezés csak arra jó, hogy esetleges kételyünket felébressze a költő őszintesége iránt. Az igazi költő nemcsak azt adja magáról, ami erényes, ami szép, hanem azt is, ami a léleknek vergődése, botladozása vagy csupán vágyakozása. De ezt úgy és olyan formában adja, hogy az igazság és emberség utáni nagy-nagy vágyakozása hallhatóan kiérződjék a versből. Ha fiatal a költő, éreztesse a fiatalság mindent elsöprő lendületét. Ha idősebb, a napok múlását s az alkonyat sok-sok színét és árnyékát. De mindig és mindenkor önmagát adja s önmagán keresztül a világot.

Egyelőre a költő kissé tetszeleg önmaga és a világ előtt. Megveti a könnyebb s könnyedébb érzéseket s az élet fájdalmait énekli:

Reménytüzek többé
Nem hevítik lelkem.
Örömből nászágyat
Senki sem vet nekem
Itt kopog az átok
Dült kunyhóm ajtaján.
Add ide a kezed
Méggyeszer, Máriám!

(Nehéz harcok napok.)

Jóos Sándor tapadjon egy kissé erősebben a valósághoz. Ne fessen kulisszát versei köré, hanem nézzen jól körül. Babitsot, a forma nagymesterét és Vörösmartyt, a szép szó forrását olvassa. S a költő világából ereszkedjék le a valóság világába, hogy a kettő természetes keveredéséből újjászülessék olyan valaki, akivel az önkritika titkos óráiban a költő is meg lehessen elégedve.

*

WALTHIER ELIZ.

Íme a költő, aki nem él közöttünk s ha közénk is jön, csak a rémület szorítja el szívét. Élete áttevődött egy másik síkra, amely az élet felett húzódik, honnan úgy nézi az embereket és az életüket, ahogyan távcsövön figyelő turista a tájat. Látása boldogtalansággal tölti el s nagyon egyedül érzi magát. Mindent önmagához mér, de az összehasonlítás mindig balul üt ki. A költő úgy érzi, hogy jár az életben, mint a fény maga s ahogyan ez a fényesség ráhull a fáradt emberi arcokra, meglátja azokon a redőt, a fájdalmat és

gonoszságot s ez már elég ahhoz, hogy a kétségbeesés karjába zuhanjon. Ez a passzív rezisztencia nem viszi előbbre azt az ügyet, amelynek minden költő lelkes harcosa. A lemondás szürkesége túlságosan beborítja a tájat s alig kivehetőkké homályosítja az alakokat. Mindezt azért sajnáljuk tulajdonképpen, mert ügyes verselőt ismertünk meg Walthier Elizben. Ügyes verselőt s ami még ennél is lényegesebb: gondolkodó embert.

Walthier Eliz hűséges Sopronhoz, szinte egész költészete hozátapad az urbs fidelissimához. Ideológiája a mult század érzelgős lírájából meríti anyagát. A hangja azért olyan halk. A költő maga köré épített egy szebb és nemesebb világot és ennek sokszor gicsként ható háttérében mozgatja hősét. A giccs egyszerre kiérződik s feltámasztja kétségünket a költészet valódiságával szemben. Ez a költészet, amely legtöbbször könnybe fullad, kizárólag nemesítő szándékkal készült s elsősorban azok számára, akik kis bánatukat állandóan tenyerükön hordják s az élet apró örömei helyett a lemondás nosztalgiáját cipelik vállaikon. Tulajdonképpen nemes szándék ezeket ellátni verssel s szenvedéseiket megszépíteni s magasra emelni.

Jöttem a Napból,
és azért jöttem
a Fényországból,
a csókországból,
a bimbódzó tavasz
közepéből,
az Istennek meleg
nagy öléből,
hogy Neked énekeljek!...

Hogy kérges két kezed
csókolgassam
és elsugjam,
hogy szent a munka!
Én azért jöttem
a Fényországból
Testvér!
hogy együtt
menjünk vissza.

(Egy gyári munkásleánynak!)

Igen ám, amikor a költőből ilyen hasonlatok is telnek, akkor a mértékünk is szigorúbb vele szemben:

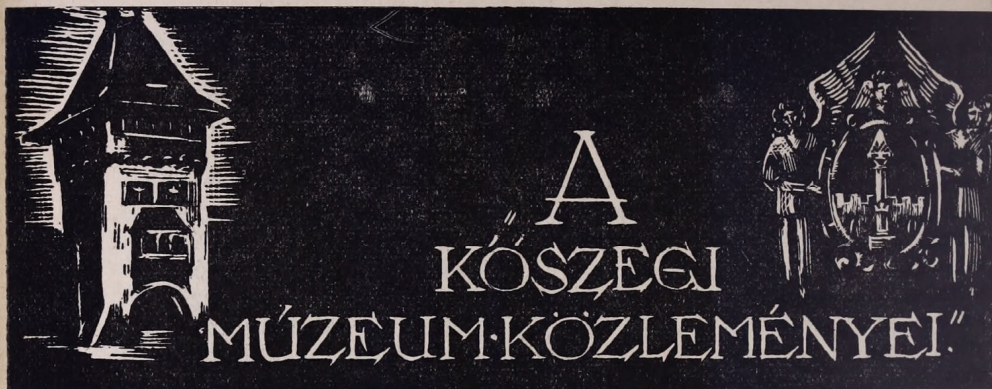
Enyém az apák fáradt homloka,
ahová országotat vés a
gond,
enyém az anyák sóhajos,
szent szája...

(Szegénységben, gazdagon.)

Hosszú, hajlott, bús öreg Esték
kopott mankóval kopognak végig
elfáradt őszi utakon.

(Üzentem az Ősznek.)

A költő megittasult a szép szavaktól s asszonyi sorsán túl nem tudott nézni. Szerénykedett és sírt. Komoly asszonyi élménye alig volt, azt sem merzte úgy megírni, ahogyan azt átérezte. „Azért is tavasz“ c. verskötete a kifogásolt hibák figyelembevételével mellett határozott fejlődést mutat.

ROVATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

A kőszegi tőzegmohás láp.¹

ZÓLYOMI
BÁLINT dr.

A Magyar Alpok alja, másképen *Noricum*, mindig kedvelt területe volt a magyar flóra kutatóinak. Amióta az ország a mai határok közé szorult, még inkább becsessé vált szemünkben ez a terület, hiszen itt vándorolhatunk utoljára nyugati határainkon belül ősi jegenyefenyvesek komor rengetegében, gázolhatunk órahosszat áfonyás-csarabos erdőkben, alpesi virágoktól tarka réten.

Erre nyugat felé jelentkezik gyakrabban a hűvös és csapadékos éghajlatot kívánó tőzegmoha (*Sphagnum*) is. A Kőszeg közelében, Hámortó és Borsmonostor határában, már régóta ismeretes *Sphagnum*-os foltok és lápok ma határainkon kívül esnek. Annál inkább nevezetes tehát az a kis erdei *Sphagnum*-os lápszem, amely a kőszegi „Alsó erdő”-ben, alig 300 m-rel a trianoni határon belül fekszik és amelyre először Szegi (Kascsák) Ödön hívta fel a figyelmet 1931-ben. Latzel² és a begyűjtött tőzegmohok tanúsága szerint erről a lápszemről annak idején Piers nem tudott és bizonyára Freh és Waisbecker sem. Visnya A. és mások gyűjtéséből is csakhamar kiderült, hogy a lápszem valóságos tárháza a tőzegmoháknak. Hét tőzegmoha-fajával ma nálunk a leggazdagabb *Sphagnum* lelőhelyek közé tartozik. Különösen feltűnő itt a *Sphagnum com-*

¹ A K. M. Termtud. Társ. Növénytani szakosztályának 1938. okt. 13-án tartott ülésén bemutatott dolgozat kivonata.

² „Das von H. Prof. Kascsák gefundene Moor ist völlig neu... Ich wundere mich, dass Piers von diesem Moor nichts gewusst hat. (Latzel *in litt.* ad Visnya, 2. V. 1931.)

pactum előfordulása, amely a történelmi Magyarország területén is csak Erdélyből és a Magas Tátra környékéről volt ismeretes.

Remélhető, hogy Kőszeg város, amely történelmi hagyományait és műemlékeit oly feltő gonddal és szeretettel őrzi, természeti ritkaságainak ill. emlékeinek védelmét sem fogja elhanyagolni és sorába áll azoknak a városoknak (pl. Nagykőrös), amelyek már eddig is rezervációk kijelölésével állottak a magyar természetvédelem szolgálatába. A városi „Alsó erdő”-ben rejtőző lápszemnek rezervációként való kijelölése semmi akadályba sem ütközhet, mivel a kicsiny terület közvetlen gyakorlati szempontból ugysem hasznosítható, továbbá az 1936-os új erdőtörvénybe foglalt természetvédelmi cikk a törvényes kereteket is biztosítja.

Misem bizonyítja jobban a kőszegi tőzegmohás láp jelentőségét, mint az a tény, hogy felfedezése óta a természetkutatók egész seregét vonzotta magához és készítette munkára. A lápról először Soó R. (Debrecen) adott vázlatos növényteni jellemzést. Tőzegmoháit B o r o s Á. (Budapest), L a t z e l A. (Olmütz), Szepesfalvy J. (Budapest), algáit P a l i k P. (Budapest) dolgozta fel. V a r g a L. (Sopron) a kerekesférgeit,³ Soós A. (Budapest) fonálférgeit, míg V i s n y a A. (Kőszeg) a vízipoloskáit ismertette (v. ö. az irodalomjegyzékkel).

Magam, V i s n y a A. társaságában, két alkalommal kerestem fel a lápszemet. 1937. VII. 25-én növényyszövetkezeteit vettem fel és térképeztem, míg 1938. V. 17-én kiegészítettem felvételeimet és tájékoztató ökológiai méréseket végeztem. Mindez lehetővé tette, hogy most a lápot növényteni szempontból részletesen jellemezzem, továbbá, hogy pontosan megállapítsam azt a láptípust, amelybe tartozik.

A kőszegi tőzegmohás láp Kőszeg városától ÉK-re, másfél kilométer távolságban, az „Alsó erdő”-ben, az ólmodi úttól É-ra eső 335 m-es lapos dombhát alig észrevehető behorpadásában fekszik kb. $\frac{3}{4}$ holdnyi területen. A domb ópleisztocén-pliocén kavicsfoltokkal fedett pannon agyagrétegből épül fel. A szóbanforgó terület a kocsántalan tölgyes (*Quercetum sessiliflorae*) klimaxerdejének régiójába esik. A makroklímának rövid jellemzéséül a kőszegi meteorológiai állomás (274 m) 30 éves (1901—30) átlagértékeit idézzük: évi csapadék 805 mm, maximum júliusban; évi közepes hőmérséklet 9,5° C, júliusban 19,7°, januárban —0,7° C. A K ö p p e n-féle séma szerint „Cbf. x” éghajlat-típus (R é t h l y A. *Időjárás*. 1933).

A láp legnagyobb kiterjedésű növényyszövetkezete a központos fekvésű zombéksásos, amelyet majdnem körben záródó erdei fenyves koszorúja övez. A két növényyszövetkezet határán, főképp a déli részen, fűzbozót és nyíres láperdő töredékek,

³ V a r g a L. dolgozatában félreértés folytán, a kőszegi „lápok”-ról, azaz többesszámban szól, holott valójában csupán egyetlen, még pedig a szóbanforgó lápszemről kapott anyagot. Adtai tehát csupán a most tárgyalt lápra vonatkoznak. (V i s n y a in. litt.)

továbbá *Molinia coerulea* állományok találhatóak. Itt és az erdei-fenyves befelé eső részein alakultak ki a lápszem nevezetességei, a több négyzetméter kiterjedésű tőzegmoha-párnák. (V. ö. a vegetációtérképpel.)

Az egyes növényzövetek eloszlását a 257. lapon közölt térkép tünteti fel. Részletes florisztikai összetételük a *Botanikai Közlemények*-ben megjelenendő teljes német szövegben olvasható.

Külön említést érdemelnek a tőzegmoha — *Sphagnum* — párnák. A környezetből néhány deciméterre emelkednek ki. Alattuk vékony tőzeges réteg után, mintegy 20—25 cm mélyen iszapos kavicsrétegbe ütközünk. A legnagyobb kiterjedésű párnák a láp délnyugati részén alakultak ki. Leginkább *Sphagnum acutifolium* és *Sph. palustre* uralkodik, míg a *Sph. recurvum*, *Sph. subbicolor*, *Sph. rufescens* szerepe alárendeltebb. A láp legnevezetesebb tőzegmoha faja, a *Sphagnum compactum* csupán egy helyen képez egy négyzetméternyi területet sem elérő párnát (a térképen 8-as számmal jelölt helyen). A *Sph. platyphylum* csupán a csatorna beorkolásában és az északi szegélyen képez gypet, különben csak szálankint fordul elő. Hosszas keresés után a zombékok közt sok helyt fellelhetjük. Már azért sem feltűnő, mert tavasszal víz borítja, nyáron pedig a kiszáradás folytán rejtőzik el a kutató szem elől.

Az ökológiai viszonyokat a megfigyelési idő rövidege miatt csak vázlatosan jellemezhetjük. A láp vize összegyülekezett csapadékvíz. A vízszíntingadozások jelentősek. A lapos medence nyáron annyira kiszáradhat, hogy száraz lábbal járható, míg tavasszal térdig vagy féltérdig érő vízben kell gázolni. A sekély víz ott, ahol nincs beárnyékolás, erősen felmelegszik, viszont a környező erdő mérsékelő hatása kétségtelen. A déli részeken, tehát az erdtől beárnyékolat oldalon vannak a *Sphagnum*-párnák, míg az északi szegélyen, tehát a napnak kitett helyen elmaradnak.

Köszeg környéke a *podszolos*, azaz kilúgozott, fakó talajok régiójába esik. Ebből, továbbá abból a körülményből, hogy a lápszem vize csapadékvízből származik, következik, hogy a láp vize savanyú. Minden mérés nélkül, már az erősen savanyú talajt kedvelő (*acidifil*) növények jelenlétéből is, mint a *Sphagnum*-fajok, *Leucobryum glaucum*, *Sieglingia decumbens*, *Carex echinata*, *Nardus*, *Calluna*, erősen savanyú vízre ill. talajra kell következtetnünk. A *pH* mérések megerősítették ezeket a következtetéseket.⁴

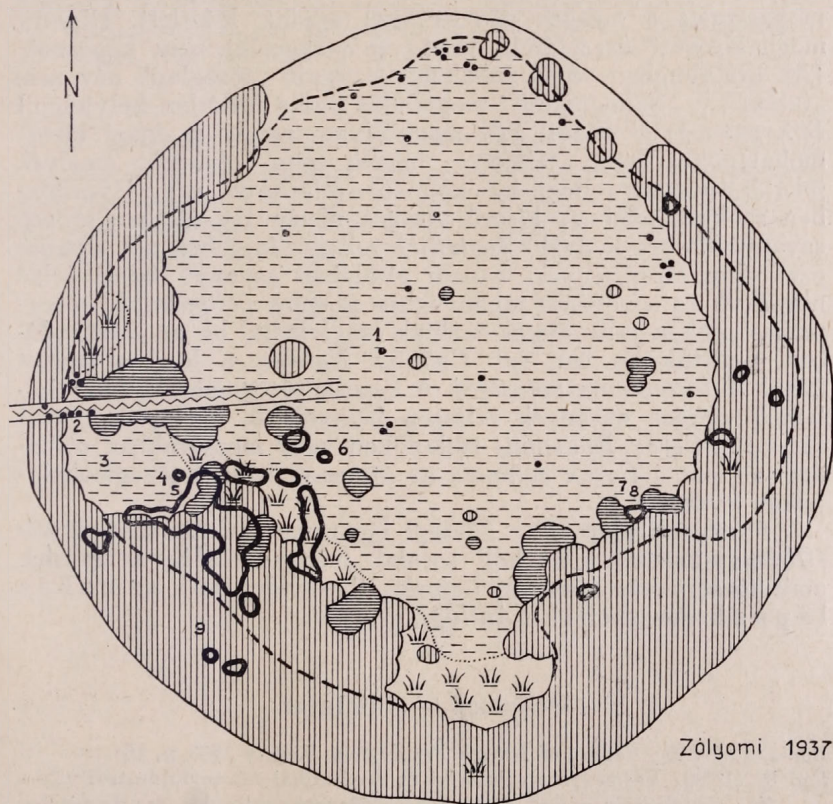
Az eredményekből kitűnik, hogy a *Sphagnum*-párnában fokozódik a savanyúság. A lápvíz 4,5 (— 4,9)-es értékével szemben a *Sphagnum*-párnákból kinyomott víz *pH*-ja (hidrogén-ion koncentrációjának mértéke) 3,7 — 4,0. Ilyen alacsony értékeket eddig a csonkaországban csak a Sopron melletti erdőkben, tehát

⁴ A túloldali térképen az 1—9. számok jelzik a mérések helyét.

A közegi tőzegmohás láp vegetációtérképe

Vegetationskarte des Közeger Sphagnumreichen Moores

0 10 20 30 M

	zsombéksásos
Caricetum Hudsonii		fűbozós-nyíres láperdő főr.
Weidenbüsch-Birkenbruchwald
- Fragmente
	Sphagnum platyphyllum		erdei fenyves
Pinetum silvestris
	tőzegmoha párnák
Sphagnum Bülte		csarabos belső határa
innere Grenze des Callunetum
	Molinia caerulea-
állomány
Bestand		csatorna
Kanal

szintén a nyugati határszélen, mértek. A Magyar Középhegység *Sphagnum*-lápjai megközelítőleg sem ennyire savanyúak. A bükkhegységi „Mohos”-ok *Sphagnetumaiban* a pH 6,1 — 6,5, a balatonvidéki lesenceistvándi láp tőzegének pH -ja 6,3 — 6,5. (Zólyomi 1931, p. 105., Soó 1930, p. 179.) A pH évszaki ingadozása miatt az értékek természetesen csak nagyjában hasonlíthatók össze.

Végezetül a láp általános jellegéről kell szólni. A lápban csak jelentéktelen a tőzegképződés. A tőzegmohok kisebb-nagyobb párnákban, szigetszerűen jelentkeznek, összefüggő mohaszintet s virágos növényekkel együtt, kifejlett, állandó, meghatározott összetételű növényiszövetkezetet nem képeznek. (Az irodalomban eddig többhelyt szereplő „tőzegláp” név nem „találó”, a „*Sphagnetum*” megjelölés pedig föltétlen helytelen.) *Sphagnum*-fajai között egy sincs olyan, amely az igazi tőzegmohalápokra lenne jellemző, hanem mind olyanok, amelyek inkább átmeneti jellegű lápokon, sőt rétlápokon, vagy láperdőkben szoktak nőni. A kísértő virágos növényzet részben erősen savanyú talajt kedvelő (*acidifil*) jellegű fajokból áll, viszont ezek sem lápnövények, hanem általában savanyú talajt jelző növények és a növényi tápanyagban szegény (*oligotroph*) tőzegmoha-lápokon csak akkor szoktak megjelenni, ha az kiszáradóban, pusztulóban van (pl. *Calluna*, *Nardus*, a lombos mohák közül *Aulacomnium palustre*). A típusos tőzegmoha-lápokra jellemző virágos növények teljesen hiányoznak. A láp uralkodó sás-faja (*Carex Hudsonii*) rétlápokon vagy mocsarakban otthonos, viszont a *Carex echinata* az átmeneti jellegű tőzegmohalápokon gyakori.

Mindezek alapján a kőszegi lápszemet az átmeneti lápok (*Übergangsmoor*) közé kell sorolni, mégpedig abba a típusba, amit tőzegmohás átmeneti lápnak, ill. röviden tőzegmohás lápnak nevezhetünk (*Anflug*).

Irodalom. — Literatur.

- Boros A. (1933): *Report of British Bryological Society* 1933 p. 104.
 Soó R. (1934): Vas megye szociológiai és florisztikai növényföldrajzához. — Zur soziologischen und floristischen Pflanzengeographie des Komitates Vas in Westungarn. *Vasi Szemle* I. p. 117.
 Varga L. (1936): Mohalakó kerekésférgek (Rotatoria) Kőszeg környékéről. — Über die moosbewohnenden Rotatorien der Umgebung von Kőszeg. *Vasi Szemle* III. p. 381—389.
 Szepesfalvy J. (1937): Adatok a tőzegmohák magyarországi elterjedéséhez. — Zur Verbreitung der Torfmoose in Ungarn. *Bot. Közl.* XXXIV. p. 27—33.
 Boros A. (1937): Megjegyzések a dunántúli *Spagnum*-előfordulásokhoz. *Bot. Közl.* XXXIV. p. 153.
 Soós A. (1938): A magyarországi tőzegmoha-lápok fonálférgeiről. — Die Nematoden der ungarischen Sphagnummoore. *Allatt. Közl.* XXXV. p. 61—83.

- Visnya A.* (1938): Vizipoloskák Kőszeg vidékéről. — Les hémiptères aquatiques et semi-aquatiques des environs de Kőszeg. *Vasi Szemle* V. p. 169—175.
- Palik P.* (1938): Die Algen der einheimischen Torfmoore: I. Moor im Walde „Alsóerdő“ bei Kőszeg. — *Index Horti Bot, Univ. Budapestiensis* III. p. 87—107. 1 kép, 4. tábla.
- Soó R.* (1930): Adatok a Balatonvidék flórájának és vegetációjának ismeretéhez II. — Beiträge zur Kenntniss der Flora u. der Vegetation des Balatongebietes II. *Magy. Biol. Kutató Int. I. o. Munkái* III. p. 178—180.
- Zólyomi B.* (1931): A Bükkhegység környékének Sphagnum-lápjai. — Vegetationsstudien an den Sphagnummooren um das Bükkgebirge in Mittel-Ungarn. *Bot. Közl.* XXVIII. p. 89—121.

•

B. Zólyomi: *Das Kőszeger Sphagnumreiche Moor.*

Bemerkung: Der ungarische Text ist ein Auszug aus einer der Botanischen Abteilung der Kön. Ung. Naturwissenschaftlichen Gesellschaft am 13. Okt. 1938. vorgelegten Arbeit. Der vollständige Text wird demnächst in deutscher Sprache in der Zeitschrift *Botanikai Közlemények* erscheinen.

Babonyák Rábagyarmaton.

Hétfő:

Valakiná beteg va, hétfői nap nem szabad kórházbo vünnyi, mer visszaküdik.

Hétfőn nem szabad emënni csuszkányi, mer aznap sokszë kikap.

Hétfőn nem szabad ünökünyi, mer mëghal valaki.

Hetfën öl disznut, felit elaggya, másík felë eromlik.

Aki hetfën förödik, lëköped a testë.

Kedd:

Keddëdën disznut öl valaki, mëg köll füstünyi; ha nem füstülik mëg, evszik a cigányok.

Szerda:

Szërdán kezd esnyi a hó, valaki főakasztya magát.

Szërdán nem szabad fótozni, mer esemmed a kezë.

Szërdán nem szabad levelet írnya, mer mëghal a kisgyerëk.

Csütörtök:

Csötörtökön nem szabad föstenyi, mer mëgfajul a kezë.

Csötörtökön hust köll ënni, különben nem hizik mëg a disznu.

Csötörtökön nem szabad varnyi, mer ahán öttis, annyi pofon.

Csötörtökön, aki levelet ír, osztá három billëgët tész rá, visszaküdik.

Csötörtökön nem szabad vásárbo ruhát vënni, mer hama eszakad.

Csötörtökön nem szabad muzsikányi, mer aki muzsikál, annak az idësaptya mëghal.

Csötörtökön irt levelet kétszë köll elolvasnyi, másikip csak két nap mulva kaptyák mëg.

Csötörtök este nem szabad haját mosnyi, mer akko nem tuggyák másko hajmosásro hasznányi.

Csötörtökön, ha malacot önek, elsöbe a hátsu lábát köll kivágnyi, mer másko nem öhetnek disznut.

Csötörtökön disznut önek, mëgpeneszlül a hus.

Csötörtökön nem szabad cipüt pucúnyi, mer beteg lész a házná.

Csötörtökön a bótót csak fé nyöcko kö künyittanyi, mer akko ussë sokan mënnenk vënni.

Csötörtökön nem szabad a betegét orvoshó vünnyí, mer nem tud rajt segíttényi.

Péntek:

Pintékén nem szabad az asszonyoknak otthon ünökünyí, mer égy, vajhogýis két foga kütörík.

Pintékén nem szabad haját mosnyí, mer tetü lesz a fejben.

Pintékén babot főz valakí, a szomszídba ís annýí köll belüllö, máskip eloptýák a zsirgyát.

Pintékén nem szabad haját nyíratnyí, mer sörke lesz a hajba.

Pintékén nem szabad ünökünyí, mer az többet nem tud.

Pintékén ünökül, vasárnap szomorú lesz.

Pintékén köll káosztát kapányí, külömben eszárod.

Pintékén nem szabad a zsebkendübe virágot varnyí, mer hama telle lesz takonnye.

Szombat:

Szombaton nem szabad temetnyí, mer a halott testé elvállík a ruhátu, mindénik külön mëgy.

Akí szombaton aszongya, hogý halott, mëghal.

Szombaton nem szabad levélcímét írnya, mer eromlík a szem.

Akí szombaton var, váratlan vendíg gyün.

Szombati nap, ha valakí lëül, osztá mëgüti a könyökít, cigán gyün.

Szombati nap vátt valakí üngöt, tüz támod.

Vasárnap:

Vasárnap nem szabad írnyí, mer nem tud olvasnyí.

Akí vasárnap vasalla a ruháját, másnap eloptýák.

Karácsony:

Két karácson közt (nagykarácsony, kiskarácsony) nem szabad ruhát szároгатnyí, mer mëgdöglík a tehen.

Akí karácsonko ronygyba bogarat var, ë kas mihít talál.

Íféli mise előtt esímittyák a hamut, mise után mëgnézík; ha macskacsapa va benn, akko macska döglík mëg, ha koporsu, akko embër hal mëg.

Íféli mise után háromszë mëg kö kerünyí a házot, utánno a tükörbe mëglátnyí miko hal mëg.

Karácsonko tököt sütnek a disznuknak, ho jó ëttesëk légyenek.

Szilveszter:

Szilvesztër este liánneveket köll fölírnyí papirosra, amëllikre elösször rányól rëgge, allëssz a felessígë.

Üjév:

Akí üjév napytán lëejti a kalannyát, mëghal.

Aprószentek:

Supranapko a tehent mëg kö suprányí, ho jó ëttes légyën.

Üjév napytán pemette véghuzzák a malacokat, ho jó nagyra nyöllenek.

Vizkereszt:

Ha vizkeresztjárásko (házáldás) a család odatérdünö az ágy mellí, abba a zesztendübe mëghóna valakí.

Lucanap:

Lucanapko nem szabad varnyi, mer a tehenyek szemén hálog lesz.
Aki lucanapko megüt valakit, a luca is üti halálo után.

Aki Luca napyán kényeret süt, annak a kényerit megészik az egerek.

Lucanapko tüskit teszünk a kapura, hogy a boszorkán be ne gyühessén.

Hamvazószerda:

Hammazuszerdán nem szabad föcsavarnyi az órát, mer etörik.

Búzaszentelő:

Búzaszentülisko nem szabad varnyi, mer aki var, belevargya a szemit.

Farsangnapok: farsangvasárnap, f. hétfő, húshagyókedd:

Farsangnapokba nem szabad disznut önyi, mer eromlik a husa.

Farsangvasárnap nem szabad asszonyoknak kocsmábo mennyi, mer csak f. hétfőn táncúhatnak.

Aki farsangnapyán nem züllik, aratásko fekszik.

Aki zabálus csötörtökön nem lakik jó, annak kócce tömik be a száját.

Nagycsütörtök:

Naccsötörtökön este háromszé körü kö futnyi a házot, harmaccé be köll néznyi az ablakon, akko megláttyo páros lesz-é vaj nem (lesz-e ura).

Nagypéntek:

Nappintéken nem szabad nyomtatnyi, mer etörik a gép.

Nagyszombat:

Aki nasszombatra meszeli házát, egisz házát körü köll söpörnyi, csak állész jó.

Halottak napja:

Aki halottak napyán var, eljön hozzá a halott.

Aki halottak napyán var, tikvakos lesz.

Aki halottak napyán utulláro gyün kü a templombu, miko hátroníz, megláttyo a halottját.

Aki halottak napyán kényeret süt, kövé válik a kényeré.

Halál:

Aki lop a temetőbü, evüszik a halottak.

Aki más tükribe néz, hama meghal.

Ha valakit az erdün megharap, megsért valami, hama meghal.

Ha két öreg va a házná, miko az éggyik beszil, a másiknak kü kö mennyi, máskip meghal.

Valakiná beteg va, ha nem tesznek a szentütt vízbe buzakalászbu nagy pemetét, meggyógyil, ha nagyot tesznek, meghal.

Templomba ménés közbe észik valaki, halálo után tátvo marad a szájo.

Akinek a házán tik jár, anná a házná meghal valaki.

Halálko a házná még köll eresztenyi a tehenyeket.

Örzis közbe szentéset ünökül, valaki meghal.

Aki beleszik a vödörbe, meghal.

Ha a friss kényér belül kérésztbe megreped és főpuposodik, a kössigbe meghal valaki. Vérasztuba csak 5 óráig szabad lennyi, mer másik halott is lesz.

Ahun halott va, arra nem szabad mennyi, mer megfoggya és evüsi.

Tehent a halottas házná nem szabad jászuho megkötnyi, mer epusztul.

Ha a halott szemé nyitva va, vár valakit a rokonyságbu utanno. Akinek föllü gyün foga, meghal.

Miko a szé sok tollat vüsz, aszongyák, ho valaki meghal.

Ahun etörík a főzükanál, a gazdaasszon meghal.

A halott fejé alá tollcsukát köll ténnyi, akko a tisztitütüzbe kerül.

Temetis naptján a halott ágyábo mindén családtagnak fekünnyi köll, ho né fillenek.

Temetisko a koporsuba kérésztformábo meleg vizet öntenek, akko sokáig megmarad.

Halott fejé alá sziácsikot (gyaluforgács) köll ténnyi, akko soká eláll.

Ahun temetnek, abba a házbo az asszonnak, vagy liánnok 2—3 óráig köll fonnyi, máskip még valaki meghal a házná.

A halottas házná az asszonnak ruhát köll a kezire tekernyi, osztá az ajtun kiugornyi, akko a halott aszongya: „Ha ki nem ugrottá vóna, megéttelek vóna!”

Öregasszonyok, ha nem messze tartják olvasásko az ujságot, hama meghanak.

Szentháromságvasárnap:

A lián szentháromság vasárnapján vügyön be egy öl fát, olvassa még, ha páros, akko lesz párgyo, ha nem páros, akko nem lesz ura.

Lakodalom:

Esküvöko sóprüt fektetnek kérésztü az ajtuba, ha a menyasszon kérésztülíp rajt, akko künevetik, ha nem, akko bevezetik a szobábo.

Esküvö után csak ö hét mulva méhet ujra haza a léán, mer az eltött sütemin erohad.

Lakodalomba elsőbe a hust kö behoznyi, hogy az emberek énnyi tüggyanak.

Ha a lagziba hujjángot a nác, rá évre meghal a menyasszon.

Lakodalomba edül a pohár, mere dül, ara kérésztünek.

Esküvörü más uton kö hazatérnyi, mer nem lesz szeréncséjük.

A lagzistollat nem szabad megfosztanyi, mer ha azt beletészik a vankosba, kiasittya, efol.

Akinek kövér a kezéfeje, a gazdag hére kerül, akiejé sován, szögin hére.

Aki emögy lakodalomba, nem szabad kügyünnyi, mer megigízik.

Menyasszonnak nem szabad kügyünni lakodalombu, mer beteg lesz.

Menyasszonnak nem sokat szabad bucsuztatuná rínyi, mer egisz illetibe szomorü lesz.

Születés:

Kis gyerekre, ha üngöt annak, elősszē megszentülük szentütt vízze, ho még nē igizzik.

Születis naptján a gyereket sēnkinek sē szabad megniznyi, ho bajja nē essēn.

Aki fölött gólák röpünek áti, gyerekē lesz.

Valaki beül a böcsöbe, megfájdul a gyerek hasa.

Megsókullák a gyereket, ecsókullák az amát.

Gyerekre az üngöt visszájáru köll ráannyi, ho még nē igizzik.

Akinek gyerekē lett, nēm szabad forgácsfánkot ēnni, mer nēm lesz foga.

Paszitábo a keresztanya vüsz rítést, nēm ēheti még az anya aznap, mer a gyerek mēghal.

Amēllik szent naptján születik a gyerek, annak a nevre köll, keresztünyi, máskip mēghal.

Egy hónapos kisgyereket nēm szabad asztara álogatnyi, mer kīsőbb kütörük a lábó.

Kis gyerekre nēm szabad hétfői nap ráannyi fehér ruhát (tisztát), mer mēgigizzik.

Még nincs ēgy éves a gyerek, nēm szabad tükörbe nézetnyi, mer mēgigízi magát.

A böcsöt, ha a gyerek nincs bennē, nēm szabad rēngetnyi, mer a hasa fáj.

Ha a kis gyereket mēgigizzik, harmadnapra mēghal.

Ha kisgyerek születik, osztánnik háromszē mēgnézik, vajhogyis aszongyák neki, kīsőreg, mēghal, mer ēccerre mēgőregszik.

Kisléánnok nēm szabad aszondanyi Rozika, mer akko kīsőbb Juliskánok mongyák.

Kisgyereknek, ha fiju, elsőbben aszt köll mondanyi: „Lián“, ha lián: „Fiu“, máskipen vítkēző gyerek lesz belüllő, még rossz.

Ha a gyerek rí születis-ēko, akko a kővetkēzü gyerek is rossz lesz.

Ha születis után két hétre kokaskukoritásko kel fő a gyerek (ēbred), rá két hétre mēghal.

Kisgyerek beteg, kukoricapēpet köll neki annyi, máskipp mēghal.

A viselüs átköti a dērēkát keszkenyüve, hogy a gyerek még nē hallon.

Akinek gyerekē lesz, nēm keverheti disznuölisko a vért, mer miko a disznu hērēg, a gyerek is hērēg.

Ha férfigyerek születik, osztá a házho férfigyerek gyün, evészik a sapkáját, mer maj annak is köll.

Miko keresztülisko rí a gyerek, mēghal.

Ha a kisgyerek talpát mēgcsiklanggyák, nēm tud mēnni.

Miko a gyerek mēgszületik, fenekire vágnok, mer ha nagy lesz is mēgverik.

Kis gyerek körmit nēm szabad olluve lēvágnyi, csak lēharapnyi, mer beteg lesz, vajhogyis mēghal.

Gyerek ēnnyivalujábo szentüttvizet köll tēnni, nēm lesz beteg.

Kisgyerek éfébe fölībred, nēm szabad meggyujtani a lámpát, mer mēghal.

Kisgyerek hasa fáj, csokoládit köll neki annyi, meggyógyul.

Ha a kisgyereket böjtön válozzák e, nem tud ünökünyi.

Gyerékét születisséko mingyá bundáro kö fektetnyi, göndör lesz a haja, bongyor.

Valakiná disznut önek, akibe kisgyerek va, nem szabad annak a véréskását kevernyi, mer méghal a gyerek.

Kisgyerek születik, elősszé bort kö a fejire öntenyi, ho miko nagy lesz, eménnyén a kocsmábo.

Ha a kis gyerek nígy hónapos kora előtt nevet, méghal.

Kis gyereknek nem szabad mondanyi: „Táttábo“, mer akko mindig mégy.

Ha a kisgyerek nem tud alunnyi, még kö vernyi, mer még rosszabb lesz.

Ha csötörtök régge születik a kis gyerek, rá két hétre méghal.

Alom:

Aki tüzrü ámodik, megölik, vaj megverik.

Miko valaki tűzze ámodik, azon napon kikap.

Miko aszt ámoggya, ho ú kihuszták a fogát, ho nem fáj, a rok-konyságbo méghal valaki.

Aki ámábo lovat látott, veszedelém lesz.

Aki macskát ámod, becsaptyák.

Aki tüzet ámod, viz lesz, aki vizet ámod, tűz lesz.

Halat ámod, rémület.

Meztelen embért ámod, nagy tűz lesz.

Aki nem hinti még szentütvizze este az ágyát, Patkán Részka ugrál a ház fölött.

Mihikrü ámodik valaki, tűzbe hal még.

Aki tehennye ámodik, levelet kap.

Ha aszt ámoggya, ho valamillen ászlut (pl. körmeneti Szűz Máriás) vüsznek vég a faluba, akko tűz lesz.

Aki mihikke ámod, szeréncsétlenség lesz.

Aki husru ámod, betegsígét jelent.

Ki hová ámod, ottannik beteg va.

Tűzze ámonnak, harag lesz.

Csibikke ámod, orvosságot jelent.

Szómagyarázat:

ünökünyi (énekelni)

esemmed (elzsibbad, elsenyved)

lökköped (lehámlik)

szé (szél)

vált (cserél, vált)

tikvakos (gyulladásos szemü)

tollcsuka (cséve)

nác (nász)

(Folyt. köv.)

Összegejtötte: és közli: *Musits Jenő.*

Itt van a nép, megjött a Nép.
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

Kenyeri

a celldömölki járás területén fekvő kisközség. Lakossága színmagyar. Annál érdekesebb az a monda, amely a falu eredetére vonatkozólag még ma is él a nép között. Ezen monda szerint a falu morva telepítés. Telepes őseik kenyerüket vízi úton — a Rábán — fuvarozták mai lakóhelyükre. Ebből a „tényből” magyarázzák a falu nevét is: *Kenyeri*. Az őshazából fuvarozott holmik és áruk kirakodása a falu határában kanyargó és egykor mocsaras, erdős Rábaparton történt.

A hagyományra vonatkozólag *Polyanec Ferenc* kenyeri tanító a következőket közli velem:

„A település oly régi, hogy az erre vonatkozó dolgok már csak legenda formájában élnek az öregek körében. A fennmaradt hagyomány szerint Kenyeri cseh-morva település. Az első telepesek eredetileg valami munka elvégzésére jöttek ide. Hogy mi volt az elvégzendő munka, arról semmit sem tudni. A munkásoknak hazulról dereglyén vagy hajón hozták az élelmiszert és pedig elsősorban kenyeret. Ezt a Morván és Dunán le, majd a Rábán felfelé vontatták eddig. Itt rakták ki a kenyeret, ezért nevezték telepüket Kenyerinek. Az első családok neve: Hentz, Tóth, Geiger és Halmi volt. A telepesek jó ideig nem itt, a község mostani helyén, hanem a Rába partján laktak. Csak jóval később, a sok árvíz okozta kár miatt költöztek a község mostani helyére. Az első írásos bizonyíték Kenyeriről 1325-ből származik. Akkor Kanizsai-birtok volt, s az okirat szerint a kenyeri plébánia (tehát már akkor plébániája is volt) a bokodi (jelenleg egy kis major) esperességhez tartozott”.

A sinekentúli településnek *Kecskéd* a neve.

A helyszínen lejegyezte: *Pavel Agoston dr.*

*

Zsófi még a királyfi.

Eccé vót ę királ, annak vót ę fia. A királ udvarán három szolgáló mosott. Kati, Nani, még a Zsófi. Kati aszonta, hogy ha a királfi öfölségé ötöt evänné, hótig ę vég vászonne etartaná, Nani még aszonta, „ha engém evänné feleségül, hótig ę sütet künýerre tartanám

e". Zsófi még aszonta, „ha engem evänné, három ollan arany haju gyereket szülnék egyszerűre, mēliknek nap meg a hód a homlokán, a csillag meg a mellin láccik". Ezt a királfi féfülle végighógatta, de nem tutta, hogy mēlikök mit is mondott. Föhijatta a Katit. „Mond meg mit besziteték a kutná mosásko?" — kérdztté tőlo. Aszongya a Kati: „Királfi öfölségé, nem beszitem sēmit". „Hazucc, mond meg, mer ha nem mondod meg lēfejeztetlek". „Aszontam, ha a királfi öfölségé evänné, hótig ē vég vászonne etartanam". Küküttö, osztá behijatta a Nanit. „Mit besziteték Nani a kutná mosásko?" „Nēm beszitünk sēmit". „Hazucc, mond meg, mer ha nem mondod meg, lēfejeztetlek". „Aszontam, ha a királfi öfölségé evänné, ē sütet kēnyerre hótig etartanam". „Küd fö a Zsófit!" „Mit mesiteték Zsófi a kutná mosásko?" „Királfi öfölségé, nem mesitem sēmit". „Hazucc, mond meg, mer ha nem mondod meg, lēfejeztetlek!" „Aszontam, királfi öfölsége, ha evänné, három aranyhaju gyereket szülnék egyszerűre: nap meg a hód a homlokán, csillag meg a mellin". Erre aszonta a királ fia: „mái napságtu fogva feleségēm lészü!"

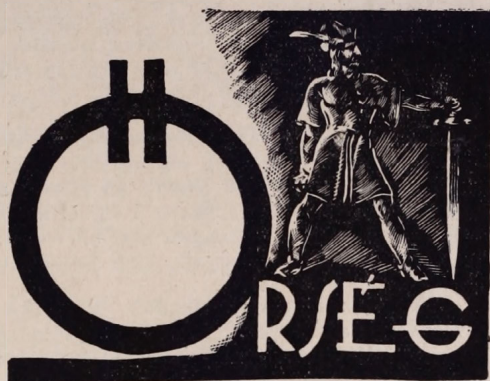
Vót a házná ē szakácsni, annak a lēányo vót a királfi szobalányo. A vén szakácsni irigyütö, hogy a szogálat vetté e és nem az ő lēányát. Goromba vót ezér Zsófiho. Látto ezt a királfi és aszonta a szakácsninak, hogy sēmi gorombaságot nē lászon, mer etakaritya öket a háztu. E közbe állapotos lett Zsófi. A háboru meg küütött. A zöreg királ otthon maratt. Fia mēnt e a háboruba. A szakácsni mēgin gorombán bánt Zsófive. Zsófi panaszkodott a zöreg királnok. A zöreg királ megszitta a szakácsnit. Erre azt hazutta a királnok, hogy Zsófi börtönör és házmostērfélikke összeaggya magát. Mēgszülettek a gyerekek. A kutya is akko fijazott meg. A vén szakácsni a három gyereket kosárba tetté és vízre eresztetté. Helétté pedig három kutyafiat tett mellijé. Odahijatta a királt és megmutatta neki, hogy a hirēs mēnyé három aranyhaju gyerek helétt három kutyakököt szült a világra. Szēgin Zsófi bánotábo, szivfajdalmábo, szégelléttibe nagyobb beteg lett, mind azelőtt vót. A zöreg királ aszonta a szakácsninak, haggyon bēkit Zsófinak, majd ha a fija hazagyün a háborubu, ebánik velé. A vén szakácsni aszt hazutta a zöreg királnok, hogy levelet kapott a királfitu és aszt irta neki, hogy rakassa Zsófit a falba. Ugyis lett. De Nani meg a Kati annyira könyörgött a kűmivesnek, hogy mere a szájo lész, ott ē kis távolságot haggyon, hogy ott étetnyi léhessēn és a téglát u téggyé oda, hogy kűvehessik és oda vissza is tēhessik. A két szogálu éjnek idején itatta-étetté a likon áte Zsófit. Hét évig vót itt a falba. A gyerekeket pejj kosarastu együtt küfogta ē halász a vizbü. Főneveté öket. Nagy uriaszonyok léttek a keresztannyok.

Hét évre végélett a háborunak és mēggyütt a fiatal királ. Elsü dōga vót, hogy keresté Zsófit. A vén szakácsni aszonta neki, hogy három kutyafiat szült és ezér szégýlléttibe mēghót. Annyit beszit meg neki, hogy a királfi megígerte, hogy evēszi a zö lēányát. Lakodalomra készüték. A három kis gyerek könyörgött a halásznak, hogy aggyon nekik magyarut és hogy ök is emēnnen a királfi lakodal mábo. Kaptak magyarut, emēntek a lakodalomba és ott leskelüttek, de a

vén szakácsni kü akarta kergetnyi őket. A zöreg királ aszonta, hogy nem szabad ekergetnyi a gyerekeket, mer illenék emlégetik majd még a lakodalmat ha mögnyőnek. A zöreg királ adott nekik kényeret, még sütemint. E közbe egyik gyerek aszonta: „Tirál öfölszédé, én éddet meszilét!” Aszonta a királ: „Halgyuk-halgyuk!” Egyik gyerek mesit, a másik rakta a magyarut, harmadikná meg nálo vót. Ekeszté a mesit: „Eccé vót é tirál — é szëm madalu, annat vót é fia — é szëm madalu, mēd hálom szódáluja — é szëm madalu. Hálom szódálu mosodatott a tutná — é szëm madalu, éddit vót Tati — é szëm madalu, másit vót Nani — é szëm madalu, harmadit mēd Zsófi — é szëm madalu. Ez a hálom szódálu beszidetett — é szëm madalu, Tati aszonta, hod tirálfi öfölszédé, ha evénné, é véd vászonne hótíd etartanam — é szëm madalu. Nani mēd aszonta, hod é szüet tényérre hótíd etartaná — é szëm madalu, Zsófi mēd aszonta, hod hálom alanyhaju delétét szülnö a viládra: nap ész a hód a homlotán, cillad mēd a mellin — é szëm madalu. Tirálfi öfölszédé eszt hallotta — é szëm madalu, de nem tutta hod éddit-mászit mit mondott — é szëm madalu, éddentint főhijatta ötet — é szëm madalu, mēttérdészte ötet, hogy mit beszitet — é szëm madalu, Tati med Nani emontát — é szëm madalu, Zsófi isz — é szëm madalu, tirál öfölszédé fia aszonta, jó van Zsófi, mai napságtu fodva feleszédém lészü — é szëm madalu, evetté — é szëm madalu, a vén tatátni idēn irigyütö, hod nem az ő léányát vetté e — é szëm madalu, Zsófi állapotosz lét — é szëm madalu, e tözbe tüütött a hábolu — é szëm madalu, tirál fia emēnt a háboluba — é szëm madalu, a delétét mēdszülettet — é szëm madalu, vén tatátni vizre elesztetté ütet — é szëm madalu, egy öled halász tüfodta a hálom alanyhaju delétét — é szëm madalu, a vén tatátni hálom tuta töltöt tett heléttüt Zsófi mellé — é szëm madalu, az öled tirál mēdhaladudott Zsófira edér ész befalasztatta — é szëm madalu, Tati mēd Nani tönöröttet a tümivesznet, hod attora litat haddon a falon, mēlitēn Zsófit etethetit — é szëm madalu, az öled halász a vizbül tüfodott delététet főneveté — é szëm madalu, ész télem mint vajunt adot“ . . . erre a gyerekek lévettik kendüjüket, mēgmutatták a szép arany hajokat, homlokukon a napot és a hódat mellükön még a csillagokat. A királfi mérégbe gyütt. A vén szakácsnit a lófarkáho köttetté, a lovat még addig hajcuták karéba, még a hozzákötözött szakácsni kü nem mullott a világbu. A léányát, a szobalánt még szēges horduba tettik és addig hőmbölgették, még ő is kü nem mullott a világbu. Zsófit még kü vették a falbu, de nem soká ét má, mer a sok rondaság a likba, küetté a zalsu testit. Nani, a Kati meg a zöreg halász boldoggá lett téve, még étek, a királ várábo laktak.

Elmondta: Kardos Mária (Dori Móri) 72 éves napszamosnő Nagycsákányban.

Lejegyezte 1938-ban: Csaba József.

SZÉPIRODALOM.

Mentes Mihály: A remete éneke. Versek. Győr, Szent István évében.

A magyar költészetnek régi, csendes, szerény, szorgalmas és igen szimpatikus művelője Mentés Mihály győri teol. tanár. Új kötete nem hoz meglepetést, mert megszoktuk már, hogy Mentés fogynatlan vénája időrövidőre egy-egy vaskos gyűjteménnyel ajándékozza meg a magyar lírát. A könyv aligha véletlennek köszöni a címét: Mentésnek csakugyan ez a szerep jutott: úgy nő ki a magyar földből, ahogyan címképe ábrázolja: mint a kaktusz magányos kövek között, tündöklő tisztán és egyszerűen. Nem úgy harsog a szava, mint prófétáké, akik tömegeket éreznek maguk körül. Inkább azt a Böcklin-féle barátot juttatja eszünkbe, aki megáll az erdei Máriakép előtt s szép nótát húz el hegedűjén magának és az égieknek.

Szinte mindent elmond a szerzőről és költészetéről ez a kis versike:

Szelíden, szépen, hallgatag
 Folyik, folyik a kis patak.
 Virág, fű úszik a színén
 (Hervadt csokor halott szívén).
 Levágta őket zord kasza.
 Úsznak halálba. Vagy haza?
 A patak partján ballagunk.
 Mint temetésen, hallgatunk.

Íme mennyi gondolat és hangulat fér el nyolc rövid kis sorban. Nem minden költeményében buzog ilyen tisztán a líra. Művészi szűrője olykor nem működik. Sokszor mintha nem volna szíve hozzá, hogy elmékedéseinek, ájtatos óráinak, tanulmányainak prózaibb részeit föláldozza, azokat is beleerölteti, s így a művészi elem olykor elhanyaglik. Látszik, hogy igen jó ember, aki a nagy szolgálatban mindig kész lefaraogni és feláldozni valamit emberségéből, s azon a véleményen van, hogy az eszme a művésztől olykor áldozatot követel. Valahol maga írja: „Átoknak lenni nem nehéz. Az áldás mély szívsebből csurran. Áldásnak lenni szenvedés”. Ezt a magasztos áldozatot érzi ki az olvasó az egész kötetéből, azért áll meg kalap-levéve Mentés Mihály halk, őszinte, fehér költészete előtt.

Székely László dr.

*

Pusztas Sándor: Pók a tükrön. Versek. Cserépfalvi-kiadás. 78 lap.

Bevalljuk, bizonyos bizalmatlansággal vettük kezünkbe Pusztas Sándor

új versfüzetét. Első verseinek fésületlensége, technikai felkészültségének hiányossága, fiatalságának szertelen lobogása és hangossága lehangolták a kritikust és gátolták a benne rejlő értékek felismerésében.

Ezek az értékek az új kötetben már erősebben ütnek át.

Fák levelén szagos a lány levegő,
az ég ragyog, mint nagy lebegő
kék lepedő, mi ráterül a fényre
s a pásztori sípból nevető
ujjongást csal elő
s pántlikaként lobog a szélbe...

Aki ilyen harmatban fürdött tájképeket tud élénk vetíteni, annak a szavára fel kell figyelni. S valóban, természetszemléletében találjuk meg legszembetűnőbb értékét. A természeti dolgok megszemélyesednek az ő költészetében. Nála a friss szelek fogócskáznak, a tavaszi fák tele lesznek kiütéssel, mint süldőlány homloka, a növénynek néma szerelme levelet hajt, a hóvirágok fehér szoknyát öltenek, a tavaszi fény csintalanul mosolyog, a nap mély, fényes ölébe kapja a fázós bokrokat, a világ száját csucsorítja a nap felé, a parti fák vidám kontyba tüzik hajukat, a hold színezüst palástban lépked és — a tankokon is győz a lilium. Természetszemlélete tele van optimizmussal és fiatalos egészséggel. „Mosoly lebeg a kőszentek arcain — Mosolygok én is multam harcain”.

Szereti az ősz is, az „aranykoszorús menyasszonyt”, „édes alkonyi testvérét”.

Aranytó, aranyerdő, pajkos szösi patakok
anyja, merre tilinkód szűz szava hallik,
elindulnak a mesék, mik puha ajakkal
csókolják szép szoknyád szegélyeit,
elindulnak a csodák s a méla mezőkön
— kigyujtott lila füsttel szállnak az égig...

De a „szordinós őszi vesperás” sem ihleti harsogó fiatalságát bánatra: „Halált mutattál és láttam benned az új újjászületést”.

Hisszük, hogy ez a boldog nagy tavasz, amely első bemutatkozásában még sarat is hozott magával, s legújabbban már oly tiszta fényvel kacag ránk, sok ujjongással és lelkesedéssel rikkoltozza még tele a magyar rónákat.

Székely László dr.

*

SZAKIRODALOM.

Dr. Merényi Oszkár: *Magyar Föld és Magyar Irodalom.* Kaposvár, Somogy megyei Nyomda.

A hírneves Berzsényi Dániel-kutató, akinek szorgalma és hozzáértése annyi értékes újságot s meglepetést hozott napvilágra a Berzsényi-hagyatékok terén, a fenti címen cikksorozatot írt egyik kaposi lapba s ez jelent meg, tanítványainak ajánlva, füzetalakban. A tanár, ki nemcsak a katedráról, hanem még a tanítás-nevelés e módjával is szolgálja hivatását, irodalomszeretetét, irodalomtörténetet s szemelvényes olvasókönyvet is írt a kereskedelmi iskolák használatára, Berzsényi gazdasági tárgyú írását pedig a Vajthó-szerkesztette könyvek sorozatában jelentette meg tanítványaival együtt feldolgozva. A *magyar föld és magyar irodalom* anyagát a kaposi Berzsényi Társaságban olvasta fel. E művében négy tájra parcellázza a magyar irodalom földjét. E négy tájtípusban annak a vidéknek egy-egy legjellemzőbb íróját a jelen irodalomból kiemeli és a tájban szemlélteti részletesen.

Első fejezete: *A harcok, balladák földje*. Felsorolja az összes erdélyi származású irodalomtörténeti értékű írót, de igazában Aprilyt és Tamási Aront teszi meg e föld hű kifejezőjének. Második: *A munka földje*. Az Alföld írói után e föld legkifejezőbb embere „Lázadás a Tisza mellett” c. regénye alapján Oláh György lesz. A harmadik: a *Rend és Szépség földje* s legkifejezőbb emberének a milió-elmélet alapján Váth Jánost teszi meg. „Nem a nagy formaművészeket (akiket fel is sorol), hanem oly író mutat be, aki egy táj, a balatoni táj hűségessé szolgálatában töltötte életét” (19—28. o.). A negyedik táj: *Az eszmék földje*. Madách, Komjáthy, Reviczky, Mécs rövid méltatása után Kosáryné Réz Lola kap fejezettöltő méltatást a cím szerint Merényi könyvében.

Triton.

*

Dr. Mihályi Ernő: Szent István élete és műve. I. kötet 252, II. kötet 274 lap. Palladis Rt. Bpest, 1938.

A tudós szerző nagy elődjeinek nyomdokain halad, akik a nagy Szent nagy és kisebb legendáit megírták (Varju Elemér: Ernst-kodex). Mihályi Ernő e műve betetőzése korábbi munkáinak. Ebben is erősen kiütözik benne a művészettörténész. Mint ilyet hívták meg a régészek kongresszusára s jelen volt a szentkorona bemutatásán. Rendje a főmonostorban őrzi a koronázó palást előmintáját, a Szenttől származó alapítólevelet. Egész sora van rendje kezén a magyar történelem igazoló dokumentumainak. Hihető, hogy rendi kötelesség volt megírni e két szép és értékes kötetben monostoruk megalapítójának arcképét, aki világos fővel látott a jövőnkbe. „Belépünk-e a nyugati egységbe, vagy a peremen pusztuljunk el?” Annyi oldalról kap megvilágítást alakjára, hogy egyénisége nem vesztet el sem a legendák, sem a mondák kódében, hanem erős, határozott vonásokkal áll előtünk, amint a szerző mondja és szemléletesen elénk is állítja. Módszere, nagy felkészültsége, sokoldalúsága igazolja a Szentet és élete művét. Felszed mindent és hivatkozik, idéz, hogy mennél inkább kiteljesítse azt a képet, amit a 900-ados évfordulón ország-világ szeme vár tőlünk. Rendje főiskoláján évek óta tanítva, az új történelemírói nemzedék készségével állítja elénk — sokszor hadakozva az elfogultság ellen — azt a férfiút, aki az Árpád-szerzette hont országgá építette.

Váth János.

*

Nagy Jenő: Népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón. (Kalotaszeg) Debrecen, 1938. 97 l.

A népi kendermunkákról eddig megjelent művek túlnyomó része a néprajzi vonatkozásokat adja, s eléggé elhanyagolja a vele kapcsolatos műszavak összegyűjtését és hangtani jelölését. Nagy Jenő könyve mindkét szempontból vizsgálja és ismerteti a magyarvalkói kendermunkát. Így e könyv mind a néprajzi, mind a nyelvészeti köröknek nyeresége. A könyv végigvezet bennünk a kenderföld megművelésétől a vászonszövésig, illetve vászonfajtáig. Biztos vagyok benne, hogy ez a könyv sok útmutatást, ösztönzést ad a gyűjtőknek. Göcsejben (Zalabaksa) a szövőszék részeinek nevei legtöbbször eltérőek a magyarvalkóiaktól.

Magyarvalkón (Kalotaszeg):

Zalabaksán (Göcsej):

osztováta;

fajsz, szőjűfajsz, szőjűszék;

1. érsőü kompostör vagy feszítő-

1. vásznos durung;

kompostör;

2. feszítőüfa;

2. keriék (van fogantuja is);

3. feszítőümazzag a szeggê;

3. fürgetü (itt nem madzag, hanem egy fácska nem engedi a csipkés-szélü kereket visszafordulni);

4. lápfa;	4. láb;
5. tápfa;	5. oldalfája;
6. kár;	
7. az észtováta szárva;	
8. a bórdahéju szára;	8. bordaszára;
9. bórdahéju;	9. bordatok s ebben szalad a vetüllü;
10. bôrda;	10. vagy hajócska s ebben szalad a csiéve;
	11. bordafog;
11. a bôrda foga;	
12. a bábu;	
13. nyüzsbot;	13. licsetartó;
14. 2—4 csíga;	
15. durika;	15. csikatinkarika;
16. durikamazzag;	
17. 2—4. nyüst;	17. licsekötet (szálai a licseszemek);
18. 2—4. lábitóu;	18. lábbittu;
19. lábitóumazzag;	19. lábbittumazzag;
20. átáfa;	
21. nehezítőü vagy cöllönk;	21. huzalék vagy cölönk;
22. két csipvesszőü vagy csivesszőü;	22. csinpáca;
23. hátsóu kompostör;	23. fonalas durung;
25. vászövesszőü;	25. fokla (világításra is használják);
26. eresztőü.	26. elüreengedő rud.

A „szógát” (Rábagyarmaton „szógapáca”) nálunk használják. 1 m hosszúságú bot, kampó van a végén. Ha a vetüllü kiugrik, ezzel veszik föl.

Bódei János.

KRÓNKA.

Torkos László-emléktábla.

Torkos Lászlónak, a százéves korában nemrég elhunyt költőnek kőszegi szülőházát még az idén *emléktáblával* jelöljük meg. A leleplezési ünnepélyt — amelyen valószínűleg a Petőfi Társaság is képviselteti magát (hiszen Torkos a Társaságnak alapító tagja volt) — október 2-ára, a költő születésnapjára tervezzük. Az ünnepély részletes műsorát őszi számunkban fogjuk közölni.

Akik úgy érzik, hogy a vasi föld és a magyar ugar eme kiváló rögtörőjének tartoznak valamivel, *juttassák el kegyeletes pengőiket a Vasi Szemle szerkesztőségéhez vagy a Kőszegi Múzeum igazgatóságához*, hogy méltó emlékmű hirdethesse a kőszegi költő nevét és hervadhatatlan dicsőségét.

(Szerk.)

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON
97 és 380.

Szombathely, (Szentháromság-tér)

TELEFON
97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely. Felelős nyomdavezető: Maitz F.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

SCHOLLE UND SEELE.

<i>Fettich Nándor dr.:</i> Colonia Claudia Savaria. II. ___ ___ ___ ___	193
<i>Dornay Béla dr.:</i> A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából. I. ___ ___	210
<i>Tóth János:</i> Így épít a vasi nép. V. ___ ___ ___ ___ ___ ___	222
<i>Beke Ödön dr.:</i> A magyar növény- és állatnevek történetéhez ___ ___	236
<i>Németh Imre:</i> A kőszegi Szent Erzsébet-kazula ___ ___ ___ ___	244
<i>Marék Antal dr.:</i> Dunántúli lírikusok ___ ___ ___ ___ ___ ___	249

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

<i>Zólyomi Bálint dr.:</i> A kőszegi tőzegmohás láp ___ ___ ___ ___ ___	254
---	-----

ASZTAG.

TRISTE

<i>Musits Jenő:</i> Babonyák Rábagyarmaton ___ ___ ___ ___ ___	260
--	-----

TULIPÁNTOS LÁDA.

BUNTE TRUHE.

<i>Pavel Agoston dr.:</i> Kenyeri ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___	266
<i>Csaba József:</i> Zsófi még a királyfi ___ ___ ___ ___ ___ ___	266

ŐRSÉG.

1. Szépirodalom.

WACHT.

<i>Székely László dr.:</i> Mentés Mihály: A remete éneke ___ ___ ___	269
— —: Pusztai Sándor: Pók a tükrön ___ ___ ___ ___ ___	269

2. Szakirodalom.

<i>Triton:</i> Dr. Merényi Oszkár: Magyar föld és magyar irodalom ___	270
<i>Váth János:</i> Dr. Mihályi Ernő: Szent István élete és műve ___	271
<i>Bődei János:</i> Nagy Jenő: Népi kendermunka műszókincse Magyar- valkón ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___	271

KRÓNIKA.

CHRONIK.

<i>(Szerk.):</i> Torkos László-emléktábla ___ ___ ___ ___ ___	272
---	-----

Hátralékos előfizetőinket

kérjük, szíveskedjenek díjaikat a korábbi számokhoz mellékelte csekklapon mielőbb beküldeni. Az amúgy is csekély díjak késedelmes befizetése súlyos nehézségek elé állítja a kiadóhivatalt.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjek az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafozések minden szerdán d. u. 5 órakor.

A debreceni Nyári Egyetem Európa legnépesebb szünidei tanfolyama.

A debreceni egyetem az idén is megrendezi szünidei tanfolyamát, a Nyári Egyetemet (aug. 1—18.), mely ma már a világ legnépesebb szünidei tanfolyama. Tavaly 22 nemzet fiai közül 812 hallgatója volt; ez a szám mindennél világosabban bizonyítja, hogy ez az 1927-ben alapított kitűnő magyar intézmény világviszonylatban is általános érdeklődést kellett.

A Nyári Egyetemen a legkiválóbb magyar és külföldi tanárok tartanak előadást a forrongó Középeurópa kérdéseiről, az európai szellemi, gazdasági és technikai fejlődés legújabb eredményeiről angol, francia, lengyel, magyar, német és olasz nyelven. Ugyanezek a nyelveken kezdő és haladó nyelveltek is folynak. Az idegenekkel való állandó együttlét pótolja minden tekintetben a külföldi tanulmányutakat.

A tanulmányi programot úgy állítottuk össze, hogy a hallgatósnak legyen ideje üdülésre és sportolásra a debreceni Nagyerdőben elhelyezett városi fürdőtelepen. Ezenkívül hangversenyek, magyar és idegen táncbemutatók, filmelőadások teszik változatosá a programot. Kirándulásokat rendez a Nyári Egyetem igen kedvezményes feltételek mellett az ország minden részébe (Kassa, Mezőkövesd, Eger, Lillafüred, Szeged, Balaton, Hortobágy). A debreceni Nyári Egyetem hallgatói nagy utazási és vízumkedvezményeket élveznek. A részvétel nincs előképzettséghez kötve.

A beiratkozásra vonatkozólag felvilágosítást készséggel nyújt a Nyári Egyetem titkársága (Debrecen, Egyetem).

Dénes Gizella: *Az ország katonája* (Könyvbarátok Kis Könyvei).

Történeti regény, de alig találunk benne olyan vonást, mely a megszokott történeti regényekhez tenné hasonlíthatóvá. Nemcsak a színes eseménysorozattal akarja a történelem régi világát föléleszteni: célja sokkal több. Azt az áldozatos, hősi lelket mutatja be, amely a magyarságot bajban, háborúban mindenkor vezényelte. A könyv hőse a kis Guthi Mihály, a későbbi kiváló államférfi, aki a Nagy Lajos király utáni idők zűrzavaros viszonyai közt csak azt érzi, hogy minden magyar ember kötelessége most ragaszkodni az alkotmányos királyhoz. A középkori katona eszményképe betölti képzeletét, rosszul érzi magát az iskola padjai közt, lelkében harci diadalok képe kísért. Fakardjával, pajtasait maga mellé gyűjtve indul neki, hogy kiszabadítsa rabságából a fogoly Mária királynőt. Ha nem is gyöngye kis karjával, példamutatásával eredményt ér el, s eredményt ér el a könyv olvasói között is, akiket a hazaszeretet mélyebb átérzésére indít.

Dénes Gizella a regényírás nemes, egyszerű eszközeivel kíséri végig hőse pályafutását a király pártfogásáig. Belelát a gyermeklélek mélyébe, ismeri csapongó, nyugtalan képzeletét, szellemi igényeit; hivatott ifjúsági író, akinek minden regénye eseménye ifjúsági irodalmunknak. Könyvének mély gondolatokat indító célkitűzésében méltó sikere lesz. A könyvet Szűcs Pál művészi illusztrációi díszítik.

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda adta ki a Könyvbarátok Kis Könyvei sorozatában, művészi és gondos kiállításban. Ára kötve 3.80 pengő.

131

VI.

5-6

(Z E M L C

1 . 9 . 3 . 9

V A S I S Z E M L E

VI. ÉVF. --- SZOMBATHELY, 1939. OKTÓBER 1. --- 5-6. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — Előfizetési díj: évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) pengő. Bolti ár: évi 6.—, illetőleg jogi személyek esetében 8.— pengő. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088 számú csekk-számlájára (Folia jelzéssel). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — Gépelt kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok szerzői jogát. A közlemények tartalmáért a szerző felelős. Kéziratokat, képeket stb. nem őrünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb boríték nélküli különnyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung): Szombathely, Szent Imre-u. 5. Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5-7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PAVEL ÁGOSTON DR.**

○

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: *Bernrieder Katinka, Dr. Bendefy László, Dr. Gélin Gyula, Dr. Nagy János, Dr. Palkó János, Dr. Paulovics István, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.* — A címlapot *Vass Béla*, a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Jánosházán: *Makkos Lajos* polg. isk. igazgató; — Kőrmenden: *Kevey István dr.* főszolgabíró; — Kőszegen: *Szegi Ödön dr.* tanítóképzőintézet tanár; — Sárovarott: *Szenttamási Babos Lajos* körjegyző; Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka* nagybirtokos (Rátót); — Vasvároton: *Kolbay Ödön* polg. isk. igazgató; — Göcsej számára: *Bödei János* tanító (Zalabaksa).

Jelen számunkkal VI. évfolyamunk végére értünk.

Ez alkalommal **kérve-kérjük** hátralekos előfizetőinket, kegyeskedjenek a mellékelt kimutatás szerinti hátralekaikat — **kulturális szolgálatunk létérdekében** — lehetőleg postafordultával megküldeni. A szükséges minimális anyagiak nélkül mi sem tudunk **csodákat művelni!**

Vasi Szemle — Dunántúli Szemle.

Folyóiratunknak 1940-ben kezdődő új, VII. évfolyamát új címmel indítjuk világgá. Olvasóink bizonyára kíváncsian kérdezik: mi készítetett bennünket a lap címének megváltoztatására. Az alábbiakban néhány rövid szóval okát adom.

Célkitűzésünk kezdettől fogva világos volt: „Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben“. Ezért nem szorítkoztunk kutatásainkban sohasem kizárólag a megyének különben is csonka területére, jelentősége szerint értékelve azt a tényt, hogy egy megye kulturális élete nem elszigetelt folyamat, hanem ezernyi szállal kapcsolódik a szomszédos területek, a nagyobb tájegység életébe, multjába, jelenjébe. Ez a meg gondolás készítetett bennünket a szomszédos területek tudományos kérdéseinek is a vizsgálatára, hogy az összefüggések kimutatásával bizonyítóbb erejű és nagyobb igényű egységbe foglalhassuk munkánk eredményeit. Ennek a szintetizáló törekvésnek a szolgálatára a szomszédos vármegyékből is már korán jelentkeztek értékes munkatársak. Így jutottak szóhoz Sopron, Zala, Veszprém, Somogy, Fejér vármegyéknek tudományos problémái is folyóiratunknak a hasábjain. (Az I. évfolyamban: Benda L.: Vas vármegye és a Zalavidék artézi kútjai és mélyfuratai; Kárpáti Z.: Újabb adatok Sopron vármegye flórájához; Smidt L.: A mezőlaki szkíta lelet; Zólyomi B.: A Hanság növényiszövetkezetei; a II. évfolyamban: Kárpáti Z.: Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához; a III. évfolyamban: Boros Á.: Adatok Somogy vármegye flórájának ismeretéhez; Stein G.: Új kőkorszaki lelőhely Bián; Végh Gy.: A soproni könyvkötők céhkönyve; a IV. évf.-ban: Bödei J.: Egy zalai kanász; Dornyay B.: A somogy megyei Szöcsény és Csákány várairól; v. Házi J.: Néhány adat a nyugatmagyarországi horvátokról; Marék A.: Dunántúli lírikusok; Mozsolits A.: A dunántúli bronzkor kialakulása; Tóth J.: Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében? Krausz M.: Somogyi tájszók; Szilády Z.: Göcseji apróságok; az V. évfolyamban: Birkás G.: A francia nyelvtanítás első nyomai Pécssett és Szombathelyen; Kolosváry

G.: A balatonaligai őskori neolith telep; Vajkai—Wagenhuber A.: Adatok a Bakony gyűjtőgető és vadfogó életmódjához; Visnya A. és Wagner F.: Újabb malakofaunisztikai adatok Dunántúlról; Papp K.: Új Cerambycidae varietas a Bakony-hegységből; a VI. évfolyamban: Gunda B.: Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről; Bödei J.: Madárfogók Göcsejből; Dornay B.: A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából; Faller J.: Római duzzasztó és kőbánya Veszprém vármegyében; Bödei J.: Adatok Hetés népi építkezéséhez; Dömötör S.: Az akarattyai Rákóczi-fa mondája; Pákay Zs.: Adózási viszonyok a török idők alatt Veszprém megyében.)

E kapcsolatok sűrűsödésével és egyre fokozódó izmosodásával merült fel a gondolat: nem lehetne-e a Vasi Szemlét Dunántúli Szemlévé szélesíteni és az ország Nyugatának tágabb horizontú orgánumává tenni. Leginkább Veszprém tudományos körei és szakkutatói lelkesedtek a közös munka, közös front és egyesített erő eszméjéért, s az 1939. június 29-én Veszprémben tartott értekezleten létre is jött az elvi megállapodás. E szerint Veszprém helyi szerkesztőbizottság alakul a veszprémmegyei tudományos kutató munka irányítására és a veszprémmegyei propaganda ellátására. A bekapcsolódás arányában kap teret Veszprém vármegye az újjászületett és megnagyobbodott folyóirat hasábjain. A főszerkesztés és kiadás tekintetében természetesen nem lesz semminemű változás. Az előfizetési ár is a régi marad folyóiratunknak terbevetett újabb jelentékeny növelése ellenére. Ezzel a Vasi Szemle hatéves fennállása óta immár másodízben növeli terjedelmét a vasi érdekek szikrányi kárvalása s a példátlanul alacsony díjakkal fillérmű emelése nélkül.

A horizontot tágulása tette kívánatosá a megnagyobbodott kutatási területnek megfelelő új cím felvételét. Az új cégér azonban az összefogásból táplálkozó új erőforrásokat is jelent a nélkül, hogy bármit is kockáztatna. Felbecsülhetetlen nyereség tehát mind Vasnak, mind Veszprémnek, mind az egyetemes magyar kultúrának.

Sokaknak ismételten kifejezett óhajára a jövő évben szépirodalmi rovatot is szeretnénk nyitni. Ez a rovat azonban csak a dunántúli szépirodalom s a szomszédos népek legjava — elsősorban magyarvonatkozású — természetéből fog válogatni.

Az újítás — ha valóban sor kerülhet keresztülvitelére — nem fogja meglepni olvasóinkat, hiszen önálló kiadványaink között eddig is szerepeltek országos sikerű szépirodalmi munkák (Gazdag Erzs.: Üvegcsengő; Bódás János: Utifű; s „A mai dunántúli líra“ c. sajtó alatt levő nagy anthológiánk).

Veszprém példája — meg vagyunk győződve — hamarosan követőkre talál. Három tarisznyába még több fér, mint kettőbe, és Göcsej felől máris vidámitó, tavaszos szellők fujdogálnak.

PÁVEL ÁGOSTON dr.

a Vasi Szemle főszerkesztője
és felelős kiadója.

Egy szép falu építéstörténete.

(Bátky Zsigmond nemes emlékének.)

TÓTH
JÁNOS

„Felhivom nb. figyelmét a fa építéstechnikai megmunkálása tanulmányozásának fontosságára. Különösebben a fedélszerkezetekre gondolok, amit mi nem tudunk elvégezni... Ősi formákat és eljárásokat a gazdasági épületek hívebben őriznek, mint a lakóházak...” Bátky Zsigmond 1939. V. 26-án kelt leveléből.

Országos viszonylatban Perint jelentéktelen kis falu Szombathely határában. Mégis két szempontból érdemes vele tüzetesen foglalkoznunk; az egyik: ismerjük keletkezésének pontos idejét s így nyomon követhetjük építészeti fejlődését s a másik: a falu százegynéhány háza között szinte minden második bővelkedik építészeti szépségekben. Ez az építészeti gazdagság ragyogó példája a magyar nép képzelőerejének.

Tulajdonképpen e *képzelőerő bizonyosságául* íródott e tanulmány, mely egyben *gondos építészeti néprajz* is kíván lenni. Az utóbbi években sok tanulmány foglalkozott a magyar nép építészeti rejtlő páratlan *gyakorlati értékekkel* — szinte azzal a hangsúllyal, hogy ez a fontos, nem az *esztétikai*. Azt véljük, hogy *mindakettő egyformán fontos. A formák, arányok szépsége és jósága benne él a legegyszerűbb gazdasági épületben is, különösen a régiekben, akkor is, amikor egyébként semmiféle díszítő elem sem fedezhető fel az épületen.*

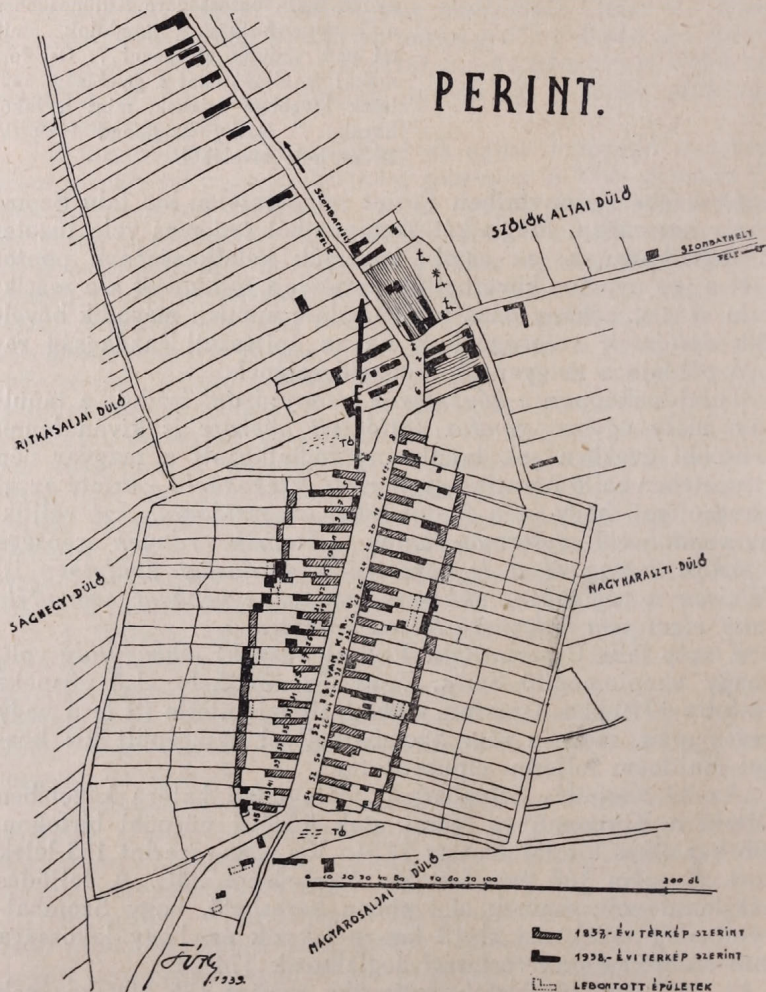
E szép falu, Újperint (ma Perint) püspöki *jobbágyfalu* volt. A nagy templomépítő Szily János, Szombathely első püspöke alapította 1779-ben. Operinti jobbágyait telepítette itt le a nagy tűzvész után, mely a régi Szombathellyel összeépült kis községet majdnem teljesen elpusztította.

Az új település Szombathely délnyugati határa közelében épült ki a Körmendi és Nárai utak közötti püspöki birtokon. A 36 háztelkes kis faluban az 1779-i Vis. Can. szerint 185 lélek lakott. E szám 160 év alatt kb. ötszörösére nőtt. A fejlődés tehát lassú volt, aminek oka abban kereshető, hogy Szombathelytől elég távol, ma kb. 3 km-re fekszik és, hogy lakossága szinte kizárólag *őstermeléssel* foglalkozik (74%).

Az 1935. évi földbirtok-statisztika szerint 136 birtokosának átlag 2 hold földje, és 77 birtokosának 10—10 hold földje van. A 30 holdas gazda ritka. Egy 5 tagú családnak a megélhetéshez 10 hold föld termése szükséges. Lakossága tehát elég szegény; egyébként színmagyar volt keletkezésekor s ma is az.

Szily püspök kortársa, Schönwiesner szerint a nagy püspök azt akarta, hogy jobbágyainak mindene egyenlő legyen: *egyenlő nagyságúak a házak*, melyeket az egyetlen utca két oldalán har-

monikusan (és ritmikusan) úgy helyezett el, hogy valamennyinek egyforma volt az udvara, kertje, telke. Ma már nincs két teljesen egyforma ház a faluban, de e régi utcában a harmónia megmaradt. Az úttest 8.50 m-es, a két fásított utcajárda árkokkal együtt 18 m széles volt s ez a 26.50 m-t kitevő utca-szélesség elégséges volt ahhoz, hogy az 1886-i tűzvész nem

1. ábra. Perint térképe.

tudott átcsapni az utca másik oldalára. Ennek köszönhető, hogy az utca épen maradt keleti házsorán a település kezdetétől az 1886-os évekig s az újra épített oldalon, meg a két új utcában a tűzvészről a mai napig tanulmányozható a fejlődés.

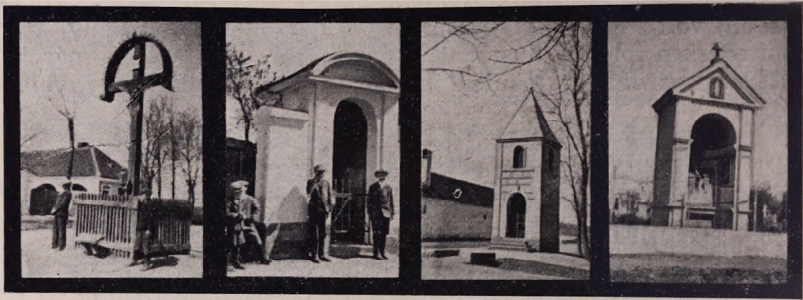
A telkek szélessége 10 öl (19 m), s a mélységük 112.5 öl

(214 m) volt. A hagyomány szerint 36 házat építtetett Szily, ami nem egészen felelhet meg a valóságnak, mivel 35 azonos méretű telek van a falu régi utcájában és valószínűtlen, hogy vala-

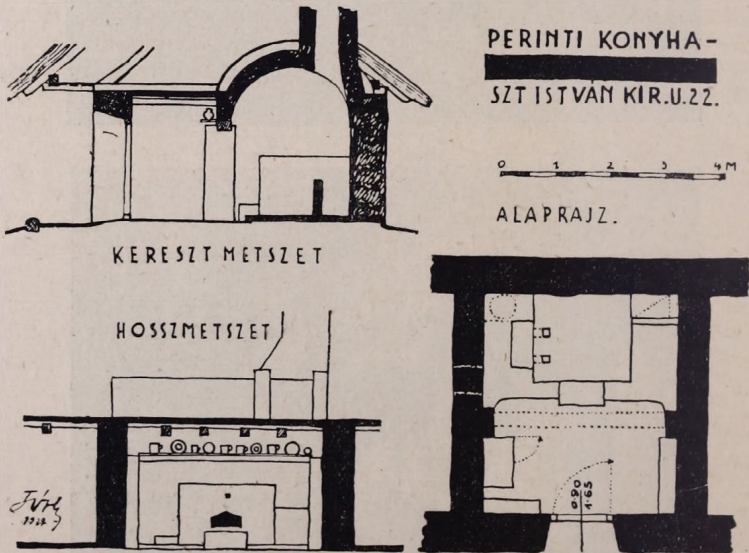
2—3. ábra. Utcaképek.

mennyi egyszerre épült volna be. Egyik-másik házkapu szemöldökfája az 1810 körüli évszámot viseli és nehéz elképzelni, hogy 30 év alatt kétszer épült volna újra be egy jobbágytelek. Valószínűbb, hogy a telkeknek csupán a fele épült be. Ezt iga-

4. ábra. Fakereszt az utcák találkozásánál. Készült 1933-ban. — 5. ábra. Mária emlékmű a Szt. István kir.-u. 46. sz. ház kerítése mellett. „En vagyok a szeplőtelen fogantatás” felirással. Épült 1926-ban. — 6. ábra. Harangtorony. Épült 1916-ban. — 7. ábra. Emlékmű a temető mellett. Szt. Máté ev. iránti kegyelemből emeltette Tancsics Máté 1905-ben.

zolja az a körülmény, hogy a település alapítása után eltelt 100 év alatt a falu lélekszáma megháromszorozódott, s ezzel szemben az 1857. évi térképen csak 42 lakóházat lehet össze-

8. ábra. Szt. István kir.-u. 22. sz. a. konyha, részletrajzokkal.

számlálni. A további fejlődés során a két bekötő út egyrésze is beépült. Szily elgondolása helyes volt: nem forgalmi út mentén, hanem két forgalmi út között telepített, de elgondolását tönkretette az a körülmény, hogy a Szombathely—jáci-út ma a falu régi utcáján megy keresztül s így az forgalmi úttá változott.

A falu dülőnevei szép magyar nevek: az 1857-i térképen Gaj, Nyires, Szőke erdő, Ritkás alja, Nagy haraszt, Kőkényes alja, — az 1917-i térképen Kulcsárrét, Barátrét, Papárok, Nagy-

9. ábra. Szt. István kir.-u. 22. sz. ház utcai homlokzata. — 10. ábra. Szt. István kir.-u. 22. sz. ház faragott kapubálványa. — 11. ábra. Szt. István kir.-u. 54. sz. ház (volt kanászház) utcai képe. — 12. ábra. Szt. István kir. u. 13. sz. ház utcai homlokzata. (Alaprajza: 17. ábra.)

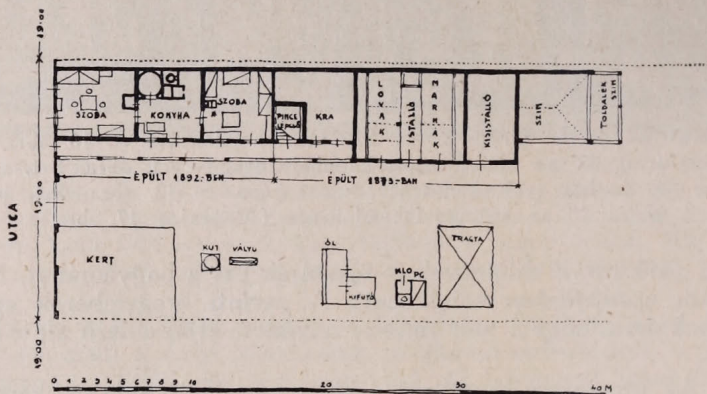
erdő dülő stb. E dülőnevek is igazolják azt a hagyományt, hogy a falu *erdőirtásban* keletkezett. A perinti öregemberek emlékeznek arra, hogy a már messze húzódott erdő a falu alatt kezdött.

Az utcajárda rendkívül széles: az egyik oldalon kereken 6 m, a másikon 9. A sorfa az akác, melynek egyhangú ritmusát egy toronymagas hársfa bontja meg. Az öregek szerint ez annak az erdőnek a maradéka, amely a telepítés előtt a falu egész területét elfoglalta. A hagyományokhoz való ragaszkodás csodálatos jelképe ez a fa. (2—3. ábra.)

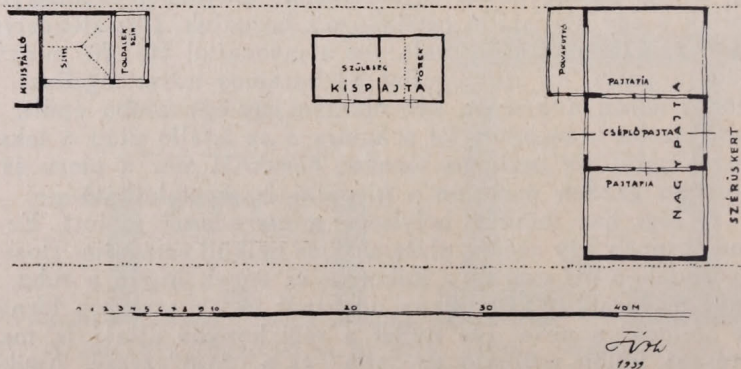
A részben fennmaradt egy-két eredeti ház azt mutatja, hogy a régi jobbágyházak egy szobából, konyhából és kamrából állottak s egy kis istálló csatlakozott hozzájuk. Hossztengelyük az utcavonalra merőleges volt. Az utcavonaltól 50—70 m-nyire feküdt a pajta, az utcavonallal párhuzamos hossz tengellyel. A fejlődés során a konyha két oldalán egy-egy szoba épült, az udvari szoba után épült fel a kamra s az istálló után a takarmány kamra. Az oszlopos tornácú házaknál már a pince és a jobbmódú gazdák portáján a kispajta is megtalálható.

A régi ház minden helyisége a „*ternácrá*“ nyilott. Ez a ternác csupán egy széles, alátámasztás nélküli ereszalja. Hosszú függőrudakon ott szárad a kukorica és ennek hijján a ruha. A ternác magasabban fekszik az udvarnál és az oszlopos tornácnak „*folosó*“ a neve. Ide nyílik a régi konyha ajtaja is, mely kétrészes, külön nyitható az „*alla*“ és a „*föső*“ része. Amikor a kemencében kenyeret sütnek, leveszik az allát, hogy a hosszú pemettel, kuruglával és vetőlapáttal akadály nélkül dolgozhasanak. A konyha két részre oszlik, az előtérre és a tulajdonképeni konyhára. A kettőt egymástól egy mélyen lenyúló bótgerenda (mándlipánt v. montlifa) választja el, mely a kemence feletti „*bóthajtás*“, dongaboltozatot hordja s egyuttal a füstöt a kémény felé tereli. A bóthajtás két boltívvel megerősített részére és a konyha falára nehezedik rá a széles, *nyitott kémény*,

mely a füstöt a konyhából kiszívja. A kemence a bejárattal szemben, a konyha hátsó fala mellett áll, felső sima lapján sütnék és főznek. Két tenyérnyi nagyságú „tűzlik” van itt, az egyik a „füstös” ahol begyujtanak s a másik a „tüzes”, ahol a parázs izzik. A parazsat a füstös tűzlikből kaparják át a

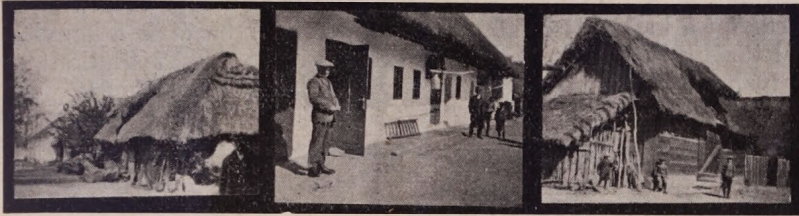

PERINT 4. SZÁMU HÁZASTELEK FOLYTATÓLAGOS HELYSZINRAJZA.

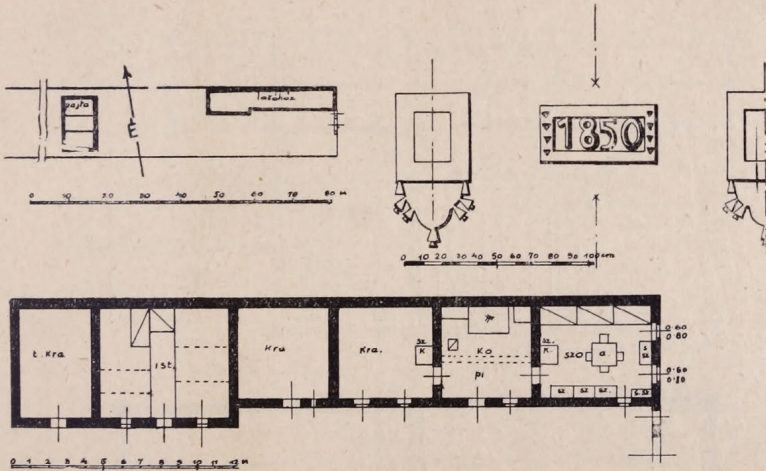
13. ábra. Szt. István kir.-u. 14. sz. a. házastelek helyszínrajza.
Részletei a 14. és 17. sz. ábrán.

tüzes tűzlikba, alattuk vasrostély van s a hamu ezen át hullik le a „hamulikba”. A sütő-főző edények vaslábakon állottak a tűzlik fölött. A kemence felső lapja elég magas s így a háziasszonynak egy falazott lépcsőre, „pócikra” kellett állania, ha főzni akart. A kemencétől jobbra, a nyitott kémény alatti falsarok-

14. ábra. Szt. István kir.-u. 14. sz. a. kispajta. Részletrajzai a 18. a) ábrán és a helyszínrajza a 13. ábrán. — 15. ábra. Szt. István kir.-u. 44. sz. ház udvari tornácának felvétele. A ház 1815-ben épült, az utcai homlokzat orom deszkájának pirossal festett leveles díszítése van. — 16. ábra. Szt. István kir.-u. 52. sz. a. kispajta.

ban van a nagy „hamulik” — falazott hamutartó medence —, a másik oldalon pedig a falazott mosókatlan és a kisebb tüzelésekre a kis „tűszely” (ma már mindakettőt lebontották). A kis tűzhelyre nyílt a szoba szemeskályhájának tüzelőtere. A

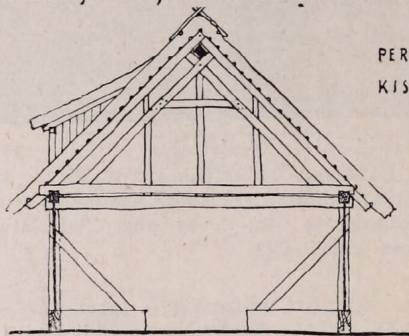

17. ábra. Szt. István kir.-u. 13. sz. a. ház alaprajza és homlokzati részletrajzai. (Homlokzata 12. ábra.)

régi szemeskályhákat a konyhából tüzeltek: a szoba felől nincs nyílásuk. A mosókatlanban készült a hamulug a mosáshoz és előtte „szaputák” a szapusajtárban a ruhát. A konyha előterében az egyik oldalon alacsony ajtós szekrény van, fölötté függ a tálás, a másik oldalon egy faállványon és a bótgerendán a „pócon” mázas edények sorakoznak. (8. ábra.)

A tűzhely fejlődésen ment keresztül. A nyitott kéményt felváltotta a zárt kémény és ehhez alkalmazkodott a konyha sütő-főző berendezése. A központ a kemence, amely néha oly nagyra nőtt meg, hogy egyszerre 9 kenyér is megsül benne és kosárszám aszadják benne a szilvát. A kemence fala a konyha mennyezetéig fölér, a szája fölött van a kémény. Oldalához

csatlakozik a „tűszely“ s közte s a konyha hátsó fala közötti területet a katlan tölti ki. A szoba cserépkályháját is a konyhából tüzelik vasajtóval ellátott lyukon át. Az üstház (katlan) és a tűzhely füstje a kemencébolt felett húzódik a kémény felé.

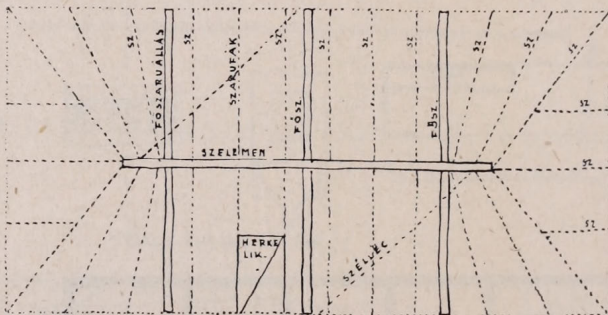

PERINT SZT. ISTVÁN KIR. U. 14. SZ. A
KISPAJTA.

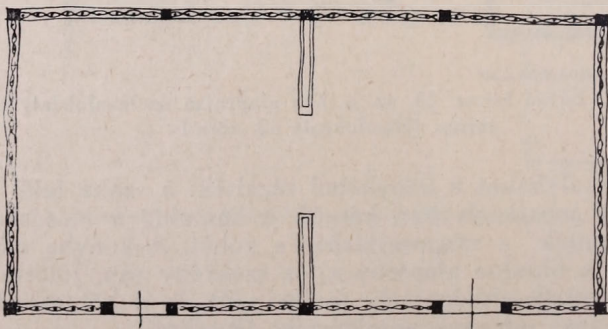
0 1 2 3 4 5 m

METSZET.

TETŐSZÉK ALAPRAJZ-VÁZLAT.

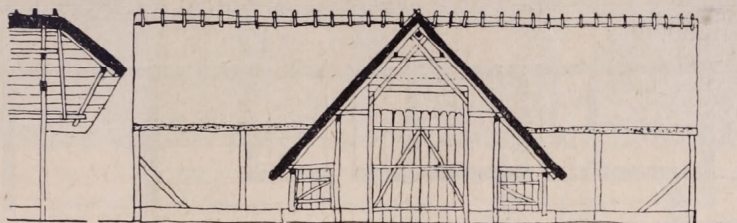
ALAPRAJZ

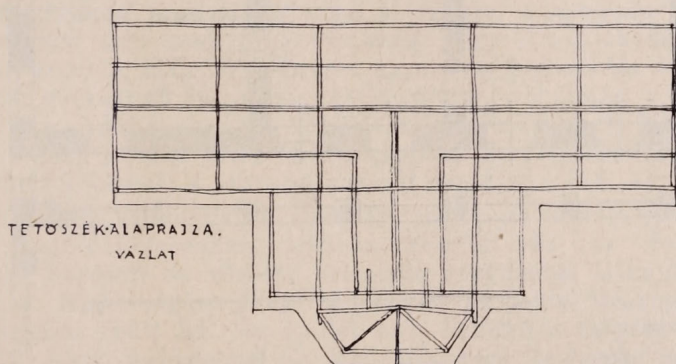
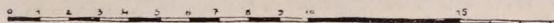
18. a) ábra. Szt. István kir.-u. 14. sz. a. kispajta, részletrajzokkal.

A régi kenyérsütőeszközökből megmaradt pemet és vetőlapát a régi alakot formázza és a kurugla, mellyel a paraszt húzzák előre a kemencében, néhol a maga ősi mivoltában maradt meg.

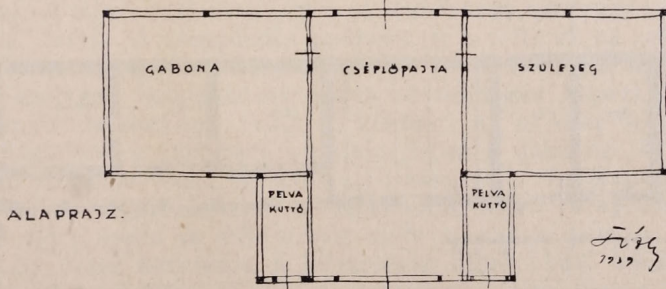
A konyha fejlődése során a szobaajtók a ternácról — folosóról — bevonultak a konyhába, mivel a kémény és tüzelők zártága következtében a füsttől nem kellett félteni a szobákat. A parányi ablakok is megnöttek s a jobb módúaknál az agyag-

PERINT SZENT ISTVÁN KIR. U. 46. SZ. A. NAGYPAJTA. KERESZT-
METSZLET ÉS KAPURAJZ
HOSSZMETSZLET
A KAPU KERESEZ
TŐL

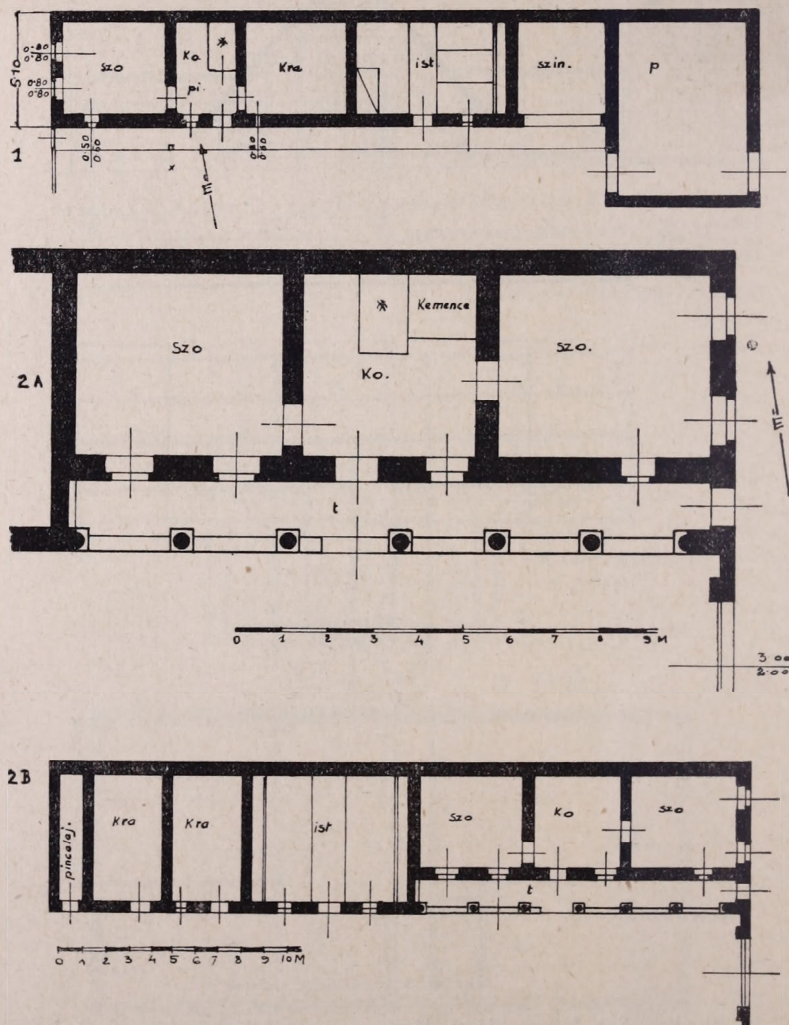
TETŐSZÉK-ALAPRAJZ.
VÁZLAT

18. b) ábra. Szt. István kir.-u. 46. sz. a. nagypajta, részletrajzokkal.

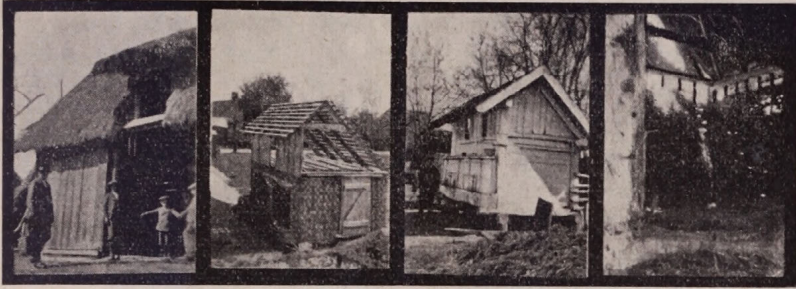
padló, „födpadló” helyett a folosón s a konyhában a téglavagy betonpadló s a szobákban a hajópadló lépett előtérbe. A mennyezet megmaradt a régi, deszkával borított fagerenda-födém. Ugyanílyen mennyezete van az istállónak és kamrának is, csak az istálló mennyezetgerendái néhol tölgyfagerendák.

A pajták és házak mindenütt ollós tetővel épültek. A régiek között nincsen egyetlen széklábas sem. Kétféle pajta van. A kis pajta, melyben csupán „szüleség”: széna, lóhere, stb. van — s a nagypajta a cséplőszínnel és két pajtafiával a gabona számára. A nagypajtánál néha „polvakutyó” kapcsolódik a pajtafiához.

19., 20. a), b) ábra. Szt. István kir.-u. 54. és 39. sz. házak alaprajzai.

A *kispajták* közül a legrégebb a falu pajtája volt a falu végén, a kanásház telkén s onnét hozta át Jakab László 1852-ben a Szt. István-u. 14. sz. telkére. Minden része fából épült, a fedél zsuppal fedett. Egyetlen vasszög sincs az épületben.

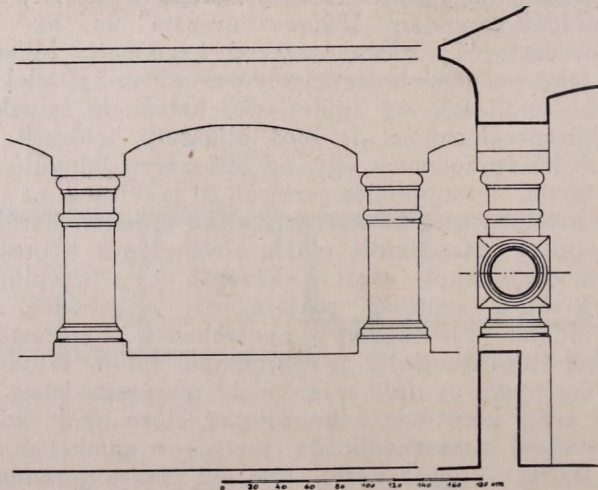
21. ábra. Szt. István kir.-u. 52. sz. a. kispajta részlete. — 22. ábra. Horváth István Temesvár-utcai telkén épülő sertésól — felül tyukól — váza. — 23. ábra. Szt. István kir.-u. 52. sz. a. sertésól, felül tyúkól. — 24. ábra. Szt. István kir.-u. 52. sz. a. nagypajta belső felvétele.

A tetőn, a szín közepe táján „herkelik” van, itt adják be a szüleséget, amikor a kispajta már annyira megtelik, hogy az ajtaján már nem lehet a takarmányt berakni. Földre helyezett erős fatalpakon nyugszik a kispajta faváza, a derekán a keresztbe futó talp csak félig van meg, hogy a közlekedést ne akadályozza. A hiányzó talprészt az oszlop kiducolása helyettesíti. A nyeregterő két oldala lekontyolt, a tetőhéjalás a zsúpp fedés, a zsúppet a gerincen „ekelovak” (keresztbe tett fabotok) erősítik meg a szél ellen. (A szelemt átvetőgerendának, a kakasülőt kötésnek, a szarufát ragnak mondják.) (18. a) ábra.)

A legrégebbi *nagypajta* Horváth Ferenc örököseié. Az erő kapu-szemöldök-gerendán 1820-as évszám és az építető nevének bevésést és vörösre színezett kezdőbetűi láthatók. A pajta a telek végén, hossztengelyével az oldal-telekhatárra merőlegesen épült fel. Az épület erős keményfa talpakon áll, a fedél középszelemennel is bíró ollószárú tetőszék, zsúppfedéssel. A középszelemen egy, az ollószáron túlnyúló „kötésgerenda” tartja. A zsúppfedés gerincén itt is feltűnik az „ekelő”. A falakat a talpba és a koszorúgerendába erősített karók közti, sárral vastagon betapasztott nyírfa sövényfonás képezi. Nagy kétszárnyú deszkakapú vezet a középső ú. n. cséplőpajtába, tőle jobbra van a „szüleség” pajtája, balra a gabonáé. A kapu mindkét oldalán van egy-egy „polvakutyó”. Építéstechnikai szempontból legérdekesebb a *pajtakapu fölött ernyőszerűen messze előre nyúló és dőlő eresz*, mely merészen lebeg a kapu felett. Az eresz keretváza a konzolosan előre nyúló koszorúra (talpszelemenre) támaszkodik, de résztvesz a munkában a taréjszelemen is, rajta függ a keret váza. Az összes gerenda alkatrészeket a zsúpplécek tartják össze. Minden alkatrész faszeggel kapcsolódik egymáshoz és *valamennyi együtt dolgozik. Úgy látszik, mintha az előre dőlő ereszt semmi sem tartaná. A fa-építő technika remekműve ez az eresz, mely az ősi sátor építé- sen nevelkedett és a hordozható, majd szétszedhető lakóház építé- sen át pallérozódott e fejlett fokra. Teljesen ilyen a falu*

néhány régi előredölt faormú házának ereszszerkezete is, csak ott a deszkázás eltakarja a szerkezetet s így az csupán a padlás felől látható. (18. b) ábra.)

Az újabb nagy pajták falazott oszlopokon állanak, a falak általában deszkából, néha karók közötti sövényfonással készülnek és nyeregtetőszek borul föléjük. Mögöttük járgány van, fölötte alacsony, földig leérő zsuppfedél. Valamikor (a cséplőgépek előtt) a járgány és korongvas segítségével verették, vagy

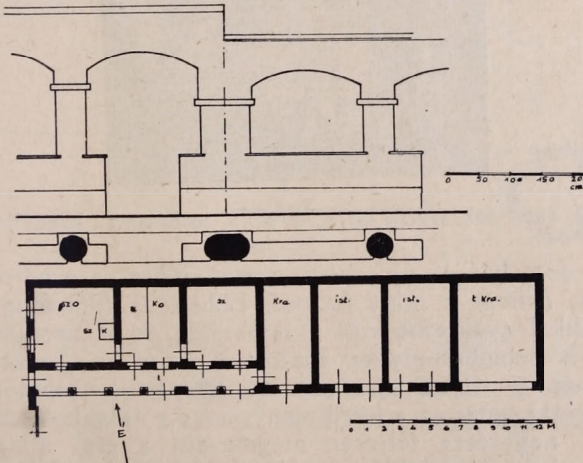
25. a), b) ábra. Szt. István kir.-u. 39. sz. a. tornác-belső, részletrajzokkal.

kézzel „patyókáták” — csépték — ki a gabonát. A járgány ma már kiment a használatból.

Ha a nagypajta nem elég nagy, mögötte néha *lábaspajta* is készül a szérűskertben.

26. ábra. Szt. István kir.-u. 19—21. sz. ház tornáca, épült 1886-ban. —
 27. ábra. Szt. István kir.-u. 14. sz. Janszó bácsi tornáca, épült 1873-ban. —
 28. ábra. Szt. István kir.-u. 41. sz. ház tornácának belső képe, épült 1886-ban.

29. a), b) ábra. Szt. István kir.-u. 32. sz. a. tornác külső képe és alaprajza.

Elöl az udvaron itt-ott még látható a régi gemeskút, — a gém végén az öreg tuskónehezéssel, a sudárfa és a fából készült „vállú”, meg a deszka-kútkáva is.

30. ábra. Szt. István kir.-u. 24. sz. ház tornácának külső képe. — 31. ábra. Szt. István kir.-u. 30. sz. ház. A falu legrégebbi tornáca, állítólag 1820 körül épült. — 32. ábra. Szt. István kir.-u. 39. sz. ház tornáca.

Perint, bár elég közel feküdt Szombathelyhez, a városi hatástól függetlenül fejlődött a háború utáni évekig. A magyar falusi nép restelli más (uri) ruháját magára venni, sőt ki is gúnyolja, aki ezt teszi. A nevelésgestől pedig fél a nép. Amikor az 1886. évi tűzvész a falu egyetlen utcájának fél házsorát le-

33. ábra. Szt. István kir.-u. 9. sz. a. tornácszerű kapualja.

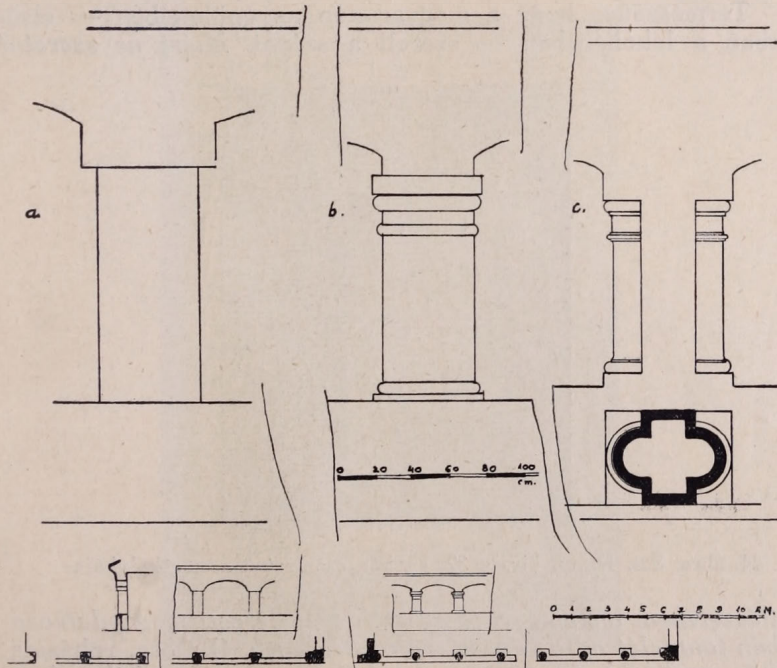
égette és ez a házsor újraépült, *Perint akkor se a várostól kért sugallatot, hanem a többi falutól.* Ebben az időben a falazott tornác sokkal gyakoribb volt a falvakban, mint Szombathelyen, ahol — a Szombathelyhez csatolt Óperint és Szent Márton községekben — ilyen tornácos lakóház kevés lehetett. (Erre enged következtetni az a körülmény, hogy e falvak — ma városrészek — nagyrésze teljesen megmaradt a régi állapotban s a régi házak között alig akad nyoma a falazott tornácos háznak, azok mind kinyúló ereszü (kukoricaszároगतós), egyszerű polgárházak.) A városi emeletes házak udvarán itt-ott még feltűnik a falazott tornác, azonban korántsem azzal a gazdagsággal, amint az ma Perinten látható.

Hangsúlyozzuk tehát, hogy *Perint a tornácot nem a várostól,*

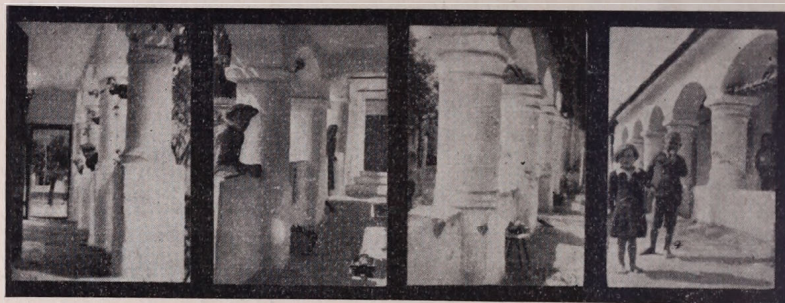
34. ábra. Szt. István kir.-u. 30. sz. ház tornácának részlete (l. 31. ábrát). — 35. ábra. Szt. István kir.-u. 43. sz. ház tornáca, épült 1883-ban. — 36. a) ábra. Szt. István kir.-u. 31. sz. a. tornác. — 36. b) ábra. Szt. István kir.-u. 24. sz. a. tornác-belső.

hanem a többi falutól vette át és pedig akkor, amikor módja volt arra, hogy költségesebb házakat építsen. A múlt század vége felé a tégla ezre kb. egy mázsa búza árából kitellett (ma majd-

37—39. ábrák. Szt. István kir.-u. 41., 25. és 24. sz. házak tornác-részletrajzai.

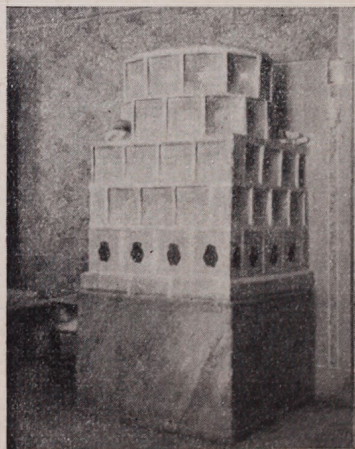
nem kétszerese) s így jó termésű esztendőben nem jelentett nagyobb terhet a lakóház díszesebb megépítése. Majdnem minden dunántúli faluban megtaláljuk ezt az időszakot, amikor az „agrárrolló” még nem nyílt ki. Természetes is, hogy az újperrinti szegény jobbágy még nem építhetett tornácot. Egyetlen egy akad az egész faluban, állítólag az 1820-as évekből és el-

40. ábra. Szt. István kir.-u. 39. sz. tornác-belső. — 41. ábra. Szt. István kir.-u. 32. sz. tornác-belső. — 42. ábra. Szt. István kir.-u. 25. sz. tornác-belső. — 43. ábra. Szt. István kir.-u. 25. sz. tornác-külső.

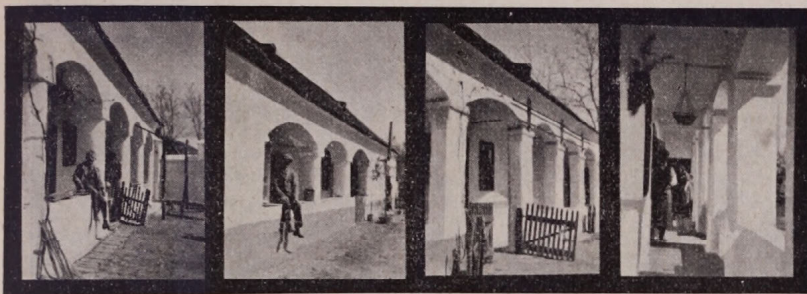
szórva a jobbagysorsból való felszabadulás utáni és a tűzvész előtti évekből egy-kettő annak igazolására, hogy a nép is szereti a szépet, de csak a jómódban telik rá pénze.

Természetes, hogy a magyar nép az épületeiben — első sorban a lakóházában — szereti a szépet. *Miért ne szeretné*

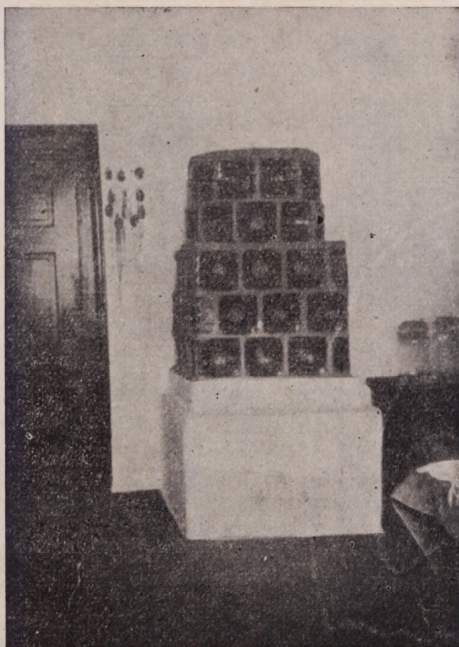
44. ábra. Szt. István kir.-u. 32. sz. ház csontszínű szemeskályhája.

építészetében, amikor az összes többi művészeti megnyilatkozásában tanujelét adta képzelőereje bőségének. (Bútora, ruházata, dalai, meséi...) Az 1800-as évekből fönmaradt lakóházak és pajták tömegei, részletformái és arányai meglepően jók és szépek s ez fokozott mértékben áll a tornácokra. Mindezek mellett a részletekben hihetetlen nagy a változatosság. Az oszlopok, a pillérek és az összekapcsolt oszlop-pillérek mind mások és mások; a boltívek itt nyomottak, ott emeltek, másutt egy függőleges egyenes beiktatásával kapcsolódnak az oszlophoz. Ez a változatosság gazdaggá varázsolja a falu udvarainak képét.

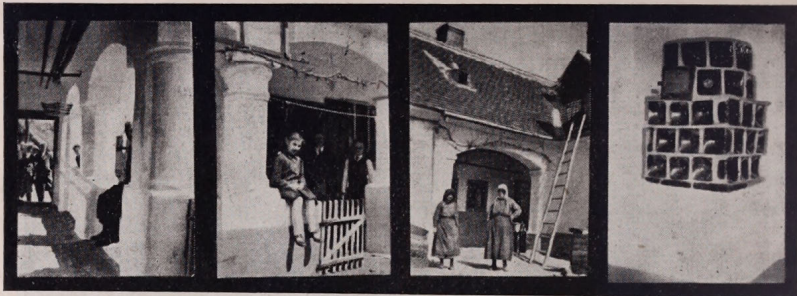
45. ábra. Szt. István kir.-u. 41. sz. ház tornáca, épült 1886-ban. — 46. ábra. Szt. István kir.-u. 45. sz. a. ház tornáca, épült 1886-ban. — 47. ábra. Szt. István kir.-u. 37. sz. a. ház tornáca, épült 1886-ban. — 48. ábra. Szt. István kir.-u. 52. sz. a. ház tornácának belső képe, épült 1926-ban.

Szép volt a falu Szily püspök idején is. A fehérre meszelt falu házfalakat az utcafelől nagy előredőlt csonkakontyú zsup-

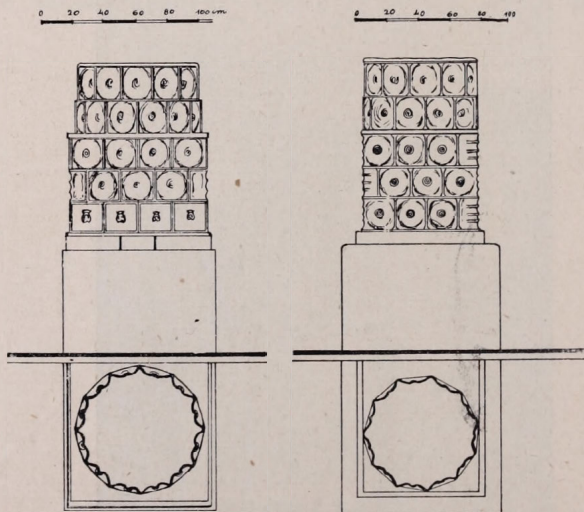
49. ábra. Szt. István kir.-u. 41. sz. ház szemeskályhája.

pos tető fedte be. A faormot kifürészelt szívek között a kereszt díszítette. A házak majdnem azonos kiképzése az utcaképnek nagy, monoton ritmust adott. Ezt a nyugalmat megőrizték a jobbágy sorból való felszabadulás utáni építkezések is. A házak homlokai fölé ekkor is csonkakontyú zsupptető borult, csupán a faormot váltotta föl a falazott orom; nyeregvetős utcai ház

50. ábra. Szt. István kir.-u. 43. sz. ház tornácának belső képe. Épült 1883-ban. — 51. ábra. Szt. István kir.-u. 39. sz. ház tornácának részlete. Épült 1886-ban. — 52. ábra. Szt. István kir.-u. 35. sz. ház egyynyilású tornáca. Épült 1886-ban. — 53. ábra. Kályha Horváth Ferenc bíró házában.

csak itt-ott épült. A régi kapubálványok finom vésései eltűntek és helyükbe az ablakok köré és az oromfalra egyszerű, jóarányú, klasszikus-barokk ízű vakolatdíszítések kerültek. (17. ábra.)

54—55. ábra. A Szt. István kir.-u. 32. és 19. sz. házak kályhái.

Az egyházi vonatkozású kis építmények is mérsékeltebbek, mint az e korból való városiak. A falu régi utcájának külső képe sokat változott, de a változások nem rontották el annak szépségét, mivel a háború után itt alig építettek.

A háború után részben Faksz. kölcsonnel épült házaknál már nem találjuk ezt a harmóniát. A nehéz és bizonytalan jövőjű élet s a városi hatás *megzavarták a nép egészséges szemléletét* s ez a zavar az újabban kiépülő két utcán erősen meglátszik. Az utcai csonkakontyos ormok helyett a városias nye-

regtetős építkezés lépett előtérbe, alacsony homlokfalal, rossz arányú ablakokkal és részletekkel. Az oszlopos tornác az udvari fal síkján belül húzódó keskeny és kicsiny nyitott előtérre zsugorodott össze s csak itt-ott épült fel a hagyományos, gazdag tornác. Eltűntek a nagy falazott kemencék, helyüket a vas „csikó”-tűzhelyek s a cserépkályhákat a karikás vaskályhák váltották fel. Vigasztalásul: a Faksz kölcsön feltételei biztosították a lakások egészségügyi fejlődését, mivel a kölcsönnel csupán téglafalal, szigetelőlemezzel és hajópadlóval szabad építeni. Egyetlen motívum maradt teljesen meg az 1880-as évek építkezéseiből: az utcai homlokon a kis Mária szoborfülke, a nép vallásosságának tanujeleképen.

*

A 2., 3., 17., 19., 20., a) b), 25., a), b), 29., a), b), 33., 37., 38., 39., 44., 49., 54., 55., sz. ábrák a szerzőnek „Így épít a vasi nép” c. könyvében szerepelnek s részletes körülírásuk is ott található. (Az összes fényképet és rajzot a szerző készítette.)

•

JOHANN TÓTH: *Baugeschichte eines schönen Dorfes.*

Auszug. Kennen wir die Umstände der Entstehung eines Dorfes, ist es leicht, aber auch lehrreich seine Geschichte zu schreiben. Wir können von Schritt zu Schritt eine jede Entwicklungsstufe beobachten, aus kulturhistorischem Standpunkt wichtige Ergebnisse feststellen. Ein solches Dorf ist Perint, kaum 3 Klm von Szombathely gelegen, welches im Jahre 1779 vom Bischof Johannes Szily gegründet wurde. In dieser rein ungarischen Hörigengemeinde gab es 36 Grundstücke (Fig. 1.). Die Abhandlung befasst sich mit den auf diesen Grundstücken erbauten Häusern (Fig. 2., 3., 9—12., 15.), Hausfluren (Fig. 25. a), b)—43., 45—48., 50—52.) und Wirtschaftsgebäuden (Fig. 14., 16., 18. a), b), 21., 22., 23., 24.), welche von dem überaus entwickelten praktischen Sinn, aber auch von dem Schönheitssinn des Volkes zeugen. Einen guten Beweis für den praktischen Sinn bietet die Entwicklung der Küche (Fig. 8.), weiter die meisterhafte Bauart des vorspringenden Daches über dem Haupttor der Scheune (Fig. 18. b) — ein Zeichen der Erhaltung der alten ungarischen Holzbaukunst. Von Schönheitssinn zeugen die Hausflure, gebaut in den reichen Jahren nach der Feuerbrunst von 1886. Die Entwicklung dauerte bis zum Weltkrieg. In den schweren Nachkriegsjahren stockte dieselbe; eine Ausnahme bilden die mit FAKSZ-Anleihe erbauten Häuser, unter höherem Druck hygienisch erbaut, in welchen wir aber umsonst nach ästhetischen Werken suchen.

Római duzzasztó és kőbánya Veszprém vármegyében.

FALLER
J E N Ó

Az 1937-ben megépült budapest—gráci műút várpalotai szakasza, a szénhelyi kapaszkodó után enyhe lejtlet fut Veszprém irányában Öskünek. Küszöbén hatalmas föltöltés jelzi a még szakkörökben is csak kevéssé ismert ösküi, római korabeli kőgátat. Ez az építmény meglehetősen épségben őrzi a rómaiak pannoniai kultúráját s meglepő technikai készségét.

Az óriás kőkockákból rakott római gát eredetileg duzzasztómű volt. Útszélességű koronája idestova két évezred óta a veszprém- és fejérmegyei Sárrét egyetlen átkelő pontja. A mai modern útvezetés sem tudta kikerülni, a két év előtt épült új autosztráda is annak tetején fut Veszprém, illetve Gráz felé. E területszakasz szeszélyes geomorfológiai viszonyai, mindenekelőtt azonban a Sárrét ingoványos nádasai, melyek Veszprém vármegye területén, még a 18. század második felében is, Várpalotán át egészen Ösküig húzódtak,¹ valamikor szorososan a Bakony lábához szorították a székesfehérvár—veszprémi összekötő-, egykori nevén „budai posta-utat”. Ezen az úton csak nagy kerülővel a mai Bántapusztán² át jutott az utas előre. Itt vezetett eredetileg már a rómaiaknak Mogentianae (Zalaegerszeg) felől Aquincumba, illetve a Móri-völgyön át Brigetioba (Ószöny) vezető nagy stratégiai útja is³ mindaddig, míg Öskü előtt két dolomit terraszközt meg nem építették a remek völgyzáró gátat, mely egyszerre megrövidítette a távolságokat.

A pompás völgyzáró gát építésének azonban nem az úthelyezés volt a célja, hanem — mint annak érdekes zsilipjei első pillantásra elárulják — az itt fakadó gazdag karsztforrások vizének megduzzasztása. Az így elrekesztett hatalmas vizen — melynek ránk maradt ingoványos medrét még ma is Kékerü-, vagy az ösküi tótok kiejtése szerint Kikeri-tónak⁴ hívják —

¹ L. bővebben Faller Jenő: Adatok Várpalota történetéhez. Veszprém, 1936.

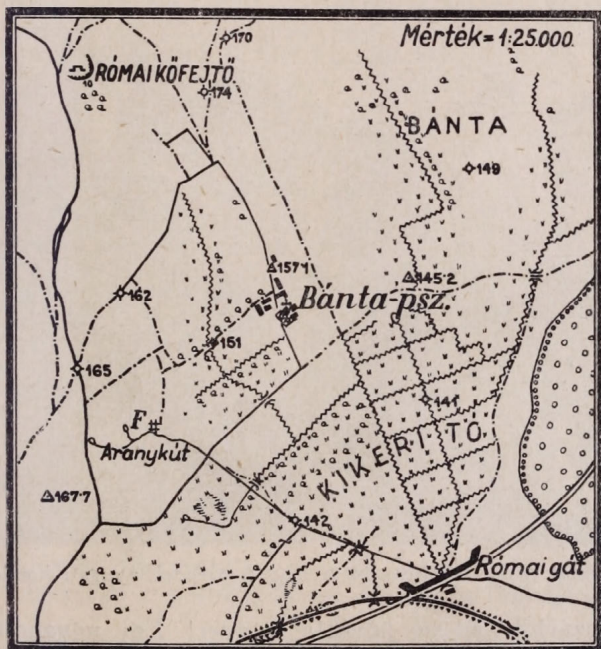
² Nevét illetőleg v. ö. Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. Ethnographia, 1926., p. 85.

³ L. bővebben Laczkó Dezső: Római telepnyomok és útirányok Veszprém megye déli felében. Veszprém, 1912. p. 24—25. és Rhé Gyula: Ós- és ókori nyomok Veszprém körül. 1906. V. ö. még Momsen—Kiepert: Raetia, Noricum—Pannonia, mellékelve a Corpus Inscript. Lat. I kötet. Tab. IV. és Pannonia térképe irodalmi kútfők és emlékszerű nyomok alapján. Készítette: Römer Flóris 1873. Acta Nova. Mus. Nat. I.

⁴ Nevét Várpalota és Öskü vidékén ma kizárólag Kikeri-tónak mondják, az irodalomban azonban a legnagyobb változatossággal Tikeri-, Kikeri-, Kikiri-, Kékerü-, Kőkerített-tónak találjuk írva. Lehet, hogy a tavat — mint azt dr. Dornay Béla is írja (Bakony, 1927. p. II. 6.) — csillogó karsztvizet szállító erecskéi után valóban Kékerü-tónak hívták, s azt az ösküi tótok ferdítették el Kikeri-tóra. A tavat egyébként ma is Mátyás halastavának

lehetővé tették a rómaiak a várpalotai-hegycsoporthoz tartozó Bérhegy tövében nyitott, remek kőbányájuk anyagának elszállítását.

Az egykori hatalmas tó nyugati végében, a mai Bánta-pusztától mintegy 0.8 km-re nyugatra u. i. pompás köfejtőt találunk, melyet „Bántai kőbánya” néven ismer Várpalota lakossága. Közeliében ma is több helyen termelik a kitűnő építőköveket. Ebből a bántai kőből épült maga a Kikeri-tói római kőgát is, melyet régészeink a véle szorosan összefüggő kőbányával együtt eddig alig méltattak figyelemre.⁵

1. Az Öskü határában fekvő római korú kőbánya és duzzasztómű helyszínrajza.

mondják a várpalotaiak, mintahogy a duzzasztómű keleti oldalán lévő Budai-féle kúriát Mátyás vadászkastélyának tartják és sok érdekes történetet mesélnek róla. V. ö. Szendrey Zsigmond idézett munkáját p. 85, valamint Faller Jenő: Várpalota története az Újlakiak és Podmaniczkyek idejében. Veszprém, 1936. p. 48—50.

⁵ A duzzasztóműnek aránylag meglepően kis irodalma van. Nem szólva Henszlmann Imre: Római gátak Fehérmegyében (Arch. Értesítő IX. köt. 1875. 3. sz., p. 72—78.) című kis munkájáról, Römer Flóris (A Bakony, 1860. p. 143. és Műrégészeti kalauz, 1866. p. 83.), Laczkó Dezső, Rhé Gyula (idézett munkáikban) s újabban dr. Dornyay Béla is (idézett művében) csak pár sorban számolnak be róla, kőanyagával pedig dr. Schafarzik Ferencen (A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése) és dr. Dornyayn kívül senki sem foglalkozott s az idevonatkozó irodalom a követ csaknem kivétel nélkül „baltól való”-nak mondja.

Pedig Öskű s a hozzá tartozó Bánta-pusztta ősi telephelyei az embernek. Nem szólva a község határában ezideig napfényre került régebbi kultúrákról, mindenekelőtt a rómaiak idejében volt fontos hely.

Határában már 1785-ben egy réztáblát találtak, mely szerint az asalok törzséből származó Ursio, Busturio fia, az alpesi II. Cohors Pannoniában szolgáló katonája 25 évi katonáskodás után több más — Claudius Maximus Legatus parancsnoksága alá tartozó — katonával együtt Kr. u. 158. nov. 3-án Antonius

2. A bántai római kőbánya 14 m magas meredek nyugati homlokfala.

Pius császártól „missio honesta“-t nyert. Egy ugyancsak Öskű határából kikerült „missio honesta“-t Trajanus adott ki Kr. u. 110. febr. 17-én az ituraeus törzsbeli Thenusnak az Ala I. Aug. Ituraeorum katonájának. E föliratos leletek közé sorolhatjuk a Rómer Bakonyában ismertetett kötöredéket is.⁶ Mindezeknél beszédesebb tanuja azonban a rómaiak itteni kultúréletének a már említett duzzasztómű és kőbánya, valamint a Bánta-pusztta mellett ma is meglévő épület- és útmaradványok, melyeket a Veszprémvármegyei Múzeum — az itt lelt festett vakolathulladékok, gazdag római éremleletek, téglacserepek stb. alapján — mint római-korbéli emlékeket tart nyilván.⁷

⁶ V. ö. Laczkó Dezső és Rhé Gyula idézett munkáiban az idevonatkozó részletesen felsorolt irodalmat.

⁷ V. ö. a Veszprémvármegyei Múzeum nyilvántartási naplóját. A bántai római út nyomai egyébként ma is megvannak s „flaszter“-nek hívják az ösküi tótok.

Maga a bántai rómaikorú kőbánya, a Várpalotától nyugatra aránylag nagy kiterjedésben ismert, felső mediterránkori lajta mésznek nevezett durvamészkövet nyitotta meg⁸ mintegy 1.6 km²-nyi területen, s műveleteivel 14 m átlagmélységbe jutott. A bányának csaknem teljesen merőleges oldalai egész finomra csiszoltak, s benne a rendkívül egységes, tömött kőzet 2—3°-os, enyhe lejtten dől keletnek.

A homokos, finom-kavicsos, rengeteg töredék kagylóléhat tartalmazó konglomeratum a bányában a több évezredes oxidáció következtében szürkés-feketévé vált, és ma az egész bányának komor, szinte rideg külsőt kölcsönöz. Frissen vágott

3. A római duzzasztómű az 1937. évi ráépítés előtt.

darabjai azonban meleg, sárgás-szürke színűek, s miután a kőzet pompásan megmunkálható — mint azt a Kikeri-tői völgygát is igazolja, — évezredek óta használják építési célokra. A rómaiak különös előszeretettel nyúltak hozzá, nem egy remek síremléket faragtak e pompás kőből. Egyike a legszebbeknek a

⁸ L. bővebben Taeger Henrik: A tulajdonképpeni Bakony délkeleti részének szerkezeti alapvonásai. M. Kir. Földtani Intézet évi jelentése 1912-ről p. 156—170. Lóczy Lajos: A Balaton környékének geológiája és morfológiája, 1923. p. 253. s végül Telegdi Róth Károly dr.: A várpalotai lignit terület. Földtani Közl. 1924. évi LIV. köt., p. 38—45. Dr. Schafarzik Ferenc a bántai körül alantiakat írja már idézett munkájában (p. 338—339.): „Sárgás lithothamniumos és egyes kvarckavicsokat magába záró felső-mediterrán korú durvamészkö (lajtamészkö) a gr. Sztáray Antal örökösének várpalotai uradalmához tartozó kőbányájából, mely Bánta-pusztá közelében fekszik, távolsága a várpalotai vasuti állomástól 9 km. Bérleje Ney Ede és Tsa. Budapest. (Jelenleg a katonai kincstár tulajdona.) E bánya már régi idő óta van megnyitva és kőzete mindenféle faragva kerül forgalomba, nevezetesen sirkereszteket, házépítésekhez való kőveket faragnak belőle, úgyszintén a budapesti új országház építéséhez is szállítottak bántai követ, ahol a középkevényességűek közé soroltattak. Számos magán-épületeknél alkalmazták, így pl. a Kossuth Lajos utcában a Dréher palotában, sok sírboltot építettek belőle és legutóbb az új sertésvágóhidhoz szállították.”

Székesfehérvári Múzeumban 6775. leltári szám alatt őrzött sírkőtöredék s a várpalotai gr. Zichy-Waldstein kastély homlokfalába beépített Aurelius Dialo, barbár, breucus törzsbeli közkatona inotai eredetű domborműves síremléke.⁹ De Veszprém és Fejér megyékben meggyeszerzte — különösen pedig a Balaton vidékén — ahol a rómaiak pannoniai uralmuk alatt egyszer megfordultak, útburkolókövek, hidak, vagy síremlékek alakjában majd mindenütt megtaláljuk a bántai homokkövet.

Legbámulatosabbak mégis azok a fél m³-es hatalmas kőkockák, melyekből a Kikeri-tói duzzasztómű épült s amelyek magukban véve is azonnal elárulják a bántai kőbánya itteni fontosságát.

Az érdekes duzzasztómű u. i. a szaggatott s erősen karsztos várpalotai dombvidéket a Péti-hegy idősebb triaszrögétől elválasztó k. ny.-i irányú törésvölgy legszűkebb pontján épült,

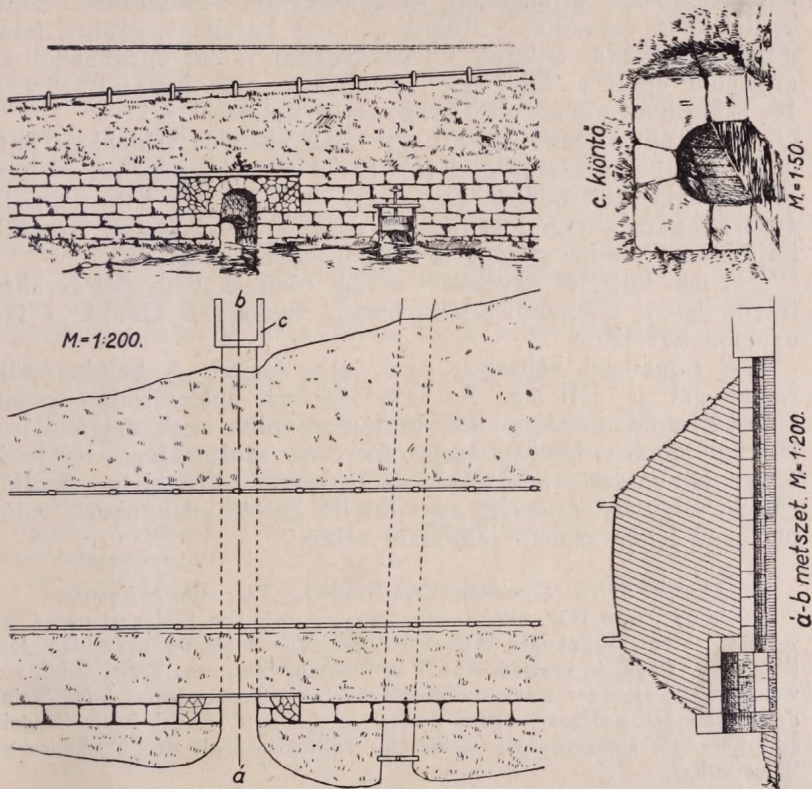
4. A római duzzasztómű az 1937. évi átalakítás után.

s még mai szemmel nézve is tökéletes alkotás. Hossza 158.0 m, magassága pedig a mai vízszintől mérve 4.5 m, úgyhogyha a víz szintjét e magasságnak megfelelően kivetítjük, vagyis rekonstruáljuk a gáttal megduzzasztott tó vízének egykori képét, úgy a tó vize Bánta irányában valamikor egészen a római telep helyig, illetve kőbányáig ért.

Nyilvánvaló tehát a duzzasztómű rendeltetése, melynek kiviteléről még a következőket jegyezhetjük föl: a függőleges falú kőgát belső magját óriási $1.70 \times 0.65 \times 0.70$ m méretű kötő-, illetve földőlapok borítják (falruházás), melyek finoman faragott oldalaikkal szorosan illeszkednek még ma is egymáshoz. A térszín legmélyebb pontjának megfelelően a gát középpontjától 53.0 m távolságban találjuk a duzzasztómű 22.0 m hosszú kifolyócsatornáit, illetve zsilipeit, melyek közül a nyugati — mint

⁹ Mindkét római sírkövet részletesen ismertettem „Inota község monográfiája” című Székesfehérváron 1934-ben megjelent munkámban. p. 10—13.

azt Henszlmann is írja¹⁰ — már eredetileg is boltozott volt, míg a keleti boltozatát csak akkor nyerte, amikor az úttestet sok évszázad előtt ráépítették. Sajnos, az 1927. évi útépités a zsilipeket meglehetősen kiforgatta eredeti állapotukból. Mivel a régi csatornák gyöngének bizonyultak a hatalmas föltöltés számára,

5. A duzzasztómű méretezett részletája.

az úttestet a gáton 3.5 m-rel megemelték, úgyhogy a keletit teljesen szétszedték, s különböző (bántai- és balatonalmádi permi vörösköböl) faragott kövekből, részben pedig döngölt betonból újra építették. Ekkor dobták szét a zsilip rovatékos köveit is. Ma azokat a gát különböző helyein látjuk beépítve.

A duzzasztómű érdekes s még ma is könnyen rekonstruálható zsiliprendszerével kitűnő technikai alkotás, melynek hatalmas kockakövei egyben pompás betekintést adnak a nagytudású bántai kőfaragómesterek műhelyébe.

Építésének s vele a bántai kőbánya üzembehelyezésének idejét egyébként az ösküi, mindenekelőtt azonban a már említett várpalotai, Aurelius Dialo-féle sírkő alapján a Kr. u. első, illetve második századba helyezhetjük.

¹⁰ L. Henszlmann Imre idézett munkáját p. 78.

A bántai kőbánya üzemét egyébként végig kísérhetjük az egész középkoron át.

A bevezetőben említett budapest—grázi műút építésekor Várpalotától nyugatra napfényre került a XV. században elpusztult Színhely (Szenhel, Szenil) község alapjai, érdekes háziszerszámai, őrlőmalmai és szükségleti berendezései mind bántai kőből készültek.¹¹ Palota várának hatalmas, gótikus támpillérei is bántai faragott kockakövekből valók, ugyanabból az anyagból épült a falu keleti határában 1935-ben föltárt s a 16. században elpusztult Ferenc-rendi kolostor is.¹²

Szívesen alkalmazza a nagy tömbökben és táblákban fejthető rendkívül mutatós és tartós követ a Székesfehérvár—Veszprém-vidéki mai modern építkezés. A veszprémi székesegyház és zirci apátsági templom jórésze, de az Országház és a Kossuth Lajos-utcai Dreher-palota is bántai kőből épült.

A mai köfejtés egyébként a régi római kőbányától északra folyik, hol a pompás építőkő messzi szakaszon kibújik, s így nyomon követhető.

A római kori kőbányát nem jelzi semmi. A belőle épült római gát is jeltelen. A nagyforgalmú autosztrádán pedig könnyű, mindenekelőtt azonban fontos volna azok megjelölése. Hiszen mindez hozzátartozik ezeréves multunkhoz, melynek éppen bányászati emlékei oly hiányosak és mostohán elmellőzöttek, hogy ily, csaknem egyedülálló kultúremlékünknek valóban nem lenne szabad jeltelenül állnia!

*

FALLER JENŐ: *Römischer Steinbruch im Veszprémer Komitat.*

Die im Jahre 1937. erbaute Kunststrasse zwischen Budapest und Graz verläuft ihren Várpalotaer Abschnitt nach der Steigung über den sog. Színhelyer Hügel in sanftem Abfall in Richtung Veszprém gegen Öskü, vor welchem Ort sich der noch aus der Römerzeit stammende mächtige Steindamm befindet, welcher — ganz wunderbar erhalten — noch heute Zeugnis gibt über die staunenswerte technische Vollkommenheit der pannonischen Römerkultur.

Der aus mächtigen behauenen Steinquadern bestehende Damm war ursprünglich ein Staudamm, der die hier entspringenden reichen Karstwasserquellen zu einen grossen See aufstaute, und das Steinmaterial, das westlich des Dammes in der Nähe des heutigen Bántapuszta aus einem Steinbruch gewonnen wurde, auf dem Wasserwege abtransportieren zu können. Der von den Römern im ersten Jahrhundert n. Chr. begonnene prächtige Steinbruch erschliesst das hier mächtige Vorkommen des Mediterran-Lajtakalkes und die Ausbeutung dieses geschätzten Steinmaterials wird noch heute betrieben.

Dieser seit zwei Jahrtausenden betriebene Steinbruch ist der einzige dieser Art in Ungarn ebenso wie der aus seinem Material erbaute römischer Damm und beide verdienten es, durch Erinnerungstafeln bezeichnet zu werden, um so mehr als sogar Fachkreisen nur wenig von ihnen bekannt ist.

¹¹ L. bövebben Faller Jenő: Hol feküdt Bátorkő vára? Veszprém, 1936. p. 12.

¹² L. Faller Jenő: A szent Ferencesek elpusztult várpalotai rendházának története, Veszprém, 1936. és Várpalota története az Újlakiak és Podmaniczkyk idejében. Veszprém, 1936.

A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából.

DORNYAY
BÉLA dr.

V. Vonyarci szőlőhegyi adatok.

A Diás keleti tőszomszédságában fekvő Vonyarc egykor Keszthely városához tartozó és szőlőkkel beültetett *külső puszta* volt, akárcsak Diás is. 1846-ban, illetve 1850-ben Vas-heggyel egyesült, és azóta *Vonyarcvashegy* néven önálló kisközség.³⁶ Hegybírójának ládájában számtalan érdekes, régi kézírás van, amelyek — sajnos — pusztulásnak vannak kitéve és még teljesen rendezetlenek.³⁷ Az 1938. év nyarán két ízben is órákon keresztül próbáltam bizonyos rendet teremteni ezen vonyarci iratok között, ami a Szent Kereszt-kápolnájának irataira nézve részben sikerült is. Közben — a sok közül — néhány szőlőhegyi adatot is lemásoltam. Ezek a következők:

1. Vonyarci Horváth István javainak összeírása 1817-ből.

Ebből az igen érdekes összeírásból megtudhatjuk, hogy mi mindenféle ingósága is volt akkor egy szőlősgazdának, mi volt azoknak az árverési értéke és kik voltak a licitálók?

„Vonyartzi Praediumban lakozott néhai *Horváth István* maradt Ingó és Ingatlan Javaknak öszve írása, és azoknak Licitatione mediante lett eladása eképpen vagyon.

	<i>Neve a Vevőnek</i>	<i>Neme a Jóságának</i>	<i>Restan</i>		<i>Solvit</i>	
			f	Xr	f	Xr
	Menyhárt János	Vonyartzi Szőlőt vette meg	1223	20	—	—
	Nagy Mihály	Pálinkát főző Rez Kazán	31	—	31	—
	Menyhárt János	Párló Vass Fazokat	1	—	1	—
	Tsák György					
	kasznár úr	Egy Széles Kapát	1	54	1	54
5	Rédei Ferentz	d ^o d ^o d ^o	2	18	2	18
	Fodor István	Egy irtó Kapát	1	12	1	12
	Győrei Ferentz	Egy Fejszét	2	—	2	—
	Tsák György					
	kasznár úr	3 Kiss Baltákat	2	9	2	9
	Paer Joseff	Egy Széles Kapát	1	18	1	18
10	Gelentsér István	Egy Vonyogót	—	21	—	21
	Antal Ferentz	Egy Szekeret Lánczokkal	41	—	41	—
	Győrei Ferentz	Egy Szekerczét	2	39	2	39
	Kenyeresz Joseff	Másik hitván Szekerczét	—	24	—	24
	Fáro Nagy Márton	2 Kasza kalapács ülővel	1	30	1	30
15	Ikervári Joseff	Egy Kaszát nyelestül	—	45	—	45
	Fáro Joseff	3 Mecző Késeket	—	48	—	48
	Szabó János	2 Gyalukat	—	39	—	39
	Nagy Mihály	Apró darab vasakat	4	—	4	—
	Nagy Mihály	Arató Sarlókat	1	24	1	24

³⁶ V. ö. még 50. alatt is.

³⁷ Ezeket és más régi iratokat stb. is egyedül megfelelő helyükre, a keszthelyi Balatoni Múzeumba kellene megőrzés végett beadni!

	Neve a Vevőnek	Neme a Jószágának	Restan		Solvit	
			f	Xr	f	Xr
20	Kenyeres Joseff	2 Serpenyőket	1	15	1	15
	Horváth Mihály	Egy Fűrész	1	48	1	48
	Dornyai Joseff	Egy szál czeruzát	—	5	—	5
	Németh Mihály	Ottó Fűrész	—	30	—	30
	Keresztes István	Egy Pár Botskort	—	33	—	33
25	Hetési György	Egy Skatulát	—	24	—	24
	Molnár Antal	Vass Nyársat	—	33	—	33
	Molnár Antal	Egy Kiss Törsért	—	30	—	30
		Latus 1-um	1325	19	1325	19
	Fáro Nagy Márton	2 öveg Lámpást	—	30	—	30
	Szabó János	Egy Pintérező Kést	—	36	—	36
30	N. Szalai Antal	2 marha Harang	—	18	—	18
	Csácsi Kováts János	Egy Tehenet	124	—	124	—
	Zábó Márton	Egy Bádóg Csutorát	—	15	—	15
	Szabó János	Egy fa Lapátot	—	16	—	16
	Fáro László	2 Gráblát	—	6	—	6
35	Szabó János	egy gyújtó vellát	—	13	—	13
	Zábó Márton	egy Kiss vatalé hordót	1	36	1	36
	Szabó János	Két sajtárt	—	20	—	20
	Szabó János	Egy Csépet	—	5	—	5
	Kasznár Úr	Egy Rostát	—	24	—	24
40	Szabó János	Egy rokkát 4 orsóval	—	32	—	32
	Bakos Joseff	Meszes Pitlit	—	15	—	15
	Zábó Márton	Lisztes Fazokat	—	8	—	8
	Győrei Ferentz	Czirkaliomot	—	9	—	9
	Antal Ferentz	Dörgölő Lapitzkát	—	2	—	2
45	Fehér Mihály	Etzetes Korsót	—	21	—	21
	Zábó Márton	Egy Korsót	—	10	—	10
	Győrei Antal	Kiss Köpülöt	—	2	—	2
	Pöntör László	Egy Viselt Ködment	—	39	—	39
	Keresztes István	Irha Nadrágot	—	51	—	51
50	Zábó Mártony	Viselt foltos posztó Nadrágot	—	10	—	10
	Zábó Mártony	hitván ködment	—	31	—	31
	Andorkó Antal	Ökör nyakra való szalma karika	—	52	—	52
	Eörse Leánya	Sütő Tekenyöt	2	21	2	21
	Kotsis László	Turó Tá(?)ll	—	16	—	16
55	Antal Ferentz	Egy hosszú szűrt	8	—	8	—
	Keresztes István	egy Ujj Ködment	14	15	14	15
	Zábó Márton	Két Tokmánt	—	6	—	6
	Szabó János	egy puszta Ágyot	—	48	—	48
	Menyhárt János	2 Vödör	—	24	—	24
60	Eörse Leányáé	egy Láda	1	27	1	27
	Menyhárt János	egy Szita	—	17	—	17
	Nagy Mihály	Szűrő Szita	—	3	—	3
	Győrei Ferentz	Fejő Kánna	—	18	—	18
	Menyhárt János	Köpülő Kánna	—	54	—	54
65	Bakos Joseff	egy Soó Tartó	—	42	—	42
	Győrei Antal	Tejes Fazék	—	18	—	18
	Rentzes János	Egy Mosár	—	8	—	8
	Dávid György	Cserép Tányér	—	2	—	2
	Kenyeres Joseff	Cserép Tányér	—	32	—	32
70	Szabó János	Fa Tányér	—	8	—	8
	Németh Mihály	Két rongyos Kép	—	4	—	4
	Szabó János	Egy Vizes Korsó	—	8	—	8

	Neve a Vevőnek	Neme a Jószágának	Restan		Solvit	
			f	Xr	f	Xr
	Keresztes István	Szakasztó Véka	—	33	—	33
	Németh Mihály	Fehér Korsó	—	16	—	16
75	Szabó János	Füles Öveg	—	5	—	5
	d ^o d ^o	Kiss Kosár	—	15	—	15
	Dávid György	Ruha szárazto kötél	—	51	—	51
	Andorkó Antal	Branna fa fogakra	1	—	1	—
	Szabó János	Egy Kiss Melentze	—	20	—	20
80	Szabó János	Pusztá Tengöl	—	30	—	30
	Győrei Antal	Hitván hidas	3	36	3	36
	Antal Ferentz	Szökrény	8	9	8	9
	Fáró Joseff	Vonyó Szék	—	18	—	18
	Keresztes István	2 esztendős Üszó borjú	44	—	44	—
85	David Gyuri	Párló sajtár	1	24	1	24
	Németh Mihály	Egy Butsér	—	4	—	4
	Andorkó Antal	Gombkötő eszköz	—	6	—	6
	Horváth Mihály	Egy Pintze hell Széna	23	—	23	—
	Szép János	Sütő Lapát	—	27	—	27
90	Balog Joseffné	Két Teslát	—	22	—	22
		Latus 3-um	91	29	91	29
	Nagy Mihály	Sűrű Söprű	—	5	—	5
	Horváth Páll Szüts	Avétt Szür	3	—	3	—
	Fáró Joseff	egy jobb Kalap	—	39	—	39
	Szekeres Ferentz	Avétt Kalap	—	10	—	10
95	Szép János	Egy Kiss Véndöl	—	16	—	16
	Szabó János	Férfi Csizma rongyos	—	5	—	5
	Menyhárt János	Egy Pár Asszony Csizma	5	21	5	21
	Németh Mihály	d ^o d ^o rongyos	—	12	—	12
	Nagy Mihály	Taliga Kerek 1	—	5	—	5
100	Dornyai István	Eke Taliga	9	15	9	15
	Ikerváry Joseff	8 akó bort à f 10 Xr 24	84	—	84	—
	Horváth Eörse	5 akó bort á f 9—	45	—	45	—
	d ^o d ^o	30 Itze Pálinka à f 1 Xr 10	37	30	37	30
		Latus per se	185	38	185	38
		„ 1-um	1325	19	1325	19
		„ 2-dum	158	19	158	19
		„ 3-um	91	29	91	29
		Licitatióbéli Somma	1760	45	1760	45
		Két Rendbeli Chartabianban Interesen	400	—	400	—
		Summa	2160	45	2160	45
	Két rendbeli Temetésre az Eskütteknek 3 избéли fáradtságok Bötsü conscriptio és Licitatio Alkalmosságával		104	45		
	Kihúzáván a költéget Marad forint		2056	—	2056	—
	Ebbül kiszámlálván az Anyai Just 25 f melly tsak 4 egy Testvéreket illet, marad föll osztandó Somma 2031 — 2031 —					
	Ezen 2031 fkon 5 osztotnak, de az ötödik tsak Fél részt híz, mivel tsak Atyai Just híz, 4-en pedig Atyai és Anyai Just húznak, így tehát					
	Horváth Joseff Fél rész	229 f — Xr azaz kétszázhuszonkilentz				
	Horvat Páll egész részt	456 45				
	Anna, Keresztes Istvánné	456 45				
	Eörse, Haller Györgyné	456 45				
	Juli, Menyhárt Jánosné	456 45				
		Summa 2056 00				

(Ezután következnek 20 sorban különféle számadás, illetve osztály a nevezett testvérek között, amely néprajzilag kevésbé lévén érdekes, itt mellőzhető.)

„Melly eképpen végben ment Öszve Irásrul, Licitatorul, és Osztrul adgyuk ezen *Bizonság Levelünket*, Vonyartz 15° X-bris 817”.

(Elszámolások vannak még a kéziratban „1819 die 10a X-bris”, végül „1822 die 27 May”.)

A licitáción eladott és árakkal együtt felsorolt tárgyak („Jószágok”) legtöbbje érdekelheti az etnográfust. Persze itt nemcsak a szőlőműveléshez tartozó tárgyak szerepelnek, hanem az egyszerű falusi ember életével összefüggő mindenféle egyéb tárgyak is. Ilyenek:

I. Gazdálkodás: Pusztá tengöl (80). Taligakerék (99). Eketaliga (100). Tesla (90). *Branna fa fogakra* (78).³⁸ Szekér láncokkal (11).

Fa lapát (33). Sütő lapát (89). Kasza nyelestül (15). Kasza kalapács ülővel (14). *Arató sarlók* (19).³⁹ Tokmán (57). Csép (38). Vonyogó (10). Vonyósék (83).

Metszőkés (16). Pintérezőkés (29). Fűrész (21). „*Ottó*” (oltó) *fűrész* (23). Grábla (gëreblye) (34). Gyalu (17). Széles kapa (4, 5, 9). Irtó kapa (6). Fejsze (7). Kis balta (8). Szekerce (12, 13). Kis kosár (76). Öveg lámpás (28). Sűrű söprő (91). Szakasztó véka (73). Bucsér (86).

II. Allattenyésztés: Sótartó (65). *Bocskor* (24). Marha harang (30). *Gyújtó vella* (35).⁴⁰ Ökör-nyakra való szalma-karika (52). Hidas (81). (Érdekes, hogy semmiféle *halászati* eszköz nincs a felsorolt „jószágok” között.)

III. Szobabútorzat. Pusztá ágy (58). Láda (60). Szókrény (82).

IV. Konyhaszerszámok: Vas nyárs (26). Párló vasfazok (3). Lisztes fazok (42). Párló sajtár (85). Cserép tányér (68). *Fatányér* (70). Kis melence (79). Sütő teknő (53). Mozsár (67). Kis vendöl (95). Vödör (59). Serpenyő (20). Sajtár (37). Fűles öveg (75). Korszó (46). *Ecetes korszó* (45).⁴¹ Fehér korszó (74). Vizes korszó (72). Bádóg csutora (32). Kis *vatalé hordó* (36).⁴² Meszes pitli (41). Ruhaszárzató kötél (77). Rosta (39). Szita (61). Szűrő szita (62). Kisköpülő (47). Köpülőkanna (64). Túrós tál (54). Tejes fazék (66). Fejő kanna (63).

V. Fonás-szövés szerszámjai: Rokka orsókkal (40). Dörgölő lapicka (44).

³⁸ Bizonyára *borona fa* értendő alatta? Esetleg a borona-építkezéssel függ össze? V. ö. M. Oklevéltár, p. 88.

³⁹ *Bátky Zsigmond* szerint (Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp. 1906., p. 43.) az *aratósarló* régebben általánosan el volt terjedve egész Európában. Ma már csak eimaradottabb országokban van meg.

⁴⁰ Én azt hiszem, hogy ezen *gyújtó vella* alatt amolyan *forgácsvilágító* értendő(?), mint aminőket a 41. táblán ábrázol és ír le *Bátky* (id. mű, p. 132, 133).

⁴¹ *Bátky* (id. mű, p. 196) közli egy *eceteskorszó* rajzát is (63. tábla, fig. 1.); formája szerint a bosnyák korszóknak rokona s nem lehetetlen, hogy a török világ maradéka. *Bátky* szerint eddig csak a Dunántúl déli feléből ismeretes *eceterlelésre!* Ime most kiderül, hogy a régiségben megvolt a Balaton mellett is, akárcsak pl. a *fatányér* (70) stb. is.

⁴² Már *Jankó* említi (id. mű, p. 272.) a Balaton mellől a *vatalé* vagy *vatalér* nevű csobolyót; vagyis kétfenekű, lapos, dobalakú, fertályakós hordócskát vagy csutorát. A *vatalé* tudvalevőleg megvan a régiségben is! V. ö. M. OklSz., p. 210. és főleg p. 1072.

VI. *Ruházat*: Kődmen (48, 51, 56). *Irha nadrág* (49). Posztó nadrág (50). *Szűr* (92). *Hosszú szűr* (55). Asszony csizma (97). Férfi csizma (96). Kalap (92, 93). *Bocskor* (24). Gomkötő eszköz (87).

VI. *Egyéb*: Kis törzs (27). Skatula (25). Ceruza (22). Cirkaliom (43). Apró darab vasak (18). Rongyos képek (71). *Elő állatok*: Tehén (31). Két esztendő üsző borjú (84).

Feltűnő, hogy a vonyarci szőlőhegyen milyen kevés *szőlészeti-borászati tárgy szerepel*: Metsző kés, bádog csutora, vatalé hordó, pálinkafőző réz-kazán. A *bucsér*, vagy *kópic* szalmából, vékaszerűen fonott, kas- vagy korsó-alakú készítmény, melyben borsót, tojást stb. tartottak. Itt-ott még ma is használják.

2. Kövér János, vörsi plébános, vonyarci szőlejét átadja gróf Festetics Lászlónak, 1834 dec. 4.

„Alól irtt adom tudtára mindeneknek, akiket ezen dolog most vagy jövődöben illethet, hogy minek utánna Tekéntetes Keszthelyi Uradalomhoz helyhezet *Vonyartzi pusztabéli* két szőlőmtől esztendőnként járandó *hegyvám és kilentzedbéli úri adózásokat* a Méltóságos Gróf *Tolnai Festetics László* cs: királyi kamarás úr ö Nagysága, folyamodásom következésében, holtom napjáig nemcsak elengedte, de azt is megengedte volna, hogy az emlétet két szőlőmnek *szüretelését*, esztendőnként *szabad tetszésem szerint kezelhessem* s végezhessem, annál fogvást tisztelt ö Méltóságának ebbéli kegyességét meghálálni kívánván, azon két vonyartzi szőlőm közül keletről *Kövesdi György*, Nyugatrul *Andorka Ferentz*, Éjszakrul *Hegy gyepű*, azon túl országút, Délről pedig *Nemes Szalay Mihály* szomszédságaikban fekvő *Szekeres* vagy *Bujtor* féle szőlőmet Tisztölt ö Méltóságának és Méltóságos maradékinak átul adtam, ezen levelem által előörökétvén, semminémü just vagy örökséget ez eránt magamnak fönt nem tartok, hanem Tisztölt ö Méltósága mai naptól fogva, mint sajátját, szabadon bírhasssa s gyarapit-hassa.

Költ *Vonyartzon* December 4-én 1834.

Bujtor György Hegy Biró előtt

×

Horváth Mihály Esküt előtt

×

Antal Ferentz Esküt előtt

×

Rádi András Esküt előtt

×

Bujtor Feretz Esküt előt

×

Ns: Szalai Ferentz Esküt előtt

×

Stellik János Esküt előtt

×

Fodor Josef Esküt előtt

×⁴³

Kömives György Vonyortzi hites jegyző előtt,

Kövér János m. k.

Vörsi Plébános“.*)

3. *Nemes Dornyai József* eladja vonyarci szőlejét *Vig József*nek 1834.

„*Ns: Dornyai Josef* eladta vonyartzi *Helségben* fekvő, fölrészről *Horváth György*, Délről *Kacsiba György* szomszédságában levő *Felesége szőlejét Vig Josef*nek, *Feleségének Lictenvolner Tréziának* Egyezer négyszáz váltó forintokért, id est flnis 1400, hozá adván 40 akó *Bortartó* hordót, egy kádat, egy csöbröt, egy vödröt kötelestől, egy széles kapát, egy *Bujtó* kapát, egy karózó vasat jót, egy metsző kést egy otska asztalt, egy padot, et fekete

⁴³ A kézvonás jele (×) mutatja, hogy valamennyien analfabéták voltak.

*) Említi őt 1815-ből *Jankó* is (p. 396) és mint író *Szinnyei J.* is (Magyar írók é. és m. VII. K., p. 154).

fogast, Prést és egy jászolhoz való föli fát és három Czöveket és ami vetés vágyon a földbe.

Költ Vonyartzon December 14.-én 1834.

Bujtor György bíró előtt × Ns: *Szalai Ferentz* Eskütt előtt × *Horváth György* kisbíró előtt ×

Kőmíves György jegyző előtt.

4. Vonyarci szőlő-eladása Gáll Ferencnek és feleségének, Farkas Ilonának 1804-ben.

„Alább irtt ezennel meg ismérem és adom emlékezetül az kinek illik, és Vallom ezen Levelemnek rendiben, hogy Vonyartzon, Cser nevezetű diverticulumban, *Horváth Mihály* és *Kalián Mihály* Szomszedságokban, Tettes *Szababéri Horváth Uragtság* Fundusán a minémű egy darab szőlőt, hozzá tartozandó Szántó Földel és Kaszálóval edgyütt birtam, azt mái alul irtt napon és esztendőben adtam ell örökben meg másolhatatlan képpen, *Gall Ferentz*nek, Feleségének *Farkas Ilonának* utriusque Sexus Maradékjoknak Száz Tiz Rhen. Forintokért, id est in et pro florenis Rhennens. 110 Semminémű Jusst magamnak vagy Maradékomnak mastanra vagy jövendőre fent nem tartván, minden meg hívás ellen mondás és tilalmazás nélkül által adtam az irtt vevő Feleknek és Maradékjoknak, Legatariusinak, és Cessionariusinak, meg adván esztendőnként az T. Földes Uraságnak tőle járandó igaz Leves 9 det, mint Sajáttyokat birhassák, és Gyarapéthasák. Melly eránt a szokott Legalis Evictiót magamra föll vevén, mind ezeknek nagyobb bizonságára, és erősségére Saját Subscriptiómmal meg erősítve, adom ezen Venditionalis Levelemet, az Betsületes Vonyartzi Helység Birája és Esküttyei előtt, és azon Helység H Pecsettye alatt. Actum Keszthely die 24a Aprilis 1804.⁴⁴ (P. H.)

Angyán Páll Helység Birájo előtt m. p.

Vasvári János Vonyarci Helység Esküttye előtt m. p.

Mosdósy Ferentz azon Helység Esküttye előtt m. p.

Kiss Márton azon Helység Esküttye előtt ×

Lucz Josef Helység Esküttye előtt ×

Zagrai György Helység Esküttye előtt ×

Persovits Mihály Helység Esküttye előtt ×

Kiadva *Lapay László* Vonyartzi Helység Notariussa által m. p.

Böröndi Farkas Helység Kis Birájo előtt m. p.”

VI. (Cserszeg-) Tomaji szőlőhegyi adatok.

A Keszthely északi tőszomszedságában fekvő mai *Cserszeg-tomaj* (régebben csak „*Tomaj*”) szőlőhegyeiről is számos följegyzés maradt ránk Keszthely város Levéltárában. Így az „*Articuli Promonthoriales pro Promonthorio Tomaj Anno 1776 emanati*” című, jó megtartású, kis kéziratot könyvecskében nemcsak a már föntebb említett 33 articulus foglaltatik benne, hanem utána számos érdekes följegyzés is a tomaji szőlőhegyről; ez utóbbiakból néhányat mutatóban itt közlök:

1. Esküvés formája a' Biráknak. (p. 72)

„En N. N. Esküszöm: hogy minekutánna ezen Tomaji Hegység Birá-

⁴⁴ Érdekes véletlen vagy felületesség, hogy éppen az „alább irtt” eladó nem írta alá a nevét, — a „saját subscriptióját”, — ezen venditionális levélre, amely tulajdonomban van.

jának választattam volna, ezen Hivatalomban hiven és Lelki esméretem szerént eljárók, az igazság ki szolgáltatásában minden atyafiságot, komaságot, sógorságot, tekéntetet, részre hajlást, haragot, barátságot, adományt, magam hasznát, másnak kárát, félre teszek, a Molgos Uraság parantsolattyaait hiven tellyesítem és alatt valóim által tellyesíttetem, annak, és a' Hegység hasznait elő mozdítottom, káraikat pedig el távoztatom, egy szóval minden bírói kötelességeimben articulushaink, és a keresztény lelki (p. 73) észmeret útmutatásai szerént fogok munkálkodni, és eljánni, Isten úgy

Kiadta *Hegedüs Josef*

Urod: Jur. Pristaldus m. p." (p. 73)

2. Elöljárók választása 1778-ban.

„Anno 1778 Die 26a Aprilis *Tomai Promonthoriumban* Molsághos Uraságh személyében álló *Kovács Ferentz* Kasznár Úr jelenletében, *Haraszti Josef* Eöreggh Biróságghban Confirmáltatott, úgy szintén *Kiss Bírónak Sánta Ferentz*, Hegybéli Eskütteknek *Kovács Josef*, *Parragh Josef*, *Bándi Márton*, *Szeles János*, *Szabó Ferentz*, *Zerveics György*, *Szabó János*, *Jakab János*, *Kozics Benedek*, *Vlasics Szabó Márton* és *Göndöcs János* föl esküttek, nem külömben *Uki Szabó Nagy Péter*.

Nem külömben külöféle Helységeekben Hegy Mesterségekre választattak következők:

1° *Tomajon Papp Márton*

2° *Tetédén Récsi Nagy Ferentz*

3° *Farkas Hegyben Szupponics Márton*

4° *Barát Gödörben Terpeli János*

5° *Csete mályán Jakovics György*

6° *Uki Szabó Nagy Péter* ezen esztendőre magát megh váltván in fl-is 4.

Kovács Ferentz m. p.
kasznár."

3. Szülő Levelek Prothocoluma. (p. 97)

Álljon itt a sokból egy néhány:

a) „Anno 1779 die 8a May *Német Kata*, *Mihályfai Pál* Eözvegye, atta el az *Verébhegy* alat levő Szőlejét, egy kis hajlékkal edgyütt, *Mészégető Bognár Josefnek*, Feleségének *Sipos Sofiának*, in fl. 71."

b) „Anno 1779 die 12a Juny, *Szentpáli László Farkashegy* alatt levő Uj szőlejét atta el *Gáll Györgynek* in fl. 88."

c) „Anno 1779 die 20 X-bris *Karmacsí Kis György* atta el *Selemhegyi* uj szőlejét *Pandur Josefnek* in fl. 95." (p. 97.)

d) (p. 98.) „A^o 1780 die 5a Juny *Farkas Antal* az *Moltgo Groff Fesztetics Páll* Urunk eő *Exllja Farkashegy* Diverticulumban levő Szőlejét, Szántóföldeivel és Rétyeivel edgyütt alku szerént megh vásárolta in fl. 400."

e) „A^o 1782 die 26a Apr. *Jari Klára*, *Harajkói Josef* Eözvegye atta el az *Tomaj* hegyen levő Szőlej közöt levő *Tizedes Szőlejét* maga *Édes Leányának*, *Harajkói Rusinkának* in fl. 200."

f) „A^o 1782 die 19a Augusti *Haraszti Joseph* atta ell *Uji Hegy* nevezetű *Diverticulumban Kilenczedes Szőlejét* örökben *Ladányi Josephnek* in fl. 44."

g) „A^o 1782 1a Augusti *Portás Jánosné* atta el örökbe *Tomaji* nevezetű *Diverticulumban* *Hegyvámos Szőlejét* *Cse Josephnek* in fuis 4."

h) „A^o eod. (1787) Die eod. (15a April.) *Dornyai Máté* atta ell Szőlejét *Vilhelm Leopoldnak* f. 82." ...

Végül sok érdekes adatot találunk *Keszthely: Városi Levéltár*, 1232. 90. szám alatt „*Cserszegi szállókra vonatkozó valomások*” cím alatt is.

VII. Dézsma, szüret, stb. Keszthely vidékén.

A sok-sok adatból álljanak itt a következők:

1. Keszthelyi uradalom panasza az elmaradt dézsmáért.

(p. 386) „Érkezett octb. 29-kén 849. Rend. ps. 49. Zalamegye alispányi hivatalának Pécs octb. 19-én 849. Megyéjekben keblezett *Keszthelyi Uradalom* ügyvédjének az oda való katonai parancsnoksághoz, beadott, onnét a kerületi főparancsnoksághoz jutott, mely helyről ide tárgyalás végett áttett másolatokban, ezennel idemellékelte iratokból kiveendi, a t: alispányi hivatal, miszerént a panaszt emelt Uradalom az eránt keres orvoslást:

a) hogy a *tavali bor Dézsma meg adattassék*,

b) hogy az *idei bor dézsmának kiszolgáltatása elrendeltesék*, mely panasznak elsőjére, 1848-iki bor dézsma megvétele bõre a kerület utasítással ellátva éppen nem lévén, sőt inkább a mennyiben a' folyó évi bor dézsmának kiadása eránt legfelsőbb helyről nyertt rendelet, mely eránt Zalamegyére nézve a t: alispányi hivatal útján, 311-ik sz. alatt intézkedni nem is késsen, és abban a mult évi bor dézsmának kiadatásáról semmi intézkedés nem lenne, mely elhalgatásból annak nem követelhetését kellene józanul következtetnem, ezennel az iratokat át téve, oly rendeléseket kívánok sürgetőleg a' mennyiben talán még meg nem történtek volna, a t. alispányi hivatal által tettetni, mely rendelések már hivatkozott kerületi főbiztosi % alatt a tisztelt hivatalhoz áttétele, és ugyan annál fogva minden tavaroli (? Dr. DB.) évre nézve támasztott igényt meg szüntetvén, folyó évre a bor dézsmát a legfelsőbb helyről, intézmény alapján, kinek-kinek, kit az illet, megadattatni Munkás légyen jelentését ezek felett várva. B. Vernhard tábornok, Pécs kerületi parancsnok rendeletére: Cseh m. k. Baranya megye alispánja“.

(Keszthely: Városi Levéltár. 1192. p. 386.)

2. Az 1848. évi bordézsmát utólag beszédtek.

„6-mo Az 1848-ik é. bor Dézsmára nézve Nagyságos *Bogyay Lajos*, Zala-megyei Cs. kir. Főnök úr rendeletéhez, az 1848-dik é. termés, hol az *akolás* meg nem történt, vagy bevallás után ki nem tudhatik 10 évi termésből az arány kidolgoztatván, ezen kults szerént szedessen be, az 1849-ik évről a szó úgy sem foroghatván fel, e' végett a rendeletek már úgy is kihirdetve lévén, a 848-ik é. termésből, hol a 9-et megadni vonakodnának, vagy éppen megtagadnák, elsőben felvilágosítással, ennek sikere nem lévén, hozzám tett jelentés után, *karhatalommal is beszédendõ*, magában értetõd-
vén az illy katonai karhatalom költségeinek viselése“.

(Keszthely: Városi Levéltár. 1192. p. 390.)

3. Dézsmaváltság rendezése 1850-ben.

„992—FF A' Fehérvári polg. ker. Fõispánya — Ngs *Bogyay Lajos* Úrnak, Zala-megye cs. k. Fõnökének, Fehérvár, Martius 3-án 1850.

A' telyhatalmú országos biztos N. Molga mult Febr. 12-én, 696 szám alatt kelt felterjesztésébõl *sajonnal* értette, hogy a' *szõlõ dézsmának makacs és törvényellenes megtagadása*, a' katonai karhatalomnak alkalmazását Zalamegyében ismét két helyen szükségelte légyen, midõn egy részrõl a hatóság-
nak békitõ, de egyszersmind erélyes fellépésétõl kellõ sikert vár, más részrõl reményli: miszerint annak kilátásba tétele, hogy az 1848-dik évi 9-ik T. cz. által érvényességében fenhagyott *tartozásoknak egyezkedés útján megválthatása nem lehetetlen*, 's talán legközelebb már eszközlendõ is leszzen, a' *háborgó kedélyek megnyugtására* szolgálván, hasonló ellenszegülések elejét vehetni, ezt Ngoddal mult Febr. 28-án 2899—9 sz. alatt nyert

utasításomhoz képest tudatván, olly kéréssel hozom kapcsolatba, hogy az itt kilátásban tett remények valósulhatásáról, félhivatalos úton a' (p. 503) közönséget értesítvén mind ezek, még pedig a népnek fentálló tartások törvényszerűségéről leendő meggyőzése által, a' belső nyugalom megszilárdítására, hatályosan közremunkálni sziveskedjék. Ker. Főispány Úr helyett Fridrich György m. k."

(Keszthely: Városi Levéltár, 1192., p. 502—503.)

4. A szüretelés idejének betartása a keszthelyi szőlőhegyekben.

a) „Körlevél. Knezevich ezredes s dandárparantsnoktul Bogyay József főbíró Úrnak. Azon nehézség terjesztetett elejbém, hogy a *keszthelyi uradalomhoz tartozó szőlőhegyi birtokosok*, minden előleges bejelentés és felsőbb-ségi engedelem nélkül, a *szüretet elkezdették*, sőt némellyek már a mustot is eladták s ezáltal az illyetű felsőbbiséget *hegyi jogaiban* rövidíteni törekcszenek. Főbíró Úr tehát azon igyekezék, hogy a kérdésben levő szőlőhegyek birtokosai, boraikat előlegessen, az utóbb kiszabandó *hegyvám* mibe állásának meghatározásáig, *megakoltassák*, hogy azon okra, ha ezen jog ismét fentartatnék, az illyetű járandóságok azonnal kiszolgáltassanak. Keszthely October 7-én 849. Knezevich m. k. ezredes".

(Keszthely: Városi Levéltár, 1192., p. 375.)

b) 1077. 3391—Z. F. Sept. 19. 1850. ... Végül figyelmeztetnek a Birájok, hogy miután a *szüretelés ideje* közeledik, nehogy magokat bajban keverjék, oda utasíttatnak, hogy mindenekben a kiadott felsőbbi rendeletekre és a *Hegyarticulusokhoz tartásák magokat*, senki a' szüretet urasági, vagy ha tán ez a' községek (p. 608) káraival, azt kelletinél több időkre halasztaná, e' hivatalnál teendő jelentés következtében nyerendő *engedelem nélkül megkezdeni meg ne merészelje*, valamint szinte a megszüretelt *mustot* is, míg abból a' nagy articulusok értelmében, az Uraságok kielégítve nem lesznek, eladni meg ne merészelje; — minden kihágásokért a' hegyiség előljároi felelőskéké tétetnek. Kelt Sümeghen Sept. 22-én 1850.

Legvégül figyelmeztetnek azon helységbeli lakosok, kik *faézasi jótékonyssággal* még jelenleg is élnek, hogy ezen faézással öszvekölte levő *fa-vágási és karátsón fa hordási köteleességüknek*, már ezelőtt kihirdetett rendeletek nyomán, ne hogy a' mulasztás miatt bajba keveredjenek, pontosan eleget tegyenek. Bogyay m. k., cs. k. főbíró.

(Keszthely: Városi Levéltár, 1192., p. 607—608.)

VIII. Keszthely szőlőhegyi lakói.

Róluk *Bontz József* meglehetősen keveset írt ekképen: „A *hegyiek* a szőlők után *hegyvámot*, egyéb terményekből 8-dot, 9-det és 10-det adtak és azt beszállítani is tartoztak”.⁴⁵ „A szőlősgazdák, a *hegyvám*on kívül, kenyér és kappan helyett, 25 pénzt fizettek. A *hegyvám*ot a falusiak a kijelölt helyekre összehordták, a városiak behordták”.⁴⁶

Keszthely város és az uradalom között száz évig tartott az úrbéri per. *Festetics László gróf* alatt az örökös úrbéri szerződéssel 1838-ban befejezést nyert ugyan, de ez csupán Keszthely lakóira vonatkozott, míg az uradalom és a hegylakók között levő úrbéri viszonyokat nem szabályozta. „A földesúr a várossal

⁴⁵ *Bontz József*, id. mű, p. 123, 125, 132, 133, 135—136, 157, 158.

⁴⁶ U. o., p. 123. — ⁴⁷ U. o., p. 125, V. ö. még: *Extractus Protocolli Urbialis Comit. Zalad. Gen. Congregatio*, 12 mai 1810. Nr. 4. — Keszthely:

egy polgári igazgatás alatt állott *Cserszeg, Tomaj, Gyenes, Diás, Vashegy* és *Vonyarc* hegybéli lakosokra nézve, az összes földesuri jogokat teljes mértékben tovább is fenntartotta, így a *szőlőhegyi lakosok*, kik mint a várossal egy polgári igazgatóság alá tartozó lakók, az úrbéri keresetben (p. 133) jelentékeny részt vettek, ama kedvezményekből, melyekben a város részesült, kirekesztettek: a város jövödelméből nem részesültek, az előljárók választásába be nem folytak. Ennek természetes következménye az lett, hogy a *hegylakók* a közös terhek alól, melyeket eddig a várossal együtt viseltek, magukat kivonták s lassankint önálló községekké alakultak.⁴⁷

Így tudjuk, hogy *Tomaj Cserszeggel* 1846-ban politikai községgé egyesült, és jegyzőileg az ugyanakkor felállított polgárvárosi jegyzőséghez csatlakozott.⁴⁸ *Diás* 1840-ben egyesült *Gyenessel* egy politikai községgé, és 1863-ban a vonyarci jegyzőséghez csatlakozott. *Vonyarc* 1850-ben egyesült *Vashegygel* egy politikai községgé,⁴⁹ amelyben 1862-ben jegyzőséget is felállítottak.⁵⁰

Ezek Bontz József történeti adatai, illetőleg már csak végeredményei annak a hosszú harcnak, amelyet Keszthely város nevezett szőlőhegyeinek egyes birtokosai eredetileg csak a szőlőhegyeken, a saját birtokukon való lakhatásért folytattak, s amely harc végül is nemcsak a künnlakhatás engedélyezésével, hanem még a teljes községi önállóság kivívásával is végződött.

a) *A katonatartás terhei elől a városiak a szőlőhegyekbe költöznek.*

„A Ts: Ns Vrgyének 1819-ik Eszt. Martius hónapnak 15-iki köz Gyülekezete Jegyzőkönyvének 544-ik száma alatt úgy T: *Hertelendy György* Első All-Ispány Urnak 1820-ik Eszt. Augusztus Hónap 6-kán kiadott rendelkezés következtében, meghagyatik Keszthely Mező-Városi Elöljáróknak, hogy minekutánna a' *Szöllő-Hegyekben való lakás felseőbb Helyekről* tilalmaztatik, annál fogva hogy az illyes Lakosok a' *Városban leendő által költözésre szorgalmaztassanak*, e' következő rendelkezésekhez az Elöljárók magokat tartani el ne mulassák.

(p. 68) *Elsőben*: Minekutánna bizonyos az, hogy többnyire a' Városiak azon okbul költöznek ki, hogy az általmenő és állandóssan szállást tartó, *katonai Szállástól és tartástól mentesek legyenek*, ahoz képest, nehogy a' Szegényebbek, a' birtokosabbak által nyomorgattassanak, meghagyatik a Városi Elöljáróknak, hogy az ollyanokra kétszer annyi katonai tartást veszessenek ki, és az városbélieliek annyiból kevesebbet fizetni kötelesek lesznek.

Másodsor: Panaszképpen jelentetett az is, hogy a *Szőlőbéli Lakosok* az Ökreiket eladják, és azok helyett Teheneket vesznek és azokat bé fogván magoknak, vélek minden munkáikat megteszik, és így a' köz terh alul magukat kihúzni akarják. — Melly panasznak következtében azon rendelés

Városi Lvt. — ⁴⁸ U. o., p. 132—133. — ⁴⁹ U. o., p. 163. — ⁵⁰ U. o., p. 164—166. *Pesty Frigyes*: Magyarország helynevei. Bp. 1888., p. 431. szerint Vonyarc és Vashegy községek 1846-ban egyesültek, Bontz szerint (p. 166) pedig 1850-ben. Ezt a kétféle időadatot már *Jankó J.* is észrevette, id. mű, p. 15, 95.

⁵¹ Bontz, id. mű, p. 165.

téttetik, hogy minekutánna a' Tehénen dolgozni úgy lehet, valamint az Ökörön, ha egyszer megtanítottanak arra való nézvest, minden azon gazdák, kik Teheneiken magoknak dolgozni tudnak, szoréttassanak a' köz Terheknek viselésére is. Egy szóval meg hagyatik az Elöljáróknak, hogy minden ügyekezettel azon legyenek, hogy jó módokkal arra bírassák a Hegybéli lakosokat, hogy kintelenek legyenek a' Városba lakásokat bé venni. Sigl. Keszthely, die 1-a Apr. 1824. Forintosházy Forintos György m. p. T: N: Zala Vrgyének Szol. Bírája.⁵²

b) *A szőlőhegyekben állandóan lakni nem szabad. 1838.*

„A Nemes Vármegyének sokszori rendőlése tudni illik, hogy a' szőlő hegyekben állandóan lakni nem szabad, ezennel ismét ujra meg ujjiattatik, és pedig olly formán, hogy ha a' reánk jövő új esztendő első napjáig is a' föl szállítás után a' hegyekből ki nem takarodnak, a' Bírák az illes makatsokat, az alul írtnak be jelenteni szoros kötelelességeknek tartásák, és akkor ugyanazon rendbontók a' Ns Vgye erejével ki fognak a' Szőlő hegyekből hordattatni. Költ Vind. Lakon Decemb. 8-án 838. Hertelendy Imre m. k. fő Bíró“.⁵³

c) *Keszthelyi hegybéliek önálló községekké lesznek. 1846.*

„1846-ik évi X-ber 31-a, 21. — Szücs Gerő Város Jegyzője bé mutatja a városi és hegyeségi lakosokra közössen kivetett közadónak, az ujonnan alakított három hegyeségi közönségek közt miképpen lett elosztását jelenti, hogy azon három hegyeségi közönségek valóságos ön állású falusi közönséggé emelttétvén, a' kiküldött Választmány által, Bíráik el választása is eszközöltetett.

A jelentés tudományul vétetvén, a' fönt olvasható, ez érdembe hozott végzéshez ragaszkodva, a' ... e lépése ellen szükséges okiratok megszerzése a' jelentő Jegyzőnek kötelelességül tétetik“.⁵⁴

d) *Keszthelyi hegyi lakosok ellen vizsgálat. 1849.*

„Keszthely m. városához tartozandó Tomaji, Cserszegi és Gyenesi szőlő birtokosok, mint Keszthelyi Lakosok, 1847-ik évi febr. 10-kétül kelt F. Cs. királyi Örökös fő Hertzeg, Magyar Ország Nádora, Nagy M. M. királyi helytartó Tanáshoz be nyujtott kérelem levelek folytán, miszerént azok a' nevezett szőlő hegyekhez fölötte elszaporodott Lakosok ellenébe panaszt emeltek, melly panaszuk megvizsgálása a N. M. M. királyi helytartó Tanács által megrendelttétvén, T. N. Zala megyének 2435-ik szám alatti kiss Gyűlés határozatanál fogva, a tellyesítendők tellyesítése végett, alulírott kiküldetve lévén, melly föntebb elől soroltak eránti vizsgálódásra, a feleknek köllőleges meghalgtatására, e folyó hó 28-dik napját, reggeli 8 órát tűztem ki. Ugyanezért a folyamodók az érdekelt felek általam jó előre értesittetnek, azon megjegyzéssel, hogy a foglalkozás helyéül keszthelyi Uradalmi Iroda jelettettvén ki. Költ Keszthelyen Augs: 24-én 847. Bogyay m. k. főbíró“.

Kivülről: „Keszthely mező Város Bírája, amennyire a Keszthely mezővárosiakat érdekli, azokkal közölje, továbbá Tomaj, Cserszegi és Gyenesi helységek elöljárói, úgy az érdekletteket, a' kitzűött napon és helyen, hogy megjelenhessenek, egymással halladék nélkül közöljék“.⁵⁵

⁵² Currens, 1820. VII. 25—1828. II. 9-ig. — Keszthely: Városi Lvt., 1190., p. 67—68.

⁵³ Keszthely: Városi Lvt. 1192., p. 81.

⁵⁴ Keszthely: Városi Lvt. 1202., p. 95.

⁵⁵ U. o., 1192., p. 266.

e) Szőlőhegyi lakások megszüntetése. 1853.

„Tudományra jöven felsőbb helyen, hogy igen számos falusi lakos hely állomásokat faluban eladván, a szőlőhegyekben veszik lakásokat, minthogy pedig az ilyen lakások tolvajságoknak, lopásoknak, orgazdaságoknak válnak kútfejévé, ezeknek a megyei Cs: királyi hatóság elejét venni egy kibocsájtott rendeletében ennek megszüntetését elhatározza, minek következtében a helységek biráinak és különösen a hegységek előjáróinak kötelességekké tétetik, hogy minden ily szőlőhegyekben, hol 1848-ik év előtt szőlőhegyi lakások nem voltak, ezen lakosokat az illető falujukba visszautasítsák és az ilyes visszaállésú lakosokat legerélyesebben gátolják és kötelességekké tétetik egyszersmind az ily Előjáróságoknak, hogy ilyes eseteket tüstént a hivatalhoz bejelentsék... December 11-én Sümegén, Mocsáry m. k.“ (1853.)⁵⁶

f) Szőlőhegyekben telepedett lakosok kiutasítása. 1864.

„Zalamegyének 1864. évi febr. 15. s folytatva tartott közgyűlése jegyzőkönyvéből. 414/284. Szőlőhegyi korcsmák és lakosokra vonatkozó Végzés.

Tapasztaltatván az, hogy a vármegye különböző községeihez tartozó lakosok, a községtől távol fekvő szőlőhegyekbe letelepedtek és ezáltal részint a közterhek viselése alól kibújni akarnak, részint bűnös cselekvények véghez vitelére alkalmat szolgálnak és segédkezet nyújtanak, vagy azok elkövetésében magok is résztvesznek.

Mint hogy pedig az ily szőlőhegyekbeni letelepedések a közbátorság és erkölcsiség tekintetéből, veszélyesnek találtatnak s így továbbra rendőri szempontból, meg sem is engedtethek, ugyanazért fő és alszbíró urak ezen végzés által utasítatnak, miszerint a vidékükben levő szőlőhegyekben letelepedett lakosokat onnét kiutasítsák és lakásaiknak egy bizonyos zárhatáridő alatt az illető községbe leendő áttételére, kényszereszközök felhasználása mellett is szorítsák, eljárásaiknak eredményét pedig az év végével, a megyei törvényszékhez bejelentsék.

A jegyzőségek utasítatnak, hogy 15 napok alatt, személyes felelősség mellett, ide irt végzés alá eső lakosokat név szerint feljelentsék, egyszersmind az ollyatén hegyi lakosokat a községekbe beköltözködére meg is intsék s az eredményt ide feljelentsék. Martius 26. — 864. Bertalan m. k. főbíró.”⁵⁷

*

Jegyzeteim között, de főleg Keszthely város és mások levéltáraiban is, számos érdekes följegyzést találunk még a keszthelyvidéki szőlőművelés történetére vonatkozólag. Mindezekről majd egy más alkalommal fogok beszámolni, hogy a hazai szőlőművelés történetéhez további adatokat szolgáltatassak.⁵⁸

⁵⁶ Keszthely: Városi Lvt. 1232., p. 165. 1853 II. 3—1856. VI. 25-ig. 202. Futó körlevél 4602—10579.

⁵⁷ U. o., 1198. Keszthely Mező Város Körlevelek Jegyzőkönyve. 1862 XI. 6—1864. XII. 2-ig., p. 21. Részben kiírás. 127., 289.

⁵⁸ A keszthelyvidéki borona-építkezésre nézve lásd még: Dr. Dornyay Béla: A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi. A Néprajzi Múzeum Értesítője XXXI. évf. 1939. 1. szám, p. 48—59., 18 ábrával. — A gyenesi szőlőkre, borárakra nézve pedig: Dr. Dornyay Béla: Gyenes Szent Ilona kápolnájának történetéhez. Mérei-könyvnyomda, Keszthely, 1938., főleg: p. 15.

Regösdalaink rejtélye. V.

Hejgetés.

Dunántúli Regös-émlék és a pogány magyar sírbatétel szertartása egy csángó népdalban.

DR. KALLÓS
ZSIGMOND

I. Bevezetés.

Az új Wichmann-Kannisto-Csüry-féle *csángó-szótár* népköltési szövegei között első helyen egy „*Hejgetés*” című van közölve. Ki fog tűnni, hogy a dal második felében a magyar pogányságnak eddig egyetlen szertartási emléke foglaltatik. Íme a költemény:

1. Hejgetés.

2. Keljetek fel, bojiérek
3. Gyújsátok meg e gyortyákat,
4. Nyissátok ki ez ejtókat,
5. Vessétek meg e padakat,
6. Adj istennek szent angyala!
7. Memből jöttünk, membe menünk,
8. Lelketeket membe visszük,
9. Testjetekeket fölbe tesszük;
10. Diófából koporsó
11. Leveliből borító,
12. Z' ágaiból legyező,
13. Gyükeriből hangyázó.
14. Puszta pajta fedetlen,
15. Háram beriéb hat szemvel.
16. Aho — —!

A költemény a címmel együtt 16 sorból áll, melyek közül az első hét a regösdalnak legfontosabb motívumait tartalmazza; és ezek, látni fogjuk alább, érdekesen kibővítik azokat a tanulmányokat, melyeket a nyugati székelyeknek és az erdélyi, valamint a dunántúli regösdaloknak 11. századi keletkezéséről a Vasi Szemle II., III. és IV. kötetében közöltem. Kriza óta az erdélyi regölésnek az udvarhelymegyei székelysége szorítóköz adatai lassan kiegészülnek. Legújabbban Blénessy Alajos mutatott rá a Székelység című folyóiratban ilyen „a népszájon napjainkig fennmaradó ősi regölő versekre Gyergyóból” (VIII. 8, 9. sz.); magam pedig a csángó és székely népköltésben is bőven találtam fontos regösnyomokat.

A csángó dalnak előbb második részét fogom tárgyalni, tehát azt, mely a sírbatétel szertartását foglalja magában, azután a költemény címét kell megmagyaráznom, majd szerkezetét és csak legvégül következik az ősi csángó dal első, regölésszerű felének értelmezése. Ez a sorrend talán önkényesnek tetszhetik, de a tárgyalás szempontjából alkalmasabb; és már azért is lehetséges, mert a két rész egymással külsőleg csak elég lazán függ össze.

II. A pogány sírbatétel szertartása.

A magyarok több ezer éven keresztül közvetlen szomszédságban éltek a mai Volga-népekkel, minélfogva a honfoglalók vallása egészen azonosnak bizonyul avval a néphittel, melyet a részben még pogány Volga-népek mindmáig követnek, úgy-hogy a magyar forrásoktól eltekintve, — melyeknek nem volt mindig könnyű dolog nyomára akadni — a magyar pogányság hovatarozandóságának eddig homályba burkolódzott, és még meg nem jelent Magyar Mitológiámban bőven tárgyalt rejtélyéből egyhamar a Polichinelle titka lesz; annál is inkább, mert a Volga-népek pogány hitéről aránylag igen jól vagyunk értesülve.

Mivelhogy Holmbergnek a cseremiszek hitéről szóló munkájában (FF. Communications: 61. Helsinki 1926.) e vallások egyikének felette rendszeres tárgyalását bírjuk, a csángó népdalnak a sírbatételre vonatkozó fele magyarázatához könnyen be lehetne érni ez egy szerzőnek tudósításaival. De hogy fejtegetéseim mennél meggyőzőbbek lehessenek, helyenkint mégis utalni fogok olyan párhuzamokra is, melyek *Mészáros Gyulának: A csuvas ősvallás emlékei* címen (Bp. Ak. 1909.), és *I. Wasilievnek* a vjatkai és kazáni votjákok pogányságáról írt műveiből merülnek (Mém. de la Soc. Fin-Ouigr. XVIII. Helsinki. 1902.).

A költeménynek a halottra vonatkozó fele a nyolcadik sorral kezdődik:

„Lelketeket membe visszük.“

A Hejgetésnek regölésszerű feléből alább ki fog tetszeni, hogy azok, akik a testi hüvelyéből szabadult lelket, még mielőtt a tetet földbe tennék, membe viszik: a *samánok*; ez a sürgősebb feladat. A léleknek erre a gyors elszállítására a rokon népek mai gyakorlatában csak egy-két nyom van. Az a gyanúm, hogy az eljárás késői, XI. századi eredetű a magyaroknál; és szükségessége talán részben keresztény hatásra állott elő, amikor a Dunántúlról Erdélybe (és Moldvába), ottani atyafiságaikhoz szökött pogányság ifjai rászoktak a dunántúli regösutakra. Az ilyenkor Dunántúl előfordult halálesetek alkalmával titokban az ifjak kalauzolására velük érkezett samánok szolgálatát vették igénybe. Feltehető az is, hogy az évközben elhaltak pogány módon való üdvözülésének biztosítására átföldelések is történtek, amikor is, elsősorban, a még sírja közelében vesztegelő lélek mennybeviteléről történt gondoskodás.

A Volga-népek pogányságában rendszerint háromféle lélek szerepel. Az itten szóbanforgó az úgynevezett *árny-* vagy *kísértet-lélek*; tehát az, mely az embertől alvás közben messze, gyakran nem ismert tájakra száll, és ott saját multságára is el-elkalandozgat. Ugyanez a lélek, a samán réült állapotában, madárszárnyon indul a mennyekbe a szellemekhez. Hogy a halott lelke is eljuthasson az őt, az új keresztény felfogás szerint is megillető helyre, az égbe, ahhoz alkalmasnak kínálkozott a

következetesen istenek *követe-* vagy *szent angyalaként* szereplő samán lelkének mennyei útja totemének vagy fejviseletének madárszárnyain.

A következő sor így hangzik:

9. „Testjeteget fölbe tesszük.“

Most megkezdődik a temetés. A rákövetkező versek nemcsak ennek *leírását* tartalmazzák, hanem, amennyire az néhány rövid verssor keretében lehetséges, valószínűleg azt a legfontosabb mondókát is, melyet a halotthoz intézni kell. Persze magától értetődöknek veszi a költemény a halott mellé adott *ételeket, italokat, ruhaneműeket*, melyeket egyébként szintén szük-

Cseremisiz temetés, Ufa. Birsik.
Photo Uno Holmberg. Enterrement à Ufa.

séges *szóval* is emlegetni, hogy a halott emlékezetébe vesse. Más fontos tudnivalóval is el kell látni őt, sokszor ismételten, nehogy figyelmét kikerüljék, és amikor szüksége találna lenni rájuk, tanács híján legyen. Különösen a magukkal tehetetlen gyerekeket és a házassághoz nem jutott fiatalokat kell arra biztatni, hogy keressenek maguknak a túlvilágon méltó játszó, ill. élettársat. A 10. sor:

„Diófából koporsó.“

A következő sorok értelmezése kedvéért lássuk, mit tud Holmberg a cseremiszek sírjáról és koporsójáról: „A koporsó oldalába egy kis négyszögletű ablakot faragnak azért, hogy a halott szobája világos legyen, és hogy rajta keresztül mindent láthasson, ami körülötte történik. Némely mezei cseremiszek

a kazáni kormányzóságban két ablakot faragnak a koporsón; minden oldalra egyet, melyekbe a gazdagok üveget is illesztenek. A koporsókészítő munkáját avval kezdi: *Most szobát készíték számodra, ne haragudj, ha nem lesz tetszésedre. A hegyi cseremiszek, akik a halottat nem koporsóban szállítják a temetőbe, a csekély mélységű sírba fejszével megdolgozott deszkából fakeretet illesztnek. E közé lombágyra vagy túlevelekre fektetik, miután gyolcsokon leeresztették. Itt is a jobb oldaldeszkába a halott fejénél négyszögletű nyilást faragnak. A fakeret fölé két szál deszka kerül". A csángó költeményből arra lehet következtetni, hogy a magyarok is úgy vitték a sírhoz halottaikat, mint a mai hegyi cseremiszek: koporsó nélkül. A sírhoz szállított „diófából" készült a helyszínén a fakeret, mely a halottnak ezentúl „szobájául" fog szolgálni. A fából kerültek ki a temetés egyéb kellékei is.*

A 11. vers aztán bemutatja a fenti cseremisiz lombágynak legalább a lombját:

„Leveliből borító.“

Ez a két szűken mért szó ugyan nem beszél „ágyról" (Laublager), de valószínű, hogy a diófa leveleiből a magyar halott teteme alá is jutott bőven, nemcsak föléje; merthogy a halottnak — „szobájában" — természetesen puha ágyra is volt igénye. A „borító" szó azonban azért fontosabb a vers szerzője szemében az ágynál, mert mint az alábbiakból kietszik, a fakeretet nem borították be még a hegyi cseremiszek „két szál" deszkájával sem, hanem csak a levelek szolgáltak „borító" gyanánt. A sírnak ugyanis lehetőleg nyitva kellett maradnia.

A diófa szolgáltatja még a további kellékeket is:

12. „Z' ágáiból legyező.“

Holmbergnél ezt olvassuk: „A halott mindkét kezébe néhány vesszőágot (Ruten) is kell tenni azért, hogy a halál országában a neki támadó kutyák, kígyók és gonosz szellemek ellen védekezni tudjon. Ez utóbbiak ellen a cseremisiz felfogás szerint a vörösberkenye ága segít." (A vörösberkenye ága az élők kezében is hathatós eszköz a gonosz szellemek ellen, mind a finnek, mind a votjákok néphite szerint is.) A votjákoknak a gonosz szellemek ellen legyező ágakkal való védekezése, mint a halottkultusz járuléka, még a következő vers magyarázatában is helyet fog foglalni.

13. „Gyükeriből hangyázó.“

Mi jelentősége van itt a gyökernek és különösen a hangyáknak? A motívum abból a felfogásból merül, hogy a földben lakó halott, ha eléggé kérlelik, védelmet, áldást, bőséget hozhat családjának. A votjákok nagycsütörtökön (*kulem potom ui*: vagyis: „A halottaknak sírjukból való kikelése éjjelen") a fehérfenyőről vagy a bodzafáról frissen levágott ágakat hoznak, és egy zsákban *hangyabolyt hangyástul*. Az előbbiekkel (t. i. az

ágakkal) megfüstölik magukat és családjukat; az égő ágak tűzét átlépkedik, és a baromudvart is befüstölik. A *hangyabolyt* azonban kiveszik a zsákból, tartalmát elszórzják a baromudvarban, és közben így szólnak: mint a *hangyák*, úgy sokasodjanak a baromok az udvaron". (Wasiljev 108.) Továbbá: „A ház és udvar körül vasásóval kört rajzolnak... A ház hasadékaiba *bodza- és fenyőágakat* tömnek, és ezekből a kenyerekre és a méhkasokra is raknak, mert az *ágakat* az ördögök elűzésére alkalmas eszköznek vélik. Mindezt evvel a szóval kísérik: *oste!* 'Isten add áldásodat' Fehérfenyő, bodza és a vas az ördögök és gonosz szellemek ellen szolgálnak fegyverül."

A halott helyettese táncol a halál napjának 40 napos fordulóján. Guv. Vjatka. Le substitué du mort danse. Après „Ogonek”. Holmberg Rel. des Tcher. p. 33.

Mindez tehát egyúttal az előbbi vers motívumának magyarázatát is bővíti: „*Z' ágaiból legyező*“. A *jelen vers* „gyökere” azonban (de már hangyák nélkül) a csuvasoknál is érvényre jut. (Mészáros 215.) „Felveszik a halottat a szobában a padról két alája vetett háncskötéssel, de előbb a nemeztakaró alá egy emberhosszúságnyi *fakérget* csúsztatnak, és fejét az ajtó felé fordítván megindulnak vele... A kocsin legalul *szalma* van, e fölött a *fakéreg*, ezen a nemeztakaró és rajta a halott.” (Amint látjuk, a csuvas halottat is csak a sírban várja a koporsó.) „Ekkoráig kihozzák a temetőbe az összerótt koporsót, és leteszik a sír fenekére... Amikor a halottal kiérnek a temetőbe a sír

mellé, a sirató asszonyok ismét ráborulnak és siránkoznak". (Az északi csuvasok régi sirató dalok maradványaival „hangot adnak”, hogy a halott a túlvilágon hang nélkül, némán ne járjon.) „Négy férfi leemeli aztán a kocsiból, a háncskötelekkel oda-viszik a sír szája elé, s így lassan beleeresztik a sír fenekén levő koporsóba...” Továbbá: „Ráborítják a koporsó egyszerű, lapos deszkafedelét, afölébe teszik még azt a *fakérget*, amelyen kihozták, és elkezdik a sírt behantolni”. Holmberg ugyan már nem tud *gyökérről* és *hangyákról*, de a cseremiszeknél is (halálának 40. napi fordulóján tartott megvendéglésekor a házban) az aggok térdre borulva esedeznek a halotthoz, hogy vegye védelmébe a családot, szaporítsa a barmokat és érlelje a gabonát (Holmb. 31.).¹ Az utolsó két verssor még ennél is érdekesebb:

14. „Pusztá pajta fedetlen.”

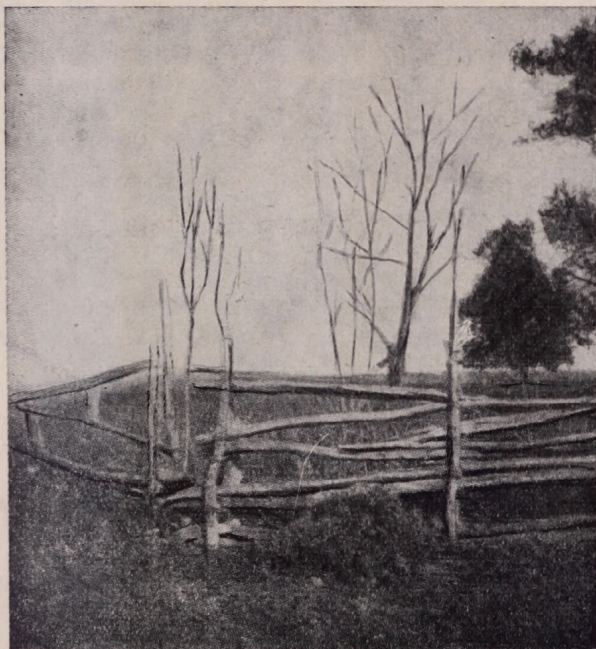
Holmberg cseremiszeinél (21. o.): „Némely síron faragott alakok állanak, melyek emberekre emlékeztetnek; másokra egy *épületforma* (a magyar versben: pajta) van ácsolva, és helyenként a sírdomb kerítéssel van elkülönítve; Rytškov szerint a sír köré fakerítést tesznek, hogy „a halott lakását el ne hagyja, és a körülfekvő földeken a vetést el ne tapossa”. A „puszta”, vagyis elhagyott, fedetlen pajta tehát azt a célt szolgálta elsősorban, hogy a halottnak otthonát pótolja, és neki a koporsóbéli „szobához” illő „háza” legyen. Feltehető, hogy a használati tárgyakat (törülközők, vászondarabok, a halott ruhái stb.), melyeket a cseremiszek ma már a temető szent ligetének *fáira* aggatnak fel („hogy a földben el ne rohadjanak”), a régi magyarok még ebben a pusztá *pajtában* helyezték el a halott kényelmére. A pajta „*fedetlenségét*” az utolsó vers indokolja:

14. „Háram berieb hat szemvel.”

A „verebekből” Holmbergnél ugyan csak egy van, és az is „*kakuk*”. Fából készül, és *hosszú póznán* helyezik a sírra. „Ennek a lélekmadárnak eredeti jelentését ú. l. a nép már nem ismeri”, folytatja Holmberg—Harva. „Némelyek azt hiszik, hogy a kakuk a halottat szórakoztatja, ha megemlékezik az *oroszknál* is el van terjedve az a szokás, hogy *madárképeket* állítanak fel a sírokon”. Hogy a madarak nem a halott őrzését, figyelését célozzák, amit a halott iránt táplált jogos bizalmatlanságból következtethetnénk, azt az bizonyítja, hogy Holmberg—Harvának a szöveghez mellékelt fényképén a kakuk a sírral *ellenkező*

¹ A csuvasok is a halott jobb kezébe az ingúija alá a *tuBelchá* fájából metszett botocskát dugnak, a végét a markába szorítják, és így szólnak hozzá: „Nesze neked *tuBelchá-pálca járkalni!*” (tehát nem a gonosz szellemek ellen). Egy másik mondókájuk a vele adott két kopejkához: „Nesze neked, kétszáz rubel pénzt adok!” A pipával: „Nesze neked a pipád, nesze a dohányzacskó!” A halott férjhez: „A feleséged férjhez fog menni, ne tartsd vissza, hadd menjen. Te magad amott házasodjál meg!”

irány felé fordul. Ez a körülmény és az alább említendők is arra vallanak, hogy a cseremisiz hagyomány, mely a halott szórakoztatását emlegeti, egész hűen emlékszik. Az elköltözöttre „szobájában” sivar *élet vár*. Még ha történik is gondoskodás arról, hogy az ételt, itait és sok egyebet ezentúl se kelljen nélkülöznie, ki vállalhatja a szemrehányást, hogy a fényben ragyogó földnek minden örömétől, a világnak tarka-barka híreitől, kedves hozzátartozói további viszontagságainak ismerésétől a

Sírhely, fából készült kakukkal, hosszú póznán. A kakuk ellenkező irány felé fordul. Ufa, Birsik, Volost Čurajeva.

Une tombe, avec un coucou en bois sur un long poteau. Le coucou est tourné vers la direction opposée à la tombe. Photo U. Holmberg.

halott mindenkorra el legyen zárva? Az ő világa ugyan ezentúl már igen szűk határok közt fog mozogni, de éppen ezért lehetővé kell tenni, hogy legalább „szobája” és „háza” t. i. a *sír*, a *koporsó* és a *pajta* ne deszkákkal legyenek a világtól elrekesztve, hanem a sír legfeljebb a *borító* leveleivel; a *pajta* pedig maradjon egészen „*fedetlen*”. A test oszladozásának veszélyeit a kegyelet ellenére is el kellett ugyan háritani, de erre elégnék látszott a sűrű „levélborító”, a pajtának magas volta, sőt a fönti „*legyező*” is. A pajtánál is *magasabb* póznán, a három „*berieb*” hat szeme folyvást résen van. A sír irányát kivéve, minden világtáj felé jut belőlük, és így — mihelyt valami figyelemreméltó történést észlelnek a magas vártán maguk körül vagy bármely

messzeségben, — semmi kétség, hogy a sír felé fordulva, mindjárt belé csevegik az e célból fedetlenül hagyott pajtába, és így a friss hírek a mozgó-susogó leveleken keresztül elhatnak a nyitott sírba: a halotthoz. Ez már nem olyan szegényes *szórakoztatás*, mint a cseremiszi koporsó apró *ablakai*; pedig ezek szintén arra volnának hivatva, hogy a „halott szobáját megvilágítsák, és hogy mindent láthasson, ami körülötte történik”. Ott van ugyan náluk is a hangos madár, de ennek hírei számára a biztonság kedvéért mégis célszerűbb, ha a sír is, a pajta is: *fedetlen*, ahogy természetesen fedetlen volt, vagy ú. l. ma is az, a cseremiszeknél némely sír fölé emelt fenti „*épületforma*” is.

A halottat a halál 40. napi fordulóján vendégül hívják és viszik haza kocsin. Helye a kocsin és az ünneplők közt otthon üresen marad.
Le décédé est invité à sa fête. Photo U. Holmberg.

A volgatáji magyarság temetkezési szertartásaiból csak az ünnepi áhitatot emelő, jellegzetesen pogány, illetőleg a keleti hangulat fokozására szánt vonások fértek el az északi csángó versnek mindössze 21 szavában, mintegy azt akarván bizonyítani a hívek előtt, hogy még a halál is szebb és üdvözítőbb, ha pogány. Ezek a sorok csak a mai hallgatóra hatnak esetleg komoran, a vers első részének (derűsebb, regös alapszínéhez viszonyítva. Voltaképen az egész, bár több motívumból összevonva, magában véve is egységes részletképet tud adni a magyar pogányvilág alkonyáról.

A halottkultusz és a temetés minden öshitnek fontos tényezői. A magyarságnak *mai* néphitében is sok maradt az ősi temetkezés szertartásaiból. *Forrásszerűen* azonban az itt tárgyalt helyen kívül még csak kettővel bírok. Az egyik erős fogatkozásokkal a vasmegyei Bucsú regös-misztériuma. Itt három sírről van szó, amelyek közül a másodikban egy valószínűleg terhes asszony *ülő* helyzetben van eltemetve (a versben már asszonyunk, Máriaként kezelve); a harmadikban egy csecsemő nyug-

szik (mint a mai cseremiszeknél H. 171. o.) „bölcsojében fekdegélvén“ (a misztériumban már mi urunk Úr-Istenre értve).

Egy másik idevágó forrásról „Vendég“ címen a M. Nyr. 62. kötetében értekeztem. Ez a szó a M. T. Sz.-ben kb. evvel az értelemmel szerepel: a házban (még eltemetetlenül) fekvő halott: „Megyek megnézni a *vendéget*, fiamnak keresztanyja vót“. A házban, még ravatalán „vendégül“ látott halotról l. Holmberg 19. oldal, és szerte.

Pogány szertartást magyar mitológiámnak egy másik helyén is tárgyalok. Ez hasonlóan pontos részletességgel, szintén *teljesen* egyezik a megfelelő volgaival; azonban persze nem halotti szertartás, hanem áldozati. Erről fog szólni legközelebbi tanulmányom. (Folytatjuk.)

*

S. KALLÓS: Le mystère du „Regölés“ hongrois. 5. *Hejgetés. Marques sûres des Chants dits „Regös“, et le rite de la mise au tombeau chez les païens hongrois, dans une poésie populaire des Tchangos moldaves.*

Résumé. Parmi les textes du nouveau Dictionnaire de la langue des Tchángós-Hongrois, par Wichmann-Kannisto-Csüry, est publiée une poésie populaire, intitulée: *Hejgetés*. La seconde partie de ce poème contient, en 21 paroles, tout ce qu'il faut savoir sur la cérémonie de la mise au tombeau chez les Hongrois païens. Les 8 lignes sont les suivantes: Nous portons vos âmes au ciel / Nous mettons en terre vos corps, / D'un noyer est fait le cercueil / De ses feuilles il est couvert / De ses branches un éventoir / De ses racines une baguette à fourmis / Une grange abandonnée sans toit / Trois moineaux avec six yeux / Aho! / Ceux qui se présentent dans le morceau, sont les chamans transylvains ou moldaves du XI. es., qui tout de suite après la fuite exécutée du sein de leurs parentés transdanubiennes, tramée par eux, avaient pris l'habitude d'apparaître vers Noël chez leurs anciennes parentés en Transdanubie, accompagnés toujours de grandes nuées de jeunes hommes qui y accoururent pour prétendre aux jeunes filles de leurs tribus originaires, et à d'autres droits, qui (cf. Kallós Vasi Szemle II., III., IV.) leur étaient dus. En leurs parentés Transdanubiennes (pourtant chrétiennes), ces „fils de sorciers“ paraissent avoir entrepris par occasion des enterrements et des transmissions de corps à la païenne. Les points principaux de la cérémonie sont encore après plus de mille ans, qui séparent les Hongrois de leur ancienne patrie sur le Volga, les mêmes que ceux du même rite des peuples qui y habitent aujourd' hui, et qui en partie ont demeuré encore païens. Le corps fut posé sans cercueil dans la tombe, équarrie de planches, pour servir au décédé comme „chambre“, et restée ouverte. Elle fut couverte après d'épaisses feuilles. Dans la main du défunt fut placé, contre les mauvais génies un éventail fait des branches du noyer. Sur le corps l'on posa une racine de la longueur du corps, destinée aux fourmis, et portant abondance et prospérité aux survivants. Une grange „abandonnée“ fut érigée dessus, en guise de „maison“, sans toit pourtant, pour que les trois moineaux en bois, juchés comme gardes sur un haut poteau et détournés du tombeau, en épiant avec leur „six yeux“ toutes les directions opposées, fussent à même de jaser les nouvelles, qui leur arrivent, dans la tombe.

Adatok Hetés népi építkezéséhez.

BÖDEI
JÁNOS

Adataimat Csesztregen gyűjtöttem. Csesztreg Hetés keleti részén fekszik. Valamikor hatalmas erdőségek vették körül, így az ősi faépítkezés nyomait még megtalálhatjuk.

Cikkemben egy kerített házat és egy pajtát írok le. Mindkettő ugyanazon a telken épült.

Antal József 62 éves gazda kerített házának fényképével több helyen találkozunk. Gönczi Ferenc „Göcsej” című munkájában — melyben Hetés leírását is adja — a 438. oldalon lát-

1. Antal József kerített házának utcai oldala. A képen látható kisajtók jöttek ki az utcára. — Bödei János felvétele.

hatjuk „Kerített hajlék Csesztregről” megjelöléssel. Leírása azonban hiányzik. Dr. Fára Józsefnek „Zalaegerszeg és a Göcsej részletes kalauza” c. füzetében a 24. oldalon látjuk a ház rajzát a következő aláírással: „Göcseji körülkerített ház udvara Csesztregen”. A füzet írója a göcseji (?) építészeti eme fajtájának utolsó értékes maradványaként tesz róla említést. Adatai nem teljesen helytállóak. Csesztreg u. i. nem Göcsejhez, hanem Hetéshez tartozik, azután ilyen házat mind Göcsejben, mind Hetésben még ma is találunk. Kogutowicz Károly „Dunántúl és a Kisalföld” című könyve II. kötetének 203. oldalán közölt térképen Csesztreg Hetés keleti részén foglal helyet. Gönczi Ferenc is „Göcsej” című művének 27. oldalán Csesztregtet Hetés községei között sorolja fel. Csesztregen Antal József házában kívül Zsuppán Istvánnak is van kerített háza. A kapuja ugyan hiányzik, de a többi része teljesen ép. Laknak is benne. Göcsejben, Bárhelyen egy teljesen ép kerített házat láthatunk még ma is.

A ház pontos korát nem tudtam megállapítani. Érdeklődtem a körjegyzőségen, a plébánián, idős csesztregi emberektől, de még megközelítő évszámot sem kaptam. Legvalószínűbb Antal József állítása, hogy a ház körülbelül 150—200 éves.

Elbeszélése szerint az ükapja építette. „Mindég emlegette apám, hogy nem az ő aptya építette”. Lebontották 1939 májusának elején. A ház fölmérését csak azon a reggelen tudtam elvégezni, amikor bontották. Így adataim némely szempontból hiányosak.

A régi világban képzett ácsok nem voltak. A faluban pár gazdaember, kik jobban tudták forgatni a szekercét és a fejszét, helyettesítette a mostani ácsokat. *Vadácsok*nak hívták őket. Aki a házat építette, kihívta a munkásokat és a vadácsokat az erdőre, s ott kiválasztották a legalkalmasabb fákat. A ház építéséhez kétféle fát használtak. *Fenyő- és csepefát* (tölgyet). A

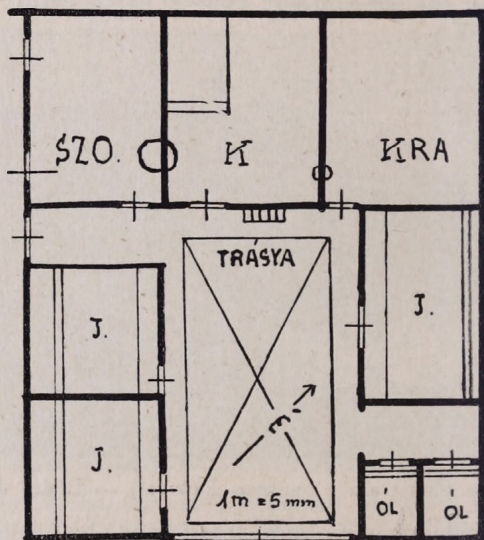
2. A kerített ház főbejárata a zsuppos kapuval. — Bödei János felvétele.

fenyő az építéshez csak akkor felelt meg, ha teljesen érett és elég gyántás volt. A talpfák, a talpfák alá rakott tuskók, ajtószárfák, ablaktokok csepefából, a többi fenyőből készült. A nagy darabokat (gerendák, ollólábak, kapufélfák) kint az erdőn ácsolták ki. A többi részeket otthon az udvaron.

A boronaházakat *szeglábbal* és *keresztkötéssel* építik. Hevésben a keresztkötéssel épült házak vannak túlsúlyban. Ez a kerített ház is keresztkötéssel épült.

A ház sarkai alá *csepefa-tuskót* tettek, hogy a ház süllyedését megakadályozzák. Az első tuskó alá pénzt rejtettek el. A tuskókra helyezték a *talpakat*. Minden derék elválasztására is talpakat tettek le (*kereszttalpfák*). Olyan hosszú fát ritkán találtak talpfának, hogy az egész ház hosszát végig érte volna. Ilyenkor megtoldották. A toldást *keresztvágással* erősítették össze (8. a.), s faszöggel átütötték. A talpfák vastagsága 25—30 cm. volt. Az ajtószárfákat a talpgerendákba erősítették be. Következett a *boronák* összerakása. A boronákat négyszögletesre ácsolták. 10—12 boronával elérték a falmagasságot. Egy-egy sor körülrakott boronát „*kerülő*”-nek neveztek. Az ablakmagasságot elérve, berakták az ablaktokokat. A boronákat az ajtószárfához és az ablaktokokhoz *zsilipezéssel* rögzítették. A falak tetejére a *falgerendákat* tették. Kapcsolásuk — mint a boronáké

— keresztkötéssel történt. A falgerendák a falból kiálltak; ezek a kiálló részek tartották az *üstököt* vagy *csorgást*. „Ezre dobatták ki a ragokat.” Minden derékban volt *mestergerenda*. A mestergerenda a falakra volt ráhelyezve. Erre keresztben tették rá a két *kis-, vagy kötőgerendát*. Erre rakták rá a *padlókat*. A padlókat először szalmás, majd pelyvás sárral kenték be. Ugyanígy a falakat is. A falakon a megszáradt sárt bemészelték. Az *ollólábakat* a falgerendába erősítették (8. b.). Felső összekapcsolásuk a 8. c. ábrán látható. Az ollólábakat

3. A kerített ház vázlatos alaprajza.

a kötőragokkal is lerögzítették. A kötőrag egyik vége az ollólábhoz, a másik a falgerendához volt erősítve. A kötőrag többnyire gömbölyű. Az ollólábban teknő alakú mélyedést vágtak, ebbe illesztették a kötőragot és faszöggel átütötték. A kötőragot a falgerendához *fecskéfarkos kötéssel* erősítették (8. d.). Az ollólábak felső végződése keresztalakú. Ebbe a keresztalakú végződésbe illeszkedik bele a *szelemen* (8. c.). A ragok csapolását előre elkészítették. Felső megerősítésük a következő: az egyik *szarufa* végét erősen behasították, a másik szarufáét pedig laposra faragták, az előbbi hasítékba beillesztették s faszöggel átütötték (8. e.). A ragokra a falgerendánál teknőalakú mélyedést vágtak. Ebbe helyezték bele a ragokat, s faszöggel átütötték. A ragokat 50–60 cm-re kiugratták a faltól, hogy legyen a háznak csurgása, és eső ne verje a falakat. A ragok egymásközi távolsága 50–60 cm volt. A ragokra a *léceket* szögezték, azután jött a *zsuppolás*. Alul az első lécen van a *kancazsupp*, a többi *bakzsupp*. Fent az ormozást kétféleképpen rögzítették, hogy a szél meg ne bontsa. Egyik módja: *durungokat* kötöznek vagy szögeznek össze s keresztülvetik az ormozáson.

E dorongokat *katonáknak* hívják. Másik módja, hogy az ormozáshoz fölhasznált kévéket sárban meghempergetik, hogy súlyosak legyenek. „Sáros zsupp a valóság”, mondja Antal József. A ház homlokzata *farazatos és zsuppos* volt (1. kép).

4. Antal József pajtája. — Bödei János felvétele.

5. A pajta boronafalának csapolása. — Bödei János felvétele.

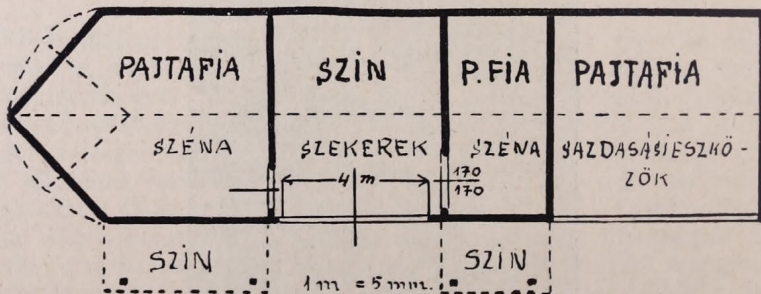
A házból két helyen lehetett ki-bejárni. Az emberek a kisajtót (1. kép), az állatok a kaput (2. kép) használták.

A ház homlokzati padlását és az É. Ny-i falat 1 méterrel kieresztették, s így nyertek szél- és esőmentes *pitart* (1. kép). Itt tereferéltek vasárnap. Belül az egész ház körül futott a pitar. Az eső beverése ellen magas *pitartalpakat* fektettek le

köröskörül. Az É. Ny-i épületrészben három *derék* volt: szoba, konyha, kamra. A D. Ny-i épület két istállóból állt. A lakóháztól kis folyosó választotta el őket; ezen keresztül lehetett az utcára jutni. Az É. K-i épület egy istállóból és két ólból állt. Az istállót és az ólakat folyosó választotta el egymástól. Az

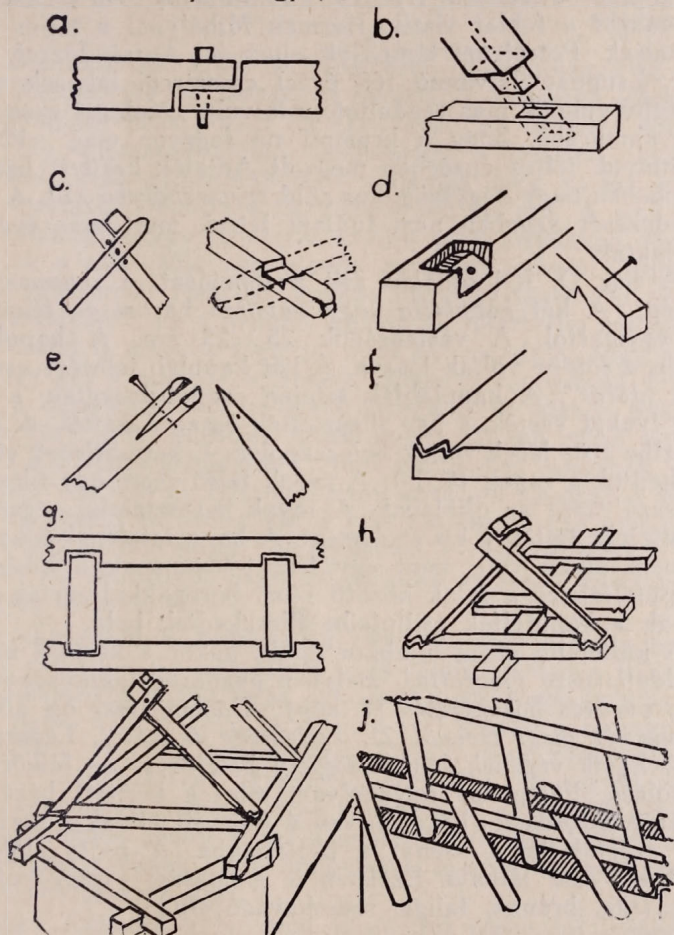
6 Antal József zsuppot kettőz a pajtaszínben. A kéveköttöt az ajtószárfa lyukába dugta, s ezen forgatja a zsuppot. — Bödei János felvétele.

7. A pajta vázlatos alaprajza. A jobboldali pajtafia pár éve épült hozzá.

egész udvart a trágyadomb foglalta le (3. kép). A ház 224 négyzetméternyi területen feküdt. A baromfiak a „*hé*”-ban (padláson) aludtak. A konyha füstös volt. A konyha és a szoba közötti pitar tetejére *füstfogó deszkát* erősítettek. A konyha előtti *pitarpadlás* szabadon állt. Itt ment ki a füst, és a baromfiak itt mentek fel a padlásra. A konyhában állt a *sárkemma*. A konyhából mind a szobába, mind a kamrába emberfej nagyságú lyukat vágtak. E lyuk főrendeltetése az átvilágítás volt. A

konyhából ajtó nem nyílt sem a szobába, sem a kamrába. Így csak a pítaron keresztül tudtak átmenni. *Foklával* közlekedni a pitarban körülményes és veszélyes volt. A szél elolthatta azt, és az üstököt is könnyen felgyújthatták vele. Pirka Péter 75 éves

8. a) A keresztkötés rajza; b) az ollólábak csapolása a falgerendába; c) az ollólábak csapolása és a szelemen elhelyezkedése; d) a kötőrag fecskéfarkos csapolása a falgerendába; e) a ragok felső végeinek összeillesztése; f) a kapu tetején lévő ragok csapolása a főfán nyugvó keresztlécekbe; g) a kapuk vázának összeállítás; h) a kerített ház zsuppos kapujának fedél-szerkezete; i) a pajtaváz fedelének vázlatos rajza; j) a pajtakapu feletti kiugrató fák. A zsuppot nem engedik lehajolni, így a szénás szekerek könnyen bejárnak.

csestregi ember beszélte, hogy a foklát fazékban is szokták vinni. Ezen bajok-nehézségek elkerülésére vágta a *világítólyukat* a falakba. Itt dugták át a foklát. Ide tették a *világítóbugyát* is. A *világítólyukat* régi házakban még megtalálni. A foklát is használják még pár helyen. Herman Mihály pusztá-

kozmadombjai gazda házában ma is foklával világítanak. Lakóhelyemen, Zalabaksán, sok új téglaházban is használják. Új házakban azonban nem a konyhában, hanem mikor a kamrába vagy a pincébe mennek. Ilyenkor a *foklatartók* nem szükségesek, csak magát a foklát viszik. Herman Mihálynál a teljes foklát használják. Petróleum lámpájuk nincs is. Antal József, Pirka Péter, Zsuppán Istvánné (68 éves) csesztregi lakosok szerint a világítólyuknak más rendeltetése is volt. „Meleget eresztettek be a kamurába, hogy a krumpli ne fagyjon meg.” Mindkét világítólyuk teljes épségben megvolt Antalék kerített házában. A szobában nagy négyszögletes zöld *szemeskályha* állt. A szoba berendezését azonban nem tudtam leírni, mert már évek óta nem lakták.

A ház D. K-i oldalán állt a főbejárat, a *zsuppos kapu* (2. kép). A két *kapufélfá* vagy *kapuláb* három és félméterre volt egymástól. A vastagságuk 25×25 cm. A kapulábfák mélyen a földbe voltak leásva. A két kapuláb tetejére erősítették a „főfát”. A kapulábfák tetején csapot faragtak, a főfán pedig lyukat véstek, s úgy illesztették össze a kettőt. A főfára keresztbe erős lécek voltak belesapolva. E keresztlécek végeibe illeszkedtek a ragok (8. h.). A ragok felső végei úgy illeszkedtek össze, mint az ollólábak. A ragok keresztalakú végződésének tetejébe tették a kis szelement. A kapu tetejének kiképzése majdnem olyan volt, mint egy ház tetővázának a kiképzése. A kapufélfák és a falak közötti részt boronákkal zárták le. A boronák a kapufélfák zsilipjeibe illeszkedtek bele.

A különálló pajta is akkor épült, mikor a kerített ház. A jobboldali része (*pajtafia*), melyben gazdasági eszközöket tartanak, páréves hozzáépítés (7. kép). A többi része ősi állapotban maradt meg. Hossza 21, szélessége 6 méter. Legszembetűnőbb egyik végének háromszögletű befejezése és félköralakú zsuppolása. Felépítése ugyanolyan, mint a kerített házé. Beosztása a következő: közepén van a szín; itt állnak a szekerek, innen szórják be a szénát a pajtafiákba. A pajta előtt két kiugró kis szín látható. Ezekben is gazdasági eszközöket tartanak. (Iga, bránna, taliga, szecs kavágó stb.)¹

*

JOHANN BÖDEI: *Beiträge zur Volksbaukunst von Hetés.*

Auszug. Die Häuser in Hetés sind aus Balken gezimmert. Die Ecken des Hauses ruhen auf Eichenklötzen um das Sinken des Hauses zu verhüten. Auf die Klötze wurden die Schwellen gelegt, darauf ruhen die Balken. Das Strohdach wird an Latten festgebunden. Ein Dachgiebel wird auch gebildet. Im Hause habe ich noch die Leuchtluke gefunden; durch dieselbe wurde die Fackel ins Zimmer oder in die Kammer geschoben. Der Haupteingang des Hauses ist sorglich gebildet. Zu derselben Zeit, mit derselben Technik als das Haus, ist auch die Scheune erbaut. — v —

¹ Köszönetet mondok *Gánya Klára* csesztregi okl. tanítónőnek, aki a helyszínen volt szíves munkámban segíteni.

Az akarattyai Rákóczi-fa mondája.

DÖMÖTÖR
SÁNDOR dr.

A Balatonfőnek egyik legjelentősebb nevezetessége az akarattyai Rákóczi-fa. Az akarattyai fennsíkon, kedvesen kiképzett téren, pompás villák között terjeszti ágait az ég felé. Azon a helyen áll, ahonnan valóban tengerszerű a Balaton. Akár a Balatonról, akár a szárazföldről pillantja meg valaki ezt a csonka faóriást, önkéntelen tisztelettel néz fel reá. A mai szívtelen, modern korban is áhítat szállja meg szívünket, amikor hallgatjuk a róla szóló naív monda egyszerű szavait: „Ehhez a fához kötötte lovát Rákóczi, amikor itt nyilvánította ki az ország *akarattyát!*” (Ez a mondat egyben az *Akarattya* név népies magyarázatát is magába foglalja, mert azt mondják, hogy azóta hívják így ezt a pompás kilátással dicsekvő fennsíkot.) Eötvös Károly a nevezetes fáról írott költői ömlengése közben felkiált: „Öreg szilfa: miért beszélek rólad annyit. Hiszen rólad semmit sem tud a főváros közönsége”. Amit pedig nem ismernek, arra kár a szót vesztegetni. Eötvös Károly kora óta azonban a Balaton és az akarattyai szilfa körül jelentős események történtek; az emberek, a „fővárosiak” megismerték és megszerették a Balatont és az akarattyai nagy fát, s talán szívesen olvasnak el róla egyet is, mást is.

Az akarattyai Rákóczi-fának régen különös szerepe volt a balatoni életben. „Az akarattyai nagy fának az volt a feladata, hogy a halászsokat tájékoztassa Zala és Somogy vármegyék határa felől a vízen, mert a zalai vízen nem volt szabad a somogyiaknak halászni, — írja Cholnoky Jenő *Balaton* című könyvében. — A tihanyi templomot az akarattyai nagy fával összekötő vonal közel a két megye közös határán fut. Viszont az almádi csárdától a Siótorokhoz húzott vonal Veszprém vármegye határát adta meg. Ma már ezeknek nincs jelentősége, mert a halászat egyetlen részvénytársaság joga”.

Babay Kálmán, a balatoni tárgyairól régen jól ismert és kedvelt író érdekesen emlékezik meg a fa életének erről az időszakáról. „Sok nehézségbe ütközik vízen az igazságos határkiigazítás. Már pedig ahol arról lehet szó, hogy a kajári, vagy a foki és a tihanyi halászsoknak meddig terjed a határuk; hol választja el a hullám Veszprém vármegyét Zalától s a kettőt Somogytól, mikor víz és víz van mindenfelől, ahol határdombot vagy bitófát felállítani teljes lehetetlenség. De ahol az emberi ész csüggedten megáll, ott útba igazít a nagy fa. A tihanyi kettőstorony hegyen van, meg a nagy fa is; az nyugaton, ez keleten. Ha már most egy rengeteg hosszú rudazó kötélnek a végét a tihanyi keleti torony egyik keresztjéhez, másikat pedig a nagy fa derekához kötjük meg: ez az egyenes vonal lesz a megye 3 vármegye, 7 falu balatoni jussa között. Ezért ismerik oly

sokan ezt a nagy fát és ezért tartják tiszteletben vihartépte koronáját. Jaj lenne annak, ki éles fejszével több méter derekának neki merne menni”.

Az akarattyai nagy fa fennmaradását annak köszönheti, hogy határfa volt. Különös helyen, az akarattyai fennsík legfeljebb részén mutatta a határvonalat vitás esetekben. A nagy fa valamikor a köz szempontjából gazdaságilag is értékesíthető természeti kincs volt, amit ápolni, gondozni, óvni kellett, hogy fennmaradjon. Babay Kálmán utal Veszprém vármegye Somogyi Ferenc nevű alispánjának a XVIII. század végéről eredő határozatára, amely Akarattya-pusztá tulajdonosát: a jezsuita rend győri kollégiumát bízta meg a nevezetes fa ápolásával.

A nagy fa azonban sokkal régibb, mint ez a határozat. Gondozás nélkül is gyarapodtak, terebélyesedtek lombos ágai. Csizmadia Károly, a keneseiek „östehetsége”, a kisgazda-költő, *Ősök nyoma* című elbeszélő költeményében (megjelent Veszprémben 1904-ben) darabos költői modorban feldolgozta az akarattyai nagy szilfához kapcsolt népi hagyományokat. Ezek szerint a Rákóczi dicsőségét hirdető 300 éves szilfa mellett valamikor százados nagy fa állott, amely alatt Rákóczi országgyűlést tartott. Ez a nagy fa a vénség miatt elkorhadt, azonban az a fa amelyhez az országgyűlés alkalmával Rákóczi a lovát kötötte, ma is él Csittény-hegy szomszédságában. Valamikor e körül a nagy fa körül hatalmas, végeláthatatlan erdőség terült el, s ebben a rengeteg vadonban tanyázott Rákóczi egy hétig harcra készen. A seregből véletlen folytán egy huszár lemaradt, a pusztán hajdu lett és öreg korában elmesélte a népnek a fához fűződő eseményt. Ennek a huszárnak köszönhető, hogy az erdő kiirtása alkalmával nem vágták ki a nagy fát. Az akarattyai nagy fa határfa szerepe csak ezután fejlődhetett ki. Lehet az is, hogy az erdő kivágása alkalmával azért maradt meg árván, hogy ezt a célt szolgálja.

A mondában való elemek is vannak, azonban a kapcsolatok nem mindenben egyeznek a valósággal. Rapaics Raymund szerint tudálékosság a mondában az a vonás, hogy a fa suhanc volt Rákóczi korában, mely alatt országgyűlést tartani nem lehetett, mert a mondákban a fák örökéletűek. Eötvös Károly szerint az 1532-i kenesei országgyűlés már ott találta mai helyén a fát és Szász Károly is történeti tényként említi az alatta tartott országgyűlést, bár szerinte „Rákóczinak nincs e fához köze”. A nép képzeletét izgatták a Zápolya öldöklő századjában tartott kenesei országgyűlésről szóló híradások, hiszen erről írt már a 80-as években a községi bíró is Pesty Frigyes híres helynévgyűjtése alkalmával. A tudálékosság az lehet, hogy amikor hallották, hogy nem Rákóczi tartott országgyűlést Kenesén, hanem a magyar főurak, akkor azt mondták, hogy olyan öreg meg nem lehet, hogy már a mohácsi vész idején mai helyén állott volna. Az országgyűlés tehát egy nagy szilfa alatt volt, amelynek egy hajtásához kötötte Rákóczi a lovát, amikor erre

elvonult. Az a fa, amely alatt országgyűlést tartottak, ekkor már nem élt. A tudálékos magyarázat aztán összekeveredett a népi mondával, és így alakult ki a monda mai formája.

Rapaics Raymund megállapítása szerint egyedülálló jelenség a magyar fakultuszban II. Rákóczi Ferenc jelentős szerepe. Azoknak a történelmi szempontból sokszor furcsának tetsző

Az akaratyai Rákóczi-fa.

(Mellmagasságnyi átmérője 236 cm, kerülete 742 cm; a földtől 130 cm magasságban vaskos ágakra szakad.) — Dr. Dömötör felvétele.

mendemondáknak, hogy Rákóczi valamelyik fa alatt valamikor megfordult, — bármily hihetetlenül hangzik is — van valami komoly magjuk. Rákóczi hatalmas terület korlátlan ura volt, a szó szoros értelmében „nagy” birtokos, pompakedvelő fejedelem, aki korának divatja szerint fasorokat ültetett. Abban az időben divatos fa volt a hársfa, s Rákóczi is létesített pompás hársfalugasokat és hársfasorokat. „Nemcsak Rákóczi kedvelte akkor a hársfákat, — írja Rapaics — jóformán mindenki, de a tragikus sorsú Rákóczi emléke azóta óriásivá nőtt, kortársaié ellenben összezsugorodott, s így a legendákban lassanként Rákóczi neve körül csoportosultak a magyar fák, nemcsak a hársak”.

A fákhöz fűződő hagyományokban azonban nemcsak történelmi, hanem ősi és általános, primitív elemek is vannak. Ezek az elemek a nép lelkében ma is élnek. Ezeknek a segítségével értjük meg azokat a mondákat, amelyek arról szólnak, hogy Rákóczi országgyűlést tartott e fák alatt. „A fakultusz az egész földön ismeri a törvényfákat, — írja Rapaics. — A sátrak és kunyhók korában a fa volt a középület, ez alatt tartották a gyűléseket, ez alatt osztották az igazságot és ez alatt tisztelték a szellemeket. A fakultusznak ez az eleme természetesen ma is él, s a fakultusz legendás hősét természetszerűleg a törvényfává avatott öreg fa alá helyezi az országgyűléssel”. Ha meggondoljuk a néplelékek a primitív felfogáshoz való közelségét, megértjük azt is, hogy a népi tudatban miért mosódott el oly könnyen a kenesei országgyűlés és a Rákóczi-korszak közötti hatalmas időköz.

A nép tehát Kenesén szerette Rákóczit. Szabó János, a kenesei plébánia monográfusa ugyan azt állítja, hogy a kurucok azért gyujtották fel Kenesét, mert nem állott Rákóczi mellé, azonban azt tartjuk, hogy ha a nép nem szerette volna Rákóczit, hagyományaiban a dülások emléke is szerepelne.

A történelem tanúsága szerint Rákóczi korában a Balaton környéke az 1707. évi harcokban volt lényegesebb jelentőségű. Rabutin császári tábornagy 1707 február 10-e körül a kurucok által Vak Bottyán nagyszabású hadi terveinek következményeképpen előre kiűritett, pusztán álló helyiségekbe (Tác, Polgárdi, Füle és Enying) telepedett és várta a fejleményeket. Miután Simontornya várának megvétele nem sikerült, megindult a Balaton végénél Lepsény, Kajár, Csajág, Kenese falvak irányában Veszprém felé. Előbb azonban korábbi állomásait, valamint utóbb a lakóitól szintén üresen hagyott mezőföldi falvakat bosszúságában kegyetlenül elhamvasztotta. Rabutin bosszújának oka Vak Bottyán különleges taktikája volt. Amint Bottyán hírért vette, hogy Rabutin a Balaton északkeleti végéhez, Kenese tájékaára érkezett, minden csapatát gyors menetben pápai főhadiszállásáról Béri Balogh Ádámmal irányította, Vörösberény és Füred környékének lakosait pedig a Bakony rengetegeibe költöztette. Veszprémben Béri Balogh Ádámmal személyesen parancsolta meg, hogy Rabutin előtt minden eleséget, takarmányt pusztítson el, s a 300 embert kitevő sereget apró csapatokra osztva vesse a császári sereg elé Veszprém fedezésére, kik aztán a kiéhezett, hideg sanyargatta németet tönkretelhetik. Balogh Ádám mindjárt Kenesénél váratlanul és olyan kemény erővel csapott a császári seregre, hogy 100 gyalog és 50 lovas németet levágott és elfogdosott. A napról-napra jobban sanyargatott Rabutin, mivel tudott Veszprém és Bakony felé hatolni, balra kanyarodott, és a Balaton mentében folytatta nehéz előnyomulását abban az irányban, amerre őt Bottyán csekély erejével kényszerítette.

Így írja le a csatát Thaly Kálmán, a nagy tudós, egykorú

labanc jelentés alapján. A nagyszombati rendházban fennmaradt jezsuita napló feljegyzései szerint azonban Béri Balogh Ádám nem 150 németet ejtett el, hanem Rabutinának 900 vasasát megvervén, közülük a helyszínen 300-at levágott, 25-öt elfogott. Az elesettek között volt a neuburgi herceg is, I. Leopold császár sógora. A csata tehát sokkal jelentősebb volt, mint egyesek tudni vélték: Vak Bottyán nagyszerű tervének egy szerencsésen végrehajtott jelentős mozzanata.

A csata helye Kenese határában a *Hosszúmező* néven ismert határrész lehetett, mely *Márkó szőlőhegy* felett északra nyúlik. Ma részint legelő, részint szántóföldekből és szőlőkből áll. Keletről magas, pusztá partok határolják. Tagosítás után a legelők egy részét felszántották, és igen sok sarkantyú és fegyvertöredéket találtak, amelyeket még Czákó Gyula református lelkész is szép számmal látott egyes családoknál (1912). Czákó írja, hogy az 1532-i országgyűlés helyének tartják ezt a helyet a leletek alapján. Érdekes, hogy a csatára nem emlékeztek, nem gondoltak.

Fennmaradt-e a csata emléke a keneseiek között, s meddig: nem tudjuk bizonyosan megmondani. A lakosság Vak Bottyán parancsai nyomán azokat a holmikát, amiket csak lehetett, valami módon elrejtette, elásta, maga pedig a Bakony, illetve Veszprém felé húzódott. Visszajöttek-e, s hogy mikor jöttek vissza Kenesére a régi lakosok, kétséges az eddigiek alapján. Kenese határában, a Fővárosi Üdülőhely környékén is, építkezés közben a munkások több vermet találtak telve megüszkösödött, megégett, pörkölt gabonaszemekkel. Az egyszerű munkásemberek azt mondták, hogy ezeket vagy a rómaiak, vagy az egyiptomiak hagyták itt 2—3.000 évvel ezelőtt, nekünk azonban az a véleményünk, hogy az 1707-i dunántúli hadjárat folvamán elpusztult rejtett gabonás vermek lehettek itt, amelyekre gazdájuk sohasem talált rá. Vagy a gazda sohasem is tért vissza, s az utód pedig nem kereste, hol lehetett elrejtve vagyonuk, hisz úgysis hasznavehetetlen lett volna. Ezért valószínűen az, hogy az itteni lakosság pontosan tudott volna a történetekről, s hogy emlékezetében pontosan fennmaradtak volna a véres hadi események, amelyek a föld népe előtt pártállásra való tekintet nélkül rokonszenvesek semmiképen sem lehettek, hiszen életlehetőségeik megsemmisítéséről, életmódjuk megváltoztatásáról volt szó. Az itt történt hadieseményekről tehát csak hallomás útján értesülhettek. A hagyomány is erre utal az öreg hajdú személyében, aki elmesélte a keneseieknek, hogy Rákóczi egy hétig tanyázott itt harcra készen. Miért nem tudtak erről a keneseiek?

Akár tudott róla a nép, akár nem, mindenképpen tény azonban, hogy Kenesénél 1707. februárjának vége felé Béri Balogh Ádám, Vak Bottyán generális uram híres ezredese, keményen megverte a császári hadakat. Béri Balogh Ádám faddi birtokos volt neje, Festetics Júlia révén. A dunántúli harcok-

ban bámulatos hadi tetteket mívelt maroknyi seregével. A háború vége felé Szekszárd határában egy szilfa mellett elfogták, Budára vitték és 1711-ben lefejezték. Az emlékezetes szilfa korhadt részeit 1870-ben a Történelmi Társulat megkeresésére bádoglemezzel fedték be, s 1875-ben emléktáblával látták el. Nem véletlen tehát az, hogy az akaratyyai nagy szilfának „Rákóczi-fa” neve Béri Balogh Ádám dicső tettének emlékét őrzi, s Rákóczi legendás korának egyik jelentős eseményére utal. Rákóczi neve, dicső személye, magasztos céljai nem vesztek ki a nép tudatából, ha a csata emléke el is tűnt.

Nem sokat tévedünk talán, ha megkockáztatjuk azt az állítást, hogy a Rákóczi-fát eredetileg *Béri Balogh Ádám fájának* hívták. Később elmosódott a részlet: Rákóczi egyik hadvezére vívott itt véres csatát, még később pedig egyenesen Rákóczinak tulajdonították a vezérletet. Ma már ott tartunk, hogy a csata emléke teljesen eltűnt, Rákóczi személye pedig az 1532-i kenesei országgyűlés emlékével keveredett össze, amelyet nagyon sokat emlegettek a községgel kapcsolatban. Mindez arra mutat, hogy a nép tudatában a hagyomány részletei elmosódnak, s *csak a lényeg, az általános marad fenn*. A Kenesét felforgató nagy háború emléke, Mámát és Sandort, a testvérközségeket elsőprő nagy veszedelem képe eltűnt; a falu komoly, tiszteletreméltó urai nem tudták 60—70 évvel ezelőtt sem, hogy kuruc vagy labanc hamvasztotta-e el az ősi falvakat, de a nép ajkán él a nagy fejedelem dicső neve, mint ahogy minden igaz magyar ember szívében él.

Aki egyszer látta ezt a méltóságteljes, viharoktól megtépázott faóriást, az sohasem felejtí el.

*

ALEXANDER DÖMÖTÖR: *Die Sage des Rákóczi-Baumes in Akaratyya.*

Auszug. Am nördlichen Ende des Plattensees, auf dem Punkte, von wo das „ungarische Meer” den Eindruck eines wirklichen Meeres macht, breitet eine mächtige Ulme ihre Zweige gegen den Himmel. Ihr Durchmesser in Brusthöhe ist 236 cm, ihr Umfang 742 cm; sie teilt sich 130 cm hoch von der Erde in dicke Aeste. Nach der Tradition und Wahrscheinlichkeit wurde dieser 3—400 jährige Baum vom ungarischen Volk nach dem Fürsten Franz Rákóczi II., dem sagenhaften Helden der Ungarn benannt. — Diese Studie weist auf die historischen Spuren der volkstümlichen Überlieferungen hin, die sich an diesen Baum knüpfen.

Adózási viszonyok a török idők alatt Veszprém megyében.

P Á K A Y
ZSOLT dr.

A megyét a török először 1529-ben pusztította végig, de e pusztítás után még kivonult az országból és a megyéből, maga mögött hagyva a felégetett falvak százait. Ekkor még senki sem gondolt arra, hogy a megye nagyobb részén két évszázadig a török lesz az úr. A jobbágyok visszatértek régi tűzhelyeikhez s megkezdték a felégett falvak újjáépítését.

1540 után újra elkezdődött a rabló török seregek portyázása. Többször végig pusztították a megyét. Veszprém 1552. évi elfoglalása után pedig, Pápa közvetlen környékét kivéve, az egész megye hódoltsági birtok lett. A várakból, Veszprémből, Csesznekből, Palotából ugyan kiverik a törököt, de ez nem változtat a tényleges helyzeten, mert ahova a magyar vitéz kardja nem ér el, ott a török az úr.

Veszprém vármegye végvidék, kétfelé adózó terület lett ekkor. A megye jobbágysai egyformán megfizették az adót a magyarnak és a töröknek. A török az elfoglalt terület falvait beírta a török adókönyvbe, a *defterbe*, és a jobbágyokat megadóztatta. A megye határait megszüntette, s a török közigazgatást léptette életbe. Veszprém megye a budai ejálethez, a fehérvári és simontornyai szandzsáksághoz, a veszprémi, fehérvári, pápai, vázsonyi, tihanyi, somlói, csobánci, devecseri, győri, endrédi és ozorai nahiéhoz tartozott. Hiába szüntette meg azonban a török a megyei közigazgatást, hiába osztotta fel saját vitézei közt a földet, az elfoglalt területen tovább folyik a magyar élet. A nemesek megválasztják a megye tisztikarát, adót vetnek ki és hajtanak be, bíraskodnak, birtokpereket intéznek el. Előállott az a sajátságos helyzet, hogy a végvidéken kétféle közigazgatás van, egy magyar és egy török. A birtoknak két tulajdonosa van, egy magyar és egy török. A magyar jobbágy kétfelé fizeti az adót. Megfizeti a török szultánnak a császár adóját, a harácsot; a török földesúrnak adózik pénzben és természetben, mert ha nem fizet, az felégeti a falvait. Adót fizet, többé kevésbé jöszántából, a magyar királynak és a magyar földesúrnak. A magyar király török területen is beszedi a török hadjárat céljaira megszavazott rovás adót. A török terület jobbágysai is katonáskodnak a török ellen viselt harcokban.

Ez volt a helyzet az alább felsorolt községekben is. A községnek két földesura volt, török és magyar. Kétfelé fizette az adót, töröknek és magyarnak. E községek a fehérvári várhoz tartoztak. Oda fizették a tizedet is természetben. Bár az adóösszeírás csak 1723-ban készült, mégis a török hódoltság viszonyait tünteti fel. A kézirat az Országos Levéltár Kincstári Osztályán Urbaria et Conscriptioes Fasciculus 6, Numerus 55 alatt található. Pontos címe: „Nota omnium Pagorum, quorum tempore turcarum contribuebant Decimas in natura Alba Regalibus. 1723.”

Az összeírás adatai a következők:

Polgárdi.

Gróf Batthyány birtoka elzálogosítva a veszprémi Salomváry családnak.

Adót fizetett a magyar földesúrnak 60 frtot, azonkívül 12 pint vajat, 20 kocsi szénát, négyszer nyolc nap szántást, gyűjtést, sessionként egy hosszú fuvart két kocsival. Kilencedet adott borból, gabonából. A török szultánnak évente 60—80 frtot, a török földesúrnak sessionként 3 frtot fizetett. Tizedet adott borból, gabonából. Van a községnek kis szőlője, bőséges termékeny szántóföldje, rétje és jó legelője. Volt 80 háza, ebből jelenleg lakott 38.

Füle.

A veszprémi káptalan birtoka.

Adót fizetett a káptalannak 40 frtot. Tizedet adott természetben mindenből. A török szultánnak 25 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot és tizedet fizetett. Van a községnek szőlője, jó szántóföldje, rétje, legelője, erdeje. Volt 40 háza, ebből lakott 20.

Csajág.

Több földesúr birtoka, köztük a pálosoké és a veszprémi Martonfay családé. Adót fizetett a magyar földesúrnak 50 frtot, szolgáltatott számos kézimunkát. A szultánnak 25 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot fizetett. Tizedet adott minden terményből. Van jó szőlője, szántója bőségesen, rétje, nagyon jó legelője, erdeje. 30 házából jelenleg lakott 20.

Kajár (Balatonfőkajár).

Zichy grófnő, Martonfay, a győri jezsuiták és a Salomváry-család birtoka. A grófnőnek 43 frtot és bor-kilencedet, Martontaynak gabona-kilencedet, a jezsuitáknak 40 frtot fizetett. A szultánnak 50—60 forintot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot fizetett. Tizedet gabonából és borból adott. Szőlőjük, szántóföldjük és rétjük jó van. 100 házból jelenleg lakott 30.

Lepsény.

Botka Ferenc, Somody Miklós és Sándor István földesurak birtoka. A magyar földesúrnak kilencedet adott gabonából, borból. Szolgált évente 20 nap szántást. A szultánnak 45 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 1 pint vajat, 1 kocsi szénát vagy fát fizetett. Tizedet mindenféle gabonából, juhból és borból adott. Van szőlője, szántóföldje, rétje, legelője bőségesen. 30 házból jelenleg lakott 20.

Szentgyörgy.

Budics Péter és veszprémi Tomaji Mátyás birtoka. A magyar földesuraknak kilencedet adott, szolgáltatott erdei fuvart. A szultánnak 12 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 kocsi szénát vagy 1 kocsi fát, fél pint vajat és tizedet fizetett. Van bőségesen szántóföldje, legelője és szőlője. 30 házából jelenleg lakott 11.

Enying.

Egy része Batthyány-birtok. Ez elzálogosítva Babocsay

Ferencnél. A község másik része a veszprémi káptalané. A magyar földesúrnak két egész sessio hetenként egy kocsi fuvar ad. Azonkívül fizetett húsz kocsi szénát, húsz kocsi fát, kilencedet gabonából, borból, állatból. A szultánnak 30 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frt 50 dénárt és tizedet fizetnek. Van jó erdejük, szántójuk, rétjük és kis szőlőjük. 60 házból jelenleg lakott 30.

Kenese (Balatonkenese).

A győri jezsuiták birtoka. A jezsuitáknak kilencedet adott borból, búzából, és némi kézimunkát szolgáltatott. A szultánnak 17 frtot, a török földesúrnak sessionként 3 frtot fizetett és tizedet mindenből. Van szőlője, erdeje szükség szerint, szántója, rétje, jó legelője. 25 házból lakott 15.

Rátót (Gyulafirátót).

A veszprémi káptalan és a nádor birtoka. Adóba fizetett a káptalannak 50 frtot, a nádornak 25 frtot, a szultánnak 20 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, azonkívül 1 kocsi fát, vagy szénát, fél pint vajat és tizedet mindenből. Van erdeje, malma, szántója, rétje, legelője, szőlője Berényben. (Ma Balatonalmádi és Vörösberény). 20 házból lakott 9.

Kádárta.

A veszprémi káptalan birtoka. Fizetett a káptalannak 35 frtot és tizedet mindenből. A szultánnak 18 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 1 kocsi fát és szénát és 1 pint vajat fizetett. Szolgáltatott igás napszámot és kézimunkát. Van erdeje, szántója, rétje, szőlője Berényben. 20 házból lakott 5.

Hajmáskér.

A veszprémi püspök birtoka. Fizetett a püspöknek 18 frtot, a szultánnak 15 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 1 kocsi fát vagy szénát, fél pint vajat és tizedet természetben mindenből. Erdeje, szántóföldje, rétje és legelője van. Szőlője Berényben. 15 házból lakott 8.

Sóly.

Szentkereszt cisztercita kolostoré. Fizetett a cisztercitáknak 160 frtot, a szultánnak 20 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 2 kocsi fát, vagy 1 kocsi szénát, fél pint vajat és tizedet mindenből. Van szőlője, erdeje, szántóföldje, rétje, legelője. 20 házból lakott 8.

Szentistván (Királyszentistván).

A gróf Zichy-család birtoka. Fizetett a Zichy-családnak 25 frtot, egy pár csizmát, a malom után 1 frtot és kilencedet borból. A szultánnak 15 frtot, a török földesúrnak sessionként 50 dénárt, egy kocsi fát vagy szénát, fél pint vajat és tizedet gabonából, borból. Szőlője, malma, erdeje, rétje, szántója, legelője van. 20 házból lakott 18.

Vilonya.

Birtokosai ugyanazok. Fizetett a magyar földesúrnak 50 frtot és kilencedet borból, a szultánnak 25 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 2 fuvar fát, vagy szénát és tizedet

mindenből. Van szőlője, erdeje, két malma, rétje, szántója, legelője. 20 házból lakott 10.

Papkeszi.

Birtokosai ugyanazok. Fizetett gróf Zichynek 33 frtot. Azonkívül minden sessio hetenként szükség szerint kaszálásra két embert adott. A szultánnak 12 frtot, a török földesúrnak sessionként 50 dénárt, egy fuvar fát, vagy szénát, egy pint vajat fizetett. Tizedet gabonából, borból. Van két malma, erdeje, szőlője Berényben, szántója, kaszálója, legelője. 20 házból lakott 10.

Berhida.

Birtokosa győri Baranyay Mihály (5 sessióval, melynek évi adója 5 frt, és harmadrész malommal) és több nemes. Fizetett a szultánnak 18 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, egy fuvar fát vagy szénát, fél pint vajat és tizedet gabonából, borból. Van szőlője, de ez elhanyagolt, erdeje, egy malma, szántója, legelője. 24 házból lakott 18.

Kovácsi (Kiskovácsi).

Földesura pápai Botka Ferenc, jelenleg zálogjogon vesp-rémi Vetés Jánosnál. A magyar földesúrnak fizetett adó nincs feljegyezve. Fizetett a szultánnak fejenként 10 dénárt. A török földesúrnak harmadot adott a malom jövedelméből. Van erdeje, kaszálója, legelője, szántója. 20 házból lakott 6.

Ósi.

A veszprémi püspök birtoka. Fizetett a püspöknek 20 frtot, a szultánnak fejenként 10 dénárt, a török földesúrnak 90 dénárt, egy kocsi fát vagy szénát, fél pint vajat és tizedet mindenből. Van elpusztult szőlője, egy malma, szántója, kaszálója, legelője. 28 házból lakott 6.

Ladány (Nádasladány).

Komáromi Zsigmond birtoka. Fizetett a magyar földesúrnak 20 frtot, a szultánnak 10 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, két kocsi fát vagy szénát, egy pint vajat és tizedet mindenből. Van elpusztult szőlője, erdeje, szántója, legelője, kaszálója, egy elpusztult malma. 20 házból lakott 2.

Kiskeszi.

Botka Ferenc birtoka. Fizetett a magyar földesúrnak 25 frtot, 3 pint vajat, 2 pár csizmát, a szultánnak 10 frtot, a török földesúrnak 10 frtot, 10 kocsi fát vagy szénát és 10 pint vajat. Van elpusztult szőlője, erdeje, szántója, kaszálója, legelője. 20 házból lakott 12.

Szentmihály (Sárszentmihály).

Zichy grófnő birtoka. Azelőtt Palota-vár tartozéka volt. Fizetett a magyar földesúrnak 24 frtot, 2 pint vajat, 2 mérő árpát, 2 mérő zabot, a szultánnak 14 frtot, a török földesúrnak sessionként 2 frtot, 2 kocsi fát vagy szénát, egy pint vajat és tizedet mindenből. Van szőlője, erdeje, halastava, szántója bőven, legelője, rétje. 20 házból lakott 10.

Káloz.

Zichy grófnő birtoka. Pusztta volt, most öt jobbágy lakja.

Van szántója, rétje, legelője. Adózási viszonyai nincsenek feltüntetve.

Aszár.

Zichy grófnő és Esterházy Ferenc birtoka. Elzálogosítva Fördös Mihálnál. Van erdeje, szántója, rétje, legelője. Az öszeírás többi része hiányzik.

Keresztur (Sárkeresztur).

A fehérvári prépostság és Vásárhelyi Ferenc birtoka. Pusztá volt. Jelenleg 5 jobbágy lakja. Rétje, szántója, jó legelője van.

Tés.

A fehérvári prépostság birtoka. Fizetett a magyar földesúrnak 50 frtot, 6 kocsi fát vagy szénát, a szultánnak 12 frtot, a török földesúrnak sessionként 1 frtot, 10 kocsi fát vagy szénát és gabonatedet. Van sok erdeje, kevés szántója, legelője. 20 házból lakott 5.

Súlyos volt a jobbágy adózása ezen öszeírás szerint is, pedig ez csak a törvényes adó összegét tünteti fel. Ehhez járult még a hadisarc; a magyar és török földesúr által követelt számos rendkívüli szolgáltatás; vármunka, hadimunka; a magyar hadiadó, s a rovásadó, mely a török idők alatt többször 5—6 frtra is felment jobbágytelkenként.

A lakosság pusztult, a földesúr azonban a kevesebb lélekszámú községtől is megkövetelte az előírt adót. E súlyos teher miatt sokszor az egész község felkerekedett és emberségesebb földesúr, kincstári vagy várbirtok földjére költözött, s új földesúrával kedvezőbb szerződést kötött. A szerződés szerinti szolgáltatások mértéke részint a jobbágy teherbíró képességétől, részint a földesúrtól függött, azért községenként változott.

*

DR. ZSOLT PAKAY: *Steuerverhältnisse im Comitate Veszprém während den türkischen Zeiten.*

Auszug. Nach der Eroberung der Festung Veszprém im Jahre 1552 ist das Comitatus Veszprém ein Gebiet geworden, welches nach zwei Richtungen Steuer zahlen musste. Im besetzten Gebiet gab es zweierlei Verwaltungsverfahren, eine türkische und eine ungarische. Der Besitz hatte zwei Eigentümer, einen ungarischen und einen türkischen. Der ung. Leibeigener zahlte die Steuer dem Sultan, die Kriegssteuer dem ung. König, zahlte Steuer dem ung. und dem türk. Grundherrn in Geld und Naturalien. Dem Türken zahlte er darum, damit er ihm nichts zuleide tue, dem Ungarn, damit er sein Vaterland, Hab und Gut, oder wenigstens sein Leben verteidige.

Der Artikel stellt diese speziellen Steuerverhältnisse vor in den zur Festung Stuhlweissenburg gehörigen Gemeinden der Comitatus Veszprém und Stuhlweissenbur (Székesfehérvár).

Dunántúli lírikusok.

M A R É K
ANTAL dr.

BABITS MIHALY.

Én maradok magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.

(A lírikus epilógusa.)

Kissé zavarban vagyunk, mikor Babits Mihályt a dunántúli költők közé sorozzuk s vele a dunántúli költők élén büszkélkedünk. Vajjon dunántúli, s tágabb értelemben magyar költő-e Babits? Az egyetemesség makacs és meghatározható szemléletében nem világgöltő-e?

A katolikus dunántúli család, amelyből származott, a pécsi tartózkodás látszólag külsőség, amik ifjúsága egyetlen derűs korszakát határolja. De nem Babits utalt-e a táj eddig figyelembe nem vett jelentőségére? Véletlen-e, hogy Vörösmartyt, kinck magánossága szinte végtelen izgalomban tartotta Babitsot, együtt emlegetik s több vonatkozásban rokonléleknek tartják vele? A szép szót Vörösmarty a Dunántúlról árasztotta a magyar költészet kifogyhatatlan tartályába. a tökéletes formát Babits építette a magyar vers köré. Babits kiegészítette Vörösmartyt s ezzel a nemzedékek munkájának egymásbakapcsolódását mindennél jobban dokumentálta. Véletlen-e, hogy a Babits nyomán lépegető nemzedék legmarkánsabb s legtöbb rétegű egyénisége: Illyés Gyula szintén dunántúli? S e hosszú, hosszú sor, amely a kötetben következik, nyugtalan lélekkel, egyéni mondanivalóval, zengő magyar szavával, tehetségével vagy csupán gyürkőzésével alázatos szolgája és végrehajtója annak a parancsnak, amellyel a Dunántúl íróit az örök forráshoz utalja.

A fentiek indokolása mellett izleljük hát e költészetet. A költészetet, amely a fiatalság zavart s túlzott szavaival kezdődik, végiggyűrűzik a középkorú térfi bölcseségén s beletorkollik az öregség álló vizeibe. Petőfi a fiatalság zürös éveiben halt meg, Ady a köépkorú férfi döbbenetes látásait hagyta örökségül, Babits megélte a teljes emberi életet. Hajnallal, délelőttel és estébe hajló délutánnal. Babits így az „egész“ ember költészetét adja. Termése nem táplálkozik bő erekből, de amit adott, az mind maradandó s a klasszicitás határvonalán állapodik meg.

A századelő forrongó éveire esik Babits fiatalkori lírája. De vajjon csakugyan fiatal-e ez a líra, a fiatalság minden izgalmával, tévedésével, elfulladásával s hányavetiségével? Ó nem. Babits ilyen szempontból sohasem volt fiatal. A kritikus mindig lefogta a költő kezét, ha meggondolatlanul emelte tollát a papíros fölé. Ez az ifjúkori líra sohasem áradt, mint a megduzzadt patak, mely kilépve a medréből előnt réteket és elmos házakat. A forma — ha más nem is

— mindenkor gátat vetett mondanivalói elé. Igen, a forma, amely oly tökéletesen, szinte miliméternyi pontossággal határolja a verset, kemény pántba fogja az elomló sort s a szertelen fiatalságot. Ugyanekkor szabad verseit, mik csak külsőre szabadok, a gondolatnak és a belső rímnek egy olyan csodálatos láthatatlan kapcsa zárja szorosra, amely elfeledteti velünk a szabad vers külső látszatszabadságát. Ez az örökös rabság idő előtt megőszítette a verseket. Végeredményben mindez fegyelem kérdése. Ez a fegyelem vezette el a költőt az önmegismeréshez, annak az összefüggésnek a megismeréséhez, amellyel korok és nemzetek irodalmát megértette s híres irodalomtörténetében lefekette, ez a fegyelem vezette az irodalom valamennyi területére, hol újabb és újabb gyötrődések árán újabb és újabb szépségek születtek. Itt-ott egy-egy csodásan fűzött mondat, egy-egy fehéren villanó, vagy színes, elomló hasonlat, egy-egy kellő helyen alkalmazott jelző a gyönyörűség csodásan zengő érzetét kelti bennünk. Tudnunk és éreznünk kell, hogy itt kivételesen nagy tehetségű költővel állunk szemben, ki az ihlet szent pillanatának érkezését érzi s termésének aránylagos csekélysége az önkritika acélos fegyelmét példázza.

A klasszikusok túlságosan is közel állnak szívéhez: látszólag minden vágya az, hogy azok formai és nyelvi készségét elsajátítsa és in specie aeternitatis született gondolatai és eszméi világát fejlessze s a későbbi korok számára továbbítsa.

Babits egyhelyütt azt írja: Mindenki megöregszik, aki nem tud folyton megfiatalodni. Az a fiatalság, amely nála a Levelek Iris koszorújából című kötetében jelentkezik s később a Versenyt az esztendőkkel címben pregnánsan kifejezett iram, csak babitsi értelemben fiatal. Hiszen az a filozófiai és tudományos érdeklődés, amely műveiben jelentkezik, a fiatalság szárnyalása helyett az árnyékosabb mélység felé húzza. Ez a líra soha nem csinál forradalmat, mert nem appellál könnyed és felszabadító érzésekre s nem tudja megmozgatni a tömegek hétköznapi szenvedélyeit, álmait és akaratát. Babits horatiusi harckerülése a későbbiekben is megmutatkozik hiszen éppen az időben hirdet kétségbeesetten pacifista eszméket, mikor a háború javában tombol s még mindig tömegével akadtak a háborútól megrészegeedett emberek.

Babits fiatalsága a gyötrődés jegyében telt el. Ime:

Hajnalka volt az édesanyám.
Hajnalra születtem én.
S lelkemben már ily fiatalon
Nincs hajnal, semmi remény,
Nincs hajnal, semmi vidámság
Nincs hajnal. nincsen öröm,
Hajnalka volt az édesanyám,
S csak alkony az örököm.

(Anyám nevére.)

Keserű lélek ez s türelmetlen. Érezni ifjúkori versein a nyujtózást. Idegen tájak után vágyódik mérhetetlenül:

Ó mennyi város, mennyi nép,
Ó mennyi messze szép vidék!

Rabsorsom milyen mostoha
hogy mi n d nem láthatom soha.

(Messze... Messze...)

Játéka a szavakkal is fiatalság. Talán csak ennyi a fiatalság:

barna föld hús meztelenje
nesztelen ébredt elevenre.

(Darutörpeharc.)

A szavak, mik ifjúságának álmait visszatükrözik, keményen koppanak. Ha itt-ott felszabadul a hangja s derűs szívvel elfelejtkezik a bánatról, megmutatkozik lelkének tiszta, derűs fiatalsága is. Az a fiatalság, amely kissé kritikátlan, erős villogó fogaival harap, de megbocsájtható, mert fiatal. Ha Babits versei közül csak kutatva találunk effélet, annak oka az, hogy témái mind súlyosak s problémáit a mindenáron való megoldás kötelező ereje és szükségszerűsége jellemzi. Az élet rövid és mennyi munka vár még — sóhajt későbbben egyik tanulmányában. A megismerés űzi, hajtja: tudni akarja az összefüggést korok irodalmi áramlatai között, keresi a közös eredőt az alkotásban, amelynek birtokában közelebb juthat az irodalom céljának megismeréséhez. Az örök Igazság körvonalait keresi a ködben, amely az európai szellem előtt elmossa a vonalak élességét s a színek fényességét.

Az írás gyönyörűségétől elkábultan a líráról áttér a prózára, novellát ír és regényt, essayt és bírálatot. Teszi pedig mindezt akkor, amikor egyik drámai erejű vallomásaiban kijelenti, hogy visszafojthatatlanul lírikus.

Lírája szerteágazó, mint az öreg tölgy milliónyi gyökere. Az élet minden rétegében szétfut, minden síkban, ahol még élet van és mozgás, mult vagy halál. Ahol nincs élet, oda is beereszti hajszálgököreit s az életnek ezekről a fagyos tájairól is hírt ad nekünk. A szellemiség úgy rétegeződött évszázadok folyamán, mint a föld, hol geológiai értelemben vett rétegeket és a kutató szerszáma. A szellem embere könnyen átjut a felső rétegeken, mert a kor közeleső áramlataival elárulja magát. De a mult, amely oly klasszikus formákban élte ki szellemét — és itt a római és görög nép szellemi kincseire gondolunk —, mindennél fontosabb réteg Babits számára. Bár korokon, szinte az egész emberiség emberöltőjén keresztül kellett odáig elvergődnie, de el kellett oda érkeznie, mert hajszálgökörei innen szívják fel a törzsbe az örökkévalóság éltető nedveit. Babitsot egyébként azért is érdeklí különösképpen a görög és római irodalom, mert hajlik a filozófiára és tudományosságra, ami egyben Babits költészetének is alapvető hagyománya. Valójában

elzárkózás ez, de nem menekülés. A költő csak önmagába menekülhet s önmaga börtönöre lehet. Annyi levegőt és annyi szabadságot engedélyezhet magának, amennyit kétes szabadsága fenntartásához jónak lát. De a költő nem nyit ablakot: odi profanum vulgus...

Gyülöllek: távol légy, alacsony tömeg!
ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, muzsák
papja, erős fiatal füleknék.

(In horatim.)

Forma és szép szó, a két babitsi tökély, kijelölte a költő helyét a magyar irodalom első vonalába. Hozzá európai műveltség s egy tartózkodó, szemérmes lélek vergődése — ezzel megrajzoltuk nagy vonalakban Babits írói és emberi arcát. Kell-e még valamit is szólnunk róla, hogy lelkesedésünket s meghatottságunkat leplezzük és megértsük? Említsük-e pompás Poe, Verlain, Baudlaire, Shaekespeare, Goethe, Heine, Wild és Tennyson fordításait? És Dante pompás isteni színjátékát magyarul?

Íme Heine: Memento-ja:

A hajnal olyan fekete,
a ruhád oly fehér;
az ifjúság ígérete
az étellel felér.
Ó csal az ember élete
Ki tudja, mi nem ér?
Ruhád is lesz még fekete,
hajad is lesz fehér.

Említsük-e a szonettet, amely egészen új szint nyert Babits mesteri keze nyomán? S a szabad verset, amely újjászületett? Említsük-e középkori vallásos himnuszait, amiket oly tökéletes hanghordozással mentett át a középkor sötétbevesző századaiból a ma emberének? Soroljuk-e fel regényeit, mikben megmaradt lírikusnak? Ifjúsági regényét, tragédiáit, mik nem szólaltak meg a színpadon? Irodalomtörténetét mely a világirodalom izgalmas történetét vetíti élénk? Emlékezzünk a XXX. éves Nyugatra, amelynek neve összeforrott elválaszthatatlanul Babits Mihály nevével? Mit mondjunk még, hogy előttünk álljon Babits igazi írói és emberi nagyságával, kemény munkájával s összes eredményével?

Mi hát a különbség, amely ezt a nyughatatlan szellemet elválasztja a dunántúli lírikusok csoportjától? Mi az a lelki adottság, amelyet Babits Mihály lírájában hiába keresünk, de amit a legszerényebb dunántúli költő verseiben megtalálunk. A vallásosság az, ami közös nevezője úgyszólván valamennyi dunántúli lírikus költészetének. Nemcsak azért, mert sok közöttük a papi ember, hanem azért, mert a vallásosság, szorosabban véve a katolicizmus hagyomány a Dunántúlon. Babits ezt a hagyományt sohasem értette meg, mert a mítoszt jobban megértette, mint a misztikumot. Az

istenek mindenkor nagyobb hatást tettek rá, mint az Isten. Ez hűvössé teszi a költészetét s erősíti nyugtalanságát. A Versenyt az esztendőkkel című kötetének egyik versében azért szorongva kérdi:

Mi van túl mindent tarkaságon?
Világon, virágon, ruhákon?
Lelken és testen?
A semmi vagy az Isten?

Babits érkezett a csillagokig, de a magasságban nem közelítette meg az Istent. Annyi szépség, ami életében elvonult lelke előtt, nem ébresztette fel bizonyosságát az Isten létezése felől. Babits itt elárulta a hagyományt, amelyet a Dunántúl áraszt a lélekre. Vajjon boldog-e Babits így, megtagadva és elfelejtve a táj üzenetét? Azokban az órákban, amelyekben az élet estéjéhez érkezik, nem érzi-e, hogy a világ milyen szenvedélyesen várja a megnyugvást és a lélek igazi, valóságos békéjét? Vajjon az írók egyedül képesek-e arra, hogy az összekuszált európai ember lelki egyensúlyát helyrebillentsék? És az egyén, aminő Babits, segíthet-e önmagán?

A táj, amely küldte, ott él a lelke mélyén. Szép emléket állít neki Itália című versében.

De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb,
mint honi dombjaink s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelíd, színjátzó kék vidék.

A lélek véresre tépheti magát, de az emlék idillikus csendben él benne. Hiába fordul el szégyenkezve tőle s hiába áltatja önmagát, vannak szálak, amelyek sohasem szakadnak el. Istenre gondol azokban a versekben, melyeken a nehéz esztendőök lírai termése visszhangzik s ez máris jelentős esemény. A költő már az elmúlásra gondol, arra a bizonytalan világra, amelyben Istenen kívül semmihez sem kapaszkodhatik meg erősen az örökké élni akaró lélek.

Ha Babits megtalálja az Istent, a táj boldogan befogadja őt. Ez esetben betöltött egy olyan hivatást is, amivel ez a költészetben gazdag földrész küldte a szellem vándorújtára. Személyi ügye ez a Dunántúlnak, vessen ezzel számot a költő. A Mindenség ámulatánál sokszor fontosabb az otthon parancsa és szerénynek látszó üzenete.

OROSZ IVAN.

Nem tudjuk hirtelenében, hogy mi az oka Orosz Iván nagy-nagy csalódásának az emberekben. E csalódás a líra egész orcheszterét megszólaltatja s úgyszólván minden mondanivalóját ennek a sérelemnek a szolgálatába állítja. Ilyen körülmények között elkerülhetetlen az, hogy a magányt egészen emelkedett hangon ne dicsérje. Lelke itt kap szárnyakat, itt teljesedik ki igazán s jut teljesítőképeségé-

nek csúcsára. A Kőrös partjáról jött a Dunántúlra s a táj elmulhatatlan benyomásokat tett a költőre.

Mint emberek közt a vad idegen,
bolyongok itt az őszi hegy alatt.
Idegen táj, mégis úgy szeretem:
itt kap a lelkem égi szárnyakat.

(Zalai ősz.)

Későbbi verseiben, hol témában s hangban túljutott az első kötetek kezdetlegesebb verselésén, ott kísért a magány utáni vágy s az emberi gyűlölettől való irtózás. Ugyanakkor benne a vigasztalás is: az Isten. A költő rövidke versében még nem zsúfolta úgy össze azokat az elemeket, amelyek költészetére jellemzőek:

Elbújni szeretnék, ahol
örök csend van, nincsen ember.
Nem lenne ott más énvelem,
csak a kék ég s a kék tenger.
Mert élni itt gyűlölet közt
— szörnyű átok — rabszolgának.
Szebb itt élte egy sóhajnak,
vagy száradó akácfnak.
Elbújni szeretnék, ahol
a csendes nyugalom terem,
ahol boldog bús magányban
csak az Isten lenne velem.

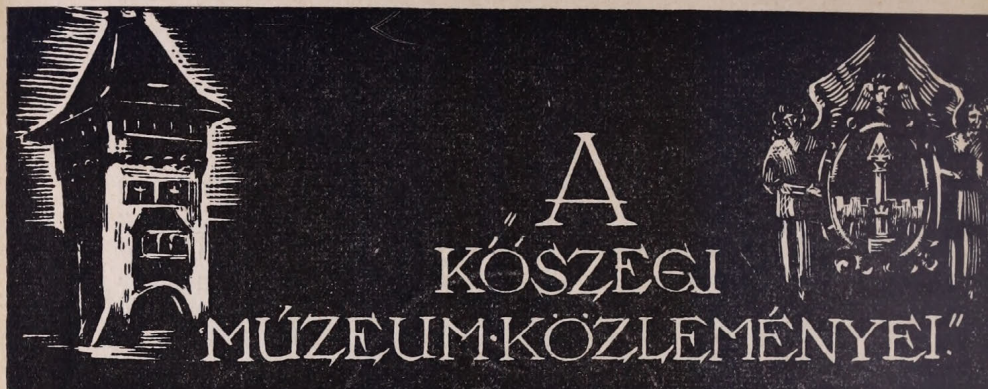
(Spleen).

Alföldi lélek ez, álmódzó és merengő; a dunántúli tájban s emberekben nem tudott sohasem feloldódni. Örök gyanakvás él benne, ellenségeket szimatol maga körül s költészetének rózsafáját szétforgácsolja s elhullajtja. Pedig szorongva éli a költő életét; hisz egy tiszta emberi életben, a jóságban, az emberségben s mindabban, amit a XX. század megmosolyog. De vágyait nem tudja kemény szavakban kifejezni s másokra is rákényszeríteni. E negativista költészet hangja kissé kesernyés és bizalmatlan. Az élet elején állók nem merítenek erőt belőle s az élet végén ballagók nem nyugszanak meg tőle. Különös lelki alkat kell ahhoz, hogy valaki ezt a fanyar s különös ízű költészetet úgy befogadja, amilyen szívvel azt a költő olvasóinak átnyújtja. Az ok?

Kedvünket szegte valami
titok, mi ma még titkosabb...

(Bizonytalanság).

De ez az állapot még nem végleges. A költő keres és kutat, belekapaszkodik a szeretet mentődeszkájába s azon keresztül igyekszik a bizonytalanság folyamából partra jutni. Néhány dunántúli tájrajza egészen kimagasló és értékálló. Bár bőséggel áradó lírája megtalálná a szeretet s a szereteten keresztül a lélek nagy békéjét. Orosz Ivánnak van még más mondanivalója is azokon túl, amelyeket eddig dacosan és csalódottan kivetett magából. Sok tétovázás és keresés után bizonyosan ahhoz is elérkezik egyszer.

ROVATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

Sphagnum-folt a Kalaposkőn.

V I S N Y A
ALADÁR dr.

Molnár Nándor Szombathelyről avval a hírrel lepett meg, hogy Bozsokon, a Kalaposkő lejtőjén, az ú. n. Hídeg-oldalban egy kis *Sphagnum*-foltot talált. Természetesen, mihelyt lehetett, kimentem vele az érdekes leletet megnézni. Az összefüggő tőzegmoha-párna hossza kb. egy méter, szélessége átlagosan félméter. Közeliében itt-ott még apróbb *Sphagnum*-nyomok vannak. Állományát egyneműnek és pedig *Sphagnum acutifolium* (Ehrh.) Russ et Warnst. fajból állónak néztem. Ezt a sejtésemet Boros Adám két különböző (árnyékos és naposabb) helyről vett próba megvizsgálása után megerősítette. A vizsgálat gyors elintézéséért neki e helyütt is köszönetet mondok. A tövek egy részén kiürült termés-tokocskák is voltak.

Ennek a foltnak az alkotó eleme és körülbelül a terjedelme is megegyezik a mecseki Szent Jakab-hegy lejtőjén az ú. n. Pál-irtásban Simonkai által felfedezett foltéval, amelyet Jávoroka útmutatása alapján 1934-ben magam is felkerestem. (V. ö. Latzel: MBL. XXXIII. 188. lap.) De míg az utóbbinak a kerületén igen érdekes moha-együttest találni, a bozsoki foltnak a járuléka igen szegényes. Mindössze a hozzá csatlakozó *Rhytidiadelphus triquetrus* (L.) Warnst.-ból és még egy más lombos mohából találtam a próbákban egyes szájakat, ezenkívül rothadásig hervadt árnyékvirágok (*Mianthemum bifolium* L.) és satnya nyírfasarjak voltak a párnában (szept. 23-án). A környező ültetett fenyves helyén valamikor valószínűleg nyíres volt.

Minthogy az említett Pál-írtásban Simonkai még *Lycopodium complanatum*-ot is talált, érdemesnek tartom felemlíteni, hogy *Sphagnum*-foltunk a Gáyer által a Kalaposkőn talált *Lycopodium complanatum* termőhelyétől mintegy 250 méternyire van, egy általam talált kisebb ilyen *complanatum*-teleptől pedig kb. 500 m-nyire, de mindkettőnél jóval alacsonyabban fekszik.

*

A. Visnya: Ein Torfmoos-Polster am Berge Kalaposkő.

Auszug: Verfasser berichtet über die Auffindung eines cca 1 M langen und durchschnittlich $\frac{1}{2}$ M breiten Rasens von *Sphagnum acutifolium* (Ehrh.) Russ et Warnst. am Abhänge des Berges Kalaposkő bei Bozsok und vergleicht ihn mit dem beiläufig ebenso grossen und von derselben *Sphagnum*-Art gebildeten Polster im Mecsek-Gebirge, das auf Seite 71. des XXXIII. Bandes der MBL durch Latzel erwähnt ist.

Egyeduta.

A Vasi Szemle egy régebbi számának egy cikkében azt olvastam, hogy „Egyeduta” lakosai községük nevét „Egyedjutá”-nak ejtik. Ez tévedés, mert az odaválóiak *Eitá*-nak ejtik. „Hovási?” (Hová való) kérdésre így felelnek: „*Eitai!*”

Közli: *Musits Jenő* (Rábagyarmat).

*

Elvadulva virító erdei tulipán Vas megyében.

Csákánydoroszló községben, a Batthyány-kastély és az országút között, két kis telepe van az *erdei tulipánnak* (*Tulipa silvestris* L.). Az egyik mintegy 200 négyzetméter területű, és hozzávetőleges számítás szerint 5—600 hagyma lehet rajta. A kisebbik telep ettől 10 lépésnyire van alig 10 négyzetméter területen kb. 80—100 tulipánnal. Rendszerint április közepétől május elejéig virágozik. Mindkét helyen minden gondozás nélkül telepesen nő rajtuk a tulipán. Hazánk nyugati megyéiből már van néhány adatunk elvadult erdei tulipánról. Vas vármegye területéről eddig nem közöltek ilyent,

ámbár valószínű, hogy Csákánydoroszlón kívül máshol is előfordul. E növényt érdemes volna keresni a magyar botanikai kutatások nagy mecénásának, *Batthyány Boldizsárnak* németujvári és szalónaki kertje helyén és azok környékén, ahova esetleg *Clusius* útján kerülhetett, aki annak idején több virágot honosított meg Magyarországon s aki a később már csapás számba menő tulpománia elindítója is volt. Ha ott megtalálnók, úgy feltételezhetnők, hogy a *Clusius* irányítása alatt állott említett kertekből hozták az ugyancsak *Batthyányak* tulajdonát képező csákánydoroszlói várkastély mellé. A községben tudni vélik, hogy „régii időben egyik *Batthyány* az elfo-

Erdei tulipán (Csákánydoroszló, 1938. V. 1.). Csaba J. felvétele.

gott török tiszteknek csak akkor kegyelmezett meg és engedte őket szabadon, ha a foglyok megbízottja ritka virágokat hozott Törökországból növénytudós barátja részére". Él az itteni nép száján a „töröktulipán” név is; igaz, hogy most már egy másik növényre: a császárkoronára (*Fritillaria meleagris* L.) vonatkoztatva használják. Ezek az emlékek is sejtetik, hogy talán mégis csak van valami kapcsolat a csákánydoroszlói erdei tulipán és a 330 év előtt elhalt *Clusius* között.

Csaba József.

*

Tompa Mihálynak tulajdonított balatoni versek.

1870-ben rendezték Arany J., Gyulai, Lévai és Szász K. Tompa költeményeit sajtó alá. A gyűjteménybe bevették a Vasárnapi Ujságnak T-vel jelzett verseit is. Ezek azonban (Szigliget, Kisfaludy) *Talabér János* papköltőnek versei és *Talabérnak* 1860-ban megjelent kötetében is előfordulnak. Tompa a Dunántúl csak Sárbogárdig jutott el, *Talabér* pedig Keszthelyen született s több balatoni tárgyú verset is írt és adott ki kétkötetes gyűjteményében. Tompa kiadói nem jártak el elég körültekintéssel, mikor *Talabér* verseit Tompa alkotásaiként jelentették meg. Viszont *Talabérnak* csak becsületére válik, hogy — bár tévesen — Tompa színvonalára emelték a kitünő szerkesztők.

v — j —

Itt van a nép, megjött a nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.

(Ady.)

Babonyák Rábagyarmaton.

Ember külseje:

Akinek hosszú szőr va a kezészárán, jó tud főzni.
Aki szeplős, tetű va a fejibe.
Akinek fehér haja va, ott nincs szērēncse.
Akinek szemin hosszú szőr (szempilla) va, hosszú életű.
Akinek a fülő piros, nēm soká él.
Akinek elősszē szemfoga nyól, mēghal.
Aki kopaszra nyiratkozik, nēm lesz többet haja.
Akinek nagy a bajsza, nēm soká il.
Akinek feketē a foga, sok cukrot ēvētt.
Akinek piros az orcájo, mēgrempülük.
Akinek nagy ádáncsutkájo va, egész életin áti nagy bünös vót.
Akinek pirospöttyös szoknyájo va, vörösbe lesz.

Időjárás:

Ha a pórheltnek tetejē piros, ollan hűdeg lesz, ho mēgfagyunk.
Ha a macska főnek mozsdik, akko föllürü gyün a szé, ha lēnek,
akko lējjürü.
Miko a vadludak hosszú sorba röpünek, essü lesz.
Miko essüs rēgge korán kukorikul a kokas, rá két napra hó lesz.
Szivárván után három nap mulva essü lesz.
Ha viszket az embērēk lábo (férfi), ē hét mulva essü lesz.
Ha mēghallanyi a vonat zohogását, üdüvátózás lesz.
Miko piros az ég, akko fuj a szé.

A sertés:

Disznut, miko kanyozik, nēm szabad mēgönyi, külömben eromlik
a husa.
Disznu lépibü észik a gyērēk, ríszég lesz.
Sunkábu kü kö vēnni a naccsontot, mer erohad.
Aki keddēn öl disznut, mēgrohad a hus.
Beteg anyadisznut malacozás után mozsduve gyógyillák.
Aki husévís után a zsiros kezit vízbe mossa, mēgdöglőnek a
disznuk.
Aki nēm sózza be a disznu lábot, tovább eláll.
Ha besózzák a hust, ē kis vizet, mēg ecētēt köll bele tēnni,
akko akámeddig eláll.

Disznut lőotik, a két első lábo közti kérésztét meccenek, abba sót tésznek, akko nem romlik még a hus.

Disznuölisko lévőggják a disznu csöcsit, osztánnik az óba dobgyák, osztá eszt mongyák: „Felé göbe, felé kany”, akko ú lész.

Beteg disznut ruháve még kö dörgünyi, hármot a fenekire vágnyi, méggyógyil.

Ha vëtt malacot sokan megnízik, nem nyöl még, mégigízik.

Beteg disznut 3-szë végtörülük kifordított sapkáve, ú hogy a föld felü törülük, osztá a lábo között hátrodobgya a sapkát, hátrafelü mënüvë fövëszü, a betegség a földbe mënt.

Disznunak kivészük a mérgít (epe), főakasztják az ajtura, osztánnik ha valakinek mégdogad a kezë, bekenyik velë.

Miko malacot vésznek, ahányszë mégnyugosznak hozás közbe, annyi mázso lész.

Ha a disznu megölisko büzüü, anná a házná nem lész a disznuve szërëncse.

Miko valaki kocsonyát mer, nem szabad beszínü, mer nem faгы ú még.

A tehén:

Aki borygyuvágásko a nyers husbu mégëszük valamit, méterësre nyöl a nyaka.

A tehent mindig csak ëggyik ódura szabad föjnyi, mer máskint nem aggya lë a tejjet.

Ha a szëcskábó nem öntenek vizet, a tehen nem ád tejjet.

Ha fejis közbe szüksigëzik a tehen hátu a palluba bele köll böknü a vasvëllát, akko nem rontyák még.

Borygyzás után a vizet, amibe az embërek mégmosták a kezëket, a jászufáho köll öntenü, akko jobbu nehezëdik a borygyu.

Akinek a tehennyë nem fog (borjut), átmëgy a szomszidba, osztá hoz ë silinga szómát, akko átihoszta a szërëncsit, osztá fog a tehen.

A borygyut ellis után behintik korpáve, ho nyöllön a szörö.

Fölfújudott tehent megittatyák tökmafolajje, mégdörzsülük, méggyógyil.

Ha borygyuzük a tehen, nem szabad sëmmüt köcsönannü, mer nem lész jó a borygyu.

Ha tejföübe mártják a kést, emeccik a tehen csöcsit, nem ád tejjet.

Ujborygyut hét kut forrásábu köll itatnyü, akko szíp lész.

A tehent egerfávo mégütük, vért szüksigëzik.

Miko tellik a hold, a tëshen többet ád.

A tehen kötelit mégkötük az embërek kötinnübe, ho në légyën hibás a borygyu.

A ló:

Ha lüve más faluba mënnek, nem szabad neki szënát annü, mer nem huz.

Ujjan vëtt lünak vasat tésznek a lábo alá, ho vaserös légyën.

Döglük (gebe) közü temetübü ásott koponyát köll dobnyü, ú futnak, ahogyan csak tunnak.

Más állatok:

Miko kutya tutul, elíg valakinek a házo.

Mere mozsdik a macska, ara (onnét) jön a vendig.

Akinek a tájaro szarka röpül, oda vendig mëgy.

Ha macska lënek mozsdik, akko rossz világ, ha főnek, akko jó világ lëssz.

Ha febr. 22-in góla röpül, mëghal valaki.

Ijje nëm szabad hinya a macskát, mer ördögöt hínak.

Akinek a házo fölött a vadludak átírópúnek, léig.

A macska nëm mëgy el a háztu, ha a farkát lëvággyuk és be-sározzuk a tüzhelbe.

Tojáshejyra nëm szabad rálípnyi, mer nëm kel ki a kiscsibe.

Akinek a házán lud va, másik nap annak a házo elíg.

Ha a kisnyulat nëm tészik az óba va jászu alá, evüszia a mënyet-asszon.

Miko nyul fut elöttünk, mëg kö ütnyi a térdünket, akko lëül.

Ahun a kutya mëgëszia a busitivirágot (tavaszi kankalin), nëm lësz zsiba.

Bekát nëm szabad agyonütnyi, mer mëgmász.

Ha lëmëgy a nap, nëm szabad tojást vünnyi a bótba, mer a tikok nëm tojnak.

Ha a pók dílelött száll lë a magasbu, szërëncse; ha dilután, nëm.

Fözés:

Miska cigánnok, ha ënnivalut annak, beteg lësz a házná.

Jó étvágyat köll kiványi a belépúnek, külömben nëm ësznek jó ebidët.

Aki másná ëszik, sok négërbogár lësz azokná.

Aki köccsönvëtt lisztët kënyërsütisho, másnap vissza köll annyi, máskipp eloptyák a kënyeret.

Ha kënyeret sütnek, csak három lábosse szabad küvënni a lisztbü, mer nëm mëg a kënyér.

Aki mëgmecci a kënyeret és féremecc, másnap hazudik.

Guglihuppot nëm szabad sülis utá két óráná elöbb mëgmeccenyi, máskipp eromlik.

Aki 8 napos kënyeret mëgëszik, nëm ëhet maj kënyeret, mer a zshiványok evüszik.

Kënyërsütisko fő kö forgatnyi a vékákot, mer nëm lësz gömbölü a kënyér.

Miko lepintët sütnek, aszt kö mondanyi: „Ciha lepi, lepi, lepi! Ciha lepi, lepi, lepi! máskipp ügön ekett a lepin.

Aki babot főz és törött borsot tész bele, eföl.

Aki sóssat főz, várotlan vendigët kap.

Aki krumplilevesbe zöccsigët tész, igën eföl, pépës lëssz.

Aki dödöllire söt tész, a dödölle evállik szille, ollan lësz, mind a kavics.

Aki babba főzisko paprikát tész, nëm föl mëg a bab.

Aki gánicábo főzisko zöccsigët tész, mëgmarad lisztnek, nëm alakul áti.

Vegyes babonák:

Aki látogatuba vizet iszik, evüszí a szeréncsit.

Aki pénct talál, kellisés léssz.

Miko szivárván va, három napra rá valakinek elég a házo.

Miko meszelisko cigánasszonyok gyünnek, sok géber léssz.

Mikor morog a tűz, haragos embér gyün a házho.

Ha tiz óráná (este) tovább fosztonak, akko másík évén nēm léssz annyi toll.

Cipüt föllürü léfeli kő kezdenyi finyēsittenyi, mer kütörík.

Haluskalevesbe ē kis szentűtvizet kő tőtnyi, akko nēm föl el.

Ha a Gazsi cigán melengetvė dörgüli a kezít, evüszí a szeréncsit.

Miko a cigán begyün muzsikányi, ha az ajtuná muzsikál, 10 föllér, ha a tűzhelná, 2 föllér, mer evüszí a szeréncsit.

Aki tűzbe fuj, fáj a foga.

Ujcipüre rózsás flékkét kő tényi, külömbe hama evásík.

A kányo a ház fölött átröpüvő károg, veszedelēm léssz.

Ahun egymás mellett két szék áll, ott nincs szeréncse.

A háziasszon fosztuba aszongya a belépünek, vessen kérésztét, ha nēm vet, valaki mēghal. [Ēn is mindig vettem, (Bemondó megjegy-zése.)]

Kiná két piros ruha va egymás mellett a sifonérba, az éggyík hama eszakad.

Aki sokat sir, annak öreg korába sokat fáj a fejė.

Ha nagyon íg a tűz, belekőpnek, hogy a gonosz lelkek nē szenvéggyenek annyira a pokolba.

Szemetdombra tuskít tésznek, ho a boszorkán be nē mēnyen.

Kis léán nē nizzen cigánasszonra, mer mēgígízi.

A tejjbe este szentűtvizet öntenek, hogy nē fillen, aki vüszí.

Ha régge elősször férfive találkozik az asszon, szeréncsije lesz.

Aki mēgüti a könyökít, várotlan vendigét jelent.

Ahun leszédik a husitvirágot, ott nēm léssz zsiba.

Ahun etörík a tükör, hét évíg nincs szeréncse.

Nēm szabad a frissen fejt tejjbe kesse kavarcunyi, mer mēghasad a tehen tőgyő.

Lefegvisko kérésztbe kő tennyi a lábot, akko nēm ámodunk,

Ha szentét (szentre) gondolunk, ámunkba mēgjelénik.

Ha mēgborgyuzik a tehen, nēm engedik a borgyut mēgnéznyi, mer mēgdöglik.

Aki fökelis utá rögtön nēm mozdik mēg, az ördögök horgyák utánno a meléncit, mēg a kendüt.

Ha morog a tűz, gyün a tüzesembér.

Aki idegēn faluba jár és nēm mēgy a kocsmábo, mēghal.

Ha vizzájaru vargyák a gyerék ruháját, mēgbutul.

Ha levelet irunk, fordítva köll a billégét ráragasztanyi, mer nēm mēgy e.

Ha a fenekin (kemencébe) sütnek perezēt, kihuzásná mēgakad, aszongyák, ho váratlan vendíg gyün.

Bērētvákozásná nēm szabad az állo alatt mēgszappanyozni, mer akko sok nasször nyöl, bajsza mēg nēm nyöl.

Ha é csomóba két-három foga fáj, é hétig nem szabad kühuzatnyi, különben küpotyog a foga.

Akinek föllü nígy foga va, nem szabad hust énni, mer allu é nagy foga nyöl, föllü még mind a nígy küesik, az az égy soha.

Akinek küesik a foga, fő kö dobnyi a keméncehátáro, osztá aszt kö mondanyi: „Egér, egér, aggy vasfogat, én is adok é csontfogat!”

Este nem szabad mënnyi az Almásálinak (ut), mer visszafeli méghal. (Küönt a Rábo, osztánnik belefulad.)

Zöregembéréknek este 7 óra után nem szabad falura mënnyi, mer kütörük a lábok.

Miko a malomba még valaki öllenyi, fülibe függüt kö ténnyi (féri), máskipp nem tunnak aprura öllenyi.

Akinek a malomba eveszik a függüjő, méghal.

Akinek mindén régge lévőágygák a hajavígít, tetü lesz a fejibe.

Miko este valaki kocsmábo még, nem szabad fütyünyi, mer mégjelényik neki Szüz Mária, osztá mégsziggya.

Valaki csütörtökön még szomszidba, nem szabad sokat beszietnyi, mer evüsi a szeréncsit.

Aki alvás közbe befödözi a fejit, buta marad.

Aki egyujtya a kálhát, osztánnik nem tész bele szómát, edurra nyik a kálho.

Amíg 7 szekér hó lé nem esött, elesünk, ha 7 szekérre léesött nem.

Ha a gyérék valamit eveszitt, tenyeribe köp, ujjáve beleüt, mere főcsög, ara lesz.

Valaki léfegvís előtt nem mozdik még, ótvaros lesz neki az orcájo.

Aki varás közbe mégböki az ujját, szeréncsis naptya lesz.

Akinek a körmöhégyin fehér fót va, ajándikot kap.

Miko ismeretlen embérek járkinak, aszongyák, hogy világ vígő lesz.

Aki Szétoru tájikán bádogot vagy söprüt lát, kü kö kerünyi, mer mégrontyák, ha áti líp rajta.

Aki asztalon cipüt pucul, kényeré mégkövesedik.

Akit kérésztü lipnek, eszárod.

Aki ballábbo huzza fő a cipüt elsübe, mindénnek nekimegy.

Akít söprünyelle mégütnek, lusta léssz.

Aki tüzhere köp, hólagos léssz a nyiév.

Aki asztara ül, kisebésedik.

Aki este a tükörbe níz, mol mégészi a haját.

Aki másná vizet iszik, osztá nem ül lé, akko evüsi attu a háztu a szeréncsit.

Akinek allu piros üngő va, léköped a testé két hét alatt.

Ha a beteg a szoba többi ágyáro is kívánkozik, méghal.

Fekvé nem szabad énni, mer nem tuggya mégkeresnyi a kényeret.

Aki mozsdatlanul észik, azután az ördög vüsi a vizet.

Takácsokná mégmaradt vászonvíget tésznek az istállu ajtura, nem mégy be a boszorkán.

Pallásro vüszik a hust füstünyi, hátrofeli kö mënnyi, mer eromlik.

Aki kölest vet, annak a harmadik szomszid mögyellire e kö pár szemét hintenyi, akko az övejire nēm talánok a verebek.

Gyógyítás:

Aki szeplūs, mēnyyēn e a szentkutho, mozsgyon mēg, etūnyik a szeplū.

Akinek küfakad a lábó vaj kezē, kennyē be tökmagolajje, mēggyógyil.

Akinek a foga fáj, ígyon mozsdut (szenes víz).

Akinek piros a lábó (elfagyott), kennyē be almaecētte, mēggyógyil.

Foghuzás után a helibe vattát kö tēnyyi, künyöl.

Akinek foga fáj, vatta között bagut (bagó) kö rátēnyyi.

Aki beteg, rohatt almát kö neki ēnyyi, mēggyógyil.

Akinek főkin van a kezín, mēg kö kennyi csontte, osztá edobnyi, mēggyógyil.

Ahun fáj a foga, tötött tejjet kö rátēnyyi, mēggyógyil.

Miko a kellis vögyö kügyün, ara lisztēstejjet tēsznek.

Fogfájásro (daganat) répa, vagy burgēndi levelet tēsznek.

Akinek orcáján sok az atak, ha talál az erdün csontot, mēg kö velē kennyi, a csontot hátrofeli edobnyi, ho nē tuggyuk, há esētt, etūnyik.

Aki gēlésztát szükségēzik, darapēpēt kö főznyi neki, kügyün.

Főkinre szentüttvizes pēpēt kötnek esti urangyaláig.

Valakinek a kezēfejin seb va, a vart lē kö rúla kaparnyi, jobbu gyógyul, miha orvosságúnájik.

Aki más után iszik, lēköped a szájo.

Akit kórházbo elótatnak és úgy opéránok, rá évre mēghal.

Tömjén gyógyilla a fájus fogat.

Fogfájásko foghajmát kö a fülbe dugnyi.

Dogadt lábó tehentrágyo jó, mēggyógyilla.

Vérhasba kóként főznek a betegnek.

Dogadt kézre nyulhájat kö tēnyyi.

Szeplüt lemoshattjuk huzsvit (husit) rēgge, ha harmatte mozsduk.

Lukas fogba terpentínbe mártott kócot kö gyufaszákávo dugnyi, nēm fáj.

Valaki beteg, pirituszt kö a kőrmő alá csöppentenyi, küvészi a szakát.

Aki kőhög, kukoricát kö főznyi, annak a lejit mēgissza, mer a kukoricábo van orvosság.

Lupiuca mēgharap, ho lēvállon, pipacsutorát tartanak fölījē, vagy bagut, vagy a pipa födelit.

Akinek a lábó gennyes, vággyo fő, tēgyēn bele tejjbelisztēt, vargya be.

Akinek feje fáj, tēgyēn rá papmonyát (kecskerágó), mēggyógyil.

Akinek gyomra fáj, fekügyön hasra, mēggyógyil.

Akinek gogyolájo van, piritott gánicát kö rátēnyyi, elmullik.

Akinek a foga fáj, vasra tüzet kö tēnyyi, fé kocka cukrot rákaparnyi, fejit fölötte kendüve létakarnyi, mēggyógyil.

Akinek árpo van a szemén, kesse háromszé ehuznak a szemé előtt, osztánnik mongyák: „Árpát aratok, de kévibe nem kötöm”.

Boszorkány: itt rontuasszon.

(*Mesék*). Sánclulásko egy asszon monta, ho gyünnek a boszorkányok, azok úgy a nyakaköri huzogatták a szoknyát, hogy nem lehetett léfejtenyi rúla.

Páritásbo fát vágott a Pipás öregaptya, ara mentek a boszorkányok, a kalaptya efutott, a tüskibe főnnakatt, csupa vér vót.

Azon gondukodott a fuvaros, hogyan veri még a feleségít, feketé macska út a rudra, a lú alig birta, az embër még léesett a szekerrü.

Lopták a palláson a babot, nem láttok sënkit, eszalattak segít-sígér, valami sötít kutyaalaku gyütt lé, eszalattak fejsziér, etünt.

Nëmcsak rontuasszon va, hanëm tüzesfejü embër, még tüzesvéka.

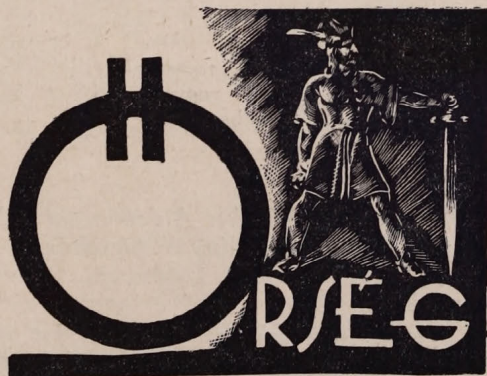
A ludvérc ollan mind a lud, csak naobb, osztánnik Nímetmajorba lakik, é na bükkfán.

A ludvérc ollan, mind a meszelü, hosszi, víkon.

Mindën hét évbe fögyün a pénz, íg, miko valamit rádobnak el-aluszik.

Ëccé a rontuasszon bemënt é házbo, aszonta: „Ez a kislían nem tud fökényi.” Nëm is tudott fökényi. Mëglestik a rontuasszont, a sütkü alá likat ásott, osztá litérés edinbe rítesdarabokat még szemetét tött, osztá a likba földde bezuháto. A rontuasszon házát miko lebontották, a küszöb alatt tikfejjet még tiknyakat talátok.

Összegyüjtötte és közli: *Musits Jenő*.

SZÉPIRODALOM.

Móra László: *XX. század. Versek.* 1939. Bagó M. Dombóvár.

A Móra-dinasztia egyik legrokonszenvesebb írótagja gyűjtötte össze fenti címen három ciklusban verseit. Sorrendben — ha a *Sír egy ország* c. három kiadást ért művét is ideszámítjuk — ez már a hetedik könyve, a Kisfaludy Társaság pályázatán megkoszorúzott és sajtó alatt levő gyermekverseivel együtt pedig immár a nyolcadik. Mint minden versét, ezt az újabb kötetét is meleg szív, anyás, feleséges, fiús és hazafias érzés és meggyőződés jellemzi. De azért a huszadik század szenvedése, vívódása szól hozzánk a versekből, ha nem is ú. n. kollektív szellemben. Illetőleg a kollektivizmus más értelmet nyer ezekben a versekben: a nyomor, a tömeg-

ézés is megkapja a veleérzőjét, de az irredentizmus is devalválatlanul érvényesül. Móra kötetét őszintén ajánljuk, különösen iskoláinknak.

Triton.

*

Váth János: *Solt anyja.* Történeti regény. Füred, 1939. 156 l.

Váth János legújabb művét Óvári Ferenc és Cséplő Ernő emlékének ajánlja. Halottaknak, akiknek alkotásai ma is élnek, akik magot vetettek szűz talajon. Ez a két ember vetette meg alapját a balatoni fürdőkultúrának. Öröndetes lenne, ha Váth megírná részletesen ennek a két embernek az életrajzát; ha regényes életrajzot, korrajzot írna róluk és a Balatonról. Váth a leghivatottabb író ennek a feladatnak a megoldására.

Váth legújabb történeti regénye érdekes olvasmány; melegen ajánljuk mindenkinek. Színes képek, érdekfeszítő részletek, változatosság, elevenség, különös modorban előadott, kedves mondanivalók jellemzik a regényt. Egy hibája van mégis: hiányzik belőle a történeti levegő. A honfoglalás csodálatos erőfeszítésű harca epizóddá válik jóval jelentéktlenebb események tömegében. Árpád műveltsége kevés, életbölcseége merev, látóköre szűk; természetes tudása nem haladja meg a mai parasztgazda műveltségét. A történeti levegő falusi izű családi egyenetlenkedésekbe fullad. Inkább jóízű falusi történet történelmi nevekkkel feldíszített emberekkel, mint történelem: a magyar nép elindulásából nem látunk semmit. Dicska, a szerelmes keresztény leány alakjában található csak belső hév: szerelmének rajza liraisággal telített, és a kereszténység nagy eszméi csodálatosan zsongóknak lelkeben. Váth felhasználta a képek festéséhez az újabb történeti kutatások eredményét, azonban hiába minden: nem a történelem, hanem a falu lüktet minden sorában. Ha nem Árpád és fiai szerepelnének a regényben, ha nem a honfoglalás szerepelne erőszakoltan az előtérben lényegi láttatások nélkül, csekély módosítással lehetne belőle jó történeti regény, mert — jó regény. A regény mostani formájában azonban a nagyra méretezett történeti váz szétveti a betongerendák közé csurgatott híg maltert: a falusi élet furcsaságai, érdekességei, izességei nem kötik meg a történelmet. Minden nagyság, minden hősiesség szétfolyik a paraszti formákkal díszített életben.

Dömötör Sándor dr.

*

SZAKIRODALOM.

N. Bartha Károly: *A debreceni gubacsapó céh. A Debreceni Tisza István tudományos társaság I. osztályának kiadványai.* VIII. kötet, 2. füzet. Debrecen, 1939. Főbizományos: Studium könyvkiadó Rt.

Mennyiben érdekli ez az elsőrendűen debreceni tárgyú tanulmány a Vasi Szemle olvasóközönségét? A Vasi Szemle kiadásában nemrég jelent meg egy nagybecsű munka: *Hogy épít a vasi nép.* Amint ez a mű mintául szolgálhat országszerte az egyes helyi népies építkezések tudományos földolgozására, Bartha értékes dolgozata is példát mutat arra, hogy kell kinyomozni az egyes mesterségek történetét a helyi levéltárakból, múzeumokból, hogy kell a mesterség munkamenetét megismerni és leírni, hogy kell a mesterszavakat följegyezni és tárgyalni. S itt mindjárt idézzük Debrecen város és az ottani Kereskedelmi és Iparkamara példáját is, melyek nemes felhatározással fedezték e becses tanulmány kiadásának költségeit. Országos mozgalmat kell indítani, hogy a magyar városok hozzáértő embereknek megbízást adjanak az egyes céhek történetének részletes megírására, s az egyes mesterségek műszótárának összegyűjté-

sére. Ha ez a munka országszerte megindul, nemcsak a magyar városok és a magyar polgárság történetét fogjuk új világitásban látni, nemcsak a magyar művelődéstörténetnek eddig ismeretlen fejezetei fognak megírásra kerülni, hanem a magyar néprajz és nyelvtudomány is megbecsülhetetlen új anyaghoz fog jutni. És mindezen fölül ki fog derülni az is, hogy a magyar városok nem tisztára idegen alapítások, a magyar polgárság nem mindenütt idegen eredetű, a magyar ipar és kereskedelem nem egészen a jövevények érdeme. Mert kétségtelen, hogy honfoglaló őseink seregében is voltak mesteremberek, s ha az itt talált vagy a később bevándorolt népelemtől tanultunk is egyetmást, a magyar tehetség az idegen mesterségeket is a maga szükségleteinek megfelelően át tudta alakítani, s bizonyára nem egy iparágat annyira átídomított, hogy csak alapos tudományos kutatás képes eredetét kinyomozni.

Ilyen ősrégi iparág a csapómesterség, amely bizonyára már az őshazában ismert volt, hisz a nomád magyarság sátrainak nemez anyagát gyapjuból a csapók készítették. Ugyancsak ők voltak a szűrposztókészítők is, s csak a XVII. században jött divatba Debrecenben az Északkeleti Felvidékről jött gubaviselet, s ekkor kezdték a hozzá való anyagot a gubacsapók szőni. A csapók eredetileg tehát szűrposztó készítők voltak, s hogy ez országszerte elterjedt mesterség volt, bizonyítják a városok *Csapó-utca* nevei. A debreceni *Csapó-utcát* már Gvadányi említi Falusi nótáriusában, s gyermekkoromban Komáromban is volt még *Csapó-utca*, a későbbi Eötvös József-u. Nagy kár ezeknek a művelődéstörténeti jelentőségű utcaneveknek átkeresztelése, s ha már ez megtörtént, illő lenne az utcablákon megörökíteni régi nevüket is.

Bartha munkája nem száraz leírás és adatok közlése, hanem élvezetesen megírt, gazdagon illusztrált mű. Neki köszönhetjük a debreceni fésűmesterség leírását (Debrecen, 1929) is. Mindkettő csak látszólag helyi jelentőségű tanulmány, mert az újabb tudomány a részletkutatásokat elsődrendű feladatának tekinti, mert csak a részletek alapos ismerete juttathat el bennünket a hibátlan összefoglaláshoz.

A Dunántúlt tekintjük az ősmagyarság első települő helyének, itt is meg kell indulniuk az ez irányú vizsgálatoknak, s *remélhetőleg Szombathely városa az elsőik között lesz*, amely a kutatásokat ezen a téren megindítja.

Beke Ödön dr.

*

Csűrű Bálint: *Magyar Népnyelv. A debreceni Tisza István tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének évkönyve. I. Debrecen, 1939.*

A debreceni egyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének 1938-ban történt megalakulása és első évkönyvének megjelenése országos jelentőségű esemény. A nép nyelvének, műveltségének kutatása az újabb időben Európaszerte óriási lendületet vett. Nemcsak a nagy nyugati népeknél, mint a franciáknál, németeknél, olaszoknál, hanem a szomszéd románoknál, de leginkább északi rokonainknál, a 3^{1/2} milliós finneknél és az egy millió lakost csak százezzerrel meghaladó észteknél is. Mindenütt készen vannak már vagy készülnek a nyelvatlaszok, hatalmas arányokban folyik a népköltés termékeinek, a nép szokásainak, műveltségének, szokásainak, gondolkodásmódjának gyűjtése. A finn állam pl. 1925 óta mintegy egy millió pengővel támogatta csupán a népnyelvi szótár anyagának a gyűjtését, s egyszerre 23 területen végzik alapos kiképzést nyert nyelvészek és ethnographusok éveken át nemcsak tollal és papírral, hanem fényképező géppel is a kutatás nehéz munkáját. Akinek alkalma nyílt északi rokonainknak ezt a hatalmas, lelkes munkáját megfigyelni, az elkeseredetten és szőgyen-

érettel jött haza, hogy nálunk mily kevés történt mindeddig ezen a téren. Az egész ország hálaája illeti meg ezért Csüry professzort, hogy a közoktatásügyi minisztériumban kieszközölte a Népryelvkutató Intézet megalapítását, s megindította működését.

Az Intézet működése természetesen nem szorítkozik csupán a Tiszántúlra, s már az első jelentésben értesülünk arról, hogy a veszprémmegyei Felsőgörzsönyben és a ma sajnos Burgenlandhoz tartozó vasmegyei Felsőőrön is megindult a gyűjtés. Az ilyen szigetnyelvjárások alapos tanulmányozása különösen sürgős és nagyfontosságú, mert az idegen hatás egyre fokozódik, s nem lehet tudni, mikor merül el a csekélyszámú magyarság a környező népek hullámaiban. Eppen ezért nagy örömmel kell üdvözlölni a szlavóniai magyarság nyelvének és néprajzának tanulmányozását, már azért is, mert a felsőöri népryelvvel együtt nyelvünknek sok tekintetben régi állapotát tüntetik föl. A magyar nyelv- és néptudományunk rendkívüli mértékű gyarapodását fogják jelenteni azok a művek, amelyek a vidékek szókincsét és néprajzát fogják magukban foglalni. Hasonlóan nagy jelentőségűek azok a tanulmányok, amelyek Erdély több helyén, többek közt Kalotaszegen folynak, de járnak már kutatók az Északi Felvidéken is, így Abaújban és Nógrádban. A Tiszántúl Békés, Szabolcs és Bihar megyében indult meg a munka, s külön ki kell emelnünk példaadás végett, hogy Bihar megye fő- és alispánja 1937 és 1938 nyarán 8—8 egyetemi hallgató szállásáról és ellátásáról gondoskodott. A hallgatók a népryelvi gyűjtésbe belevonták az élő földrajzi nevek gyűjtését is, melyet levéltári tanulmányokkal egészítettek ki.

A gyűjtött anyag feldolgozására maga Csüry professzor adott példát két kötetes Szamosháti Szótárának kiadásával, s ugyancsak ő dolgozik most a moldvai déli-csángó szótárán, amely méltó kiegészítője lesz Wichmann finn professzor néhány évvel ezelőtt megjelent északi-csángó szótárának.

A magyar művelődéstörténet szempontjából páratlan jelentőségű az Intézetnek az a programpontja, amely a városi társalgó nyelv és az egyes mesterségek szókincsének gyűjtését tette feladatává. A nyelvtudomány csak újabban ismerte föl az osztálynyelveknek a köznyelvre, sőt a népryelvre tett hatását, azért fokozott jelentőséget nyert az egyes iparágak mesterszavainak gyűjtése és a céhek történetének a levéltárakban és múzeumokban levő emlékei alapján való tanulmányozása. Az eddigi tanulmányok a debreceni fésűs-, gubacsapó-, tímár-, pipakészítő és hentesmesterség, a földművelés és a debreceni civisek társalgási nyelvének gyűjtésével foglalkoztak, de remélhetőleg a jövőben ki fognak terjeszkedni a többi magyar városra is. Kívánatos volna, ha az Intézetet ebben a munkájában az összes magyar városok és vármegyék támogatnák, nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is. Hivatkozhatunk arra, hogy a háború előtt Simonyi Zsigmond, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének kiadásában megjelent Nyelvészeti Füzetek nyelvjárastanulmányai is javarészt az illető vármegyék anyagi támogatásával jelentek meg.

Az évkönyv már mutatványokat is közöl az Intézet tagjainak munkáiból. Maga a szerkesztő ad mintát arra, hogy kell a népryelvi anyagot a nyelvtörténet számára értékesíteni. Már ilyen szellemben készültek Végh József és Szabó István hangtani tanulmányai a békési népryelv, Márton Gyuláé pedig az ördögösfüzesi nyelvjárás területéről, Szabó T. Attila az egyik kalotaszegi község nyelvjárásából közöl alaktani tárgyú dolgozatot, Kovács István a nógrádi Óbáston gyűjtött szótári anyagát mutatja be, Balassa Iván Szerep helyneveit tárgyalja, Imre Samu felsőöri népies szó-

vegeket ad, Bartha Katalin pedig a szlavóniai magyaroknál tett tanulmányútjáról számol be. Nagy Jenő Magyarvalkói vállfőminták című dolgozata pedig annak a bizonyítéka, hogy az Intézet működése a néprajzra is kiterjed.

Reméljük, hogy Csüry professzor és tanítványai lelkesedése, munkakedve hatással lesz többi egyetemünkre, elsősorban pedig vármegyéinkre és városainkra, s támogatásukkal hozzá fognak járulni, hogy a debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet működése minél előbb kiterjedhessen az egész magyarság területére. Ezzel tartozunk a magyar tudománynak és a magyar népnek.

Beke Ödön dr.

*

Kerényi Olaf: A magyar irodalmi népiesség úttörői I. (Nagy János, szanyi plébános élete és irodalmi munkássága). Pannonhalma, 1939. 98 l.

A „Pannonhalmi Füzetek” sorozatának 23. számaként nem régen megjelent értékes irodalomtörténeti dolgozat a nagyváradi születésű Nagy János (1732—1803) egykori szanyi plébánosnak életével és irodalmi munkásságával foglalkozik, és pedig igen alapos felkészültséggel és minden szempontra kiterjedő tudományos módszerességgel. A felhasznált művek hosszú sora is bizonyítja, mennyire elmélyedt a szerző hálátlanak látszó tárgyában. Mert Nagy János nem tartozik a magyar irodalom nagyjai közé. Nevét szűkebb pátriáján túl alig ismerik. De éppen a nemzeti szellemnek a Nagy Jánosokhoz hasonló szürkébb harcosai iránt igazságtalan és hálátlan a könnyen felejtő utókor. A nagy egyéniségekkel sokan foglalkoznak, s ez érthető is, mert magasabb csúcsokról lenyűgözöb, tágabb horizontú kilátás nyílik. A rengeteg életének ismerete azonban csak úgy válik teljessé, ha az alacsonyabb sudaraknak s az aljanövényzetnek életét is ismerjük. Mert mindezeknek kusza, végtelen szövevénye — az uralkodó, százados faóriásokkal egyetemben — alkotja a rengeteget. Az átlagos érdeklődésű kultúremler figyelmét azonban csak a csúcsok vonzzák. Valóban áldozatkészség s a tudomány alázatos szeretete kell ahhoz, hogy valaki a kísérő jelenségek, a jelentéktelenebb kortársak, a részletkérdések tanulmányozására szánja magát. Ezért üdvözljük örömmel Kerényi O. munkáját.

Nagy János „Rába-Közben Szany Mező-Városnak plébánusa” volt. Legismertebb művei: „Méli gazdaság” c., disztichonokban írt népies ízű, zamatos magyarságú tanítókölteménye; „Udvari Kátó”, amely Faludi „Udvari ember”-ének versbeszédese (ugyancsak páros versekben); „Nyájas Múza”: népies dalok, amelyek „előkészítői voltak a népies irány diadalra jutásának”; ezek a dalok Nagy János legmaradandóbb és legeredetibb alkotásai, nem csoda, hogy sok keserűséget is szereztek írójuknak a Szaicz Leóval vívott és polemia folyamán. Színdarabjai, magyar és latin nyelvű alkalmi versei, prózai művei már hanyatló korszakának, a népiestől való elkanyarodásának termékei. Alkalmi versei közül bennünket, vasiakat legjobban a Szily János püspöknek — „régí jóbarátjának” — halálára írt és Szombathelyen Siess Antal József nyomtató műhelyében megjelent „Bánat szüntető emlékezete” érdekelhet (1799).

Kerényi Olaf mindenképpen érdemes és hasznos munkát végzett könyvének megírásával. A cím után álló I. arra enged következtetni, hogy a magyar irodalmi népiesség egyéb úttörőivel is szándékozik foglalkozni. Nagy érdeklődéssel várjuk igazán értékes kutatásainak további eredményeit.

Pavel Agoston dr.

•

Képek Balatonkenese multjából.

Az ezen cím alatt Balatonkenesén megjelenő sorozat 1—3. és 5. számát dr. Dömötör Sándor, a 4-et Tamádi Lajos adták közre. Nem találunk elég dicsérő szót arra a buzgalomra és kitartásra, amellyel ez a más vidékről Kenesére került két ember e balatonmelléki szép és nagymultú fürdőközség irott és mondabeli történetét — anyagi lehetőségeiknek megfelelő formában és terjedelemben — közzé teszik. Pedig mindegyiküket ugyancsak igénybe veszi a napi kenyérgond. Elismerésreméltó szorgalommal kutatják fel a pusztuló helytörténeti adatokat és formálják értékes dolgozatokká. Eddig 5 füzet jelent meg a sorozatban: 3 dr. Dömötör Sándortól (Kenesei szegény jobbágyság panaszai a XVIII. századból; Keszthelyről Kenesére... 1808-ban; A kenesei „Tatárlikak“), egy Tamádi Lajostól (Kenesei közmondások), egy pedig Soós Lajostól (Kenesei partok alól...). Érdeklődéssel várjuk folytatásukat.

v — j —

*

Molnár József: *A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története.* Hajdunánás, 1939. 85 l.

Ez a történeti adatokban bővelkedő tanulmány nem dunántúli vonatkozású, azonban felhívjuk reá falukutatóink figyelmét, mert bizonyítéka annak, hogyan lehet egy érdekes szempont kiemelésével egy község történetét élvezetesen megírni. Molnár József ugyanis Csenger község multjának feltárását a Subich-nemzetségből származó Melith-család történetéhez kapcsolva vizsgálja meg, amely család Horvátországból magyar területre szorulván a török háborúk következtében, az ősi magyar hagyományok folytatója lett egészen kihalásáig. Ebből a Subich-nemzetségből származtak a Zrínyiek is. A család története érdekes példája annak, hogyan szívódott fel a magyarságba a horvát eredetű család, tehát a táj- és népiségkutatók mindenképpen haszonnal forgathatják.

Dömötör Sándor dr.

*

Morvay Péter: *A baromfitartás népi hiedelmeinek, szokásainak, neveinek és mondókáinak gyűjtése.* A Veszprémvármegyei Múzeum kérdőívei. (Szerkeszti dr. Nagy László.) 1. sz. Veszprém, 1939. 16-r. 16 l.

A tárgyi és szellemi néphagyományok rohamos pusztulása s a néprajzi szakemberek kis száma indokoltá teszi a törekvést, mely nagyobb igényű kérdőívek összeállításával a falusi értelmiséget s a falun vakációzó diákságot be akarja állítani a néprajzi gyűjtés sürgősen elvégzendő munkájába.

Különösen az idők változásával mihamarább elkallódó hiedelem- és szokásanyag összegyűjtése sürgős. Annál is inkább, mivel a néphagyománygyűjtést a múzeumok eddig nem tekintették feladatuknak, s így ma már, szervezett gyűjtéssel is, csak az anyag töredékét lehet megmenteni.

A zsebalakú füzet elsősorban önkéntes néprajzi gyűjtők használatára készült, de mint emlékeztető jó szolgálatot tehet a hivatásos kutatóknak is.

Rövid bevezetésében hangsúlyozza a néprajzi gyűjtés jelentőségét, ismerteti a gyűjtés módszerét, s felsorolja a kérdéssel foglalkozó irodalmat. Azután negyven kérdőpontban útbaigazítást ad a gyűjtőknek a baromfitartás hiedelmeinek összegyűjtésére. A gyűjtés megkönnyítésére a kérdőpontokhoz tartozó anyagból példákat is közöl. A példák legnagyobbbrészt Veszprém vármegye és a Dunántúl területéről valók.

A Veszprémvármegyei Múzeum vezetősége (Veszprém) készséggel meg-

küldi a füzetet mindazoknak, akik a vármegye területén, a kérdőív útmutatásai alapján, gyűjteni szándékoznak. A budapesti Néprajzi Múzeumtól más megyebeli gyűjtők is megkaphatják.

P. Zs.

*

P. Palik: *Die Algen der einheimischen Torfmoore — I. Moor im Walde „Alsóerdő“ bei Kőszeg.* — Separatabdruck aus *Index Horti Botanici Budapestinensis 1938.* — Dunántúl, pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda Rt. Pécssett 1938. A szerző kiadása.

Jelen dolgozat annak a munkasorozatnak az előhírnöke, amely a hiányosan ismert hazai tőzeglápok behatóbb algológiai kutatását tűzte ki céljául.

A sorozat legelseje kőszegi tárgyú. Annak a tőzeglápnak az algavilágát ismerteti, amelyet a VASI SZEMLE legutóbbi számában (254—259.) *Zólyomi Bálint* irt le részletesebben.

A szerző a dolgozat bevezető részében a láp megismerésének történetéről, topographiai viszonyairól, majd saját gyűjtéseiről és vizsgálati módszereiről, továbbá a láp vízviszonyairól, chemiai és florisztikai adatairól emlékezik meg. A láp *Sphagnum*jait *Szepesfalvy János*, a Nemzeti Múzeum igazgatója határozta meg.

A bevezető után a talált 57-féle alga részletes jellemzése következik, melyeknek időszakos előfordulását a felsorolást követő táblázat szemlélteti. A krétapapírosra nyomott négy vonalrajz-tábla rajzai a lényegét hűen kifejezik. Táblamagyarázat és a használt irodalom felsorolása egészíti ki a füzetet.

A láp-mikrovegetatio legjellemzőbb alkotója — mint általában mindenütt — itt is a *Conjugatae*-csoport, amely számbelileg minden más csoportot felülmúl. (*Conjugatae*: 20, *Flagellatae*: 12, *Chlorophyceae*: 10, *Cyanophyceae* 8, *Heterocontae*: 6, *Bangiales*: 1.) Az 57 alga közül újonnan leírt 8 (2 species, 5 variatio, 1 forma). Feltűnő, hogy a számbelileg leggazdagabb *Conjugatae*-csoportban csak 1 újonnan leírt alga fordul elő, viszont a jóval szegényebb (8) *Cyanophyceae*-csoportnak majdnem a felét (3) újonnan leírt algafeleség alkotja. Majdnem ugyanez a helyzet a *Heterocontae*-csoportnál is, mert a hat species közül kettő újonnan leírt faj. Itt gondolhatunk arra, hogy a *Desmidiaceák* a maguk roppant változatosságában éppen a lápokból, mint jellegzetes életterükből tártattak fel, így új alakok felbukkanása már ritka jelenség; a másik két csoport új formákban való gazdagságát tekintve pedig az a sejtés is felmerülhet bennünk, hogy ez a terület — a kontinentális pannonicum, a melegebb dél-stájer-horvát vidék és az alpi világ ütköző zónájában — nemcsak florisztikai (*Gáyer: Praenoricum*) és zoológiai szempontból átmeneti terület, hanem mikrovegetatio szempontjából is, s talán e tekintetben is új vonásokat tárhat majd fel a jövő.

Az algaegyüttes között több általánosan elterjedt alakra is bukkanunk, viszont a *Cholamydomyxa labyrinthoides* a szerző szerint hazánkra új adat.

Az időszakos eloszlást feltűntető táblázat jól szemlélteti, hogy a láp nyári kiszáradása (augusztus) a *Cyanophyceae* és *Flagellatae* csoportba tartozó szervezetek időbeli fellépését már eleve szétválasztja. A *Cyanophyceák* az év első felében nyárig, a *Flagellatae*-csoport szervezetei pedig az év második felében, különösen ősszel (október) lépnek fel legtömegeseb-

ben. Az élettér időbeli uralását e két csoport között tehát a nyár osztja kétfelé, s ha a kiszáradás nem következnék be, akkor mindkét csoport talán nagyobb fajszámában lépne föl. A két csoport tagjainak térbeli megoszlását is feltünteti a táblázat. A *Flagellatumok* ugyanis gyakran és nagyobb tömegben a csatorna vizében lépnek föl, viszont a *Cyanophyceák* kizárólag a láp vizében fordulnak elő. Érdekes az a jelenség is, hogy a *Conjugatae*-csoport a tavasz helyett inkább ősszel lép fel nagyobb fajszámában.

Helyi szempontból különös örömkünkre szolgál, hogy Vas vármegye területén, ahol Borbás csillogó magyar szelleme és Gáyer intuitioja a tudomány számára halhatatlant alkotott, kitermett az első részletesebb algológiai munka, amely speciális irányú bár, de a most feltárt néhány eredeti vonásával a további algológiai kutatásokra ösztönzőleg kell hogy hasson, s remélhető, hogy a jövő kutatásai algológiai vonatkozásokban is igazolják majd Gáyer *Praenoricum*ának sajátos levegőjét. V. K.

Dr. Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja. A Kir. Egyetemi Nyomda kiadása, 1939.

A szerző a képviselőház elnökségétől kapott megbízás értelmében tudományos alapon feldolgozza a parlamenti sajtónyilvánosság történetét. Siklóssyt gazdag tudása és nemzetközi látóköre hivatottá tették arra, hogy ezt a monográfiának induló szívet széles történeti távlatokba illeszse be, és azt keresse, miként fonódik össze a magyar művelődés útja ezzel a voltaképpen szakmai történettel. Amíg az érdekes részletek gazdag tömegét kutatta fel, addig valójában a dolgok szintézisét kereste, és sokkal többet adott kötetében, mint azt címében sejtette.

Siklóssy megfegyveri az első országgyűlési jegyzőkönyv problémáját, részletezi a királyi kancellária és királyi tábla szerepét a zajló országgyűlések tárgyalási anyagának megőrkítésében, rendet szab a régi diáriumban, és adja az országgyűlési napló teljes történetét. Politikai történelem, művelődéstörténet és irodalomtörténet szintézisébe olvad fel az első pillanatra szürkének tűnő szakszempont, amelyből a könyv kiindult: az országgyűlési beszéd útja a szónoktól a gyorsírón és hírlapírón át a nagyközönségig.

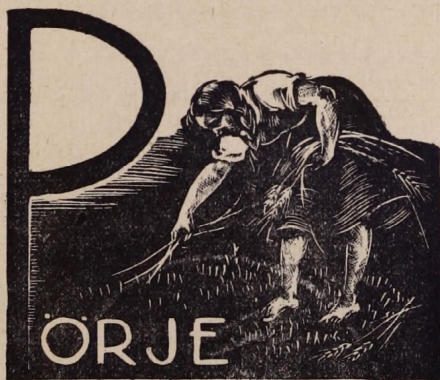
Nevek, történelmi alakok, amelyek egyéb olvasmányok vagy tanulmányok alapján csak homályosan éltek emlékezetünkben, e könyv lapjairól új megvilágítást kapnak. Bemutatja Alberiket, Kálmán király országos tanácskozásainak megőrkítőjét, élénk állítja a XVIII. századi Kolinovics Gábort, olvasunk Sándor főherceg nádorról, a vita-íróról s a mult század elejének gyorsírási rendszeralapítójáról. Eddig ismeretlen utakon közelítjük meg a Wesselényiek harcait, Kölcsey lelkes fáradozásait, Hajnik Károly sziszifuszi munkásságát. Nagy idők új hőseivel ismerkedünk meg: Dobrossy Istvánnal, Petőfi barátjával; Stuller Ferencel, Kossuth titkárával; Pompéry Jánossal, Deák gyorsíróinak sajtóirodájával és számos érdekes közéleti ember után Fabró Henrikkel, az újszerű országgyűlési sajtónyilvánosság hőseivel. Az olvasók érdekfeszítő olvasmányt találnak Siklóssy könyvében, amely épúgy beszámol a parlamenti élet drámai mozzanatairól, mint a hírlapírói élet bőven termő humoráról.

Rendkívül gazdag facsimile és fotóanyag díszíti ezt a hazai irodalmunkban egyedülálló, kítűnő monográfiát.

Miall Stephen és Miall Laurenze Mackenzie: Anyag és élet.
Fordította: *dr. Eperjessy György.*

A kémiának ma már olyan központi jelentősége van az összes természettudományokban, hogy a kémiai alapismereteket egyetlen művelt ember sem nélkülözheti többé. A természettudományok többi részei napról-napra szorosabban fonódnak össze a kémiával. Ebből a széles látószögéből mutatja be a kémia legérdekesebb eredményeit a Természettudományi Könyvkiadó-vállalatnak ez a legújabb kötete. Felöleli mind a szerves, mind a szervetlen kémia legidősebb kérdéseit. A legújabb kutatások alapján könnyen érthető, világos és nagyon élvezetes modorban betekintést nyújt az anyag szerkezetébe, fogalmat ad az atomrombolás kérdésének mai állásáról, a vilamos jelenségek hátteréről, fellebbenti a leplet a kristályok számos titkáról, bőven foglalkozik a katalízis meglepő és legújabbban oly fontosnak mutatkozó jelenségkörével, a fémek és ötvözetek sajátágaival, az égés és robbanás jelenségével. Tárgyalja a szerves kémia néhány leglenyűgözőbb kérdését, saját szervezetünk és életünk kémiai alapjait. Olvasunk a cukrok, a keményítők és a cellulóze kémiájáról. Ezután következik a könyvnek sokak számára talán leglebilincselőbb része: az élet kémiája. A lélekzés és emésztés folyamatáról, a vitaminokról, a növények növekedéséről és táplálkozásáról, a levelek és virágok színéről megkapóan érdekes fejezetek szólnak. Mindezt betetőzi az örökléstan kémiájáról szóló világos és mindenkit érdeklő fejtegetés.

A munkát rendkívül gazdag képanyag és 32 műmelléklet kíséri. A pompás könyv a Kir. M. Egyetemi Nyomda kiállításában jelent meg.

Tárgyak és nevek.

A nevek, jelentésük egyik vagy másik fogalmi jegyének megerősödésével, vándorolnak tárgyról-tárgyra, fogalomról-fogalomra.

Egy-egy névnek eredeti jelentését gyakran csak akkor ismerjük meg, ha megtaláljuk a tárgyat, melynek jelölésére kezdetben használták.

Viszont egyes nevek változó tartalmú jelentéséből következtethetünk az esetleg már el is pusztult névadó tárgyra.

Az alább feltett kérdések mellett találhatunk példákat a fent érintett nyelvi jelenségekre.

Néprajzi és nyelvészeti szempontból egyaránt hasznos a tárgynevek jelentésváltozásainak minél szélesebb körű összegyűjtése.

Kérdések.

1) *Babuka.*

1. A) Milyen fogalmak jelölésére használatos a *babuka* név?

(Pl. a Dunántúl több helyén és a Csallóközben *büdösbanka* (upupa epops); a somogy megyei Visnyén *egészen kendőbe burkolt fejű* (MTSz); a Balaton mellékén a *szőlőmetszőkés hátán található baltaszerű kiemelkedés*; a veszprémmegyei Kádártán *hegyes, ék alakú murva-vágó, köfejtő csákány.*)

1. B) Hol használják s milyen jellegű terület megjelölésére a *babuka* nevet határnévként?

(Pl. a veszprémmegyei Nagydémben *falurész és dülönév*¹; Kádártán *forrás neve.*)

1. C) Hol ismerik s milyen növény megjelölésére a *babuka köntöse* növénynevet?

(Pl. Veszprém megyében *„kúszó fű, mely leginkább erdei kaszálókon szokott nőni“* (MTsz); a Balaton mellékén *valamilyen bükkönyféle.*)

2) *Dorkó.*

2. A) Milyen fogalmakat jelölnek a *dorkó* névvel?

(Pl. Szeged vidékén *fa ivóedény, kupa* (MTsz); Kádártán *a testes, széle-hossza-egy asszony jelzője.*)

2. B) Milyen tüzelőberendezést neveznek *dorkónak*?

(P. a veszprémmegyei Vilonyán és Szentistvánon *kupás kályhaszemekkel kirakott, fekvő félhenger alakú kályha-kemence* (Néprajzi Értesítő, 1933. 4. l.); a veszprémmegyei dakai pusztán *négyszögletes szobabeli kemence* (u. o.); a veszprémmegyei Szentgálon *szobabeli kívülről fűtött szemeskályha.*)

3) *Böszme.*

3. A) Milyen fogalmakat jelölnek a *böszme* névvel?

(Pl. a Kemenesalján *faragatlan, goromba, buta* (MTsz); Pápa vidékén *félkegyelmű* (Id. mű 38. l.); a veszprémmegyei Súron *hallgatag, barátság-talan*; Veszprémben *a buta ökör* jelzője; Szentgálon *a buta és értéktelen emberé, valamint a taníthatatlan állaté.*)

3. B) Hol nevezik a pergő rokkához tartozó különálló talpas guzsalyt *böszmének*?

(Pl. a veszprémmegyei Súron. Valószínű, hogy az A) alatt felsorolt névadások alapja az a szemlélet, mely a *böszme* embert a guzsalyhoz hasonlítja. Ahogy a guzsaly-*böszme* áll mereven, mintha nyársat nyelt volna, úgy áll, szótlanul és mogorván a *böszme* ember is.)

4) *Kálista.*

4. Milyen fogalmakat jelölnek a *kálista* névvel?

(Pl. Veszprém vármegyében *kátyu*; u. o. kálistás: *kátyus, vizenyős* (MTsz); *Strömpl* szerint² 1. *kis nyílt vizű tócsa; karsztok töbreinek víz-állása* is; 2. *időszakos tócsa.*)

Morvay Péter.

¹ Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás Bp. 1905. Nyelvészeti Füzetek 17. sz. 46., 50. l.

² Strömpl Gábor: Helyneveink vízrajzi szókincse, Hidrológiai Köz-löny IX. kötet (1929) 121. l.

Bátky Zsigmond.

A halál kaszája megint érzékenyen belesuhintott vetésünkbe. Egyik legrégebb és legértékesebb munkatársunkat és barátunkat döntötte ki sorainkból: Felsőbátkai dr. Bátky Zsigmondot, a Magyar Nemzeti Múzeum ny. főigazgatóját, az Országos Néprajzi Múzeum egykori, érdemekben dús igazgatóját, A Magyarság Néprajzá-nak társszerkesztőjét, a magyar néprajz és tudományosság egyik méltó büszkeségét.

Tudós, ember és magyar volt a szó legnemesebb értelmében. Hivatalában nemcsak bölcsen adminisztrált, hanem példászerűen és ernyedetlen kitartással, szinte fanatikus szívóssággal, bámulatraméltó hozzáértéssel és intuícióval bűvárkodott. Tudós volt és nem aktagyáros. A tudomány rajongó szeretete, nemes igénytelensége és hihetetlen áldozatkészsége minden nehézségen keresztül segítette. Sohasem fogom elfelejteni vele való első találkozásomat. Télen történt, a minden tekintetben zimankós huszas években. Kint csikorgott az ember talpa alatt a frissen hullott hó, zuzmarásan dideregtek a körüti fák. Őt fűtetlen irodájának munkaasztalánál találtam, télikabátosan, felhajtott gallérral. Gémberedett ujjai jégcsapokként tonódtak tenyorem melegébe. Nem tudtam megállni, hogy szóvá ne tegyem: miért kockáztatja ebben a remetének való dermesztő helyiségben egészségét? Azt felelte a világ legtermészetesebb hangján: „Szegény az ország. Kicsiny az átalányunk. A múzeum tudományos céljaira is alig jut belőle valamicske. Sajnálom eltüzelni. Aztán nem is fázom. Meg lehet ezt nagyszerűen szokni. Ajánlom nektek is!”

A „nyugalom” rövid éveit is szakadatlan munkában töltötte. Példaadása mindenkit vonzott és magával ragadott. A fiatal kutatóknak egész serege zsi bongott körülötte, akik ezernyi ötletet, irányítást, tanácsot kaptak tőle. Lelkes szeretettel levelezett eldugott magyar falucskák kezdő tanítóival, s mindenkivel, akiben csak szikrányi érdeklődést sejtett a magyar néprajz iránt.

A magyar tudomány elévülhetetlen érdemű nagy halottját, a Vasi Szemle egyik legértékesebb munkatársát, leghűségesebb és legmegértőbb jóbarátját siratjuk benne. Nagyrabecsültük és szerettük életében, halóporában pedig kegyelettel fogunk rá emlékezni napjaink fogytáig.

Pável Agoston dr.

Marék Antal:

Mai dunántúli lírikusok c. kiadványunk az 1939. évi könyvnapra megjelent. Néhány példány még kapható kiadóhivatalunkban. Ára: 2.50 P.

Pavel—Várkonyi—Weöres:

A mai dunántúli líra c. *Anthológiánk* — Várkonyinak nagy bevezető tanulmányával — sajtó alatt van. Közel 60 dunántúli költőt fog bemutatni kiadós és mindenkit méltóan reprezentáló szemelvényekkel, pársoros jellemzéssel, életrajzi és könyvészeti adatokkal. Várkonyi tanulmánya meggyőző erővel fogja igazolni, hogy a magyar költészet legklasszikusabb földje: a lankás, nyírfás-nyárfás kék Dunántúl.

A kb. 20 ívnyi kötetnek előfizetési ára 3 P. Megrendelhető a Vasi Szemle szerkesztőségénél.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbaüzemek minden szerdán d. u. 5 órakor.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON
97 és 380.

Szombathely, (Szenháromság-tér)

TELEFON
97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

<i>Beke Ödön dr.:</i> A magyar növény- és állatnevek történetéhez	236
<i>Bödei János:</i> Adatok Hetés népi építkezéséhez	322
<i>ifj. Csemegi József:</i> A jáki apátság temploma	12
<i>Dornay Béla dr.:</i> A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából	210, 301
<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Az akarattyai Rákóczi-fa mondája	329
<i>Faller Jenő:</i> Római duzzasztó és kőbánya Veszprém vármegyében	294
<i>Fettich Nándor dr.:</i> Colonia Claudia Savaria	113, 193
<i>Kallós Zsigmond dr.:</i> Hejgetés	313
<i>Marék Antal dr.:</i> Dunántúli lírikusok	70, 132, 249, 340
<i>Németh Imre:</i> A kőszegi Szent Erzsébet-kazula	244
<i>Pavel Agoston dr.:</i> Vasi Szemle — Dunántúli Szemle	273
<i>Páhay Zsolt dr.:</i> Adózási viszonyok a török idők alatt Veszprém megyében	335
<i>Takáts József dr.:</i> Az Izlám Szombathelyen	38
<i>Tóth János:</i> Így épít a vasi nép	47, 222
<i>Tóth János:</i> Az új magyar építészet útja	150
<i>Tóth János:</i> Egy szép falu építéstörténete	275
<i>Végh Gyula:</i> Régi kőszegi könyvkötések	3

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

<i>Balogh János dr.:</i> A Kőszegi-hegység atkafaunájának alapvetése	85
<i>Szent-Ivány József dr.:</i> Kőszeg vidékének lepke-faunája II.	78
<i>Visnya Aladár dr.:</i> Sphagnum-folt a Kalaposkőn	346
<i>Zólyomi Bálint dr.:</i> A kőszegi tőzegmohás láp	254

ASZTAG.

<i>Bödei János:</i> Madárfogók Göcsejből	162
<i>Csaba József:</i> Virágos növényeink első nyílása Nagycsákányban az 1936. év folyamán	92
<i>Csaba József:</i> Újabb tűzok-adatok Vas megyéből	97
<i>Csaba József:</i> Elvadulva virító erdei tulipán Vas megyében	347
<i>Fodor Henrik:</i> II. Rákóczi Ferenc szabadságlevele az Őrségnek	173
<i>Gunda Béla dr.:</i> Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről	90
<i>Kőszegi József:</i> Printzenschrecker	174
<i>Mosonyi Dezső dr.:</i> A Szombathelyi Collegium Musicum második és harmadik éve	95
<i>Musits Jenő:</i> Babonyák Rábagyarmaton	260, 349
<i>Musits Jenő:</i> Egyeduta	347
<i>Radnóti Kovács A.-né Fábán Mária:</i> Beszámoló a szombathelyi egyházművészeti ruhakiállításról	167
<i>v—j—:</i> Tompa Mihálynak tulajdonított balatoni versek	348
<i>Takáts József dr.:</i> Nyakravaló... csincser	175

TULIPANTOS LÁDA.

<i>Bödei János:</i> A karácsonyi ostya	98
<i>Bödei János:</i> Népies növény- és állatnevek Göcsejből	100
<i>Csaba József:</i> Felsőöri forgácsok	176
<i>Csaba József:</i> Zsófi még a királyfi	266
<i>Pavel Agoston dr.:</i> Kenyeri	266

ŐRSÉG.

<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Váth János: Solt anyja	356
<i>Székely László dr.:</i> Gazdag Erzs: Üvegcsengő	181
<i>Székely László dr.:</i> Kőszegi János: A régi zászló	182
<i>Székely László dr.:</i> Weöres Sándor: A teremtés dicsérete	183
<i>Székely László dr.:</i> Mentés Mihály: A remete éneke	269
<i>Székely László dr.:</i> Pusztai Sándor: Pók a tükrön	269

Szépirodalom.

<i>Triton: Móra Ferenc: XX. század</i>	355
<i>Weöres Sándor: Szabó Károly: Hajnali nyitány</i>	182

Szakirodalom.

<i>Beke Ödön dr.: N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapó cím</i>	356
<i>Beke Ödön dr.: Csúry Bálint: Magyar népryelv</i>	357
<i>Bódei János: Nagy Jenő: Népi kendermunka műszókincse Magyar- valkón</i>	271
<i>Dömötör Sándor dr.: Molnár József: A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melich-család vázlatos története</i>	360
<i>Fodor Henrik: Juhász Lajos: A vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században</i>	185
<i>Hofmann László: Csatkai Endre dr.: Idegenek a régi Sopronról</i>	102
<i>Hofmann László: Björn Collinder dr.: A leghívebb város</i>	102
<i>Hofmann László: Fritz Valjavec: Südostdeutsche Forschungen. I.</i>	102
<i>Hofmann László: Schüneman Konrad: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. I.</i>	106
<i>Kálmán Viktor: Vitéz báró Roszner István: Katonák, népek, események P. Zs.: Morvay Péter: A baromfitartás népi hiedelmeinek, szokásainak, neveinek és mondókáinak gyűjtése</i>	360
<i>Pavel Agoston dr.: Hungarica in Slovenia</i>	103, 185
<i>Pavel Agoston dr.: Luby Margit: Népünk történeti tudása</i>	186
<i>Pavel Agoston dr.: Ödön Beke: Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen</i>	186
<i>Pavel Agoston dr.: Kerényi Olaf: A magyar irodalmi népiesség úttörői I.</i>	359
<i>Triton: Dr. Merényi Oszkár: Magyar föld és magyar irodalom</i>	270
<i>v—j—: Képek Balatonkenese multjából</i>	360
<i>V. K.: P. Palik: Die Algen der einheimischen Torfmoore — I. Moor im Walde „Alsóerdő“ bei Kőszeg</i>	361
<i>Váth János: Dr. Mihályi Ernő: Szent István élete és műve</i>	271

*** : Bartucz Lajos: A magyar ember. Az 1—2. szám borítékának 4. old.	
*** : A felvidéki magyarság húsz éve	187
*** : Karlson Paul: A gépmadár	188
*** : Hóman Bálint: Szent István és kora	188
*** : Horváth Henrik: Bpest művészeti emlékei. A 3. sz. borítékának 3. o.	
*** : Dénes Gizella: Az ország katonája. A 4. sz. borítékának 4. o.	
*** : Miall Stephen és Miall Laurence Mackenzie: Anyag és élet	363
*** : Dr. Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja	362

PÖRJE.

<i>Kérdések</i>	189
<i>Morvay Péter: Tárgyak és nevek</i>	363
<i>Pavel Agoston dr.: Kácki pastér.</i>	107
<i>Pavel Agoston dr.: Káchnjek</i>	189
<i>Polyanecz Ferenc: Tanárkapu</i>	107
<i>Varga Lajos dr.: Kígyóörző</i>	107

KRÓNKA.

<i>Pavel Agoston dr.: Ötömösi Magyar László emlékműve</i>	108
<i>Pavel Agoston dr.: Kokusai — Kentiku</i>	111
<i>Pavel Agoston dr.: Felülfizetések... Adomány...</i>	112
<i>Pavel Agoston dr.: Torkos László Kőszeg díszpolgára</i>	190
<i>Pavel Agoston dr.: A mai dunántúli költészet</i>	192
<i>Pavel Agoston dr.: Torkos László-emléktábla</i>	272
<i>Pavel Agoston dr.: Bátky Zsigmond</i>	365

Az évfolyamot 236 szöveggöztii ábra és 2 mûmelléklet illusztrálja.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

SCHOLLE UND SEELE.

<i>Pavel Agoston dr.:</i> Vasi Szemle — Dunántúli Szemle	273
<i>Tóth János:</i> Egy szép falu építéstörténete	275
<i>Faller Jenő:</i> Római duzzasztó és kőbánya Veszprém vármegyében	294
<i>Dornyay Béla dr.:</i> A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából	301
<i>Kallós Zsigmond dr.:</i> Hejgetés	313
<i>Bödei János:</i> Adatok Hetés népi építkezéséhez	322
<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Az akaratyai Rákóczi-fa mondája	329
<i>Páky Zsolt dr.:</i> Adózási viszonyok a török idők alatt Veszprém megyében	335
<i>Marék Antal dr.:</i> Dunántúli lírikusok	340

A KÖSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

MITTEIL. D. KÖSZEGER MUSEUMS.

<i>Visnya Aladár dr.:</i> Sphagnum-folt a Kalaposkőn	346
--	-----

ASZTAG.

TRISTE.

<i>Musits Jenő:</i> Egyeduta.	347
<i>Csaba József:</i> Elvadulva virító erdei tulipán Vas megyében	347
<i>u—j—:</i> Tompa Mihálynak tulajdonított balatoni versek	348

TULIPÁNTOS LÁDA.

BUNTE TRUHE.

<i>Musits Jenő:</i> Babonyák Rábagyarmaton	349
--	-----

ŐRSÉG.

1. Szépirodalom.

WACHT.

<i>Triton:</i> Móra Ferenc: XX. század	355
<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Váth János: Solt anyja	356

2. Szakirodalom.

<i>Beke Ödön dr.:</i> N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapó céh	356
<i>Beke Ödön dr.:</i> Csüry Bálint: Magyar népnyelv	357
<i>Pavel Agoston dr.:</i> Kerényi Olaf: A magyar irodalmi népiesség úttörői I.	359
<i>u—j—:</i> Képek Balatonkenese multjából	360
<i>Dömötör Sándor dr.:</i> Molnár József: A Subich-nemzetségből származó Brebiri Melith-család vázlatos története	360
<i>P. Zs.:</i> Morvay Péter: A baromfitartás népi hiedelmeinek, szokásainak, neveinek és mondókáinak gyűjtése	360
<i>V. K.:</i> P. Palik: Die Algen der einheimischen Torfmoore — I. Moor im Walde „Alsóerdő“ bei Kőszeg	361

•

*** : Dr. Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja	362
*** : Miall Stephen és Miall Laurenze Mackenzie: Anyag és élet	363

PÓRJE.

<i>Morvay Péter:</i> Tárgyak és nevek	363
---------------------------------------	-----

KRÓNIKA.

CHRONIK.

<i>Pavel Agoston dr.:</i> Bátky Zsigmond	365
<i>Tartalom</i>	367

**Következő számunk — a VII. évfolyam 1—2. száma —
1940. február hó 1-én jelenik meg.**

